Modernim kritičkim čitanjem Savremenih pogleda (Slavonski Brod, 1935-1936) autorica ove knjige pokazuje na koji je način i kojim sredstvima i postupcima medijski projekt Josipa Berkovića (1905-1944) djelovao kao žarište kulture i društvenog života jedne lokalne sredine te kako je, barem nakratko, uspio povezati jedan provincijski grad s nacionalnim teritorijem, a u nekim aspektima i nadići državne granice. Iscrpno i uvjerljivo pokazavši društvenu uvjetovanost i produktivnost jednoga časopisa, ona s druge strane ukazuje i na ulogu institucije urednika te na strategije i domete jedne uređivačke politike, na strukturu i tipove časopisnih priloga te na njihovu recepciju. Napokon, knjiga pokazuje i to kako jedan časopis s kulturne margine posreduje, oblikuje i reprezentira delikatnu mrežu društvenih odnosa subverzivno djelujući na centre moći te kako se i novohistoričkim čitanjem *Savremeni pogledi* nameću kao reprezentant kulturnoga modela u kojemu su tiskani mediji dominantni te demonstriraju unutar avangardne matrice punu snagu i svijest o vlastitoj relevantnosti.

HRVATSKI INSTITUT ZA POVIJEST -
Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje

ISBN 978-953-169-244-1

9 789531 692441

247,00 kn

PROVINCIJA JE GUSTA MASA

Vladimira Rezo

Vladimira Rezo

PROVINCIJA JE GUSTA MASA

Novohistoričko čitanje časopisa *Savremeni pogledi (1935-1936)*

HRVATSKA SVEUČILIŠNA NAKLADA
PERIODICA CROATICA

PROVINCIJA JE GUSTA MASA

Novohistoristička čitanje časopisa „Savremeni pogledi" (1935-1936)

Biblioteka
Periodica Croatica

Serija
Studije
Knjiga 4.

Recenzenti
Doc. dr. sc. Marina Protrka Štimec
Dr. sc. Marijan Šabić

Urednik
Prof. dr. sc. Vinko Brešić

CIP zapis dostupan u računalnome katalogu
Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem 872434

ISBN 978-953-169-244-1 (Hrvatska sveučilišna naklada)

BIBLIOTHECA CROATICA:
SLAVONICA, SIRMIENSIA ET BARANYENSIA.
Studije. Knjiga 19

ISBN 978-953-6659-86-9 (HIP – Podružnica Slavonski Brod)

Otisnuto u svibnju 2014.

Vladimira Rezo

PROVINCIJA JE GUSTA MASA

Novohistoristično čitanje časopisa „Savremeni pogledi" (1935-1936)

HRVATSKA SVEUČILIŠNA NAKLADA

HRVATSKI INSTITUT ZA POVIJEST –
Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje

FILOZOFSKI FAKULTET – PERIODICA CROATICA

Zagreb – Slavonski Brod, 2014.

SADRŽAJ

UVOD 9

1. UOKVIRIVANJE „SAVREMENIH POGLEDA“ 17

1.1. PASPARTU NOVOGA HISTORIZMA: TEKST, POVIJEST, POLITIKA 21

1.1.1. Duhovni otac: Michel Foucault 40

1.1.2. Nijansiranje marksizmom i interpretativnom antropologijom 47

1.1.3. Odnos prema tradicionalnoj historiografiji 51

1.1.4. Novi historizam i kulturalni materijalizam 53

1.1.5. Stephen Jay Greenblatt – prvo ime novoga historizma 60

1.2. OKVIR KRONOTOPA 79

1.2.1. Širi okvir: Hrvatska od nastanka Kraljevstva SHS do sredine 1930-ih 80

1.2.2. Uži okvir: dinamika cirkulacijskoga kruga brodskoga mikroprimjera 95

2. IZLAZAK IZ KULTURNE ANONIMNOSTI: SVI ASPEKTI ČASOPISA 109

2.1. DATI PUBLICI KVALITETNO ŠTIVO: OKOLNOSTI POKRETANJA ČASOPISA 119

2.2. KRATKA KRONOLOGIJA IZLAŽENJA 129

2.3. IGRA MAČKE I MIŠA: U VIDOKRUGU CENZORA 141

2.4. SEGMENTACIJA ČASOPISA 152

2.4.1. Glavni dio časopisa: prilozi 153

2.4.1.1. Pjesnički prilozi 153

2.4.1.2. Prozni prilozi 156

2.4.1.3. Eseji 162

2.4.1.4. Prijevodna književnost 176

2.4.2. Sekundarni dio časopisa: rubrike 197

2.4.2.1. Nauka 198

2.4.2.2. Pregled 201

2.4.2.3. Film 219

2.4.2.4. Bilješke 224
2.4.2.4.1. Bibliografija 232
2.4.2.4.2. Prekoračenja 237
2.5. LJUDSKI FAKTOR 239
2.5.1. Josip Berković: vlasnik, izdavač, glavni i odgovorni urednik 239
2.5.2. Uredništvo 254
2.5.3. Suradnici 256
2.5.3.1. Pseudonimi i inicijali 266
2.6. FINANCIJE 275
2.6.1. Autorski honorari 280
2.6.2. Oglašavanje 281
2.6.3. Naklada 285
2.6.4. Distribucija 287
2.7. TEHNIČKA STRANA ČASOPISA 290
2.8. TKO, KAKO I ZAŠTO ČITA „SAVREMENE POGLEDE“ 293
2.8.1. Ciljana i stvarna publika 293
2.8.2. Kontakt s čitateljima 295
2.8.2.1. Urednička obraćanja recipijentima 296
2.8.2.2. Kraće opaske i objašnjenja intervencija u tekstu 300
2.8.3. Recepcija povlaštenih čitatelja 309
2.8.3.1. Prosudba u vlastitome vremenu 311
2.8.3.1.1. Afirmativna recepcija istomišljenika 311
2.8.3.1.2. Desničarske i klerikalne kritike 319
2.8.3.1.2.1. Sukob s Ladislavom Žimbrekom 323
2.8.3.1.2.2. Prepirka sa sarajevskom „Svijesti“ 327
2.8.3.1.2.3. Atak sa stranica „Hrvatske straže“ – anonimni napadač i Ivo Lendić 331
2.8.3.1.2.4. Sukobi s Drugim: anamneza i dijagnoza 337
2.8.3.2. Vrednovanje s distance 342
2.8.3.2.1. Kroz mutnu leću ideologije 343
2.8.3.2.2. Prema znanstvenoj evaluaciji 350
2.8.3.2.3. Prepisivanje grešaka i razrješavavanje pseudonima 358
2.8.3.2.4. Kako povijest pamti „Savremene poglede“ 360
2.9. „SAVREMENI POGLEDI“ – KROVNA INSTITUCIJA BRODSKOGA KULTURNOG ŽIVOTA 1930-IH 365
2.9.1. Referiranje i posuđivanje, nerijetko proizvoljno 366

2.9.2. Vlastita izdavačka kuća 388
2.9.3. Izlazak pred publiku (i povratak u „Savremene poglede“, s darovima) 392
2.9.3.1. Predavanja o književnosti 392
2.9.3.2. Na otvorenju izložbe 396
2.9.3.3. Privatne zabave – javna korist 397

Zaključna razmatranja 401
Mali biografski leksikon 411
Leksikon časopisa i novina 431
Literatura 449
Recepcija časopisa „Savremeni pogledi“ 477
Kazalo imena 485
Summary 503
Bilješka o autorici 505

Naslovna stranica broja 6-7 drugoga godišta „Savremenih pogleda"

UVOD[1]

Dosadašnje su povijesti književnosti uglavnom tretirale književnu periodiku pomalo „maćehinski", kao činjenicu drugoga reda, samu po sebi ne osobito značajnu, ali zato korisnu kao izvor književne građe: „statisti" s polica su iz drugoga plana zvani u pomoć samo kao sekundarni izvor i potvrda rečenoga. Ovakvim se pristupom preferirao samo sadržaj priloga koji su se nalazili na stranicama časopisa, pri čemu se nije vodilo osobitoga računa o časopisnoj građi u cijelosti. Možda se dio razloga krije u činjenici da ovaj specifičan medij, „kamen temeljac" postilirske, ili kako smo je uobičajili zvati, novije hrvatske književnosti, u kojemu se, zapravo, odnjegovala ista novija književnost, u vrijeme nastanka većine tih povijesti književnosti gubi svoj tvorbeni potencijal: riječ je o vremenu koje je poznavalo visokoinstitucionaliziranu kulturu, jedinstven nacionalni jezik i književnost, formiranu književnu publiku precizno profiliranoga ukusa, definirano i omeđeno književno tržište.[2] Zaživjeli su i novi žanrovi koje je časopis protežirao, uobličeni su stilovi i usvojeni postupci književnoga stvaranja.[3] Pa ipak je i u prvoj polovini prošloga stoljeća časopis ostao žila kucavica književnoga (kulturnoga, čak i društvenoga)

[1] Ova je knjiga nastala kao prerada doktorske disertacije pod naslovom *Novohistoristička čitanje časopisa* Savremeni pogledi *(1935-1936)*, koju je autorica izradila pod mentorstvom prof. dr. sc. Vinka Brešića i obranila na Filozofskome fakultetu u Zagrebu u lipnju 2011.

[2] Dakako da nijedna od ovih instanci nije petrificirana: sve su one, od svoga formiranja do danas, podložne transformacijama i preslagivanju.

[3] Usp. Brešić, 2005b: 17-23.

života, ogledalo književnih trendova, poprište političkih borbi, stjecište književnih snaga: njegova magnetna sila prema sebi vuče književnike, intelektualce i kulturne radnike tvoreći utjecajne krugove hrvatskoga kulturnog miljea.

U vremenu u kojemu nas od mnoštva (nerijetko i suvišnih) informacija dijeli samo jedan „klik" na računalu, važno je osvijestiti potrebu pridavanja veće pozornosti brojnim, dosad zanemarivanim časopisima, vratiti ih u žarište pozornosti, kako strukovne tako i šire javnosti te ih pažljivo iščitati, štoviše, istražiti. U skladu s osviještenom potrebom rasvjetljavanja bogate časopisne produkcije novije hrvatske književnosti, ovo se istraživanje želi upisati kao jedno poglavlje u željenoj, a još nenapisanoj povijesti hrvatske književne periodike. Velik je posao odrađen izlaskom *Bibliografije hrvatskih književnih časopisa XIX. st.* (prir. V. Brešić, 2006-2007), a građa XX. stoljeća polako, ali sigurno izlazi iz arhiva i dobiva svoju evaluaciju. Jedan takav, dosad zaboravljen periodik, glavni je predmet moga proučavanja. Riječ je o slavonskobrodskome književnom časopisu „Savremeni pogledi", iz sredine 1930-ih, urednika Josipa Berkovića. O časopisu u hrvatskoj znanosti o književnosti nije pisano mnogo: spominje se u nekoliko enciklopedija, Miroslav Vaupotić ga u *Panorami hrvatske književnosti XX. st.* pozicionira u skupinu „antifašističkih" časopisa, u obzor Šime Vučetića u djelu *Hrvatska književnost 1914.-1941.* ulazi kao časopis „Krležine matice", a spominje ga i Stanko Lasić u *Sukobu na književnoj ljevici*. Časopis, točnije njegov urednik, predmetom je magistarskoga rada Branke Škalabrin i doktorskoga rada Stjepana Blažanovića.

U korpusu relativno skromne literature o časopisima, koju je bilo potrebno konzultirati u vezi s temom istraživanja, najbrojnija je ona koja elaborira pojedinačne naslove. Uvid u habituse pojedinih časopisa čitateljima je češće ponuđen u vidu članaka u časopisima, poput kraćih analiza „Bosanskoga prijatelja" (Brešić,

2000), „Iskre" (Dorkin, 1990) ili časopisa „Danas" (Lončar, 2002) te tekstova u zbornicima, o „Hrvatskome književnom listu" (Coha, 2006), „Savremeniku" (Brešić, 2001) i „Književnoj reviji" (Cvenić, 1996). Na raspolaganju mi je bilo i nekoliko duljih studija, također objavljenih u časopisu, o „Dubrovniku" (Bakija, 2002), „Nevenu" i „Jadranskim vilama" (Brešić, 2004) te „Književniku" i „Hrvatskoj smotri" (Coha, 2005), potom dvije neobjavljene doktorske disertacije, u čijim su fokusima Gajeva „Danica" (Coha, 2009) i Županova „Croatia" (Fruk, 1997). Relevantna za temu predmetnoga časopisa bila je i analiza recepcije stranih književnosti u „Vijencu" u formi monografije (Pederin, 2006) te još jedna monografija, o recepciji češke književnosti u hrvatskim časopisima (Šabić, 2009), objavljivanim od 1835. do 1903., iz koje čitatelj može ukratko sagledati korpus od preko dvadeset časopisa[4]. Dio literature o časopisnoj problematici polazi od osobe urednika, poput Brešićevih uvida u uredničku djelatnost Jože Horvata (2006 [2007]), Antuna Barca (2005) i Milana Marjanovića (1990), dok drugi njezin segment daje uvid u časopisnu produkciju po razdobljima, npr. Brešićevi *Ekspresionistički časopisi* (2002), Jakšićevi *Međuratni jugoslovenski časopisi* (1982), Lončarovi *Časopisi hrvatske književnosti od „Vihora" do „Pečata"* (1969) te Đonovićev *Prilog hronici naprednih časopisa između dva rata* (1964). Značajni za odabranu temu bili su i povijesni presjeci novinstva u Hrvatskoj (Horvat, 1962; Novak, 2005), tiskarstva u Slavoniji (Malbaša, 1978) te tiskarstva (Nedić, 1984) i novinstva (Blažanović, 2000) u Slavonskome Brodu. Tek je u posljed-

[4] U autorov su obzor ušli sljedeći časopisi: „Danica", „Kolo", „Zora dalmatinska", „Neven", „Naše gore list", „Slavonac", „Glasonoša", „Književnik", „Bosiljak", „Dragoljub", „Vienac", potom pravaški časopisi „Hrvatska vila" i „Balkan", zatim „Nada" i „Novi viek" te časopisi hrvatskoga modernističkog pokreta, „Hrvatska misao", „Novo doba", „Mladost", „Život", „Glas" i „Svjetlo".

nje vrijeme čitatelj dobio teorijski okvir za proučavanje ovoga u svakome pogledu specifičnoga medija: nakon početnoga impulsa strane mediološke literature (Kipphan, 2001; McLuhan, 2008; Curran; Seaton, ⁶2003), Vinko Brešić je na podlozi dosadašnje nacionalne časopisne produkcije ustavio teoriju časopisa (2004a; 2005a; 2005b), ispitao njegov tretman u književnopovijesnoj literaturi (2006, 2011) te, pored Ivana Pederina (1993), problematizirao periodizaciju hrvatske književnosti (Brešić, 2007) na ovome temelju, dok se mlađa generacija istraživača njezinih pojedinih aspekata dotiče u okviru specifičnoga problema, npr. pitanja kanonizacije novele (Protrka, 2008) ili prilikom elaboracije pojedinačnoga časopisa (Coha, 2009).

U interpretaciji predmetnoga časopisa kao formativni čimbenik nove perspektive nametnula se studija Vinka Brešića *Čitanje časopisa* (2005). Osim naglaska na informativnoj i dokumentarnoj sastavnici časopisa, Brešić u obzir uzima i časopisnu transformativnost te performativnost. Časopis je predstavljen kao fluktuirajuća, nikada do kraja definirana, struktura koju prvenstveno određuje njezina uloga, djelotvornost. On je proizvođač kulture i politike, a istodobno i njihov proizvod. Istraživanje časopisa „Savremeni pogledi" započelo je s premisom o književnome časopisu kao mediju povezanomu s kulturom, tržištem i tržišnim tipom komunikacije, a tek tada s književnošću (Brešić, 2005b: 90). Cilj je predstaviti ovaj periodik kao čimbenik „informiranja, dokumentiranja i transformiranja" (ibid: 37) društva i vremena u kojemu izlazi.

U prvome ću poglavlju predočiti metodološko uporište u istraživanju časopisa „Savremeni pogledi" te okolnosti u kojima je izlazio, širi okvir jugokraljevinske monarhije te uži kontekst produkcije časopisa, Slavonski Brod do sredine 1930-ih. Kao metodološka okosnica istraživanja časopisa nametnula se kritičko-analitička praksa novoga historizma, nastala na Foucaultovim poj-

movima diskursa, znanja, istine i moći od kojih tvori paradigmu o diskurzivno predočenoj stvarnosti premreženoj kapilarnom moći u svim segmentima društvene piramide. Razumijevanje tako pojmljene društvene stratifikacije novohistoristima omogućava Geertzova metoda „gustoga opisa", transformirana u hiperprodukciju tekstova (odnosno svega „čitljivoga") o predmetnoj epohi. Pored pregleda izvora novohistoričke prakse, u poglavlju će biti izložene sličnosti i razlike novoga historizma i njemu sličnoga kulturalnoga materijalizma, kao i okolnosti poststrukturalističkoga okretanja povijesti oblikovanoj riječima te samoodređenje ove prakse prema staromu historizmu. Za kraj prvoga poglavlja ostavljam pregled radova i teza nautjecajnijega predstavnika novohistoričke teorije, Stephena Greenblatta. Novi historizam u svoj fokus stavlja kulturalnu razmjenu diskurzivnih reprezentacija, a medije poima kao socijalnu, primarno političnu činjenicu, nerijetko subverzivnu prema društvenomu poretku unutar kojega djeluje. Novohistoristi inzistiraju na tekstnomu statusu svih društvenih reprezentacija/praksi te dokidanju pozadinskoga statusa činjenica „u pratnji" književnoga teksta tj. oni ukidaju esencijalnu razliku između književnoga djela (između ostalih i časopisa) i njegove tzv. netekstualne pozadine, u skladu s razumijevanjem časopisa kao društvene činjenice, neosporno političke. Književno se djelo predočava kao kulturalni proizvod, produkt društvenoga laboratorija, a ne samo genijalnoga autora-proizvođača.

Drugo, središnje poglavlje, predstavit će „Savremene poglede" kao izvorište književne produkcije i kulturne cirkulacije te kao društveno produktivan medij, čija će društvena uvjetovanost i društvena produktivnost te ključne točke njihove recepcije biti predmetom detaljne analize. Stoga će zasebna potpoglavlja elaborirati sva značajna pitanja produkcije „Savremenih pogleda", počevši od okolnosti pod kojima je urednik Josip Berković pokre-

nuo časopis, uzevši u obzir značajnu ulogu koju je odigralo njegovo zaposlenje u državnoj službi te davanje časopisu statusa vlastitoga prioriteta. Potpoglavlje o cenzuri u fokus će dovesti mehanizme kojima je urednik Berković strategijski poricao političan karakter časopisa kako bi izbjegao cenzorske škare ili, još gore, zabrane. Dakako da je čitatelju ponuđen i osvrt na tekstove u glavnome dijelu časopisa kao vodič u odčitavanju smjera i profila „Savremenih pogleda", a kao dodatna pomoć ponuđen je i uvid u sadržaj svih časopisnih rubrika. Važna artikulacijska sastavnica tiče se međusobne dinamike „tvoraca" samoga časopisa: urednika, njegovih pomoćnika u uredništvu te suradnika, autora tekstova. Pritom će posebna pažnja biti posvećena glavnomu uredniku i vlasniku „Savremenih pogleda" Josipu Berkoviću. Njegova diplomatska vještina i izvlačenje najboljega iz mršavih mogućnosti (skromnih financijskih prilika, ograničenoga broja suradnika, izostanka distribucijskoga mehanizma itd.) eklatantan su primjer posvojenja novohistorističke tehnike improvizacije, a položaj državnoga zaposlenika koji je ujedno i državni neprijatelj implicira princip samooblikovanja koji vladajuću strukturu istodobno vidi i kao autoritet i kao Drugoga. Obje ću tvrdnje potvrditi primjerima. Iznimno značajna stavka financija bit će razložena uvidom u nakladu i distribuciju časopisa, njegovo oglašavanje te (ne)postojanje instance autorskih honorara. Elaboracija čitateljskoga tijela „Savremenih pogleda" u obzir uzima i „obične" i „povlaštene" recipijente časopisa te ciljeve i formu uredničkih obraćanja čitateljstvu. Centralno poglavlje završava uvidom u Berkovićevo približavanje Europe sredini u kojoj živi i radi te umrežavanje više kulturalnih praksi onovremenoga Slavonskog Broda pod okriljem časopisa „Savremeni pogledi".

Ovaj je časopis primjer greenblatovskoga koncepta neprestanoga cirkuliranja društvene energije, implementacija pregovorā, transakcijā i pogodbi između simboličkih praksi i različi-

tih socio-kulturalnih reprezentacija (Greenblatt, *Shakespearean Negotiations: The Circulation of Social Energy in Renaissance England*, 1988). Mislim pritom na ulogu međudiskurzivnoga medijatora prigodom interferiranja s drugim književnim i uopće kulturnim praksama. Kao iznimno moćan medij koji može osnažiti ili dokinuti pojedinu društvenu praksu, časopis postaje stilizator proizvodnje kolektivnoga književnog užitka i interesa. Također želim reprezentirati predmetni časopis kao rezonantni objekt koji priziva prošlost, posebice svojim naoko nevažnim detaljima (mislim pritom na čitanje „između redova" kao i razne dokumente čiji sitni odjeci izoštravaju sliku onoga vremena) koji ponekad dobivaju bitke s temeljnim motivima. Suvremeno shvaćanje časopisa kongruentno je novohistorističkomu viđenju književne činjenice kao bitno političke, koja ima moć podržati ili prokazati artificijelnu konstrukciju stvarnosti na kojoj počiva hegemonija društvenih nositelja moći (Greenblatt, *The Invisible Bullets*, 1988; Graff, *Co-optation*, 1989). Tragom isticanja časopisne moći ide i mediologijsko tretiranje časopisnoga habitusa, ponajprije McLuhanova zvučna, iako nedostatno objašnjena, krilatica „Medij je poruka", koja podrazumijeva djelotvornost medija već samim njegovim pokretanjem, bez ikakva uvida u sadržaj (*Razumijevanje medija*, 2008), a pitanje oblikovanja književnoga kanona, onako kako ga prezentira Bourdieu (*The Field of Cultural Production*, 1993), odnosno dvojne, subjektne i objektne, uloge časopisa u procesu književne kanonizacije, svodivo je na autonomiju i aktivnu ulogu književnog polja. Naposljetku, časopisnu je građu moguće čitati iz sličnih perspektiva primjenom spoznaja teoretičara postkolonijalizma (Bhabha, Said, Loomba) i imagologije (Leerssen, Beller). Na spomenutim teorijskim temeljima želim pokazati da sudbina „Savremenih pogleda" odlično oprimjeruje novohistoristički model moći raspoređene u svim segmentima društva kao i mehanizam discipline i nadzora (panoptička per-

spektiva), naslijeđene od Foucaulta. Cilj je predočiti ovaj časopis kao ilustraciju subverzivnoga elementa, čimbenika raskrinkavanja mehanizama kojima vladajuća struktura mistificira vlastite simboličke i diskurzivne reprezentacije kao jedine valjane te ukazati na njegovu dekonstrukciju prividne ideološke koherencije društvene stvarnosti sredinom tridesetih godina prošloga stoljeća. Demistifikacijsku polugu čine kontekst produkcije ovoga kulturalnog djela, pojedinačni segmenti njegove artikulacije (uloga urednika, profilacija suradnika, raspored rubrika i sadržaj tekstova) te recepcijski (i postrecepcijski) obrasci. Kako bi rezonancija razotkrivanja odjeknula što glasnije, u obzir sam uzela raznu arhivsku građu (pisma, rukopisne bilješke, službene dokumente i dr.) kojom nastojim nadglasati propisane (iako arbitrarne) tonalitete onovremene hegemonijske ljestvice i stvoriti legitiman opozicijski ton i diskurs kojim će „Savremeni pogledi" izraziti svoju iskonsku političnost. Na takav ću način ulogu ovoga časopisa kao prokazivača diskurzivno stvorene hipostazirane moći državotvornih provoditelja represije pokušati učiniti gotovo opipljivom.

Treće je poglavlje svojevrsna sinteza svega rečenoga o časopisu iz koje se nazire moguć (nikako ne i jedini) odgovor, zapravo tek jedna od kalkulacija na pitanje o dosadašnjoj zanemarenosti periodika koji je itekako vješto razotkrivao artificijelnu prirodu konstrukcija stvarnosti (od strane vladajuće ideologije) i nemalo uzburkao ustajale političke vode jugokraljevinske provincije. Izopćen iz obilježenoga kanonskog kruga časopis „Savremeni pogledi" svoju priliku traži u našoj suvremenosti: svako novo čitanje usložnjuje mu značenje, smanjuje „mrtvi kut" i ovjerava njegov društveni status.

1.

UOKVIRIVANJE „SAVREMENIH POGLEDA"

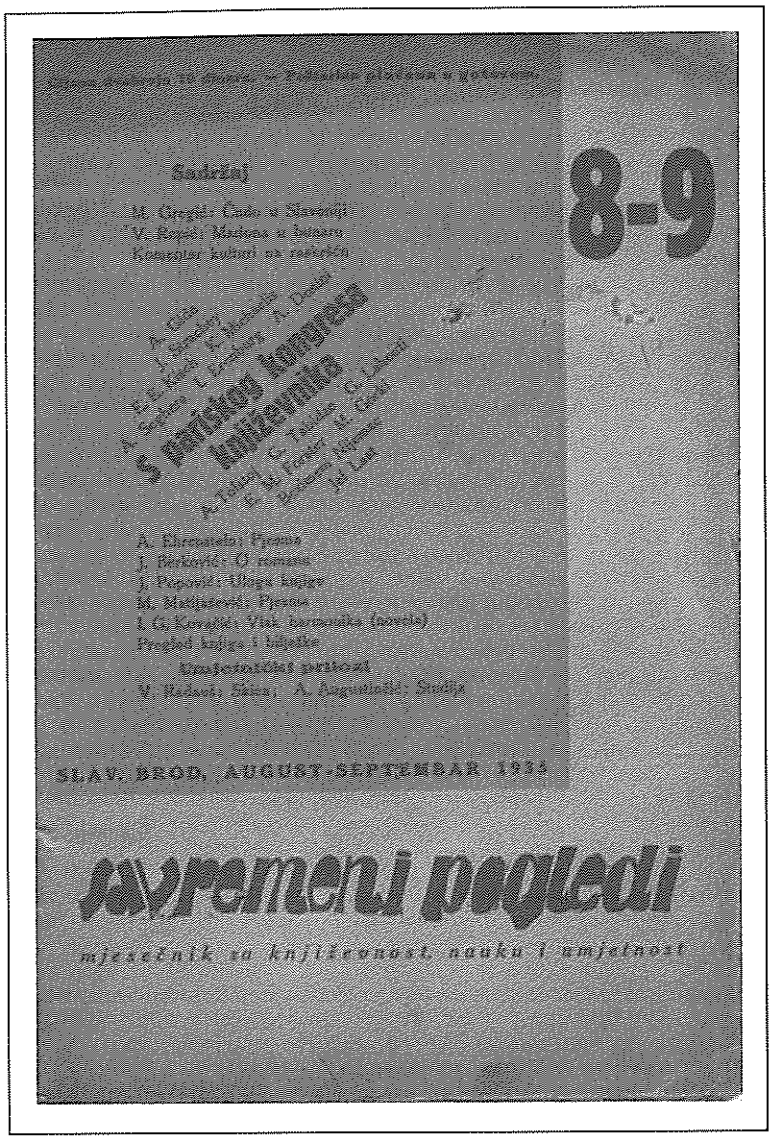

Naslovna stranica dvobroja 8-9 prvoga godišta „Savremenih pogleda", posvećenoga pariškomu Kongresu za mir

Nimalo jednostavan zadatak promjene nezadovoljavajućega statusa časopisa kao „hambara", kako ga je nazvao Stanko Vraz ili „motora", prema riječima Stanislava Šimića, ali i izdvojene, getoizirane zajednice „sebi sličnih" na snazi od Pechanove *Poviesti hrvatske književnosti* 1910., preko Prohaske, Ujevića, Barca, Živančevića, Frangeša i Šicela (Brešić, 2005a: 7-8), pretpostavlja preustroj modela proučavanja književnosti, usvajanje novih postupaka analize i interpretacije. Dakle, promjenu kuta gledanja ili okvira u koji ga stavljamo. Tragom Antuna Barca koji je prvi prepoznao važnost časopisa, potom njegova učenika Miroslava Šicela, koji časopis doista počinje tretirati poput „književne činjenice" (Tinjanov, 1998), zanemarujući ipak važnu sastavnicu njegova habitusa, stvarni učinak, čitanju „Savremenih pogleda" prilazim s kulturološke pozicije koja podrazumijeva suživot poetike i politike na stanicama časopisa. Kulturalni objekt svoga proučavanja postavljam u odnos prema društvenim i povijesnim procesima koji djeluju na nj, a na koje, u konačnici, i sam djeluje: ne izravno i ne očito, ali ustrajno i nepovratno. Kako bi bilo moguće „analizirati kolektivnu dinamičku cirkulaciju užitaka, briga i interesa" (Greenblatt, 2003: 181) od časopisa i prema njemu, „Savremene poglede" analiziram u njihovu povijesnome okviru primjenjujući pritom metodu koja je sazdana na neod-

vojivosti teksta i konteksta, koja rastače privid o bešavnoj mreži tekstualnosti, o urednome, pospremljenom i autonomnom estetskom artefaktu u kojemu nema tragova društvenosti. Umjesto toga, pridaje mu kulturalnu vrijednost, status artefakta čije se značenje može stvoriti i pobiti. To činim uz punu svijest o vlastitim „slijepim pjegama" i razumijevanje pozicije iz koje krećem, određene vremenom u kome živim i mjestom u društvu koje zauzimam, pretpoviješću, obrazovanjem, ciljevima, a dobrim dijelom i očekivanjima od predmetnoga istraživanja. Osvijestila sam kolonizacijsku ulogu koju uzimam, pričam tuđu priču u ime toga nekog tko nije tu da je ispriča sam. Ipak, priča treba biti ispričana, okolnosti predočene i krug zatvoren.

1.1. PASPARTU NOVOGA HISTORIZMA: TEKST, POVIJEST, POLITIKA

Nakon 30 godina neupitne prevlasti ahistorijskih analitičko-interpretativnih praksi znanost o književnosti bilježi kratku epizodu povratku povijesnosti krajem 50-ih godina XX. stoljeća. Ova nova povijesnost nikako nije restauracija staroga stanja u kojemu su činjenice bile nepobitni dokazi – njihovo su značenje određivali teorijske pretpostavke i cilj predmetnoga istraživanja. Međutim, ubrzo se, poput stihije, znanošću o književnosti počeo širiti „bauk" strukturalizma. Utemeljen na saussureovskome poimanju jezika kao tvorbene osnovice svijeta koji nas okružuje, ovaj kritički pravac na centralno mjesto svoje znanstvene paradigme podiže strukturu, koju vidi u umjetničkome i svakodnevnome i pritom demonstrativno uzvikuje: „Sve je tekst!" Ni desetljeće kasnije, strukturalizam gubi čvrsto tlo pod nogama uslijed spoznaje da je u svijetu konstrukcija i čovjek tek jedna od njih. Svijetu kojega je Nietzsche obezglavio odricanjem izvora i prapočetka, kojemu je potom „usmrtio" Boga, Jacques Derrida dodatno oduzima ideju Istine, Dobroga i Lijepoga On stvara novi svijet dekonstrukcije, međuigre činjenica stavljenih pod znak pitanja i fragmenata koji se ukrštaju i tvore značenja. U tome svijetu književni kritičar otkriva centre moći, ali i sukobe, aporije, nedorečenosti teksta. Na scenu ponovno stupa povijesnost: poststrukturalistička inačica povijesnosti sačuvana je u riječima, izlomljena je i shvaćena kao tekst. Poststrukturalističke teorije u kombinaciji s političnim 60-im godinama XX. stoljeća i strujom marksističkih mislilaca pripremile su teren novomu historizmu. Ova tekstualna praksa koju su promovirali američki književni povjesničari proučavajući renesansno razdoblje, napose teatar, danas je prihvaćena

na mnogo širemu teritoriju, a apliciraju je brojni znanstvenici na iščitavanje širokoga spektra tema.

Početkom osamdesetih[5] godina prošloga stoljeća na tlu Sjedinjenih Američkih Država pojavila se analitičko-interpretativna praksa proučavanja književnosti nazvana (ishitreno[6]) novim historizmom. Ubrzo se, kao britanska varijanta novoga historizma, ustoličena na nekoliko etabliranih sveučilišta, na katedrama za književnost, pojavio i kulturalni materijalizam. Sve do današnjih dana nije razriješena zbrka oko pripadnosti pojedinih autora jednoj od ovih praksi, prisutne su interferencije, a događa se da se ni sami autori ne žele svrstati među novohistoriste (rjeđe kulturalne materijaliste) i bivaju nerijetko veoma iznenađeni kako su tamo dospjeli. Stoga su i autori brojnih radova o novome historizmu ponudili vlastite, međusobno heterogene izbore pripadnika novoga historizma, uz iznimku neizostavnih Stephena Greenblatta, Catherine Gallagher i Louisa Montrosea. Uzevši u obzir mnoštvo tekstova napisanih o ovoj književnoanalitičkoj praksi i konzultiravši uglednu *Encyclopedia of contemporary literary theory, Approaches, Scholars, Terms*, došla sam do provizorne sistematizacije. Novohistoristi se dijele u dvije glavne skupine: razdobljem renesanse bave se znanstvenici s kalifornijskoga Berkeleya: Louis Montrose, Catherine Gallagher, Jean E. Howard i Joel Fineman, na čelu sa Stephenom Greenblattom, dok

[5] Neka vrsta predgreenblattovskoga pisma postojala je već 1970-ih u djelima Donalda Jamesa Gordona (autora neostvarenoga proročanstva o ranoj smrti novoga historizma), Stephena Orgela i Roya Stronga. Zamjetljiv je i utjecaj engleskoga instituta Warburg-Courtauld prije 1980-ih. Prijelomnom se godinom smatra 1982., kada su mnogi znanstvenici prihvatili novi historizam kao utočište, razočarani beskompromisnošću dekonstrukcije.

[6] Po vlastitome priznanju, Stephen Greenblatt je, dovršavajući tematski broj časopisa „Genre", upotrijebio taj naziv prilično impulzivno kako bi pod zajednički nazivnik stavio raznorodne pristupe i teme suglasne u novome i nekonvencionalnome proučavanju književnosti renesanse.

su Jerome McGann, Marjorie Levinson, Marilyn Butler, Nancy Armstrong, David Simpson i dr. orijentirani na proučavanje poezije engleskoga romantizma.

Stožerni časopis novohistorista su „Reprezentacije"[7] („Representations"), to je jedna od rijetkih poveznica među autorima koje analitičari svrstavaju u novi historizam. Ostale su sastavnice preopćenite i toliko malobrojne da se novohistoriste ne može zvati kritičarskom školom. Čini se da je riječ o širemu pokretu pred kojim je abdicirala nova kritika, a u povlačenje krenula američka dekonstrukcija (štoviše i poststrukturalizam). Jedinstvo novohistorista nije ni u metodi, niti u utjecajima koje su baštinili nego u tehnici interpretacije i predmetu oko kojega se usredotočuju njihove analize, intrigantnomu razdoblju renesanse, prijelomnomu dobu u kojemu je započelo formiranje suvremene zapadnoeuropske kulture (Murfin, 1991: 331): „Otisnuti se izvan početka odredbe novoga historizma, jest usmjeriti se na put popločen teškoćama. Novi historizam, jedan od najnovijih odvjetaka suvremene znanosti, još uvijek se razvija. U žarište nam je ušlo dovoljno njegovih obrisa kako bismo shvatili da postoji i zavrjeđuje ime, no svaka odredba novoga historizma nužno je ponešto zamućena, poput djelomično razvijene snimke. Pojedini kritičari koje bismo mogli označiti novim historistima mogu biti i dekonstruktori, feministi ili marksisti. Neki će poricati da oni drugi uopće pišu novu vrstu povijesne kritike."

Zvuči već izlizano prečesto spominjanje novohistorističkoga nekritičkog preuzimanja raznih teorija, teza ili pojedinih pojmova (nerijetko barem djelomice modificiranih). Termini s kojima se najčešće operira jesu metodološki eklekticizam, interdisciplinarnost, nesustavnost i „propusnost granica" novoga historizma. Doista, Greenblatt i njegovi istomišljenici ni najmanje ne zaziru

[7] Pokrenut je 1983., a urednici su mu bili Stephen Greenblatt, Catherine Gallagher i W. B. Michaels.

od posuđivanja iz raznih područja: filozofije (Michel Foucault), antropologije (Clifford Geertz), sociolingvistike (Pierre Bourdieau) itd. Prilično zadiru u politiku, ali ih zanima i bit čovjekove prirode. Zapravo „koketiraju" s brojnim društvenim znanostima, ali i neznanstvenim područjima života i njihova učenja primjenjuju na književne tekstove. Pritom je važno istaknuti da, iako baštini i od Foucaulta, Williamsa, Derridaa i drugih, novi historizam nije isključivo suma utjecaja. On definitivno raskida s teorijom odraza i sa starim historizmom te književnomu djelu vraća autonomiju i djelatnu ulogu semantičkoga tvorca. Eventualni prigovor prevelikoga naslanjanja na pozitivizam, poput njegove proširene inačice, posebice u Greenblattovim tekstovima, David Šporer (2003: 27) opravdava njegovim zanimanjem za sve mehanizme renesanse, pa tako i za svakodnevni život ljudi onoga vremena.

Teorijski model zastupljen u tekstovima novohistorista je fleksibilan i induktivan, nimalo nalik pomno elaboriranim modelima kritičarskih škola prethodećih novomu historizmu. Njegovu nekonvencionalnu osnovicu čini pomirenje formalističke tehnike i historističkih interesa: ne želeći tekst lišavati njegova konteksta (kao što to čine poststrukturalisti), novohistoristi su tehniku dekonstruktivnoga traženja i razobličavanja centara moći u tekstu stavili u službu sociohistorijske analize. Novi historizam je reakcija na formalističku provokaciju vakuumske interpretacije književnoga teksta i postmodernističko odbijanje veza sa suvremenom poviješću. Problematičniji od odbijanja „povlačenja granice" prema drugim humanističkim znanostima čini se novohistoristički zazor prema univerzalizaciji, širenju opsega i dosega vlastite „metode", nastao vjerojatno kao posljedica straha od sputavajuće prirode svake totalizacije i totaliteta (novi historizam formira se u vrijeme totalitarne Reaganove politike).

Suočeni s činjenicom bolne indolentnosti književne kritike i historiografije prema recentnim društvenim problemima i njihove „cijepljenosti" od bilo kakvih političkih natruha, novohistoristi žele zagrabiti u „vruće" socijalne probleme, dotaći se vješto izbjegavanih manjinskih pitanja. Iako im se ne može pripisati političko ljevičarstvo, oni su angažirani na strani različitoga, odnosno Drugoga, njihovi su pogledi nedvosmisleno liberalni. U svome se izlasku iz hladovitih sigurnih oaza akademskoga života nisu, doduše, otputili put vlastite stvarnosti (poput kulturalnih materijalista), nego su prionuli uz trusno razdoblje renesanse koju ne pokušavaju ponovno doživjeti, ali nisu ni ravnodušni prema njoj.

Često je isticana činjenica da nije riječ ni o književnokritičkoj školi niti o interpretativnoj metodologiji. „Kamen spoticanja" novoga historizma je izostanak programskoga teksta u kojemu bi u cijelosti objasnili svoj pristup, metode i ciljeve. Njihova se tehnika uglavnom zasniva na analitičkim tekstovima u kojima se teorijske postavke apliciraju na pojedina književna djela. Jedan od rijetkih tekstova koji daje izvjesno metodološko uporište novoga historizma jest *Proučavanje renesanse: poetika i politika kulture* Louisa Montrosea.

Baštineći poststrukturalističko poimanje tekstualnosti povijesti (već je Paul de Man zagovarao književnu povijest kao interpretaciju tekstova, a ne događaja), odnosno uvjerenje da do nas današnjih povijest stiže samo u obliku tekstova, Louis Montrose tumači pojmove „povijesnost tekstova" i „tekstualnost povijesti" (2003: 61): „Pod *povijesnošću tekstova* razumijem kulturnu specifičnost, društvenu ukotvljenost, svih načina pisanja – ne samo tekstova koje kritičari i znanstvenici proučavaju nego i onih tekstova u kojima ih proučavamo. *Tekstualnost povijesti* znači, kao prvo, da ne možemo imati pristupa cjelovitoj i autentičnoj prošlosti, proživljenoj materijalnoj egzistenciji neposredovanoj očuvanim tekstualnim tragovima određenoga društva (sudskim i medicinskim dokumentima, romanima, izvještajima o geograf-

skim otkrićima i osvajanju prekomorskih zemalja, privatnim pismima) – tragovima čije očuvanje ne možemo držati naprosto slučajnim, nego valja pretpostaviti da su barem djelomice ishod složenih i suptilnih društvenih procesa čuvanja i brisanja; i drugo, ne treba smetnuti s uma da su isti ti tekstualni tragovi predmetom novih tekstualnih posredovanja, pa shvaćeni kao 'dokumenti' tvore osnovu na kojoj povjesničari temelje vlastite tekstove koji se nazivaju 'povijestima'."

Antologijsku derridaovsku krilaticu „nema ničega izvan teksta" Montrose tumači odsutnošću transcendentalno označenoga, a ne kako su to radili američki dekonstrukcionisti konstatirajući odsutnost značenja i politike značenja. Ovo čitanje je optimistično: dokidanje referenta i autonomija teksta ne znače nemogućnost promjene, nego se razlika uspostavlja „izvan" i „unutar" teksta čime se otvara interventna zona. Novohistoristi polaze od pretpostavke da je sve naše znanje o povijesti tekstualno posredovano, do nas je došlo u nekome obliku zapisa. Takva „povijesna istina" o nekome događaju zapravo je tekstualna obrada toga događaja i samim tim neobjektivna: u nju su upisane promjenljive inskripcije pisca, čitatelja i samoga jezika. Kao proizvod povijesti, a ne njezina esencija, autor u tekst upisuje vlastita uvjerenja i psihosocijalne osobine. Kao pisani uradak, tekst posjeduje i vlastite, književne atribute. Jezik, posrednik ove „transakcije", stvar je dogovora i konvencije. U njegovu su inventaru riječi koje u sebi nose refleksiju značenja drugih riječi, povijesne naslage i implicitnu metaforiku. Pred takav tekst dolazi čitatelj kao važna sastavnica konačnoga značenja ovoga pojedinačnog čitanja i specifičnoga trenutka (Thomas, 1991: 38-39): „Ukoliko sve društvene prakse predstavljaju promjenljive varijable, ne može postojati samodostatna politička vizija koju bi književnost bilo odražavala, bilo izražavala. Umjesto toga, politička vizija trajno određuje, te i sama biva određenom složenim područjem među-

sobno povezanih društvenih praksi. (...) ne postoji predodređen kontekst unutar kojega možemo pozicionirati tekst kako bismo ga povijesno razumjeli. Na sinkronijskoj je razini sam tekst dio konteksta pretpostavljenoga da nam pomogne razumjeti ga. Rezultat je toga da nijedan tekst ne može postići položaj izvan svoga konteksta kako bi ga odražavao. Na dijakronijskoj razini, kontekst, uključivo i onaj povijesnoga razdoblja, barem djelomice oblikuju sadašnji kritičari."

Tekstualizacija kulture (kao rezultat „obrata k jeziku" i poststrukturalističke razgradnje mita o mogućnosti kontakta s autentičnim iskustvom) počela je čitati kulturu kao totalitet posredovan pisanim artefaktima, tekstovima. Tekstualni tragovi promatraju se na dvije razine: sintagmatskoj, kao traženje analogije među tekstovima unutar granica simboličkih praksi (kulturalnih reprezentacija) i paradigmatskoj, u vidu sučeljavanja simboličkih praksi i sociokulturnih reprezentacija. U središtu su zanimanja smjera koji zastupa „povratak povijesti", kako je to sročila Jean E. Howard (1992: 30), tekstovi koji povijest ne odražavaju nego se trude učiniti je razumljivom. Ili, riječima Zdenka Lešića (2003a: 74): „u središtu pažnje 'novih historicista' zaista nije ni pretpostavljena autonomija umjetnosti, ni formalni principi umjetničke organizacije, ni pitanja umjetničke vrijednosti. Pomjerivši svoj interes na rubna područja književnosti, oni su, takoreći, uhvatili historiju na djelu."

Novohistoristima povijest nije kronološki slijed događaja u čijemu su središtu „velike", povijesno potvrdive osobe. Oni samo donose pred čitatelja tekstualiziranu prošlost, sačuvanu od zaborava, za našu suvremenost i za budućnost konzervirane nekadašnje ljude i običaje. Povijesne događaje pokušavaju predočiti na Foucaultov način, ne upuštajući se u detaljna tumačenja ili traženje kauzaliteta, uslijed čega je vjerodostojnost i činjeničnost njihovih radova veoma fleksibilna. Novohistoristi ne preslikavaju

činjeničnu povijest, oni tvore, proizvode jednu novu stvarnost. Prema Catherine Belsey (1985: 1): „U praksi je povijest uvijek čitanje prošlosti. Mi stvaramo narativ iz dostupnih 'dokumenata', pisanih tekstova (karata, zgrada i oklopa), tumačeći ih kako bismo proizveli znanje o svijetu koji više ne postoji. Ipak, mi to znanje proizvodimo upravo iz sadašnjosti: iz sadašnjosti u smislu da je ona [sadašnjost] jedini entitet koji još uvijek postoji i još uvijek je dostupna i iz sadašnjosti u smislu tvorbe prošlosti na temelju razumijevanja nastaloga u sadašnjosti. Mi unosimo ono što znamo sada da bismo dalje ponijeli ono što ostaje iz prošlosti proizvodeći razumljivu povijest."

Književno djelo novohistoristi promatraju uzimajući u obzir i „povijesnu pozadinu" djela, odnosno trijadu: pisac – djelo – okolina. U tumačenju se dotiču i etničko-civilizacijske pozadine likova. Od poststrukturalizma naslijeđeno shvaćanje da je sve tekst, kod novohistorista je rezultiralo „metodom" paralelnoga čitanja jednakovrijednih književnih i neknjiževnih tekstova. Književni tekst gubi primat i status „glavnoga" teksta, a širi kulturalni plan, nekad smatran podtekstom, postaje ko-tekst. „Kanon" tekstova koje interpretiraju novohistoristi se širi, pa se „pomno čita" sve „čitljivo": dokumenti, skice, zapisi, popisi, pisma, brodski dnevnici, čak i slike i umjetnine. Geertzovskim „gustim opisom" novohistoristi brišu granice „prvoga plana" i konteksta, „pozadine". Planovi se miješaju, preklapaju, pri čemu je novohistoristu cilj istražiti „i društvenu prisutnost književnoga teksta u svijetu i društvenu prisutnost svijeta u književnom tekstu" (Greenblatt, ²2005: 5). Ravnopravnost tekstova i događaja u njima nerijetko rezultira boljim uvidom u „mehanizme" povijesnoga razdoblja iz opisa svakodnevice, nego iz „velike", službene povijesti. Štoviše, budući da „povijest pišu pobjednici", novohistoristički bi istraživač trebao biti izrazito nepovjerljiv prema dokumentima „službene" povijesti, od njega se očekuje da „zagrebe" ispod površine,

da uključi što više različitih tekstova kako bi proširio i produbio svoju spoznaju, uz uvijek prisutnu svijest da je potpuna „istina" ionako nedokučiva: „Novohistoriste zanimaju takvi izrazi kulture kao što su optužbe protiv vještica, medicinski priručnici ili način odijevanja, ne kao sirov materijal, nego kao 'kuhan' – kao kompleksne simboličke i materijalne artikulacije imaginativnih i ideoloških struktura društva koje ih je proizvelo. Zbog toga je u pisanju nekih novohistorista (...) fokus djelomično pomaknut s umjetničkoga djela kao formalnoga povoda na prakse koje su s njim na neki način povezane, kako bi ga osvijetlile. Teško je te prakse držati u pozadini, kad je sam pojam povijesne pozadine doveden u pitanje." (Greenblatt, ²2007: 227-228).

U razmatranju odnosa teksta i njegova konteksta novi historizam pretpostavlja uzajamnost njihova odnosa, reprezentacije nisu samo proizvodi nego i proizvođači kulture. Novohistoristi tumače tekst ne samo kao povijesni produkt već i kao produktivnu snagu koja djeluje istovremeno s drugim silama povijesti i koja svojim djelovanjem često mijenja sile koje su joj dale oblik. Drugim riječima, književna djela su konstitutivni dijelovi historijskih procesa, a ne njihov refleks ili puka slika. Za Louisa Montrosea (2003: 66) „govoriti o društvenoj produkciji 'književnosti' ili bilo kojeg pojedinačnog teksta ne znači samo isticati njihovu društvenu proizvedenost, nego i njihovu društvenu proizvodnost." Ovaj reverzibilni proces David Šporer (2005: 61-68) naziva terminom „retrofleksija", združujući u njemu refleksiju zbilje na tekst i njegovu povratnu retrofleksiju. Retrofleksija se manifestira u dva vida: ravnopravnosti i reciprociteta teksta i konteksta te međusobnim konstituiranjem i prožimanjem kulture i ideologije.

Upravo je ideološka uniformnost knjige Eustacea M. W. Tillyarda *The Elizabethan World Picture: A study of the Idea of Order in the Age of Shakespeare, Donne, and Milton* (1943.) bila razlogom obrušavanja novohistorista na nju. Ova svojevremeno

veoma čitana i hvaljena knjiga operira s tezama o univerzalnoj ljudskoj prirodi, nezavisnoj od povijesti, konteksta i ideologije i o jedinstvenome duhu renesansne epohe kojega je oblikovala bogobojaznost i predodređenost.[8] Prema novohistoristima interpretacija povijesti ne može biti objektivna i lišena interesa. Ne postoje ideološki homogena povijesna razdoblja: u jednome su razdoblju suprotstavljene divergentne povijesti mnoštva društvenih grupa. Književna djela nisu privilegirane nepovijesne tvorevine naslonjene na povijesnu pozadinu, nego je svaki tekst, književni ili neknjiževni, jednako povijesan i jednako se tretira. Krajnji cilj novohistorističke analize uvijek je politički: strukturalna analiza razobličava mehanizme djelovanja moći u tripletu kulture, povijesti i politike.

Novi historizam svojim načelno sumnjičavim stavom prema dubinskomu sloju ideologije zakopane na stranicama književnih i neknjiževnih tekstova ide tragom trojice velikih mislilaca XX. stoljeća: Marxa, Nietzschea i Freuda, kao svojevrsnih anticipatora hermeneutike sumnje[9]. Novohistoristično poimanje književnoga teksta kao tek jednoga od tekstova, ko-teksta širega povijesnog konteksta, koji kao takav zadržava pravo na neslaganja s drugim tekstovima poljuljalo je pojmove opće istine i zajedničkih vrijednosti. Istina je rašomonska, a na snazi je ona koju „propisuje" vlast. Propitivanje središta moći i strategija kojima se ona nameće

[8] Monolitna (i monološka) koncepcija povijesti i kršćanska metafizika savršeno su se dopunjavale u održavanju postojećega ekonomskog i političkog *statusa quo*.

[9] Nakon konstatacije postojanja mnoštva hermeneutičkih stilova (nema jedinstvene hermeneutike, hermeneutičko polje podijeljeno je na mnogo dijelova), Paul Ricoeur (2005: 34-42) na suprotni pol, kao antitezu ovoj demistifikacijskoj i deziluzionističkoj spoznaji stavlja njezin antipod, hermeneutiku vjere. Takva je fenomenologija religije Van der Leeuwa i Mircee Eliadea: zasnovana na vjerovanju da bi se razumjelo i razumijevanju da bi se vjerovalo te podrazumijeva svjesnu i promišljenu naivnost.

društvenomu tijelu iznimno je važna tema novoga historizma. Riječima Janje Ciglar-Žanić (2001: 137): „(...) novi su teorijski protokoli doveli do bitnoga pomaka u razumijevanju tekstualne proizvodnje i tekstualnih značenja, te tako i do pomaka interesnih težišta. Zaokupljenost autentičnošću i autorstvom vidljivo je ustupila mjesto zanimanju za ishodišta autoriteta i autorizacije." Taj se autoritet, tvrde novohistoristi, gradio na stvaranju slike o sebi, imidžu u javnosti, „brendiranju", sposobnosti kreacije iluzije, a potom njezina nametanja promatračima (narodu), suspreznju njihove sumnje i nevjerice, tako da ona postaje posvojena projekcija promatrača (Greenblatt, ²2005: 141): „(...) jedno je od glavnih postignuća moći nametanje fikcija svijetu, a jedan od njezinih glavnih užitaka jest prisiliti na prihvaćanje fikcija za koje se zna da su fikcije."

Dolazimo i do neizostavnoga mjesta novoga historizma: debate o subverziji i integraciji. Represivni je državni aparat, tvrde novohistoristi, razvio nebrojene strategije kojima je zakidao volju „subjekta" (pojam „individue" u novome je historizmu zamijenjen pojmom „subjekta") da samostalno odlučuje o svojoj sudbini, ponajprije zbog ničeanske „volje za moć" te zbog zakonskih odredbi. Diskurzivna kontrola, to uvlačenje vlasti u život pojedinca „na mala vrata" perfidniji je oblik (i zato efikasniji) od represivnoga aparata koji predstavljaju sudovi i zatvori. Kako bi izbjegao potpunu indoktrinaciju, pojedinac se najčešće povlači u okrilje obitelji, relativno sigurno okruženje u kojemu je utjecaj Države barem smanjen, ako već nije neutraliziran. Naime, u mnoštvu koegzistirajućih „jezika" u društvu (pojedinih, najčešće marginaliziranih, društvenih slojeva i socijalnih sfera), jedan od rijetkih koje Država ne može podčiniti u potpunosti je obiteljski „jezik". Iako je činila sve da zavlada diskursima u cijelosti, u privatnoj sferi Država nije imala neograničene ovlasti. Stoga su u tim diskursima ležale klice otpora, a njihova infiltracija u javni

jezik predstavljala je revolucionarni potencijal. Slična je situacija i s jezikom obespravljenih, ulice ili kazališta do kojih Država nije mogla doprijeti.

Dakle, na jednoj strani Država, odnosno vladajuća društvena skupina zaposjeda značenja diskursa, posebice kanonskih tekstova kulture, kojima stvara instrumentarij uspostavljanja i legitimiranja vlastite moći. Na suprotnoj strani, marginalizirani Drugi uporno potkopavaju njihove strategije i raskrinkavaju ideologiju na kojoj su one sazdane. Isti tekst, nekad mjesto nelegitimnoga prisvajanja dominantne društvene „kreme" postaje mjesto razvlašćenja ideologije vladajućih. Ponekad je upravo tekstni element od kojega očekujemo demonstraciju djelotvornosti u službi tvorbe i implementacije vladajuće ideologije koja se proglašava općevaljanom onaj rušilački element koji vladajućima oduzima diplomatski imunitet sročen retoričkim sredstvima. Dakle su u „tekstualnim tragovima" učitani kodovi i mehanizmi proučavanoga vremena i načini na koje su ih tekstovi promovirali ili subvertirali, u njima kohabitiraju vlast i njezina subverzija, oko diskursa se vodi tihi rat za prevlast. Ili, riječima samoga Stephena Greenblatta (1982: 6), renesansna književna djela „nisu smireni odsjaji povijesnih činjenica koje stoje iza njih, to su mjesta ogorčenih borbi, prilike za žestoko sukobljavanje ortodoksnih i subverzivnih impulsa."

Svaki oblik destrukcije svevlasti Države, svako subverzivno prkošenje i osvajanje diskursa u pojedinim sferama života koje detektiraju u raznim tekstovima, novohistoristi vide kao sitan vid pobjede pojedinca nad državnim aparatom, kao zalog prevrata. U tome su smislu oni optimističniji od svoga velikog učitelja Foucaulta u čijoj viziji autoritarne Države nema mjesta promjeni. Stoga ne stoji kritika novoga historizma kao politički pesimističnoga pristupa odnosu pojedinca i državnoga aparata koji subverziju integrira bez ostatka na svakoj razini i pri svakome pokušaju:

„Pomnim čitanjem historijskih 'anegdota' i analognom analizom pojedinih fragmenata književnih djela oni nastoje otkriti kodove društvenoga ponašanja, motive i logiku sila koje upravljaju društvom i strategije kojim se kontrolira dominantni diskurs. U isto vrijeme, kad god to mogu, oni u tim tekstovima otkrivaju pukotine tog diskursa, kroz koje se provlači pojedinac koji se otima kontroli Moći." (Lešić, 2003a: 74)

Bitno je razlučiti pomalo problematičan pristup Stephena Greenblatta (već je spomenut sporni tekst *Nevidljivi meci*) od onoga Louisa Montrosea koji u pojedinim tekstovima pronalazi itekakav prevratnički potencijal. Tako on u analizi *Sna ljetne noći* (Montrose, 1996: 151-178) nudi primjer uspjele subverzije: u državi kojoj je na čelu vladarica koja veoma vješto rabi diskurzivne prakse kojima gradi svoj imidž djevice i majke engleskoga naroda kao pobjednički se model nudi patrijarhalni princip podčinjavanja žene muškarcu, i u postelji i prigodom donošenja odluka.

Greenblattov navodni politički pesimizam očituje se u njegovoj tvrdnji da je moć upravo ovisna o subverziji i stoga je sama proizvodi kako bi je mogla integrirati. Na taj je način čovjekov identitet determiniran i on nema nikakvu kontrolu nad silama koje ga okružuju. Kao obranu od učestalih napada koji mu, osim pesimizma, spočitavaju i pasivnost i odricanje bilo kakve povijesne promjene, Greenblatt se u danome trenutku brani tezom o velikoj brzini izmjene subverzije i njezina ograničavanja, zaposjedanja i zaustavljanja koja nalikuje simultanosti, a kasnije će se posve ograditi od teze o unaprijed smišljenom potezu vlasti. Razloge ovomu kritičarskom inzistiranju na Greenblattovoj projekciji pisca koji „propovijeda" ukalkuliranu integraciju prilično neuvijeno iznosi Brook Thomas (1991: 41) koji sigurnu akademsku fotelju ovoga novohistorista i pripadnost znanstvenomu „establišmentu" vidi kao razloge koji mu ne dopuštaju da „pravi

valove" (iako se ne mogu oduprijeti mišljenju da je novi historizam svima zasmetao baš zato jer je prilično uzburkao akademsku vodu stajaćicu).

Ipak, čini se da se iskričava i žučljiva rasprava povela, i zamalo krv prolila oko samo jednoga Greenblattova teksta, *Nevidljivi meci*. Najpromišljeniji pristup nudi David Šporer (2005: 224-234). Iako priznaje da Greenblattova koncepcija subverzije može biti pesimistično odčitana i u svome konstativu (koji je vidi uvijek integriranom pa čak i unaprijed ukalkuliranom u koncept vladajuće elite), a također i u performativu (kad je sve tako, čemu uopće djelovati?), on ipak odbija viđenje Greenblatta pesimističnim. Posluživ se primjerom Barthesove distinkcije tekstova koji mogu biti *lisible* i *scriptible*, ili zatvoreni i otvoreni, Šporer dolazi do zaključka da nijedan tekst nije subverzivan ni ortodoksan sam po sebi. Da bi se njegova implicitna subverzivnost protumačila kao eksplicitna, mora posredovati kontekst, subverzivnost je stvar izbora, pozicije, interpretacije. Gotovo se istim riječima sam Greenblatt ([2]2007: 222-223) ogradio od defetističkoga čitanja teksta *Nevidljivi meci*, dodavši još i da je svjestan da je subverzija preduvjet povijesne promjene. Dakle, koncepcija subverzije i integracije kod novohistorista po svome je antiesencijalizmu prispodobiva onoj kulturalnoga materijalizma: one su proizvod trenutka, situacije, određene konstelacije društvenih snaga. Nije subverzivan sadržaj nego njegova izvedba.

Potrebno je nešto reći i o novohistorističkome terminološkom „kamenu pravom smutnje velike". Prema Louisu Montroseu, tvorac kovanice „novi historizam" je Michael McCanles koji ga je upotrijebio u ožujskome broju časopisa „Diacritics" 1980., no u širu je uporabu ušao nakon Greenblattova uvoda u posebnome broju časopisa „Genre" 1982. Međutim, usporedno s ovim terminom pojavio se i drugi, kojega je sam Greenblatt smatrao primjerenijim, nastao kao rezultat neslaganja s Montroseovim pojmom „kulturalna politika", a to je „poetika kulture" (poetics of culture) ili „kulturalna poetika" (cultural poetics), u optjecaju također od 1980., naveden u knjizi *Renaissance Self-Fashioning*, a potom u već spomenutome broju časopisa „Genre". Unatoč evidentnomu protežiranju pojma poetika kulture, Greenblatt nije uspio ostvariti namjeravano jer je termin novi historizam zaživio, čak i izvan američkoga kontinenta (npr. u Australiji je prisutna njegova inačica naslovljena *Neohistoricism*).[10] U elaboraciji Greenblattove analitičke metode koja počiva na interpretaciji, odnosno čitanju, uslijed čega se njegova čitanja raznorodnih tekstova mogu shvatiti kao „čitanje kulture", David Šporer (2005: 69) u Greenblattovoj tehnici odčitava pogođenost njegove terminologije. Transpozicija povijesti u tekst i metoda čitanja povijesti kao teksta legitimiraju terminologiju na kojoj Greenblatt (bezuspješno) inzistira. Ipak, čini se da se naposljetku pomirio s terminom novi historizam, pa je oba naziva počeo koristiti kao ekvivalente, npr. u naslovu edicije *The New Historicism: Studies in Cultural Poetics*, pokrenutoj 1987. na Kalifornijskome sveučilištu, potom u predgovoru knjizi *Learning to curse*, a kronološki posljednji zbornik (2000.), u suuredništvu s Catherine Gallagher, nazvao je *Practicing New Historicism*. Unatoč tomu, još se uvijek daju naći analitičari koji tvrde da je pitanje dvaju termina metodološke prirode (Carolyn Porter), a John Brannigan se ne može odlučiti je li riječ o Greenblattovu pokušaju izbjegavanja polemika ili je to stvar kronologije.

Dužna sam nešto reći i o neslaganjima, otporu i slabim točkama koje su novomu historizmu detektirali brojni istraživači. Još 1985. bivši ministar obrazovanja William Bennet napao je novi historizam govorom *To Reclaim a Legacy* (*Povratiti baštinu*). Slijedili su ga tradicionalisti Alan Bloom, Gertrude Himmelfarb i

[10] Usp. Šporer, 2005: 15-16.

E. D. Hirsh. Novokritičar J. Hillis Miller, tadašnji predsjednik najveće američke profesorske organizacije kritizira „zaokret od teorije ka povijesti" (Veeser, 1989: IX). Nakon ove početne osupnutosti došli su opipljiviji prigovori. Protivnici novomu historizmu, točnije Greenblattu, najviše zamjeraju politički defetizam i pesimizam. Govorim, dakako, o slobodno interpretiranome odnosu moći i subverzije u tekstu *Nevidljivi meci* i ponajprije mislim na Franka Lentricchiju (1989: 231-242). On pripisuje Greenblattu jednoznačno tumačenje moći (institucionalizirana, tvarna, sveprisutna) uslijed koje su sve društvene pobune zapravo iluzije i predstave, pa je Greenblatt problematično prikazan kao pesimist i cinik. Lentricchia je opovrgavao i bitnu teorijsku razliku staroga i novoga historizma, pripisujući novomu historizmu preveliku sličnost s Taineovim pozitivizmom. Smeta ga i čudan amalgam Marxova i kasnoga, reduktivnog Foucaultova učenja koji usvaja Greenblatt. Daljnji prigovori koji stižu s intelektualne ljevice bave se pitanjima slobode subjekta u društvenim strukturama, sudjelovanja književnosti u reprodukciji vladajuće ideologije i mogućnošću definiranja i rekonstruiranja povijesne realnosti (Šporer, 2005: 204). U osnovi prigovora Haydena Whitea (1989: 296-297) stoji redukcionizam, i to dvostruki: društveno je u novome historizmu svedeno na kulturu, a kultura dalje na tekst. Umjesto da predstavljaju put, ulaz u povijest, sačuvani tekstovi čine povijest i tvore njezino značenje. Elizabeth Fox-Genovese (1989: 213-224) novohistoristima također predbacuje redukcionizam te svođenje cjelokupne povijesti na „kolekciju tekstova" kao i niveliranje teksta i konteksta pri čemu zanemaruju hijerarhijske odnose i granice. Sagledavanjem svega kroz tekst on postaje i sve što trebamo znati i jedini modus u kojemu moramo znati. Zaobilaženjem događajnosti i društvenih odnosa novohistoristi zanemaruju nužnost poimanja povijesti kao strukture. Carolyn Porter ([2]1994: 27-62) dijeli zamjerke Greenblattovu tekstu *Nevidljivi meci* na

dvije skupine: metodološke iz kojih izravno proistječu političke. Metodološka nedosljednost „skliznuća" iz poetike kulture (čije je područje tekst) u novi historizam (koji se bavi poviješću) prouzročila je „preseljenje" pitanja subverzije i integracije s teksta na razdoblje renesanse, a potom i svekoliku povijest – postaje nejasno što je uopće Greenblattov predmet zanimanja. Obje autorice misle da se ukidanjem povijesti, izbacivanjem povijesnosti iz subverzije, svođenjem subverzije na „proizvod moći", ukida i mogućnost stvaranja djelatne, stvarne subverzije, jedino je izvantekstualna stvarnost sposobna biti generatorom subverzije: „Posve očigledno, kada se subverzivno premjesti iz područja subordinirane kulture – bilo one talijanskoga seljaštva bilo Algonkinaca – u ortodoksne tekstove ovlaštene dominantnom kulturom, ortodoksni diskurs nužno proizvodi subverziju koju integrira. Odakle bi drugdje i mogla doći, kad je jednom tako premještena?" (ibid: 47). Za Carolyn Porter nije toliko problematično svođenje povijesti na tekst, nego pitanje slobode subjekta i djelotvornosti subverzije: oboje je unaprijed osporeno vladajućom ideologijom. Problematična je pomisao da vlast svjesno i namjerno kreira subverziju kako bi se održala.

Gerald Graff (1989: 168-181) drži da pitanja povijesne zbilje i pitanja subjekta nisu toliko važna u kontekstu tekstova povijesti nego su bitne njihove posljedice koje novohistoristično čitanje producira u suvremenome kontekstu. Iako kritizira esencijalizam, lijevi novi historizam i sam zastupa esencijalistički pristup pozivanja na prirodu nekih činjenica koje su po svojoj biti politički obojene, zanemaruju kontekst i izvedbu. Jean E. Howard (1992: 22) novohistoristično „čitanje" renesanse kao razdoblja diskontinuiteta i nehomogenosti prokazuje kao presliku novohistoristične percepcije vlastitoga trusnog i tranzicijskog kraja XX. stoljeća. Judith Lowder Newton (1989: 152-167) se ljuti jer novohistoristi zaboravljaju na jedno izvorište svoje kritičke prakse: feminističku

teoriju. Od nje su naslijedili pojam konstruiranoga subjektiviteta, svijest o pristrasnome i političkome tumačenju povijesti i književnosti te supostavljanje različitih tekstova: dnevnika, priručnika za žene, novinskih izvještaja kao predložaka za tekstualnu analizu. Richard Wilson (1992: 1-18) osuđuje Greenblattovo (kasnije opće novohistorističko) preslikavanje teatarske scene na društveni život jer mu se bližim čini postavka D. J. Gordona da grupa na sceni samo podržava predstavu o sebi samoj i ništa više. Liberal Pechter (1987: 292-302) u časopisu PMLA novi historizam zove „bauk novoga historizma – neke vrste 'marksističke kritike'". Novohistoristima prigovara da nisu usvojili širinu kasnoga Foucaulta – kod njih je moć još uvijek u osobi kralja i vladajućih institucija, a diskurs se kreće između dva pola: subverzije i integracije. On osporava Harsnetov tekst o egzorcizmu i Harriotov o otkriću Virginije jer Greenblatt uspijeva dokazati samo da su oni ishodišta za *Kralja Leara* i *Henrika IV.*, ali ne i obrnuto. Zamjera mu i forsiranje jedne perspektive (Halova nasuprot bitno drukčijoj Falstafovoj) i jedne hipoteze (makijavelistička, a dramom ih je moguće potkrijepiti mnogo).

Općenito govoreći, ljevičari prigovaraju novomu historizmu nedovoljnu političnost, bavljenje samo kanonskim piscima, izbjegavanje manjinskoga i ženskoga pitanja. Na drugoj strani, desnica stavlja novi historizam uz bok s marksizmom i feminizmom, kao tercet koji podriva trajne i univerzalne preokupacije kanonskih pisaca.[11] Za svoja dva i pol desetljeća postojanja, ova se interpretativna praksa naužila svakakvih živopisnih epiteta. Tako mu je Harold Bloom priskrbio zvučno ime „proizvoda zlovolje", londonski predavač Michael Mason nazvao ga je „novim i snažnim intelektualnim virusom", a Joseph Epstein Greenblattov je rad proglasio „akademskim mozgovnim tumorom". Graham

[11] Usp. Felbabov, 2002: 39-40.

Holderness drži da je novi historizam „politizirani oblik historiografije", Garry Wills zamjera Greenblattu „uporabu povijesnih podataka izvan njihova cjelokupnog povijesnoga konteksta", a Anne Barton s Cambridgea ga optužuje za svojevrsnu metonimiju. Oštar protivnik novomu historizmu je i Terry Eagleton, koji se još 2001. buni zbog nedolaska „naprasne smrti novoga historizma", a ponekad je kritika znala doći i iz redova novoga historizma (Alan Liu) i da ne nabrajam dalje...

Osim primijećenosti i brojnih interpretacija, novi je historizam i na našim prostorima bio predmetom kritike. Ponajprije mislim na Vladimira Bitija koji novohistoristima osporava „pravo na ekskluzivost priče" jer su predočili renesansu kao polje moći koje stvara i anulira otpor, a u takvoj su zamućenoj konstrukciji svoju metodu predstavili kao jedinu pravovaljanu (Biti, 2000: 113-114): „Prikazujući razdoblje renesanse kao lukavo polje moći koje anticipira ili čak opovrgava sva svoja tumačenja, Novi historizam stvara dojam kao da njegovo vlastito 'prekogranično cikcakanje' zapravo skromno zastupa narav samoga neprikazivog razdoblja, dok svi ostali tumači iznesenim zaključcima jedino prikazuju sami sebe. No ako se posljednji temelj razdoblja doista rastvara u gusto paučinasto pletivo predodžbeno-prikazivačkih praksi njegovih pripadnika i potomaka, kako onda uopće smijemo ustvrditi da govorimo u njegovo ime? Ne priskrbljuje li se time vlastitoj predodžbi o načinu poslovanja moći neovlastivi korak prednosti pred ostalim predodžbama? Dalo bi se, naime, isto tako ustvrditi da renesansa ne posluje kao jedinstveno polje moći te da je takva predodžba očito naknadna interpretativna atribucija."

Poststrukturalistička kritika totalitarnih sustava koji počivaju na transcendentalnome označenom rezultirala je polifokalnošću i parikularizacijom, odnosno vrlo labavo motiviranom kombinatorikom, montažom stvorenih sklopova tekstova iz različitih

područja koji su dali povoda kritičarima da se zapitaju: zašto baš te kombinacije? Osim nasumičnoga odabira, novohistoristima se prigovara i zalihosnost njihovih analiza: čemu ponavljati mehanizam koji je ionako dokaziv u Shakespeareovim djelima?

1.1.1. Duhovni otac: Michel Foucault

U obimnome opusu[12] Michela Foucaulta postoji nekoliko iznimno važnih pojmova na koje se naslanja novi historizam: to su diskurs, znanje, istina i moć. Osnovna jedinica diskursa je iskaz, on ima produktivnu ulogu tvorbe značenja. Iskaz „proizvodi" značenje govornih činova, daje ga semantičkim elementima. Iskazi su i svojevrsni događaji – određuje ih i vrijeme i mjesto (prethodnik i sljedbenik) njihova pojavljivanja. Diskurs je shvaćen kao specifična praksa, neovisna od subjekta, reguliranа vlastitim zakonima, diskontinuirana i djelatna, tj. produktivitet. Uz njega se vežu pojmovi diskurzivna praksa, diskurzivna tvorba, znanje, moć, totalitet i disperzivnost. Diskurs nije vlasništvo subjekta, štoviše, on je uvjet njegove konstitucije, ali i „raspada". Njegova je najvažnija sastavnica djelatnost, i jedino po njoj može biti predmetom proučavanja. Umjesto totaliteta svijeta i neupitnoga identiteta, on uspostavlja razliku. Foucault uočava vladavinu pisma nad govorom, odnosno označitelja nad označenim. Manipulacija transcendentalnim označiteljem manifestira se u dva smjera: pismo ujedno ima ulogu i znanja i moći, a označiteljima se ne nazire neki temeljni označitelj, kojim završava

[12] Za potrebe sumiranja Foucaultova utjecaja na novohistoriste presjek njegova filozofskoga promišljanja prezentiran je kroz najvažnije pojmove autorove teorije.

niz, nego se nižu do unedogled: svaki pojam ili stvar predstavljaju neki drugi pojam ili stvar. Više od dubinske strukture značenja, Foucaulta zanimaju diskurzivni i praktični uvjeti postojanja značenja i istine. Na primjeru renesanse, prosvjetiteljstva i XX. stoljeća razotkriva njihovu uvjetovanost povijesnim okolnostima i sredstvima proizvodnje diskurzivnih praksi. Ovo otkriće ovlašćuje ga na odbacivanje shvaćanja o zadanoj, samorazumljivoj prirodi subjekta i usmjerava njegovu potragu na ulogu diskurzivnih praksi u oblikovanju subjektiviteta.

Za razliku od strukturalista koji traže elemente homogenosti u diskurzivnim jedinicama, Foucault traga za svim različitostima unutar jedne diskurzivne formacije. Ovako shvaćen diskurs ne ostvaruje pravo na ustavljenu totalitarnu strukturu. Umjesto toga prisutna su brojna isključivanja iz matice diskursa, npr. govor luđaka ili seksualni govor. Ukratko: budući da ne možemo prisvojiti stvar samu, prisvajamo govor o njoj, a ono potisnuto u govoru se, umjesto da nestane, višestruko multiplicira, pa govor sam postaje predmetom želje. Druga vrsta isključivanja podrazumijeva ignoranciju rečenoga, odnosno djelomično izbacivanje.

Nerijetko se u pojednostavljenim semiotičkim teorijama znak uzima kao supstitut za stvar. Udvajanje stvari razgolićuje odnos znanja i moći, dokida jedinstvo označitelja i označenoga što za posljedicu ima dvije važne spoznaje: prvo, ono što je iskazano tek treba ukrotiti, probiti se kroz zamršeno značenje i rekonstruirati ga, i drugo, pored rečenoga uočljive su praznine, sive zone u koje je govornik upisao svoju osobnost. Posljedica ovoga semiotičkog podvajanja je epistemološke naravi: tekstura povijesti je nehomogena, na djelu je kakofonija glasova koja onemogućava spoznatljivost izvorišnoga diskursa. Događaji u ovako shvaćenome diskurzivnom polju nisu više ni kontinuirani, niti evolutivni. Nasuprot kontinuumu Foucault nudi tzv. „episteme", mrežne postaje pojedinaca i svih znanstvenih disciplina jednoga odsječka vremena.

Ovi režnjevi povijesti su među sobom nepodudarni, preklopljeni. Izostanak stupnjevitosti onemogućuje evolutivni model povijesti. Umjesto toga, Foucault nudi povijest diskurzivnih praksi koje možemo sagledati i shvatiti samo s vremenske distance. Tamo gdje su tradicionalni književni kritičari nalazili jedinstvo, sklad i *Zeitgeist*, Foucault vidi samo diskontinuitet, ograničenja i nemotiviranost. Novi historizam prisvaja Foucaultovu povijest u epistemama, lišenu kauzalnosti, čiji slični entiteti tvore nizove koji događajima definiraju poziciju, granice i uvjete nastanka.

Nekadašnji povijesni subjekt gubi središnje mjesto u promatranju povijesnih događaja – umjesto njega u centar paradigme Foucault stavlja „genealogiju", koja proizvodi, konstituira znanje i diskurs. Svojom nasilnom prirodom diskurs je izborio pravo da govori, a posljedica njegove prakse jest subjekt, sekundarna konstrukcija. Kako bi se izbjegli potpuni kaos i anarhija diskursa, uspostavljeni su kontrolni mehanizmi: cenzura, odbacivanje i isključivanje. Kontrola, distribucija, cirkulacija i apropriacija govora podrazumijevaju dopuštenje za svako govorenje, govor postaje licenciran. Rezultat toga je koherentan, ali ideološki obojen iskaz.

U ovakvome poretku Čovjek je osuđen na smrt, zapravo univerzalistički, prosvjetiteljski „pojam čovjeka". Subjektivni, realni, živući čovjek je drugostupanjski proizvod ukotvljen u silom nametnutu, strogo kontroliranu mrežu diskurzivnih tvorbi i praksi (središnji pojam genealoškoga tumačenja diskursa je moć), prilagođen tumačenjima koja ga okružuju, strukturi u kojoj je istina pozicionirana u prazninama, a ono prešućeno važnije je od izgovorenoga. Znanje i moć su diskurzivni proizvodi, a među njima vlada kauzalan odnos: znanje nužno stvara moć i neophodan je uvjet njezina provođenja. Moć ne preferira znanje zato što joj koristi, oni su implicirani jedno drugome. Pritom su subjekt, objekt i učinci spoznaje zapravo samo rezultat temeljnih implika-

cija njihova odnosa i povijesnih preobrazbi. Moć određuje što je znanje i što je istina.

Pitanje koje se provlači Foucaultovim djelom bavi se mogućnošću spoznavanja istine koja je interpretirana, posredovana. Čini se da je to nemoguće jer je istina kao sredstvo stjecanja moći i objekt manipulacije zapravo proizvedena u diskursu. Ona je proizvod sustava moći, moć je upisana u nju i ona je režimska (1994a: 162): „– Ne radi se o tome da se istina oslobodi svakoga sistema moći – bila bi to himera, pošto je istina sama po sebi moć – nego da se moć istine odvoji od oblika hegemonije (socijalnih, ekonomskih, kulturnih) unutar kojih za sada funkcionira."

Velik dio Foucaultova opusa zaprima prikaz panoramskoga pristupa moći,[13] njezine sveprisutnosti u svim društvenim situacijama i svim mikrostrukturama, zapravo analitika moći, budući da ga manje zanima što je moć (njezina teorija), a više mehanizmi djelovanja i učinci moći. Istražujući odnos ekonomije i vlasti, on postavlja brojna pitanja: „Kao prvo, je li moć uvijek u sekundarnoj poziciji prema ekonomskim odnosima? Je li uvijek dovršena i koliko je funkcionalna za ekonomiju? Je li služenje ekonomiji esencijalni razlog postojanja moći? Je li odnosima koji su karakteristični za tu ekonomiju i esencijalni za njeno funkcioniranje suđeno da se održe, napreduju, očvrsnjuju, obnavljaju? Drugo pitanje: je li moć oblikovana na tržištu? Je li moć nešto što se posjeduje, stječe, što se ustupljuje silom ili ugovorom, što se oduzima ili obnavlja što cirkulira, što ispire jedno područje, a uklanja drugo? Treba li se, također, u svrhu analize, pokušati poslužiti različitim sredstvima, i ako su temeljito ukršteni u i sa ekonomskim odnosima, i ako učinak odnosa moći tvori neku vrstu snopa ili spone s ekonomskim odnosima?" (2000).

[13] Posebice u djelima *Nadzor i kazna* (1976.), *Mikrofizika moći* (1977.) te *Povijest seksualnosti 1-3* (1976.-1984.).

Odgovor koji potom daje nedvosmislen je i jednak na sva pitanja te glasi: ne. Budući da se moć i vlast ne mogu steći, oteti ili ustupiti, ona nije predmet posjeda. Njezina važna sastavnica je postojanje samo u činu, ona je djelovanje, izvršenje, a oblikuje se kao odnos. Dakle, moć proizvode entiteti koji je tvore – odnosi snaga i mehanizmi njezine provedbe – moć je performativ. Rasprostranjena je „kapilarno"[14] u svim segmentima društva. Iako su na snazi veliki mehanizmi vlasti, poput onoga državnog, oni funkcioniraju na temelju lokalno postavljenih mikrotaktika dominacije. U posjedu je pojedinca samo kao zalog posredovanja prema vladajućoj strukturi, a u njezin podtekst upisana je i dimenzija društvene i osobne odgovornosti. U naslijeđe novohistoristima Foucault daje pojam moći koji nije (samo) represivna mjera vlasti, ni oruđe u rukama njezinih protivnika. Ona dolazi odozdo, s dna društvene ljestvice. Moć se shvaća kao produktivna društvena praksa čiji je učinak gdjekad izrazito pozitivan (produkcija užitka, znanja itd.), disperzirana je do u najsitnije pore društva, proizvodi se svakoga trenutka, u svakome međuodnosu pojedinih točaka, a odgovornost za nju ne snose ni vladajući ni potlačeni, ona je društvena pojavnost. Važna značajka moći je njezina produktivnost. Moć proizvodi subjekte, točnije da bi uopće postao subjektom, on se mora podvrgnuti moći. Ona proizvodi i znanja, stvara diskurse i upravlja njima. Naposljetku, ona proizvodi i otpor – kao niz točaka raspoređenih po cijelome društvenom polju, gusto umreženih. On je potreban moći, preko njega moć postaje vidljivom. Štoviše, moć sama producira svoj otpor jer je to preduvjet njezina jačanja. Utoliko se njihov odnos ne smije smatrati uzročnim, moć ne prethodi otporu, ona se njime „hrani".

[14] Zbog teze o sveprisutnosti moći Foucault je, jednako kao i novohistoristi, bio izložen nizu kritika (Frank Lentricchia).

Jedan od načina manipulacije totalizirajućom moći, Foucault pokazuje na primjeru mikrosocijalne strukture zatvora u *Nadzoru i kazni*. On kroz povijest izolira dva vida manifestacije moći kao represije nad tijelom: mučenje i kažnjavanje. Batinanje i sakaćenje kojemu je Louis XV. podvrgao svoga nesuđenog ubojicu Damiensa, Foucault ne smatra sadističkim iživljavanjem nego demonstracijom moći, njezinom „liturgijom", prezentacijom kraljevske veličine u formi javne predstave za puk, političkim činom. Manje performativan od monarškoga mučenja, ali zato mnogo perfidniji, proizvod je druge polovine XVIII. st., kažnjavanje u kaznionicama. Novi sustav kažnjavanja uveden je kako bi se spriječilo solidariziranje svjetine s mučenikom te pojeftinio i pospješio loš dotadašnji sustav. Iako se svodi na lišavanje slobode, kako bi se postiglo „popravljanje" pojedinca i sprječavanje novih kaznenih djela te ne uključuje tjelesno kažnjavanje, ovaj vid tjelesne represije podrazumijeva demonstraciju moći raznih stručnjaka (psiholozi, psihijatri, stručnjaci za uvjetni otpust) kao čimbenika odluke o duljini kazne zatvorenika, ali i same zatvorske uprave koja propisuje svakodnevicu do posljednje minute dnevnoga rasporeda. Međutim, suprotno uvriježenom shvaćanju da je svrha zatvora korektivna: „popravlja" počinitelja i smanjuje stopu zločina, Foucault tvrdi da on postoji kako bi se zločin perpetuirano proizvodio, ali u strogo kontroliranim zatvorskim uvjetima. Uostalom, praksa potvrđuje njegove riječi postojanjem zatvorenoga kruga – zatvorske okolnosti rađaju nove zločine, pa se cijeli životni vijek pojedinih počinitelja odvija na tri punkta: zločin-istražni postupak-zatvor, i tako unedogled.

Važno mjesto u *Nadzoru i kazni*, kao i u cjelokupnome Foucaultovu djelu, ima Panoptikon, Benthamov[15] model kružnoga

[15] Jeremy Bentham (1748.-1832.), američki pravnik, filozof i socijalni reformator; najpoznatiji je po zastupanju principa korisnosti, zalaganju za prava žena i životinja te po zahtjevu za dekriminalizacijom homoseksualizma.

zatvora kojemu se u sredini nalazi promatračnica iz koje je moguć uvid u svaku od zatvorskih ćelija. Kako su svi zatvorenici smješteni u zasebne ćelije između kojih nema komunikacije, to su prisilno upravljeni prema središnjemu promatračkom oku, koje predstavlja funkciju, ne nužno i stvarnu prisutnost. Sama pomisao da ih netko gleda, zatvorenicima nameće autocenzuru, sami ravnaju svoje postupke u skladu s vlastima poželjnim obrascima ponašanja. Zatvorske zidine, međutim, više su namijenjene onima „vani" (1994: 109-110): „No krivac je tek jedna od meta kažnjavanja. Ono [kažnjavanje] se nadasve odnosi na druge: na sve moguće krivce. Neka se, dakle, ti znakovi-prepreke što se malo-pomalo urezuju u predodžbu o osuđeniku šire brzo i nadaleko; neka budu od svih prihvaćeni i dalje prenešeni; neka posluže uobličenju govora kojim se svatko obraća svakome i kroz koji svatko sebi zabranjuje zločin (...)." Foucault vidi represiju nad tijelom i izvan zatvorskih zidova (ibid: 25): „No tijelo je također izravno uronjeno u političko okružje; odnosi moći imaju na njega neposredno djelovanje; prožimaju ga, obilježavaju, uspravljaju, podvrgavaju mučenju, primoravaju na razne poslove, prisiljavaju na ceremonije, zahtijevaju od njega neke znakove."

Foucault preslikava Benthamov model na društvo u cjelini, svjestan činjenice da je tijelo moćno političko oružje u svim područjima ljudskoga života, a ne samo u zatvoru. Budući da ljudska tjelesnost nije (posve) podatna za manipulaciju, svako je podčinjavanje tjelesne snage i korisnosti uvijek nepotpuno. Tijelo se brojnim strategijama bori protiv diskurzivnih praksi koje vrše represiju nad njim.[16] Ono u sebi nosi klicu subverzivnosti jer ne

[16] Tijelo kao mjesto podčinjavanja sve je češći rekvizit suvremenim umjetnicima, performerima. Tako britanski redatelj, pisac i scenograf Derek Jarman u svojoj interpretaciji Shakespeareove *Oluje* upravo kroz uporabu tjelesnosti (npr. dojenja na sceni) preispisuje granice ljudske slobode. Ne smijem previdjeti ni domaće umjetnike, Vlastu Delimar i pokojnog Toma

pristaje u potpunosti na pokornost. Kako bi se tijelo ipak podvrglo nekomu obliku manipulacije, kako bi se instrumentaliziralo, čak se i arhitektura stavlja u službu moći. U tome je smislu polifunkcionalnost Panoptikona ugrađena u cjelokupnu državnu aparaturu: ova *mikrofizika moći* ugrađena je u nacrte škola, bolnica i ludnica. Na taj način arhitektura postaje provodni motiv fine, prikrivene tehnike upravljanja ljudskim životima, ona stvara nevidljive zatvore u kojima nadzire, kontrolira i „dresira" tijela, pretvara se u mehanički princip dirigiranja psihom (preko tijela), uvodi autocenzuru i marionetski drži o koncu sve jedinke u društvu. U društvu nadzora kakvo je naše jedan vid kontrole prisutan je u odnosu prema seksualnosti i govoru o seksu: nikad se nije govorilo više i nikad aluzivnije. Ishodište repetitivne zapadnjačke potrebe za priznanjem leži u njezinu poistovjećenju s istinom koja je sloboda. Foucault demistificira premreženost istine odnosima moći i poentira: volja za istinom, odnosno volja za znanjem nije drugo nego obrnuta volja za moći.

1.1.2. Nijansiranje marksizmom i interpretativnom antropologijom

Marksistička kritika povijest tumači kao slijed klasnih borbi, koji se manifestira kao perpetuirano prikazivanje interesa vladajuće klase kao općih i jedinih ispravnih svim pripadnicima društva. Ovakav ideološki aparat pretpostavka je održanja i reprodukcije postojećih uvjeta i odnosa proizvodnje. Novohistoristi su u svoju interpretativnu strategiju spremno ucijepili reinterpreta-

Gotovca, čiji su radikalni eksperimenti izazivali brojne kontroverze, a ni provokativne eksperimentalne europske predstave koje svake godine na Eurokaz dovodi Gordana Vnuk.

ciju marksističke misli koju su ponudili mislioci poput Louisa Althussera, Pierrea Machereya, Waltera Benjamina, Antonija Gramscija, Frederica Jamesona i Raymonda Williamsa. Zapravo, preuzeli su nepravovjerno tumačenje Marxa i teorije odraza, prema kojemu kulturna proizvodnja nije vjerna preslika ekonomske baze, nego se s njom nalazi u interaktivnome odnosu, a na sebe preuzima funkciju prikazivanja interesa povlaštenih kao općih. Novohistoristi istražuju materijalnu i ideološku osnovu na kojima djelo počiva. Prisvojili su Althusserovo i Williamsovo poimanje materijalnosti kulture, svih njezinih praksi i procesa. Potencirana razlika duhovnoga i materijalnoga proizvod je ideologije kapitalizma kojim se održava hegemonija. Althusser tumači ideologiju kao „predstavu" zamišljenoga odnosa pojedinaca i njihovoga stvarnog egzistencijalnog stanja koja pojedinca tretira kao subjekta. Umjetnost nije tek nadgradnja, ona je djelatna snaga društva. Budući da je umjetnička proizvodnja nedjeljiva od drugih oblika proizvodnje, književna djela ne čine cjelinu odvojenu od drugih diskurzivnih praksi. Kultura je veoma politična, upravo joj negiranje političnosti i ideologiziranosti daje političku i ideološku snagu.

Raymond Williams ideološku dominaciju objašnjava međuodnosom triju entiteta: proizvođača – kojega čine kategorije roda, spola, dobi, etniciteta, obrazovanja i klase, potom konzumenata – koji prihvaćaju ili odbijaju kulturni proizvod, a ni medij prijenosa, kojega određuju njegova svojstva, mogućnosti i ograničenja, nikako nije nedužan. Budući da inzistira na dinamizmu, transformacijama, promjeni pozicija svakoga od triju čimbenika ideološke dominacije, Williams uvodi temporalni moment u koncept tvorbe ideološke supremacije čime osnovicu za poetiku kulture izravno veže za povijest. Izuzev osnovice, ukazivanja na hegemonijski učinak koji produciraju svi kulturni proizvodi, pa tako i književni tekstovi, novi historizam je baštinio i neko-

liko specifičnih tehnikalija iz djela marksističkih autora. Tako novohistoristički interes usmjeren na margine djela potječe od Machereyeve ideje „pukotina" nastalih kao posljedica nesklada autorskih intencija, forme djela i jezika ideologije. Detekcija prešućenoga i nedosljednoga demistificira ideologiju pohranjenu u djelu, praznine i rubovi kriju kontekst i rasvjetljuju uvjete nastanka djela. Walter Benjamin je svojevrsni anticipator shvaćanja da se književnost može razumjeti samo u suodnosu s drugim oblicima kulture. Tvrdio je da se umjetničko djelo ne može objasniti estetskim instrumentarijem nego je za njegovo potpuno razumijevanje potrebno poznavati uvjete i okolnosti njegove proizvodnje. Svojom je metodologijom kolaža raznih suvremenih umjetnosti i književnosti najavio greenblatovsku (a kasnije i općeprihvaćenu novohistorističku) montažu književnih i neknjiževnih tekstova.

Kad je riječ o interpretativnoj antropologiji, važno je spomenuti kultnu knjigu Clifforda Geertza *Tumačenje kultura*, koja se pojavila 1973. godine i izazvala priličan metež u sanjivoj znanosti o čovjeku. Sam Geertz njome je raskrstio s tradicionalnim pristupom antropologiji kakav je čitljiv iz njegovih dotadašnjih radova i zaputio se u nepoznato. Knjiga je prvenstveno značila neku vrstu liberalno-humanističke alternative prevladavajućemu kvantifikacijskom usmjerenju društvenih znanosti u Americi. Geertz je kulturi pristupio kao tekstu: promatrajući kulturu kao vrstu priče koju si pripadnici određenoga društva pripovijedaju o sebi, on unosi literarne kvalitete u etnografski tekst. Kulturu definira kao dogovornim odnosom stvorenu mrežu kulturnih vrijednosti. Njome upravlja sustav kodova, mehanizama i pravila ponašanja naslijeđenih iz prošlosti. Kulturno se ponašanje zasniva na semiološkoj podlozi: pomoću znakova društva čine mreže značenja kao instrument „samoopisivanja" (1998: 11): „Pojam kulture koji ja zastupam i čiju korisnost u ogledima koji slede pokušavam da

pokažem suštinski je semiotički problem. Verujući, zajedno sa Maksom Veberom, da je čovek životinja zapletena u mreže značenja koje je sâm ispleo, kulturu vidim kao te mreže, a analizu kulture, prema tomu, ne kao eksperimentalnu nauku u potrazi za zakonom, već kao interpretativnu nauku u potrazi za značenjem." Prema Geertzu antropološka je znanost bazirana na promatranju, ali i na interpretaciji viđenoga, i to mnogo više no što se pretpostavljalo. Njome se ustanovljavaju kulturna značenja, što je preduvjet za razumijevanje njihove društvene osnove i važnosti. Interpretacija, a ne objašnjenje, podrazumijeva upisivanje interpretatorove osobnosti i stavljanje u dijaloški odnos vlastite i proučavane kulture. Zadaća je antropologa supostavljanje ili tzv. „emski" uvid: zauzimanje pozicije istovjetne onoj sudionika kulture koja se ispituje, odnosno metoda proučavanja kulture na djelu, a ne naknadno, za radnim stolom. Ta se metoda zasniva na „gustome opisu" tj. koncentriranju na mnoštvo detalja, s raznih razina i iz raznih slojeva jer nijedno područje nije suficitno za sve odgovore, a također se odgovori ulančavaju, proizlaze jedni iz drugih. Unutar kulturnoga polja književna se djela povezuju s društvenim praksama najrazličitijih provenijencija, od ekonomije do folklora, kako bi se oblikovala „interpretativna priča" koja će razotkriti etos predmetne kulture. Etnografska sastavnica ove metode čitljiva je u njezinoj orijentaciji na konkretnu kulturu: Geertz ne traži univerzalne strukture ljudske kulture, niti opće društvene zakone poput Levi-Straussa. On, štoviše, želi sačuvati bar djelić etnocentrizma kao zalog identitetne diferencijacije.

Naravno da je Geertzov rad naišao i na prigovore neistomišljenika. Prigovarao mu se lokalni karakter njegove metode, potom je pod upitnik stavljana točnost interpretacije istraživača te otvorena mogućnost bezbroj „čitanja" i interpretacija svake kulture. Ovo potonje implicira neznanstveni karakter antropologije jer nije u stanju iz svojih bezbrojnih premisa (interpretacija)

izvesti jednu generalnu provjerljivu konkluziju. Novohistoristi usvajaju Geertzovo poimanje čovjeka kao bića zajednice čvrsto ukotvljenoga u društvo i kulturu koji ga oblikuju. Greenblatov *self-fashioning* nije drugo do samoopisivanje znakovnim sustavom koje poduzimaju pripadnici određene kulture: kulturalno samodizajniranje. Geertzov pristup pojedinim kulturama prispodobiv je novohistorističkomu „pogledu izvana" prema prošlosti. U pokušaju razumijevanja narativa, kodova i simbola te njihovih preoblika u tvorbi značenja Geertz proučava fizičku i psihičku instancu pripadnika neke kulture, a novohistoristi u istu ravan stavljaju književne i neknjiževne tekstove. Novi historizam od Geertza preuzima ideju zajedničkoga nad-koda koji upravlja svim društvenim praksama koji se raspoznaje u njihovim diskurzivnim manifestacijama. Potraga za tim nad-kodom i jest cilj novohistorističkih analiza. Zajednička im je metoda „gustoga opisa" koja proučava kulturne prakse i simboličke sustave u svim njihovim modalitetima kako bi slika bila što jasnija. Nadalje, novohistoristi su preuzeli svijest o trenutačnome smislu njihovih analiza, stalnoj oscilaciji između nastanka i nestanka reprezentiranoga kao posljedice društvenih promjena. A zbog neizbrojivosti potencijalnih istraživača svjesni su i množine mogućih interpretacija, uvijek sagledanih iz novoga trenutka i nove pozicije interpretatora-analitičara.

1.1.3. Odnos prema tradicionalnoj historiografiji

Bojeći povijest, ideologiju i kontekst književnih tekstova bojama esencijalizma, tradicionalna historiografija višekratno je posvjedočila svoju političku konzervativnost. Njezin monološki karakter pripisivao je svim književnicima određenoga razdoblja

istu političku viziju, isti sustav vrijednosti i iste životne nazore. Svjetonazorski pluralizam novoga historizma rastače ideju istosti pozicija, želja, potreba i mišljenja ne samo spisateljskih, nego u obzir uzima (ili je bolje reći priznaje njihovo postojanje jer se njima ne bavi onako kako to čine kulturalni materijalizam, postkolonijalizam ili feminizam) i razne društvene „marginalije": priče ekonomski potlačenih, rasno i spolno diskriminiranih. Stvarnost u djelu tradicionalna historiografija tumači kao puki mimetički odraz zbiljskih povijesnih okolnosti, a dominantna perspektiva iz koje nastupa fiksira njegov smisao čineći ga nepromjenljivim. Stari je historizam vjerovao u vlastitu sposobnost istraživanja i definiranja prošlih događaja, dok novi historizam povijest promatra kao narativ oblikovan iz točno određene pozicije sadašnjosti. Jedinstvenu povijest zamijenila je plejada alternativnih povijesti, postmoderna koncepcija povijesti producirala je serije povijesti, svaku ispričanu sa svoga gledišta. Uvijek novim interpretacijama fikcionalnih i nefikcionalnih tekstova u svrhu boljega razumijevanja povijesti novohistoristi diskreditiraju nepromjenljivost smisla i uopće mogućnost rekonstrukcije stvarnih događaja. Pritom tekstovi za njih nisu tek pasivni odrazi svoga vremena nego i proizvod i proizvođači kulture. Novohistoristi drže da nijedan književni tekst nije ahistoričan i transcendentalan. Njegovu povijesnost uspostavljaju dovodeći ga (kao sinkronijsku činjenicu) u vezu s njegovim dijakronijskim neknjiževnim značenjem, odnosno tvorcem u vlastitome povijesnom okolišu koji ponekad „preraste" sam tekst. Ipak, najčešće ne pojašnjavaju uzročno-posljedične veze, a ne opterećuju se ni navođenjem dokaza. Za novohistoriste su svi događaji jednako važni, oni ne razdvajaju tekst i kontekst, prednji plan i pozadinu, za razliku od tradicionalne historiografije kojoj su povijesni događaji samo kulisa pripovijesti.

Novohistoristi u djelima ne traže univerzalnost, njihovo organsko jedinstvo, već uočavaju njihove nesklapnosti i sukobe.

Služe se „tehnikama asocijacije, analogijom, začuđujućim vezama, pojavama koje se kontingentno oslanjaju jedne na druge, kolažom" (Blume, 2008), naglasak stavljaju na kontingentne slučajeve, na pojedinca čije strategije ponašanja, djelovanja (ili nedjelovanja) mijenjaju povijest. Zbog njegove samoprikazivačke strategije koja želi izbjeći potpuno razotkrivanje i zadržava „estetičku" distancu, Vladimir Biti prokazuje novi historizam kao izravnoga nasljednika staroga historizma po pitanju odnosa tekstnoga subjekta i njegova Drugoga (2000: 115): „Taj manevar 'organskog' izmicanja cjeline vlastitim dijelovima budi međutim neodoljivo sjećanje na dijalektičko-emancipacijski model 'staroga' historizma kakav smo bili zatekli u Diltheya. Ako je u Diltheya premoćni kontinuitet života omogućivao uzastopno dokidanje drugoga u istome, onda u Bahtina i Novih historista nepremostivi rascjep između predmeta i tumačenjâ omogućuje zapravo to isto – uzastopnu asimilaciju potonjih u prvome. Nije li uzastopno razvlašćivanje tumača naposljetku samo obrnuta slika njegova uzastopnog ovlašćivanja? Stoga mi se čini da radikalno diskontinuiranje odnosa između teorijskog subjekta i njegovog Drugog u krajnjem izvodu počiva na istoj monopolizaciji transcendentalnog načela kao što je bio slučaj s ustrajnim kontinuiranjem toga odnosa."

1.1.4. Novi historizam i kulturalni materijalizam

Iako je, zbog brojnih sličnosti među njima, kulturalni materijalizam često smatran samo inačicom novoga historizma, on predstavlja samostalnu kritičku školu, nastalu u Velikoj Britaniji kasnih 70-ih godina prošloga stoljeća. Sredinom 1980-ih na čelu kulturalnoga materijalizma profiliraju se Jonathan Dollimore i Alan Sinfield i tu ostaju do danas. Kulturalni materijalizam u

širemu smislu znači konvergenciju povijesti, sociologije i teorije književnosti s ciljem „čitanja kulture". U užemu smislu on proizlazi iz kulturalnih studija, točnije, njegovo osnovno teorijsko uporište čini učenje Raymonda Williamsa, u kojemu su Marxove izvorne postavke modificirane teorijama Louisa Althussera, Pierrea Machereya i Antonija Gramscija. Marksističko shvaćanje materijalnosti i političnosti kulture kulturalni je materijalizam dodatno nijansirao postavkama nekolicine poststrukturalističkih teoretičara (ponajprije Foucaulta). U manjoj mjeri Williamsovu teoriju nasljeđuje i novi historizam, ali u nju inkorporira veći segment Foucaultove teorije i Geertzov „gusti opis", pa se bitno udaljava od klasno-marksistički shvaćene ideologije kulturalnoga materijalizma. Novi historizam proučava povijest amalgamirajući antropologiju, filozofiju i politologiju, a kulturalni je materijalizam više orijentiran na sociologiju, ekonomiju i kulturalne studije. Novohistoristično antropološko preopisivanje književnih (i neknjiževnih) tekstova prošlosti pandan je „naginjanju" kulturalnoga materijalizma prema sociologiji, pa, iako se potonji trudi „isprazniti" pojam ideologije od permanentne klasne borbe kroz stoljeća, ipak ostaje pri stajalištu o presudnoj važnosti materijalnih uvjeta proizvodnje na društveni život. Njihova primarna preokupacija je međuodnos kulturalnih tvorbi i njihova povijesnoga konteksta, u koji su, kao podtekst, upisane političke, socijalne i ekonomske sastavnice.

Novi historizam i kulturalni materijalizam slični su po nepovjerenju u tradicionalni pristup u proučavanju engleske renesansne književnosti. Obje se škole suprotstavljaju idealizmu tradicionalne kritike koja je podrazumijevala esencijalnost i univerzalnost ljudske prirode, nezavisnu od povijesti, ideologije i socijalnoga konteksta, one problematiziraju univerzalnost i transcendentalnost istine i dotad važeću sliku svijeta. Tradicionalna književna kritika „apsobira, pripitomljava i izolira" (Ciglar-Žanić, 2001: 53)

čitanja drukčija od vlastitoga. Ona zamućuje stvarne materijalne uvjete, za sve nesavršenosti u društvu krivi izolirane i pojedinačne mane u inače nepromjenljivoj ljudskoj prirodi, kakvima se prikazuju i društvene i političke okolnosti. Kao školski primjer svega onoga s čime se ne slažu navode Tillyardovo djelo *The Elizabethan World Picture*. Slom logocentrizma donio je shvaćanje o divergentnoj prirodi kulture – zbog različitosti njihovih iskustava, ona ima drukčije značenje svakomu svom pripadniku. Izostanak zajedničkoga značenja implicira decentralizaciju, nepostojanje kulturne periferije, a samim time i subkulture. Analitičari kulture se prema svomu predmetu odnose kao prema Drugomu, oni prestaju biti dionicima i postaju promatrači kulture. Zbog postojanja „slijepe pjege" svake pojedinačne analize (što su osvijestili i novohistoristi i kulturalni materijalisti) analitičari se upuštaju u uvijek nova čitanja već pročitanoga i opisivanja već opisanoga, kako bi pozicija „iz drugoga reda" umanjila „mrtvi kut" „slijepe pjege". Teorije se rasvjetljavaju drugim teorijama, granice kulture se razmiču i ona biva napučena drugim sferama, postaje tek „jedna od". Kulturalni materijalisti i novohistoristi prihvaćaju različita rješenja koja su iznjedrili razni teorijski pravci književnosti, ali i druge humanističke discipline. Interdisciplinarnost i metodološki eklekticizam još su neke od poveznica dvaju pravaca proučavanja književnosti. Nadalje, poput neposlušne djece sve teorijske škole i prakse unazad 20-30 godina odbijaju definirati svoj disciplinarno-metodološki identitet,[17] a ova dva pravca nisu nikakav izuzetak od pravila, uz napomenu, da je u novome historizmu ova tendencija dovedena do ekstrema.

Bolno svjesne konotativne moći riječi, obje kritičarske skupine dijele novokritičku metodu „pomnoga čitanja", kojoj dodaju poststrukturalističku potragu za napuklinama i aporijama teksta

[17] Usp. Biti, 1997a: 282-291.

te ideološku kritiku koja tekstove vidi mjestima političke i kulturne borbe. Osnova njihova proučavanja književnosti je tekstualna analiza pri kojoj ni jedni niti drugi ne zaobilaze povijesne okolnosti u kojima je djelo nastalo. Obje škole dokidaju granicu teksta i konteksta (jednako tako i kazališne izvedbe i konteksta njezina prikazivanja), u područje njihova zanimanja, pored kanonskih autora (Shakespeare) i tekstova, ulaze i oni nepriznati od književnoga kanona. Temelje se na shvaćanju da književni tekst nije samo odraz povijesti već i njezin aktivni sudionik. Obje polaze od postavke da povijest nije ništa drugo nego skup sačuvanih zapisa (tekstualnoga je karaktera), u kojima su upisane tri varijable: zapisivača, čitatelja i samoga jezika. Kao takav, tekst sam nameće određeni tip interpretacije kojega žele raskrinkati i novohistoristi i kulturalni materijalisti. Odnosno, oni ispituju uvjetovanost perspektive, načina čitanja i kreiranja književnoga kanona ukupnim odnosima u društvu. Nadalje, širenjem operativnoga polja u obzor njihova zanimanja ulaze i odnosi između različitih simboličkih i diskurzivnih domena i renesansnih sociokulturnih praksi.

Zajedničko im je zanimanje za razdoblje renesanse, ona je nepobitno najznačajnija tema kako novoga historizma tako i kulturalnoga materijalizma. Upravo se u doba renesanse dogodila razgradnja dotad čvrste društvene hijerarhije, pomiješala su se područja religije, umjetnosti i politike, a Drugi je ušao u vidokrug renesansnoga čovjeka. I jedni i drugi ga tumače kao točku otpora režimu. No, dok novi historizam zanimanje fokusira na više društvene krugove (monarh, crkva, aristokracija), dotle se kulturalni materijalizam koncentrira na niskopozicionirane na društvenoj ljestvici. Nadalje, novi historizam svoje proučavanje usmjerava isključivo na prošlost baveći se pritom reprezentacijama moći u renesansnoj književnosti, odnosno onim književnim modalitetima u kojima su najočitije veze moći (u ovome

slučaju državne) i kulture, dok kulturalni materijalizam polemizira i s vlastitim vremenom, točnije istražuje renesansne tekstove kroz prizmu suvremenih odnosa moći, odnosno proučava način na koji suvremena kultura konstituira i konzervira povijest kao vlastiti temelj. Kulturalni materijalizam se bavi uporabom povijesti u sadašnjosti, osobito njezinom svrhovitosti. Za razliku od tradicionalnoga pristupa, kulturalni materijalisti nikako ne mogu uklopiti povijesne tekstove u vlastiti recepcijski horizont. Budući da kultura nije samorazumljiva, oni se pitaju čijim interesima ona služi, kako nekada tako i danas.

Snažan politički angažman kulturalnoga materijalizma, gotovo radikalizam, suprotstavljen je bitno manje političnomu novom historizmu. U vrijeme desničarske vlade Margaret Thatcher i uspostavljanja „društva tržišta" u kojemu su jedna po jedna nestajale pretpostavke socijalne države (*welfare state*), kakvu je nakon 2. svjetskog rata izgradila laburistička stranka, kulturalni materijalisti svjedoče postojanje ispolitiziranoga društvenog miljea kao i vlastitu političnost (Dollimore; Sinfield, ²2003: viii): „nijedna kulturna aktivnost nikad nije bez političkoga značenja – nije to ni produkcija Kralja Leara u 'Globu', ili u Barbicanu, nije to ni tekst drame u školskim, popularnim ili učenim izdanjima, nije to ni njegova interpretacija u književnoj kritici, pa ni u ovoj našoj sadašnjoj knjizi. Kulturalni materijalizam ne pokušava, kao najveći dio etablirane književne kritike, mistificirati svoju perspektivu kao prirodnu, samu po sebi razumljivu ili ispravnu interpretaciju jedne navodno utvrđene tekstualne činjenice. Upravo suprotno tome, on ne krije svoju posvećenost preobrazbi društvenoga poretka koji eksploatira ljude na osnovu rase, spola i klase." Kulturalni materijalisti dokazuju da je svako čitanje političko, pa tako i njihovo: oni svjesno ogoljuju svoju poziciju. Tekstove ne tumače kako bi pokazali ispravnost vlastitoga tumačenja ili zamijenili staro tumačenje svojim, nego istražuju što je u podlozi

tradicionalnih tumačenja kulturnih vrijednosti kad su mogle biti odčitane na način kako je to činila tradicionalna historografija. Njihov pragmatizam naglašava društveno-političku dimenziju teksta.

Najproduktivnija tema kulturalnoga materijalizma je Shakespeare. Kulturalni materijalisti uočavaju činjenicu da se na njegovoj slavi razvio pravi Bardbiz (*bardbusiness*) za što je ideološku podlogu ponudilo čitanje Shakespearea iz perspektive muške, bjelačke, građanske, kolonijalne, kršćanske i imperijalne kulture. Kako bi sve društvene skupine bile ravnopravno tretirane, njihovo političko čitanje afirmira dosad marginalizirane: feminističku, manjinsku (brojnih etničkih grupa), postkolonijalnu, neomarksističku te *gay/lesbian* (tzv. *queer*) perspektivu. Problem nastaje zbog činjenice da su i oni svojom reaktualizacijom Shakespearea Bardbizu dali dodatni poticaj. Kulturalni materijalisti se protive shvaćanju barda kao pisca za sva vremena – kako su ga čitali liberalni humanisti koji su njegovim dramama i sonetima pripisivali značenja koja transcendiraju povijest. Osporavaju i osuvremenjene adaptacije Shakespearea koje iskrivljavaju prvotna značenja ovih drama, držeći to aproprijacijom kulturnih vrijednosti prošlosti koju vrši vladajuća ideologija. Za njih razumjeti prošlost ne znači prisvojiti je nego je priznati kao Drugo koje je sposobno komunicirati s nama.[18]

I jedni i drugi bave se tržišno važnim kulturalnim artefaktima (ponajprije diskursima) i praksama: pregovaranjem, razmjenom, cirkuliranjem društvene energije, no kod kulturalnih materijalista izostaje za novi historizam tipično viđenje renesansnoga (dakako i drugih) razdoblja kao simbionta nastaloga iz naoko nepovezanih praksi. Kulturalni materijalizam detektira materijalno koje je upisano (ponekad i uklesano) u kulturne artefakte.

[18] Usp. Lešić, 2003b: 76-95.

Kultura ne može transcendirati materijalne sile, ona u cijelosti ovisi o ekonomskome supstratu, iako on nije tek preslikan u kulturnim modalitetima. Tekstovi imaju materijalnu funkciju: u prizivanju situacija koje se tiču recipijentova znanja i emocija sasvim su iskoristivi u konkretne propagandne svrhe. Oni su medij putem kojega je povijest jedino dostupna. Aktivni su sudionici povijesnih zbivanja, u njima se vode povijesne bitke, ideološke, ne vojne.

Budući da književnost usisava društveni kontekst i prekodira ga u svojim imaginarnim svjetovima, tekst često ima materijalnu funkciju u strukturama vlasti, on predstavlja i legitimizira moć. Svjesni da se tekstovi u povijesti ponašaju s obzirom na odnos snaga u društvu, kulturalni materijalisti prate prevagu u njima. Jednom je prevaga na strani diskursa vlasti, koja disidentske tekstove integrira, otupi im kritičku oštrinu ili ih univerzalizira. Drugi puta su nadmoćniji disidentski diskursi koji pod upitnik stavljaju djelovanje vlasti (moći). Njihovo je poimanje moći slično onomu novohistorista, a i izvor je isti: filozofija Michela Foucaulta.

Naslijedivši od materijalističke (marksističke) kritike svijest o nekoherentnosti ideologije (tako i vladajuće), oba pravca problematiziraju sve tekstualne modalitete unutar nekoga povijesnoga razdoblja kao način podržavanja vladajućega društvenog poretka, ali i njegovu moguću opstrukciju. Međutim, zbog pomalo „nategnutoga" čitanja samo jednoga teksta Stephena Greenblatta (*Nevidljivi meci*) i njegove projekcije na cijelu kritičku praksu novoga historizma, kritičari su postali skloni tumačiti novi historizam kao defetističku praksu koja svaku subverziju prokazuje kao proizvod moći neophodan za njezin opstanak. Različitost kulturalnoga materijalizma potencirana je uvođenjem pojma „disidentstva" (Sinfield, 2003: 221-249) koje ne pretpostavlja ni pozitivan niti negativan ishod borbe, a implicira njezinu nepre-

kidnost. Alan Sinfield naglašava kompleksnost odnosa teksta i ideologije u čiju su strukturu integrirane nedosljednosti i nekoherentnosti (vlast ih maskira konstruktima, pričama) koje omogućavaju disidentstvo i daju revolucionarni potencijal. Jonathan Dollimore uočava mogućnost da se subverzija koju vlast smišljeno proizvodi u vlastite svrhe ponekad može okrenuti protiv te iste vlasti. Ukratko, u brojnim pukotinama vladajuće ideologije kulturalni materijalizam odčitava subverzivni potencijal tekstova, posve upotrebljivo oružje protiv vlasti. Otimanje teksta kontroli i otvaranje mogućnosti da se on pročita s disidentske pozicije Dollimore zove unutrašnjom disonancom teksta. Dok Greenblatt i Montrose uočavaju nepouzdanost i ambivalentan karakter diskurzivnih praksi (unatoč tomu što ih je Greenblatt jednokratno optužio kao moguće instrumente potpore vladajućoj ideologiji), dotle kulturalni materijalisti drže da su diskurzivne prakse u rukama marginaliziranih društvenih elemenata moćna snaga kojom se vlast može ne samo preispitati i poljuljati, nego se njima mogu polučiti pozitivne društvene i političke promjene.

1.1.5. Stephen Jay Greenblatt – prvo ime novoga historizma

Stephen Greenblatt rodonačelnik je i najznačajniji predstavnik novoga historizma. Njegova je inačica ove interpretacijske prakse svojevrstan otklon prema kritičkomu pragmatizmu, što Paul de Man zove „otporom teoriji" (1998: 141-160). Za razliku od tradicionalne historiografije, novi historizam širom otvara vrata teoriji književnosti i drugim disciplinama. Najvažnija sastavnica Greenblattova novoga historizma je filozofija Michela Foucaulta, kako njegova arheologija tako i genealogija. Pored

višestrukih posudbi iz Foucaultova bogatoga terminološkog „arsenala", npr. pojmova (i njihovih elaboracija) diskursa, epistema[19] i dr., Greenblatt (2003a: 79-94) operira i s koncepcijom tekstualnosti i moći, a možda je najvažnije posvojenje poimanja konkretne povijesne situacije. Arhitektoniku teorijskoga habitusa novoga historizma on popunjava tezom o interakciji poetičkoga i političkoga i tako izmiruje marksističku (Jameson) i strukturalističku (Lyotard) zaoštrenost stavova o potrebi povezivanja / nužnosti odvajanja umjetnosti i društva. Ne smijemo zaboraviti ni Bahtinov utjecaj: uključivanje višeglasja (glasovi marginaliziranih, isključenih), iako to Greenblatt nerijetko čini na kanonskim tekstovima. Naposljetku, kolikogod to želio prikriti, u njegovu su analitičku praksu utisnuti dobro zamućeni rudimenti drugih škola i metoda, poput „pomnoga čitanja" nove kritike.

U interpretacijama književnih djela Greenblatt želi izbjeći fiksaciju na autora i neizbježni biografizam, ne želi se orijentirati samo na društvena pravila da ne zapadne u čistu ideologiju, a brine ga i prevelika distanca sadašnjosti prema prošlosti koja nužno znači smanjeno razumijevanje djela. Stoga on u okrilje svoje strategije pripušta antropologiju Clifforda Geertza. Ona ga osposobljuje da podrobnije analizira interpretativne konstrukcije kojima članovi nekoga društva oblikuju svoje neposredno iskustvo. To znači da je književnost shvaćena kao tek jedna od praksi kojima se to iskustvo oblikuje, a interpretacija kao glavna

[19] Tomislav Brlek (1999: 18) kritizira Greenblattovo nekritičko preuzimanje i miješanje teza iz arheološke i genealoške faze, iako je sam Foucault u kasnijim radovima pokušao nadići ranije propuste: „Foucault je postao svjestan problema koje je njegova rana konceptualizacija potpuno odijeljenih epistema imala, među ostalim i s analizom iznimnih mislilaca koji anticipiraju buduća i nadilaze svoja povijesna razdoblja, te je tijekom sedamdesetih zamijenio arheologiju genealogijom. Potonja se rješava lomova i pragova među epistemama prve u korist ujedinjenog i sveprožimajućeg polja moći" (ibid).

metoda, ne posve pouzdana, samim tim što je oblikovana jezikom – potrebno ju je uvijek iznova preispis(t)ivati. Kako bi i autor i djelo bili što bolje protumačeni, preklapanju i međuigri slojeva nema kraja. Greenblatt odbija konstatirati da je neki tekst „do kraja pročitan" jer uvijek postoje nove mogućnosti za njegovo čitanje. Međutim, sve zamršenije prepletanje uvijek novih društvenih praksi, pored rasvjetljavanja postojećega stanja, u sebi sadrži i mogućnost da se sve još dodatno zaplete.

Novohistoristi tvrde da se događaji u našoj svijesti odvijaju slijedom tumačenja na osnovi kojih opredmećujemo, a potom i shvaćamo prošla zbivanja te povijest u cjelini. Potrebno je uvijek iznova posezati za tekstovima svakodnevice tih razdoblja kako bi se smanjio spoznajni jaz. To čini Greenblatt posežući uvijek iznova za povijesnim „anegdotama", koje istodobno literariziraju i kontekstualiziraju predmetni tekst. Ova sitna forma u sebi nosi dimenziju stvarnoga zbog čega može biti smatrana najmanjom jedinicom historiografije. Ona omogućuje iskorak u neknjiževni kontekst, njome se novohistoristička „praksa" odmiče od književnosti prema drugim humanističkim disciplinama, ponekad i dalje. Između tekstova različitih provenijencija stvara se energetsko polje, međudjelovanje, oni se međusobno iluminiraju. Anegdote kreću od pojedinca prema zajednici, od pojedinačnoga ka općemu, dolaze do samih izvorišta moći: one ispituju znanje koje, prema Foucaultu, nije ništa drugo do moć. Greenblatt nikako ne tvrdi da odabrani tekstovi predstavljaju ukupnost renesansne kulture, oni su samo modus proširenja tekstualnoga polja, svjedok njegove iznimno visoke tolerancije na različitost i prikaz povijesne kontingencije.[20]

[20] Zapravo, Greenblatt (²2007: 225-226) njima želi nadrasti svoje novokritičko obrazovanje zasnovano na veličanju kanonskih pisaca, traženju cjelovitosti u djelu i tamo gdje je nema te uzaludnomu pripisivanju značenja posve nevažnim detaljima.

Brook Thomas (1991: 43-44) ukazuje na sličnost Greenblattove metode opisa „iznutra prema van" s onom Ericha Auerbacha i Lea Spitzera uz karakterističnu progresivnu spekulativnost sa širenjem koncentričnih krugova. Ipak, kako primjećuje Thomas, Greenblatt nikako ne može pristati na njihovu viziju organskoga jedinstva velikih umjetničkih djela: umjesto bilo kakvoga totalitarizma, on usvaja prekomjerno određujući model teksta u kojemu ima mjesta za sve dotad marginalizirano. Zapravo, u želji da napusti organicizam, Greenblatt ga je proširio na cijelo društvo, na sve društvene prakse. U kombinaciji s Foucaultovim modelom disperzivne moći (i istoga takvog otpora) njegovo rušenje granica može biti upotrijebljeno u krive svrhe: kao ideologija imperijalizma. No, za razliku od ranijih radova, u knjizi *Shakespearean Negotiation* Greenblatt je ipak povukao granice između teksta i pozadine, ali one i dalje nisu upisane u djela nego su pitanje recepcije. Ovime Thomas pojašnjava Cohenov napad na Greenblattovo „proizvoljno povezivanje" različitih tekstova. Marksistu Cohenu je povlačenje granica važno kao preduvjet kakve-takve promjene na vrhu vlasti.

Ipak, u središtu Greenblattova zanimanja ostaje književni tekst, dijelom zbog složenosti ove diskurzivne prakse, a dijelom kao posljedica autorova ovladanoga prosuđivanja uz pomoć književnih tekstova (²2005: 5): „Književni tekst ostaje središnjim predmetom moje pozornosti (...), dijelom stoga što je, kako će, nadam se, pokazati ova poglavlja, velika umjetnost iznimno osjetljiv registar složenih borbi i sklada kultura, a dijelom stoga što, mojom naklonošću i izobrazbom, sve moći tumačenja koje posjedujem bivaju otpuštene pomoću odjeka književnosti." Operativno područje Greenblattove poetike kulture, kultura, usložnjena je društvena mreža koju tvori skup „sposobnosti i navika" oblikovanih „sustavom uvjerenja i praksi" i dvama naizgled suprotnim principima ograničenja i pokretljivosti. Njezina glavna tvorbena praksa

je uvjerenje kao mjerilo sveobuhvatnoga nadzora, mehanizam kontrole koji djeluje na principu „mrkve i batine": nagrada, pravo na pogreške u društveno prihvatljivim granama te kazna, ponekad i drakonska, u društveno neprihvatljivim područjima koja je bolje izbjegavati.

Apsorpcija okolnosti trenutka stvaranja srž je veličine nekoga teksta: nije dovoljno da je u njemu upisana referenca na kulturu koja je iznjedrila rečeni tekst, nego će njegova vjerna referencijalnost biti zalogom njegova preživljavanja u budućnosti. Drugo važno obilježje kulture jest njezin dinamizam. Kretanje koje se ostvaruje unutar granica neke kulture podrazumijeva razmjenu materijalnih dobara i ideja. Osnovno manipulativno sredstvo kulture je znak, on sačinjava zamišljaje, narative i druge diskurse, a ostvaruje se jezikom zajednice. Umjetnici transponiraju simbolički materijal iz jedne zone u drugu čime ojačavaju njegov simbolički potencijal. Umjetničko djelo je proizvod posredovanja između subjekta (ili više njih) koji ga proizvodi, opremljenoga registrom konvencija te institucija i praksi društva. Društvene prakse i umjetnička djela međusobno su uvjetovani, a uspješan interpretativni model demaskirat će upravo točke posredovanja i razmjene „Jer velika umjetnička djela nisu neutralne usputne postaje u cirkuliranju kulturalne građe. Nešto se događa s objektima, uvjerenjima i praksama kada bivaju prikazane, preosmišljene i izvedene u književnim tekstovima, nešto često nepredvidljivo i uznemirujuće" (Greenblatt, 1990: 230-231).

Greenblattova mimetska ekonomija nije pasivni odraz stvarnosti: ona neke prakse uvećava, a druge umanjuje – ona je otvorena, njezin je potencijal beskonačan. Energija unutar mimetske ekonomije kruži po krivulji koja ni u kojemu slučaju nije zatvoreni krug, prije spirala. Pritom Greenblatt književnim tekstovima ne daje status umjetnine, oni su samo proizvod vremena drukčijega od našega. Umjetnička su djela, „koliko god snažno ozna-

čena kreativnom inteligencijom i privatnim opsesijama pojedinca, proizvodi kolektivnih pregovora i razmjene" ([2]2001: vii). Općenito, za njega „u praksi 'stvaranje' znači baštinjenje, prenošenje, mijenjanje, modificiranje, reproduciranje mnogo više nego izmišljanje: po pravilu ima vrlo malo čiste invencije u kulturi" (2003: 172-187).

Umjetnost ima važnu ulogu kulturnoga prosvjetitelja: „Umjetnost je važan agens u prijenosu kulture. To je jedan od načina putem kojega se iz naraštaja u naraštaj priopćavaju uloge na temelju kojih muškarci i žene trebaju oblikovati svoje živote" (1990: 228). Samooblikovanje (*self-fashioning*) je važna Greenblattova tema. Nije nikakvo čudo što je novohistoristička praksa (utemeljena na terminima samooblikovanja, cirkulacije društvene energije, empatije i improvizacije) nastala na američkome tlu kao duhovna svojina nacije istkane od različitih nacionalnih niti s raznih kontinenata. Životno usvojen princip heterogenosti, identitet u oblikovanju, u sredini rasno-nacionalne talionice iznjedrio je teorijski pristup – ili kako ga novohistoristi zovu, praksu – koja otkriva nova značenja, podržava razlike i odmake. Novohistoristička posredovanja, borba za značenje, mnoštvo praksi ubačenih u posudu za taljenje (*melting pot*) preslika su američke nacije, multikulturalne i višejezične tvorbe, sa svim njezinim subverzijama i integracijama. O procesu koji upravlja kritičkom praksom novohistorizma, samooblikovanju i amerikanizaciji njezinih stanovnika, riječima samoga Greenblatta (2000): „Za razliku od mnogih naroda, nemamo jednu dominantnu kulturalnu tradiciju, nemamo sjedinjujući mit o podrijetlima, nemamo jedinstveni skup pjesama i plesova koji nam daje naš kolektivni identitet. Naša snaga leži u našoj raznovrsnosti i našoj pokretljivosti, a upravo te vrijednosti čine humanističke znanosti tako životnima. Jer svoj identitet ne dobivamo skrojen, obvezni smo se oblikovati."

O samooblikovanju govori njegova prvoobjavljena, vrlo značajna knjiga, *Renaissance Self-Fashioning* (*Renesansno samooblikovanje*, 1980.). U njoj Greenblatt predstavlja englesko društvo ranoga novovjekovlja kao polje gusto umreženih silnica, koje su nastale kao produkti raznih institucija: crkve, države, porodice. Iako su svi oni u svojoj osnovi kulturalni konstrukti, uzimaju si pravo svoje prakse i svoje tumačenje predstavljati kao jedino ispravne. Identificiranjem s jednim od ovih autoriteta subjekt prihvaća i kodove koji mu se nameću, a ostale članove zajednice (koji odabiru drugi autoritet i pripadajuće kodove) on smatra Drugim. Vlastiti se identitet stvara suprotstavljanjem autoriteta i Drugoga: čovjek je sputan, posve ovisan o društvenim odnosima, ljudska je identifikacija stvar interpretacije.[21] Sličan je karakter teksta: osim što u sebi čuva tragove društvene zbilje i on je produkt nadjačavanja autoriteta i Drugoga.

Kao predmet svoje analize Greenblatt uzima šestoricu autora: Thomasa Morea, Williama Tyndalea, Thomasa Wyatta, Edmunda Spensera, Christophera Marlowea i Williama Shakespearea. Podijelivši ih u dvije trijade, vjerskih pisaca i dramatičara, trećega člana obiju podgrupa drži nekom vrstom „tampon zone" između nepomirljivih strasti prve dvojice pripadnika svake skupine, u čijemu se djelu manifestiraju značajke oba suprotstavljena člana.

Na primjeru Thomasa Morea samooblikovanje je prikazano u podvajanju njegove osobe na javnu i privatnu: on balansira između fleksibilnoga kraljevskog savjetnika i čovjeka odana vjeri i univerzumu Katoličke crkve. Spoznaja da je stvarnost konstrukcija, a identitet maska, dovela je do njegova otuđenja (*estrangement*) i oblikovanja pravoga ja na svemu isključenome, poznatom po odsutnosti. Samoodređenje Jamesa Bainhama, prisilnoga konvertita na katoličanstvo, a potom povratnika na protestantizam, koji se pokajao u crkvi punoj vjernika noseći pod rukom Tyndallovo djelo *Obedience of a Christian man* (*Poslušnost kršćanina*) Greenblatt povezuje s knjigom: ono što je za Morea Katolička crkva, za Bainhama je Tyndaleova knjiga – autoritet prema kojemu se oblikuje identitet. Treći tip samooblikovanja Wyatt ostvaruje u skladu s konvencijama moći: među suvremenicima se ističe ne zato što je razbio klišeje koji okivaju već zato što je najbolji predstavljač u kulturalnoj kompeticiji. Njegovo poimanje moći i seksa stvar je ekonomije i ravnoteže: pobjeda jednoga gubitak je drugoga. Kao diplomat posve je svjestan tehnika samopredstavljanja i zatajivanja: on zna sve o kalkuliranome efektu, o poigravanju jezikom u igri moći. Osjeća se trajni konflikt između diplomatske samoprezentacije, koja se bori za prikladnu unutarnjost, i unutarnjosti koja se bori da dosegne kritičku neovisnost od samoprezentacije.

S druge strane Edmund Spenser zna da je oblikovanje gospodina moguće samo ukoliko se upotrijebi ukrotiteljska i izlječiteljska moć koja seksualnost zatvara u razumne okvire: ne može je se zanijekati jer je njezina svrhovitost u produženju loze neupitna. Za njega je oblikovanje gospodina sadržano u moći, od 1850. u kolonijalnoj moći. Ovaj „osjećajni" pjesnik je u Irskoj bio ideolog masakra nad lokalnim stanovništvom i njegova istrebljivanja. Tako je stekao naslov „gospodin" i velike zemljišne posjede. Christopher Marlowe koji svoj identitet gradi podrivačkom identifikacijom sa stranim suprotstavljen je Moreu, Tyndaleu, Wyattu i Spenseru koji to čine napadom na Drugoga. Jezično dezindividualizirani (uporabom anonimnih poslovica) i od društva odvojeni osobinom prekomjernosti njegovi junaci teže za neuhvatljivim: on to ne prikazuje kao problem beskonačnosti već kao problem ljudske motivacije i granica, sve pretvara u apsolutnu igru. Bila je potrebna velika hrabrost odreći književnosti njezinu poučnu i upozoravajuću ulogu te stvarati radi stvaranja.

[21] Upravo interpretativni karakter ljudskih aktivnosti Paul Ricoeur (2005) smatra preduvjetom njihove narativnosti.

U tekstu *Improvizacija moći* kroz epizodu o španjolskom koloniziranju Hispaniole, Greenblatt uvodi pojam „improvizacije", sposobnosti okretanja okolnosti u vlastitu korist, karakteristične za suvremena društva „mobilnoga senzibiliteta". Korijeni empatiji sežu u renesansu, kad se nužnost prilagođavanja pojavila u okviru geografskih otkrića. U praksi ona znači fikcionaliziranje, a potom izmještanje i apsorpciju simboličke strukture (prakse) Drugoga koja nam mora biti dovoljno bliska. U Shakespeareovu *Otelu* empatija je Jago, on osluškuje Otelove postupke. Uspijeva ponajprije zbog Otelova poimanja vlastitoga života kao priče. Na snazi je *„pokoravanje narativnomu samooblikovanju"* (²2005: 234) priča se konstruira i u nju se upisuju likovi. Ponavljanje od nje čini stvarnost, perpetuiranje je osnažuje. Da bi kao Maur-konvertit dao vjerodostojnost svojoj priči, Otelo ozbiljno pristaje uz katoličanstvo i ortodoksno ga tumači, na što je primoran kako bi svoju priču uklopio u kalup nove sredine. Stoga odbija bilo kakvu pomisao o uživanju u seksu, čak i s vlastitom ženom. Dezdemona, pak, otvoreno priznaje i svoj užitak u seksu i svojevoljno pokoravanje vlasti muža. Simboličko središte ove improvizacije (zabranjeni seksualni užitak, želja za čistoćom) postaje vidljivije s približavanjem kraja: njegovo skrivanje uvjet je uspješne improvizacije.

Greenblatt generalizira: za razliku od udvorice Spencera i buntovnika Marlowea, Shakespeare je lukavi sluga-manipulator. Djela mu se mogu tumačiti i kao pro- i protureržimska – otud crpe veliku moć. Ova Shakespeareova analiza odnosa moći u renesansnoj kulturi oslobođenje (ukoliko je uopće moguće) od narativnih poredaka u koje smo svi upisani ne vidi ni u Jagu, niti u Otelu, već u Dezdemoni: oslobođenje nam može dati samo uživanje radi užitka samoga.

Renesansno samooblikovanje govori o umjetničkoj proizvodnji sebstva i osmišljavanju vlastitoga identiteta. Greenblatt drži da je renesansni čovjek sputan, zapreten i neslobodan budući

da je njegov identitet ideološki proizvod odnosa moći i ovisi o interakciji u društvu.

Knjiga *Shakespearean negotiation* (*Shakespeareovska pregovaranja*, 1988.) primarno se bavi cirkuliranjem raznih oblika društvene energije od i prema kazalištu. U uvodnome poglavlju Greenblatt iznosi općenite postavke koje će onda u sljedeća četiri oprimjeriti u četiri tipa Shakespeareovih drama. Knjigu započinje pitajući se uslijed čega neki tekstualni tragovi u sebi čuvaju toliko života. Uočivši problematičnost vlastite teze o Shakespeareovu djelu koje nastaje srazom potpunoga umjetnika i totalizirajućega društva, Greenblatt se odlučuje na radikalni zaokret od centra prema margini: na njoj pronalazi pukotine, vidljive znakove kulturnoga pregovaranja. Umjetnost je kolektivan čin, ispod umjetnikovih genijalnih poteza zapretena je cijela mreža ustupaka i dogovora. Iako o umjetniku mislimo kao tvorcu moći, moramo biti svjesni da ta moć dolazi iz naše kolektivne invencije njega kao umjetnika, da je on instrumentalizirani oblik naše želje i volje.

Društveno u cirkulaciji započinje posredovanjem kolektivnoga vlasništva, jezika. Budući da su tekstualni tragovi koji su predmet našega zanimanja izraz kolektiva, važno je pitanje o uvjetima oblikovanja kolektivnih vjerovanja i iskustava, njihovu preseljenju iz medija u medij. Ovime se ne želi osporiti umjetnička autonomija, nego se žele istražiti uvjeti pod kojima se u djelu brišu tragovi društvene cirkulacije. Izuzetno važnu ulogu u društvenim razmjenama igra kontingencija, prečesto zanemarivana od strane tradicionalnoga historizma. Greenblattova poetika kulture istražuje kako nastaju kulturne prakse, kako se mijenjaju i kako dobivaju energiju (pojam posvojen iz retorike, ne iz fizike). Ukodirana u djela pri nastanku, ona je odčitljiva samo po svojim učincima: u mogućnosti vizualnih i auditivnih poticaja da stvore fizička i psihička iskustva. Na što Greenblatt misli kad kaže „društvena energija"? „Ali što je onda socijalna energija koja je

u teatru cirkulirala? Moć, karizma, seksualno uzbuđenje, kolektivni snovi, divljenje, čežnje, strepnje, religiozno strahopoštovanje, snažni doživljaji; u izvjesnom smislu pitanje je apsurdno: jer sve što društvo proizvodi može cirkulirati ukoliko nije namjerno isključeno iz cirkulacije. A u tim uslovima, onda, ne može biti jedinstvenog metoda pristupa, ni sveobuhvatnog tumačenja, ni iscrpne i definitivne poetike kulture" (2003: 186).

Estetske oblike društvene energije odlikuju predvidljivost (mogućnost ponavljanja), opseg (širenje na zajednicu) i prilagodba (sposobnost preživljavanja u novome okruženju). Upravo ih ta mogućnost opstanka u uvjetima različitim od onih u kojima su nastali čini umjetničkim djelima. U procesu preživljavanja ona prolaze brojna posredovanja. Prilikom analize posve je iluzorno čak i pomisliti da je moguće prepoznati trenutak u kojemu je umjetnikova ruka transponirala društvenu energiju u djelo. Ono što je moguće jest istkati finu mrežu preprodaja, cjenjkanja, dogovora i brisanja tragova cirkulacije društvene energije od vremena nastanka do sadašnjosti. Modaliteti razmjene koje spominje Greenblatt su: aproprijacija, kupovina i simbolička akvizicija (metaforička, kroz simulaciju i kroz sinegdohu). Dakle, moćan medij poput kazališta (ili tiskovine) posreduje stvarnost, on je ne odslikava vjerno poput zrcala. Pritom različito tretira pojedine društvene prakse: od zanemarivanja do isticanja i pojačavanja. Moć da osnaži ili dokine pojedinu društvenu praksu i takvu promijenjenu je vrati u daljnju društvenu cirkulaciju, daje kazalištu iznimnu moć (kao, uostalom, i časopisu) stilizatora proizvodnje kolektivnoga književnog užitka i interesa.

Za temu „Savremenih pogleda" osobito je zanimljivo poglavlje *Nevidljivi meci* u kojemu Greenblatt na primjeru pismenoga furlanskog mlinara Menocchija prikazuje moć nekoga sustava (političkoga poretka ili svjetonazora) da proizvede vlastitu subverziju. Ne samo što je ona proizvod toga poretka nego je k tomu

još i instrumentalizirana, jer omogućava njegovo uspješno djelovanje. Zapravo, čak i ako subverzija ne postoji, sustavu je u interesu da je izmisli i potom, demonstrirajući vlastitu moć, integrira (podčini). Ovaj je tekst ovlastio kritičare da proglase Greenblatta cinikom i defetistom, iako je riječ o samo jednome tekstu u mnoštvu drugih. Pomoću anegdote *A Brief and True Report of the New-Found Land of Virginia* (*Kratko i istinito izvješće o novootkrivenoj zemlji Virginiji*, 1588.) Thomasa Harriota objašnjava makijavelijevski dvostruki moral i elizabetansku zloporabu vjere u korist vladara u toj sjevernoameričkoj koloniji. Ponuđena su tri modusa djelovanja: „ispitivanje", „zapisivanje" i „objašnjavanje" (2003b: 179). Sam se Harriot suočava s ispitivanjem subverzivnoga značenja vlastite kulture u trenutku kad osvješćuje činjenicu da, unatoč svojoj altruističkoj ideologiji, katolička vjera služi povlaštenima i može biti nametnuta samo tehnički inferiornijima. Začuđujuću pojavu bilježenja subverzivnih glasova Greenblatt objašnjava nemonolitnom prirodom vlasti, njezinom budnosti i određivanjem u odnosu na prijetnju. U trenutku objašnjavanja postavki katoličke vjere indijanskomu poglavici Wingini, ekstremno se pojačava prijetnja da ovaj oblik moći bude razotkriven, budući da se njegova moralna vrijednost objašnjava, a ne pretpostavlja. Ovim se trima modusima služi i Shakespeare u svojim povijesnim dramama *Henrik IV.* i *Henrik V.* Greenblatt ne želi dokazivati sličnost spomenutoga teksta i dviju drama, već samo podvlači istovjetnost mehanizama u njima. Poput svih svojih suvremenika i Shakespeare se mora povinovati ideologijskoj matrici svoga vremena, razlika je samo utoliko što se on vještije nosio s pravilima. Tradicionalna je kritika preobrazbu mladoga princa Hala od kavanskoga inventara i obješenjaka do karizmatičnoga vladara i vojskovođe tumačila kao razvojnu liniju prema njegovu „pravomu" karakteru, dok Greenblatt nudi vizuru njegovih preobrazbi u skladu s mijenama odnosa moći.

Uvodno poglavlje knjige *Learning to Curse* (*Učenje psovanja*, 1990.) podsjeća da ljudsko povjerenje u sposobnost jezika da referira stvarnost počiva na našemu ugovoru sa svijetom. Na primjeru sadističkoga mučenja jednoga kineskog zlatara od strane izvjesnoga Scotta, zaposlenika Istočnoindijske kompanije koje je dugo slavljeno kao uspješno promicanje nacionalnih interesa, a zapravo je riječ o bitki za profit, Greenblatt upozorava da je tadašnja publika reagirala na drukčije signale no što to činimo mi danas. Zapravo: preživljavanje djela i naš užitak u njemu ne jamče ni djelo, ni publika, a niti situacija, sami za sebe, već njegova „mobilnost". Važan segment ovoga djela čini elaboracija europskoga lingvističkoga kolonijalizma u XVI. st. Greenblatt razobličava europocentričnu poziciju kolonizatora kojima jezik u kolonijama najčešće nije bio ni sredstvo niti instrument engleske monarhije, nego njezin cilj. Nesposobnost da se shvati indijanska posebnost proizašla je iz uvjerenja da je spoznaja ista za sve ljude: iste su im vrijednosti, ciljevi, vjera i realnost. Bilo da se indijanski jezik shvaća kao nedostatan (odsutan) ili se osporava jezična barijera između urođenika i kolonizatora, pozicija mu je nezavidna: ukoliko inzistiraju samo na različitosti, kolonizatori tjeraju urođenike na šutnju, ukoliko potenciraju sličnost, zatiru im identitet. Na primjeru *Oluje* Greenblatt dokazuje nepostojanje jedinstvene ljudske prirode kad se skinu socijalne, obrazovne i druge razlike (Kanibal ima drukčiju koncepciju svijeta od Prospera). Tobožnje Kanibalovo počovječenje kojemu je Prospero dao mogućnost da svoje misli oblikuje u govor rezultiralo je njegovom optužbom da sada zna samo kleti (psovati).

U poglavlju *The Cultivation of Anxiety: King Lear and His Heirs* (*Uzgajanje tjeskobe: Kralj Lear i njegovi nasljednici*) čitamo ispovijest baptističkoga svećenika Francisa Weylanda, koji pokorava ćud svojega 15-mjesečnog sina. Ovo kažnjavanje izgladnjivanjem poistovjećeno je s Learovim testiranjem kćeri i uskraćiva-

njem nasljedstva (pandan kruhu i mlijeku). Svojevrsnu sličnost ovih diskursa Greenblatt vidi u umjerenim modifikacijama koje su odgojne prakse Shakespeareova vremena doživjele u XIX. stoljeću te u zaokupljenosti sudionika oba slučaja promatranjem ponašanja drugih aktera, planiranjem vlastitih postupaka te sposobnošću kazališta (princip je primjenljiv i na časopis) da kozmičko pretvori u lokalno, uslijed svoga društvenog karaktera: „Međutim, kazalište nije bilo samo pasivan odraz društvenih snaga koje su se u cijelosti nalazile izvan njega; vjerojatnije je da je, kao i sve umjetničke forme, zapravo kao i svi iskazi, kazalište i samo bilo društveni događaj. Umjetničko izražavanje nikada nije apsolutno zatvoreno u sebe i apstraktno, niti se može na zadovoljavajući način izvesti iz subjektivne svijesti izoliranoga stvaratelja. Kolektivni činovi, ritualne geste, paradigme odnosa, i zajedničke predstave vlasti, prodiru u djelo i oblikuju ga iznutra, dok, obrnuto, društveno uvjetovano umjetničko djelo, zajedno s mnoštvom drugih institucija i iskaza, doprinosi formiranju, preoblikovanju i transmisiji društvenih praksi" ([2]2007: 118). Umjetničko djelo u sebe apsorbira društveno, zbog čega uspijeva preživjeti, za razliku od drugih iskaza. To mu posvajanje kasnije ne daje koherenciju i nezavisnost od vanjskoga svijeta. Štoviše, umjetničko djelo i izražava i oblikuje društvena vrednovanja i prakse.

Tekst *Prema poetici kulture* nastao je kao odgovor svima koji su očekivali metodološke postulate i zaokruženu teoriju novoga historizma. U njemu Greenblatt ukazuje na otvaranje novoga historizma (za razliku od staroga) prema teoriji književnosti i drugim disciplinama i njegovo povezivanje sa suvremenim pristupima u proučavanju književnosti. On suprotstavlja dva različita viđenja suodnosa umjetnosti i društva: poststrukturalista Lyotarda, koji osporava potrebu povezivanja umjetnosti i društva i marksista Jamesona koji problem vidi u njihovu odvajanju. Poetika kulture spaja ova dva gledišta i prilično bezbolno rješava

problem: oba se procesa, tvrdi Greenblatt, zbivaju gotovo istodobno. Nemoguće je dati primat bilo poetičkomu bilo političkomu, kad se kroz povijest (dakle, gotovo od ranoga novovjekovlja do danas) zbiva proces vrlo brzoga izmjenjivanja režima koji teže diferencijaciji s onima koji preferiraju monološku organizaciju, tako da se čini da je riječ o simultanosti. Na primjerima dvosmjerne komunikacije stvarnosti i dviju knjiga koje je o životima dvojice ubojica napisao Norman Mailler, Greenblatt podvlači tržišno orijentiran sustav umjetničke „proizvodnje": „umjetničko je djelo proizvod pogodbi između tvorca ili klase tvoraca – opskrbljenih složenim, zajedničkim repertoarom konvencija – i institucija i praksi društva. Kako bi se pogodbe ostvarile, umjetnici moraju stvoriti valutu koja će vrijediti u smislenoj, obostrano profitabilnoj razmjeni. Treba naglasiti da taj proces ne obuhvaća samo prisvajanje, nego i razmjenu jer postojanje umjetnosti uvijek implicira dobit, dobit što se obično mjeri užitkom i zanimanjem. Trebao bih dodati da su u to neizbježno uključene dominantne društvene valute, novac i prestiž, ali ovdje se pojmom 'valuta' služim metaforički kako bih označio sustavne prilagodbe, simbolizacije i dopuštene minuse nužne za uspostavu razmjene. Pojmovi 'valuta' i 'pogađanje' predstavljaju znak manipulacije i prilagodbe dotičnih sustava" (2003a: 93-94).

Iznimno je značajno poglavlje *Resonance and Wonder* (*Odjek i začudnost*) jer rješava nedoumicu rasprave o subverziji i integraciji i iznosi mnoštvo novih zanimljivih stavova. Greenblatt se bez ostatka distancira od rječničke definicije pojma „historizam" u kojemu „čovjek" nema djelatnu ulogu, historičar ne smije davati vrijednosne sudove, a prošlost je predmet bezrezervnoga štovanja. On inzistira na akciji i istodobno pobija optužbe marksista Cohena i liberala Pechtera. Zapravo čudi što u literaturi o novome historizmu nije spomenuto Greenblattovo nedvosmisleno pobijanje tvrdnji iz teksta *Nevidljivi meci*: on odbija optužbe o kon-

cepciji unaprijed ukalkulirane subverzije i tvrdi da svaka subverzija ne može biti kooptirana (*coopted*). Vidimo da je za potrebe novoga tumačenja svoje teorije usvojio novi termin, umjesto (zapravo pored) nekadašnjega integrirati (*constain*). I dalje tvrdi da neke estetske i političke strukture mogu integrirati subverziju, ali podvlači da bi njezino stopostotno kooptiranje potpuno zaustavilo povijesne promjene. Ostatak poglavlja bavi se dvama importima što ih umjetnička djela iz prošlosti unose u sadašnjost, to su začudnost i rezonancija (odjek). Rezonanciju pobuđuju sva djela nekoga razdoblja, ona je svojevrstan „duh epohe", a samo remek-djela izazivaju začudnost (zadivljenost). Na primjeru likovne umjetnosti Greenblatt tek u kombinaciji dviju senzacija vidi cjelovitu i uspjelu izložbu.

Knjiga *Marvelous Possessions: The Wonder of the New World* (*Prekrasni posjedi: čudo Novoga svijeta*, 1991.) minunciozna je studija drugotnosti, različitosti prikazane iz pozicije engleske renesansne aristokracije u doba geografskih otkrića. Polazi od shvaćanja da načini reprezentacija nisu odvojivi od ideološke matrice, a time ni prazni i podatni novomu korisniku: kultura koja uzima od drugih ima izuzetno snažne i moćne načine asimilacije preuzetih tuđih reprezentacija. Reprezentacije su i dalje shvaćene u duhu greenblattovskoga cirkuliranja i proizvodnosti: „svaka reprezentacija nije samo odraz ili proizvod društvenih odnosa nego je ona sama društveni odnos, povezan sa zajedničkim razumijevanjem, statusnim hijerarhijama, otporima i sukobima koji postoje u drugim područjima kulture u kojoj kruži. To znači da reprezentacije nisu samo proizvodi, nego i proizvođači, sposobne odlučno mijenjati i same sile koje su ih stvorile" (1991: 6). Zapravo su ovdje na snazi prakse kojima osvajači Novoga svijeta prepoznaju oblike reprezentacije koji tvore moć i okreću ih u vlastitu korist manipulativnom tehnikom improvizacije. Kako bi što bolje spoznali beskrajno kraljevstvo Novoga svijeta,

Europljani su stvorili traljavu, ali efikasnu, mašineriju neizbježnu ne samo za ulaženje u posjed nego i za komunikaciju – ranonovovjekovni diskurs geografskih otkrića je superiorno moćan zbir potraživanja i ograničenja europskih reprezentacijskih praksi.

Kroz cijelu knjigu Greenblatt je opsjednut pojmom prisvajanja: fascinira ga Mandeville (*Mandevillova putovanja*) kojega ne zanimaju svjetovna bogatstva (što se ne bi moglo reći za kolonizatore) već kao kršćanski vitez prisvojiti želi samo Svetu zemlju. Kolumbo nije tako produhovljen: zbog poklona koje je donio mladomu poglavici na otoku Tortuga – nakon priznanja da jedan drugoga ništa ne razumiju – sam sebi prevodi njegovo ponašanje kao davanje neograničenih ovlasti na otoku. Kroz njegova osvajanja Greenblatt prikazuje strategije suptilnih estetskih zamjena za legalni ritual prisvajanja. Njegovo je prisvajanje diskurzivno, lišeno bilo kakvoga obilježavanja tla kakvo su prakticirali njegovi prethodnici, ono je namijenjeno svijetu iz kojega je Kolumbo došao i u koji se vraća. U poglavlju o jezičnoj kolonizaciji čitatelj je upoznat s europskim početnim nesnalaženjima prilikom suočavanja s novim ljudima i jezicima: ne znajući mijenjati jezično blago s urođenicima, Europljani su ga naprosto prisvajali. Sporazumijevanja između osvajača i urođenika su najviše sličila nesofisticiranoj gestikulaciji – dijelom zato da se opravdaju barbarski činovi konkvistadora, a dijelom zato jer su Europljani i prevoditelji „popunjavali praznine" tj. fragmente su prevodili onako kako su ih razumjeli ili su mislili da ih razumiju. Iako Greenblatt improvizaciju uvijek spominje u kontekstu probitka i moći, u ovoj se knjizi, na primjeru španjolskih zarobljenika koji slučajno pogađaju naredbe indijanskoga poglavice, po prvi puta spominju njezine granice: riječ je o pokušaju inkorporiranja sebe samih u nama posve nepoznat znakovni sustav.

Želeći pokazati da osim prisvajanja ima i drugih načina kojima se može reagirati na začudnost (*wonder*) prilikom sretanja

svega novoga, Greenblatt posvećuje posljednje poglavlje začudnosti koja ne traži posjedovanje, jednostavnomu svjedočenju začudnoga trojice svjedoka: Herodota, Bernala Díaza (svjedok Cortésova osvajanja Maya) i de Montaignea, čime joj vraća djelić ugleda koji su oskvrnuli bijeli europski osvajači na američkome tlu. Prvi je svjedok pristalica prelaska granice vlastite kulture, a drugi raskrinkava španjolsko inzistiranje na začudnosti kulture koja je suviše slična njihovoj vlastitoj samo kako bi Drugo mogli preoblikovati, a potom i posjedovati. Budući da Španjolci sami blokiraju reprezentacije, inzistirajući na različitosti, oni ne mogu stupiti u cirkulaciju – za njih to rade posrednici: prevoditelji, posebice Cortésu nezamjenljiva Doña Marina. De Montaigne, pak, inzistira na sluzi kao izvoru za *Eseje*, a zapravo je svrha njegova navodnoga postojanja retoričke prirode: on želi ponuditi priču potlačenih kao odgovor na onu plemstva. Čudesno kod njega ne vodi posjedovanju: kao i Mandeville, on je vitez neposjedovanja. Greenblatt završava knjigu šarmantnom pričicom o međukulturalnoj razmjeni: u kapelici u selu u kome je živio Cortés (i gdje je postao markizom) u jednoj niši iznad Kristova kipa pričvršćen na strop stoji kamen na kojemu je urezan mistečki bog smrti koji gleda Isusa u lice i ovaj njega već više od četiri stotine godina.

Posve atipična posljednja Greenblattova knjiga *Vil iz Stratforda. Kako je Šekspir postao Šekspir*, 2004.) na neobičan način situira Shakespearea u njegovo vrijeme. Prepuna je nagađanja i pretpostavki, autor prečesto koristi riječ „možda" kad uvodi neke navodne argumente, a gotovo uopće ne spominje standardne novohistorističke termine samooblikovanja, improvizacije, subverzije i integracije. Shakespeareov uspjeh nije protumačen samooblikovanjem po uzusima koji su u elizabetinskoj Engleskoj donosili uspjeh i moć ni vještim manipuliranjem improvizacijskim sposobnostima kakve je Shakespeare evidentno imao, nego: „Od 1593. pošto su svi – Grin, Votson i Marlo – bili

mrtvi, Šekspir, koji još nije bio napunio trideset, nije imao pravih, ozbiljnih rivala" (2006: 212). Na taj se način, iako neizravno, Greenblatt dotakao važne uloge slučaja, okolnosti koje nisu ovisile o Shakespeareu, tj. pojma kontingencije, nezanemarivoga segmenta analitičko-kritičke prakse novoga historizma.

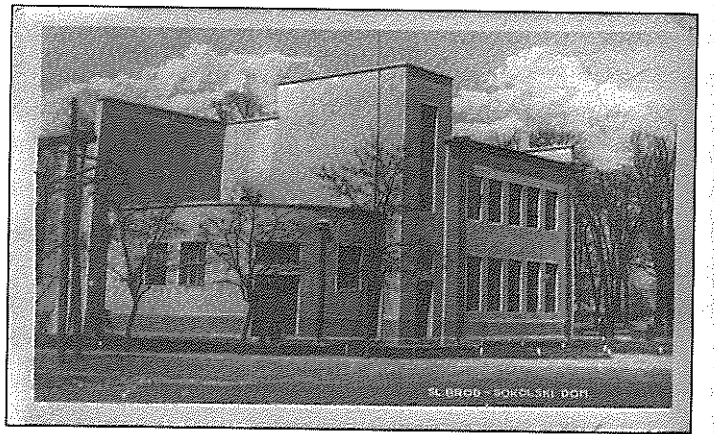

Sokolski dom u Slavonskome Brodu

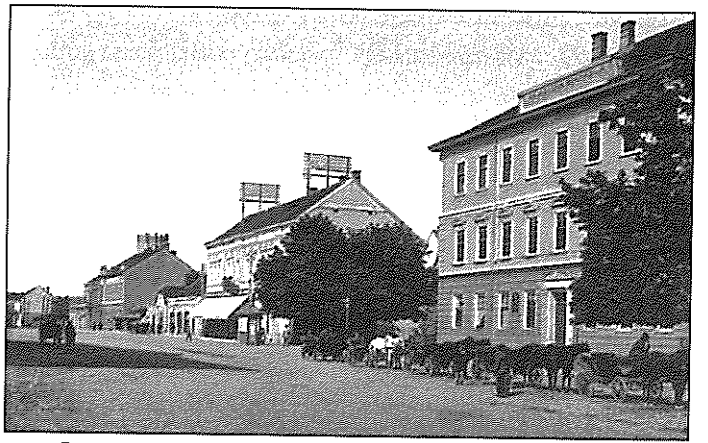

Gimnazija u Slavonskome Brodu početkom 20. stoljeća, danas Strojarski fakultet

1.2. OKVIR KRONOTOPA

Od presudnoga je značenja poznavati cirkulacijski krug svakoga proizvoda kulture, napose periodika, i to još s vremenske distance. Mnoštvo već izblijedjelih tragova transakcija i pogodbi na požutjelim stranicama u trenutku razotkrivanja svakoga i najmanjeg detalja iz sredine koja je proizvela ovaj kulturalni kapital, može, poput rezonantnoga objekta, prizvati cijeli niz novih mogućih interpretacija činjenica koje do toga trenutka nisu imale nikakvo značenje. Čimbenik lokalizacije s kojom konzument nije upoznat slabi njegovo razumijevanje pročitanoga, a u konačnici i užitak u tekstu.

Moje iščitavanje časopisa „Savremeni pogledi" u obzir uzima okolnosti u kojima se odigravao ovaj izdavački pothvat, budući da se rezultanta silā koje su oblikovale politički i kulturni habitus Hrvatske i Slavonskoga Broda 1930-ih umnogome odrazila na profil časopisa i na njegovu kohabitaciju s drugim kulturnim i političkim pojavama, jednako kao što su „Savremeni pogledi" bili društveno produktivni i nemalo su izmijenili sredinu u kojoj su se pojavili, a kako će se vidjeti, traga su ostavili i izvan granica Slavonskoga Broda, Hrvatske, pa i Jugoslavije. U suodnosu poetike i politike, njihova iznovljenoga spajanja i odvajanja, jedna na drugu su se preslikale trajnim otiscima i zauvijek.

1.2.1. Širi okvir: Hrvatska od nastanka Kraljevstva SHS do sredine 1930-ih

Političku povijest Hrvatske kroz stoljeća čitam na tragu poimanja kolonijalizma koje u knjizi *Colonialism/Postcolonialism* nudi autorica Ania Loomba. Njezino shvaćanje kolonijalizma nije limitirano europskim zauzimanjem azijskoga, afričkoga ili američkoga teritorija u XVI. stoljeću – ona „rasteže" spacijalnu i temporalnu sastavnicu pojma do te mjere da u njega legitimno mogu ući i unutareuropska iskustva datirana mnogo ranije (i kasnije) od XVI. st. (Loomba, 2000: 2-3). Time je obuhvaćena i povijest državice na Balkanskome poluotoku pod Mlečanima, Turcima, Austro-Ugarskom, Talijanima i – za temu kojom se bavim najzanimljivijim konkvistadorima – Srbima.

Raspadom Austro-Ugarskoga mastodonta po izgubljenome 1. svjetskom ratu, Hrvatska se našla u nezavidnome položaju[22] zbog čega je potražila spas u državnoj zajednici s Kraljevinom Srbijom. Razvrgavši 29. listopada 1918. sve državnopravne veze s Austro-Ugarskom, Hrvatski je sabor, jedini nositelj hrvatskoga suvereniteta, u duhu panslavizma, i računajući da će na taj način bezbolnije utažiti srpske teritorijalne apetite, krenuo u ostvarenje državne zajednice južnoslavenskih naroda, zasnovane na ravnopravnosti[23] svih konstitutivnih subjekata. Čim je stvorena nova

[22] S jedne strane predatorska Italija koja je računala na naplatu Londonskim mirom (1915.) obećanih joj dijelova jadranske obale i otoka, a s druge strane jednako halapljiva Srbija, osnažena ratnom pobjedom.

[23] Brz i nepromišljen ulazak u novu, višenacionalnu državu otpočetka je postavljen na krive temelje i nije davao nikakvoga jamstva za ravnopravnost. Već su u burnoj raspravi na sjednici Narodnoga vijeća SHS koja je prethodila ujedinjenju izrečena dva suprotstavljena stajališta: konfederalno-federalno Stjepana Radića, koji je zagovarao utvrđivanje uvjeta i jamstava oko ujedinjenja, nasuprot onomu Svetozara Pribićevića, koji je forsirao hitno ujedinjenje, bez prevelike rasprave o unitarističkome i centralističkome ustroju buduće države. Naposljetku se delegacija Narodnoga vijeća regentu Aleksandru obratila Adresom o ujedinjenju, u kojoj nije poštovan Naputak Središnjega odbora, a on je odgovorio proglašenjem Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca (od usvajanja *Vidovdanskoga ustava* 28. lipnja 1921. mijenja naziv u Kraljevina SHS). Hrvatski sabor nikada nije potvrdio Odluku o ujedinjenju s Kraljevinom Srbijom i Kraljevinom Crnom Gorom.

država započela je „politička balkanizacija" Hrvatske i njezino podčinjavanje interesima dinastije Karađorđević i velikosrpske buržoazije. Glavni politički čimbenik ovakve protuhrvatske politike nesumnjivo je bio sam kralj Petar I. Karađorđević, a ubrzo i regent Aleksandar (u ljeto 1921. proglašen kraljem). Kralj ima podršku Pribićevića, vojnih krugova, Pašićeve Narodne radikalne stranke i Demokratske stranke. Centralizacija i gubljenje starih hrvatskih „pravica" započele su ubrzo po zasnivanju nove državne zajednice. Hrvatska se autonomija postupno gasila slabljenjem (namještanjem banova odanih kruni i centralističkoj vlasti), a potom i gašenjem banske časti, ukidanjem Zemaljske vlade u Zagrebu i Splitu te uspostavom Pokrajinskih uprava na čelo kojih su postavljeni kraljevi poslušnici, nadalje, ograničavanjem uporabe, a potom i potpunom zabranom hrvatskoga grba i zastave (srpskim su očima ponajviše smetali trobojnica i šahovnica), te odgađanjem sazivanja i naposljetku raspuštanjem Hrvatskoga sabora (potkraj 1920.).

Pristajući na položaj pasivnijega subjekta u međusobnome odnosu, Hrvatska dobiva etiketu periferije. Iako kulturno jača,[24] postala je slabiji član relacije: iz hrvatsko-srpskoga odnosa jasno se zrcali nadmoć srpskoga donora i podređeni položaj hrvatskoga recipijenta koji prima gotove uratke, tipičan centar-perife-

[24] Mislim pritom na eho kulturnih zbivanja iz srednjoeuropskih metropola, koji je stoljećima stizao do Hrvatske i činio je inferiornom i isfrustriranom u odnosu na Europu, dok je Srbiji čak i ovaj „razblaženi" kulturni utjecaj Zapada ostao nedostupan, između ostaloga i zbog vjere, koja ju je tradicionalno usmjeravala prema Rusiji.

rija odnos moći (Milardović, 2011: 135). Represivna je sila nadjačala kulturalno višu razinu i, predstavljajući se svijetu kao misionar koji radi na korist svoje periferije, krenula u osvajanje i preformuliranje kulture koju je doživljavala tuđom. Takvo je nešto bilo za očekivati jer: „posve je naravno za ljudski um da se odupre napadu neobrađene tuđosti; zbog toga su kulture uvijek nastojale nametnuti potpunu preobrazbu drugim kulturama, ne prihvaćajući ih onakvima kakve jesu, nego, uime dobrobiti primatelja, onakvima kakve bi trebale biti" (Said, 1999: 89). Kraljevska vlast „pripitomljava" hrvatski prostor na različite načine. Za početak je, među prvim zakonskim odredbama, već u prosincu 1918., objavila onu o ravnopravnosti dvaju pisama, latinice i ćirilice, u javnome životu, primjenljivu na službene nazive organa lokalne i centralne uprave kao i na službenu korespondenciju. U stvarnosti je ćirilica postala jedino državno pismo, čak i u onim dijelovima države u kojima je prije postanka Kraljevine službeno pismo bilo latinica (Janjatović, 2002: 53). Službeni jezik bio je srpsko-hrvatsko-slovenački, zapravo srpski. Hrvatski se jezik pod svaku cijenu želi obezvrijediti i dokinuti, u skladu s lingvističkim fenomenom zaziranja i najosjetnijega animoziteta upravo prema najsrodnijemu jeziku, posebice ukoliko je on i geografski blizak. Osim što u hrvatskome jeziku zapažaju sličnosti i razlike s vlastitim jezikom na svim razinama, Srbi ga doživljavaju kao tuđi, čudan,[25] uslijed čega je shvaćen kao prijetnja.

Pobude Društva hrvatskih književnika mnogo su inkluzivnije: ono je u duhu zajedništva hrvatskih i srpskih pisaca 7. lipnja 1919. donijelo odluku prema kojoj će i jedni i drugi pisati latinicom i ekavicom.[26] Na drugoj su strani kralj i državna uprava provodili

[25] Usp.: Džambo, 1999: 91-119; Šakaja, 2001: 27-37.

[26] Smrću Stjepana Radića ova odluka gubi na snazi, pa su brojni pisci, među ostalima i Krleža, nastavili pisati ijekavicom, a već napisana su djela revidirali, osim ukoliko ih smrt nije u tome preduhitrila, kao Antuna Branka Šimića.

svoju viziju hrvatsko-srpskoga jedinstva: odmah nakon donošenja *Vidovdanskoga ustava*, potkraj srpnja 1921., na mig centralne beogradske vlasti Kraljevsko povjereništvo za prosvjetu i vjeru iz Zagreba donijelo je naredbu o promjeni „naučne osnove" u učenju povijesti i zemljopisa u srednjim i višim školama, kako bi se gradivo ovih predmeta prilagodilo uvjetima novostvorene države. U rujnu iste godine jednaku su prilagodbu doživjela imena zagrebačkih gimnazija, a u travnju sljedeće, 1922., Pokrajinska uprava u Zagrebu donijela je okružnicu o uporabi ekavice u srednjim i sličnim školama. Krajem srpnja 1924. zabranjeno je učlanjivanje u društva koja „imaju separatistički plemenski karakter", odnosno, sadrže pridjev „hrvatski" u imenu (Janjatović, 2002: 20). Također, državni je aparat diljem Hrvatske naselio svoje službenike, izlazile su jugoslavenske novine, proglašeni su identični blagdani i neradni dani. Domestikacija Hrvata i hrvatskoga prostora srpskim jezikom (i pismom) nije im dovoljna, osvajači i u ovome segmentu života imaju potrebu da „o stranim kulturama stvore predstave koje će im omogućiti da njima bolje ovladaju ili da ih na kakav drugi način kontrolišu" (Said, 2002: 198), odnosno da preoblikuju kolonijalni prostor „tako da imperijalnom pogledu više ne bude stran" (ibid: 404).

Godine 1925. uslijedila je podjela Hrvatske na šest oblasti, koja je poslužila za odcjepljenje dijela, potom i dezintegraciju preostaloga hrvatskog teritorija, a njezina se popravljena i dopunjena inačica zbila ujesen 1929., podjelom na banovine. Hrvatska je državnost bila razorena, pa se pljačka ovoga razvijenog dijela Monarhije mogla nesmetano nastaviti. Novostvorena država je od svojih početaka patila od vanjskotrgovinskoga deficita te nadmoćne prevlasti stranoga kapitala u industriji. Još je veći problem predstavljala vlast stranaca na tržištu kapitala. Iako je na početku Zagreb bio glavno bankarsko središte, kasnije je izgubio novčar-

sku premoć.[27] Izrazito poljodjeljska[28] zemlja, Kraljevina je bila među nerazvijenijima u regiji. Tehnološki zaostala poljoprivreda ubrzo je izgubila bitku s jeftinijim prekooceanskim proizvodima. Provedba agrarne reforme, koje se vlada prihvatila kako bi spasila što se spasiti dade, išla je na ruku srpskim dobrovoljcima iz 1. svjetskog rata. Eksploatacija Hrvatske vidljiva je iz različitih poreznih stopa u Hrvatskoj i Srbiji, potom iz prireza, trošarina i brojnih drugih davanja[29] kojima je bio opterećen ionako siromašan hrvatski seljak. Provedbu unitarizacije i kršenja svakoga otpora prestrogom primjenom ili zaobilaženjem zakona i upravne vlasti u Hrvatskoj i obraćanjem centralnoj vlasti u Beogradu omogućili su represivni organi vlasti: vojska, žandarmerija (poluvojna formacija, osnovana 1919.), policija te sudski aparat. Najviše je stradalo seljaštvo[30], čak i za verbalne delikte[31].

[27] Kad je državu 1931. pogodila zakašnjela ekonomska kriza (trajala je sve do kraja 1934.), beogradska je vlast uskratila financijsku injekciju Hrvatskoj (a bogato je potpomogla institucije u Srbiji), zbog čega je stradala Prva hrvatska štedionica. Usp.: Janjatović, 2002: 52.

[28] Glavnina industrije bila je smještena u Sloveniji i sjevernoj Hrvatskoj i uglavnom je proizvodila robu široke potrošnje, a da pritom nije ni približno koristila svoje kapacitete.

[29] Val nezadovoljstva i otpora vladajućim strukturama priskrbio je postupak označavanja krune markicama raznih boja (ovisno o vrijednosti novčanice), pri čemu je kruna automatski gubila 20% nominalne vrijednosti. Kao da to nije bilo dovoljno, uslijedila je nepravedna zamjena krune za dinar, u omjeru 4:1. Usp.: Janjatović, 2002: 46-51.

[30] Seljaci su ginuli u pobunama zbog neprovođenja agrarne reforme (1918. i 1919.) i zbog nametanja zakonskih odredbi iz starih srpskih zakona o novačenju, rezervistima i opskrbljivanju vojske (velika buna 1920. na sjeverozapadu Hrvatske). Neizvršenje vojne obveze dovodilo je do „ordiniranja" žandarmerije po selima, a nerijetko je završavalo uporabom oružja, pa i ubojstvima i teškim ranjavanjima (ibid: 102-120).

[31] Dovoljno je bilo počiniti i „uvredu Veličanstva" (od *Vidovdanskoga ustava* smatrano težim zločinom) najčešće u kakvoj svađi ili pijanstvu da si

Otpor običnih građana svjedoči periferijski nagon za samoodržanjem. Otud i potreba za vlastitom identifikacijskom kartom, žal za „općehrvatskim vrijednostima", opiranje importima beogradske „čaršije" i prekodrinskim naplavinama. S jedne strane kolonizatori nameću svoj simbolički i diskurzivni sustav, dok s druge on biva interpretiran, tj. postaje „bastardan". Pri takvoj se podjeli snaga vlast neprekidno bori s vlastitom nestabilnošću: lišena čvrstoga političkog identiteta, nametnuta silom, ona je u konstantnoj potrazi za ojačavanjem slike o sebi koju nudi svojim podanicima, posebice nesrpskim narodima u Kraljevini. U toj nemilosrdnoj borbi neprestano se umnažaju glasovi političkih protivnika i njihova kakofonija prijeti „odskliznuću" Kraljevine u politički zaborav. Polazeći od Greenblattove teze (nastale na Foucaultovim zasadima) da je svakoj vlasti potrebna subverzija kao modus definiranja vlastite moći, kao Drugi prema kojemu se određuje i ravna svoje postupke, jasno je da je ova vlast uočila broj i snagu oponenata čim je u početku nastupila oštro i snažno i s vremenom nimalo nije popuštala pritisak.

Na hrvatskoj političkoj sceni u Kraljevini, izlomljenoj na mnoštvo malih stranaka, nekoliko ih se ističe iz mnoštva: Hrvatska seljačka stranka (HSS)[32], Komunistička partija Jugo-

seljak (i ne samo on) priskrbi boravak u zatvoru, ponekad i na robiji. Usp.: Janjatović, 1997: 245-256.

[32] Hrvatska seljačka stranka najbrojnija je i najznačajnija stranka na hrvatskoj političkoj sceni 1920-ih i 1930-ih godina. Prvotno ime Hrvatska pučka seljačka stranka (HPSS) 1920. mijenja u Hrvatska republikanska seljačka stranka (HRSS) čime zorno svjedoči zalaganje za federalističko rješenje unutarnjepolitičkoga pitanja novonastale države. Nepovjerljiv prema dobro naslućenoj sugestibilnosti „odaslanika" u Beograd, vođa stranke, Stjepan Radić, odbija poći, a s vremenom radikalizira svoju političku poziciju i otpor strukturama centralističke vlasti. Ideju o seljačkoj demokratskoj republici Radić pokušava ostvariti posredstvom američkoga predsjednika Wilsona, prilikom posjete Parizu. Zahvaljujući uvođenju prava glasanja za sve punoljetno muško stanovništvo Kraljevine, seljačka je većina dobila

slavije (KPJ),[33] Čista stranka prava (ČSP)[34] i Hrvatska zajednica[35]. Represivni državni aparat često je igrao važnu ulogu u provođenju skupštinskih, gradskih i općinskih izbora[36]. U očuvanju svoga

(kakav-takav) izraz vlastite političke volje: HRSS na izborima 1920. osvaja 50 mandata, a 1923. 70 mandata, pa Radić „zaoštrava" retoriku.

[33] Socijalistička radnička partija Jugoslavije (komunista) osnovana je 23. travnja 1919., a pred izbore za Ustavotvornu skupštinu 1920. mijenja ime u Komunistička partija Jugoslavije. Na izborima je s 58 osvojenih zastupničkih mjesta došla na treće mjesto prema broju zastupnika. U svrhu zaštite režima već je 29. prosinca 1920. donesena *Obznana* koja je KPJ proglasila protuzakonitom, da bi 1921., nakon donošenja *Zakona o zaštiti javne bezbednosti i poretka u državi* i proglašenja njezinih osvojenih mandata nevažećim, KPJ prešla u ilegalu. Do proglašenja diktature 1929. na 152 politička suđenja izrečeno je 18 smrtnih presuda, 4 doživotne robije, 734 optuženika osuđena su na 2348 godina robije ili strogoga zatvora, izuzev osoba ubijenih prilikom hapšenja ili u pritvoru. KPJ je, nakon desetkovanja po uvođenju diktature, sredinom 1930-ih doživjela procvat.

[34] Čista stranka prava (frankovci) je u trenutku stvaranja Države SHS svečano ugasila svoje postojanje, da bi se ponovno aktivirala proglašenjem Kraljevine Jugoslavije. I pod novim imenom (Hrvatska stranka prava) nastavlja s politikom rada na stvaranju samostalne hrvatske države. Do silaska s političke scene šestosiječanjskom zabranom ostala je mala stranka.

[35] Hrvatska zajednica osnovana je u srpnju 1919. ujedinjenjem Starčevićeve stranke prava i Napredne demokratske stranke, kao stranka inteligencije i građanstva. Članovi su joj poznati građanski političari: Ivan Lorković, Ante Pavelić st., Matko Laginja, Mato Drinković, Đuro Šurmin, a kasnije i Ante Trumbić. Stranka zastupa federalizam, decentralizaciju, socijalnu jednakost i ravnopravnost naroda. Sredinom 1920. zbližavaju se hrvatske oporbene stranke: Hrvatska republikanska seljačka stranka, Hrvatska zajednica i Hrvatska stranka prava i stvaraju Hrvatski blok na čelu sa Stjepanom Radićem.

[36] Iako su izbori provedeni 1920. na svim razinama prošli bez velikih represalija, izborni rezultati koji su osupnuli vlastodršce (pobjeda komunista i HSS-a) prouzročili su naknadne represivne mjere: izabrani su zastupnici smjenjivani, suspendirani i optuživani jer su odbili položiti prisegu kralju Petru I. Predizborne makinacije i zastrašivanja kod provođenja skupštin-

nametnutog statusa moć koju vlastodršci čvrsto drže u rukama ostaje nevidljiva, pounutrena, kako kaže Foucault. U tome je smislu jugoslavenska represivna vlast, posebice od vremena šestosiječanjske diktature do smrti kralja Aleksandra, nosiva metafora Benthamova Panoptikona: regulacijske prakse kojima pribjegavaju uključuju svevideće difuzne promatračke punktove razmještene u mnoštvu institucija, čvrsto umrežene. Kontrola koju provode je potpuna: sve je registrirano, potom pohranjeno. Na snazi je vladavina straha, na svakome uglu „operiraju" ubačeni agenti, prokazuju i istjeruju na danje svjetlo, a najčešće pod prejake policijske lampe svoje protivnike – napose preglasne intelektualce. (Poseban problem predstavljaju oni buntovnici koji u rukama imaju javno glasilo.) No, kazna koja je sustizala neposlušne, kad ih se jednom na ovaj ili onaj način otkrije, bila je vrlo javna i vrlo glasna: zapisnici, istražne radnje, politički procesi sličili su svojevrsnim uprizorenjima javnoga linča kojim se subverzija asimilirala kako bi se zastrašili drugi koji bi se možda usudili misliti drukčije. Te je prijestupe i prijestupnike jugoslavenska vlast koristila kao oruđe vlastite legitimacije, kao formativni atribut vlastite moći.

Najveća su smetnja vlastima od samoga početka bili hrvatski oporbeni političari: budući da su mogli uvjeriti široke narodne mase da ih slijede, trebalo je uvijek pozorno paziti na njih, a kažnjavati svaki i najmanji prijestup.[37] Naravno da je Stjepan Radić imao poseban tretman, njega vlasti gotovo da i nisu ostav-

skih izbora 1923. i 1925. dali su ljudske žrtve, ali ne i željene rezultate: u Hrvatskoj je pobijedila Hrvatska republikanska seljačka stranka. Skupštinski i oblasni izbori 1927. i 1931. bili su manje krvavi, a 1935. je, unatoč teroru vladajućih, pobjedu u Hrvatskoj odnijela HSS.

[37] Na svojoj je koži jačinu policijske palice iskušala skupina od trinaest članova Stranke prava, kojoj je kao vođa pripisan dr. Milan Šufflay zbog navodne suradnje sa separatističkim organizacijama koje su radile na odvajanju Hrvatske iz Kraljevine, uz oslonac na Austriju i Mađarsku. *Zakon o*

ljale na miru,[38] sve dok nije ublažio svoja stajališta[39] što je naposljetku dovelo do participiranja HSS-a u vlasti.[40] Povratkom u opoziciju Radić je postao prevelika smetnja vladajućoj garnituri i stoga je smaknut.[41] Ova su zbivanja izazvala nemire u Zagrebu.

zaštiti države je sankcionirao drakonske kazne nad komunistima, a nisu bile rijetke ni osude na smrt.

[38] U ljeto 1920. osuđen je na dvije i pol godine državnih uza (što je stroža kazna od običnoga zatvora), post i samicu, samo zato jer je 1918. upozorio hrvatske političare da ne „srljaju kao guske u maglu" u državnu zajednicu s Kraljevinom Srbijom.

[39] 1925. primjenom *Zakona o zaštiti države* onemogućeno je djelovanje HRSS-a, a vodstvo stranke je upućeno na polugodišnji preodgoj u zatvor, ponajprije zbog učlanjenja u Seljačku internacionalu (1. srpnja 1924.), kao i zbog stvaranja prejakoga opozicijskog bloka koji je minirao rad vlade. Zastupnici koji su ostali na slobodi svjedočili su političkim igrama oko potvrđivanja njihovih mandata. Zbroj svih tih okolnosti rezultirao je Radićevom kapitulacijom u zatvoru: odrekao se republikanstva (stranka mijenja ime u Hrvatska seljačka stranka), prihvatio monarhističko državno uređenje i *Vidovdanski ustav*. Kao odgovor na politički preokret HSS-a i Radićevu nedosljednost u siječnju 1926. osnovana je Hrvatska federalistička seljačka stranka (HFSS), na čelu s Antom Trumbićem, sastavljena od članova Hrvatske zajednice i nezadovoljnika iz HSS-a.

[40] Odustajanjem od republikanstva započinje političko koketiranje HSS-a sa srbijanskim radikalima i sudjelovanje stranke u vlasti. Ujesen 1925., na opće iznenađenje, Radić je ušao u vladu s Radikalnom strankom. Začudno su dugo izdržali zajedno u vladi: 17 mjeseci, do siječnja 1927.

[41] U studenom 1925. godine HSS političkoga saveznika nalazi u Samostalnoj demokratskoj stranci (SDS) Svetozara Pribićevića, koju čini srpsko stanovništvo u Hrvatskoj, nezadovoljno privilegiranim položajem Srbije. Vlasti se nikako nije sviđala simbioza ove dvije stranke (Seljačko-demokratska koalicija) pa se odlučila obračunati s hrvatskim opozicionalcima. Stoga je u lipnju 1928. u Narodnoj skupštini u Beogradu Puniša Račić, u ulozi egzekutora najnepoželjnijih stanovnika Kraljevine, pucnjevima iz revolvera života lišio hrvatske zastupnike, članove HSS-a, Đuru Basaričeka i Pavla Radića, dok je Stjepan Radić početkom kolovoza umro od posljedica ranjavanja u trbuh.

Hrvatske političke opcije udružile su snage i uskoro prerasle u nacionalni hrvatski pokret kojemu je na čelu stajao HSS. Ukupna situacija u državi rezultirala je zbijanjem redova hrvatskih političkih snaga, pa je tako preoštar nastup dinastije i njoj bliskih upravljačkih struktura doveo do posve nepredvidljivoga rezultata – jačanja hrvatskoga nacionalizma i slabljenja srpstva (Bilandžić, 1999: 100).

Ubojstvo Stjepana Radića predstavlja svojevrsnu prekretnicu u kraljevu tretiranju političkih protivnika. Njegova reakcija na skupštinski atentat nije išla u smjeru slabljenja pritiska, nego je, štoviše, 6. siječnja 1929. proglasio diktaturu, ukinuo sve političke stranke u zemlji, a nedugo zatim (1931.) donio i novi tzv. *Oktroirani ustav* čije su odredbe pooštrile sustav nadgledanja[42] i kažnjavanja, točnije, on je otvorio „sezonu" otvorenoga obračuna s političkim neistomišljenicima: govorimo, dakle, o političkim ubojstvima,[43] progonima, suđenjima[44] i zatvaranjima bez povoda ili zbog neznatnoga povoda. I dok su razne mjere nacionalnoga, političkoga, gospodarskoga i kulturnoga „kroćenja" najorganiziranije opozicijske silnice u Kraljevstvu u početku provođene pod krinkom ustavne i pravne države (posebice u vrijeme

Iako su u ova ubojstva bili umiješani sam kralj i jugoslavenski državni vrh, prikazivana su kao samostalni brutalni akt Puniše Račića.

[42] Pod cjelodnevnom su policijskom paskom u to vrijeme bili: Radićev nasljednik na mjestu predsjednika Hrvatske seljačke stranke i Seljačko-demokratske koalicije Vladko Maček, tajnik HSS-a Juraj Krnjević, član vodstva stranke Ivan Pernar, potpredsjednik Josip Predavec, Radićeva udovica Marija te njegov zet August Košutić. Više u: Janjatović, 1999: 359-369.

[43] Već je 18. veljače 1931. u večernjim satima ispred vlastitoga stana ubijen Milan Šufflay, za kojega su vlasti sumnjale da je ideolog pravaštva, a potpredsjednik HSS-a Josip Predavec smaknut je 13. srpnja 1933. pred svojom kućom u Dugome Selu.

[44] Duge su zatvorske kazne u Srijemskoj Mitrovici služili HSS-ovci Vladko Maček i Ivan Pernar.

Vidovdanskoga ustava i pregovora cijeloga niza srpskih vlada s Hrvatskom zajednicom, a potom i s HRSS-om), u vrijeme šestosiječanjske diktature i *Oktroiranoga ustava* (pod maskom ustavnosti na snazi je bio glumljeni, pseudoparlamentarizam), sve su maske pale i bjelodano se iskristalizirala vladareva samovolja.

Proglašenjem Kraljevine Jugoslavije u listopadu 1929. i stvaranjem 9 banovina (Dravska, Drinska, Dunavska, Moravska, Primorska, Savska, Vardarska, Vrbaska i Zetska) monarh želi dokinuti nacionalne teritorije i granice, kako bi diskurzivnim činom stvorio tvorevinu koja tek treba oblikovati svoju povijest i tradiciju. Aleksandar kao nositelj političke moći konstruira stvarnost, zamagljuje i mistificira artificijelnu prirodu novotvorbe. Jugoslavija je reprezentacija, ona je proizvod manipulativne moći svoga tvorca. Već po vokaciji, „bila ona znanstvena ili legendarna, svaka je reprezentacija udaljena od onoga što joj je namjera tumačiti. Užitak reprezentacije usko je povezan s tom udaljenošću, s primijećenim razlikama koje označavaju pukotinu" (Gallagher; Greenblatt, 2000: 108-109). Problem nastaje ukoliko tvorac želi reprezentaciju „prokrijumčariti" pod stvarnost. Tada na vidjelo dolaze njezine aporije i ona je osuđena na neuspjeh. Narod kojemu je Aleksandar predočio svoju novotvorbu potpuno je svjestan da je riječ o himeri. Štoviše, „šarada nije nikoga prevarila, ali (da) su svi bili prisiljeni ili u njoj sudjelovati ili je promatrati u tišini" (Greenblatt, ²2005: 272). Čak ni pojačana aktivnost cirkulacijskoga polja koju je nametnuo državni aparat nije uspjela osigurati legitimitet Jugoslaviji, kako bi naposljetku zaživjela jedinstvena nacija. Forsiranje novotvorbe 30-ih godina XX. stoljeća prilično je anakronizam, uza sve druge teškoće s kojima se suočila ona kasni gotovo cijelo stoljeće. Težak i bolan proces „jugoslavenizacije"[45] na kojoj je inzistirao kralj

[45] U početku hrvatsko-srpskoga suživota nametnut „zajednički" srpski jezik sada postaje važan čimbenik izgradnje jugoslavenskoga nacionalnog bića.

Aleksandar, značio je pod jednu upravu podvesti multinacionalnu, multikulturnu i multireligijsku zajednicu južnih Slavena. Proces nivelacije koji bi iznjedrio vojsku imitatora nije bilo lako provesti ni u drugim dijelovima Kraljevstva, a Hrvati su predstavljali posebno „tvrd orah". Riječ je o perceptivnoj ambivalentnosti Hrvata u očima Srba zbog koje nisu znali pronaći odgovarajući „tretman" jer: „ambivalentnost kolonijalnog autoriteta neprekidno se okreće od *mimikrije* – razlike koja je skoro ništa ali ne sasvim – *pretnji* – razlici koja je skoro sve ali ne sasvim" (Bhabha, 2004: 170). Ono što je Greenblattova Amerika postala kroz stoljeća suživota, svojevrsni *melting pot*, talionica rasa, vjera i naroda, Karađorđević je forsirao u Jugoslaviji. Ipak, politički nezrela država, oformljena poluprijevarom, održavana silom, u trenutku kada, kako kaže sam monarh, „stroj više ne deluje", umjesto klimave (zapravo posve lažne) demokracije dobiva diktaturu.

Režim Aleksandra Karađorđevića ne možemo nazvati fašističkim jer pati od kroničnoga nedostatka snažnoga nacionalnog pokreta, ali u njemu osim sličnih metoda pronalazimo i druge tragove postliberalističkoga fašističkog ustroja: autoritativan je i antimarksistički. Cijeli je sustav zasnovan kao barikada pred komunizmom, ne zaboravimo da je Rusija skoro na granici, ona je stvarna, opipljiva prijetnja. Stoga je sve što je iole „mirisalo" na marksizam (posebice propagandni materijal, poput „Savremenih pogleda"), bilo proglašeno protudržavnim, kako bi se opravdale drastične mjere koje su donesene protiv njega.

Vlast je ponekad ipak morala popustiti: ritualna igra kažnjavanja i zastrašivanja s vremena na vrijeme je stavljana po strani samo kako bi sljedeći udarac jače odjeknuo. Tako su na godišnjice pogibije Zrinskoga i Frankopana (30. IV.), skupštinskoga atentata (20. VI.) i smrti Stjepana Radića (8. VIII.) služene posebne mise

zadušnice u zagrebačkoj prvostolnici. Nakon toga su bili organizirani mimohodi (u kojima bi sudjelovali gotovo svi „praćenici") uz polaganje vijenaca na Mirogoju, glasno klicanje palim hrvatskim zastupnicima i Vladku Mačeku, što su vlasti prešutno tolerirale (iako se po zakonu radilo o kažnjivim iskazima protudržavnih osjećaja) (Grgić, 2009). Unatoč potpunoj zabrani političkih stranaka i zamiranju političkoga života u zemlji, sve naglašenije nezadovoljstvo hrvatskih političara manifestiralo se potpisivanjem protestnih akata,[46] dok su militantniji ustaše utočište pronašli u drugim državama[47]. Rezultat ustaške aktivnosti je ubojstvo kralja Aleksandra,[48] što je za posljedicu imalo popuštanje državne stra-

[46] Skupina hrvatskih i srpskih političara 7. studenoga 1932. potpisuje tzv. Zagrebačke punktacije. Budući da je Svetozar Pribićević izbjegao u Prag, članovi Srpske demokratske stranke prilaze Mačeku (oni su ionako koalicijski partneri). Zagrebačke punktacije osuđuju „srbijansku hegemoniju" i „uništavanje moralnih vrijednosti" hrvatskoga naroda. Zbog Punktacija je Maček dobio 3 godine zatvora.

[47] Diktatura je ojačala nacionalističke elemente hrvatske političke scene. Hrvatska desnica nije mogla politički djelovati u zemlji, stoga je svoju djelatnost oformila u inozemstvu. Ante Pavelić napušta zemlju odmah po proglašenju diktature i odlazi u Italiju, gdje od 500 emigranata (što ekonomskih, što političkih) osniva organizaciju *Ustaša – hrvatska revolucionarna organizacija* (UHRO) kojom želi promijeniti (oružano) državno uređenje u Hrvatskoj. Iako je u početku jedan ustaški centar djelovao u Berlinu, 1934. su u Njemačkoj zabranjeni ustaški listovi i politički rad. Razlog tomu je potpisivanje trgovinskoga ugovora između Jugoslavije i Njemačke, koja se željela ograditi od protujugoslavenske organizacije. Neke su zemlje dopuštale ustašku prisutnost i rad, npr. Mađarska, Belgija, a nekoliko je ustaških kampova postojalo u Sjevernoj i Južnoj Americi.

[48] U studenom 1934. kralj Aleksandar odlazi umiriti Francuze koji primjećuju sve prisniju jugoslavensko-njemačku suradnju. U organizaciji ustaškoga pokreta atentat na kralja je u Marseillesu izvršio pripadnik VMRO-a Veličko Kerin i pritom ubio francuskoga ministra vanjskih poslova Louisa Barthoua.

hovlade[49]. Vanjska je politika Kraljevine Jugoslavije pošla novim smjerom,[50] ali je unutarnja ostala ista,[51] bez ikakvih naznaka da bi se jugoslavenska politička zavrzlama mogla riješiti u dogledno vrijeme[52].

[49] Kraljevom smrću vlast u ime maloljetnoga princa Petra II. Karađorđevića preuzima regent, knez Pavle, koji na čelo Vlade postavlja Bogoljuba Jevtića. Jevtićeva politička opcija djeluje umekšano, vlada radi pod sloganom „pomirljivosti i novoga duha". Diktatura slabi, pa se državni vrh uspijeva približiti kompromisima sklonomu Vladku Mačeku. Gestom puštanja Mačeka iz zatvora pred Božić 1934. te raspisivanjem prijevremenih skupštinskih izbora knez Pavle želi pokazati da je sklon promjenama u političkome ustrojstvu Jugoslavije.

[50] Povjeravajući Milanu Stojadinoviću mandat za sastavljanje vlade (kompromitirani Bogoljub Jevtić smijenjen je u lipnju 1935.), knez Pavle čini najveći propust tijekom svoga namjesništva: Stojadinović je zauzeo jasniji, ali i opasniji smjer vanjske državne politike: on zanemaruje tradicionalnu političku suradnju Jugoslavije s Francuskom, Čehoslovačkom i Rumunjskom, a okreće se fašističkim državama, Italiji i Njemačkoj.

[51] Na planu unutarnje politike Stojadinović je uz svoju Jugoslavensku radikalnu zajednicu (JRZ ili kolokvijalno „Jereza") vezao Slovensku ljudsku stranku, Jugoslavensku muslimansku organizaciju, sve kako bi osigurao izolaciju Hrvatske, unutar Jugoslavije i na međunarodnome planu. On samo formalno podržava promjene, osobno je nesklon rješavanju hrvatskoga pitanja.

[52] Rješenje jugoslavenske političke situacije nije bilo lako: komplicirali su ga unutarnji raspored snaga u državi te brojnost i konstelacija međunarodnih čimbenika. Poziciju Hrvatske određivale su: Centralne sile, Antanta, Kraljevina Srbija, Kraljevina Italija, Jugoslavenski odbor u Londonu, Hrvatski sabor i Vlada, Ujedinjena nacionalistička omladina te iseljeništvo. Umjesto da se priđe trajnomu i korjenitomu rješenju problema, posezalo se za priručnim rješenjima i raznim zamagljivanjima. Radikalan kirurški zahvat u gangrenozno tkivo ove umjetne tvorevine priječile su Francuska i Velika Britanija, tradicionalne političke saveznice Srbije. Nadalje, profiliranjem Njemačke i Italije kao moćnih sila početkom 30-ih godina, dalo se naslutiti da će u razmrsivanju jugoslavenskoga klupka i ove dvije fašističke (nacističke) države htjeti uplesti svoje prste. Tako su i unitaristička vlada i oporbene stranke lavirali između ovih međunarodnih čimbenika. Opširnije u: Antić, 2006: 48.

Godina 1935. donijela je liberalizaciju političkoga života.[53] U manje napetoj političkoj situaciji, iako se prijetnja rata već gotovo fizički osjeća, kultura i umjetnost u Hrvatskoj „drže korak" sa svijetom. Tridesetih se godina prošloga stoljeća na području kulture i književnosti jasno osjećaju valovi globalne američke prevlasti kako na području politike i gospodarstva, tako i kulturnih zbivanja. Vrijeme je to u kojemu je književna produkcija uvelike ovisila o društvenome kontekstu, ali ga je i stvarala, na nju su se reflektirale kako svjetske političke polarizacije, tako i osnovno teorijsko načelo odslikavanja „pravoga" života u književnim djelima, bilo da je shvaćeno malo više lijevo ili desno.

Predmet moga interesa uzglobljen je u šire razdoblje koje se uobičajilo nazivati *međuratna književnost* (Frangeš), potom *između dva svjetska rata* (Ježić, Šicel, Vučetić, Pavletić), *između dva rata* (Barac, Vaupotić) te *međuraće* (Prosperov Novak)[54]. Kao međaši ovoga razdoblja nametnula su se dva društveno-politička događaja, 1. i 2. svjetski rat, a kao daljnju razdjelnicu razdoblja Stanko Lasić vidi 1928. godinu u kojoj je započeo „sukob na književnoj ljevici". Pokret socijalne literature kod nas rezultat je odjeka njemačke „nove stvarnosti" (*Neue Sachlichkeit*), neosporne prevlasti funkcionalnosti, no u praksi je zapravo riječ o realiziranim direktivama MORP-a, Međunarodne organizacije revolucionarnih pisaca, donesenim na harkovskome kongresu 1930. (tzv. „harkovska linija"). Pojačano reflektiranje događaja iz zbilje koje postaje propisom, odnosno beskompromisno upisivanje socijalizma u realističku matricu odrazilo se na sve veće

[53] Popuštanje stege omogućilo je HSS-u osnivanje paralelnih organa vlasti: Hrvatsku seljačku zaštitu, Hrvatsku građansku zaštitu, Gospodarsku slogu, Seljačku slogu (kulturna organizacija) te novina „Hrvatski dnevnik".

[54] Pojedini se književni povjesničari ograđuju od omeđivanja i imenovanja književnih perioda društveno-političkim događajima (Jelčić, Nemec).

zaoštravanje ne samo između „desnih" i „lijevih" nego se i unutar lijevoga bloka stvorio animozitet između pravovjernih marksista i onih sklonijih individualnomu, umjetničkomu izrazu. Zbog sve većega upliva proletkultovskih direktiva i sve intenzivnijega ucjepljivanja ideološko-političkih sastavnica u književna djela, Stanko Lasić (1970: 27-58) je desetljeće do početka 2. svjetskog rata dalje podijelio na dva segmenta: 1. „Etapa socijalne literature" (1928.-1934.) i 2. „Etapa novoga realizma" (1935.-1941.).

U tako posloženim političkim i kulturnim okolnostima kolonijalne Hrvatske u kojoj je u jeku dogmatsko prepričavanje i prepjevavanje svakodnevice u umjetničkim djelima, na njezinoj se periferiji pojavljuje nimalo periferan časopis koji svojim pisanjem potkopava mistificiranu osnovicu i mistifikatorsku politiku unitarističke države i hrabro se nosi s „raspojasanom" tendencijom u hrvatskoj književnosti.

1.2.2. Uži okvir: dinamika cirkulacijskoga kruga brodskoga mikroprimjera

Prema novomu historizmu najbolje tumačenje književnoga djela predstavlja ono u njegovu povijesnome okviru. Novi historizam odbacuje kako formalističko gledište prema kojemu književnost predstavlja autonoman estetski poredak, tako i teoriju mimeze koja smatra da književna djela odražavaju jednoobraznu sliku svijeta jedne zajednice. U njihovim je analizama imanentni model zamijenjen kontekstualnim: djelo možemo objasniti samo ukoliko ga povežemo s mrežom institucija, praksi i vjerovanja pripadajućega društva. Ulančanost književnoga teksta u sveopću tekstualnost razdoblja, odnosno neodvojivost teksta i konteksta novohistoristička je proklamirano načelo. Ipak, budući da činje-

nice povijesti često ne ulaze u ozbiljan međuodnos s književnim tekstom, one postaju dekor tradicionalno ispisanim književnopovijesnim analizama. Novohistoristi naglašavaju da povijesni kontekst ne čini skup odnosa izvan teksta nego skup intertekstualnih i interdiskurzivnih odnosa, sustav označivanja koji sudjeluje u formiranju dominantnih tematskih obrazaca ili žanrova epohe, kao i u oblikovanju publike: tekstove oblikuje za buduće čitatelje, a čitatelje formira za tekstove.

U dijapazon istraživanja Slavonski Brod ulazi kao složen spoj geografskih, etničkih, institucionalnih, političkih i kulturnih čimbenika, međusobno ispremreženih. On je slojevit povijesni i društveni prostor koji u sebi sadrži mnoštvo kulturnih kodova koji osporavaju i samu pomisao o njegovoj koherentnosti i stabilnosti. Brod je podloga kolektivnoga stvaranja različitih simboličkih praksi, podneblje u kojemu se društvena energija ukodirala u „Savremene poglede". Rekonstruirajući okružje Slavonskoga Broda 1930-ih (do 1934. zvao se Brod na Savi) svjesna sam mogućnosti da će predstavljena slika dijelom biti konstrukcija prikazivača, koji je i sam povijesni subjekt koga određuju njegovi antropodruštveni prerogativi: dob, spol, obrazovanje, vjeroispovijest i dr.

Za temu kojom se bavim mjerodavan je segment brodske povijesti od vremena proglašenja Broda na Savi gradom Manifestom kralja Franje Josipa II. 8. lipnja 1871. do druge polovine 1930-ih. Već na prijelazu XIX. i XX. stoljeća uža se gradska jezgra počela gušće naseljavati.[55] Početkom 30-ih godina prošloga stoljeća grad broji 13 776 stanovnika, a brodski srez 52 863 stanovnika (*DRPS*, 1940: 207). U ovome nekadašnjem raskrižju putova nastanili su se pripadnici mađarske manjine (posebice u vrijeme nesmiljene mađarizacije Monarhije), potom Nijemci,

[55] 1780. Brod je imao 1574 stanovnika, oko 1830. 2484, 1869. 4000, 1880. 5066, a 1910. njih 10 200. Prema: Jelić, 1998: 23.

Židovi, a politička situacija nakon ulaska Hrvatske u Kraljevstvo SHS rezultirala je povećanim brojem Srba, najčešće na vodećim položajima u gradu. Razdoblje između dva rata za grad predstavlja doba gospodarskoga uzleta, on postaje jedno od najvažnijih industrijskih središta[56] u Kraljevini. Većim priljevom stanovništva (znatan se porast dogodio izgradnjom Tvornice vagona i zapošljavanjem velikoga broja radnika) grad se širi i nastaju periferne četvrti: Mali Pariz, Budainka. Logična posljedica porasta stanovništva je potreba za pojačanom zdravstvenom zaštitom[57] i obrazovnim resursima[58]. Rapidna urbanizacija[59] pretvorila[60] je Slavonski Brod u važno trgovačko, obrtničko te prometno

[56] Tvornica vagona i mostova, osnovana 1921., zapošljava 1700 radnika, drvna industrija 500, a željeznica 2300 (ibid: 25).

[57] 1898. sagrađena bolnica početkom 1920. osim primarne zaštite dobiva i prvoga specijalista, kirurga.

[58] Povijest brodskoga školstva prilično je duga. Prema nepotvrđenim podatcima iz Arhiva Brlić osnivanje prve javne škole u Slavonskome Brodu seže u 1709. Početkom XX. stoljeća Viša pučka škola pretvorena je u Gimnaziju (1918.), koja je potom dobila još jedan kat (1922.), sagrađena je Dječačka škola (1923.), Građanska škola (1924./25.), a potom i jedan školski objekt u Brodskome Brdu (1930.). 1934. u Slavonskome Brodu postoje: Realna gimnazija, Građanska škola, Državna narodna muška škola, Državna narodna ženska škola, Opća zanatska i trgovačka škola, Državna stručna ženska škola i Državna narodna škola u Brodskome Vinogorju. Prema: Uzelac Schwendemann, 1998a: 64-65.

[59] U gradu se 1912. gradi Radnički dom, a 1925. Hrvatski dom. Prvo kino u Brodu, Urania, otvoreno je 1910. Imalo je vlastiti generator i glazbu s gramofona „s rogom". Potom je 1920. otvoreno kino Apolo, preuređena je dvorana Kasine, a od 1929. davale su se kinopredstave i u Hrvatskom domu. Početkom 1934. osnovan je Gradski i arheološki muzej. Prema: Zakošek, 2002: 86.

[60] 1904. osnovan je Hrvatski sokol, s ciljem promicanja tjelesnoga i moralnoga odgoja. Sjedište mu je bilo u dvorani Građanske škole, zvanoj Gombaona, kasnije Sokolana. 1918. preimenovan je u Sokolsko društvo. U međuratnome je razdoblju ova institucija bila svojevrstan mehanizam poli-

središte, u njemu počinju nicati kulturni i sportski objekti, a učestala su i kulturna događanja[61].

Vladajuća politička opcija u Brodu od 1880. do 1. svjetskog rata bila je ona Ante Starčevića, a od rascjepa stranke njezin frankovački ogranak. Iznimka su izbori 1910. na kojima je većinu dobila hrvatsko-srpska koalicija. Važnu ulogu u promicanju ovih ideja igralo je glasilo „Posavska Hrvatska". U vrijeme između dvaju ratova ulogu pravaša preuzima, nominalno, Hrvatska seljačka stranka, no vlast zapravo drže domaći i nedavno doseljeni Srbi, lojalisti i monarhisti. U očima vlastodržaca Brod je bio na posebno lošemu glasu kao gnijezdo komunističkoga pokreta. Stoga su u njemu kontrola i represija provođene revnije no u ostatku buntovničke Hrvatske. Žrtve[62] antikomunističkoga pro-

tičke kontrole: djelovala je u unitarističkome, jugoslavenskom duhu, a novo je rukovodstvo zabranilo i hrvatsko ime (ibid: 135-146).

[61] Kulturno-zabavni život Broda odvijao se na brojnim zabavama koje su organizirala razna društva: Hrvatsko dobrotvorno gospojinsko društvo, kojega je 1893. osnovala skupina uglednih građana (a potom i uglednih dama) u želji da humanitarnim radom pomognu potrebitima, zatim Brodsko dobrotvorno vatrogasno društvo (vatrogasni ples na Svijećnicu), Hrvatski sokol, Pjevačko društvo Davor, Kolo jahača Ljudevit Posavski, skauti, obrtničko društvo Hrvatski obrtnici, sportski klub Viktorija, bankovni činovnici, židovska zajednica, Gradska čitaonica te maturantice. Uglavnom je riječ bila o karnevalskim, potom godišnjim zabavama te veselicama, npr. sportskoga kluba Viktorija. Zabave su se održavale u dvoranama Kasine, Tri gavrana, Centrala, kasnije u Hrvatskome domu, potom u Sokolani i Radničkome domu. Nisu rijetke bile ni zabave na otvorenom, često na Savi ili pored nje. Najprivlačniji je bio koncert na vodi uz paljenje krijesova, rasvijetljene lađe po Savi i lampione povodom proslave dana zaštitnika Broda sv. Ivana Nepomuka 16. svibnja (ibid: 11-53, 71-77).

[62] Među prvima je, u travnju 1929., ubijen komunist Đuro Đaković, organizacijski sekretar Centralnoga komiteta Komunističke partije Jugoslavije, rodom iz Brodskoga Varoša, a 14. kolovoza iste godine od posljedica

gona bile su i pojedinci i skupine[63]. Provedbu politike jugoslavenskoga unitarizma vlastima su olakšali poslušnici postavljeni na rukovodeća mjesta. Brodski mikroprimjer predstavlja osoba Lazara Ćelapa, direktora brodske Gimnazije. Lokalni diktator strogo je i oštro provodio školska pravila, knjižnicu punio knjigama srpskih autora, privilegirao profesore srpske nacionalnosti, poticao slavljenje pravoslavnih blagdana itd. (Babić, 2001: 119). *Izvještaj za školsku god. 1935-36*[64] svjedoči o nekolicini „uvezenih" profesora, forsiranju „jugoslovenske književnosti", „srpsko-hrvatskoga jezika" i „narodne istorije" te dosljednoj ekavici. Ćelap inzistira na obilježavanju godišnjice kraljeve smrti, potiče profesorska hodočašća na grob kralja Aleksandra u Oplencu:[65] putovanje postaje točka dnevnoga reda redovnih sjednica nastav-

dugogodišnjega robijanja umro je sekretar Partije Zlatko Šnajder. Prema: Janjatović, 2002: 187-188, 288.

[63] 17. veljače 1935. na stranice povijesti Broda upisan je događaj kojega je struka nazvala sibinjskim (i vrbljanskim) žrtvama. Pravdajući se da su komunistički simpatizeri provocirali sukob skidajući s općinskih zgrada natpise na ćirilici, žandari su pobili trinaest i ranili više seljaka iz okolnih brodskih sela. Trajalo je sve do jeseni dok se situacija nije smirila i dok policijski načelnik nije prilike u svome tromjesečnome izvješću mogao ocijeniti sređenima, a za pristalice HSS-a reći da su „'pod kontrolom', ali i da razvijaju živu djelatnost" (Leček, 2004: 308. Autorica citira dokument: Predstojnik gradske policije banskoj upravi, Odjel za državnu zaštitu, od 5.10.1935. (reg. br. 51667), HDA, SB-UO, inv. br. 197/35.).

[64] Izvještaj se nalazi u DASB, D3, [0094] GIMNAZIJA „MATIJA MESIĆ" U SLAVONSKOM BRODU – Slavonski Brod (1918-1978. 1991-); 1918-1977: knj. 309, kut. 44.

[65] U blizini Topole, u Šumadiji, na brdu Oplenac nalazi se mauzolej obitelji Karađorđević. Zapravo, pored kuće kralja Petra I. smještena je monumentalna crkva svetoga Đorđa. U njezinoj su kripti pokopana 22 člana obitelji Karađorđević, između ostalih i osnivač loze Karađorđevića Kara Đorđe, potom kralj Petar I. Karađorđević, kralj Aleksandar II. Karađorđević sve do kraljevića Tomislava Karađorđevića (otac princeze Jelisavete, umro 2000.).

ničkoga savjeta, profesori dobivaju slobodne dane, a direktor blagonaklono gleda na njihov čin i honorira ga simpatijom, pohvalama i sitnim ustupcima. Takve društvene prakse imaju ugrađen ideološki mehanizam kojim konzumentu opravdavaju i približavaju određenu konstrukciju stvarnosti. Unatoč postavljanju desetaka Ćelapa na čelna mjesta u Slavonskome Brodu i mistifikatorskomu implementiranju obrazaca aktualnoga društvenog uređenja te pojačanim naporima u formiranju kolektivnih uvjerenja i doživljaja, brodska je sredina znala kako pružiti otpor, „šifrirajući"[66] svoje postupke.

Sputanost na političkome polju nije ograničila ostale segmente društvenoga života Brođana. Konstrukcija socijalnoga prostora Slavonskoga Broda manifestira se kao simbolička i kulturna reprodukcija zadane materijalne osnovice. Preklapanjem kulturnih zona nastaje cirkulacijsko polje kulture. Ono je istodobno ograničavajuća struktura i čimbenik kretanja, ali ne nasumičnoga, nego s ciljem razmjena. Način i uvjeti razmjene nisu fiksirani, modaliteti pod kojima se one zbivaju su veoma različiti. Medijacijom između kulturalnih praksi neke se od njih umanjuju, druge uvećavaju i tako neprestano preslaguju zbilju, a time i odnose moći u njoj. Ova prilično fluidna struktura, nastala cirkulacijom, pregovaranjem, preosmišljavanjem kulturalne građe sklona je „pretakanju" energije iz jedne diskurzivne prakse u drugu. Navodim za pri-

[66] Tako, na primjer, iz slaboga odaziva brodskih vatrogasaca na bogoslužja i nešto većega na bakljade prigodom oficijelnih proslava: Vidovdana (28. VI.), prijestolonasljednikova rođendana (6. IX.), ujedinjenja u Državu SHS (1. XII.), kraljeva rođendana (6. XII.) iščitavamo podanički neposluh Brođana. Iznimka je jedino ispraćaj posmrtnih ostataka kralja Aleksandra 15. listopada 1934. Za razliku od ovih državotvornih blagdana, na svečanostima s hrvatskim predznakom sudjelovao je mnogo veći broj vatrogasaca. Misli se na spomendan Zrinskih i Frankopana (30. IV.), rođendan Stjepana i Antuna Radića (11. VI.), spomendan žrtvama skupštinskoga atentata (20. VI.), smrt Stjepana Radića (8. VIII.), Mačekov rođendan (20. VII.) i dr. Prema: Leček, 2004: 319-320.

mjer bogatu tiskarsku djelatnost u Slavonskome Brodu[67] s tradicijom duljom od pola stoljeća. Izuzev reflektiranja u očekivanome smjeru, prema privrednoj sferi grada (zapošljavanjem radnika i tiskanjem raznih statuta i pravilnika industrijskih poduzeća), a potom i prema dvama podrazumijevanima miljeima, novinskom[68]

[67] Prvu je tiskaru u Brodu na Savi osnovao naturalizirani Brođanin, vinkovački trgovac Spitzer 1879. Otvorena nakon osječke, požeške, vukovarske, vinkovačke i virovitičke tiskare, brodska je tiskara solidno radila jer je posao osiguralo novootvoreno bosansko tržište. Nakon tri godine preuzeo ju je poslovođa Schulmann i vodio sve do 1941., ne mijenjajući ni ime niti lokaciju. Tiskara Dušana Zdravkovića djeluje od 1906. do 1926. Raspolaže manjim brojem strojeva od Schullmanove i zapošljava svega 5 radnika. 1926. su u Brodu otvorene dvije tiskare: Josipa Pečvarca i Vilima Buka. Rad Pečvarčeve tiskare izravno se nastavlja na Zdravkovićevu i traje do nacionalizacije (1949.), dok je Bukova prestala s radom 1945. Slabo poznata tiskara Branka Cvjetkovića povezana je s kolektivnim odbijanjem tiskara da kod njih izlazi „Posavska štampa", pa je svadljivi Cvjetković pokrenuo tiskaru. Brod je dulji period (1926.-1941.) imao čak tri tiskare, a godinu-dvije dok je radila Cvjetkovićeva, njih četiri. Prema: Nedić, 1984.

[68] Prve brodske novine „Posavska Hrvatska" ugledale su svjetlo dana 13. siječnja 1894., a izlazile su četiri godine. U inicijalnome razdoblju brodskoga novinarstva (1894.-1918.) izlazila su još četiri lista: ćirilička tiskovina „Trgovački vjesnik", komunalno glasilo „Brodski tjednik", prosrpska „Materinska riječ" i obnovljena, starćevićanska „Posavska Hrvatska". 1919. pojavile su se režimske „Brodske novine", od 1921.-25. izlazi radićevska „Hrvatska zajednica", a nakon njezina gašenja pojavljuje se jednako profiliran „Sporazum", koji je zgasnuo već nakon desetak brojeva. Dugoga vijeka nisu bili ni „Brodski glasnik", „Hrvatska svijest" (glasilo HFSS-a), „Hrvatski glas" (novine Hrvatskoga seljačkog pokreta za Posavinu) i radničko-seljački „Hrvatski blok" (za koji se, unatoč imenu, pretpostavljalo da je glasilo KP), a „Narodnoj volji" izašla su samo tri broja. 1929. Brođani su čitali „Brodske novosti", a 1930. pokrenuto je pet tiskovina: „Hrvatska tribuna", „informativno-kulturni i privredni tjednik" s dvogodišnjim vijekom, „Narodni glasnik", „tjednik za promicanje prosvjete, poljoprivrede i trgovine", informativni i kulturni tjednik „Kurir", dvotjednik „Sportski i lovački glasnik" te humoristična „Raketa". Početkom 30-ih pojavila su se tri režimska lista, „Brodsko novo doba" i „Brodske novine", vrlo

i književnom[69] (dakako u vidu tiskanja njihovih kulturalnih proizvoda), društvena se produktivnost ove društvene prakse projicirala i prema glazbenoj[70], likovnoj[71], čak i sportskoj sceni[72] grada, dok

kratkoga roka trajanja, i dugoročnija „Jugoslavenska sloga", na koju bile pretplaćene sve škole i ustanove. 1932. pojavilo se glasilo aktivnoga esperantskog društva, „La suda stelo" (Južna zvijezda). Vrlo su kratko izlazili „Naš borac" i „Izborni glasnik", agitatorske tiskovine za izbornu listu Bogoljuba Jevtića. Nezavisni „Brodski glasnik" zalagao se za podizanje kulturno-prosvjetne te komunalne razine grada i sela, a „Seljačka riječ" tematizirala je goruće teme hrvatskoga sela. 1935.-39. izlazila je „Istina", tjednik blizak Hrvatskoj seljačkoj stranci. Prema: Blažanović, 2000: 457-476; Rem, 2006: 13-38.

[69] Tridesetih godina prošloga stoljeća u Slavonskome Brodu djeluje književnik Marijan Matijašević (1910.-1945.), dipl. inženjer šumarstva i autor značajne zbirke pjesama *I licu gnjevnom* (1936.), izdanja „Savremenih pogleda". U Brodu živi i još uvijek aktivno piše Ivana Brlić-Mažuranić (1874.-1938.). Iako živi i radi u Zagrebu, u Slavonskome Brodu osjeća se utjecaj Dragutina Tadijanovića (1905.-2007.), pjesnika čija je afirmacija započela upravo 1930-ih: 1931. objavljuje zbirku *Lirika*, 1933. *Sunce nad oranicama*, a 1936. *Pepeo srca*.

[70] Glazbenom scenom prvih triju dekada XX. stoljeća u Brodu dominira Hrvatsko pjevačko društvo Davor osnovano 1871. Ono predvodi iznenađujuće bogatu koncertnu sezonu, a gostuju i pjevačko društvo Martić iz Bosanskoga Broda, potom Hor donskih kozaka, Osječka opera te pojedini članovi zagrebačkoga i osječkoga HNK te Beogradske opere. Ova su se gostovanja ostvarivala uglavnom na poziv odbornica (jedna od njih bila je i Ivana Brlić Mažuranić) Gospojinskoga društva. Prema: Zakošek, 2002: 11-17.

[71] 20-te, 30-te i 40-te godine prošloga stoljeća dale su važne likovne umjetnike na brodskoj likovnoj sceni. Važno stjecište likovnjaka toga doba bila je brodska Gimnazija: Jerolim Miše, Julije Tomić, Milan Cindrić, Olaf Globočnik, Franjo Wilhelm, Rizah Štetić, Antun Gojak, Franc Košir – svi su odreda bili profesori crtanja na brodskoj Gimnaziji. Posebno mjesto u brodskome slikarstvu onoga vremena pripada ruskomu emigrantu Vasiliju Antipovu. Prema: Schneider; Karakaš; Špoljarić, 1998: 89-94.

[72] 1930-ih Brod je vodio aktivan sportski život: djelovalo je nekoliko nogometnih klubova (Marsonija, Viktorija, Concordija i dr.), ženska hazena

su brodski likovni umjetnici zauzvrat dali svoj obol kako u obrazovnoj strukturi Broda, tako i u oplemenjivanju tiskanih sadržaja. Kao ilustraciju ove kulturalne razmjene spominjem neka važnija ukoričena izdanja samo jedne, tiskare Vilima Buka: *Smrt Smail age Čengijića* i Cankarev *Sluga Jernej* na esperantu (1933.), *Dvadesetpet godina rada Građanskog športskog kluba „Marsonija" 1909 – 1934. Slav. Brod*, katalog *Almanah Zanatske izložbe održane od 29. VII do 5. VIII 1934. u Slav. Brodu, Spomenica Hrvatskog dobrotvornog gospojinskog društva* (1935.), mapa crteža i linoreza Julija Tomića *Iz naših dana* (1935.), spomenica pjevačkoga društva Martić, izvještaji škola, tvornice vagona, potom izdanje „Savremenih pogleda" – pjesnička zbirka *I licu gnjevnom* Marijana Matijaševića (1936.) itd. Nadalje, Buk je u svojoj tiskari udomio brojne novine i časopise, kao što su: „Posavska štampa", „Brodske novosti", „Raketa", „Jugoslavenska sloga", „La suda stelo", „Istina" i „Brodski glasnik".[73] Tiskara se nameće kao medijator kružnoga toka simboličkih praksi: od izvorišta (glazbena društva, škole, kulturna društva i dr.) i natrag, kao tvorac regulative njihova daljnjega rada. Međutim, ono što je posebno zanimljivo je podatak da Vilim Buk svoj časopis „Brodska tribuna" kojega je posjedovao i izdavao s Josipom Weissom tiska u Schulmannovoj tiskari, u kojoj je Weiss poslovođa, iako u to vrijeme posjeduje vlastitu. Proturječje u artikulaciji ove konstrukcije stvarnosti, zapravo interesi te društvene prakse neodvojivi su od interesa moći (ne nužno političke). To u ovome slučaju može značiti udovoljavanje zakonu ponude i potražnje: prevelikoga broja narudžbi u Bukovoj tiskari kojoj je dobro došlo rasterećenje ili premaloga u Weissovoj, kojemu Buk pravi uslugu.

sekcija Marsonije (sport sličan rukometu), teniska sekcija Građanskoga športskog kluba, planinarsko društvo, lovačko društvo, Biciklistički športski klub, Kolo jahača Ljudevit Posavski. Prema: Zakošek, 2002: 115-200.

[73] Prema: Blažanović, 2000: 464-467; Nedić, 1984: 25-27.

Također podsjećam na zabave koje priređuju društva čija primarna djelatnost ne proizlazi iz kulturne sfere (npr. dobrotvorno Gospojinsko, potom razna sportska, obrtnička). Nadalje, čini se da pojedina društva za svoje zabave često daju prednost određenim prostorima pred nekim drugima (npr. obrtnici i Židovska zajednica preferiraju dvoranu u Tri gavrana, jahačko društvo Ljudevit Posavski dvoranu Kasine, a sportski klubovi, sportska društva, udruženja građana i klub oficira vojnoga garnizona svoje proslave organiziraju u brodskoj tvrđavi, Festungu). Dekoracija dvorana prepuštana je gotovo uvijek istim likovnim umjetnicima[74] itd.

Zanimljiv je i primjer 1934. u Hrvatskome domu prikazanoga dokumentarca Franje Ledića kroz koji cirkuliraju umjetničke i društvene prakse privrednoga, kulturnoga, sportskoga i drugih aspekata života u Slavonskome Brodu: kulturalni identitet grada predstavljaju njegove ulice, samostan, kupalište, vatrogasna smotra, Brodsko vinogorje, nogometna utakmica Marsonija-Viktorija, proslava kraljeva rođendana te velika zanatska izložba. U nizu reprezentacija u dokumentarnome filmu, zamaskirana među bitno neutralnije, je i ona o proslavi kraljeva rođendana. Franjo Ledić je znao koliki je potencijal „slikopriče": od 1926. do sredine 1930-ih prvi je u Hrvatskoj privatno producirao filmski žurnal „Zvono". Dugogodišnjom se praksom uvjerio da je „ogromna propagandna moć kontroliranoga *filmskog pričanja* suvremenih vijesti" (Rafaelić, 2012: 155). Njegovi projugoslavenski „nacionalni" dokumentarni filmovi dodatno su ideologizirani krokijima iz života Karađorđevića. Na primjer, filmovi prikazani u nekoliko navrata u Banja Luci redovito imaju inkorporiran segment iz kraljevske obitelji: u listopadu 1935. povodom godišnjice smrti

[74] Pored bogatih ukrasa od krepa, dvorane su najčešće oslikavali slikari Albert Gruber i Vasilj Antipov. Prema: Zakošek, 2002: 39.

kralja Aleksandra tematizira se njegova pogibija,[75] a već u veljači 1936. Ledić emitira film *Razni sportski izleti kralja Petra Drugog Karađorđevića*[76]. Filmski prikaz kraljeva rođendana umetnut u dokumentarnu priču o Slavonskome Brodu ideološki je produktivan, on stvara pozitivnu klimu oko kraljeve osobe, u istome takvom svjetlu predstavlja njegovu društvenu ulogu. Strategijski cilj ove diskurzivne prakse je promjena odnosa snaga u društvu, odnosno promocija državotvorne ideologije. Kroz veličanje datuma kraljeva rođenja posredno se slavi silom nametnuto i neprihvatljivo društveno uređenje. Međutim, ova je simbolička tvorba iskoristila umjetnički oblik te neutralno okružje u koje je uklopljena kako bi prikrila tragove svoje društvene cirkulacije. Sakrivanjem i brisanjem svoje praktične društvene funkcije ona stječe autonomnost kulturalnoga artefakta čija vrijednost nije tržišna nego simbolična.

[75] „Povodom godišnjice smrti kralja Aleksandra ujedinitelja, Franjo Ledić 4. oktobra ponovo dolazi u Banju Luku, ovaj put da prikaže nekoliko žurnala i dokumentarnih filmova. Kako 'Vrbaske novine' najavljuju, Ledić je za ovu priliku 'priredio naročit istorijski film iz života našeg Blaženopočivšeg Viteškog Kralja Aleksandra ujedinitelja, koji sadrži i njegov poslednji put kroz Jugoslaviju.' Film je, prema opisu, najvjerovatnije bio sačinjen od dijelova Foksovih žurnala o ubistvu kralja koji su se u to vrijeme prikazivali širom Kraljevine Jugoslavije a koje je Ledić priredio za banjolučke gledaoce. Pored ovoga filma, prikazan je i čitav niz 'nacionalnih' filmova (pod ovom vrstom se podrazumijevaju filmovi koji prikazuju i veličaju kulturne, privredne i istorijske vrijednosti Kraljevine Jugoslavije). 'Na kinematografskom platnu vidjećemo tom prilikom našu avijaciju u službi narodne odbrane, napredak civilizacije i aeromiting u Banja Luci, hodočašće u Mariju Bistricu kraj Zagreba, razna industrijska preduzeća sa detaljnim pregledom fabrikacije, te naše gradove i njihov dnevni život: Beograd, Zagreb, Sarajevo, Novi Sad, Split itd.'" (Dujaković, 2009: 5).

[76] Sedmodijelni program projekcije u veljači 1936. činili su „nacionalni" filmovi: *Moj Splite, čarobni grade na Jadranu, Poljoprivredni ton film, Grad Maribor, Filmovi o folkloru jugoslavenskih naroda, Slovenske igre, Filmovi o Banja Luci* i kao posljednji, film o sportskome životu princa Petra II. (ibid: 6).

U osječkome „Hrvatskom listu" objavljena su dva kratka teksta o projekciji filma. Iako diskurzivno neutralniji, prvi tekst podatkom o sufinanciranju filma od strane gradskoga poglavarstva ne ostavlja mjesta sumnji u spregu vlasti i autora „slikopisa".[77] Drugi tekst brodskoga dopisnika demistificira okruženje u koje je integrirana bajkovita pričica o proslavi kraljeva rođendana.[78]

Spomenute simboličke forme diskurzivni su posrednici zbilje, u cirkulacijskome polju nastalomu od različitih zona kulture dolazi do njihova miješanja. Neke su društvene prakse sklone apropriaciji praksi iz drugih područja polja pa se zbilja raznim postupcima transponira iz medija u medij. Ovako stvorene reprezentacije posjeduju veliku društvenu produktivnost. Unatoč nepobitnomu uživanju u ovim diskurzivnim tvorbama, kao njihovi konzumenti „mi se moramo pitati kako su oblikovana kolektivna uvjerenja i kolektivni doživljaji, kako se oni prenose iz jednoga medija u drugi, kako se koncentriraju u jednoj estetskoj formi koja se može konzumirati i koja se nudi za konzumiranje. U tome pravcu možemo

[77] „U najskorije vrijeme prikazivat će se u Slav. Brodu film, koji je snimila grupa 'National filma', a obrađuje Slavonski i Bosanski Brod sa okolicom. Film nosi naslov 'Srce zlatnih posavskih ravnica'. Gradsko načelstvo u Slav. Brodu odobrilo je subvenciju od Din 3000 'Nacional filmu', koju će isplatiti nakon premijere." Prema: *Novosti iz Broda*, „Hrvatski list", XV (1934): 271 (4815): 5.

[78] „SLAV. BROD, 3. listopada. – Sinoć se ovdje po prvi puta prikazivao domaći film pod imenom 'Srce zlatne posavske doline'. Ulaznice su bile sve rasprodane. Mnogi su se vratili kući bez ulaznica. Tehnička je obradba filma dobra, ali se ne može reći da daje dojam jedne zaokružene i harmonične cjeline. U filmu je prikazan život grada Broda samo s lijepe i udobne strane tako, da izgleda, kao da u Brodu teče samo med i mlijeko, a iz neba padaju pečene jarebice. Bezuvjetno je trebalo uzeti nekoliko snimki kako sa periferije grada tako i iz najbliže seljačke okolice, pa bi film imao sasvim drugi efekat i djelovao bi uvjerljivo." Prema: *Film o Brodu*, „Hrvatski list", XV (1934): 274 (4818): 5.

istraživati kako se razgraničavaju one aktivnosti kulture koje shvatamo kao umjetničke forme od drugih, nestalnijih formi izražavanja. Možemo pokušati odrediti na koji način su te posebno odvojene zone dobile moć da pružaju užitak, ili da izazivaju zanimanje, ili da prouzrokuju strepnju. Pri tome ne moramo ukloniti i odbaciti očaravajući dojam estetske autonomije, ali moramo tražiti objektivne uvjete te čarolije, moramo otkriti kako su u njoj nestali tragovi društvene cirkulacije" (Greenblatt, 2003: 175). Ili, sumarno: „Ukoliko decidirano ustvrdimo da predstavljanje 'pokreće događaje', morat ćemo istražiti način na koji diskurzivna značenja kruže kulturom" (Newton, 1989: 165). To bi značilo razotkriti transakcije izmještanja materijalnih i nematerijalnih vrijednosti iz jedne u drugu sferu kojima se ostvaruje kulturalni kapital.

Na taj se način razotkriva mehanizam po kojemu je funkcionirala brodska kultura 1930-ih. Očigledno je da je taj mehanizam neke konstrukcije stvarnosti privilegirao nad drugima, da je neka proturječja neutralizirao, a druga razotkrivao. Prilikom interpretacije svih spomenutih vrsta diskursa moramo se zapitati „tko je nadzirao pristup tiskarskomu stroju, tko je posjedovao zemlju i tvornice, čiji su glasovi bili utišani ili predstavljeni u književnim tekstovima, kojim su društvenim strategijama služile estetske vrijednosti koje smo stvorili" (Greenblatt, ²2007: 3). Dubinski odnosi moći upleteni u društvenu konstrukciju forsiraju određene politike i ekonomije. Književnost, ideje i simboličke prakse sudjeluju u konceptualizaciji vlastite realnosti, odnosno konstituiranju društvenih institucija i društvenih odnosa. Kao i književni tekst i kultura je mreža tumačenja, o reprezentaciji zbilje ovisi ljudski odnos prema njoj. Kultura Slavonskoga Broda sredinom 30-ih godina prošloga stoljeća uspostavila je svoj zamišljeni odnos prema stvarnim, materijalnim uvjetima svoga postojanja. On se u velikoj mjeri odrazio na „Savremenim pogledima", a potom bio djelomično preoblikovan društvenom produktivnošću ovoga časopisa.

Josip Berković

2.

IZLAZAK IZ KULTURNE ANONIMNOSTI: SVI ASPEKTI ČASOPISA

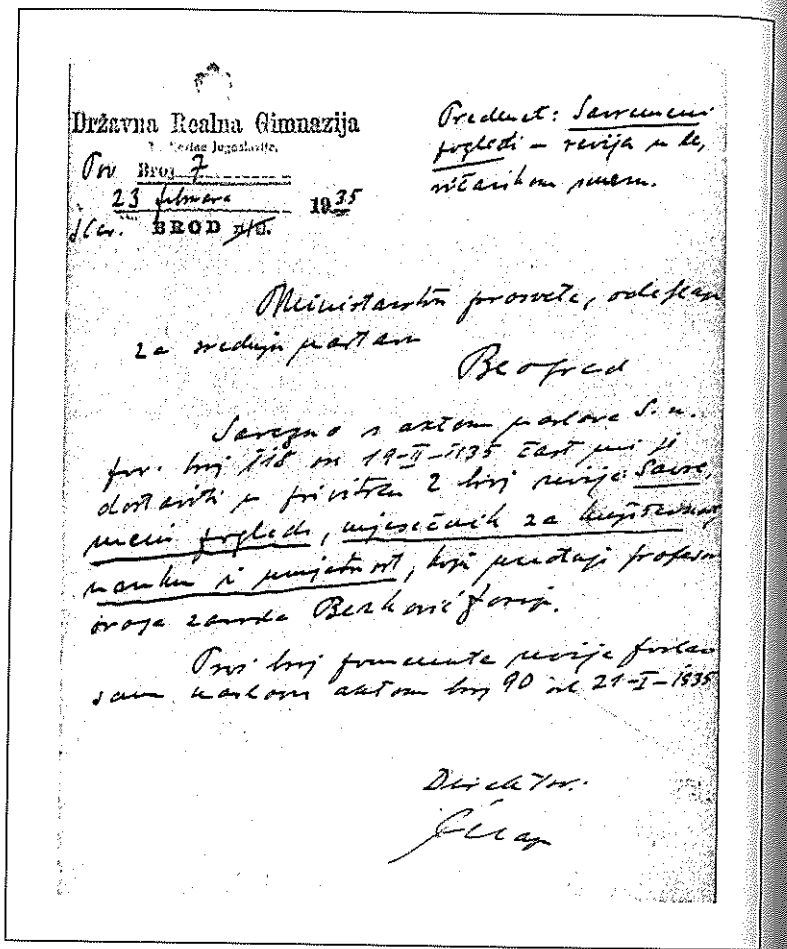

Državna Realna Gimnazija

Predmet: Savremeni pogledi – revija za književnost, umjetnost i kritiku.

Broj 7

23 veljače 1935

BROD na Sv.

Ministarstvu prosvjete, odjeljenje za srednje škole

Beograd

Saglasno s aktom ovoga S. u. br. 118 od 19-I-1935 čast mi je dostaviti u prilogu 2 broja revije Savremeni pogledi, namijenjenih za knjižnicu naših srednjih škola, koji predstavljaju prvu broja zaista Beskućnjaka.

Prvi broj pomenute revije dostavio sam naknadnim aktom broj 90 od 21-I-1935

Direktor:

Ćelap

Ćelapovo obraćanje Ministarstvu prosvjete 23. veljače 1935., uz koje šalje drugi broj „Savremenih pogleda" (dokument u vlasništvu DASB)

Mjesto i značaj časopisa „Savremeni pogledi" odredili su tekst (prilozi), kontekst (socio-politička pozadina) i intertekst (uspostavljene relacije) njegova izlaženja. Prečesto zanemarivane za oblikovanje zaokružene slike časopisa, osim sadržajne dimenzije, važne su, ako ne i važnije, njegova intertekstualna i kontekstualna dimenzija. Kako naglašava Vinko Brešić (2006a: 491), časopis nije dovoljno tretirati samo s „informativne i dokumentarne strane, kako se to u nas dosad uglavnom činilo, već i s one treće, naime, transformativne ili, još bolje, performativne strane" zato što „časopis posjeduje neku društvenu moć na koju računa već samim činom pokretanja, pa je proces zadobivanja te moći obilježen isključivo njegovom aktualnošću" (Brešić, 2005b: 71). Krenuvši od Barthesove (1971: 171) tvrdnje da „izdavanje časopisa, pa makar i književnog, nije književni čin, već je to u potpunosti društveni čin", želim dati uvid u strategije kojima ovaj časopis odgovara na aktualnost pojavnica iz vanjskoga svijeta, na koji način iz njega izlučuje i omeđuje vlastito interesno područje – polje književnosti. Prema Tonyju Bennetu ([5]1998: 288) „potrebno je posvjedočiti da su mediji posrednici medijacije, da u izvještavanju o događajima nude određene okvire interpretacije tih događaja, oblikujući i strukturirajući našu svijest s društvenim ili političkim posljedicama. Promatrani pod tim uvjetima,

mediji nisu odvojeni od društvene stvarnosti, oni ne odražavaju pasivno i ne vraćaju svijetu njegovu vlastitu sliku o sebi; oni su dio društvene stvarnosti, pridonose njezinu oblikovanju, logici i smjeru njezina razvoja kroz društveno artikuliran način kroz koji oblikuju naše percepcije".

Časopis kao artefakt u stalnome previranju nikada do kraja ne definira svoje značenje, njegovi se elementi opiru hijerarhijskoj strukturi, odbijaju finalnu integraciju, neprestano se gibaju i preslaguju. Društvenost časopisa mijenja njegovo sadržajno „tkanje", stoga je za novohistoristički pristup časopisu važniji njegov utjecaj nego (promjenljivo) značenje. Držim da Tony Bennett (1995: 310) ima pravo kad naglašava socijalnu dimenziju proučavanja književnosti: prema njemu se književna povijest treba baviti pravilima, mehanizmima, djelovanjem i učincima. Stoga časopis „Savremeni pogledi" promatram na razini utjecaja, efekta, a ne na razini pojedinačnih tekstova „jer učinak podrazumijeva cjelokupnu situaciju, a ne kakvu pojedinačnu razinu informacije" (McLuhan, 2008: 28). To znači da sam odabrala holistički pristup, uzimajući u obzir sve navedene čimbenike, s naglaskom na njegovoj najzanemarivanijoj, komunikacijskoj dimenziji, odnosno djelotvornosti. Takvo shvaćanje komunikacije podrazumijeva referiranje na prethodeći i suvremeni kontekst, ali i na njegov položaj u intertekstualnome polju. Mislim pritom na intertekstualnost kakvu predstavlja Julija Kristeva[79]. Tumač Kristevine intertekstualnosti, Graham Allen, prikazuje tekst pojmljen kao „permutaciju tekstova, intertekstualnost u prostoru danoga teksta"

[79] Teoriju intertekstualnosti je krajem 1960-ih uvela Julija Kristeva, oslanjajući se na Bahtinov pojam višeglasja. Temeljni je pojam intertekstualnosti da nijedan tekst svoje značenje ne dobiva za sebe, nego je umrežen u skup odnosa prema drugim tekstovima i znakovima. Zapravo je svaki tekst zbirka referenci na druge tekstove i diskurse, on se oslanja na mrežu citatnosti prethodećih i supostojećih tekstova.

(Allen, 2000: 35). Neindividualan, sastavljen od ranijih tekstova, iskristaliziran na točkama presijecanja ranijih izraza, ovakav se tekst čini svojevrsnom diskurzivnom reciklažom. Naposljetku ovako sažima svoje tumačenje: „Temeljni je pojam intertekstualnosti da nijedan tekst, iako tako možda izgleda, nije originalan i jedinstven u sebi, nego je to splet neizbježnih, i donekle nesvjesnih referenci na druge tekstove i citata iz njih. Oni zauzvrat uvjetuju smisao drugih tekstova; tekst je intervencija u kulturnome sustavu" (Allen, 2005).

Manje me zanima estetski učinak tekstova u „Savremenim pogledima", a više proturječja i kontradikcije njihove proizvodnje te prakse kojima su oblikovani. To ne znači da previđam tekstove – oni su zanimljivi kao mjesta ograničenja, vjerovanja i praksi koji su u njih upisani, kao toposi društvenosti „Savremenih pogleda". Upravo je količina društvene energije koju su upili i transponirali te tako postali reprezentacija, uvjet njihove komunikacije s našim (i budućim) vremenom. „Savremeni pogledi" posjeduju sve čimbenike važne za uspostavu društvene energije nekoga artefakta: opseg, predvidljivost i prilagodljivost. Njegovu energiju čini zbroj svih recepcijskih reakcija koje su časopisu podizale i smanjivale „cijenu", ugrožavale ga na tržištu i osnaživale mu poziciju. Iako su neke cirkulacije transparentnije od drugih, stoga u njima lakše pratimo genealogiju njihove simboličke vrijednosti, ipak ni za jednu reprezentaciju, pa tako niti za „Savremene poglede", nije moguće dokučiti trenutak magičnoga ucjepljenja energetske injekcije u njih. Drugim riječima: „Idete prema povratku radioaktivnoga kulturalnog objekta prema vlastitome izvoru energije, ali kad dođete do toga izvora niste našli cilj, našli ste samo složenu točku prijenosa" (Blume, 2008). Časopis je sjecište mnoštva društvenih silnica, čimbenik živosti cirkulacijskoga polja, dakle, medijator aktivne interakcije književnoga i društvenoga života uopće, pa stoga biva i indikator mijena koje nastaju kod oba par-

ticipanta međudjelovanja. Zbog toga književni časopis nadrasta ulogu aktivnoga sudionika književne komunikacije i postaje dionikom kulturne i društvene komunikacije uopće.

Književno formativan, npr. u oblikovanju književnoga kanona, kako je to zorno prikazala Marina Protrka (2008), književni časopis ima i performativnu ulogu, djeluje kao čimbenik društvenih promjena. Kroz svoj sadržaj i kroz „ideju časopisa" kao takvoga on djeluje kao „mekši" način mijenjanja svijeta. Kao „jedno od ključnih sredstava oblikovanja građanske javnosti i sfere javnoga mnijenja" (Coha, 2009: 180), časopis je društveno transformativan. „Savremeni pogledi" bili su važan čimbenik proizvodnje Slavonskoga Broda kao kulturnoga središta, jamac njegova izlaska ispod plašta provincijalnosti. S druge strane, u postupku kanonizacije, koji podrazumijeva selekciju i isključivanje, sami „Pogledi" ostali su izvan obilježenoga teritorija. Prema Bourdieu kanonizacija je postupak homogenizacije i integracije vlastitoga prostora u odnosu prema Drugomu. Želeći proizvesti razliku prema Drugomu, autorizirani su oblikovatelji kanona iz njega isključili „Savremene poglede", sankcionirali ih zbog njihove drugosti. Bourdieu aktualizira pitanje institucija i pojedinaca koji su „ovlašteni" autorizirati djela. Ideološki determiniran kanon, koji je stvorila akademska zajednica 1930-ih, ovomu časopisu nije pripisao značajniju važnost za sredinu iz koje je potekao jer su ga svojom društvenom i političkom relevancijom i „težinom" zapriječile izvanknjiževne institucije koje su se nametnule kao čimbenici nepropusnosti. Kasnije ga revalorizacije[80] opet nisu uzele u obzir. Ipak, kako se ne bi činilo da prenaglašavam ulogu kritike

[80] Revalorizacije su se u hrvatskoj književnosti događale ponajprije promjenom društvenoga uređenja. Posljednja se dogodila 1990-ih, stvaranjem samostalne Republike Hrvatske, kada u kanon ulazi Mile Budak, a književnici iz dijaspore počinju se integrirati u korpus (i kanon) nacionalne književnosti.

u oblikovanju književnih veličina, podvlačim iznimnu djelotvornost književnoga polja u postupku kanonizacije na primarnoj razini. Držim potrebnim definirati prirodu njegove neefikasnosti u slučaju „Savremenih pogleda": je li zatajenje cirkulacijskoga kruga proizašlo iz izvančasopisnih razloga ili mu je (barem djelomično) povodom sam časopis, odnosno njegov urednik?

S ciljem preispitivanja mjesta i uloge „Savremenih pogleda", kako u vrijeme njihova izlaženja tako i danas, prvenstveno me zanima Berkovićev odnos prema javnim i skrivenim izvorima moći, njegova subverzivnost ili integriranost u vladajuću matricu, njegova drugost za vladajuću paradigmu, stav koji zauzima u svome časopisu prema recentnim ne samo književnim događajima, potom podudaraju li se vrijednosni sustav kojega eksplicite iznosi u uvodniku časopisa s onim što se može iščitati iz tekstova, imenâ suradnika i oglašivača, sadržajâ oglasa i sl. Izdavački projekt Josipa Berkovića želim rasvijetliti na široj povijesnoj podlozi, pokušavajući pretopiti granice teksta i podteksta ili, novohistoristički rečeno, utvrditi ne samo kako se vanjski svijet odrazio u „Savremenim pogledima" nego i kakav su odraz „Savremeni pogledi" poprimili u svijetu. Pritom ga ne pokušavam očistiti od politike jer je to nemoguće, a upravo će čitanje iz novohistorističkoga rakursa pokazati u kojoj su mjeri poetika i politika neraz-družívo povezane tj. kako se politička dimenzija medija „ušuljala" u svaki svezak „Savremenih pogleda". U intervjuu Harveyu Blumeu (2008) Greenblatt svoje poimanje materijalizma izražava postupkom „prepakiranja": nešto za što se činilo da je trajno izašlo iz cirkulacije u nju se vraća u drugoj formi, materijalizirano u drugoj supstanci. U tome je smislu i ovaj rad reartikulacija „Savremenih pogleda", pokušaj njihova vraćanja u cirkulaciju, ovaj put u obliku metateksta.

Jan Assmann ukazuje na značajan doprinos Amyja Warburga u ukazivanju na objektivizaciju kulture, ne samo umjetničkih

djela, putem „mnemoničke energije". Slikovno kristalizirana kultura dostupna nam je kroz tisućljeća. Slikovno se pamćenje zasniva na vizualnosti odjeće, postera, čak i poštanskih marki (Assman, 2009: 170). Iako slikovnost poznaje i nematerijalni vid pamćenja, npr. putem obreda ili običaja, ovaj predmetni dio povezujemo s Greenblattovim pojmom rezonancije kojom se aktualizira povijest pohranjena u objektima, posebice u pisanim tragovima. Upravo je historičnost tekstova i tekstualnost povijesti jedna od glavnih tema novoga historizma. U „kanon" tekstova koje interpretiraju novohistoristi idu najrazličitiji kulturalni artefakti, odnosno sve „čitljivo": predstava, popisi, slike i umjetnine. Svi su oni tekstualni trag o svome vremenu, prema novomu historizmu i jedini mogući. Već je Frederic Jameson[81] dokazivao da nam prošlost nije dostupna u svome autentičnom materijalnom obliku, nego je posredovana tekstovima svoga vremena. Ipak, koliko god širok bio dijapazon povijesnih izvora, pred nas u konačnici dolaze parcijalno, kao svojevrsna predinterpretacija: već su zapisivači radili selekciju građe koju će zapisati, a posve je razumljivo da se dio tih tekstova s vremenom izgubio. U konkretnome slučaju to znači da se moje znanje „iz prve ruke" o socio-političkoj situaciji 1930-ih zasniva na redukciji koju nude „Savremeni pogledi", tekstovi u drugim tiskovinama onoga vremena, zapisnici nastavničkoga Savjeta brodske Gimnazije ili Ćelapovi dopisi Ministarstvu.

Predmet proučavanja povjesničara su ulančani diskursi među kojima se uspostavljaju odnosi, a na višemu stupnju i sustav, ali samo na razini jedne diskurzivne formacije. Njihovo razumijevanje olakšat će razmicanje disciplinarnih granica povijesti i zahva-

[81] Jameson (1984: 38) tvrdi „da istorija nije tekst, da ona nije pripovetka, ni ključna ni neka druga, ali da nam je ona, kao odsutni uzrok, pristupačna samo u obliku teksta, i da naš pristup k njoj i ka samom Realnom nužno prolazi kroz njenu prethodnu tekstualizaciju, njeno pretvaranje u pripovetku u političkom nesvesnom".

ćanje u tekstove svakodnevice proučavanoga razdoblja: „Izgleda, naprotiv, da se zrno događaja mora gnječiti do krajnosti, da se razlučna moć povijesne analize mora spustiti do tržnih izvještaja, do bilježničkih akata, do župnih zapisa, do lučkih arhiva vođenih iz godine u godinu, iz tjedna u tjedan kako bi se iza bitaka, ukaza, dinastija ili skupština ocrtale velike pojave stoljetnog i višestoljetnog domašaja. Povijest, kakvu danas prakticiramo, ne zaobilazi događaje; ona, naprotiv, neprestano proširuje njihovo polje; neprestano otkriva njihove nove, površinske ili dubinske slojeve; neprestano iz njih izdvaja nove skupove, gdje su oni katkad brojni, nabijeni i zamjenljivi, katkad rijetki i izričiti: od gotovo svakodnevnih promjena cijena ide se do stoljetnih inflacija" (Foucault, 1994a: 133).

Novi historizam svojim gomilanjem tekstova (koji ipak ne prelaze u hipertekst jer zadržavaju strukturu i preglednost), pantekstualizmom, želi istaliti postojeći kanon i osporiti kanonsku povlaštenost maloga broja izabranih. U međudiskurzivnoj ispremreženosti predmetnoga razdoblja zadaća je istraživača unijeti red, usustaviti građu, donijeti zaključke. Pored zahtjeva za uvidom u što veći broj tekstualnih tragova, potrebno je provesti određene redukcije kako bi se izbjegli redundantnost i nepreglednost: „Kako bi u vlastitome tekstu trebalo predstaviti složeno tkanje diskursa, odnosno specifičnih spojeva među njima i njihovih odsječaka koje smo preradili za sebe? U idealnome bi slučaju trebalo simulirati umreženost poput računalne ili hiperteksta, no to bi, prvo, tehnički bilo gotovo neprovedivo i, drugo, ne bi proizvelo tekst s tezama i povijesnim iskazima kakav bismo očekivali od vlastite [znanstvene] discipline" (Greenblatt; Montrose; Baßler, ²2001: 17).

U želji da „slomim granice" (Vukčević, 2007: 132) između književnosti i onoga što se ne smatra književnim, primijenila sam postupak pomnoga čitanja na neknjiževne tekstove (npr. školske

zapisnike, oglase za pretplatnike, dnevnik Josipa Berkovića, ravnateljeva pisma policiji itd.), kao i na razne artefakte koje novi historizam smatra diskursima, a koji izlaze iz gabarita onoga što obično nazivamo tekstom (iako je riječ o „montažnome" artefaktu, konstruktu koji je tek intervencijom postao artefakt, ipak je repertoar brodskih kinematografa posve čitljiva i interpretabilna činjenica). Novohistoristično čitanje u obzir uzima i odnos suvremenosti prema predmetu istraživanja. Stoga u njegovo oblikovanje legitimno ulaze i okolnosti prikupljanja podataka i obrađivanja građe. U procesu nastanka ove knjige privatna pisma, službeni dokumenti, rukopisne bilješke, dnevnički zapisi i dr. prekoračuju u novo performativno polje, postaju dio metateksta o „mjesečniku za književnost, nauku i umjetnost". I sam artefakt u nastajanju proizvod je razmjene i cirkulacije drugih reprezentacija. Svojstvo književnoga djela da dopusti uvid u okolnost svoga nastanka Stephen Greenblatt naziva „otvorenost estetskoga artefakta" (²2007: 231): što više detalja saznamo o uvjetima njegove proizvodnje, to djelo možemo smatrati spoznatljivijim. Potraga za „povijesnim korijenima književnih objekata na kraju nam treba pomoći da razumijemo što nam to umjetnost daje" (Blume, 2008).

ЈУГОСЛОВЕНСКО ПРОФЕСОРСКО ДРУШТВО

одржаће свој

XVI КОНГРЕС

8–9 септембра 1935 године у Соколском дому у Нишу.

Отварање конгреса 8 септембра у 9 часова.

Одбору је част позвати вашег претставника да изволи присуствовати свечаном отварању.

Септембра 1935 год. у Нишу

ПРИРЕЂИВАЧКИ ОДБОР

Poziv za kongres Jugoslovenskoga profesorskog društva u Nišu 8.-9. rujna 1935. (dokument u vlasništvu Istorijskog arhiva Niš)

2.1. DATI PUBLICI KVALITETNO ŠTIVO: OKOLNOSTI POKRETANJA ČASOPISA

„Savremene poglede", „mjesečnik za književnost, nauku i umjetnost", početkom 1935. pokreće u to vrijeme tridesetogodišnji Josip Berković,[82] student praškoga, pariškoga i zagrebačkoga sveučilišta,[83] na kojima je „upijao" recentna književna strujanja,[84] po zanimanju profesor francuskoga jezika i književnosti, zaposlen na Gimnaziji u Slavonskome Brodu[85]. Njegovo građansko

[82] Josip Berković (1905.-1944.), hrvatski književnik, književni kritičar, esejist, feljtonist i urednik časopisa.

[83] Nakon završene gimnazije (prvo u Požegi, potom u Slavonskome Brodu, u Zagrebu i, napokon, po drugi puta, u Slavonskome Brodu), Josip Berković svoje akademsko obrazovanje započinje u listopadu 1924. u Pragu gdje na Filozofskome fakultetu Karlova sveučilišta upisuje slavističke studije i pedagogiju. Solidne materijalne prilike omogućile su mu brojna putovanja, koja su ga udaljila od knjige, pa se nakon tri odslušana semestra, bez ijednoga položenog ispita upućuje u Pariz, gdje upisuje studij književnosti. Ni tu nije bio ništa marljiviji, pa se u Slavonski Brod pokajnički vraća u ljeto 1926. Slijedi jesenski upis na zagrebački Mudroslovni fakultet, a potom, za trajanja trećega semestra, ponovno odlazi u Pariz, opet upisuje književnost i simultano studira na dva fakulteta. Istovremeni upis kolegija na zagrebačkome i pariškome fakultetu ponovio je još jednom (od studenoga 1928. do siječnja 1929.) da bi, naposljetku, 1. listopada 1929. uspio u Zagrebu obraniti radnju iz francuskoga jezika i stekao uvjete za posao srednjoškolskoga predavača. Usp.: Škalabrin, 1984: 3-6.

[84] Osim što je u Pragu na njega djelovala ruska književnost, kojom je djelomično bila prožeta češka književna scena 20-ih i 30-ih godina XX. stoljeća, Berković je u Parizu baštinio slobodarski duh, a zagrebačka ga je sredina označila svojevrsnom simbiozom praške i „bečko-zagrebačke" grupe te ruskih i njemačkih utjecaja.

[85] Na brodskoj se Gimnaziji prvi puta zaposlio početkom školske godine 1931./32., kao predavač francuskoga i hrvatskoga ili srpskoga jezika, da

zanimanje višekratno će se odraziti na časopis kojemu je bio urednikom: Zakon o činovnicima donesen 31. III. 1931. pretpostavljenima je davao velike ovlasti, pa je Berković časopis uređivao dobrim dijelom pazeći da ga njegov sadržaj ne kompromitira do te mjere da opet[86] izgubi državnu službu. Situaciju su dodatno postrožili raspisi Ministarstva prosvete od 8. III. 1933. i 19. II. 1935., prema kojima su direktori škola bili izravno odgovorni za svoje zaposlenike.[87] Na radnome je mjestu našao skupinu istomišljenika,[88] sklonu glasati za blažu kaznu učenicima koji bi uvrijedili kralja i „otadžbinu". Međutim, ne mogu se složiti s tvrdnjama Mile Konjevića (1979: 164) koji ovu skupinu učitelja zove komunistima, budući da i sam autor tvrdi da je komuni-

bi otkaz dobio već u lipnju 1932. Žalio se na direktorovu odluku, ali je u svojstvu honorarnoga nastavnika natrag na dužnost bio primljen tek u prosincu 1932. 18. ožujka sljedeće godine postao je suplentom, a 9. prosinca 1934. profesorom VII grupe. Kao predavač na Gimnaziji u Slavonskome Brodu radio je do 12. listopada 1935., kad je premješten u Otočac. Prema: Škalabrin, 1984: 16-22.

[86] Navodno je zbog teksta *Omladina i problemi današnjice*, objavljenoga pod pseudonimom Job u Frolovim „Signalima" Berković 22. lipnja 1932. prvi puta dobio otkaz iz Gimnazije, kamo je, nakon žalbe Ministarstvu, vraćen 7. prosinca iste godine.

[87] U njima se naglašava da je potrebno strogo paziti na one „koji barataju perom, a od direktora se zahtijeva da najenergičnije sprečavaju svaku pojavu širenja komunizma među školskom omladinom. Nadalje, direktori će obratiti punu pažnju i na nastavnike koji naginju komunizmu, pratiti njihov rad u školi i van škole i naročito paziti da i oni ne bi eventualno uticali na svoje učenike destruktivno. O svakoj sumnjivoj pojavi kao i o preduzetim mjerama izvještavat će Ministarstvo. Završetak je posebno oštar: Za labavost i neopreznost u izvršavanju ovih naređenja bit će lično odgovorni direktori" (Škalabrin, 1984: 20).

[88] U vrijeme Berkovićeva dolaska na Gimnaziju tamo su već radili Julije Tomić, Josip Godlar, Alfred Kurelec, Marjeta Terdina i Katarina Tomić, a 1932. doći će Blanka Culek i Stevanka Nikolić (ibid: 172).

stička je djelatnost na brodskoj Gimnaziji intenzivnije započela s radom tek dolaskom Ratka Cvetkovića 1934. Sklonija sam mišljenju Branke Škalabrin da zahuktala komunistička aktivnost nije mogla ostaviti prejakoga utjecaja na odrasloga Berkovića[89].

Josip Berković se prvi puta javlja u „Signalima", kritikom jugoslavenskoga pedagoškog sustava naslovljenom *Omladina i problemi današnjice* (1932: 36-38). U tekstu strastveno obrazlaže potrebu poučavanja djece stvarnomu svijetu, problemima koji su svuda. Želi skinuti paučinu s očiju ljudi koji po završetku škole moraju kročiti u stvarni svijet o kojemu ne znaju ništa. Postaju marionete, ljudi bez vlastitoga mišljenja. Kao središnju os on postavlja rusku revoluciju (piše je velikim slovima), koja je (nabolje) izmijenila socijalne odnose u svijetu. U članku promiče „iste ideje o odgoju omladine koje nalazimo i u drugim naprednim publikacijama" (Škalabrin, 1984: 12). Sljedeće je godine u „Hrvatskoj reviji"[90] objavio tri priloga o stanju recentne slovenske književne produkcije, posljednji u broju čiji je inkriminirajući uvodni tekst Filipa Lukasa *Ruski komunizam spram nacionalnoga principa* prouzročio istupanje Augusta Cesarca iz Matičina odbora za književnost i odlazak lijevih književnika iz Matičina

[89] „On je već bio formiran i nije nikada bio izgrađeni marksista" (Škalabrin, 1984: 16). Čini se izvjesnim da je sa skoro trideset godina bio prestar da postane marksist, iako je neke ideje zasigurno usvojio. Njegova ideološka matrica sliči (malo)građanskoj divljaki s ljevičarskim cijepovima. Nekompatibilnost koja je suživjela u njemu uvijek ga je tjerala na kolebanje: Berković je proživio život u kontinuiranome raskoraku dviju nepomirljivih svjetonazorskih polutki.

[90] *Izdanja tiskovne zadruge u Ljubljani za 1931. god.*, „Hrvatska revija", V (1932): 6: 401-403; *Kulturni problem slovenstva. Josip Vidmar: Kulturni problem slovenstva. Tiskovna zadruga, Ljubljana 1932. Slovenske poti sv. 3.*, „Hrvatska revija", VI (1933): 1: 65-66; *Slovenska knjiga 1932. god. (Povodom zbirke Slovenske Poti Tiskovne zadruge u Ljubljani)*, „Hrvatska revija", VI (1933): 7: 427-428. Sva tri teksta potpisao je punim imenom.

časopisa. Nakon „Revije" Berković do svibnja 1935. surađuje u „Književnim horizontima". Objavljivanje članaka u časopisima poslužilo mu je kao korisna predradnja za vlastiti izdavački podvig, vlastima nepoželjan časopis.

Politička klima nakon pogibije kralja Aleksandra u Marseilleu otvorila je vrata provokativnomu mjesečniku kakav je bio Berkovićev. Unatoč svoj njegovoj požrtvovnosti i hrabrosti takav jedan projekt u doba diktature uopće se ne bi mogao ostvariti. Čini se da je toga bio svjestan i sam Berković, pa je stoga čekao (i dočekao) povoljnije vrijeme. Krajem 1934., nakon nagradnoga putovanja u Francusku,[91] Berkovićev je status u školi u kratkome vremenu promijenjen nabolje pa nagore[92]. U nedatiranome zapisu naslovljenomu *Djelo*[93] on opisuje predradnje izdavačkomu pothvatu započete već u listopadu 1934. Okolina je budući časo-

[91] „Dobrim vladanjem" i revnim izvršavanjem školskih obveza Berković je ishodio dopuštenje da tijekom „velikog raspusta" (Blažanović, 1993: 68) 1934. pohodi Francusku. Dobivanje svih dozvola ipak je prolongiralo odlazak, da bi naposljetku dobio dopuštenje za boravak u Francuskoj od 24. kolovoza do 1. listopada (o čemu postoji zapisnik sa sjednice školskoga Savjeta). U Francuskoj boravi u vrijeme atentata na kralja Aleksandra, ipak nimalo sumnjiv kao državni zaposlenik i stipendist francuske vlade (ibid: 68-69).

[92] U novoj školskoj godini (9. XII. 1934.) biva unaprijeđen, od suplenta postaje profesor VII grupe. Svejednako, vlast ga nije kupila ovim postupkom: zbog odbijanja dvojice učenika da sudjeluju u službenim iskazima žalosti zbog smrti kralja Aleksandra (Augustin Veber i Vladislav Očišćak izjavili su: „Mi Hrvati nemamo kralja".) Berković čini blaži politički prijestup jer predlaže bitno manju kaznu od one za koju su se zalagali direktor Ćelap i razrednik dvojice učenika. Takvim je postupkom „ponovno pao u nemilost kod školskih vlasti. Od tada je čak i policija motrila na svaki Berkovićev pokret" (ibid: 68-70).

[93] Zapis se, prema Branki Škalabrin, nalazio u Berkovićevoj ostavštini u Zavodu za književnost i teatrologiju HAZU. U trima kutijama ostavštine koje sam dobila na uvid spomenutoga teksta, kao i mnoštva drugih na koje

pis smatrala „ludačkim poduzećem", a šef policije se „grohotom nasmijao"[94]. Poruga upućena Berkovićevoj smjeloj ideji dijelom se tiče i njegove osuđenosti na vlastite snage te na prijateljsku pomoć i podršku. Iako je već XIX. stoljeće razdvojilo financijsku i publicističku instancu izdavanja tiskovina, Berković iza sebe nema nikakvu institucionalnu podršku.

Planovi Josipa Berkovića bili su veliki, ali ne i megalomanski. Svjestan svojih ograničenja, ali i onih brodske sredine, on u svoj projekt poziva sve koji mu mogu pomoći. Stoga se za pomoć obraća netom afirmiranomu Dragutinu Tadijanoviću. Upravo su pisma upućena prijatelju iz mladosti i pobratimu najvjerodostojniji izvor podataka o okolnostima pokretanja „Savremenih pogleda".[95] U prvome od njih nekoliko, datiranomu „15 novembra 1934.", on objašnjava razloge svoje duge šutnje i osjećaj neobjašnjivoga zahlađenja odnosa među njima, obavještava pobratima o pokretanju revije u Brodu i poziva ga na suradnju. Iz pisma saznajemo da su suosnivači „Savremenih pogleda" Alfred Kurelec, „Mata" Grgić, Julije Tomić i dr. Leo „Kun". Također saopćava prijatelju imena željenih suradnika[96] o čemu moli njegovo mišljenje:

se pozivaju kako Branka Škalabrin tako i Stjepan Blažanović – nema. Stoga ću se za nepronađene tekstove služiti navodima iz radova ovo dvoje autora.

[94] Branka Škalabrin (1984: 19) citira Berkovićev tekst *Djelo* iz ostavštine.

[95] Prepisku Berković-Tadijanović donosim iz dva izvora: Tadijanovićeva pisma Berkoviću autorizirao je sam pošiljatelj (Tadijanović, 2006), a navode Berkovićevih pisama Tadijanoviću citiram prema knjizi Stjepana Blažanovića (1993). Pritom sam u središnji dio rada uvrstila ona pisma i njihove dijelove koji se izravno tiču „Savremenih pogleda". Redundantne, a ne posve suvišne navode, donosim u bilješkama ispod teksta.

[96] Trojica od četiriju Berkovićevih suradnika u inicijalnome sastavu pokretača „Savremenih pogleda" jesu njegovi kolege s Gimnazije, dvojica „prirodnjaci" (Grgić je predavao kemiju, fiziku i matematiku, a Kurelec matematiku i

„Nadalje bi nastojali da za stalnu ili povremenu suradnju okupimo na pr. Tebe, Jonkea, Stevu Patakija (?), Aliju Nametka (?), Tanhofera (bivši kazališni redatelj u Osijeku i izdavač proglasnoga lista), Matačića (muzičara), a eventualno i Marijana Matijaševića (ti mi piši ko je i kakav je to čovjek, što radi i kako otprilike misli i njegovu adresu" (Blažanović, 1993: 182) – vidimo da je Berković široko promišljao budući časopis, nastojeći zastupiti ne samo sve grane umjetnosti, nego i društvene znanosti.

Josip Berković imao je jasno zacrtan plan za svoj časopis: spominje odlazak u Osijek kako bi pridobio „mlade i orijentirane osječke intelektualce" (ibid), a Tadijanovića moli za pomoć u osiguravanju suradnika, ali ne eminentnih zagrebačkih autora – zanimljivi su suradnici „na liniji Brod, Osijek, Gradiška, Vinkovci, Gornja Bosna" (ibid: 183). Svoj aktivizam i životni elan, potrebu da „promućka" provinciju Berković ovako iskazuje: „Reviju smo materijalno osigurali za nekoliko brojeva, a dalje ćemo vidjeti. U Brodu nisu nikad izlazile ni političke novine dugog vijeka i mi se ne varamo nadama o sijedoj bradi naše revije. Ali ćemo po savijesti pokušati sve što možemo i dati dokumenat o tom da i u ovoj blatnoj Panoniji ima bar nekoliko ljudi koji hoće da misle i da rade i da prenu po sili životne saputnike iz zimskog sna gluposti i ograničenosti i samodopadnosti. To je negativni stav prema svemu što nas gniječi, duhovno, ekonomski i moralno. Tu je mnogo i urođeno, ali je u današnje doba odrađena jedino smrt i potpuna pasivnost. Ti si pjesnik ovih naših bara i ja eto tražim od tebe da na licu mjesta propjevaš i da dadeš eventualno kakovu crticu u prozi. Baci u zakutak svu skepsu prema ovom našem teškom i grubom poslu i zasuči rukave. Nači ćeš valjda koju pjesmu

fiziku), a treći „likovnjak". Njegov odabir suradnika govori o potrebi da surađuje s ljudima koje poznaje, a također i o želji da u časopis implementira sadržaje koji nisu njegova domena, kako bi proširio vidike i dosege „Savremenih pogleda".

u bilješkama, a za honorar pobrinuće se bog pjesnika. Filozofija ovih naših zatucanih udesa je u tom da se pokušava nemoguće. Danas kad Krleža ne može da štampa nijednog redka i kad su dotukli Cesarca mi nemamo prava da se opijemo optimističkim snovima. Naša je sudbina unaprijed određena. Mi trebamo biti aktivni. Mi to moramo. Do đavola malodušnosti i rezonovanja o pljesnivoj provinciji, treba se uhvatiti posla" (ibid: 182-183).

Već 20. studenoga (ibid: 183) Berković ponovno piše Tadijanoviću i požuruje ga da mu odgovori, a četiri dana kasnije (ibid: 184) moli ga procjenu njegova teksta o impresijama pariških popodneva koji mu Milan Durman nije htio objaviti u časopisu „Književnik", spominje odziv Ljudevita Jonkea na suradnju i uznemirujuću šutnju braće Bihalji[97].

Zanimljivo je pismo datirano 2. prosinca (Blažanović, 1993: 184-185) u kojemu Berković obećava tiskati sve poslane Tadijanovićeve pjesme (iako je tiskana samo pjesma *Osamljen*), a istovremeno kritizira „lične štimunge" u njima[98]. U pismu iznosi predviđen (dijelom iznevjeren) sadržaj prvoga broja časopisa: „A sada na broj. Gotov je za štampu. Zvaće se 'Savremeni pogledi'.

[97] Iako Stjepan Blažanović (1993: 184), oklijevanje braće Bihalji tumači njihovim nepovjerenjem u brodski provincijski projekt Josipa Berkovića, čini se da ih je manje brinula provincijalnost, a više profil i uspješnost budućega časopisa. Suradnicima su postali tek kad je Jovan Popović korigirao prvotnu fizionomiju časopisa.

[98] „Pjesme će ući. Bez smetnje. Neka đavo nosi sve principe i linije koje onemogućuju svaki slobodni front. Bar dok sam ja urednik linija kod mene neće značiti obruč za mozak. Prilog je poslao i Jonke. Samo, nisam zadovoljan. Posve je općenit. Nigdje se ne dotiče stvarnosti u konkretnom obliku. A propo tvoje pjesme. Mogu li lični štimunzi biti trajno jedina nota lirike? Nisu li ti jedva primjetljivi osjeti prelagani? Da to ne bude olovka koja crta ne dirajući papir. Ti si došao do ruba 'in pondera biluosti'... inače je to sve lijepo i istinito u svakom slučaju više nego modne stvari i patnje" (Blažanović, 1993: 184).

Sadržaj: J. Berković: Slavonija pliva u masti, Tadija..., Kurelac: Kozmičke zrake, Tomić: dvije pjesme, Jonke: Naša književna sadašnjica, Gradski: Novi član društva naroda (Rusija), Tomić: Kroz umjetnost (možda...), Berković: Na seinskom keju; Kroz knjige; Lovci mikroba, Ibater i Kolombo, Novo u politici, Hitler osvajač. Film: Filmska izložba u Veneciji, Proza, bilješke i aktuelnosti. Taj bi broj za naše prilike mogao biti vrlo dobar. Do drugog broja sakupilo bi se nešto priloga i izvana, tako da bi revija pokazivala dosta raznolikosti u imenima i sadržaju. Ali za svaki slučaj možemo sami ispuniti drugi broj ako prilozi ne bi došli. Dakako da to ne bi bilo dobro" (ibid: 184-185).

Berković se ponovno javlja 12. siječnja (ibid: 185-186) s pregrštom molbi na pobratima: traži ga Čehovljevu novelu *Smrt činovnika*, usput napominje da bi je Tadijanović mogao i prevesti, traži materijale za novi broj i to, po mogućnosti, prozu, moli adrese književnika i još pita bi li mu pobratim mogao prodati koji primjerak časopisa. Već je iz dotadašnje korespondencije dvaju pobratima jasno da Berković u časopis ulaže sve raspoložive resurse i da je zbog njega spreman materijalizirati prijateljske veze kako bi „Pogledima" osigurao egzistenciju i povoljan prijam kod publike.

Prije samoga izlaska časopisa pred sud javnosti Berković je uputio programski letak[99] tiskovinama za koje je držao da će podržati njegov projekt. U njemu jasno iznosi premise s kojih kreće i ciljeve kojima stremi: „Daleko smo od svih regionalizama u stilu Moderne i svakog forsiranja folklora. Mislimo, da živimo u ozbiljno doba i da su svi šareni kostimi i salonske seljakinje

[99] Tekst iz najavnoga letka citiran je u „Vinkovačkome tjedniku", unutar kronološki prvoga recepcijskog osvrta na „Savremene poglede". Držim da je riječ o samo jednome odlomku iz duljega teksta, iako to ne mogu dokazati, jer je članak jedina potvrda postojanja programskoga letka kao zasebnoga teksta.

deplasirane. Oni, koji pravilno misle, izražavaju potrebe svoje sredine i bez nesavremenoga deseterca i starinske surke. Na sve ostatke prošlosti mi gledamo kritičkim očima, a ne sa slijepim udivljenjem. Nepraktičnost i zaostalost naših društvenih odnosa i proizvodnih sredstava treba da budu predmet ozbiljne i stvarne kritike. Vrijeme je, da se i među nama nađe ljudi, koji će odgovoriti na ono, što vide oko sebe" („Vinkovački tjednik", X: 4: 4).

Ime „Savremeni pogledi"[100] u sebi sadrži implicitni program. Berković svoj izdavački projekt decidirano stavlja na stranu naprednih (suvremenih) snaga koje žive u duhu novoga vremena i na svakodnevicu „gledaju savremeno" lišeni petrificiranih formi u mišljenju. Nadalje, časopis podnaslovljuje kao „mjesečnik za književnost, nauku i umjetnost": to je kontekst u kojemu želi da on bude čitan, to je leća kroz koju želi usmjeriti čitateljski pogled – „Pogledi" se svrstavaju u tabor znanosti, umjetnosti i književnosti. Autopredodžba doživljava časopis kao suvremen i polivalentan vodič kroz kulturnu i znanstvenu sferu pa u tome smjeru upućuje i čitateljsku perspektivu. Za pitanje profilacije časopisa iznimno su važni Berkovićev kozmopolitizam, široki horizonti i solidno obrazovanje stečeno diljem Europe. U vrijeme boravka budućega glavnog urednika „Savremenih pogleda" u Pragu već je nastupila nova generacija lijevo orijentiranih književnika ili „nova moderna" (kako je skupinu nazvao kritičar Neumann). Zainteresiran za svijet oko sebe, mladi Berković upija nove ideje, postaje sve bliži socijalno osjetljivomu shvaćanju života i književnosti. Stoga „Savremene poglede" profilira socijalno, lijevo, izrazito antiklerikalno. Iz cirkulacijskoga polja u „Savremene poglede" prilozi ulaze kroz polupropusnu membranu kalibriranu uglavnom na jedan tip ideologije, gledanja na svijet. Nasuprot

[100] 20-ih je godina XX. stoljeća u Beogradu izlazio časopis istoga imena. Nema znakova koji bi upućivali da se Berković na bilo koji način povodio za ovim časopisom.

poželjnoj antifašističkoj i socijalnoj opciji, tekstovi koji tematiziraju fašizam kao njemačku suvremenost u časopisu imaju ulogu oprimjerenja antiteze, a rijetki su neutralni prilozi, nezainteresirani za kataklizmičku svakodnevicu bijede i rata na pomolu. Berković pokreće „Savremene poglede" imajući u vidu posve konkretne učinke kojima stremi: i poetičke i političke. Prvi idu u smjeru senzibilizacije čitateljskoga tijela za suvremenu literaturu, ponajprije angažiranu, kao i za njezinu metaznanost – njezin historiografski i književno-kritički segment. Drugi kreću putem mobilizacije nezadovoljnika kakav je i sam, boraca za pravo glasa i vlastito mišljenje.

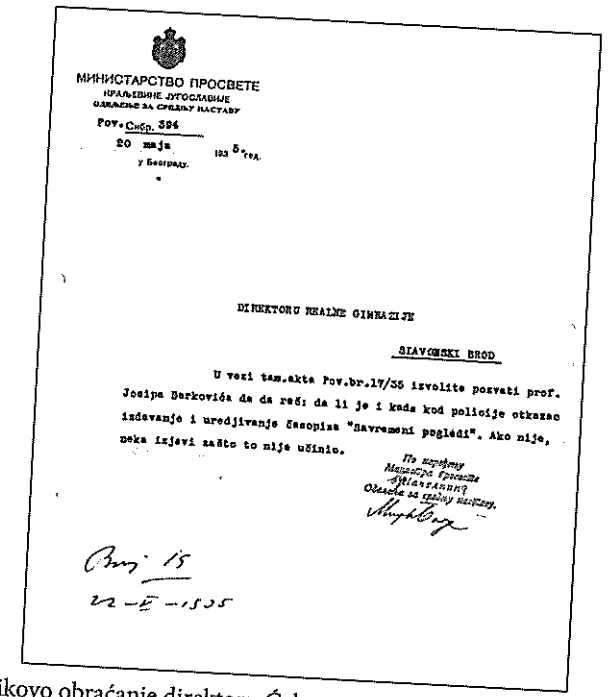

МИНИСТАРСТВО ПРОСВЕТЕ
КРАЉЕВИНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ
ОДЕЉЕЊЕ ЗА СРЕДЊУ НАСТАВУ

Рov. Сибр. 394
20 maja 1935 год.
у Београду.

DIREKTORU REALNE GIMNAZIJE

SLAVONSKI BROD

U vezi tam.akta Pov.br.17/35 izvolite pozvati prof. Josipa Berkovića da da reč: da li je i kada kod policije otkazao izdavanje i uredjivanje časopisa "Savremeni pogledi". Ako nije, neka izjavi zašto to nije učinio.

По наређену
Министра Просвете
Дипломатиник?
Одељења за средњу наставу.

Broj 15
22-II-1935

Načelnikovo obraćanje direktoru Ćelapu u vezi s Berkovićevim otkazivanjem izdavanja "Savremenih pogleda" (dokument u vlasništvu DASB)

2.2. KRATKA KRONOLOGIJA IZLAŽENJA

Časopis „Savremeni pogledi" prvi se puta pred očima javnosti pojavio 15. siječnja 1935. godine. Kao urednik, vlasnik i izdavač bio je potpisan Josip Berković, a kao odgovorni urednik Mato Cviić.[101] U dvije godine izlaženja (od 15. siječnja 1935. do 11. prosinca 1936. godine) izašla su 24 broja, od čega čak sedam dvobroja, tri u prvoj godini izlaženja (6-7, 8-9 i 11-12) i četiri u drugoj (2-3, 6-7, 8-9 i 11-12). Ako tomu dodamo i dva zaplijenjena pa ponovno objavljena broja (6/1935. i 10/1936.), sveukupno ih je bilo 26. Na 648 stranica izašlo je oko 380 različitih priloga.

Trideset i dvije stranice prvoga broja otisnute su na žućkastome debljem papiru i ukoričene srednje tvrdim kartonom. Prepoznatljiv vizualni identitet[102] revije koji se nije mijenjao do prestanka izlaženja činili su uvijek isti format (mali oktav, 20-ak

[101] Branka Škalabrin (1984: 140) tvrdi da je Cviić bio zaposlenik u poduzeću Berkovićeva oca i njegov rođak po majci.

[102] „Savremeni pogledi" sličili su „Književniku", „Književnim horizontima" i „Signalima". Poput one „Pogleda" i naslovnica „Signala" ima logo i drukčiju boju u svakome broju. Malo je većega formata, a omot joj je od posve tankoga papira. Čak je i cijena ista, 5 dinara, ali je obim manji, svega 20 stranica. (Postoje i sadržajna preklapanja: tako čitamo tekst Michaela Golda, komentiraju se Travenova djela, pa čak se kao izvor sitnih vijesti navodi isti francuski časopis, „Les Nouvelles Littéraires".) S druge strane, iako sadržajno donekle slična (socijalna proza, ekonomske studije i sl., uz primjetno veći udio esejistike), „Kultura" Đure Tiljka više podsjeća na knjigu nego na časopis, manjih je dimenzija, tvrdih korica, po broju ima nešto više stranica i mnogo ilustracija, što ne čudi budući da je urednik slikar. Osjetno je skuplja od „Pogleda", običan broj stoji 10 dinara, a dvobroj od 50-ak stranica 15 dinara. „Kultura" je i radikalnija po pitanju angažmana književnika: upravo je u njoj Herman objavio tekst *Quo vadis Krleža*, stalno mjesto rasprava o

centimetara), pomno odabrana, malo nakošena i stilizirana slova kojima je, pri dnu naslovnice, ispisano ime časopisa, sadržaj broja na njezinoj sredini te velika, uočljiva točka u gornjemu desnom uglu unutar koje čitamo o kojemu je broju časopisa riječ (izostala je samo u slučajevima dvobroja te u ponovljenomu, drugom izdanju broja 10/1936.). Naslov, točka i sadržaj za svaki su pojedini broj u drugoj boji, što ga čini drukčijim, ali neupitnim članom niza. Obujam pojedinačnih svezaka nije se bitno mijenjao, od 28 do 32 stranice (iznimno je konfiscirani broj 10 drugoga godišta imao 36 stranica), dok su dvobroji varirali od 36 do 68 stranica.

Prvi broj časopisa Berković je otvorio *Porukom čitačima* u kojoj konstatira kulturnu zapuštenost provincije, neophodnost „književne revije u našem kraju" (I: 1: omot/2), a vlastito pojavljivanje prezentira kao svojevrsnu misiju prosvjetljivanja i stvaranja „stalne napredne čitalačke publike" (ibid), unatoč svim protivnicima progresa. Uz proglas „Savremenih pogleda" Berković je postavio vlastiti društvenokritički tekst *Slavonija pliva u masti*, unutar kojega je interpoliran linorez *Svinjokolja* Julija Tomića, a slijede još dvije Tomićeve socijalne pjesme sumornoga ugođaja. Nema sumnje da „halo-efekt" koji priziva ovakav odabir tekstova neminovno ide u smjeru angažirane književnosti. Uz dvoje „autsajdera", Milku Žicinu i Ljudevita Jonkea, pretežu lokalni, brodski autori: sam urednik, pod vlastitim imenom i pseudonimom (Gradski), potom Tomić, Kuhn i Kurelac, a Dragutin Tadijanović surađuje po prijateljskoj-lokalpatriotskoj liniji. Časopis tek „uzima dah", zahuktava se, vrijeme će pokazati u kojoj će mjeri uspjeti privući eminentne suradnike iz cijele zemlje. Tekstove u glavnome dijelu časopisa i rubrici *Nauka* uglavnom potpisuju stvarni suradnici, s potvrdivim imenima i prezimenima (osim

sukobu na književnoj ljevici, nakon čega je u sljedećemu broju uslijedilo protestno pismo čitatelja socijalne literature redakciji.

spomenutoga Gradskoga), dok su tekstovi u rubrikama *Film*, *Bilješke*, a djelomično i u *Pregledu* potpisani pseudonimima, inicijalima i raznim drugim „maskirnim" imenima. Čini se da je Stjepan Blažanović (1993: 188) u pravu (iako ne u svakome pojedinačnom slučaju) kad Berkoviću pripisuje velik broj priloga.

Drugi broj nastavlja sa samo dva nova imena: Oto Šolc (pjesma *Što je vidio jesenji vjetar prolazeći jedno nedjeljno popodne ulicom provincije* jedino je što je objavio u „Pogledima") i Ivan Goran Kovačić (novelom *Selo blizu Sunca* započinje njegova zamjetna suradnja u časopisu). Berković ispunjava velik prostor esejom *Tragedija hrvatskog Preporoda* kojega ne potpisuje i osvrtom na dramu Tone Čufara *Polom* koju potpisuje inicijalima B. J. Kako bi zamaglio kronični nedostatak suradnika, Berković prevodi odlomak iz Čapekova romana *Tvornica apsolutnoga*. Iako se ovaj roman koncepcijski ne uklapa u potpunosti u koncept „Savremenih pogleda", Berković ga je odabrao jer želi biti u toku, „držati korak sa svijetom", budući da je upravo Čapek dobio čehoslovačku državnu nagradu za 1934. godinu.

Po izlasku drugoga broja, 17. veljače 1935., Berković piše Tadijanoviću o razlozima neulaska njegovih pjesama u „Savremene poglede", (pre)oštro kritizira njegovu poeziju, omalovažava i odbija priloge suradnika koje mu je on priskrbio, a na koncu ga – ljubazno pozdravlja: „Najprije o pjesmama. Primio sam ih i hvala ti. U drugi broj nije ni jedna ušla, kao što si vidio. Donijeli smo samo onu Šolcovu i to najviše zato što smo mu to obećali prije nego što smo dobili ostale. Po mom mišljenju one ne bi bile loše, ali smetaju halustori. U trećem broju mislim da ti mogu reći da će ući tvoja 'Vrtna zabava'. Na tebe je hajka. Svi vele da ne spadaš u S. P. To je pomalo istina. Ni ja ne mislim da si ti našao pravi put, ali kao i uvijek, ja imam i svoje odvojeno mišljenje prema drugima. Ja mislim da tvoje bolećivo tuženje lirski bar toliko vrijedi koliko i ostali 'klasno svjesni' podvizi koje inače

čitam svaki dan. I ako budem imao vremena ja ću o tvome slučaju napisati nekoliko po mom skromnom mišljenju krvavih istina. Naše je doba sasvim nelirsko, pa kolikogod sam i ja iz njega, opet me smeta ono savršeno nerazumijevanje onoga što se zove pjesma. Kako bi se ti odnosio prema mom eventualnom članku, dabome da je sasvim neizvjesno. Pored svega što bih ja imao da kažem pozitivno o tebi bilo bi i dosta, čak i mnogo negativnog i ja se bojim da bi naše prijateljstvo od toga stradalo. A ipak bi već bilo vrijeme da se o tebi već jednom rekne trijezan sud i ja se osjećam dosta sposoban da to učinim. Pisao si mi poodavno za Žicinu. Ona je daktilografkinja u Beogradu, a bila je radnica po Francuskoj i Luxemburgu. Javila mi se dvaput i poslala prilog. Dobro si učinio što si mi pribavio Kovačića. Njegova je novela vrlo dobra. Poslao mi je još dvije, ali su daleko slabije. Pjesme mi se manje sviđaju. Matijašević mi je poslao svoj 'Aljmaš', ali je pored toga što vrijeđa 'vjerske osjećaje' dosta slab. Neprijatno mi je i ne znam što ću, jer stvarno nam ne bi koristila. Javio nam se na suradnju M. Lovrak, Vlad. Kovačić je poslao pjesmu, ali nije ušla. Ladika mi je poslao dugu kobasicu o novinskoj kritici, ali teško probavljivu. Jonke danas šalje jedan dobar prijevod. Materijalne teškoće se javljaju. Drugi je broj puno stajao. Treći je siguran, a četvrti zasad još u zraku. Ali po svemu mislim da ćemo ipak uhvatiti korijen. Sve ovisi o prijemu drugog broja. Šta veliš ti o njemu? Mnogo pozdravi Jelu. Puno te voli i pozdravlja tvoj Jozo" (Blažanović, 1993: 193-194).

Kad je Tadijanović (2006: 98) odgovorio da ne želi da mu se išta tiska i da ga moli da mu vrati poslano, a da vremenu prepušta da se sve slegne, Berković je, iako to nikada ne bi priznao, osupnut. Reagira kompulzivno: uvrijeđen odmah vraća, često puta tuče nisko, a tek kad se smiri, njegove riječi dobivaju težinu i postaju argumenti. Podvlačim one argumente kojima dokazuje nemogućnost ulaska Tadijanovićevih pjesama, a koji govore

o početnome funkcioniranju uredničkoga odbora kao tijela u kojemu se doista izglasavao ulazak svakoga pojedinog teksta u časopis i koje je spočitnulo Berkoviću neodobrenu rečenicu o ijekavskome narječju kojim je potrebno pisati tekstove, nakon čega su iz njega istupili Julije Tomić i Alfred Kurelec.[103] Josip Berković zamislio je „Savremene poglede" kao socijalan časopis, a u tome se pogledu i uredništvo u potpunosti slagalo s njim. Orijentacija časopisa diktira sudjelovanje autora i njegov sadržaj. Stoga je pro-

[103] „Dobro Tadija, Ja tebe poznam vrlo dobro i tvoja me karta nije ni malo iznenadila. Ti si teški bolesnik, a ja nažalost nisam ni doktor ni dadilja. Tvoja je bolest zajednička bolest svih egocentričnih građanskih književnika koji u svom radu ne vide sitni prinos jednoga mrava u mravinjaku, nego se izdvajaju u nešto zasebno i neovisno i sude sve stvari na ovom svijetu po opsegu ličnog uspjeha. (...) Tebe se ne tiče položaj i pravac S. P. Ne tiče Te se redakcioni odbor koji odlučuje o tom što će ući u reviju (i koji se raspao zato što sam ja bez njegovog znanja uvrstio jednu jedinu rečenicu onu o ijekavštini). Ne tiče te se prostor i aktuelnost radova i potreba da svaki rad govori o pravcu revije, jer je principijelno tretiranje onemogućeno. Ti vidiš samo jednog Dragutina Tadijanovića kojemu glava seže u oblake i koji ne prima da netko prosuđuje njegove radove i koji hoće da oni budu uvršteni onog dana kad stignu. Nisi ti jedini takav suradnik i ja već dva mjeseca primam pisma siktava i cmoljava i lažno ravnodušna i otrovno ironična i sva ona govore o bolesnoj osjetljivosti ljudi koji misle da je svijet reklamno društvo za slavu njihovog imena. Mi smo sa svih strana dobivali pisma o kvaliteti naše revije i u većini njih ljudi su se pitali zašto mi štampamo tvoje pjesme. Kritika je u nekima bila porazna. Ja sam oprezan i znam da se glas mase (u ovom slučaju intelektualaca) ne smije uvijek slušati. Poezija je stvar suviše delikatna, a da bi se odmah moglo odsjeći je li što dobro ili loše. U tvojim pjesmama pored mana nalazim i vrlina i zato sam odlučio da ću ih štampati. Kako moja odluka nije definitivna, nisam mogao reći ništa stalno. Da su se moji saradnici ozbiljno usprotivili tomu, moram ti iskreno reći da bih radije žrtvovao pjesme nego izlaženje revije. To mora biti jasno svakom razumnom čovjeku. U redakcionom odboru iz kojeg su istupili Tomić i Kurelec, imam ja veću privagu. I ja ću bez daljnjeg štampati tvoju pjesmu makar si se na karti onako histerično na mene izderao. (...) Puno te voli i pozdravlja tvoj Jozo" (Blažanović, 1993: 195-196).

gramska jasnoća časopisa, svake njegove rubrike i svakoga pojedinačnog teksta pošto-poto morala biti očuvana. Međutim, ovaj je purizam „Savremene poglede" stajao relevantnoga suradnika, a Berkovića dobroga prijatelja. „Zalutali" Tadijanovićev artizam odstranjen je kao strano tijelo, odmah na početku. U tome smislu su „Savremeni pogledi" ekskluzivistički. Očuvanje profila časopisa „neokaljanoga" Tadijanovićevom individualističkom poezijom za koju nikad nije imao afiniteta Berković je platio izostankom međuprožimanja, suživota i upisivanja novih kulturalnih kodova u „Savremene poglede" koje bi časopisu donijela kohabitacija s pjesmama „neorijentiranoga" pjesnika.

Postavlja se pitanje: kako pomiriti Berkovićev angažiran pogled na umjetnost (književnost) i opozicijsko držanje prema državnoj politici, ako znamo da je svaki puta kad je u povijesti „prevladavao utilitaristički pogled, funkcija književnosti bivala je paralelna s onom same države, a to je širenje društveno poželjne prakse" (Brešić, 2005b: 120). Razdoblje prevlasti socijalno angažirane književnosti u potpunosti je oprečno državnim stremljenjima: buđenje socijalne osviještenosti i jednakih prava za sve nikako se ne poklapa s vladavinom „plavokrvne" dinastije Karađorđevića i uskoga kruga bogatih i moćnih, bitno „ravnopravnijih" od svjetine. Nije to, dakle, književna moda kojom se rukovodio samo Berković, njegovo je djelovanje i nedjelovanje svaki puta strategijsko. Iako se predstavljaju kao individualne intervencije, njegovi su potezi rezultat usložnjene moći kolektiva tj. koncentracija društvene energije. U tome smislu Berković nije podnio nikakav estetski rizik, jednotračna propusnost „Savremenih pogleda" prilično je ukorak s vremenom. Jedini rizik koji Berković podnosi je izvanknjiževni, on je društveni, politički – koncepcija njegova časopisa ne podržava jugoslavenski unitarizam i zato je stalno na udaru vlastima.

Za treći je broj Berković uspio privući četiri nova suradnika i zadržati stare, uslijed čega je ovaj broj prilično raznolik i jedan

od boljih uopće. Pjesmama se javljaju Vladimir Kovačić i Marijan Matijašević, prvi jednokratno, a drugi s namjerom da ostane. P. Franjković se kritički osvrće na „stoljeće djeteta", a Zvonimir Kulundžić piše veoma negativnu kritiku zbirke pjesama Slavka Diklića u rubrici *Pregled*. Od „starih" autora čitamo novele Kovačića i Žicine te Kuhnov osvrt na biografsko djelo Stefana Zweiga *Maria Antoinetta*. I u ovome broju urednik popunjava praznine svojim prilozima, uvodnikom[104] o Čehovu i esejom o Ronsardu.

S četvrtim se brojem uspostavila kolotečina časopisnoga života. Slanje[105] „Savremenih pogleda" Jovanu Popoviću u „NIN" trebalo je osigurati status „Savremenih pogleda" i omogućiti izlaženje daljnjih brojeva bez prevelikih turbulencija. Stari suradnici ostaju, a u postavu časopisa upisuju se novi: Lovrak, Popović, Stevanov, Ladika, Ljubić, Katin. Berković na životu održava sve rubrike iz prvotne postave časopisa. Policijska zabrana broja 6 nakratko je zaprijetila časopisu, no Berković je policiji doskočio objavivši već cenzurirani materijal u dvobroju 6-7, kojemu je novi izgled podario kozmetičkim promjenama: zamjenskim imenom „Novi pogledi", nešto drukčijom naslovnicom, izbjegavanjem numeričke oznake broja (umjesto broja 6-7 navedeni su samo mjeseci: juni-juli) i novom paginacijom. Čini se da je novonastala situacija rezultirala pomutnjom u rasporedu časopisa: umjesto uvodnoga Berkovićeva eseja o stranome književniku nakon kojega slijedi prozni odlomak predmetnoga autora (kao ilustracija eseja), sada je na otvaranje

[104] U prva tri broja i u broju 5 Berkovićev je esej stalno mjesto „Savremenih pogleda". U početku društveno-kritički i politički, kasnije književni.

[105] Prema riječima Stjepana Blažanovića (1993: 199) Berkovićevo slanje trećega broja časopisa isprovociralo je afirmativne prikaze nekoliko sljedećih brojeva (3, 4, 5, 8-9) „Savremenih pogleda" u „NIN-u", a prava je suradnja uspostavljena u broju 5 „Savremenih pogleda" Popovićevim tekstom o Branimiru Ćosiću.

broja Berković postavio ekonomsku studiju Mije Mirkovića *Na čemu seljak živi*. Urednik ozbiljno shvaća potrebu ekonomskoga obrazovanja svoga čitateljstva, pa će ubuduće u nekoliko navrata objaviti Mirkovićeve tekstove. U ovome se dvobroju vrata časopisa širom otvaraju suradnicima iz beogradskoga miljea: Grigor Vitez (1930-ih živi u Beogradu), Jovan Đorđević, Ivan Katin i već „uhodani" Jovan Popović i Milka Žicina.

Gotovo polovinu dvobroja 8-9 čine prilozi s pariškoga kongresa književnika, mahom govori sudionika, dionika raznih nacionalnih književnosti, različito politički orijentiranih. Obimnu je građu, od preko 17 stranica (ukupan prilog o kongresu broji 19 stranica) Berković preveo sam, što je iziskivalo velik napor i trud. Ako izvještaju dodamo prvi dio Kovačićeve novele *Vlak harmonika*, vidimo da zajedno zapremaju skoro ¾ ukupnoga prostora ovoga broja. Također, ovaj se broj ističe količinom materijala koji je za njega osigurao Berković. Pored obilja građe s kongresa mira tu su i esej *O romanu*, koji potpisuje imenom te još dva priloga za koje koristi pseudonime: novela *Madona u bunaru* (Vatroslav Repić) te prikaz s Učiteljskoga kongresa u Sarajevu, prema Stjepanu Blažanoviću (1993: 205) potpisan supruginim inicijalima I. B. Smrt Henrija Barbussea bila je povodom povratka broja 10 ustaljenoj shemi kraćega uvodnog eseja o (stranome) književniku i popratnoga književnog teksta. I u ovaj su broj suradnici „unovačeni" s ekavskoga govornog područja: Čedomir Minderović kao kritičar u *Pregledu* te ekonomist Nenad Popović i botaničar Milorad P. Zečević. Ovakav je odabir suradnika rezultirao prevagom neknjiževnih tekstova[106] te približio časopis ekonomsko-političkomu mjesečniku. Zbog specifičnosti broja 8-9

[106] Posljednji je dvobroj 11-12/1936., gotovo u potpunosti posvećen češkoj i slovačkoj književnosti, još više prekoračio metodološku shemu najavljenu naslovom te otišao u drugu krajnost, gotovo da i ne donosi ništa drugo osim literarnih i metaliterarnih priloga.

ukidanje rubrika *Znanost* i *Film* u njemu nije došlo do izražaja koliko u ovome broju.

Dvobroj 11-12/1935. prvi je broj nakon Berkovićeva odlaska iz Broda. U periodu „uhodavanja" na novonastale okolnosti urednik popunjava časopis raspoloživim materijalom, a broj suradnika je skromniji no inače. To ne znači da je sadržaj broja zbog toga lošiji, dapače. Broj otvara Mijo Mirković tekstom *Seljaci u imperijalističkom metežu*, a više od polovine (23 od 44 stranice) sačinjavaju rubrike *Pregled* i *Bilješke*. U potonjoj se ističe tekst *Polemičke misli o književnom kiču*, u kojemu Berković brani Jovana Popovića i pobija napade Novaka Simića na prevladavajući kič u socijalnoj literaturi. Unatoč smanjenim raspoloživim resursima, Berković je ovim brojem „uhvatio korak" s recentnim zbivanjima, čitatelju zornije dočarao književnu situaciju unutar koje pulsiraju „Pogledi", njihov intertekst, odnosno, infiltriraciju u kulturni život i širu društvenu zajednicu. Pritom mislim na osvrte na razne kongrese, i ponajviše, na pregled šest književnih časopisa: „Književnika", ljubljanske „Književnosti", „Književnih horizonata", „Hrvatske revije", „Srpskoga književnog glasnika" i „Učiteljske straže". Tekstovi odabrani iz sadržaja prikazanih časopisa važni su kao ilustracija njihova profila, no važnijom mi se čini činjenica da su od mnoštva časopisa na književnoj sceni baš ovih šest u Berkovićevu fokusu, napose zbog tretmana koji im je dodijelio. Naime, iako različitih habitusa, pet je časopisa poslužilo kao izvor člancima koji se komentiraju sa simpatijom, bilo da govore u prilog borbi za radnička prava, kritiziraju fašizam i osvajanje Abesinije, rekapituliraju sovjetsku književnost, portretiraju književnika Barbussea itd. Jedino su oni iz „Hrvatske revije" predmetom kritike, povijesni, jer ne razumiju podlogu događaja (o Starčeviću i Strossmayeru), književni, jer su sazdani na nabrajanju i prepričavanju sadržaja djela (unutar Tolstojeva portreta), shematski su i pravdaju nacionalistička zastranjenja književnika

(Pirandello), iz čega se već i na prvi pogled vidi da se odnosom dvaju časopisa treba detaljnije pozabaviti, o čemu kasnije.

U novo godište „Savremeni pogledi" ulaze u starome ruhu i po već uhodanome principu: u svaki sljedeći broj uvode nekoliko novih suradnika. Unatoč njihovoj sličnoj ideološkoj fizionomiji, novi način pisanja i sagledavanja stvari uvelike pridonosi životnosti časopisa. Izgleda da je ovaj broj bio prijelomnica nakon koje se Berković posve otvorio suradnicima s istoka: od novih to su Radovan Zogović i Lav Pavlović, uz Jovana Popovića, suradnika sa „stažom" od nekoliko brojeva. Njihov udio u ovome kratkom broju od 28 stranica prilično premašuje polovinu. U ovome broju uopće nema pjesama, a samo je jedna crtica Juša Kozaka (*Dvije povorke*). Mirkovićev uvodnik *Kod belgijskog seljaka* pojačava ton socio-političkoga mjesečnika. *Pregled* gotovo u cijelosti ispunjava Berković, ovaj puta i on više zaokupljen neknjiževnim temama (kritika Tomićeve knjige reprodukcija te Hausensteinove knjige *Umetnost i društvo*).

Dugoočekivanu suradnju Ota Bihaljija Berković je napokon dočekao u dvobroju 2-3/1936., iako je udio beogradskih suradnika u „Savremenim pogledima" znatno smanjen: tu su još Jovan Popović s esejom *Dužnost književnika* te Čedomir Minderović i Grigor Vitez, u rubrici *Pregled*. Kao da je Berković osvijestio „zastranjenje" u prethodnome broju, u ovome je dvobroju donio čak tri novele, odlomak romana i pet pjesama. Zaključno sa četvrtim brojem drugoga godišta Jovan Popović se više nije pojavljivao u časopisu.[107] Za sobom je ostavio svoje suradnike koji su također sve rjeđe participirali u „Pogledima". Pored toga, gotovo su

[107] Njegov se odlazak podudara s Berkovićevim otkazom iz državne službe. Branka Škalabrin (1984: 22, 173) kao točan datum otkaza navodi 7. travnja 1936., a poziva se na *Izvještaj realne gimnazije u Otočcu za školsku godinu 1935/36.*, str. 3.

svi debitanti u posljednjih nekoliko brojeva hrvatski autori, izuzev Klopčiča i Mile Dimić: Milan Selaković, Ivan Basta, Drago Gervais, Velimir Turk, Ivo Ćaće, Drago Filipović i dr., svi odreda pjesnici i prozaisti. Berković sve češće pribjegava prijevodima: Hugoa, Heinea, Gorkog, Weisskopfa, Olbrachta, Langhofa i dr.

Broj 5 najzanimljiviji je po Berkovićevu obraćanju čitateljima u kojemu se brani od napada klerikalne štampe zbog suradnika Srba, a vrijedna pažnje je i njegova ocjena tek pokrenutih književnih časopisa. Dvobroj 6-7 ostavlja dojam pomnoga odabira i uravnoteženosti, izuzev ne osobito uspjele novele V. Grivića: uz čak osam pjesama (Mate Balote, Marijana Matijaševića, Tanasija Mladenovića, Velimira Turka i po dvije Ive Ćaće i Mile Klopčiča), tu su dva eseja o književnicima (o Byronu i Klopčiču), pregled „revolucionarne" čehoslovačke poezije Ladislava Žilke, dvije ekonomske studije, a posebno su zanimljiva čak tri polemička teksta kojima Berković obračunava s „Književnim horizontima", „Hrvatskom stražom" i sarajevskom „Svijesti". Trećina dvobroja 8-9 posvećena je smrti Maksima Gorkoga, a broj 10 doživio je zaplijenu, navodno zbog pjesme *U samici* Ive Ćaće. Posljednji dvobroj časopisa posvećen je „književnosti u Čehoslovačkoj", dakako razdvojenoj na češku i slovačku književnu produkciju, i to suvremenu, uz koju su ponuđeni metatekstualni tekstovi u svojstvu dešifranata ovoga korpusa. U tematem je umetnuto još nekoliko „nesvrstanih" priloga koji pripadaju sekundarnomu dijelu časopisa i pomalo kvare opći dojam tematema, ali i časopisa u cjelini. No, s druge strane, daju mu na težini jer, unatoč preokupaciji dvjema nacionalnim književnostima, Berković nije izgubio iz vida ni najnoviju domaću produkciju čije tretiranje predstavlja dobar dio razloga pokretanja svih književnih časopisa.

Iz uvida u sveske „Savremenih pogleda" jasno je da časopis ni u kojemu trenutku nije bolovao od monotonije, iz više razloga. Prvi se razlog tiče priljeva novih suradnika, nalik Gaussovoj krivulji:

slab u početku izlaženja časopisa, potom sve zamašniji i naposljetku opet u opadanju. Drugi je u vezi s osjetnom participacijom Jovana Popovića i suradnika u „Pogledima" sredinom njihova izlaženja, s kulminacijom krajem 1935., što se uvelike reflektiralo na izbor građe u časopisu. Treći su razlog okolnosti koje su diktirale izgled broja u cijelosti, a ne samo pojedinih priloga (Kongres u Parizu, smrt Maksima Gorkoga), a četvrti Berkovićeva snalažljivost prilikom popunjavanja brojeva raspoloživom građom. Svaki od nabrojanih razloga odrazio se na kvalitetu brojeva te na profil „književne revije" (I: 1: omot/2) proklamiran u prvoj uredničkoj *Poruci čitateljima*. Po mome skromnom mišljenju najbolji su treći i posljednji broj prvoga godišta izlaženja, broj 6-7/1936. izbalansiran je po pitanju omjera književnoga i neknjiževnoga sadržaja, potpuno u smjeru političkoga (i socijalnoga) časopisa profilirani su deseti broj prvoga godišta i prvi broj drugoga godišta „Savremenih pogleda", čime je Berković iznevjerio platformu književnoga časopisa s koje je inicijalno pristupio recipijentima, a posljednji objavljeni broj časopisa jezičac vage znatno naginje na stranu književnosti. Sve u svemu: neujednačena, ali prilično zanimljiva produkcija, vrijedna čitateljeve pažnje.

2.3. IGRA MAČKE I MIŠA: U VIDOKRUGU CENZORA

Prema novohistorističkomu tumačenju povijest je fragmentarna, kontradiktorna priča, a na svojoj najnižoj razini ona je zapravo odnos nadređenosti i podređenosti. U nju je uključeno mnogo glasova i mnogo izvora moći. Moć kojom raspolažu vlastodršci samo je jedan od oblika moći, njezina protuteža je tekstualna moć oblikovanja identiteta, svijesti, čak i regulacije društvenoga uređenja. Vlast ili moć se makar djelomično nalaze izvan nas samih, a oblikuju se podrazumijevajući nešto što doživljavamo kao strano, čak neprijateljsko, što je formirano kao iskrivljena slika vlasti. Moć nije ekvivalent s državnom prisilom ili ekonomsko-gospodarskim utjecajem, ona je tek društvena praksa, proizvod povijesnih okolnosti uslijed međusobnih pregovaranja pojedinaca i sustava vlasti. Gotovo svi društveni slojevi uključeni su u „cirkulaciju moći" u društvu, a time i u sudjelovanje u vlasti.

Na informativni se prostor Hrvatske 30-ih godina prošloga stoljeća izravno može reflektirati novohistoristička teza (naslijeđena od Foucaulta) o moći pohranjenoj u diskursima: svoju je hegemoniju vladajuća garnitura mogla zadržati jedino ukoliko ima kontrolu nad diskurzivnom proizvodnjom. Ideološki je stroj osvijestio spoznaju da je „moć da se pripoveda, odnosno moć da se spreči nastanak i pojava drugih pripovesti, veoma (je) važna za kulturu i imperijalizam; ona konstituiše jednu od najvažnijih sponâ između kulture i impeijalizma[!]" (Said, 2002: 11). Svojim „sredstvima informiranja" („obaveštavanja") vlast je zlo prerušavala u dobro, uz sudjelovanje povlaštenih je obmanjivala javnost, jezičnim je mistifikacijama zamagljivala stvarno stanje stvari. Na razne je načine kanalizirala i ograničavala

simbole manifestacije vlastite moći, kako bi ostali neokaljani i učinkoviti, u konačnici i dugovječniji od svoga tvorca, budući da „simboličke tvorbe i oblici akcije imaju tendenciju dužega opstanka od odnosa moći u promjenljivim društveno-kulturnim sustavima" (Cohen A., 1976: 36).

U sustavu kulturne instrumentalizacije tiska za medijaciju odnosa državnoga aparata i širokih narodnih masa, uredenom strahovladom i prisilama, kakav je vladao u Jugoslaviji „Savremeni pogledi" bili su izrazito disfunkcionalni. Njihov se glas miješao s državotvornim glasilima, podrivao proklamirano jednoglasje. Izravni učinak časopisa na tvorbu zajednice čitatelja i formiranje javnoga mnijenja tretira Jürgen Habermas (1969). Instance demokratičnosti i javnosti, koje prema Habermasu društvima građanskoga liberalizma donose javna glasila dopuštaju nam sagledati „Savremene poglede" kao čimbenik koji himeričko jednoumlje, koje vlast uporno pokušava nametnuti uspješno pretvara u kritičku javnost, barem jedan njezin dio. „Savremeni pogledi" su pobijali službeni diskurs, i istodobno razotkrivali arbitrarnu prirodu konstrukcija stvarnosti iza kojih je stajala vladajuća garnitura. Previše su se približili demistifikaciji vlasti, bili su na najboljemu putu da razotkriju ideološku legitimaciju nepravedne društvene stratifikacije i razbistre, diskurzivno stvorenu, zamućenu sliku vlasti i njezinih namjera. Budući „da vlast imaju oni koji vladaju materijalnošću znakova" (Wilson, 1992a: 155), tu je materijalnost vlast pošto-poto željela istrgnuti iz Berkovićevih ruku, pa je sudbinu ovoga časopisa odredio novohistoristički mehanizam discipline i nadzora. Doživljavajući „Savremene poglede" kao jedan od glasova Bahtinova višeglasja, vlast si postavlja zadatak neutralizirati raznolikosti, integrirati alternativne i suprotstavljene interese i vrijednosti od onih vladajuće ideologije i državnoga aparata, drugim riječima: sve nivelirati. Stoga je sudbina „Savremenih

pogleda" postala paradigmatičan primjer neravnopravne borbe simboličkoga diskursa književne produkcije i efektivnoga djelovanja političkih instanci.

Pojava časopisa početkom 1935. izbacila je iz kolotečine gimnazijskoga direktora Ćelapa koji je primjerke[108] časopisa i diskreditirajuće pisamce[109] (na „čistokrvnoj" ekavici, ali, začudo, latinicom) o Berkovićevoj „reviji u levom smeru" proslijedio vlastima. On se nametnuo kao udarna igla, detonator Berkovićeva posebnoga nadzora. Ćelapova uloga prokazivača ni najmanje ne čudi, budući da je poznato da su vlasti veoma strogo[110] provodile propisanu kontrolu tiska na teritoriju cijele Jugoslavije, iznimno dosljedno u slučaju ozloglašenoga, „crvenog" Broda. Odlučan da nadgleda Berkovića u svim segmentima njegova života, Lazo

[108] Iz Ćelapova se dopisa, datiranoga 23. veljače 1935., naslovljenoga na „Ministarstvo prosvete, Odeljenje za srednju nastavu" vidi da je prvi broj časopisa na uvid poslao 21. siječnja iste godine, a da drugi broj prilaže uz predmetni dopis. Prema dopisu u vlasništvu DASB.

[109] Da je taj prvi dopis Ministarstvu postojao, svjedoči sam Ćelap u pozivanju na njega u netom spomenutome dokumentu, datiranomu 23. veljače 1935.

[110] U posljednjemu broju „Književnih horizonata" za 1937. (10-12: omot/4) Ladislav Žimbrek objavljuje odluku predstojnika brodske policije D. Simonovića: „Zapljena naše revije. 'Odlukom predstojništva gradske policije u Slav. Brodu, pov broj 454-1937 od 17 IV 1937, a na osnovu čl. 19 Zak. o štampi, a u vezi sa čl. 30 izmjenama i dopunama toga zakona, točke 7 ovime zabranjuje rasturavanje i prodavanje mesečnika *Književni Horizonti* br 7-9 koji se štampa u Slav Brodu u tiskari Vilim Buk, izlazi u Zagrebu' i t. d." Netom ispod objavljene odluke otisnuto je da je taj trobroj dao tiskati u Svobodinoj „Narodnoj Tiskari" u Varaždinu. Zanimljivo je da Berkoviću nikad nije palo na pamet objavljivati policijske odluke koje su se ticale „Savremenih pogleda". Žimbrek je odluku objavio i jednostavno preselio tiskanje časopisa u drugi grad. Berkoviću je takvo što bilo neostvarivo, stoga je diplomatski mudro prešutio zabrane i balansirao s „Pogledima" pune dvije godine.

Ćelap postao je živi Panoptikon. Nije isključeno da je raznim metodama utjecao i na Berkovićeve kolege u Gimnaziji koji su surađivali u „Savremenim pogledima", npr. Julija Tomića[111]. Samo pet dana nakon slanja drugoga dopisa Ministarstvu postao je predsjednikom Francuskoga kluba,[112] možda i „po direktivi"; osim što se infiltrirao u klub kojemu je Berković bio članom, uspio je isposlovati rukovodeće mjesto.

Iako prozivani u raznim tiskovinama,[113] „Savremeni pogledi" su odolijevali sankcioniranju sve do trenutka Ćelapova upozorenja Ministarstvu. Kao finalni produkt dodvoravanja vlastima direktor Ćelap je primio dva dopisa iz Ministarstva u kojima se

[111] Julije Tomić na brodskoj Gimnaziji predaje „a) prostoručno crtanje" i „b) geometrijsko crtanje", a od „15 II 1935" „platu" prima po V grupi. Prema *Izvještaju za školsku god. 1935-36* Državne realne gimnazije u Slavonskome Brodu (Knjigotiskara Vilim Buk, Slav. Brod)., str. 4., u vlasništvu DASB, nav. fond. To znači da je povišicu dobio nakon što je Ćelap vidio prvi broj „Savremenih pogleda", što sam direktor potvrđuje u dopisu Ministarstvu: reviju je imao u rukama, uvjerio se u njezin „levičarski smer", a potom je „prvi broj pomenute revije poslao (sam) naslovu aktom broj 90 od 21-I-1935." Prema nav. dopisu u vlasništvu DASB. Čini se da je Ćelap ovakvim činom želio potkupiti Tomića da odustane od suradnje u „Pogledima". S druge strane, čini se da su i Ćelapovi podređeni znali „pravila igre". Mile Konjević (1979: 145) spominje Matiju Grgića kao drugoga člana (pored Antuna Milinkovića) Odbora za suzbijanje komunističke djelatnosti u Gimnaziji, a kako Berković u pismima Tadijanoviću „Matu" Grgića ubraja među osnivače „Savremenih pogleda", čini se da je njegov ulazak u režimski odbor bio samo dobra kamuflaža, maska pred vlastima i Lazom Ćelapom.

[112] *Na skupštini Francuskog kluba izabrana je nova uprava sa predsjednikom g. Lazom Ćelarom*[!]. Usp.: [Anonimno], *Društvene skupštine u Brodu*, „Hrvatski list", XVI (1935): 60 (4966): 4.

[113] Npr. „Nedjelja" časopis otvoreno naziva marksističkim, što je tada bilo dovoljno za izdavanje zabrane, a također senzibilizira publiku protiv „štetnoga" časopisa.

od njega traži očitovanje po pitanju Berkovićeva traženja i dobivanja dopuštenja za izdavanje časopisa. Stjepan Blažanović (1993: 198) umanjuje značenje[114] ovih dokumenata te proziva Branku Škalabrin (1984: 20-21) i Milu Konjevića[115] koji predmetne akte drže veoma važnima. Međutim, i sam dodaje: „Za svaki slučaj Berković je sa trećega broja časopisa povukao svoje ime" (Blažanović, 1993: 198). Berkovićev potez nikako nije bio „za svaki slučaj"[116]: brisanjem svoga imena[117], a potom fingiranjem urednikova identiteta izigrao je zakon, izbjegao kaznu, a ujedno i „kupio" nekoliko mjeseci neometana izlaženja časopisa.

Kad se činilo da je Berković napokon doskočio vlastima i da su trase utvrđene, odjednom je, zbog bezobzirnoga tretmana

[114] Blažanovića ne čudi pojačan oprez Ministarstva budući da je ono „bilo umiješano u sva događanja vezana za skidanje ćiriličnih natpisa sa pučkih škola i pogibije 14 Brođana, upravo tih dana" (1993: 198), misleći pritom na krvave događaje u Sibinju 17. veljače 1935.

[115] Ni u jednome od ukupno devet članaka u kojima se spominju Josip Berković i „Savremeni pogledi" Konjević nije pridao veću pažnju dopisima Ministarstva.

[116] Dopis datiran „5 marta 1935 godine", naslovljen „Direktoru realne gimnazije" glasi: „Izvolite izvestiti Ministarstvo, da li je profesor Berković tražio, odnosno dobio odobreneje[!] Ministarstva da može uredjivati i izdavati mesečnik 'Savremeni pogledi'. Ako nema pomenuto odobrenje, neka odmah podnese molbu, taksiranu sa 25 din, a u isto vreme neka izjavi zašto to nije svojevremeno učinio." Dokument se nalazi u nav. fondu DASB. Budući da na impresumu drugoga broja „Savremenih pogleda" piše da izlaze 15. u mjesecu, gotovo je sigurno da je do izlaska trećega broja Ćelap pročitao dopis i pozvao Berkovića na odgovornost, a ovaj je treći broj objavio bez impresuma.

[117] U broju 3 impresum uopće nije otisnut, a u 4. se broju pojavio bez Berkovićeva imena i adrese: ostali su samo podatci o odgovornome uredniku Mati Cviiću. Da bi kamuflaža bila potpunija, rečenica „Dopisi na urednika" dodana u 2. broju, sada iščezava, da bi se u broju 6-7 pojavila u obliku „Dopisi na tiskaru", u kome je ostala sve do prestanka izlaženja.

sibinjskih zatvorenika, smijenjen policijski načelnik, a na njegovo je mjesto došao novi, posve neupućen. Ovaj višestruki moderator zabrana „Savremenih pogleda", zaplijenio je 6. broj časopisa, navodno zato jer se „u svakom broju donosi članak o Sovjetskoj Rusiji"[118]. Ipak, prije će biti da je djelovao ponukan drugim dopisom[119] iz Ministarstva prosvete. Berković je doskočio raspitivanju iz Ministarstva prosvete o njegovu otkazivanju „Savremenih pogleda" tako što je sljedeći mjesec objavio sav već postojeći materijal u dvobroju pod novim imenom, „Novi pogledi", neznatno je promijenio naslovnicu (naslov je ispisao drugim tipom slova od uobičajenoga), a umjesto numeričkih oznaka u gornjemu desnom uglu, časopis je datirao mjesecima „juni-juli". Kako bi obmana bila potpuna, paginacija u ovome broju počinje teći „od nule" (u sljedećemu dvobroju 8-9 je dvostruka, a u broju 10 se vraća na kontinuiranu godišnju paginaciju)[120].

Za pitanje cenzure iznimno je važan dvobroj 8-9/1935. Naime, gotovo polovina sadržaja ovoga sveska tematizira pariški Kongres za mir, među ostale inkorporirani su tekstovi sovjetskih predstavnika, a okolnosti života u Sovjetskome Savezu

[118] Ovu navodnu Berkovićevu bilješku Blažanović (1993: 203) donosi bez njezina izvora.

[119] Dopis nosi nadnevak „20 maja", adresat je isti, a glasi: „U vezi tam. akta Pov. br. 17/35 izvolite pozvati prof. Josipa Berkovića da da reč: da li je i kada kod policije otkazao izdavanje i uredjivanje časopisa 'Savremeni pogledi'. Ako nije neka izjavi zašto to nije učinio." Dokument se nalazi u nav. fondu DASB.

[120] U vezi dinamike izlaženja časopisa važno je reći da su do dvobroja 8-9 „Savremeni pogledi" izlazili svakoga petnaestog u mjesecu (iako je već dotad Berković dvaput pribjegao dvobrojima: 6-7 i 8-9), a otada svakoga prvog, do broja 4/1936. Od toga broja sve do kraja izlaženja u impresumu piše „jedamput u mjesecu". Klizno vrijeme pojavljivanja „Savremenih pogleda" rezultat je stalne bitke s vlastima pred kojima Josip Berković radi najrazličitije manevre.

reklamiraju se na svakome koraku.[121] Time dolazim do pitanja granica: povlači li ih struktura vlasti dovoljno jasno između sebe i časopisa kojega smatra „crvenom prijetnjom"? Jesu li joj doista promakli inkriminirajući sadržaji ili ne želi legitimirati neprijatelja već i samim priznanjem njegova postojanja? Želi li se vlast izravno obračunati s Berkovićem ili koristi razne strategije? Npr. strategiju „preodijevanja", upuštanja u bitku u nekome drugom liku: iako to vlasti nikad nisu spomenule, nije isključeno da su upravo ovi provokativni tekstovi, u kombinaciji s istupom na niškome učiteljskom kongresu, Berkoviću donijeli odlazak u Otočac po kazni. Metodom prijenosa je za urednički „grijeh" kažnjen kao državni službenik. O boravku u Lici Stjepan Blažanović (1993: 76-77) donosi autobiografsku bilješku, nedatiranu i bez izvora, u kojoj Berković svjedoči o raznim načinima kontrole koje su vlasti primjenjivale na njega: pretresima, ispitivanjima, čitanju, čak i prepisivanju sadržaja njegove korespondencije, koja je većinom stizala na brodsku adresu. Zbog pisma prijatelja iz Francuske, poslanoga u Otočac, u kojemu su lički policajci pronašli franke namijenjene pretplati na „Savremene poglede", niži policijski činovnik prejudicirao je postojanje „komunističke zavjere" i Berkovićevu blagajničku rolu u razgranatoj protudržavnoj mreži. Unatoč nepostojanju urote i podnošenju brojnih kršenja vlastitih zakonskih prava, Berković je u travnju 1936. otpušten iz državne službe.

Pored ovih očigledno djelotvornih, represijskih metoda, vlasti su se mogle poslužiti i drugim oblicima manipulacije podre-

[121] „Upravo je i danas neshvatljivo kako je brodski cenzor mogao preći preko odlomaka iz diskusija sovjetskih delegata I. Erenburga, A. Tolstoja, Tabidzea i Lahoutija. Zbog takvog 'propusta' čitači časopisa su mogli saznati da je moskovski Metro sagrađen u rekordnom vremenu, da se u Ukrajini izda više knjiga kroz jednu godinu nego ranije za cijelo stoljeće" (Tomac, 1985a: 13).

đenih, poput pretvaranja agresije u retoriku ili jednostavnoga izostajanja s bojnoga polja jer prema ekonomiji časti pobjeda nad neprijateljem mnogo niže klase ne donosi slavu, nego je čak preslikava s jačega pobjednika na slabijega neprijatelja. Ovako nadmoćnomu neprijatelju nikako nije odgovarao „ulazak u ring" jer je svjesna da je i pobjeda gubitak, gubitak vlastite simboličke valute (Greenblatt, ²2007: 146). Možda bismo na taj način trebali gledati na nešto što se u prvi mah čini kao iznevjereno očekivanje: unatoč moćnomu cenzorskom stroju vlastima je promakla činjenica da je Berković oglasio neizlaženje broja 8/1936. zbog bolesti urednika,[122] a nije bilo teško provjeriti da je upravo on bio bolestan u to vrijeme[123]. Kako to da je ovakav detalj, važan „ne toliko zbog značenja koje u sebi skriva koliko zbog uporišta koje pruža moći koja ga želi zgrabiti" (Miller, 1989: 117), ostao bez reakcije? Čini se da je vlast reagirala s odgodom i to onda kad je znala da će djelovanjem polučiti rezultate, a neće si narušiti ugled preglasnom i neučinkovitom bitkom s manje vrijednim neprijateljem: uslijedila je zapljena broja 10. Ipak, koliko god kontrolirana bila, zapljena je osnažila „Savremene poglede", njome im je vlast nenamjerno podigla ugled.

Općenito govoreći, vladajuća društvena paradigma pokazuje „visoku medijsku osjetljivost" (Brešić, 2006 [2007]a: 58) i „Poglede" kontinuirano drži u svome vidokrugu, dok se „Pogledi" nikako ne dotiču vlasti. U svim obraćanjima čitateljstvu, pa čak ni u *Bilješkama*, nema spominjanja vladajuće garniture, bilo pokojnoga kralja, regenta, predsjednika vlade ili mini-

[122] Ova se neobična transgresija nalazi na prednjemu unutarnjem omotu (omot/2).

[123] Stjepan Blažanović tvrdi da se „'bolest urednika' odnosi na Josipa Berkovića" (1993: 217), dok Branka Škalabrin dvoji je li riječ „o nominalnom ili stvarnom J. Berkoviću" (1984: 147), misleći, valjda, na nominalnoga ili stvarnoga urednika (V. [Vatroslava] Repića ili Josipa Berkovića).

stara. Čitajući „Savremene poglede", teško bismo došli do informacije o tome tko vlada državom u kojoj časopis izlazi. Umjesto Ledićeva čarobnoga narativnog zabašurivanja vinilskom trakom, ovdje smo suočeni s bolnom tišinom. Samozatajan je Berković i po pitanju odnosa s vlastima. U cijelome sam korpusu pronašla samo tri aluzije na probleme s cenzorima, što doista nije mnogo s obzirom na okolnosti. Sve su objavljene u drugome godištu, kada je Berković već udaljen s mjesta državnoga službenika.[124] Razlozi prestanka izlaženja „Savremenih pogleda" su izvanjske naravi: iscrpljen napornim poslom oko izdavanja časopisa, stalnom borbom s policijskim cenzorima, teškoćama prilikom distribucije i kasnije naplate od pretplatnika, Berković je iskoristio ponuđenu mogućnost i otišao na stipendiju u Francusku.[125]

[124] Na zadnjemu vanj. omotu broja 4 kaže se da materijalne brige nisu jedine s kojima se list mora boriti, dok se u broju 8-9 (omot/2) moli neplatiše „neka nam bar s te strane olakšaju napore koje činimo da se održimo". Na 259. str. ponovljenog broja 10 piše: „1 o. mj. izišao je 10 broj u povećanom opsegu za 8 [18] strana, ali nije mogao biti razaslan iz vanredakcijskih razloga. Da ipak naši pretplatnici ne trpe štetu, odlučili smo da izdamo ovo drugo izdanje ali je ono moralo poslije toga iz materijalnih razloga izaći u ovako skromnom opsegu."

[125] U nekim sam novinskim tekstovima (Šimić, 1978; Šimić-Šćrbašić, 1984; Tomac, 1985) pronašla podatak o zabrani posljednjega dvobroja „Savremenih pogleda". Jedini Ivan Tomac kao izvor te tvrdnje navodi Vilima Buka, a svi pretpostavljaju da upravo iz toga razloga posljednjega dvobroja nema u jedinome uvezanom primjerku časopisa u NSK u Zagrebu. To bi mogla biti istina: jedini cjeloviti uvezani primjerak nalazi se u Muzeju brodskog Posavlja, a mogao je biti oblikovan naknadno, kad se „prašina slegla", uvezivanjem svezaka prikupljenih od lokalnih pretplatnika „Pogleda" jer je dio naklade ipak bio distribuiran prije zapljene. Međutim, Krešimir Šimić ide dalje. Prema njemu „zabrana je umnogome pridonijela, uz druge razloge, da su 'Savremeni pogledi' prestali izlaziti" (1978: 5). S ovom se tvrdnjom ne slažu ni Branka Škalabrin (1984: 147) niti Stjepan Blažanović (1993: 77) koji u predgovoru Berkovićevim *Izabranim djelima* opetuje da je

Na Berkovićevo je „dovijanje" raznim pritiscima vlastodržaca primjenljiva Greenblattova „dijagnoza" hinjene neutralnosti umjetnikâ u svakome represivnom sustavu: „U doba cenzure i represije umjetnici su imali puno razloga tvrditi da ništa ne oduzimaju od svijeta koji predstavljaju, niti mu išta dodaju, da i ne pomišljaju da uklone distancu koja se od njih traži, da njihove predstave samo odslikavaju 'svijeta sopstveni oblik'" (Greenblatt, 2003: 178). Manipulirajući slikom koju gradi o „Savremenim pogledima" u obraćanjima čitateljstvu, uporno i dosljedno osporavajući sve prigovore i sva svrstavanja (posebice politička), Berković pokušava simulirati pred očima javnosti, i još više, vlasti, da časopis nema nešto što bismo mogli nazvati uporabnom vrijednosti. Ukoliko nije praktično djelatan, on je neupotrebljiv, a time i bezopasan. Upravo takav on ima veliku potencijalnu socijalnu energiju. Berković zapravo manipulira tezom, kakvu zastupaju autorice von Heydebrand i Winko (1996: 26) da se književno polje odvaja od drugih polja, da je autonomno od političkoga, ekonomskoga ili religijskoga polja. Naravno da je Berkoviću simulacija pustoga književnog otoka služila samo kao način otupljivanja političke oštrice časopisa koju je vlast ipak ispravno odčitala.

Društvenu produktivnost „Savremenih pogleda" vladajuća garnitura iščitava iz recepcije čitateljstva i, opipljivije, iz kritike kojom na pisanje „Pogleda" reagiraju druge tiskovine. Da je časopis ocijenjen kao veoma proizvodan vidimo iz stava koji prema njemu zauzima službena vlast: kao čimbenik pobuđivanja socijalne turbulencije i mogući detonator pobune „Savremeni pogledi" i njihov glavni urednik bili su pod stalnom prismotrom, uvijek „na kratkome povodcu", kako se ne bi oteli kontroli i proi-

izlaženje časopisa krajem drugoga godišta izlaženja „bilo zaustavljeno, a ne kako to mnogi tvrde zabranjeno" (Blažanović, 1994: 90).

zveli socijalni bunt. Kao element koji je u brodskome mikrokozmu „podigao prašinu", momentalno je postao predmetom nadzora i zabrane. Paradoksalno, pojavom zabrana potencijalna se energija umnaža i postaje kinetička. Nepristajanjem na pokorno služenje vlasti Berković „kupuje" časopisu znatnu moć, toliku da situacija postaje začarani krug. Ono što Berković zapravo radi jest da zamućuje realnost kruženja društvene energije čije su čestice „Pogledi" nesumnjivo pokrenuli i u reverzibilnome procesu i sami iz te cirkulacije crpili korist.

Tisak je institucija, a književnost praksa, ona funkcionira u procesu proizvodnje učinaka. Kao takva ona legitimira i podržava ili subvertira i mijenja postojeći sustav moći. Ideja časopisa profiliranoga poput „Savremenih pogleda" sama po sebi je samo potencijalno subverzivna. Njezinu revolucionarnost „hrani" njezin kontekst, odnosno činjenice kada je, kome, u kojim uvjetima i koliko puta ta ideja prezentirana (osobno iščitana ili prenesena usmenom predajom – prepričana). Budući da je časopis društvena praksa koja proizvodi moć, konzumacijom te moći kao čitatelji i sami se osjećamo osnaženi. Element mobilizacije čitateljstva kojemu su se obraćali ojačao je potencijalnu subverzivnost „Savremenih pogleda" pretvorivši ih u stvarnu prijetnju: vlast i cenzura percipirale su časopis kao moćno propagandno sredstvo, političko oruđe i poziv na pobunu. Sposobnost časopisa da proizvodi učinke manifestira se u njegovu kodiranome suprotstavljanju vlastima te u poučavanju recipijenata otporu. Učinke dijelom proizvode tekstovi, a također i „priča" koja prati „Savremene poglede", usmena predaja o procesu preodijevanja impresuma, maskiranja autorskih imena, zatajenja urednika i slično. Usmenopripovijedni kompleks koji se stvorio oko „Pogleda" davao mu je snažnu auru buntovništva koju je s vremenom konzumirao svaki novi čitatelj.

2.4. SEGMENTACIJA ČASOPISA

Recepcija suvremenoga čitatelja „Savremenih pogleda" počiva na primjercima časopisa koji su do danas očuvani djelovanjem slučaja, pa je i konačni ishod djelo povijesne kontingentnosti. Za pretpostaviti je – budući da se sačuvalo nekoliko primjeraka cjelovitoga 10. broja II. godišta i zato što držim da je Berković zaplijenjenomu 6. broju I. godišta samo dodao nove priloge te objavio svezak 6-7/1935. – da možemo govoriti o vjernoj slici izvornika ovoga časopisa.

Formativno načelo „Savremenih pogleda" odlikuje prilična stalnost, gotovo shematizam u prvoj polovini prve godine izlaženja, posebno kad je riječ o glavnome dijelu časopisa: on se nije bitno mijenjao sve vrijeme izlaženja „Pogleda". Centralni segment nije podnaslovljen, zauzima oko polovine obima svakoga broja i smješten je na njegov početak. Unutar njega nije provedena segmentacija niti postoji ustaljeni raspored književnih i neknjiževnih tekstova. Sekundarni dio časopisa podijeljen je na četiri rubrike: *Nauka*, *Film*, *Pregled* i *Bilješke*. Po isteku prvoga polugodišta izlaženja u njemu su se dogodile znatne redukcije, ugasile su se rubrike *Film* i *Nauka*, a s vremenom su sve češća bila i međusobna prekoračenja rubrika *Bilješke* i *Pregled*. Ipak, matricu vlastite fizionomije, jamac prepoznatljivosti na časopisnome tržištu, ovaj liberalni, demokratski, socijalni, antifašistički i antiklerikalni časopis sačuvao je sve vrijeme izlaženja.

2.4.1. Glavni dio časopisa: prilozi

Poštujući podnaslov pod kojim su izlazili „Savremeni pogledi", „mjesečnik za književnost, nauku i umjetnost", nisu svi tekstovi u glavnome dijelu književne provenijencije. Od neknjiževnih su tekstova najčešći eseji, uz nekoliko društvenih kritika. Književni su prilozi u manjini, uz solidan broj pjesama objavljeno je tek nekoliko proznih žanrova: novele, odlomci romana, dijelovi dnevnika i crtice, bez pisama, putopisa ili reportaža. Zapravo je žanrovski univerzum na kojemu Berković odgaja svoga čitatelja prilično reduktivan. Kako je već bilo rečeno, tekstovi u časopisu zanimaju me kao sjecišta silnica društvene energije, kao ilustracija profila „Savremenih pogleda". Stoga će moja pažnja više biti usmjerena sitnim noticama iz sekundarnoga dijela časopisa, negoli detaljnoj analizi književnih priloga i esejistike glavnoga dijela „Pogleda". Njih ću prezentirati kumulativno (poezija, proza, esejistika) kako bi se vidjelo ima li odstupanja među njima te u kojoj se mjeri Berković drži svoje uređivačke politike tj. tretira li jednako „lijepu književnost" i esejistiku te jesu li prilozi glavnoga dijela časopisa u bilo kakvu raskoraku s onima iz sekundarnoga dijela.

2.4.1.1. Pjesnički prilozi[126]

Ako je suditi prema broju objavljenih priloga, pjesnička je sekvenca imala svoju težinu u „Savremenim pogledima", sve to više kako je vrijeme odmicalo.[127] Poezija u „Pogledima"

[126] O prijevodnome će pjesništvu riječi biti unutar poglavlja o prijevodnoj književnosti. Strani su autori spomenuti samo u okviru distribucijske paradigme.

[127] Prvo godište broji 23 pjesme, otprilike 2-3 po svesku, uz manja odstupanja. Zastupljeni su uglavnom hrvatski pjesnici, a prijevoda su samo tri: jedan

socijalnoga je karaktera, tematski i motivski, izuzev uljeza, Tadijanovićeve pjesme *Osamljen*. Unutar ovoga segmenta časopisa ističe se nekoliko malih pjesničkih opusa: Matijaševićev, Ljubićev, Tomićev, Filipovićev i Ćaćin, kao najobjavljivanijih pjesnika u „Savremenim pogledima". Sve su Ljubićeve pjesme (*Velike vježbe Bijelaca*, *Besjeda nad mozgovima*, *Među urođenicima*, *Magi u Evropi* i *Stvaranje robota*) napučene gnušanjem pred mehanikom i strojevima, a strah od gubitka ljudskih osobina i robotizacije čovjeka uspio je dočarati i na razini forme, „poglagoljenjem" i nagomilanim rimama (svi stihovi završavaju na *-aju*, 3. lice prezenta množine). Iako su njegovi čakavski stihovi nedvojbeno uspjeliji dio pjesničkoga opusa, standardom ispisani protesti protiv onečovječenja odabrani su kao prikladniji za koncept „Savremenih pogleda". Matijaševićev opsežniji opus tehnički je dotjeraniji u prvome godištu, dok u drugome sve češće tercine i

s njemačkoga i dva s češkoga jezika. Najviše je pjesama objavio Marijan Matijašević (8), potom Pere Ljubić (5), Julije Tomić (3) i Jiři Wolker (2), a Albert Ehrenstein, Dušan Vasiljev, Dragutin Tadijanović, Vladimir Kovačić i Oto Šolc objavili su jednu pjesmu. Matijašević i Ljubić zajedno premašili su polovinu ukupnoga broja pjesama prvoga godišta, a sam Matijašević trećinu. Budući da prvo godište „Savremenih pogleda" ima 40 stranica manje no drugo (304 nasuprot 344) za očekivati je da je i broj pjesama u njemu manji. U prilog drugomu godištu (a tiče se i novelistike) ide i činjenica da je posljednji dvobroj gotovo u cijelosti posvećen češkoj i slovačkoj književnosti. No, čak i kad izuzmemo 14 pjesama objavljenih u njemu, svejednako drugo godište brojčano nadmašuje prvo, pa mogu reći da s 44 pjesnička priloga upravo obiluje poezijom. Distribucija pjesničkih priloga u ovome je godištu bitno neujednačenija nego u prethodnom: od prvoga broja bez pjesama do onih s njih šest ili sedam (6-7, 8-9). I u ovome godištu Marijan Matijašević broji 8 pjesama, Drago Filipović 4, kao i Ivo Ćaće, potom Mile Klopčič, Jiři Wolker, František Halas, Jan Noha i Jozef Hora po dvije, dok su jednom pjesmom zastupljeni: Milan Selaković, Tituš Brezovački, Tone Čufar, Ivan Basta, Tanasije Mladenović, Velimir Turk, Matić i Vučo, Mladen Isaev, Čedomir Minderović, Drago Gervais i Mate Balota.

katrene s rimom zamjenjuje slobodnim stihom. Tematski je raznolik, od otpora prema crkvi i Bogu (*I Licu Gnjevnom...*, *Fragment*), preko sažaljenja prema svećenicima zbog svih zabrana i uskrata u njihovu životu (*Pjesma o klericima*), bijednoga položaja izrabljivanih proletera (*Pjesma mojim predima*, *Bijeda*) patničke sudbine seljaka (*Molitva seljaka na njivi*, *Blažen onaj*, *Nature morte* i *Blažen onaj... (II)*) do bojazni pred nadolazećim strahotama rata (*U slavu afričkog rata*, *Agencija Stefani: Maršal Badoglio javlja* i *Jutarnja idila u Europi*). Najzanimljivija je pjesma *Pjesnik. U spomen mojoj dosadašnjoj lirici* kao svojevrstan manifest i aktivistički program, njegov osobno, ali i kao ključ za čitanje većega dijela (ne samo) pjesničkih priloga u „Savremenim pogledima": „Zar je pjesnik clown u dronjcima šarene krpe / Što s lirom pjeva pred kupom otmene klase / Balade tužne o ljudima što trpe? / Ili je borac, što ide ispred mase / Stjegove borbe i slutnje pune noseći / Da će čovjek visoku metu doseći" (I: 11-12: 266).

Drago Filipović nudi jadnu sliku seoske svakodnevice u pjesmama *Moje selo* i *Jesen*, a u drugim dvjema (*To nije pozdravica*[!] *nego dokument jalovog života* i *U stvari život je takav*) perspektivu širi na sve ugnjetavane i zlorabljivane. Ivo Ćaće je autor dviju proturatnih pjesama (*Ave imperatore* i *Crkvenim zvonima*) te buntovne pjesme o skučenome prostoru, a nepreglednoj gorčini zatvorenika, *U samici*, koja je, navodno,[128] bila razlogom zapljene broja 10/1936. „Savremenih pogleda". Moram izraziti sumnju u pretpostavku da je vladajuća struktura upravo ovu pjesmu pročitala kao revolucionarno učinkovitu, a time i po sebe opasnu. Iako pjesma posjeduje nedvojben subverzivni potencijal, upitno

[128] Dok Branka Škalabrin (1984: 147) inzistira na Ćaćinoj pjesmi kao povodu zabrane, Stjepan Blažanović (1993: 220) izričito odbija takvu pretpostavku, budući da policija iz zabranjenoga broja 10 nije izbacila samo predmetnu pjesmu, nego je prepolovila njegov sadržaj, s 32 na 18 stranica.

je je li baš ona skrivila zapljenu, kad znamo da je u „Pogledima" objavljeno mnoštvo tekstova jačega prevratničkog naboja, na primjer govori ruskih poslanika na pariškome Kongresu za mir, bez reakcije vlasti. Mali tročlani opus Julija Tomića (*Jesenska noć*, *Na božić*[!] i *Selo*) najsocijalniji je segment poezije „Pogleda": i u gradskome i u seoskome ambijentu prisutna je i opipljiva samo bijeda, bezizlaznost i bespredmetnost života.

Tematski su gotovo sve pjesme potpale pod nadređeni pojam socijalne tužaljke, ponekad pobune (Wolkerove *Oči*, Kovačićeva *Pjesma mrtvom prijatelju*, potom *Što je vidio vjetar prolazeći jedno nedjeljno popodne ulicom provincije* Ota Šolca i *Plač Matere Čovekove* Dušana Vasiljeva) ili antiratnoga bunta (Wolkerov *Mirogoj* te *Hitlersko-njemačka narodna pjesma* Alberta Ehrensteina). Poruka koju šalje segment poezije u „Pogledima" buntovna je i prkosna, nepomirljiva i izazivačka. Šapat i govor pojedinačnih ostvarenja kumulativno se pretvara u glasan protest, uzvik. Sudeći prema zastupljenim autorima, uz naglašenu prevlast Marijana Matijaševića, slika hrvatske (jugoslavenske) poezije 30-ih godina XX. stoljeća nije reprezentativna: da ne znamo bolje, mogli bismo pomisliti da je Marijan Matijašević svojevrstan pjesnički guru, tek rijetki su uz njega dostojni pojaviti se u „Savremenim pogledima". Zapravo je on „kućni autor". Stoga mi se čini da su „Pogledi" zakazali u obavljanju informativne funkcije prema svojim pretpostavljenim recipijentima.

2.4.1.2. Prozni prilozi

U želji da izbjegnem terminološku zbrku do koje može dovesti pokušaj razgraničenja proznih vrsta, imajući na umu turbulentnu povijest novele kojoj su se „nametali ili kruti normativni principi, ili su isuviše elastične i široke koncepcije dovele do zaključka

da nema kriterija po kojima bi se novela odredila prema drugim, kraćim ili duljim, pripovjednim oblicima" (Nemec, 1980: 243), izuzev u slučajevima u kojima se autor ili urednik služe peritekstualnim[129] određenjem žanra i ne ostavljaju mjesta nedoumici (kolikogod se s njihovim određenjem možemo i ne složiti), sve prozne tekstove, osim odlomaka romana i crtica nazvat ću novelama ili jednostavno prozama.

Novele su po sadržaju socijalne, tematiziraju bijedu svih ugroženih slojeva. Nisu to proze iz tvorničkih hala, niti je svijet u njima oblikovan „mjerilom radnika". Upravo suprotno, od ukupno četrnaest proznih priloga u prvome godištu (od toga su četiri prijevoda) polovina ih se bavi poraznom slikom siromaštva i zaostalosti na selu (što u drugome godištu nije slučaj, no i tada su rijetkost novele o proletarijatu). Česti su prikazi zajednice, uspjele slike seoskih mikrostruktura, poput Kovačićevih novela *Selo blizu Sunca* (I: 2: 40-48) i *Vijenac plamenih srdaca* (I: 3: 74-80), u kojima su vrhunski pogođene psihološke nijanse različitih društvenih skupina. Seoski mikrokozmos portretiraju Vitezova novela *Ovčiji pogledi u nebo* (I: 6-7: 10-11) te ulomak romana *Kajin put* (I: 1: 9-13), koji iznevjerava naslovom najavljeno izdvajanje glavne junakinje iz kolektiva (možda zbog lošega odabira prezentiranoga odlomka), a pojedinačnoga protagonista nema ni Seliškarova *Kuća bez prozora* (II: 2-3:47-49) koja se bavi bijedom i ranim sazrijevanjem četvero seoske siročadi. Rjeđe

[129] Prema Genetteu (1997) sredstva i konvencije koje sačinjavaju okvir pisanoga teksta zajedničkim se imenom zovu paratekst, koji se dijeli na peritekst, sredstva koja ostaju unutar teksta: omot, potpis, posvetu, naslov, podnaslov, grafičko uređenje i epitekst, elemente koji referiraju na glavni tekst, ali se nalaze izvan njega. Paratekst osigurava svojevrsni knjižni identitet bazičnomu tekstu i kontrolira način čitanja. Uz suglasnost autora, tekstu ga u procesu distribucije najčešće dodaju urednik, tiskar i izdavač, a to može učiniti i sam autor.

su novele u kojima se izdvaja pojedinac: sluga kojemu se pred razrješenjem životnih problema i obećanom kućicom isprječe vojna komisija i tuberkuloza (Partonićev *Sluga Milutin*, I: 11-12: 267-272) mladi, vrijedni doseljenik izložen spletkama, koji robija tuđe grijehe i završi u vučjim raljama (*Vijenac plamenih srdaca*) te siromašni seoski dječak kojega su trnovit životni put i vječno prazan želudac gurnuli preko ruba (*Vlak harmonika*, I: 8-9: 222-230; 10: 252-257).

U seoskim se novelama uglavnom lamentira nad zatečenom slikom i izaziva samilost, tek se ponekad izražava revolt, a iznimno i prava pobuna protiv nepravde, kao u Kovačićevu *Vijencu plamenih srdaca*. Naime, u svim trima njegovim novelama postoji lik kliconoše, socijalista (manje ili više osviještenoga) koji tek treba prenijeti ideje na pasivnu i prilično praznovjernu zajednicu. Takav je povratnik iz Amerike Močan (*Selo blizu Sunca*), koji upućuje i vjernike i skupinu novovjeraca da se ne daju izrabljivati, prezentira obje vrste propovjednika kao dvije strane novčića, lice i naličje istoga manipulativnog principa. Naposljetku, on je taj koji održi pobunjenički govor prije nego povede narod na ukop umrloga djeteta siromašnoga Karla Harče, bez svećenika i bez obreda: „Dobro znaš što je pop rekao! On hoće 200 dinara. A otkuda tebi? Za njih rušiš, cijepaš, nalažeš i voziš jedan tjedan. Mučiš u šumi marvu, ženu i sebe. – Pa, da imadeš, ne ide da ih davaš njemu! Nije krst, vjerenje i pokop za tebe i za nas dobit! Da i jest tako, nije tvoja dužnost nositi popu pare – da njemu raste trbuh, dok tebi grbača!“ (I: 2: 47). Buntovništvo Šimuna Mužine (*Vlak harmonika*) najočitije je u završnoj sceni izrugivanja sa žandarom u vlaku koji odjekuje od groznoga, nimalo sretnoga smijeha kojim svi siromašni i potlačeni ispiru svoje nevolje. Najdalje je Kovačić otišao u portretiranju revolucionara Luke Jelena (*Vijenac plamenih srdaca*): on je prototip pravednika koji demistificira riječi seoskoga načelnika, a skupina seljaka pod

dojmom njegovih optužbi i pretužne povorke siročića iza majčina lijesa prelazi granicu verbalnoga i teoriju pretvara u praksu. To je i jedini izraz stvarne, fizičke pobune ove novelistike.

Gradska je svakodnevica predmetom pet novela. Iznimno je u noveli *Madame Popov* (I: 3: 70-74) Milke Žicine radnja smještena u inozemstvo: novela problematizira političke i socijalne implikacije života bračnoga para političkih prebjega u Luksemburg nakon Oktobarske revolucije. U crtici *Sa univerziteta* (II: 2-3: 32-34) Ivo Frol se ruga inzistiranju na lijepome u umjetnosti, a potom i „lijepomu“ dohotku koji svaki mjesec čeka univerzitetskoga profesora. Minderovićeva novela *Više nije rat!...* (II: 10: 246-249) govori o surovoj, gladnoj poratnoj stvarnosti siromašne obitelji kao i *Ocena* (I: 5: 134-139; 6-7: 15-18) M. Žicine, slika gradske sirotinjske obitelji koja se raspada smrću oca. U noveli *Narod u kazalištu* (I: 6-7: 6-9) Mato Lovrak tematizira kratak iskorak periferijskih mališana u posjet velegradskomu središtu i predstavi za djecu, a potom povratak u realnost u kojoj se sadržaj predstave može prepričavati i u mraku, zbog skupoće svjetla. Uvodna napomena pojačava njezinu socijalnu tendencioznost: nastala je povodom članka iz „Novosti“ o posjeti djece iz predgrađa kazalištu, i to samo one čiji su roditelji mogli platiti 2 dinara za kartu. Protest protiv socijalne nejednakosti Lovrak je iskazao idejom organiziranja predstava za široke narodne mase.

U pravcu proleterske književnosti ide ne osobito uspjela novela *Prema novorođenom suncu* (II: 2-3: 55-60) Vjekoslava Šubića koja prikazuje jalov pokušaj bezemljaša Mate da potakne radnike na ustanak i završava slutnjom nekih budućih pobuna: „‘Eto mi sad idemo, a vi ostajete tu, na svojoj zemlji, kod svoje kuće. Ali sjetićete[!] se jednom i nas, kad se i vi, kao i ovaj moj i vaš drug, i mimo volje moradnete[!] uputiti u neizvjesnost. Onda ćete me razumjeti. A sad ostajte zdravi i promislite o onom što sam vam govorio‘“ (II: 2-3: 60). Još je više prevratničkoga poten-

cijala u noveli *Mati plače* (II: 6-7: 143-145) V. Grivića koja tematizira robijaške dane mladoga komunista Branka. Obje ove novele svakako zaoštravaju profil časopisa, one su najangažiraniji prozni tekstovi u „Savremenim pogledima".

Socijalni bunt i ateizam iskazuje novela *Dvije povorke* (II: 1: 6-8) Juša Kozaka čiji pripovjedač ironizira katoličku vjersku procesiju i staje u povorku svih obespravljenih kroz stoljeća, dok osrednja novela Mile Dimić *Bog* (II: 5: 112-116) dvoji o Božjoj svemoćnosti, s djevojčicom Zagom kao fokalizatorom. Samomu Berkoviću u jedinome proznom prilogu koji je objavio (potpisan je pseudonimom Vatroslav Repić) važno je iskorjenjivanje zaostalosti, posebno vjerske. *Madona u bunaru* (I: 8-9: 194-196) istovremeno je podrugljiva i sažaljiva introspekcija u seoski mentalni sklop: navodna pojava Gospe u stočnome bunaru u Vrpolju kod jednih budi čudnu mješavinu nade i skepse, a kod drugih – trgovački duh:

„Grčevito stisnuti uz ogradu, znojavi i mokri od prosute vode, razdraženi do bjesnila dugim isčekivanjem i gaženjem po blatu, pojedinci vide u bunaru i zvijezde i sakramente, crkve i oltare, križeve i krune. Neki vide 'Majku Božju' malenu 'kô gipsanu figuru', drugi u naravnoj veličini sa krunom na glavi i djetetom u rukama, treći i sami ne znaju što su vidjeli. Pričaju o tom s prigušenim uzbuđenjem, plaču i krste se. Oko njih se iskupljaju hrpe, ispituju ih. Neugodno im je. I sami ne znaju jesu li što vidjeli ili ne. Svijesno sigurno ne lažu... Panonska mašta radi... Vidjeli su. A u bunaru, širokom oko 2½ metra u promjeru, čude se krupni žapci neobičnoj galami... Oko bunara – vašar. Desetak kola cigana; izvikuju svoje ljubenice i uz put pogađaju kljusad... Licitari prodaju svijeće, medenjake i krunice od šarenih kolačića. Pekari, bozadžije, lončari, sve se to nadvikuje i nudi svoju robu. Mališan koji je prvi ugledao 'čudo' juri sa drugovima unaokolo i prodaje fotografije bunara. Dva dinara komad! Obijesno zvecka punim džepom sitniša. Kupuju ljudi i spremaju pobožno fotografije u njedra" (ibid: 196).

Prijevodna proza prvoga godišta donosi dva priloga iz francuske i po jedan iz ruske i češke književnosti. Iako se s jedne strane nalaze socijalistički konvertit Gide i provjereni socijalist Hugo, po preostaloj se dvojici autora (Čehov, Čapek) ne bi dalo zaključiti da „Savremeni pogledi" imaju ljevičarskih afiniteta. Značajnu prevlast u drugome godištu „Savremenih pogleda" imaju češka i slovačka književnost, što je razumljivo jer je cijeli posljednji dvobroj posvećen tim dvjema književnostima. I ova je novelistika mahom socijalna, lokalizirana u seosko podneblje, „parolaška" i nedjelatna, izuzev odlomka iz romana *Sirena* Marije Majerove, nazvanoga *Štrajk* (II: 11-12: 295-299), o čemu nešto kasnije.

Očigledno je da je Berković u drugome godištu imao velikih problema s pribavljanjem kvalitetnih proznih tekstova (kako će se vidjeti kasnije, ne samo njih). Kovačićevim prestankom suradnje ne mijenja se samo tematika proze u časopisu, nakon broja 10 prvoga godišta „Savremenih pogleda" Berković je objavljivao sve ono do čega je mogao doći. Zakon ponude i potražnje uvjetovao ne baš blistavu sliku domaće novelistike drugoga godišta i nema govora o njezinoj uzlaznoj liniji u „Savremenim pogledima". U nedostatku domaće prozne produkcije urednik se često morao okretati stranim autorima, najčešće suvremenim, a rijetko je reciklirao i stare tekstove, prigodom smrti ili obljetnice kakve književne veličine (Gorki, Hugo, Čehov). Poezija i proza[130] tematski korespondiraju, obje su socijalno obojene, a veoma je slična čak i

[130] Jedini dramski tekst u „Savremenim pogledima" je odlomak 6. scene 1. čina tragikomedije *Fifi čuva zapad* (I: 4: 103-106) Mate Lovraka, trpak pogled na snobovske osiromašene purgere Vilmu i Herlu. Njihov pogled svisoka na seljake, glumatanje i afektiranje, njemačke fraze u govoru, Lovrak, nimalo suptilno, i ne pokušava učiniti pitomijim, na neki ih način približiti čitatelju. Štoviše, Vilma i Herla su iskarikirani do te mjere da autor računa s čitateljevom odbojnosti prema njima. S istim je ciljem odabrana scena u kojoj razmaženi pas Fifi laje na znojnoga seljaka i na taj način, po mišljenju svoje vlasnice, „instinktivno čuva zapad" (ibid: 106).

njihova formalna dimenzija: ni u poeziji niti u prozi autori najčešće ne inzistiraju na formalnoj dotjeranosti, izbrušenosti. U obje vrste književnih priloga važniji je sadržaj koji iskazuju, socijalni i antiratni, čime ovaj segment časopisa korespondira s temeljnim profilom „Savremenih pogleda".

2.4.1.3. Eseji

Književna esejistika „Savremenih pogleda" široko zahvaća u europsku književnost, ne ostavljajući previše mjesta za hrvatske književnike i djela. Tim više što je garnituru hrvatskih esejista iz prvoga godišta na čelu s Berkovićem u drugome zamijenila postava u kojoj prevladavaju srpski autori.[131]

Prilikama u hrvatskoj književnosti bavi se Jonkeova (I: 1: 13-16) suhoparna i preopćenita rekapitulacija lošega stanja u hrvatskome književnom životu, a samo su četiri teksta posvećena hrvatskim književnicima: Brezovačkomu (II: 2-3: 40), Vojnoviću (I: 10: 245-247), Matošu (I: 6-7: 22-25) i Matijaševiću (II: 5: 117-122). Nesklon literaturi koja nije socijalna, Berković prikazuje Brezovačkoga[132] kao glasnogovornika interesa svoje (sveće-

[131] Godine 1935. pod četiri je eseja potpisan Berković, a još mu tri možemo atribuirati. Jovan Popović autor je dvaju tekstova, a Jonke, Matijašević i Đorđijević jednoga, sveukupno dvanaest. Od ukupno petnaest eseja u drugome godištu po dva su objavili Đorđe Jovanović, Oto Bihalji (jedan potpisuje pseudonimom) i Jovan Popović, a po jedan Pavle Bihalji (pod pseudonimom Slavko Rašić) i Ilija M. Petrović. Od preostalih sedam tekstova Berković samo jedan potpisuje punim imenom, a za još dva držim da su njegovi, jedan je ostao enigmom (ijekavski tekst o Rennu, potpisan pseudonimom S. R.), dok su autori preostalih tekstova Weisskopf, Žilka i Milan Selaković.

[132] Iako je tekst nepotpisan, s priličnom ga sigurnošću pripisujem Berkoviću, kako po tipu diskursa, tako i po evidentno neprijateljskome stavu prema svećenstvu.

ničke) klase i zdušnoga borca za vlastite financije, stoga i zagovaratelja društvenoga uređenja u kojemu gospodar sluzi „daruje" posao. Jednako je strog R. Đorđijević u ocjeni Vojnovića: conte Ivo iz vizure plemićkoga podrijetla podcjenjuje narodne mase. Stoga ne čudi da je Matoš, unatoč individualizmu, patološkim muškim i bljedolikim ženskim likovima, prošao znatno bolje: premda je bio „antipod socijalnog pisca", njegovo je stekliško režanje i boemstvo doživljeno kao pravi (iako jalovi) revolt. Pravu je pohvalu zaslužio samo Matijašević jer je od početnih osobnih inspiracija evoluirao do pjesnika revolta i bunta koji „u lirskoj formi daje odraz o zahtjevima kolektivno-psihološkim" (ibid: 122). Berkovićev odabir zastupljenih književnika svjedoči izostanak bilo kakvoga afiniteta prema tradiciji i autorima koji pripadaju prošlosti. Tekovine Marulića, Gundulića i Mažuranića ne spadaju u njegov krug zanimanja jer kulturni kapital prošlosti nije temelj na kojemu namjerava graditi simboličnu vrijednost svoga časopisa. Književnost svedena na dva književnička dueta[133] zasigurno nije mogla biti osloncem njegove književne konstrukcije. Berković nema osobitoga sluha ni za povijest nacionalne književnosti nakon ilirizma niti za usmenu književnost. Dakako da je i u djelima brojnih domaćih pisaca, kako iz davnoga tako i iz netom prošloga vremena, bilo socijalne osjetljivosti i osjećaja za potlačene, samo ih Berković nije ni tražio. On u tkivo svoga časopisa upisuje samo sadašnjost, zaboravlja naslijeđe i stvorenu tradiciju. Odabirom recentnih autora želio je „Savremenim pogledima" osigurati poziciju društveno osjetljivoga periodika koji

[133] U tekstu *Omladina i problemi današnjice*, koji mnogi istraživači Berkovićeva djela drže njegovim prvim objavljenim radom, Berković (1932: 37-38) za stariju književnost koristi sintagme „Vetranići i Đorđevići" te „Vetranići i Gundulići". Činjenica da Vetranović čini prvi dio sintagme u obje kombinacije ne može biti indikativniji pokazatelj Berkovićeva stava prema književniku.

reagira na svoju suvremenost i na svoje stranice bilježi socijalnu zbilju vlastitoga trenutka. Ono što je pritom zaboravio je da zanemarivanje predilirske književnosti dokida kontinuitet hrvatskoj književnosti kao cjelini. Izostanak starije hrvatske književnosti možemo tumačiti i na fonu eurocentričnosti hrvatske književnosti od kraja XIX. stoljeća. Inkorporiranjem priloga iz francuske, njemačke, češke, slovačke i ruske književnosti te metaknjiževnih tekstova (kritičkih i povijesnih) iz istoga vrela, Berković uspostavlja kontekst kojemu želi pripadati.

Prvi korak prema europskoj književnosti čine tekstovi o književnicima i književnim prilikama u Sloveniji i Srbiji. Poezija jedinoga slovenskog predstavnika, Mile Klopčiča (II: 6-7: 161-162), prezentirana je kao dokaz da tendencija ima više lica, da se na svijest i poštenje čitatelja može apelirati i na drugi način, nego što to čini Grosz u svojim oštrim crtežima (ibid: 161). Od srpskih su književnika predstavljeni Branimir Ćosić (I: 5: 140-144) i Dušan Vasiljev (I: 4: 106-108). Ćosićev nedovršen književni opus prikazan je „kao značajan i ozbiljan pokušaj u našoj mladoj socijalnoj literaturi" (I: 5: 144), dok se simulacijom „kilometarskih", tenzijom nabijenih rečenica Vasiljev uspoređuje s Krležom, više po sadržaju nego po izrazu – očitome nihilizmu kod obojice. Krleža se kao lajtmotiv provlači zaokruženom studijom o srpskoj ratnoj književnosti (II: 8-9: 214-218). Autor valorizira ratnu produkciju uz dosta smisla za nijanse: mlaki Crnjanski i Krakov, solidan, ali nedovoljno radikalan Dragiša Vasić, u prikazivanju albanske epizode osrednji Nušić i Jakovljević, odličan dokumentarist Golubović, znalci u prikazu ratne pozadine Ćosić i Kikić. Ukratko, srpska ratna stvarnost nije našla svoga Krležu, a „hiljade Hrvata ubijenih u imperijalističkom ratu imaju u Krleži jednog od svojih glasnika, a milijoni živih Hrvata imaju jednog snažnog borca više protiv ubijanja u novom imperijalističkom ratu" (ibid: 215).

Francuska je književnost, očekivano, zastupljena najvećim brojem eseja, njih sedam. U vidokrug čitateljstva „Savremenih pogleda" ušli su književnici: Hugo, Ronsard, Gide, Rolland i Barbusse. Siva eminencija francuske literarne i političke scene, Hugo, premda socijalist i glasač za lijevu političku opciju u Parlamentu, zbog nedostatnoga je aktivizma postao suvišan na obje pozornice (I: 5: 129-131). Pierreu de Ronsardu (I: 3: 80-85) (lišenomu plemićkoga naslova *de*) spočitavaju se borba za antičke uzore u pjesništvu, inzistiranje na čistoći jezika (Plejade), hvalospjevi najgorim vladarima u francuskoj povijesti, slavljenje dražesti i ljepote brojnih princezica – i zatvaranje očiju pred stvarnošću. Ipak, spas zahvaljuje „snazi njegovog umjetničkog zanosa" (ibid: 85). Dijametralno suprotni Hugou i Ronsardu predstavljeni su Gide, Rolland i Barbusse. Sa simpatijom je portretiran André Gide (I: 4: 99-100), borac „protiv svega onoga što sputava čovječji razum i napredak čovječanstva, protiv fašizma i lomača" (ibid: 100). Rolland (II: 2-3: 29-32) je prezentiran kao vođa prevratnika, čiji neprijatelji izumiru, a vole ga „svi koji hoće pregradnju ovoga svijeta" (ibid: 32). I, naposljetku, Barbusse je u tri postumna osvrta (I: 10: 233; 10: 234; 11-12: 266-267) formatiran kao zalog za budućnost, a „bez obzira na to hoće li on biti 'vječan' ili će biti zaboravljen, mi danas možemo da reknemo da je on pravi lik književnika t. j. čovjeka koji svoj mozak svoju savjest i svu svoju energiju i sve svoje umjetničke mogućnosti stavlja u službu bolje budućnosti čovječanstva" (I: 10: 233). Boje ruske književnosti brane Čehov, Gorki i Tolstoj (posljednja dvojica svaki s po dva teksta). U duhu promicanja revolucionarnoga duha kojim je u cijelosti protkan ovaj segment časopisa već se Čehova pozicionira u teška vemena, zahtjevna „za pisca koji je kao Čehov mislio da je pisac 'obavezan govoriti o narodu, o njegovim patnjama, o njegovoj budućnosti o pravima čovjekovim...'" (I: 3: 65). Sklonost socijalnoj literaturi razlog je parcijalne rehabilitacije klasika Tolstoja (II: 4: 80-83): „S jedne strane najtrezniji realizam,

skidanje svih i svakakvih krinka, s druge religijsko poklecavanje – želja da umjesto činovničkih popova postavi popove iz moralnog uvjerenja t. j. kultiviranje najprepredenijeg i zato naročito odvratnog popovstva" (ibid: 82). Status drevne i vječne vrijednosti, pravo „vaskrsenje" ruski klasik može zahvaliti činjenici smjeni na političkoj pozornici (II: 1: 8-12). Naposljetku, Maksima Gorkoga (II: 8-9: 185-187; 188-196) dovoljno je portretirati dvjema sintagmama: nazvan je „svijesnim proleterom" (ibid: 195) i „aktivnom društvenom snagom" (ibid: 196). Od njemačkih su književnika predstavljeni Ludwig Renn (II: 2-3: 63-65), sinonim za slobodarski duh: rodom plemić, mišlju i djelom aktivist te Heinrich Heine (II: 5: 123-131), u čijoj je umjetničkoj fizionomiji autor detektirao (poželjnu) tendencioznost, a i sam Heine borio se jedino „protiv tendencije u umetnosti bez i trunke umetnosti" (ibid: 129-130). I za poeziju jedinoga engleskog predstavnika, Byrona (II: 6-7: 148-154), kaže se da je „bila 'sa tendencijom' – ali svakako da nije bila ni 'vulgarna', ni 'ružna', ni 'neumetnička', jer je beskrajno oduševljavala nekoliko generacija u prvoj polovini prošlog veka" (ibid: 154). Gotovo svi eseji o stranim književnicima na različite načine, a s istim ciljem, prikazuju književne žanrove kao vrelo pobune, a književnike kao buntovničku jezgru.

Poseban segment čine govori na Međunarodnome kongresu književnika za obranu kulture[134]. To su tekstovi u kojima su upletene razne ideje i zamisli o književnosti. Dijapazon zastupljenih autora zaista je širok,[135] ali se iz naslova može iščitati da njihova

[134] Osim broja koji je u cijelosti „posvećen književnosti u Čehoslovačkoj", uvjetno bismo i svezak 8-9 mogli nazvati tematemom jer iznimno velik prostor posvećuje kongresu književnika u Parizu, kao i broj 9-10 iz 1936., koji gotovo polovicom svoga sadržaja tematizira život i književno djelo Maksima Gorkoga.

[135] [Josip Berković], *S kongresa književnika u Parizu. Komentar kulturi na raskršću* (I: 8-9: 197-198); Strachey, John, *Kulturna baština* (198-199); Gide, André, *Stanje kulture ovisno je o stanju države* (199-200); Kisch, E. E.,

izlaganja omeđuju ne pretjerano širok spektar tema: rat, sloboda, progres, stvaranje. Pored bezazlenih osvrta na trenutnu situaciju u svijetu, u pojedine su govore interpolirane buntovničke parole koje su govornici slobodno iznosili zaštićeni u slobodarskome Parizu, a začudno je to što ih Berković nije pažljivije zamaskirao, dok me bez teksta ostavlja činjenica da cenzura nije zapriječila njihovo objavljivanje. Dovoljno je navesti kratke isječke iz govora Gidea, Stracheya ili Erenburga da se zapitamo kako je cenzor propustio komunističke parole. Podrobniju elaboraciju potrebe za promjenom društvenoga uređenja nudi John Strachey: „Dopustite mi da vam objasnim zašto vodeće sile kapitalističkih država odbacuju kulturu. Marksisti misle da se to događa zato što kapitalistički režim nema više prava na opstanak" (199). Prema Gideu „tek u socijalističkom društvu može potpuno da se razvije osobenost svakog pojedinca" (200). Konačno, Ehrenburg u svijet šalje pobjedničku sliku produhovljene Rusije: „Hiljade predrasuda kruži oko života socijalističke države. Našu sliku pronose svijetom s licem mase ili još gore, s mašinom umjesto lica. Svi znaju da smo mi sagradili velike fabrike, a mnogo se manje zna da te fabrike nisu za nas hramovi nego oruđa i da je naš život upravljen samo jednom cilju: porastu i triumfu čovjeka" (204). S obzirom na obim prostora koji mu je posvetio, vidimo da je kongres Berkoviću veoma važan, on je spojnica perifernoga Slavonskog

Opasni književni rod (200-201); Michaelis, Karin, *Solidarnost među piscima* (201-203); Seghers, Anna, *Ljubav prema domovini* (203-204); Ehrenburg, Ilja, *Treba li društvo književnost?* (204-206); Donini, A., *Talijanski eksperimenat* (206-207); Tabidze, Galaktion, *Georgijanska kultura* (209-210); Lahouti, G., *Kultura i narodnosti u Rusiji* (209-213); Forster, E. M., *Tradicija i sloboda* (213-214); [Anonimno], *Njemačka nije Hitler* (214-215); Last, Jef, [Bez naslova] (215); Gorki, Maksim, *Pismo kongresu* (215); [Anonimno], *Victor Hugo i „Narodni Front" u Francuskoj* (215); Barbusse, Henri, *Nacija i kultura* (I: 10: 234-235); Koljcov, M., *Teme i objekti smijeha se mijenjaju* (235-240); Gold, Michael, *Prava Amerika* (I: 11-12: 273-274).

Broda s velebnim Parizom, varošički prozor u svijet. Za potrebe prezentacije ovako važnoga događaja Berković je iskoristio svoj „adut" poznavanja francuskoga jezika i književnosti. U njegov prikaz „ukomponirao" je vlastite „note": iz kongresne je „simfonije" Berković probrao samo one „stavke" koji su mu odgovarali: kompromitirajući skandal[136] o kojemu je brujala cijela Europa jednostavno je „zaboravio odsvirati". On je u svoj prikaz kongresa uvrstio poželjne reprezentacije,[137] a one druge je neutralizirao, onesposobio. Na izdvojeni primjer Kongresa primijenio

[136] Stanko Lasić (1970: 40) spominje skandal Breton-Ehrenburg i samoubojstvo Renéa Crevela, a cijela priča glasi ovako: Književnik Crevel ubio se u noći 18. lipnja 1935. Njegovo je samoubojstvo bilo rezultat sukoba između Bretona i Ehrenburga tijekom Kongresa. Ehrenburg je u brošuri vrijeđao sve nadrealiste nazvavši ih pederastima, onanistima, mazohistima itd. Breton ga je zbog toga išamarao na ulici i time prouzročio izbacivanje nadrealista s Kongresa (budući da je Ehrenburg bio u Organizacijskome komitetu). Crevel, „jedini komunist među nadrealistima", kako ga je zvao Salvador Dali, tri je dana trčao između dva tabora, pokušavajući isposlovati pomirenje, potom je pokušavao namoliti kongresnike da dopuste povratak nadrealista. Kasno navečer iscrpljen je napustio Kongres i počinio samoubojstvo. Prema: http://en.wikipedia.org/wiki/Ren%C3%A9_Crevel (13. 08. 2013.)

[137] Druga strana medalje, ona manje sjajna od uzvišene i mirotvorne kakvu je prikazao Berković, reflektira okolnosti pod kojima je Kongres održan. To je vrijeme političkih previranja u Francuskoj, žučnih borbi za prevlast između radikalnih desničara Charlesa Maurrasa i ljevičara, na čelu s Aragonom, koji su primali striktne i autoritativne naloge iz Sovjetske Rusije o potrebi simbioze umjetnosti i revolucije. (Sve da Francusku i nije pogodio toplotni udar, tih je pet dana, 21.-25. lipnja, atmosfera svejednako bila usijana.) Za održavanja Kongresa iza kulisa zbivala su se sašaptavanja, politička cjenkanja, stvarale se grupice, ukratko: Kongres je sličio preslikanoj staljinovskoj Rusiji. Neki su sudionici, poput Aldousa Huxleya, stvorili dojam o pet dana neprestane komunističke demagogije. Umjesto ozbiljne rasprave kakvu su očekivali, delegati su prisustvovali susretu na kojemu su francuski komunisti glorificirali sami sebe i Ruse. Prema: Stonor Suanders,

je globalni sustav svake kulture, njezine obvezujuće koncepte i predstave, odnosno svojevrsne sigurnosne filtere koji selektiraju reprezentacije. Time, dakako, nije „propisao" način na koji će ta reprezentacija biti konzumirana u budućnosti jer se „Svaki (se) element u strukturi kulture potencijalno može oteti. Svaka ideja, koliko god ona bila ortodoksna, može biti promijenjena. Svaka reprezentacija može biti cirkulirana. I to je u naravi ove cirkulacije – tajne ili otvorene, brze ili polagane, nasilno nametnute ili slobodno primljene, iznuđene krivnjom i tjeskobom ili doživljene kao užitak – da regulira smještaj, prilagodbu i reprezentaciju kulture Drugoga" (Greenblatt, 1991: 121). Konzument je može „očistiti" od ideoloških naslaga, ali time će izgubiti dio značenja. Prema Stuartu Hallu ([5]1998: 64), ovu „označavajuću praksu" transponiranu putem medija treba interpretirati i razumjeti uvažavajući više njezinu ideološku dimenziju nego sadržaj, samu „poruku".

Među eseje zalutala je i komparacija dviju knjiga, Szabóve *Ljudi* i Szilagyijeve *Selo Demetrovo* (I: 4: 111-113) koju bismo prije očekivali u rubrici *Pregled*. Ipak, Matijaševićeva ozarena projekcija budućega sela i kolektiva (kojom Szilagyi odnosi maestralnu pobjedu pred Szabóvim bljedolikim, beživotnim i papirnatim prikazom seoske zajednice) uklapa tekst u korespondirajuće okružje hvalospjeva angažiranoj literaturi. Segment esejistike zaokružuju dva sintetska teksta: Đorđe Jovanović u drugoj, europskoj „inventuri" ratne književnosti (II: 4: 83-88) disocira zbunjene autore (Céline, Remarque) od velikana koji shvaćaju i osuđuju rat, a tekstom o neoficijelnoj njemačkoj literaturi (II: 8-9: 208-212), prikazanoj kroz sliku najvažnijih predstavnika žanrova, podijeljenih na „borce" i one koji to nisu, propagira se stav o naci-

Frances, *What have intellectuals ever done for the world?*, http://observer.guardian.co.uk/comment/story/0,6903,1361235,00.html (19. 08. 2013.)

stičkoj Njemačkoj kao rezultatu društvenoga reda, a ne genetskoj mutaciji i odabiru cijeloga naroda. Književnoteorijske tekstove potpisuju Josip Berković i Jovan Popović: žanrovskom retrospektivom Berković utilitarnu komponentu proze tumači na primjeru srednjovjekovnoga romana (I: 8-9: 216-219), a Popović u svoje eseje upisuje temeljne teze socijalne literature. U tekstu o dužnosti književnika (II: 2-3: 43-47) likuje nad uzletom tendenciozne literature koja je sve „svesnija svoje tendencije u službi progresivnih društvenih snaga" (ibid: 45), dok u onome o ulozi knjige u društvu (I: 6-7: 18-21; 8-9: 219-222) problematizira društvenu proizvodnost pisane riječi kojoj se smisao gubi onoga trenutka kad prestane kritizirati postojeće društveno uređenje te zaključuje pravim manifestom napredne literature: „Kad pak jednom proizvodna sredstva budu služila zaista svima ljudima, onda će i knjiga postati svakidašnja i ispunjiva potreba čoveka. U ostvarenju toga imaće udela i knjiga koja danas izražava progresivne težnje svoga doba" (I: 8-9: 222).

Političkih tekstova u „Savremenim pogledima" ima devet, dva u prvome godištu i sedam u drugome. Najznačajniji tekst ovoga segmenta je Berkovićeva *Tragedija hrvatskog Preporoda* (I: 2: 33-38), prikaz hrvatske potlačenosti pod Austro-Ugarskom. Za razliku od dotadašnjega lokalnog tretiranja toga problema, on ga vidi refleksom europskih prilika. Imperijalna politika austrijske i mađarske buržoazije te hrvatsko bolno nesnalaženje u političkim igrama na globalnoj razini daju se pročitati i kao metafora njegova vremena: austrougarski kolonijalizam predstavlja srpske osvajačke težnje, a monarhistička je Jugoslavija portretirana pod pseudonimom Austro-Ugarske, odnosno svih uzurpatora: „Politički nacionalizam, nasilna centralizacija, naturavanje tuđeg jezika, isključivi etatizam samo su maske tuđinskog ekonomskog nadiranja i jednako su opasne onda kad su napredne kao i kad su nazadne. Kako im je pozadina uvijek drugačija nego lice,

sile ugnjetavane narode na krajnji konzervativizam i onemogućuju im tako normalno razvijanje" (ibid: 38). Na sličan način Zogović demistificira Njegoševu politiku (I: 1: 12-16): želeći smanjiti otpor naroda prema državi koju je oformio, posebno izražen zbog uvođenja poreza, Njegoš uvećava ulogu vladike Danila u zadnjemu stadiju svrgavanja feudalizma jer mu odgovara nazvati se potomkom oslobodiltelja Crne Gore. Širu perspektivu svjetskih sukoba nudi lucidna analiza židovskih i arapskih sukoba u Palestini (II: 8-9: 230-233) proizašlih iz nezaustavljive imigracije prvih poduprte cionističkim kapitalom, dok se socijalni sukobi onovremenoga Meksika (II: 6-7: 175-176) tumače zapisima Kolumbova suvremenika, misionara Bartholomea de las Casasa, o bjelačkome isključivo ekonomskomu zanimanju za Espanjol odčitljivomu iz trenutnoga uvoza crnačkoga roblja na otok onoga trenutka kad su iz Europe uvezene boginje desetkovale domorodačko indijansko stanovništvo. Simptomatično je to da je europska politička stvarnost 1935. prezentirana samo kroz afirmativni članak o Rusiji (I: 1: 6-7): rusofilni autor iz navijačke lože likuje nad njezinim ulaskom u Društvo naroda razotkrivajući spregu ekonomije i politike. U sljedećoj se godini prešlo iz obrane u napad trima tekstovima koji kritički seciraju i taktički diskvalificiraju fašističku avet koja ugrožava Europu: raščlambom korporativne ideje tj. maskiranja fašističke ideologije kako bi vladajuća klasa održala postojeće društveno uređenje (II: 1: 16-20), potom raskrinkavanjem njemačkoga strateškog plana i bilateralnih ugovora sa zapadnoeuropskim državama kao zaloga neometanja Hitlerovih osvajačkih planova prema istoku Europe (II: 8-9: 226-229) te „razodijevanjem" Hitlerove demagogije iz kapitalnoga djela *Mein Kampf*, školskoga primjera mistifikacije i improvizacije, prešućivanja nepovoljnoga i naglašavanja korisnoga (II: 6-7: 163-166; 8-9: 223-226). Jedini osvrt na hrvatsku političku sadašnjicu donosi u najmanju ruku neuobičajen pri-

kaz Svetozara Pribićevića kao borca za hrvatske interese u parlamentu, čijim su odlaskom u opoziciju Hrvati izgubili moćnoga zaštitnika (II: 10: 255). Usamljen u bespućima jedinoga teorijskog teksta *Šta je nacija* (II: 6-7: 171-173), Staljin u njezinu određenju obzir uzima sve relevantne parametre: „Nacija je istorijski postala stabilna zajednica jezika, teritorije, ekonomskoga života i duhovnih odlika koje su došle do izražaja u zajednici kulture" (ibid: 173). S vremenom „Savremeni pogledi" postaju sve zainteresiraniji za suvremenu politiku, posebno za akutni problem fašizma. Ovi tekstovi izvrsno korespondiraju sa sitnim zapisima rubrike *Bilješke* u kojoj je bauk fašizma vječna tema.

Za ekonomsku je problematiku u „Savremenim pogledima" dobrim dijelom bio zadužen Mijo Mirković. Fokus svih šest njegovih tekstova ekonomske tematike je seljak, bilo da piše o njegovu nepovoljnome položaju u svijetu (I: 11-12: 261-266), o promjenama u statusu seljaka na tlu Jugoslavije od 1918. do sredine 1930-ih (I: 6-7: 1-5) ili analizira život seljaka u Francuskoj (II: 6-7: 137-141) i Belgiji (II: 1: 1-6) (sva tri potonja teksta oprimjerena su mnoštvom vrlo dojmljivih brojčanih pokazatelja), dokazuje socijalnu neodrživost seljačkih ideologija koje se mogu pojaviti jedino u agrarnoj Europi (II: 10: 241-244) ili komparira položaj radnika i seljaka (II: 2-3: 35-39). Mirković u časopisu zadobiva status sličan pjesniku Matijaševiću, on je kućni majstor, prisutan u gotovo polovini svezaka „Savremenih pogleda". Trodijelni tekst potpisan pseudonimom Spektator (Krašovec) fokusira drugu staleško grupu ondašnjega društva, srednji sloj (II: 2-3: 49-53; 4: 77-80; 5: 105-109), za koji autor drži da bi bilo bolje da se do kraja proletarizira što bi u konačnici dovelo do ujedinjenja s radništvom. Studija privredne krize u Americi (I: 10: 240-244) nastale kao posljedica nedovoljnoga iskorištavanja proizvodnih kapaciteta i analiza talijanske financijske situacije (II: 6-7: 156-159) uzdrmane ratom u Abesiniji i trajno ugrožene prevelikom ovisnošću o uvozu solidno su dopunile sliku globalne ekonomske situacije sredine 30-ih godina XX. stoljeća. Na taj način Berković i ovim segmentom časopisa priskrbljuje „Savremenim pogledima" identitet kozmopolitske tiskovine, a nije zanemariva ni sastavnica aktualnosti koju njime upisuje u časopis – znati odgovoriti na zahtjeve danoga trenutka.

Na stranicama „Savremenih pogleda" nisu rijetkost tekstovi kojima se kritizira onodobno društvo, koji u sebi imaju „ugraviranu" pedagošku crtu poučavanja i popravljanja. Prvi broj časopisa Berković je otvorio upečatljivim tekstom o slavonskome prejedanju tijekom tamošnje „društvene sezone" (I: 1: 1-4). Grmljavinu ovoga teksta dodatno je naglasio linorez Julija Tomića *Kolinje* koji prikazuje debeljuškastoga mesara okruženoga nepreglednim mnoštvom svinja – slika koja se usijeca u mozak. Znamo da je vizualne informacije katkad moguće dvosmisleno tumačiti, ova, međutim, ne ostavlja mjesta dvoumljenju: iz nje prosijava neupitna kritičnost. Berković se ovim tekstom upisuje u niz autora[138] koji su kritizirali stereotip slavonskih uživatelja i kompleks putenosti te posvaja staro, klišejizirano viđenje razuzdanosti Slavonije i Slavonaca, osporen tek u našoj suvremenosti. U Slavoniju je lokalizirano i razotkrivanje „čuda" ukazanja Gospe u vrpoljačkome bunaru (I: 8-9: 193-194), popraćeno podsjećanjem na još neka „čuda" s ovih prostora (navodno krvavo znojenje žene sa Sušaka proizvodila je juneća krv kupljena kod lokalnoga mesara) i izvan jugoslavenskih granica (vrijenje krvi po narudžbi napuljskoga zaštitnika sv. Gennarija), obojeno autorovim prijezirom na opijenost naroda „čudima" te svećeničku apatiju jer ih vjerničke ovce napuštaju. Na crkvu se neizravno referira i tekst o potrebi

[138] Prohaska, Dragutin, *Slavonština u našoj književnosti*; Ivakić, Joza, *Selo u hrvatskoj književnosti*; Dukat, Vladoje, *Šokadija u sliki, pjesmi i prozi*; Benešić, Julije, *Raspojasana Slavonija* itd.

civilnoga braka (I: 4: 109-111), za sve slučajeve u kojima ljudi žele ozakoniti svoju vezu zbog djece, nasljedstva, alimentacije. Ne može se reći da autor nastupa kao ateist, više kao dobronamjerni kritičar. I pritom razlučuje crkvu kao instituciju od svećenika, koji su, ipak, ljudi. U drugome se godištu kao lučonoša narodnoga prosperiteta profilirao i Jovan Popović, i to osudom omalovažavanja ženskoga intelekta i vraćanjem žena u krug obitelji kako bi se smanjila nezaposlenost (II: 1: 20-23) te usporedbom (II: 4: 88-92) nekoga Rade koji je prodao „polnu žlezdu" i omladine u svijetu koja za ratne mašinerije uglavnom fašističkih zemalja prodaje svoju mladost nasuprot „jedne nove omladine, koja u novome društvu, vedra, energična, bez balasta i štetnih ostataka iz prošlosti, izgrađuje budućega čoveka" (ibid: 92).

Znakovit je dvodijelni tekst naslovljen *Dijalektika dr. Frana Bubanovića* (II: 4: 97-100; 5: 131-136). Iako se natruhe dijalektike provlače kroz velik broj angažiranih književnih i, napose, metaknjiževnih tekstova, samo je ovomu, po svemu specifičnomu tekstu, dijalektika u žarištu interesa, točnije njezina iskrivljena interpretacija ponuđena u Bubanovićevu djelu, koju autor ovako sažima: „I biti pravi umetnik – socijalni realist, ne znači dati isključivo fiziologiju gladi, već i njezinu sociologiju, ako bi se tako moglo reći. Eto tu, na društvenom planu dr. Fran Bubanović je konzekventno klasan, što je i izazvalo njegov prilično nedoučen pohod na dijalektiku. Ali ipak zato u izvesnim momentima dr. Bubanović dok se drži naučnog materijala, više je nego li briljantan materijalist" (II: 5: 134).

Književni prilozi stoje u opreci s esejistikom „Savremenih pogleda": dok kroz snažne filtre proznoga i još snažnije poetskoga segmenta strani autori teško prolaze, dotle esejistički dio više naginje naginje europskim književnostima nego domaćoj. Prevlast u ovome segmentu „Pogleda" imaju eseji o cjelokupnim književnim opusima pretežno stranih i nekoliko domaćih veli-

kana pera, uz pokoji osvrt povodom njihovih obljetnica života i smrti i nekoliko književnopovijesnih i književnoteorijskih tekstova. Ne mogu ne primijetiti odsutnost eseja o slikarstvu unatoč tomu što je Julije Tomić cijelo prvo godište „Savremenih pogleda" zapravo „kućni" suradnik,[139] tek je u *Pregledu* Berković objavio negativan prikaz njegove mape crteža *Iz naših dana*. Eseja iz područja glazbe pogotovo nema, iz pisma Dragutinu Tadijanoviću razvidno je da je Berković planirao suradnju Lovre Matačića u „Savremenim pogledima" – da se ona ostvarila zasigurno bi slika esejistike izgledala drukčije. Ipak, svojom visokom diskurzivnom razinom eseji ojačavaju[140] profil časopisa.

Zamjećujem jedan poseban tip eseja: riječ je o kraćim (zapravo ih uopće ne bih smjela zvati esejima) popratnim tekstovima, kojima su se pojedini prozni prilozi prilagođavali programskim gabaritima „Savremenih pogleda". Adaptacija je osigurana „ključem" za odčitavanje, najčešće naglašavanjem naprednosti autora (npr. Čehova, Hugoa, Gorkoga i dr.), tj. njihovo se značenje „proizvodi". S druge strane, oni preoznačavaju svoj kontekst (Coha, 2005: 296). S vremenom postaje osjetna prevlast metatekstova nad književnim artefaktima, i to ne samo kvantitativna. Programski ciljevi koje u „Savremene poglede" donosi Jovan Popović profiliraju esejistički segment u bitno angažiranijoj maniri od poetskoga i proznoga dijela časopisa. Eseji prijete zastrijeti kako domaću tako i prijevodnu produkciju: izvorna su književna djela gotovo „kapitulirala" pred sve brojnijim književ-

[139] U drugome godištu „Pogleda" Tomića uopće nema, ali je zato sljedeće godine u konkurentskim „Književnim horizontima" dobio priliku pisati o likovnoj umjetnosti, točnije o dvjema slikarskim izložbama. Usp. *Izložba hrv. slikara u Zagrebu*, „Književni horizonti", IV (1937): 1-2: 26-27; *Djelo slikara Vilima Svečnjaka*, ibid: 3: 41-46.

[140] Na suprotnoj strani, kao čimbenik koji „Poglede" izvlači iz akademizma je filmska rubrika.

nopovijesnim rekapitulacijama te književnoteorijskim objašnjenjima. Ako ovomu pridodamo političke, sociološke i ine tekstove glavnoga dijela časopisa (da i ne spominjem kritičku rubriku *Pregled*) vidimo da je u „Savremenim pogledima" sa svakim sljedećim brojem književna sastavnica bivala sve ugroženijom. Možda je upravo to razlogom zašto je Berković posljednji broj časopisa posvećen književnosti u Čehoslovačkoj ilustrirao iznimno velikim brojem književnih priloga. Njime je na određeni način izvršena poetska pravda i prvi dio sintagme kojom je podnaslovljen časopis dobiva svoj smisao.

2.4.1.4. Prijevodna književnost[141]

Kao što je to slučaj u svakoj tiskovini, tako i u „Savremenim pogledima" prijevodi svjedoče idejnu usmjerenost časopisa, ali i dominantan ukus i stil razdoblja. U radikalno lijevim časopisima, među koje se često „guralo" i „Savremene poglede", prevladava praksa prevage prijevodnih priloga, uglavnom ljevičarskih pisaca (I. Ehrenburg, H. Barbusse, M. Gorki, E. E. Kisch i dr.) i tretman književnosti kao tek jednoga od načina transmisije ideja, vida borbe. Tekstualna praksa predmetnoga časopisa djelomično potvrđuje navedenu tvrdnju: u prijevodnome segmentu „Pogleda" zastupljen je priličan broj lijevih autora, ali prijevodna

[141] Prijevodna je književnost organizirana po nacionalnome ključu iz dva razloga: prvi mi je osvijestio Berkovićev postupak prezentacije nacionalnih književnosti Čeha i Slovaka iz kojega je postalo jasno da je potrebno više reći o prečesto zanemarivanim posrednicima između stranih i hrvatske književnosti, a drugi se razlog krije u potrebi razbijanja dogmatskoga marksističkog oklopa koji je „Pogledima" silom naturan – ovaj oblik organizacije prijevodne književnosti barem poljuljava navodni ljevičarski ekstremizam i radikalizam „Savremenih pogleda": pored neupitnih, dijelom i „tvrdolinijaških" ljevičara, među autorima je i solidan broj „neorijentiranih".

književnost ne odnosi prevagu u ukupnoj časopisnoj „masi". Nadalje, prijevodna književnost u časopisu ima status jedne od simboličkih praksi, odnosno jedne vrste reprezentacije unutar polja cirkulacije, koja djeluje s ciljem borbe za ljevičarsku ideju, a također i radi ulaska u kulturalne pregovore u kojima se preoblikuje, uvećava ili umanjuje njezina simbolička vrijednost. Nelijevo „susjedstvo" ljevičarskih autora i tekstova bitno „umekšava" profil ovoga segmenta i časopisa u cijelosti.

Prijevodni segment „Savremenih pogleda" čine prilozi iz češke,[142] slovačke, ruske, bugarske, njemačke i francuske književnosti. Razlike u zastupljenosti toliko su velike da je evidentna „protekcija" iskazana prema češkoj književnoj produkciji. Ova nacionalna književnost dobiva iznimno velik prostor i poseban tretman u časopisu: nakon nekoliko pojedinačnih tekstova raspršenih u oba godišta, veliko je finale doživjela s posljednjim objavljenim dvobrojem časopisa, jedinim tematemom u dvije godine. Vođen idejom o posvemašnjem neznanju hrvatske čitateljske publike o književnosti u Čehoslovačkoj,[143] Berković u uvodnome

[142] Početak popularizacije češke književnosti korijene vuče još iz prvoga hrvatskog književnog časopisa, „Danice". Najviše su se prevodili ili se na njih referiralo: Karel Drahotín Villani, František Exner, Karel Boleslav Štorch, Josef Množislav Bačkora, Jan František Svoboda, Václav Hanka, Josef František Smetana, Karel František Zap, Karel Havlíček Borovski, Prokop Chocholoušek, Josef Kajetán Tyl i dr. Prema: Coha, 2009: 180. U kojoj se mjeri tendencija nastavila u XIX. st. koncizno predočava Marijan Šabić u knjizi *Iz zlatnog Praga* (2009).

[143] Berković jasno razlikuje državnu tvorevinu od dviju nacionalnih književnosti. Ipak, zanimljivo je da, koliko god socijalno osviješten, nije vidio paralelu između hrvatskoga i slovačkoga naroda. Nekadašnji praški student u priličnoj je mjeri indoktriniran idejom o demokratičnosti nove, zajedničke države Čeha i Slovaka. On ne vidi (ili ne želi vidjeti) da je kolonijalna politika koju Srbi provode nad Hrvatima gotovo vjerna replika češkoga odnosa prema Slovacima. Također previđa da je umjetno stvorena, izma-

tekstu tematskoga dvobroja na sebe preuzima ulogu informatora o političkim, gospodarskim i kulturnim prilikama u tadašnjoj državi, a posebice se osvrće na brojne veze koje je Hrvatska kroz stoljeća ostvarivala sa Češkom i Česima. Naposljetku se dotiče i pitanja kriterija:

„U našem izboru pokušali smo obuhvatiti sva nastojanja koja idu za tim da umjetnički izraze svoje doživljaje i svoje zanose kao neposredno davanje umnih vrednota – davanje pojedinca društvu. Bez metafizičkih i mističkih komponenata koje odnos između umjetnika i svijeta zapliću u klupko proturječnosti. (To su danas u ČSR književnici koji su se gotovo bez iznimke okupili u skupini Blok.)“ (II: 11-12: 280).

Uvertira u izvorne tekstove odabrane prema spomenutomu načelu i sporadično distribuirane tijekom oba godišta „Savremenih pogleda“ pojavljuje se odmah u prvome broju: u rubrici *Bilješke* objavljena je kratka vijest o Čapeku kao laureatu češke državne nagrade za roman *Meteor* (I: 1: 32), popraćena najavom Uredništva o skorome objavljivanju poglavlja iz nekoga autorova djela. Nedugo potom uslijedila je još jedna kratka vijest, ovaj puta o turbulentnoj recepciji *Dobroga vojaka Švejka* na dalekome sjeveru Europe: Berković donosi komentar časopisa „Svenska pressen“ zbog optužnice za bogohuljenje podnesene protiv urednika novina „Tulenkantajat“, koji je donio ulomak Hašekova romana (I: 3: 94-95). Nije nevažna činjenica da Berkovića zanima recepcija češke književnosti u svijetu.

štana čehoslovačka nacija u istoj mjeri konstrukt, legura, isto koliko je to i tzv. jugoslavenski narod, a u „Savremenim pogledima“ bori se upravo protiv državotvornim genetskim inženjeringom stvorenoga bratstva i jedinstva. Zanimljiv je i intrigantan Berkovićev odabir upravo češke i slovačke književnosti u vrijeme kad predsjednik jugoslavenske vlade Milan Stojadinović sve više okreće Beograd prema Berlinu i Rimu, a službeni Prag osjeća da su međusobne naklonosti unutar Male Antante stvar prošlosti.

Češko pjesništvo u „Savremenim pogledima“ do tematema reprezentira samo Jiři Wolker, i to trima pjesmama, što ga čini najzastupljenijim stranim pjesnikom u časopisu. Dvobroj donosi pjesme Wolkera (očekivano), Petra Bezruča, Josefa Hore, Óndre Łysohorskoga, Viléma Závade, Jiřija Taufera, Jana Nohe i Františeka Halasa. Osim inkluzije, kao semantički značajan čimbenik nameće se i distribucija pjesnika u tematemu: Bezručeva pjesma *Bernard Žar* (II: 11-12: 281), potresan i angažiran uvid u odnarođenje (ponjemčenje) šleskoga čovjeka na Ostravi[144] stoji, poput perjanice, ispred nove generacije socijalnih pjesnika. Za razliku od segmenta proze u kojemu je u tematskome dvobroju provedena podjela po nacionalnoj osnovi, u distribuciji pjesništva ovo načelo nije poštovano, pa su „pod kišobranom“ češko-slovačkoga državnog zajedništva, pjesme posljednja četiri spomenuta autora združene s onima slovačkih kolega. Iako tematski raznolike, najviše pjesama pjeva protiv rata: Wolkerov *Mirogoj* (I: 6-7: 6), Zavadina *Stara Evropa* (II: 11-12: 322), Tauferovo *Do viđenja* (II: 11-12: 323), Nohine pjesme *šest spjevova o asturiji* (II: 11-12: 324-325) i *rađa se* (II: 11-12: 327) te Halasove *Don Kihot vojuje* (II: 11-12: 326). Drugi značajan podkorpus pjesama nosi socijalne prerogative, napose Wolkerove *Lice za staklom* (II: 2-3: 60-61), socijalna osuda dokonih bogataša, *More* (II: 11-12: 310-311), himnodij kolektivu i *Stid* (II: 11-12: 311-312), očitovanje sažaljenja prema tuberanki te potresna *Balada o krivoj baraci* Óndre Łysohorskoga (II: 11-12: 329) o starici koja si je sama presudila nakon materijalne propasti. Unatoč

[144] Ostrava je treći po veličini grad u Češkoj Republici; smješten je na granici povijesnih pokrajina Moravske i Češke Šleske; zbog pronalaska velikih ugljenokopa u XVIII. st., grad je postao centar češke metalurgije; dekretom Franje Josipa o odvojenju Šleskoga Vojvodstva (Herzogthum Schlesien) od Moravske 30. 12. 1849. na dotadašnju češko-poljsku matricu uporno se i nasilno ucjepljuje njemački jezik. Prema: http://www.bruntal.net/2009100001-o-urednim-jazyku-ve-slezsku-1851-1910 (16. 08. 2013.) i www.cesky-jazyk.cz/cjl/vytvor-pdf.php?typ=denik&id=774 (15. 08. 2013.)

naslovu, Halasova pjesma *Mi slavimo mir* (II: 11-12: 326) manje govori o ratu, a više o rastućoj svijesti obespravljenih:

„Mi hoćemo mir rada i napretka za sve / Mir plodnih polja na kojima moćni traktori klopoću / Mir vedrih fabrika u kojima moćni strojevi štropoću / Mir bez ugnjetača, bez truta debelog, bez parazita. / Mir u kome svaki ko živi radi / U kome svaki ko radi ima hleba / I svaki razvija slobodno svoje sile / Mir zemaljske pravde, ne mir iza groba! / Mi hoćemo pravi, istinski mir!" (II: 11-12: 326). Najveće odstupanje od korpusa predstavljaju introspektivne pjesme Josefa Hore, *U mećavi* i *Riječi* (II: 11-12: 300), atipične čak i za autorski opus pjesnika periferije, etike i meditativnosti. One povlače pitanje Berkovićeva kriterija pri odabiru autora i pjesama: budući da u izbor nisu ušli samo socijalni književnici, držim da je Berković trebao uvrstiti barem jednu pjesmu nadrealista Nezvala, a nedostaju i Jindřich Hořejši, pjesnik socijalnoga senzitivizma koji se ironijom brani od patetike i Jaroslav Seifert, proleter po rođenju, nesuđeni prebjeg u artizam, u svojstvu protuteže preferiranomu socijalnom pjesništvu, tim više što je „propusnost" u proznome segmentu mnogo veća.

Liberalnije okružje proznoga segmenta svjedoče Hašekova satira o uzaludnosti slanja misionara među ljudoždere (II: 11-12: 291-293) te čak dva poglavlja futurističkoga romana *Tvornica apsolutnoga* Karela Čapeka (I: 2: 48-51; II: 11-12: 301-304). Sagledan kroz prizmu ukupnosti priloga objavljenih u „Savremenim pogledima", razumljiv je odabir odlomka iz ovoga romana, a ne iz nagrađenoga *Meteora*: umjesto rašomonske i neopipljive prezentacije ljudskoga identiteta Berković preferira roman koji je u svojoj krajnjoj konzekvenci antiratni. I dok je protest protiv suludosti ratovanja izvrsno zastupljen poglavljem *Napoleon brdske brigade*, poglavlje *U noćnoj redakciji* subverzivan je izbor, od njih 30 odabrano je ono koje prikazuje crkvu kao ravnopravnoga natjecatelja u opsjenarskoj kompeticiji: „'Vidiš dakle, dragi sine:

svuda Apsolutno reklamiraju za sebe s velikom slavom, ukazuju Mu čast i stavljaju sjajne ponude, imenuju Ga počasnim članom, mecenom, protektorom, Bogom i ja ne znam čim još, a ovdje kod nas nekakav ludi pater Jošt, Jošt, molim, neki sićani Joštić viče, da je to sve lopovska prevara i naučno dokazan švindl. Isuse Kriste, ti si nam podvalio!'" (I: 2: 51).

Iako se Olbrachta, najzastupljenijega stranog autora proze, naziva „naprednim češkim piscem i najtalentovanijim i najizrazitijim češkim piscem – borcem za ljepši život čovjeka" (II: 8-9: 219), njegova se naprednost manifestira isključivo u upućivanju na zaostalost podkarpatske Rusije i njezino iskorjenjivanje. U odlomcima romana-feljtona *Brda i stoljeća* naslovljenima *Sela jedanaestog stoljeća* (II: 8-9: 219-222) i *Židovi* (II: 10: 259-262) on podmješljivo-zaljubljeno gleda priprosti narod koji se polako uči nositi s galopirajućim promjenama. Veoma je sličan odlomak *Koločava* (II: 11-12: 285-288) iz Olbrachtova najboljega romana *Nikola Šuhaj*. Jedini „pravovjerni" proleterski tekst predstavlja ulomak iz romana *Sirena* Marije Majerove, nazvan *Štrajk* (II: 11-12: 295-299). U priči o štrajku rudara u industrijaliziranome dijelu Čehoslovačke susrećemo i Masaryka, koji dolazi poučiti štrajkaše o potrebi solidarnosti. U tekstu nalazimo prave parole i prosvjedne dionice, formulaičan jezik prosvjednika: „'Mi smo zadovoljni i u borbi stalno dobro raspoloženi, moralna jakost u kladnjanskom kraju nije još nikad bila tako čvrsta i disciplinirana, jedna smo hrid i imamo jednu dušu, stojimo sami protiv kapitala'" (ibid: 297). Posljednji broj „Savremenih pogleda" uveo je slovačku književnost u obzor svojih čitatelja, ne podliježući ozakonjenomu, državotvornomu zamagljivanju pojmova nakon 1918.,[145] štoviše, u časopisu su mjesto našli i sintetički članci o

[145] „Pretapanje" dvaju nacionalnih identiteta započelo je još u ilirizmu, no od 1918. je postalo službeno.

laškoj književnosti (i njezino oprimjerenje u pjesmi *Balada o krivoj baraci* Óndre Łysohorskoga) te prikaz književnosti nazvane potkarpatskoruskom, čiji autor, A. Hartl bez zadrške razdvaja dva nacionalna smjera ove književnosti: ukrajinski i ruski.

Boje slovačkih pjesnika brane samo Fraňo Kraľ i Laco Novomesky, a jedina dva prozaista koja su našla mjesto u „Savremenim pogledima" su Peter Jilemnicky i Milo Urban. U propagirani se poetički obrazac socijalne literature koju promiče časopis savršeno uklapaju i poezija i proza slovačkih književnika. U pjesmi Kraľova *Kosca* (II: 11-12: 317) odzvanja plač gladnih radnika, a *Dvije balade* Lace Novomeskoga (II: 11-12: 317) opjevavaju rudarski život utopljen u alkoholu, sav usmjeren sljedećoj postaji, smrti, naviještenoj zvonima. Pripovijetka Jilemnickoga *Povratak* (II: 11-12: 315-317) otvara problem osiromašenja sela nakon 1. svjetskog rata, bogaćenja lihvara na tuđoj nesreći i čestih egzekucija, a odlomak iz romana *Živi bič* Mile Urbana (II: 11-12: 318-321) oslikava demoralizirano selo, lišeno iluzija, trpko, gnjevno i zlobno, tolerantno samo prema umirućima. Iako sam svjesna objektivno većega obima češke književnosti, svejednako moram primijetiti Berkovićevu subjektivnost prilikom dodjele bitno manjega prostora slovačkoj književnosti, svega 10-ak stranica u dvobroju, u odnosu prema 35 posvećenih češkoj književnosti, ne računajući potkarpatoruski i laški subkorpus.

U tematskome je dvobroju Berković istodobno pred čitatelja donio književne priloge i kritičke tekstove (i krokije)[146] o njihovim autorima, češće samostalne, no ponekad i uklopljene u širu rodovsku sliku jedne od dviju nacionalnih književnosti.

[146] Češku i slovačku književnost u „Savremenim pogledima" prikazat ću kumulativno uslijed isprepletenosti književnokritičkih tekstova (u vidu sintetskih članaka i leksikonskih natuknica) i njihovih predložaka, tim više što su pojedine kritičke članke napisali češki autori, pa su kao takvi, zapravo, prijevodni prilozi.

Metaknjiževni tekstovi su, osim zasjeka u pojedinačne opuse, sintetizirali informacije o češkoj i slovačkoj književnoj produkciji po rodovima (uopće ne spominjući dramu) i na taj način postavili ove dvije književnosti u bitno drukčiji položaj po pitanju recepcije od drugih književnosti: čitatelju je recepcija usmjerena, čak potpuno kanalizirana. Za većinu je tekstova ponuđen ključ, njihov je autor situiran u odgovarajuću paradigmu, pripadnost smjeru ili pokretu ne ostavlja mnogo mjesta nagađanju (ni samostalnomu istraživanju) autorove profilacije. Premda je u dvobroju u cijelosti osjetna naklonost prema generaciji[147] mladih autora i njihovu aktivizmu, zasebnu je studiju u svesku dobio samo prilično protežirani Jiři Walker[148] (II: 11-12: 306-309). U očima Jaroslava Malýja[149] on je

[147] Međusobne veze između književnika predstavljaju nezaobilazan segment književnoga polja svake nacionalne književnosti. Ovdje uočavam tek jednu sekvencu njihova globalnoga umreženja: 1932. Josef Hora je povodom 65-og Šaldina rođendana uredio antologiju u kojoj su priloge objavili František Halas i Marié Majerova.

[148] Wolkerov se povlašteni tretman ne tiče samo „Savremenih pogleda", prisutan je i u drugim časopisima na što je čitatelju skrenuta pažnja. Unatoč eskaliralomu sukobu sa Žimbrekom, Berković (ili Malý) upućuje čitatelja na 3 pjesme i Jonkeov tekst o Wolkeru izašle u „Književnim horizontima", potom na ranije objavljene Wolkerove pjesme u matičnome časopisu, na jednu pjesmu i kritički članak Franje Pavešića u „Književniku", a ne ustručava se reći da je od dvije pjesme izašle u „Stožeru" jedna loše prevedena. (Očigledno su odnosi sa „Stožerom" relativno čisti, nema osobnih problema, a nije mu ni toliko bitan da bi ga poštedio kritike).

[149] Jedini podatci o Jaroslavu Malýju potječu iz ostavštine daruvarskoga profesora hrvatskoga jezika Frante Buriana. Iz preslike papira ispisanoga rukom vide se dva Malýjeva zaposlenja: suplent beogradske trgovačke akademije (bez datuma, vjerojatno kronološki prije) i profesor u Gospiću (1942). Lista objavljenih radova je kratka, jedini angažman na književnome polju koji se uklapa u očekivanu sliku prevoditelja sa češkoga je uredništvo (i predgovor) antologije srpske poezije *Gorski venac* prevedene na slovački jezik [*Horský veniec*, prema COBIS-u]. Spominjem i nekoliko tekstova

borac koji nakon početne naivnosti odlučuje „boriti se za novi svijet koji će ukloniti patnje i stradanja. Jedinstveni vitalni elan, puna solidarnost sa onima koji žive u bijedi, potiskivanje svega individualnog, sve to stvara u Volkeru snažan aktivizam koji će se na ponekim mjestima dići do titanskog razmaha" (ibid: 308). Autor Hašekova literarnoga portreta (II: 11-12: 293-295) Ljudevit Jonke *Švejka* vidi kao antiratnu satiru koja upozorava na svu besmislenost ratovanja, Soldan prikazuje onodobno vrlo popularnoga Olbrachta (II: 11-12: 288-291) kao „borbenog, svjesnog i revolucionarnog" (ibid: 290), dok Václavek upućuje Čapeku (II: 11-12: 304-306) težak prigovor: smeta mu njegov pragmatizam i nerazmjer književnikovih unutarnjih zbivanja i svijeta suvremene civilizacije – iako je *lirizam* misli Čapekova najveća vrijednost, on svoj uspjeh ima zahvaliti modernim temama, kojima se na na svjetskoj pozornici nametnuo ispred „vrednijih" autora.

Drugi vid usmjerene recepcije predstavljaju bilješke, njima je sugerirano poželjno čitanje kritičara Šalde, pjesnikâ Bezruča, Halasa i Hore te prozaistâ Majerove i Jilemnickoga. Potonje četiri potpisuje Bedřich Václavek, dijeleći autore u dva tabora po ključu senzibilizeta za realno i društvenoga angažmana. S pjesnicima nije osobito zadovoljan: Hora dobiva ukor zbog odlaska u spiritualizam i slaboga osjećaja za društvenu stvarnost, iako, unatoč tomu, pripada „među najveće češke liričare" (II: 11-12: 301), dok Halasa zagušuje osobna nota, premda se u posljednjoj zbirci ponovno okreće masama (II: 11-12: 331). Na drugoj strani Peter Jilemnicky zbog društvene osviještenosti dobiva Václavekovu pohvalu: osim što je s vremenom tematski proširio svoje proze i u njih uvrstio novu društvenu snagu, proletarijat,

skautske problematike te posve neočekivan tekst, *Pred vratima hrama*, u: *Nacionalistička omladina Gospića u borbi za NDH*, Gospić, 1942.

„oblikovno je učinio dalji važan korak od staroga realizma k realizmu socijalističkom" (II: 11-12, 317). Autor pohvalno govori i o *Sireni* Majerove kojom je „umjela zahvatiti sve pokretne sile društvene i slijediti njihov razvoj sve do početka svjetskog rata. Ugrađen potpuno u društvenu zbilju, uzdiže se roman do snažnih pjesničkih dojmova" (II: 11-12: 301). Berković se poduzeo autorstva dviju, njemu posebno važnih natuknica. U prvoj posvaja ocjenu Ladislava Žilke i ocjenjuje idejnoga vođu mlade generacije, Petra Bezruča, kao „klasika proleterske književnosti" (II: 11-12: 287), a potom dodaje: „I ostale pjesme te prve zbirke toliko su aktuelne i borbene da bi ih kod nas i poslije više od 30 godina teško bilo objaviti. Današnja mlada pjesnička generacija u Češkoj ima dakle za sobom tradiciju stariju od tri decenija. Na početku XX vijeka poezija P. Bezruča dala je i po tematici i po obliku ono što je kod nas poslije 25 godina postala maglovita težnja" (ibid). Posebno je zanimljiva druga bilješka kao primjer dvostruke recepcije: nakon Šaldina prikaza recentne produkcije u tekstu *Najnovija češka proza* čitatelju je ponuđena kanalizirajuća bilješka o autoru prikaza, recepcija recepcije[150].

[150] Pritom je Šalda predstavljen kao osnivač moderne češke kritike koji teži za organskim jedinstvom književnosti i života. Često uvodi mlade u književni život, a u časopisu „Šaldův zápisník" donosi kulturne i društvene kritike. Zanimljivo je da Berković ni jednom riječju ne spominje Šaldino ljevičarstvo. Čini se, da je u Šaldinim britkim kritikama, u njegovoj sposobnosti uspostave relacija s drugim književnostima, ponajprije s francuskom, prepoznao sebi sličnoga. 30. srpnja 1919. Šalda je postavljen na mjesto profesora romanskih književnosti na Filozofskome fakultetu Pragu na kojemu je Berković od jeseni 1924. do ljeta 1926. studirao slavenske književnosti i pedagogiju. Moguće je da je Berković poznavao Šaldu, kao slušač njegovih predavanja: u napomeni ispod teksta o suvremenoj češkoj prozi čitamo da je sam autor dopustio objavljivanje teksta, zapravo završetka predavanja održanoga 16. X. 1934. u Pragu.

Treći pojavni oblik olakšane interpretacije predstavljaju sintetski članci, među njima i jedan granični, u svojstvu dodatnoga konteksta za elaboraciju poetike i opusa nosivoga autora podkorpusa: Bedřich Václavek je sintezu laškoga pjesništva (II: 11-12: 329-330) izgradio oko centralne figure Óndre Łysohorskoga, tvorca novoga književnog jezika (mješavine češkoga i poljskoga) koji zbog toga „nije nikakv[!] laški nacionalist uskog obzora. Svojim radom spaja se sa svjetskim pokretom radničke klase za oslobođenje rada, za novi, socijalno pravedni svijet" (ibid: 330). Pregledni članak o slovačkoj poslijeratnoj prozi (II: 11-12: 312-314) Andreja Mráza ne ističe u toj mjeri Mila Urbana kao najznačajnijega prozaista, nego njegovo književno djelo prikazuje u širemu kontekstu prevlasti poezije i seoske tematike u slovačkoj književnosti od romantizma naovamo i pokušaju prevladavanja potonje građanskim, impresionističkim i ratnim romanom. Unatoč tomu su i nakon rata najbolja djela koja se nastavljaju na tradiciju, npr. opus J. C. Hronskoga i Petra Jilemnickoga i, napose, Urbanovi aktivistički romani kojima je „sintetički zahvatio etos seoske zajednice i stvorio od njega veliku društvenu snagu" (ibid: 314). Za razliku od prikaza pojedinih autorskih opusa „krovni" tekstovi bitno manje inzistiraju na „borbenoj" profilaciji književnosti. Tako Šalda radi inventuru (II: 11-12: 282-284) u češkoj prozi, neutralno nabrajajući, prvo, čega nema: budničarskoga povijesnog romana, novoromantizma, realizma, novoklasicizma, introspekcije, a potom što je novo: purizam, zanimanje za proces stvaranja, studije ljudske funkcionalnosti, oslanjanje na znanost i lirizam. Hartlov tekst (II: 11-12: 327-328) o novopripojenome čehoslovačkom teritoriju možemo čitati kao hvalospjev političkim potezima čehoslovačke države i, još više, njezinoj izvrsnoj kulturnoj politici[151]. Žilkin pridruženi pregled

[151] Hartl prikazuje Potkarpatje naprednim do XVIII. st., nakon čega je sustavno zatirano prisilnom mađarizacijom u XIX. st., dok pripojenjem

čehoslovačke poezije[152] uredništvo je kondenziralo na „proletersku poeziju Čehoslovačku". Premda ni tada članak nije poklik s barikade: autor je zadržao odmak, pobrojao prethodnike (Sládek, Vrchlicky, Čech, Machar, Sova, Bezruč), dao osnovne značajke miljea, potom preglednu panoramu predstavnika (Neumann, Hora, Wolker, Horejši, Seifert, Taufer, Noha, Novomesky i dr.) i istakao Wolkera i Horu kao veličine koje prelaze nacionalne granice. Naposljetku zamjećujem da Berković nije bio dosljedan u osiguravanju „kontroliranih uvjeta" čitanja cijeloga tematskog sveska: pjesnici Kraľ, Novomesky, Zavada, Taufer i Noha u njemu su posve zanemareni.

I dok je ispuštanje sinteze o češkome pjesništvu Berković djelomično nadoknadio upućivanjem na Žilkin pregled *O čehoslovačkoj poeziji* (II: 6-7: 166-171), u kojemu se barem ukratko kontekstualiziraju Taufer i Noha (Zavadi nema traga), dotle je previđanje sintetskoga članka ili interpretativno-biobibliografskih bilježaka o slovačkim književnicima bitno teži „prijestup": navodno vođena recepcija izbora iz ove književnosti spominje tek Novomeskoga, dok je Frano Kraľ ostao potpuna enigma, čak i u Žilkinu članku o „čehoslovačkom" pjesništvu. Usprkos ovomu propustu, želim naglasiti Berkovićevu dobro pogođenu

Čehoslovačkoj oživljava, književnost prelazi iz duhovničkih ruku u laičke, ukrajinski element se nameće kao bitno nadmoćniji od ruskoga, i u poeziji i u prozi, a osjeća se kronični diletantizam u dramskoj književnosti. Uočavam da nije donesen nijedan književni tekst kao ilustracija ovog korporativnog tijela. Mogu samo pretpostavljati da je glavni razlog bila jezična barijera, tj. nemogućnost prijevoda s ukrajinskoga jezika. Prilog književnika koji pišu ruskim jezikom ne bi bio osobito ilustrativan budući da se ovaj potkorpus smatra lošijim segmentom „potkarpatoruske" književnosti.

[152] Članak je objavljen nekoliko mjeseci prije tematema, sredinom druge godine izlaženja „Savremenih pogleda". Usp. Žilka, Ladislav, *O čehoslovačkoj poeziji* (II: 6-7: 166-171).

(mjestimično natrunjenu hazarderstvom[153] i osobnim afinitetom[154]) koncepciju tematskoga dvobroja: iako je bio upoznat s Jonkeovim i Malýjevim kontinuiranim bavljenjem književnim djelima Jiřija Wolkera,[155] Karela Čapeka[156] i Ivana Olbrachta[157] te Malýjevim književnopovijesnim promišljanjem češke i slovačke književnosti u cijelosti,[158] Berković je, domišljato, najveći dio tekstova o autorskim

[153] Unatoč dobro osmišljenomu konceptu koji se temelji na autohtonosti tj. pretežnome odabiru preglednih članaka na jeziku-izvorniku, upitnim držim „kockarski" aspekt Berkovićeve uredničke politike: Ljudevitu Jonkeu povjerio je pisanje teksta na „neviđeno", o autoru kojim se dotad nije bavio, dok je za sinteze o trojici književnika u čije je opuse Jonke bio dobro upućen angažirao druge autore, istini za volju dobre poznavatelje produkcije predmetnih književnika. Tomu se može dodati bezrezervna vjera u Mráza unatoč nevelikomu iskustvu: u vrijeme kad mu Berković u „Pogledima" objavljuje članak Mráz nema nijednoga objavljenog djela.

[154] Berkovićeva je simpatija u potpunosti na strani mladih, dapače najmlađih autora. Pritom uopće ne treba sumnjati u talent odabranih pjesnika i prozaika jer u njihovo ime govore dijela koja su objavljena, ali prosječna dob zastupljenih autora ne može ostati neprimjećena. Berkovićev se osobni afinitet raspoznaje i u „protežiranju", Jiřija Wolkera: jedini je autor čije su pjesme u „Savremenim pogledima" objavljene prije dvobroja, a svejednako je u tematemu dobio prostor za dvije pjesme, kao i autori koji dotad nisu prevedeni i objavljeni u „Pogledima".

[155] Tekst *Poezija Jiržija Volkera* Jaroslav Malý napisao je za sarajevski „Pregled", VIII (1934): knj. X: 231-237. Osim Malýja Wolkerom se bavio i Ljudevit Jonke: u „Književnim horizontima" (II (1935): 8-9: 185-191) objavio je sintezu pod nazivom *Jirži Volker*.

[156] Jonke i Malý dijelili su znanstveni interes i za Čapeka. Jonke je o njemu objavio članak u „Književnim horizontima" (II (1935): 3: 54-58), a Malý u „Pregledu" (Sarajevo, 1933.) i „Vencu" (Beograd, 1935.)

[157] Treća zajednička tema Ljudevita Jonkea i Jaroslava Malýja bio je Ivan Olbracht: prvi o njemu piše u „Književnim horizontima" (II (1935): 5: 127-129), a drugi za „Pregled" (VIII (1934): knj. X: 598-602).

[158] Malý je za beogradskoga izdavača priredio izbore iz suvremenih produkcija dviju književnosti. Usp. *Savremene češke pripovetke*, Biblioteka

opusima i sve sintetske članke uzeo „iz prve ruke" i na taj način dobio sliku metaknjiževnoga diskursa važnih predstavnika književnopovijesne i književnoteorijske scene Češke i Slovačke.

Vidimo da se oko časopisa stvorio krug ljudi koji, iako dislocirani, njemu gravitiraju, neki i u svojstvu kućnih prevoditelja[159]. U niz medijatora između hrvatske i češke te slovačke književnosti, dodajem još Ladislava Žilku, Berkovićeva pomagača pri odabiru građe za svezak (uz Bedřicha Václaveka) te prevoditelja Krešimira Georgijevića. Na primjeru potonjega pratimo ulančanost književnoga polja, napose cirkulaciju ljudskih resursa, potom i potvrdu kriterija uspostavljenih u „Savremenim pogledima". Naime, Georgijević se u časopisu javlja prijevodom pjesme *Mirogoj* Jiřija Wolkera (I, 6-7: 6) da bi palicu za prijevode s češkoga povjerio Ljudevitu Jonkeu (dakako uz Berkovića). U „Letopisu Matice Srpske" ponovio je Berkovićevu ideju izbora iz češke književnosti, iako „razmrvljenu" na nekoliko brojeva „Letopisa", u čijoj provedbi uglavnom ustrajava na objavljivanju autora čije je dosege naslutio već Berković[160].

Luča, sv. 15, Beograd, 1934. *Savremene slovačke pripovetke*, Biblioteka Luča, sv. 25, Beograd, 1937.

[159] Tako se Jonke nametnuo, uz Berkovića, kao glavni prevoditelj s češkoga, dok je Jaroslav Malý preveo sve tekstove sa slovačkoga. Malý je potpisan i ispod odlomka romana *Živi bič* Mila Urbana. Postavlja se pitanje: zašto Berković nije objavio već postojeći (bolji, u duhu hrvatskoga jezika) prijevod Srećka Kirina, star dvije godine, objavljen u Zabavnoj biblioteci, iako je znao za njega, štoviše, spominje ga u bilješci ispod teksta netom prije, unutar Mrázova presjeka slovačke poslijeratne proze (II: 11-12: 313).

[160] Georgijevićevu su pažnju zaslužile pjesme *Pragu* i *Pesma teskobe* Františeka Halasa (CXXI (1947): 1: 34-35) potom *Ostrava* Viléma Závade (CXXXIV (1958): 6: 524) te Seifertove *Zemlja siromašnih*, *Kraj prozora* i *Razgovor* (ibid: 525-527). U časopisu je pisao o Ivanu Olbrachtu (CXXII (1948): 7: 428-440) te preveo Nečasov članak *Savremena češka poezija* (CXXI (1947): 5: 308-310). Njegovo je zanimanje za češku i slovačku knji-

Berkovićev odabir iz češke i slovačke književnosti nije nimalo zazoran, makar mu Ivan Goran Kovačić upućuje neke zamjerke[161]. Veliki broj zastupljenih književnika već je objavljivan u raznim časopisima, a pojedina su djela dobila i uknjiženu formu. Tako je Hašekova *Priča o ljudožderima* već objavljena u časopisu,[162] pjesme Petra Bezruča osim u tisku izašle su i u zbirci *Moderna češka lirika*,[163] Ljudevit Jonke preveo je dva Olbrachtova romana[164], a Hašek[165] i

---

ževnost i izvan „Letopisa" rezultiralo svojevrsnim recikliranjem i proširivanjem repertoara koji je postavio Berković: na njegovu je tragu (iako jednostavnijim riječima, manje zalazeći u prošlost i općenito u situaciju u Čehoslovačkoj, a više povlačeći paralele sa srpskim kulturnim institucijama i Maticom srpskom) objavio članak *Kulturni primer Čehoslovačke* (Glas MS, IV (1937): 73: 97-98), napisao predgovor Čapekovim *Pripovetkama* (Srpska književna zadruga, Beograd, 1939.) i *Kompozitoru Foltinu* (Novo pokolenje, Beograd, 1952.) te romanu *Sirena* Marije Majerove (Rad, Beograd, 1956.), a objavio je i monografiju *Čapekova trilogija* (Kolarčev narodni univerzitet, Beograd, 1940.).

[161] Kovačić (1940: 18) se oglasio povodom izlaska ukoričenoga izbora dviju književnosti. Prema njemu, umjesto da sam prevodi Bezruča, Berković se trebao poslužiti odličnim Andrićevim prijevodom, a dodatni je propust počinio ne uvrstivši Nezvala u Tadijanovićevu prijevodu. Naposljetku, Kovačić drži da je Wolker bezrazložno favoriziran na teret kvalitetnoga Bezruča.

[162] „Literatura", I (1931): 1: 19-22.

[163] *Moderna češka lirika*, 1930. Ur. Jovan Kršić, Beograd: Izdanje Knjižare S. B. Cvijanović.

[164] Ljudevit Jonke slovio je za glavno ime kad je riječ o prevođenju Olbrachtova opusa: u kratkome je vremenu, upravo tih godina za Andrićevu Zabavnu biblioteku preveo dva njegova romana *Hajduk Nikola Šuhaj* (1933.) i *Čudnovato prijateljstvo glumca Jeseniusa* (1934.).

[165] *Švejk pred komisijom*, „Literatura", I (1928/29); *Doživljaji dobrog vojaka Švejka*, 1929. Zabavna biblioteka, Zagreb: Zaklada tiskare narodnih novina; *Nevolje gospodina Tenkrata*, 1932. Zagreb: Štamparija „Grafika"; *Češki humor*, 1930. Beograd: „Nedelja".

Čapek[166] su u velikoj mjeri prevođeni kod nas. Odstupanja[167] su veća u slučaju slovačke književnosti: od četvorice slovačkih autora iz dvobroja samo je Milo Urban ušao u fokus prevoditelja na hrvatski, romanom *Živi bič*[168].

Ruska književnost u vidokrug čitatelja „Savremenih pogleda" ulazi već u prvome broju sitnom bilješkom o neizbirljivosti ruskoga čitatelja (I: 1: 31). Međutim, broj izvornih tekstova iz ove književnosti iznimno je mali: uz pripovijetku Maksima Gorkoga *Drugovi* (II: 8-9: 198-208), koja prati nedostojan život dva sitna lopova i smrt jednoga u jarku, tu je još samo Čehovljeva crtica prevarenih očekivanja (nakon naslova i dramatičnoga početka čitatelj umjesto kihanja očekuje srčani arest glavnoga lika već u sceni u kazalištu) *Smrt činovnika* (I: 3: 66-67). Esejistički dio zaokupljen je trolistom velikih: Gorki, Tolstoj i, djelomično, Čehov. Zbrojeno s govorima[169] sudionika kongresa za mir, pismenim obraćanjem bolesnoga Gorkog njegovim sudionicima

---

[166] Nakon nekoliko Hašekovih djela prevedenih krajem 1920-ih, zanimanje za njega se intenziviralo između 1933. i 1935., kad je prevedeno 10-ak različitih tekstova ovoga autora. Najveći broj prijevoda djelo su Jaroslava Malýja, npr. *Pesnik*, „Pregled", VII (1933): IX: 212-217; *Stopa*, u: *Savremene češke pripovetke*, 1934. Beograd: 113-131; *Sud*, „Srpski književni glasnik", XLI (1934): 6: 411-413. Malý je za „Književne horizonte" preveo i 25. poglavlje *Tvornice apsolutnog*, naslovljeno *Tako zvani Najveći Rat* (II (1935): 4: 101-102).

[167] Prevođeni su drugi slovački autori, npr. Svetozar Hurban Vajanský, Valentin Beniak, Ján Smrek te Ján Rob-Poničan.

[168] Urban, Milo 1933. *Živi bič. Roman iz slovačkog života u dvije knjige*, Zabavna biblioteka, kolo 45, knj. 550-551, Zagreb: Zaklada tiskare narodnih novina.

[169] U broju 8-9 prvoga godišta „Savremenih pogleda" sa pariškoga su kongresa donesena dva književnička govora: Ilje Ehrenburga, naslovljeno *Treba li društvo književnost* i *Sloboda stvaranja* Alekseja Tolstoja, dok je tekst *Teme i objekti smijeha se mijenjaju* M. Koljcova objavljen u sljedećemu svesku

(I: 8-9: 215) te Staljinovom analizom *Šta je nacija?*, potpisanom J. Vissarionović[!] (II: 6-7: 171-173), vidimo da ovaj segment[170] odnosi prevagu nad izvornim književnim tekstovima ruske književnosti. Sumarno gledano, interes za rusku književnost koncentriran je na pojedinačne teme, posebice pariški kongres književnika i Maksima Gorkoga (broj 8-9 drugoga godišta velikim dijelom svojega obima popratio njegovu smrt, iako se „Savremeni pogledi" ovim autorom nisu bavili samo prigodničarski[171]) te, u nešto manjoj mjeri, na Tolstoja, a potom Čehova. Očito je da „Savremeni pogledi" u potpunosti apstiniraju od ruske poezije (također i u metatekstualnome segmentu časopisa). Nema ni spomena, makar i s negativnim predznakom, simbolizmu ili futurizmu, izvan obzora je i angažirana skupina Poputčik (Zamjatin, Babelj, Oleša, Leonidov) itd. Pored pojedinačnih uskrata izvornih književnih priloga, najviše se osjeća kronični nedostatak studije o ruskoj književnosti u cijelosti ili barem u kojemu od rodova.[172]

(235-240). Sva tri teksta predstavljaju novu rusku državu i kulturu u iznimno pozitivnome svjetlu, diskursom dostojnim prave propagande.

[170] Makar je za rusku književnost to slučaj, za „Savremene poglede" u cijelosti se ne može reći da su pali u zamku koja je vrebala ljevičarske časopise: porast broja reportaža, kritika i osvrta s vremenom i njihovo konačno nadvladavanje nad literarnim tekstovima. Posljednji dvobroj časopisa je odličan promicatelj ravnopravnosti književnih i neknjiževnih tekstova.

[171] Već u drugome broju „Savremenih pogleda" čitamo o napadajima komunista na Gorkoga, prenesene iz „Pravde", jer je, nakon dugogodišnje netrpeljivosti prema Dostojevskomu, stao u obranu objavljivanja *Demona* (I: 2: 62-63), dok se u svesku koji je prethodio komemorativnomu broju 8-9 u nevelikome nepotpisanom članku čitateljima prepričavaju dvije zanimljive zgode studentskih demonstracija podrške književniku s početka XX. st., prenesene iz „Deutsche Volkszeitunga" (II: 6-7: 183-184).

[172] Čini se da Berković nije otpočetka osvijestio potrebu sustavnoga približavanja bilo koje nacionalne književnosti čitatelju, pa se stoga pregledni članak *O čehoslovačkoj poeziji* Ladislava Žilke pojavio tek u dvobroju 6-7/1936.

O medijatorima između ruske i hrvatske književnosti saznala sam veoma malo, gotovo ništa. Prijevod Čehovljeve novele *Smrt činovnika* potpisan je nepotpunim imenom, Nada S., dok ispod Staljinova i teksta Gorkoga prevoditelj uopće nije naveden[173]. Mogu pretpostaviti da je riječ o Nadi Sremec, budući da sam, unatoč krajnjemu ignoriranju autorice u enciklopedijama i priručnicima, ipak uspjela pronaći potvrdu njezina prevoditeljskoga rada s ruskoga jezika[174]. Iako se u početku činilo da je Berković prijevod Nade Sremec preuzeo iz druge tiskovine, na što me je navela zamolba Dragutinu Tadijanoviću da on prevede novelu, a potom uvrštavanje prijevoda pod autoričinim imenom i inicijalom prezimena,[175] čini se, da se Berković ipak nije ogriješio o zabranu pretiskivanja (prvi patenti 1793., a sustavnije 1884.), odnosno, da se nije ponio kao „knjižni gusar"[176]. Naime, Nada Sremec prevodila je (upravo Čehova) za „Vinkovački tjednik" s kojim je Berković uspostavio izvrsnu suradnju (kako će se vidjeti u segmentu recepcije), pa je vrlo vjerojatno da je autorica novelu prevela ekskluzivno za „Savremene poglede" ili ju je objavila gdje drugdje (u „Vinkovačkome tjedniku" nije objavljena), a Berkoviću

[173] U primjerku „Savremenih pogleda" koji se nalazi u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu pod pripovijetku *Drugovi* Maksima Gorkoga rukom je dopisano: „Prevela Nada Sremec".

[174] Autorica je s ruskoga prevela novelu *Maša iz Zapolja* Fedora Vasiljeviča Gladkova (Glavni odbor AFŽ Hrvatske, 1945.) te dvije Čehovljeve novele za „Vinkovački tjednik" 1935., *Kameleon* (X: 16: 3) i *Obavještenje* (24: 3).

[175] Potpis Nada S. Stjepan Blažanović (1993: 199) je pročitao kao Nada Sremac, ne Sremec.

[176] Neovlašteno objavljivanje prijevoda jedan je od oblika povreda autorskih prava: „U istu kategoriju nakladničko-tiskarskog kamufliranja od straha pred zakonom treba ubrojiti i neautorizirana ili neovlaštena izdanja, prijevode i preštampavanje tuđih djela koja se izdaju bez pravih oznaka u impresumu" (Jurić, 1964).

je dala dopuštenje da je objavi. Također sam sklona dati za pravo autorima koji ističu njegovo dobro poznavanje ruskoga jezika,[177] što znači da je novelu mogao prevesti i sam. Ipak, zamolbu upućenu Tadijanoviću, a potom posezanje za gotovim prijevodom mogu opravdati nedostatkom vremena uslijed prevelike zaokupiranosti uređivanjem časopisa.

Mladen Isaev jedini je bugarski književnik čije djelo čitamo u „Savremenim pogledima". Potraga za prevoditeljem i autorom „opaske" R. Z. usmjerila me je prema Radovanu Zogoviću[178]. Zato nimalo ne čudi jednoznačna, pomalo parolaška postinterpretacija priložena uz pjesmu *Majčino pismo* (II: 8-9: 222-223), antiratni jauk majke čiji sin je na frontu: „U 'Žrtvama' Isaev, u stihovima jedinstvenim po prostoti i dirljivosti, opjeva žrtve koje je progresivni dio bugarskoga naroda izgubio u danima ranijeg fašističkog

[177] U nepotpisanoj enciklopedijskoj bilješci iz naše suvremenosti čitamo da je Berković prevodio s francuskoga, njemačkoga, češkoga i ruskoga. Usp.: *HE*, 2000: 69. I Stjepan Blažanović (1993: 63) spominje prijevode sa spomenutih jezika, potkrepljujući rečeno navodom iz Berkovićeva dnevnika, od 16. XII. 1932.: „Kakva očajna nemoć izražaja. Imam li ja ikakve koristi od takvog glupog beskrajnog prevođenja" (ibid). Berkovićevu prevođenju on posvećuje cijelo (neveliko) poglavlje (ibid: 245-252), u kojemu hvali njegov slobodan stil i pripisuje mu prijevode Sonnabendova[!] teksta *Što je materija*, potom Puškinove *Gospođice Sevenke* [seljanke], ali i Čehovljeve *Smrti činovnika*, za koji je ranije tvrdio da pripada „Nadi S(remac)" (ibid: 199). Prijevod Puškinova djela pohranjen je u Berkovićevoj ostavštini kao potvrda njegova poznavanja ruskoga jezika.

[178] U traženju potvrde za Zogovićev prevoditeljski angažman, osim višestruko potvrđenih prijevoda Gorkoga, Majakovskoga i Čehova, naišla sam na autorov prijevod s makedonskoga dviju zbirki pjesama Blaže Koneskoga te jedne pjesničke antologije, iako bitno kasnije, 1970-ih. Usp. Koneski, Blaže [s. a.]. *Pesme*, Beograd: Narodna knjiga; Koneski, Blaže 1978. *Stara loza*, Gradska biblioteka – Samoupravna interesna zajednica kulture, Čačak: Čačanski glas; *Antologija savremene makedonske poezije*, 1977. Novi Sad: Matica srpska.

terora u Bugarskoj. Ta je jednostavna knjiga pjesama živi amanet palih – onima koji neprekidno dolaze. U zbirci 'Vedrina' koja je izišla upravo ovih dana, opjevani su u glavnom optimistički momenti života naprednih ljudi bugarskih varoši i sela, momenti koji rezultiraju iz borbi i muka, upravo iz pravilnog shvatanja tih muka i tih borbi; momenti kojih ima, kojih mora biti i kojih, tako iskrenih i životnih nema u drugom dijelu današnjeg društva. Te momente treba osjetiti – i treba ih dati, što je kod nas samo mjestimično pokušano" (ibid: 223).

Uzevši u obzir Berkovićevo obrazovanje, poznavanje francuskoga jezika i književnosti te nesumnjivi afinitet prema svemu što je francusko, prijevoda[179] iz ove književnosti iznimno je malo. Victor Hugo u tome nevelikom opusu dobiva prostora za dva teksta: *Talleyrand* (II: 5: 110) podsjeća da su i najmoćniji vladari u smrti jednaki prosjacima dok autobiografski *Moj životni put* (I: 5: 131) prikazuje njegovu evoluciju od plemića do demokrata. Autobiografski je i odlomak iz *Stranica Dnevnika* (I: 4: 101-102) Andréa Gidea, od 1931. naovamo, svjedok autorove demokratičnosti, socijalne osjetljivosti i borbe protiv konzervatizma. Tematski prilično šaroliku sliku proze koja reprezentira francusku književnost zaokružuju spora i mučaljiva novela Eugena Dabita *Čovjek i pas* (II: 4: 92-97), koja prati naklonost tucača kamena prema psu lutalici i angažirani odlomak iz romana Andréa Malrauxa *Vrijeme prezira* (II: 2-3: 61-63) o njemačkome emigrantu Kassneru, borcu protiv Hitlerova režima.

Sliku francuske književnosti u „Savremenim pogledima" upotpunjuju već spominjani eseji o petorici književnika: Barbusseu (I: 10: 233; 234; 11-12: 266-267), Gideu (I: 4: 99-100),

[179] Iako se podrazumijeva da tekstove s francuskoga jezika prevodi Berković, podatak o tome ispod teksta ne bi bio redundantan zamjetnomu broju čitatelja.

Rollandu (II: 2-3, 29-32), Hugoou (I: 5: 129-131) i Ronsardu (I: 3: 80-85). Podsjećam: u profil socijalno osviještenih antifašista Hugo se ne uklapa ponajbolje zbog svoje pasivnosti, Ronsarda spašava talent zbog kojega mu se može „progledati kroz prste", a Barbusse, Gide i Rolland prezentirani su kao duhovni oci literature sa stavom.

U „Savremenim pogledima" objavljena su samo tri književna teksta iz njemačke književnosti, dva naglašeno antiratna: *Hitlersko-njemačka narodna pjesma* Alberta Ehrensteina (I: 8-9: 216) i odlomak romana Wolfganga Langhoffa, naslovljen *U ćeliji* (II: 10: 250-254). Langhoffov tekst tematizira autorova osobna iskustva iz nacističke kaznionice, dok druga autobiografska proza, *Moj patriotizam* Heinricha Heinea (II: 6-7: 145-146) prikazuje autora kao čovjekoljuba. Heineov je književni rad predmetom jednoga od dvaju književnih eseja (II: 5: 123-131) o njemačkim književnicima, dok je drugim predstavljen Ludwig Renn (II: 2-3: 63-65). Mali broj književnih priloga i eseja o njemačkim književnicima, donekle su nadoknadile sitne vijesti u rubrici *Bilješke* čiji su njemačka književnost i politika stalni gosti. Prijevod odlomka iz Langhoffova romana potpisan je pseudonimom Lj. J., u kojemu prepoznajemo Ljudevita Jonkea, dok za inicijale M. M. ispod *Hitlersko-njemačke narodne pjesme* držim da su Matijaševićevi[180].

Nije najjasnije iz kojega je jezika preveden veoma radikalan reciklažni, a opet posve suvremen Spartakov govor gladijatorima (II: 10: 257-259): „Ako se sami smatrate životinjama, onda ostanite ovdje i čekajte mesara! Ali ako se smatrate ljudima, slijedite me. Ubijte svoje čuvare i prodrite do gorskih klanaca i nastavite

[180] Matijaševićevo poznavanje njemačkoga jezika i objavljene prijevode s njemačkoga (i slovačkoga, nakon tajničke epizode poslanstva NDH u Bratislavi) rasute po novinama i časopisima spominje Dubravko Horvatić u pogovoru Matijaševićevih *Izabranih djela* (1994. Vinkovci: Slavonica: 139).

tamo krvavo djelo naših pređa u Termopilima. Jeli[!] Sparta mrtva? Je li se zaledio stari grčki duh u vašim žilama, da ste pogureni kao izbatinani psi? Drugovi! Borci! Ako već moramo klati, onda koljimo svoje ugnjetavače! A moramo li umrijeti, hoćemo da umremo pod slobodnim nebom, u otvorenoj i poštenoj borbi!" (ibid: 259).

Kao prevoditelj teksta potpisan je N. N. Bačić. Riječ je o Nikoli N. Bačiću,[181] uredniku *Antologije nove hrvatske kajkavske lirike*[182].

Zanimljivo je da u odabiru iz stranih književnosti Berković poseže podjednako za suvremenicima kao i za klasicima. Za razliku od ortodoksnih, marksističkih časopisa u koje su pristup imali samo radikalno lijevi književnici, u „Savremenim pogledima" mjesto su, uz ljevičare, našli i autori antifašističke orijentacije, socijalno osjetljivi, humanisti. Ovu tvrdnju potkrepljuje činjenica da su se u časopisu „skrasili" Tolstoj, Čehov, Hašek, Čapek i brojni drugi nelijevi književnici.

2.4.2. Sekundarni dio časopisa: rubrike

U ovome se dijelu časopisa u potpunosti dokida razgraničenje književnoga prvog plana i političke pozadine. Očito prekoračenje uskoknjiževne domene jasno je iz dva od četiri naslova rubrika (Nauka, Film), dok imena preostalih dviju nisu transparentna po

[181] Nikola Bačić (1912.-1988.), pedagog, profesor povijesti, filozofije i pedagogije te knjižničar, a prema Ivanu Zvonaru i srednjoškolski profesor književnosti. Usp. *Kajkavski kontekst hrvatske književnosti u interpretaciji Jože Skoka*, „Radovi Zavoda za znanstveni rad HAZU Varaždin", br. 18, 2007, 41-76.

[182] *Antologija nove hrvatske kajkavske lirike*, 1937. Ur. Nikola N. Bačić, Sisak: S. Juenker.

pitanju njihova sadržaja (Bilješke, Pregled). Produkcija sekundarnoga dijela časopisa obimom je manja od one u glavnome dijelu, a stil kojim je pisana mjestimično u sebi nosi natruhe afektivnosti, autorskih komentara i retoričkih pitanja (izuzev popularno-znanstvenih tekstova). Najznačajnija sastavnica kolektivne proizvodnje časopisa upisana je u rubriku Bilješke, koja pored sitnih vijesti donosi polemike te bibliografiju knjiga i časopisa pristiglih u redakciju „Savremenih pogleda", dakle svjedoči reverzibilne veze prema drugim sudionicima na izdavačkome tržištu iz kojih nastaje kolektivni stvaralački organizam časopisa.

2.4.2.1. Nauka

Popularno-znanstveni članci su pomalo neobična opcija za Slavonski Brod 1935. Sve se još više očuđuje kad pojmimo da je znanost limitirana na svoj prirodni podkorpus, s naglaskom na teme iz područja fizike, a da tekstovi iz društvenih znanosti svoje mjesto nalaze u glavnome dijelu časopisa. Od ukupno šest tekstova, četiri su napisala dvojica Berkovićevih kolega s posla, Kurelec i Sonnabend, svaki po dva, jedan urednikov prijatelj iz školskih klupa, Mato Dumendžić, dok je posljednji članak prijevod teksta sorbonskoga profesora Marcela Prenanta. Najzastupljenija tema je kozmologija: Alfred Kurelec rekapitulira postojeće spoznaje o kozmičkim zrakama (I: 1: 17-23), njihovu otkriću i čestičnomu

sastavu, a dotiče se i neriješenih pitanja, poput izvora, konkretnoga djelovanja i moguće primjene. Iako su autoru dobro poznata saznanja do kojih su znanstvenici došli eksperimentima u posljednjih nekoliko godina (1932. i 1933.), a vlada i metajezikom struke, zbog karaktera časopisa, članak je znanstveno-popularne naravi. U razlaganju raznih kozmoloških pos-

tulata Aleksandar Sonnabend (I: 6-7: 25-29) vrluda između decidirane konstatacije o rastezanju svemira i izjave da se o tome „stječe dojam" da bi na kraju diplomatski zaključio: „U čemu je istina, pitanje je budućnosti" (ibid: 29). Članak Berkovićeva i Tadijanovićeva prijatelja Mate Dumendžića (I: 4: 113-120) bitno je složeniji od prethodna dva, traži obrazovanijega čitatelja. On tumači Einsteinovu teoriju relativnosti tj. one segmente koji su potvrđeni do 1935.[183] Drugi Sonnabendov tekst o materiji (I: 3: 86-89) [184] lavira između kemije i fizike: u naše se vrijeme o kemijskim elementima, protonima, elektronima, jezgri, masenom broju, valenciji i spektru zračenja uglavnom uči na satu kemije potkraj osnovne i u srednjoj školi, tek spektar zračenja spada u atomsku fiziku. S bitno manje sigurnosti Kurelec pristupa temi iz geometrije (I: 2: 52-56) negoli prethodnoj iz područja fizike. Želeći čitatelju predočiti logički zamislivu, ali neostvarivu četvrtu dimenziju, pribjegava usporedbi: kao što je za eventualna bića iz dvodimenzionalnoga svijeta posve nerazumljiv naš svijet duljine, širine i visine, isto tako ni mi si ne

[183] Einsteinovo mišljenje o veličini i obliku svemira (zakrivljen, beskrajan, konačnoga volumena) tada nije bilo eksperimentalno potvrđeno, a danas se, nakon više desetaka teorija, čini da se ponovno uvodi Einsteinova kozmološka konstanta. Nije najjasnije zašto ovaj članak nije napisao Alfred Kurelec, jedan od najvatrenijih pobornika i ponajboljih poznavatelja teorije relativnosti kod nas. Dodajmo još za usporedbu da je članak o rastezanju Svemira izašao u isto vrijeme u beogradskome astronomskom časopisu „Saturn". Unatoč uskospecijalističkoj orijentaciji ovoga časopisa, tekst objavljen u „Savremenim pogledima" u svakome je pogledu ravnopravan trodijelnomu tekstu iz „Saturna", potpisanomu pseudonimom Đ., štoviše, nadilazi ga brojčanim potkrepama znanstvenih tvrdnji. Usp. *Da li se vasiona proširuje*, *Saturn*, I (1935): 1: 13-16; 2: 50-51; 3: 73-76.

[184] Članak je napisan ekavicom, a u leksiku ima i pravih srbizama, od kojih bi neki hrvatskomu čitatelju mogli biti nerazumljivi (azot, hemija, hemijska jedinjenja).

možemo predočiti četvrtu dimenziju. Članak je podnaslovljen kao „kozerija" pa stoga ne čude primjeri sa zakretanjem ljudskoga srca, rukavice i razne druge banalnosti, iako članak čine više smiješnim nego ozbiljnim. Dijametralno je suprotan i prehrabar članak za slavonskobrodsku publiku „mjesečnika za književnost, nauku i umjetnost" 1935. uvid u tada recentna strujanja u biologiji (I: 5: 144-147). Za početak čitatelj ostaje uskraćen za informaciju o identitetu biologa Zavadovskoga na čijim se dostignućima članak zasniva, a kao motivacija teksta navodi se njegov izvještaj, objavljen u Londonu,[185] na temelju kojega će Prenant[186] suočiti dijalektički materijalizam i darvinizam. Zapravo, Prenant ukazuje na negativnosti mehanicističkoga materijalizma (živu stanicu svodi na fizičko-kemijske procese) i vitalizma (koji pretpostavlja postojanje neke neuništive životne oznake). Glavno mu je pokazati da treći, preferirani pravac, darvinizam, uvažava međusobnu interakciju unutarnjega (biološkoga) i vanjskoga (fizičkoga) te da je njihova rezultanta promjena, kako spolnih tako i tjelesnih stanica, samo što to nije najjasnije nakon samo jednoga čitanja članka. Treba se potruditi.

Ako sada postavimo pitanje kompetencije tekstova iz domene znanosti, odgovor neće otići na negativnu stranu skale vrijednosti. Iako tada na početku karijere, cijenjeni fizičar Alfred Kurelec nije podbacio niti stvorio površne i nedorasle uvide u najnovija dostignuća u otkrivanju Svemira. Sonnabendu se može prigovoriti neodlučnost i nedorečenost, ali je zato Dumendžićev članak vrhunac onovremenoga znanja o Svemiru. Sonnabend je bolji na području kemije, Kurelec lošiji u geometriji nego u

[185] Riječ je o referatu koji je B. M. Zavadovsky, profesor na Poljoprivrednome fakultetu u Moskvi pročitao na Međunarodnome kongresu povijesti znanosti i tehnologije, održanomu 29. 6. – 3. 7. 1931. u Londonu.

[186] O Marcelu Prenantu nisam mogla saznati ništa više osim onoga što o njemu piše u potpisu ispod teksta, „profesor na Sorbonni" (I: 5: 147).

fizici. Iznimno zahtjevnim diskursom napisan je članak biologa Marcela Prenanta. Čini se da je Berković veoma teško pribavljao odgovarajuće tekstove za rubriku *Nauka*, jer se ona ugasila sredinom prvoga godišta „Savremenih pogleda": posljednji se puta pojavljuje u broju 6-7 1935. Ukidanjem rubrike tri su znanstvena teksta uvrštena u glavni dio časopisa. Ipak, njihova je znanstvenost u priličnoj mjeri obojena materijalističkim pogledom na svijet njihovih autora. Najneutralnije je Đorđevićevo pobijanje čisto organicističkoga viđenja društva kao ljudskoga organizma (I: 6-7: 12-15): ono ima svoje, društvene zakonitosti. Studiozan inventar Mičurinovih novih, na sibirsku hladnoću izdržljivih sorti (I: 10: 247-251) završava evaluacijom njegova znanstvenoga doprinosa: „Naučni rad Mičurina izgrađen je na materijalističkoj osnovi i savršeno originalno." (ibid: 248). Naposljetku, autor teksta o materiji (I: 10: 276-282) fizikalna otkrića spominje samo kako bi podvukao da znanost tek sada otkriva sve što je Engels (uz čije postupke veže priloge načina „genijalno" i „sjajno") davno znao: materija je posvuda, ona se u fizikalnome smislu realizira i kao energija i uvijek je u kretanju.

2.4.2.2. Pregled

Rubrika *Pregled* donosi kritike recentnih književnih, publicističkih, pedagoških, psiholoških, filozofskih pa i ekonomskih te političkih djela. Kritički su tekstovi najčešće popraćeni potpunom bibliografskom bilješkom (izdavač, mjesto i godina) o prikazanome djelu. Zanimljiv su segment rubrike kritike uprizorenja dramskih tekstova u zagrebačkim i beogradskim kazalištima, koje djeluju kao pojačivač aktualnosti rubrike i časopisa u cijelosti. U tome smjeru idu i osvrti na nekoliko uglavnom novopokrenutih časopisa koji uključuju stav i komentar prikazivača (Berković).

Northrop Frye pozicionira kritiku na brisani prostor između unutarnjega prostora književnosti i vanjskoga prostora svijeta kao „dokument koji se odnosi prema izvanknjiževnome kontekstu" (1970: 270). Stoga kritičaru namjenjuje ulogu kulturnoga posrednika, pregovarača: „Predmet književne kritike je umjetnost, a kritika je očito također nekakva umjetnost. Ovo zvuči kao da je kritika parazitski oblik književnog izraza, umjetnost koja se temelji na otprije postojećoj umjetnosti, neizvorno oponašanje stvaralačke moći. Prema toj su teoriji kritičari intelektualci koji imaju ukusa za umjetnost, ali nemaju niti snage da bi je stvarali niti novaca da bi je potpomagali te stoga tvore stalež kulturnih posrednika koji društvu dijele kulturu na vlastitu dobit, eksploatirajući umjetnika i povećavajući pritisak na njegovu publiku" (2000: 13-14).

Od ukupno dvanaest kritika proznih djela, tri su prikazi zbirki pripovijedaka (Miškinina *Trakavica*, Kikićeva *Provincija u pozadini* te *Dani gnjeva* I. G. Kovačića), a preostalih devet su kritike romana. Iznimno su negativno ocijenjeni romani: *Horvatova kći* Ivana Dončevića (I: 10: 258-259), plitak prikaz „kulačkih porodičnih intriga i afera" (ibid: 259), *Zmijski skot* Fedy Martinčić (II: 11-12: 343-344), redukcija tvorničkoga života na ljubakanje radnice i nadglednika[187] te *Žena na moru* Novikova-Priboja (I: 11-12: 293-295), paradigmatičan primjer bezglavoga bježanja od ruske suvremene stvarnosti u okruženje morskoga plavetnila, a nešto bolje Vučovi *Podvizi pet petlića* koji ne govore o stvarnoj, običnoj djeci (II: 2-3: 71-72).

[187] Ovaj nazovisocijalni roman negativnu je kritiku dobio i od Ladislava Žimbreka. Iako polazi od istih premisa (roman lišen kronotopa, neutemeljen, plitak), Žimbrek ne spominje Berkovićevu ocjenu, nego se poziva na druge istomišljenike: „Neki su kritici odmah otklonili taj socijalni roman, (na pr. G. Krklec), dok su ga dosad hvalili samo izdavači". Usp.: *"Zmijski skot". „Socijalni" roman*, „Književni horizonti", IV (1937): 1-2: 34-35.

Osam afirmativnih prikaza (uglavnom je riječ o djelima koja promiču idejnu usmjerenost časopisa) naglasak uglavnom stavlja na previranja u socijalnoj strukturi onovremenosti. Werfelov je *Musa Dag* (II: 2-3: 69-71) ocijenjen kao uspio roman kolektiva, bolji u predočavanju prilika i društvenih mijena nego u slikanju, posebno govornome, likova, potom načelno uspio roman *Fontamara* (I: 10: 260) kritiziran je jer seosku sredinu prikazuje kao statičku masu „kad već ti seljaci zalaze u kolektivnu borbu izdavajući i svoj list?!" (ibid), a *Kajin put* Milke Žicine (I: 1: 25-26) dobio je pohvale jer su mu u fokus ušli „izvesni socijalni odnosi i pojave" (ibid: 25), poput osiromašenja sela i seljaka. Međutim, osim u angažiranim prozama, društvena je dijalektika prisutna i u prikazu lakoga štiva ljubavnoga romana, odjevena u simboličko ruho: „eksplozija na moru možda simbolički znači propast starog društva u kojega plamenu blijede pojedinačne sentimentalne strasti i brodolom starog svijeta u kojem nestaje svemoćne ljubavi" (I: 11-12: 295). Specifičan kritički stil odnjegovao je Grigor Vitez u prikazu romana *Ho-ruk* (II: 4: 103-104) i zbirke pripovijedaka *Provincija u pozadini* (I: 10: 259-260): on inzistira na Kikićevu dobrome poznavanju kolektiva i izvrsnim opisima (osim karikiranih portreta bogataša), tj. nastupa više iz pozicije kritičara rata i dijagnostičara teške sudbine sirotinje i u ratu i u miru, nego angažiranoga revolucionara koji traži promjene. Ni Josip Berković u kritikama Miškinine (II: 2-3: 66-69) i Kovačićeve (II: 11-12: 339-340) zbirke novela te Gionova romana *Žetva* (I: 3: 89-90) ne poseže za parolama o potrebi infiltracije društvenoga angažmana u književna djela. Njegove su kritike višedimenzionalne, kod sve trojice autora uočava izvanredne opise, Kovačić ga se dojmio stilističkom finoćom i dobrim poznavanjem miljea, kod Miškine zapaža loše dijaloge, prepametne seljake, piščevu uživljenost bez racionalizacije seljakova dijela krivnje, dok u Gionovu djelu vidi uspio prikaz sela i života na zemlji, nebanalan, iako idiličan.

Unatoč nekim subjektivnim momentima,[188] Berkovićeve su kritike ponajbolje u rubrici *Pregled*.

Kad je riječ o kritikama pjesničkih zbirki, čini se kao da su neke od njih odabrane samo zato da bi kritičari na njima pokazali kako ne treba pisati, npr. *Pjesme* Slavka Diklića (I: 3: 89) i *Izgaranje života* Emila Tremla (I: 6-7: 29-30). Prvomu kritičar spočitava militantnost i mucavost te zastarjele, istrošene motive na razini pučkoškolskih uradaka, dok su pjesme drugoga okarakterizirane kao red seksa, red alkohola, sve garnirano pseudosocijalnim, odnosno kao pjesmice pune lepezica i vlasulja koje nemaju dodirnih točaka sa stvarnošću. Kritičar potonje zbirke, Ivan Katin, u svim predstavljenim zbirkama traži tendenciju, a ne nalazi je. Tako je i u slučaju zbirke *Lirika zemlje*: „I pesme Aksića i Točanca sadrže tu ili tamo poneki dobar stih, poneki nagoveštaj ispravnog shvatanja obrađenih motiva, ali se ti nagoveštaji guše u diletantskoj tehnici izražavanja i idejnoj neformiranosti, ne uspevajući da se uobliče u konkretne zaključke o današnjim društvenim odnosima i njihovoj dijalektičkoj povezanosti" (I: 8-9: 231). Nije bolje prošao ni Nikola Šop (za zbirku *Isus i moja sjena*): „U svojim socijalnim pjesmama je pseudosocijalan, u drugim bez pravog pjesničkog zanosa, verbalističan i interpretatorski" (I: 8-9: 231). Ipak, posebno se nepravednom čini potpuno negativna ocjena koju je dobila Matičina zbirka *Lirika* (I: 5:

[188] Začudna je pažnja koju Berković unutar kritike posljednjega djela posvećuje prevoditeljevu angažmanu: naglašava „suviše panegirički uvod", smatra da bi na jezik „trebalo više paziti", iako načelno drži da je „prevodilac dobro shvatio autorove neobičnije izraze i izreke" (I: 3: 90). Iako mutna i nedorečena nameće mi se misao da je Siloneova knjiga odabrana kako bi Berković mogao prigovoriti „Bognaru[!]". Kasniji tekst objavljen povodom autorove smrti, jedini takve vrste u „Savremenim pogledima", potvrđuje neriješene odnose među njima. Čak ni tada, postumno, iako ga u načelu hvali, Berković svomu sugrađaninu ne može oprostiti „konformizam" i činjenicu da „nije bio borac". Usp. *Smrt Dr. Josipa Bognera* (II: 4: 100).

150-153), urednika Blaža Jurišića. Ušavši u tekst s napomenom da bi bilo najbolje da se sadašnja pjesnička generacija čim prije makne sa scene, autor svjesno traži stihove kojima će oprimjeriti svoje tvrdnje. I zaista, izvađeni iz konteksta, navedeni pojedinačno, nisu baš reprezentativni. Nimalo ne čudi[189] što lijevi kritičar Katin nema ni zrnce razumijevanja za Dončevićevu, prema njemu, ideološki i moralno neprihvatljivu te umjetnički ispraznu poeziju (simptomatično je da mu je prvi prigovor ideologija, a kako i ne bi bio kad je isti Dončević u prozi dao *Ljude iz Šušnjare*, a sad piše anakrone artističke pjesmuljke), potom Kozarčaninovu mlitavost i ljubavne jade, Nizeteovo papirnato gusarstvo i čuđenje nad vlastitom fiziologijom te Žilićeve bjegove bilo kuda, samo da ne bi morao pjevati o stvarnim problemima koji ga okružuju: „ne postoji društveno opravdan razlog da se ti intimiteti nekolicine životno nezrelih i konfuznih mladića publikuju, najmanje sa etiketom jedne kulturne misije" (ibid: 153).

Milan Selaković oglasio se komentarom (II: 10: 256-257) na nesuvislu i jalovu polemiku koja se vodila povodom izlaska iz tiska Gervaisovih *Čakavskih stihova*. I dok se Nazor spori s oponentima ima li ili nema kontinuiteta čakavske poezije od „napudranoga" Menčetića do težaka Gervaisa, Selaković s neskrivenim likovanjem naglašava kako je sam Gervais svima parirao naglasivši kako je pišući čakavske stihove u svijesti imao izumiranje

[189] Ono što čudi, i to prilično, jest Berkovićeva odluka da u svojemu časopisu dopusti osvrt u kojemu se Blaža Jurišića zove Pilatom koji pere ruke od vlastite koncepcije sjedinjavanja četvorice pjesnika u istim koricama, što im je, kako sam Jurišić priznaje u pogovoru, uz pesimizam, jedino zajedničko. Možda i nije Jurišićeva koncepcija ove knjige najsretnija, no čini se da ovdje upravo Berković pere ruke od čovjeka kojemu je, s Tadijanovićem, dolazio kući, koji mu je u „Hrvatskoj reviji" objavljivao prikaze novih slovenskih izdanja i koji je o njemu imao prilično visoko mišljenje, o čemu i sam svjedoči. Usp. *DBJ*, 1994: 111.

čakavaca na Siciliji i Kalabriji. Gervaisovo osvješćivanje „društvene funkcije" dijalektalne književnosti donijelo mu je neospornu simpatiju kritičara i jednu od rijetkih pohvala pjesničkih zbirki.

Berković potpisuje ocjene triju pjesničkih zbirki. Ivi Kozarčaninu u zbirci *Sviram u sviralu* (II: 1: 25) prigovara mlakost, neborbenost, shematiziranost, a prilično je oštar i u ocjeni zbirke četvorice autora (Mađarević, Bakula, Jurčić i Simić) *Ogledalo vremena* (II: 8-9: 238-240). Mađareviću predbacuje lirsko i intelektualno lutanje, Jurčiću tematski redukcionizam i socijalnost na silu, a Simiću razmetljivost i apriornu pesimističnost. Tek je Petar Bakula djelomično pohvaljen i to za pjesme o rodnome kraju, ali je i njemu predbačen najmanji raspon tema te autorstvo najbanalnije pjesme u cijeloj zbirci *Život šegrta*. Silne je pohvale uputio Krleži prilikom kritike *Balada Petrice Kerempuha* (II: 10: 263-270). Iako u zbirci Krleža progovara kao galamdžija, Berković iznimno cijeni njegov aktivizam i borbenost: „Da uzmogne očitovati svoje sposobnosti i mogućnosti, Krleža je morao da se vrati stotinu godina unazad, da proživi jednu davno prošlu epohu, da se učini njenim savremenikom i da s historijskim figurama obračunava kao sa svojim savremenicima" (ibid: 263). Usprkos prevladavajućemu pamfetističkomu tonu u zbirci, lirski momenti u mnogim pjesmama ocijenjeni su vrhuncima hrvatske književnosti. Koliku je važnost Berković pridavao ovomu dugom tekstu (skoro 7 stranica), vidimo po tome što ga je zadržao i u drugome izdanju broja 10 drugoga godišta, koje broji svega 18 stranica.

Berkovićeva naklonost prema Krleži do izražaja je došla i u njegovu pobijanju tvrdnji mladoga češkog dogmatskog kritičara Ladislava Žilke iz članka[190] objavljenoga u ljevičarskome časopisu „U". Naslovivši članak isto kao Žilka *O socijalnoj i proleterskoj književnosti jugoslavenskoj* (II: 11-12: 330-331), Berković selekcionira ispravno uočene momente u članku, npr. naslanjanje srpske književnosti na kosovski mit i hrvatske na zapadni romantizam od potpunih promašaja i netočnosti: Žilkina pokušaja da ideologijom izbriše razlike između hrvatske i srpske književnosti (Berković ima jasnu predodžbu njihovih posebnosti) te zbrke koju je stvorio miješanjem pojmova zagora i Zagorje, u što se dodatno upleo Josip Kozarac kojemu tu nikako nije mjesto. Žilkinu pohvalu literarne kvalitete i nedovoljnoga angažmana „Savremenih pogleda" Berković nije želio komentirati, ali je zato zdušno stao u Krležinu obranu, ljutit na kritičara koji iznosi neistine i, još više, na njegove izvore informacija: „Ali je tešku pogrješku učinio Žilka u vezi s Krležom. Da Krleža nije prešao ni u kakav 'misleni tabor' Ristićev i surrealistički, da nije izvrtao svoja naziranja za volju svog saradnika, svakomu je jasno. Nije svakomu jasno, ostaje sporno da li je Krleža trebao da vodi bitku sa šablonskom literaturom, no to je pitanje koje se ne da likvidirati preko koljena. Ali reći da je 'Danas' propao zato i zato otuđio sve napredne saradnike, takova je strahovita neistina da za nju Žilku ne može opravdati neinformiranost. Tako pišu zlonamjerno naše klerikalne novine. Ako ta informacija baca rđavo svijetlo na Žilku, ona još lošije osvjetljuje one koji su mu je davali" (ibid: 331).

U obrani *Zbornika hrvatskih seljaka* (II: 11-12: 332-339) od objeda „Mlade Hrvatske" i „Novosti" Berković donosi neku vrstu zaključka o poželjnim književnim kretanjima. Navodno odricanje seljaka od marksizma kojim odiše zbornik Berković čita pomoću ključa etiketiranja borbe potlačenih protiv tlačitelja proskribiranim imenom: 1930-ih marksistička je naljepnica značila najsigurniji način utišavanja. Floskulu o vječnoj umjetnosti Berković osporava činjenicom da je od spiljskih vremena naovamo seljačka umjetnost izrasla iz svakodnevnoga života, ona je autohtona, neiskvarena gradskim utjecajima.

[190] Usp. Žilka, L., *O sociální a proletářské literatuře jihoslovanské*, „U, čtvrtletník skupiny Blok", I (1936): 3: 279-287.

Kritika proznih djela i pjesničkih zbirki ima podjednako, dvanaest prvih i deset drugih. U obzor kritičara ušle su samo tri zbirke pripovijedaka, pored devet romana, od toga tri prijevoda, po jedan iz francuske (Giono), talijanske (Silone) i njemačke (Werfel) književnosti, dok su sve prikazane zbirke pjesama s područja Kraljevine. Osim najfrekventnijih književnih vrsta, s jednim su prikazom zastupljeni još i: putopis, biografija, književna kritika te postumni osvrt. Sukladno premisama angažirane literature predlošci prvih triju kritika ocijenjeni su negativno: Muntheovu putopisu (I: 2: 58-59) i Ladikinoj zbirci kritika stranih i domaćih književnika (I: 4: 122-123) nedostaje ideja vodilja, biograf Marije Antoinette zaboravlja društvenu pozadinu kraljičina života (I: 3: 90-91), a čak je i u postumni pijetetni tekst povodom smrti dr. Josipa Bognera (II: 4: 100) upletena kritika autorove pasivnosti i kompromiserstva.

U rubrici *Pregled* prikazano je nekoliko uprizorenja drama, u bitno većoj mjeri no što je bio slučaj s dramskim književnim predlošcima: mjesto u rubrici izborio je samo Čufarov *Polom* (I: 2: 57-58), kao reprezentativan primjer svježega i na dobre temelje postavljenoga, iako „nedopečenoga", djela samonikloga književnika, radnika. Mato Lovrak, „specijalist" za prikaze uprizorenja predstava za djecu hvali one koje se odmiču od bajkovite književnosti za djecu koju priznaju roditelji, poput predstava *Emil i detektivi* i *Maturant Wagner* (II: 1: 23-25), dok predstavu *Mali lord* (II: 4: 102-103) nastalu po predlošku Francise Burnett Hodgson drži prilično zastarjelom[191] pa je ni pojavljivanje čuda od djeteta, L.

[191] Zanimljivo je da Lovrak na kraju teksta, prigovarajući predstavi nepoznavanje „malog današnjeg osnovca", iz nekoga razloga ispaljuje metak prema Kozarčaninu: njegova je zbirka pripovijedaka *Mati čeka* lišena akcije, optimizma i kao takva neuspjela. Problem je morao biti osobne prirode jer ovo djelo baš nikako ne mogu dovesti u vezu s dječjom književnošću, ponajmanje dramskom.

Deutsch, ne može opravdati. Odabrane predstave za odrasle Lovrak kritizira kao neangažirane, nekritičke „uratke" građanskih pisaca, banalne izvedbe (*Tajna* Henrija Bernsteina I: 5: 150) ili motivirane višom silom (Đukićeve *Stihije*, I: 6-7: 30-31). Izoštreniju kritiku uputio je Lovrak zagrebačkom kazalištu (I: 5: 147-149), poslušničkom servisu za abonentsku publiku sklonu uzrujavanju ukoliko predstave zagrebu ispod površine, a potom i izvedbi Mesarićevih *Poslovnih tajni* (I: 5: 149-150), u kojoj izražava žaljenje zbog toga što dobar dramski pisac, koji zna stvoriti dramski sukob, prebrzo ustukne pred kućom koja ga je „uhljebila" i razmaženom publikom. G. Vitez, dosljedan sebi, u prikazu izvedbe *Sluge Jerneja i njegova prava* (II: 2-3: 72-73) ističe zborske dionice i kolektivnu sastavnicu pravoga, narodnoga „pozorišta", dok Josip Berković *Komorni trio* Slavka Batušića oštro napada zbog ispraznosti i defiliranja zgodnih glumaca u „potpisanoj" odjeći po sceni (I: 3: 91-92), a predstavu *Idiot*, po književnome predlošku Dostojevskoga (II: 10: 275-276) drži vrijednim podsjećanjem na jednu epohu, obojenim mudrim mislima autora. Za razliku od većine kritičara Berković se ne zadržava na prikladnosti ili, u najboljemu slučaju, motiviranosti sadržaja, on zamjećuje i neke aspekte koji izlaze iz književne domene i tiču se scenske umjetnosti, poput vrsnoće Afrićeve izvedbe ili vanjskoga povezivanja između scena koje zamjera redatelju Strozziju, ujedno i pripovjedaču, koji je prepričavanjem neprikazanih dijelova htio objasniti „zapletenost i nabijenost" (ibid: 275) ovoga djela, iznimno teškoga za postavljanje na scenu.

Segment kulture i umjetnosti u *Pregledu* zaključuju prikazi dviju knjiga iz likovne domene i jedne izložbe. Berkovićeva gruba kritika mape crteža (II: 1: 25-26) Julija Tomića[192] autoru spočitava

[192] Ukoliko dotad i nije otišao, poslije ovakve kritike Tomić zasigurno nije više surađivao sa „Savremenim pogledima". Posljednji prilog koji je u časopisu potpisao svojim imenom je pjesma *Selo* (I: 6-7: 11).

nepotreban artizam, neprimjeren kolorizam i preveliko ugledanje na uzore. Ukratko, knjiga je „mnogo bolja svojom zamišlju nego izvedbom" (ibid: 26). Prikaz teorijskoga djela iz područja likovne umjetnosti (II: 1: 26-27) i grupne izložbe kultne skupine Zemlja (I: 4: 120-122) polaze od dijalektičkih suprotnosti u društvu iz kojih izrastaju razlike umjetničkih pravaca, a nema sumnje koji pravac treba odabrati: „Danas kada kod nas izrasta mlada socijalna umetnost iz sve zaoštrenijih klasnih suprotnosti u kulturnoj borbi moramo napregnuti sve sile da ne zastranimo od jasnih istoriskih ciljeva" (ibid: 122).

U skladu s podnaslovom časopisa, „mjesečnik za književnost, nauku i umjetnost", rubrika *Pregled* bila je otvorena za kritike knjiga iz raznih područja: politike, ekonomije, povijesti, pedagogije, sociologije, psihologije, filozofije i biologije. Obrazac po kojemu su nastale bio je uvijek isti i potvrdiv: angažman, napredak i dostignuća bili su na cijeni, a zaostalost bilo koje vrste, militantnost i zamagljivanje bili su stalnim predmetom kritike. Kritike knjiga iz područja politike raskrinkavaju simbiozu politike i kapitala, na globalnoj razini (I: 1: 26-27) te kao konkretnoga krivca Hitlerova dolaska na vlast (I: 1: 27-28), potom problematiziraju ambicije dvojice političara: velikoga Bismarcka (II: 10: 270-272), koji je s trona ujedinitelja njemačke nacije prizemljen kao bespoštedan promicatelj Monarhije i pruskih interesa i Ante Trumbića (II: 10: 262-263), jer u memoarima prenaglašava vlastitu ulogu pri potpisivanju Riječke rezolucije i potpuno prešućuje najzaslužnijega Frana Supila. Kritike djela s povijesnom tematikom na prethodni se tematski krug nastavljaju kao prirodan slijed: povijest je u njima prikazana kao politička borba jačega i slabijega zbog čega se uvijek iznova ponavljaju iste greške. Tako je Marxov *18 brumaire* (I: 11-12: 291-293) moguće preslikati na bilo koju diktaturu prošlosti i onovremenosti, a okolnosti iz vremena Dožina podizanja bune (II: 8-9: 233-236) i 1930-ih gotovo da su istovjetne, samo

su akteri drugi: umjesto plemstva zemlju posjeduju banke, a kmetstvo je preraslo u pauperizaciju. Ipak, jedna je razlika nezaobilazna: „Klasna svijest seljaka kao stalan i izgrađen nazor javlja se tek u naše doba i ako još prilično mutna i nejasna, a nedostatak njen objašnjava sve debakle revolucionarnih pokreta pa i seljačkih" (ibid: 235). U istome smjeru idu i navodi iz *Industrijske politike*[193] Mije Mirkovića (II: 6-7: 182-183): politička promjena industrijalizacije vidljiva je u mogućnosti glasanja novoga sloja, radništva. S polja pedagogije, dva su djela ocijenjena promotorima suvremenih pedagoških trendova, kompleksne nastave (I: 8-9: 230) i Freud-Adlerova koncepta (II: 2-3: 73-74), a treći općenitom (bez spomena lektirnih naslova) kritikom lektire (I: 8-9: 230-231) kao devijantnoga smjerokaza za budući život djece. Prikaz Balkove knjige *Sumrak nauke* izražava neskriveno likovanje nad raskrinkavanjem neutemeljenosti arijevske rasne nadmoći (I: 5: 153-154). Engelsovo djelo *Feuerbach i kraj klasične* filozofije te Buharinova *Teorija istoriskog materializma* prikazuju se iz rakursa korisnosti za materijalističku teoriju, prvo kao dokaz primjene materijalizma u prirodnim znanostima i teoriji spoznaje, a drugo kao popularizacijsko štivo pisano jednostavnim jezikom za široke narodne mase (I: 4: 123-125). I psihološka se djela ocjenjuju s obzirom na poznavanje materijalne osnovice psiholoških pojava, pa se tako hvali Pavlovljeva metoda zasnovana na fiziologiji (I: 10: 257-258), ali i kudi psiholog Klajn (II: 11-12: 340-342) koji predimenzionira osnovicu, pa rasne i zločinačke malformacije tumači samo kroz biologiju, zanemarujući sociološki čimbenik. Znanstvenu orijentaciju „Savremenih pogleda" proklamiranu u podnaslovu časopisa opravdavaju: retrospektivni prikaz biologije kroz povijest (II: 4: 104), potom zbirka beletriziranih slika iz života i rada najvažni-

[193] Knjiga se zapravo zove *Industrijska politika*, u broju 8-9 donesen je ispravak.

jih svjetskih znanstvenika (I: 2: 59-60) te prikaz serije članaka (I: 1: 23-24), objavljenih u „Politici", poznatoga srpskog seksologa i histologa Aleksandra Đ. Kostića, rušitelja tabua i borca protiv neistina i poluistina proizašlih iz zatucanosti i straha.

U ime promicanja znanosti u korpus tekstova u *Pregledu* uvrštene su i tri rekapitulacije kongresnih zbivanja u svijetu. Netom održan kongres povjesničara u Amsterdamu (I: 11-12: 285-286) žestoko je iskritiziran jer je ekonomsku osnovicu svakoga razdoblja proglasio mutnim „duhom vremena", dok su istodobno književnici na svome kongresu u Parizu znanstvenom metodom tražili „lijek ugroženoj kulturi". Dva esperantska kongresa (I: 11-12: 287-288) prikazana su kao potpune suprotnosti: rimski, građanski, održan je pod okriljem fašizma, nasuprot pariškomu, radničkomu, naprednomu, antifašističkomu i antiimperijalnomu. Naposljetku, beogradski je liječnički kongres (I: 11-12: 288-289) predstavljen kao prosvjetiteljska gesta „narodne inteligencije".

Specifičan broj 11-12 prvoga godišta „Savremenih pogleda" donio je opširniji *Pregled revija*, različito profiliranih, a prema tomu i tretiranih. Iz „Književnika", „Hrvatske revije", „Književnosti", „Kniževnih[!] horizonata", „Srpskoga književnog glasnika", „Le Monde Slave" i „Učiteljske straže" odabrano je nekoliko članaka koji su potom djelomično prepričani i prokomentirani. „Hrvatska revija" je prošla prilično loše, makar se Berković sebi svojstvenim pohvalno-prigovaračkim načinom[194] želio ograditi od neprimjereno oštre kritike koju je Jurišiću[195]

[194] „Urednik Dr. Jurišić daje koliko može reviji ton građanske liberalnosti, a taj ne odgovara više ni izdaleka stvarnom stanju koje je pokriveno crnom mantijom. Ta liberalnost dopušta još dekadentne idealiste, pa i nihiliste, ali ne materijaliste" (I: 11-12: 298).

[195] U *Dnevniku Blaža Jurišića* čitamo o okolnostima Jurišićeva i Berkovićeva poznanstva: upoznali su se preko Dragutina Tadijanovića koji je povremeno

kao uredniku zbirke *Lirika* „udijelio" Ivan Katin (I: 5: 150-153). Pregled je rezultirao sukobom s Ladislavom Žimbrekom jer je Berković nakon načelno korektno prikazanih dvaju tekstova[196] iz „Književnih horizonata" završio polemičkim istupom u korist beogradskoga „NIN-a" i njegova urednika, Jovana Popovića, i u sljedećih se nekoliko brojeva u oba časopisa preselio među polemičke tekstove.

Drukčiji, konkretniji osvrt (II: 5: omot/2-4) na smjer, priloge i suradnike četiri nova časopisa, „Dani i ljudi", „Književni savremenik", „Revija mladih" i „Književna revija", koji su počeli izlaziti na prijelazu 1935/36., Berković ne temelji na ekscerptima iz pojedinih svezaka nego ih vrednuje u nekoliko rečenica, utvrđuje odnose u časopisima i temelje na kojima oni stoje. Pritom simpatiju pokazuje samo za „Književni savremenik"[197]. Osim nedvojbena afiniteta za njegov profil, on pronalazi opravdanje i za svaštarski sadržaj časopisa[198]. Berković uočava još jednu zna-

glumio „poštara" među njima jer je Berković po njemu slao priloge za objavljivanje u „Hrvatskoj reviji". Iako su ih ideološke razlike prilično otuđile, iz nekoga obzira prema pobratimu Tadijanoviću, kao i prema čovjeku koji mu je prvi pružio priliku, Berković se nastoji ograditi, ali ne može do kraja. Sam je Jurišić, u vrijeme njihove suradnje, o Berkoviću imao dobro mišljenje, pa je u svoj dnevnik 21. travnja 1933. zapisao: „Berković, suplent u Brodu, koji šalje za Reviju katkad izvještaje o slovenskoj književnosti, dopada mi se, ozbiljan i solidan čovjek, naobražen. Danas sam se s njim upoznao" (*DBJ*, 1994: 111).

[196] Berković je pohvalio socio-političku tankoćutnost „Književnih horizonata" zbog objavljivanja antiratne Rollandove drame *Doći će vrijeme* upravo u trenutku talijanskoga osvajanja Abesinije, ali je prigovorio što je osvrt o njemu napisao politički dijametralno suprotan Slavko Ježić.

[197] Već je u dvobroju za veljaču i ožujak Berković predstavio detaljan sadržaj prva dva broja, bez komentara.

[198] „'Književni Savremenik' s jasnim i određenim materijalističkim gledanjem na društvena i kulturna pitanja postaje kod nas jedinom govornicom

čajnu pojavu za onovremeni književni život: „Književnik" sve više ide u smjeru političko-ekonomskoga časopisa, a njegova enormno visoka cijena postaje nedostupna prosječnomu čitatelju. Prema tomu, i sam časopisni milje snosi dio krivice za redukciju „lijevih" književnih časopisa. Budući da se solidarizacijom s „materijalističkim" i „lijevim" časopisima Berković svrstao u njihov tabor, ova je opaska i svojevrsna autokritika. „Reviju mladih" i „Književnu reviju" Berković prikazuje kao skladišta autora i tekstova bez ikakve orijentacije, stoga bez prava na postojanje. Osvrt[199] mu služi kako bi odapeo strelicu prema Žimbreku, pod znak upitnika stavio njegovu „naprednost" i sumnjivu uredničku politiku koja rezultira

za aktuelne probleme današnjega vremena. Njegov je značaj pretežno žurnalistički i odatle u njemu neki nesrazmjer: sasvim prigodni izvještaji i vijesti stoje uz originalne ili prevedene članke većeg značaja i cijeli časopis daje dojam nabacanosti materijala. Ta je pojava sasvim razumljiva. Postepenim likvidiranjem svih ljevičarskih časopisa i tjednika koji su pokušali da izvrše kakovu takovu podjelu rada, zapao je ovaj mjesečnik u težak položaj da zadovoljava najnužnije potrebe obavještavanja o najvažnijim dnevnim događajima, da u isti mah nadomješta dnevnik, stručni i politički tjednik i ekonomski, književni i naučni časopis" (II: 5: omot/2).

[199] „'Revija mladih' primila je u svoju kompoziciju gospodina boga, Dr. I. Jakovljevića, Nikolu Pavića, Iva Kozarčanina, Zlatka Milkovića, Radovana Žilića i t. d., pa se ne vidi jasno zašto se njeni saradnici nisu ešelonirali između 'Hrvatske smotre', 'Obitelji', 'Hrvatske Revije' i eventualno 'Književnih horizonata' to jest od klerikalne isključivosti do tolerancije Dr. Jurišića i sasvim relativne 'naprednosti' g. Žimbreka. Još je teži slučaj s 'Književnom revijom' od koje smo dobili svega jedan broj, a čini se da je izišao i drugi. To je revija sastavljena gotovo isključivo od disidenata od g. Žimbreka i njegovih 'Književnih horizonata': Stjepko Ostroški, Mirko Jirsak, Vlado Vlaisavljević, Ivo Ladika, Drago Gervais i t. d. nisu nikoga uspjeli da uvjere da je potrebno da istupe zasebno: ne zauzimaju nikakav određeni pravac, ne okupljaju nikakova znatnija književna imena, njihovi saradnici nisu toliko produktivni da bi im trebala posebna revija. U prvom broju se ističe sijaset sasvim osrednjih pjesama i upravo flagrantno filistarski inventar Ive Ladike o Mladoj Hrvatskoj Lirici (ibid: omot/3).

prebjezima, a nije ostao dužan ni bivšemu suradniku Ivi Ladiki, pa se onda postavlja pitanje i Berkovićeve uredničke politike i disidenata iz „Savremenih pogleda". Svjestan potrebe za revijom u kojoj će objavljivati mladi, neafirmirani autori, Berković podržava koncepciju novoga urednika časopisa „Dani i ljudi", Joze Ivakića, koji je umjesto „zvučnih" imena, nesumnjivo važnih za hrvatsku književnost (ali im nije mjesto u časopisu mladih), na suradnju pozvao mlađe autore, nažalost bez jasnoga smjera. Iako to nije izrijekom rekao, jasno je da misli da „artisti" poput Tadijanovića[200] sputavaju društvenu angažiranost. Iz sveukupne produkcije izdvaja i nekoliko uspjelih priloga, to su prilozi kakve i sam objavljuje u „Pogledima", neki skoro identični.

Da je Berković ozbiljno računao s prikazima recentne časopisne produkcije i da je planirao još dugo objavljivati „Savremene poglede", svjedoči obećanje budućih pregleda koje je iznevjerio, jer do kraja godine više uopće nema prikaza časopisa, pa čak ni bibliografskih časopisnih jedinica. Unutar ovoga pregleda utkano je i Berkovićevo shvaćanje časopisa, čiju vrijednost određuju „nosivi" prilozi, dijametralno suprotno holističkomu gledištu: „U ovom broju načinili smo iznimku govoreći o revijama općenito, a sasvim kratko spominjući priloge. To smo morali i zato što se radi o revijama koje su se tek pojavile (a neke ujedno i nestale), a i radi skučenog prostora. Kriterij po kojem ćemo inače donositi pregled revija svodit će se na kratko citiranje ili prikazivanje pojedinih znatnih priloga. Jedna književna revija nije ni reklamni organ ni žiri. Zato nećemo priloge nabrajati redom niti revije odbacivati en bloc. U svakoj reviji ima šta da se nauči pod uvjetom da se

[200] Tadijanovića je u časopisu spomenuo još samo dvaput, oba puta nakon ovoga pregleda, u bibliografiji, posve neutralno, u kontekstu izlaska njegove zbirke pjesama *Pepeo srca* (II: 6-7: omot/3) i prijevoda Nezvalova *Akrobata* (II: 11-12: 344), kao posljednju bibliografsku jedinicu u „Savremenim pogledima".

prema pročitanom logički opredijeli. Kod nas gdje su ozbiljne revije rijetke, a ozbiljni čitači još rjeđi, treba naročito ukazivati na značajne – dobre ili loše – priloge koji obično prolaze nezapaženi i nekomentirani. Po mogućnosti donosit ćemo i pregled stranih revija. – Ur." (ibid: omot/2).

Najveći dio *Pregleda* čine kritike knjiga iz raznih područja, ne samo beletristike, uvijek aktualnih. Često se donosi kritika djela iz kojega je odlomak donesen kao književni prilog u glavnome segmentu časopisa. Više je beogradskih nego zagrebačkih izdanja, čini se da srpski književari redakciji redovitije šalju svoja izdanja. Subspecijalizacija pojedinih autora (npr. Ivana Katina za poeziju, a Mate Lovraka za kazališne izvedbe, s osjetnim afinitetom za dječje kazalište) rezultirala je kritikama solidno činjenično utemeljenim, iako ponekad metajezično nedoraslim i lišenim međuprožimanja književne povijesti i teorije. Ipak, većim svojim dijelom one pokazuju „točnost, estetsku senzibilnost i moralni integritet" (Brešić, 2005b: 22) privilegiranih čitatelja, kritičara. „Rođena i othranjena" upravo u časopisnome mediju kritika je u „Savremenim pogledima" služila kao vježbaonica demokracije, arena za „ozbiljno i trijezno bavljenje i prosuđivanje stvari iz znanosti i umjetnosti" (ibid: 37), što je u „opisu posla" i časopisu u cijelosti. Berković je ispravno odčitao da je književna kritika uvjet opstanka[201] časopisa: budući da se bavi tekućom produkcijom, ona časopisu osigurava život. Kritički tekstovi i stilski su i tematski drukčiji od eseja koji teže univerzalnim temama i dubljim (i širim) obradama: oni časopisu priskrbljuju aktualnost, iako tematski omeđenu i zanimljivu obrazovanijoj publici, kulturno-umjetnički senzibiliziranoj. *Pregled* je također čimbenik

[201] Kako primjećuje Vinko Brešić (2006: 103-112), i Milivoj Solar vitalnost kritika i osvrta na recentna djela vidi zalogom života časopisa, njegovim mjestom „preživljavanja".

mjesnosti ovoga periodika: dok esejistički dio tendira Europi, svijetu, u *Pregledu* se donose i osvrti na repertoar zagrebačkoga (i beogradskoga) kazališta[202]. Ovaj je dio časopisa za „periferiju" tek djelomično obavijestan. Zalihosne, ali blještave informacije o zagrebačkoj kazališnoj sezoni sredstvo su „izmaštavanja" slike metropole pokrajinskoga čitateljstva.

Svjestan važnosti kritičarskoga posla, Berković se prilikom dodjele nagrade Društva književnika romanu *Zmijski skot*, autorice Fedy Martinčić, opire institucionalnomu odavanju priznanja djelu za koje misli da nagradu ne zaslužuje. Pritom se jače obrušava na ocjenjivače nego na laureata: „Strašna je ljaga za jednu književnu sredinu da u dvadeset godina otsudnih za čovječanstvo nije stvorila ništa osim ovog 'zmijskog skota', da mu sada viče: 'heureka' i vješa mu o vrat medalju (II: 11-12: 343-344). Rezimirajući ulogu književnih nagrada na kasniji status autora i djela, Sarah M. Corse ih prikazuje kao „učena predskazanja o tome što bi moglo preživjeti zahtjeve vremena i hirove kako bi postalo klasik sutrašnjice" (1997: 100), iako djelo još treba izaći pred estetski sud kritičara, znanstvenika i publike.

U istraživanju sociopolitičkih čimbenika koji su oblikovali američku književnu elitu, autori Kadushin, Hover i Tichy upravo književnim časopisima pridaju ulogu njihova najmoćnijega tvorca, budući da su „služili kao jedan od glavnih vratara za nove talente i nove ideje" (1971: 17). Njihova je glavna ideja da su časopisi donosili popularnost u toj mjeri da nije bilo važno u kakvome vas kontekstu spomenu, a također je i već priznatim intelektualcima bilo važno da ih se spominje u društvu s drugim pripad-

[202] Zanimljivo je da su u „Savremenim pogledima" osvrti na kazališne izvedbe bitno češći no osvrti na dramske tekstove (samo Čufarov *Polom*) ili sami dramski tekstovi (samo *Fifi brani Zapad* Mate Lovraka, umjetnički osrednji, ali socijalno vrlo potencijalan i učinkovit).

nicima intelektualne „kreme". Prema Robertu Ohmannu „elita je, pišući u tim časopisima, u velikoj mjeri određivala o kojim će se knjigama ozbiljno raspravljati i koje će biti trajno vrednovane, kao i to koje će se ideje sačuvati živima, koje će kružiti, o kojima će se raspravljati" (1983: 215). Berković je svjestan da su časopisi kreatori često spominjanoga cirkulacijskog polja, da su nagrada i tekstovi po časopisima predradnja ulasku djela u kanon hrvatske književnosti, naravno ne bezuvjetno: od publike se traži da potvrdi evaluaciju struke.

Iako je upućena autoru, naglašava vrijednosti i promašaje u djelu, kritika je zapravo putokaz čitatelju (filmska i kazališna gledatelju) što može očekivati od djela. Kritičari imaju početni impuls u kreaciji kanoniziranih veličina. Način konzerviranja kulturnoga pamćenja kritici daje neslućene ovlasti, ona je čimbenik osamostaljenja vlastite „krovne" discipline. Proces autonomizacije Marina Protrka (2009: 183) smješta u XIX. stoljeće. Budući da moć, shvaćena prema Foucaultu, nikako nije linearna i isključivo u vlasništvu društvenih institucija nego je disperzivno rasprostranjena, ona ovlašćuje urednika časopisa da osigura legitimitet autorskomu prilogu i tako postane jamcem ne samo proizvodnje, nego i opstanka vrijednosti predmetnoga teksta, zamućujući okolnosti njegove produkcije, složeni mehanizam koji stoji iza forsiranja baš toga priloga. Josip Berković u „Savremenim pogledima" ima ingerenciju uspostave internoga kontrolnog mehanizma: cenzure, cirkulacije, distribucije ili apropriacije tekstova. U časopisu koji društveno potvrđena stratifikacija smatra perifernim, on inicira proces kanonizacije, čini „prvi korak ili prvi krug u procesu vrednovanja" (ibid: 49). Proces ovjeravanja potom se nastavlja (ili prekida) stupanjem na scenu ekonomskoga i, još više, političkoga impulsa. Sukladno tomu, Marina Protrka najveći značaj u proizvodnji kanona pripisuje distributivnoj, odnosno interpretativnoj sastavnici kanonizacije, točnije načinu na koji s književnom činjenicom postupaju institucije, dok recepciju djela vidi više kao katalizator njezina stupanja među odabrane (ibid: 49-51), odnosno: „Proces oblikovanja književnog kanona tako je, u najvišeznačnijem smislu, politički proces: proces stvaranja kulturnog kapitala koji će služiti kao međunacionalna reprezentacija, ali i proces kojim se, unutar određenog društva, odabire jedan vrijednosni sustav koji jedne honorira, a druge sankcionira" (ibid: 44). Sankcioniranje znači isključivanje, bilo estetsko ili ideološko, na kojemu počiva kanon (Herrnstein Smith, 1988: 74). Premda su neki značajniji prilozi[203] sa stranica „Savremenih pogleda" prošli svoju prvu instancu ovjeravanja, časopis ušao u kanon. Jedan dio razloga isključivanju nalazi se u potkopavanju dominantne društvene skupine, u opstruiranju njezinih vrijednosti, a drugi u Berkovićevoj isključivoj uredničkoj politici, predosljednome pridržavanju temeljnoga (socijalnoga) profila časopisa.

2.4.2.3. Film

Ova je rubrika specifična jer je rijetko u kojemu časopisu ovako dosljedna. Ipak, gasi se već nakon prvoga polugodišta izlaženja „Savremenih pogleda". Autor filmskih kritika[204] znao

[203] „Savremeni pogledi" su se u nekoliko slučajeva nametnuli kao filtar recentne proizvodnje čiju procjenu nisu osporili nadređeni ekonomski i politički mehanizmi – umjetnički vrijedna djela doživjela su kasnije ukoričenje u samostalnoj knjizi i potvrdila se na književnoj sceni (npr. novele I. G. Kovačića, zbirka pjesama Marijana Matijaševića).

[204] Premda se u godišnjemu kazalu spominju samo I. I. i Zoran G. kao autori *Filmskoga pregleda* (bez navođenja pojedinačnih kritika), napominjem da su neke kritike potpisane i pseudonimom V. N. R., što su sve Berkovićeve identitetne maske. Ispod kritike filma *Ljubavi je kraj* (I: 2: 62) stoji pseudonim lk, za koji pretpostavljam da pripada Leu Kuhnu.

je dosta o filmu i bio voljan popunjavati nekoliko stranica časopisa. I ne samo to: smatrao se pionirom u tome poslu, krčiteljem putova. Iako je pratio i europsku i američku filmsku produkciju, neosporan je njegov afinitet za rusku kinematografiju: drugi se filmovi donose samo kao negativan pol ruskomu savršenstvu. Filmovi se ocjenjuju po njihovoj snazi djelovanja na čovjeka da se on sam promijeni: ruski filmovi djeluju, a američki su „limunada". Nikako mu se ne sviđa amerikanizacija kao ni njemačka izvozna umjetnost (misli ponajprije na film), suviše su slatkaste i kulturama oduzimaju njihovu kulturalnu posebnost, taj „kič eksport" vrši ulogu „unifikatora i nivelatora građanskih kultura" (I: 3: 92).

Usporedivši Berkovićev (1932: 36-38) kronološki prvi tekst, potpisan pseudonimom Job, s većinom filmskih kritika, uočavam iznimnu svjetonazorsku i diskurzivnu sličnost. Već u svome prvijencu Berković skida „ružičaste naočale" zabludjeloj mladosti kao što će kasnije u osvrtima na američke filmove raskrinkavati idealizirani život njihovih protagonista: „A svijet je inače tako lijep! Ima u njemu kina i palača i bogataša i prinčeva i krasotica i mladića i gardijskih oficira. (Biste li znali da nam kažete zašto se u svim filmovima prikazuju neki b i v š i gardijski oficiri a sad su siromašni i lijepo pjevaju? Danas valjda život nije više tako lijep kao prije: sve je bilo tako dirljavo[!] i nježno). Doduše većina učenika je siromašna. Kod njih je sve bijedno, prljavo, tamno. Nema hrane na pretek. Njima su roditelji grubi, profesori strogi, kolege ih gledaju s visoka. Oni rijetko idu u kino. Ipak, i za njih je svijet idealan, ali eto samo po nekom čudu oni su se rodili u bijedi. Pomalo im je i stidno, ali kad svrše škole bit će lijepo. Živjet će udobno, dobro jesti i kako to već piše u školskim pripovijestima. Tamo doduše nekad piše i o gladu i o muci, ali to se odnosi na heroje koji su se poslije proslavili. Oni će se već i bez muke proslaviti" (ibid: 37).

Filmsku rubriku „Savremenih pogleda" čine dvije skupine tekstova: teorijsko-pregledni i interpretativno-evaluacijski. U prvome tipu Berković iznosi svoje tumačenje teorije žanra (I: 4: 125-126), sintezu sovjetske nacionalne kinematografije (I: 2: 60-61) te uvid u venecijanska festivalska filmska događanja (I: 1: 28-29).

Sagledavajući nimalo sjajan položaj u kojemu se film nalazi, Berković se postavlja u ulogu agitatora koji poziva kritičare da pišu o filmovima, budući da druge mogućnosti, npr. izravnoga sudjelovanja u stvaranju filmova, nema. Zapravo je ljut na svoje drugove po peru kojima filmski producenti plaćaju za afirmativne kritike. On izvrsno uočava kojom se brzinom film širi, kako se lako prima i koliko je opasan „današnji opijum čovječanstva" (I: 1: 28), kolika mu je stvarna moć, točnije, itekako je svjestan jačine kulturnoga cirkulacijskog polja, čiji najjači medij postaje film: „Film postaje najjača društvena snaga današnjega vremena. Jača već od škole, djelotvornija od štampe, a doći će uskoro vrijeme kad će bijelo platno sa slikama postati jače od crne sutane i zlatom vezenog ornata. To će se dogoditi kad svako selo bude imalo svoj kino kao što sada ima svog popa. Borba za istinu i za napredak sve više postaje borba za film. Laž caruje na filmskom platnu kao što caruje u popovskoj rizi i te dvije laži pomognute dnevnom štampom koja ih služi, truju danas svijet" (I: 4: 125).

U analizi sovjetske filmske produkcije (kojom je očaran) Berković postavlja 1924. godinu kao početnu točku od koje film mijenja odnos prema društvenoj stvarnosti, uočava njegovu preveliku angažiranost, impresioniran je ruskim naturščicima te ističe otkriće ton filma i vlastitu tehnologiju koja ih čini neovisnima o zapadu. No, još je važniji moralni kompleks na kojemu stoji proizvodnja filma u Rusiji: dobri su i glumci i redatelji, ne ide se za uspjehom na kino blagajnama, film nije roba, proizvod – jedino što svi sudionici dobivaju jest slava, i zato su dobri umjetnici, a film umjetničko djelo. Dijametralno suprotna, svjetska

filmska izložba u Veneciji je mjesto za pokazivanje bogataša iz svih krajeva svijeta te američkih filmskih zvijezda, a finalni proizvod koji se na njoj nudi je u sjajni celofan umotana ništetnost: „Dok je američka produkcija u rukama kapitala koji nema nikakove veze s umjetnošću i kojemu je glavni cilj dizanje kurza dionica, sovjetska se produkcija ne mora da brine za rentabilnost nego za kvalitetu i nalazi se u rukama umjetnika kojima je jedina briga da stvore vrijedna djela. (...) A zaključak: Kvantitet produkcije i njen vanjski sjaj nikako nisu u razmjeru s njezinim kvalitetom. Organizacija te proizvodnje je promašena, umjetnost ne mogu da stvaraju trgovci, i zato je film u najviše slučajeva propaganda gluposti mjesto da bude umjetnička reakcija na život" (I: 1: 29).

U Berkovićev je (i Kuhnov) obzor ušlo ukupno trinaest filmova. Na jednoj su strani produkti ruske[205] kinematografije prema kojima zauzima afirmativan stav, pa uz argumentiranu i stručnu ocjenu brojnih komponenti filma[206] (pojedinih glumaca, fotografije, glazbe, kadriranja i sl.) u njima nalazi i snagu, punoću te korisnost za ljudski duh. Oponentsku grupu tvori „sentimentalno-varijetetski šund" Hollywooda i njemačka filmska produkcija.[207] U

[205] U ovu skupinu ulaze filmovi: *Groza* (*Bura*) (I: 1: 29-30), *Čeljuskinci* (I: 1: 30-31), *Pastir Kostja* (I: 3: 93-94) i *Pjesma na Volgi* (I: 5: 154-155). U njihovu prikazu zamjerke su vrlo rijetke i „stišane", tek u opereti *Pastir Kostja* spominje se loša sinkronizacija na početku filma, neprikladna scena otvaranja te suviše iskarikiran prizor Kostjina privezivanja kravina konopca oko struka dok pleše (makar je scena vrlo uspjela parodija američkih operetnih gluposti) (I: 4: 93).

[206] Berković se trudi reprezentirati film putem svake njegove sastavnice, tako nerijetko donosi čak i naslov predloška po kojemu je snimljen te ime njegova autora. Ipak, ne mogu ne spomenuti osjetan udio prepričavanja sadržaja prikazanih filmova, kako ruskih, tako i „njemačko-američke limunade" (I: 4: 92).

[207] Negativnu su kritiku dobili filmovi: *Carica svih Rusa* (I: 1: 30), *Nana* (I: 2: 61-62), *Ljubavi je kraj* (I: 2: 62), *Peer Gynt* (I: 3: 92), *Pjesma nad pjesmama*

njoj uspijeva naći samo srcedrapateljne naslove, koketne glumice, previše erotike (fiksacija na Marlene Dietrich), melodramu, suviše „moderno" adaptirane predloške i promicanje kolonijalne politike. Iako američki, dva su filma ipak zaslužila Berkovićev respekt, *Eskadra smrti* (I: 6-7: 31-34), za promicanje antiratnih tendencija i, napose, *Eskimo* (I: 1: 30), W. S. Van Dykea zbog svoga dokumentarizma, iako je mjestimično i suviše romansiran. Ipak, „onaj koji umije da odbaci kič naći će u ovom filmu zdrave srži pouke, a to je, za današnje prilike u filmu, najviše što se može očekivati" (I: 1: 30). Upisivanje subjektivnih oznaka u tkivo časopisa ogleda se u Berkovićevu početnome forsiranju rubrike zgasnule nakon dvobroja 6-7 1935. Čini se da razloge njezina gašenja ne trebamo tražiti u slabome odzivu publike, sudbinu joj je odredio banalniji razlog: Berkovićevo preseljenje u Otočac. Kino je u gradu postojalo,[208] ali

(I: 3: 92-92), *Bosambo* (I: 6-7: 34-35) i *Carlo Cavelli* (I: 5: 154-155), zapravo njemački film *Hohe Schule* (*Visoka škola*), podnaslovljen *Das Geheimnis des Carlo Cavelli* (*Tajna Carla Cavellija*), redatelja Ericha Engela, među najuspješnijim filmovima njemačkoga govornog područja 1935.

[208] Ljubazni zaposlenici Kinoteke, gđa Carmen Lhotka i gospodin Juraj Kukoč uputili su me na podatke koje o kinu u Otočcu nudi *Filmski godišnjak 1936.* (Ur. Vasilije Zarić, Beograd: Grafički umetnički zavod „Planeta"). Dakle, Otočac je 1936. imao dva kina, oba za prikazivanje zvučnih filmova: kinematograf Grand koji je imao 250 mjesta, radio je dva dana u tjednu i mijenjao program 4 do 8 puta mjesečno te kinematograf Olimp, s 280 mjesta, radio je jednom tjedno i mijenjao program 4 puta mjesečno. Ove podatke dopunjuje usmeno svjedočanstvo dr. Ančice Častek o kinu doseljenoga Senjanina, „priženjenoga" Otočana, Mate Kasunića, zvanoga Mata Kino, koje je „od negdje 1930. pa do Drugoga svjetskog rata" iz posla istjeralo (čini se nakon 1936.) dotadašnjega davatelja projekcija u polivalentnoj Narodnoj čitaonici, domaćega trgovca Josipa Oreškovića Špeku. O Kasunićevu kinu gđa Častek kaže: „Projekcije su bile dva puta u tjednu, čini se četvrtkom, a redovito subotom i nedjeljom. Svakoga dana davale su se po dvije projekcije. G. Kasuniću su stizali filmovi poštom, odgledane role vraćao natrag i na pošti podizao pristigle. U kinu g. Kasunića davao se dosta

je Berković živio na dvije adrese i više nije stizao pisati kritike o filmovima, ako ih je uopće stizao i pogledati.

2.4.2.4. Bilješke

U početku izlaženja „Savremenih pogleda" rubriku *Bilješke* u cijelosti[209] ispunjavaju povremena obraćanja uredništva te zrnca zbivanja sa svjetske „njive". Zamišljena kao „prozor u svijet", u prvih je nekoliko brojeva[210] popunjena kratkim, pokatkad anegdotalnim vijestima iz drugih novina i časopisa (nerijetko stranih) i komentarima tekstova objavljenima u različitim tiskovinama. Ponekad su sitni tekstovi reakcije na nesvakidašnje ili neke posebno zanimljive

široki repertoar, od američkih, engleskih i njemačkih filmova. Vjerojatno je tu uletio i pokoji drugi film. Publike je bilo dosta, a bolje su prolazili filmovi koji su bili poznatiji, o kojima se pisalo po žurnalima jer je otočka gospoda primala razne novine i časopise koje se inače nije moglo kupiti na kiosku. Naravno da to nisu bili najsvježiji hitovi, ipak su veće sredine imale priliku prije vidjeti nove filmove nego Otočani, uostalom kao i sada."

[209] Kasnije će mjesto u *Bilješkama* naći i bibliografija i polemike. Prva bibliografija objavljena je u broju 3 (95-96), no uz nju je mjesta našlo još 8 kratkih vijesti. Polemika sa Žimbrekom započela je u rubrici *Pregled*, u posljednjemu broju prvoga godišta, podmetnuta u pregledni članak o tekstovima objavljenima u „Književnim horizontima" u broju 10-12 (I: 11-12: 300).

[210] Prva se četiri broja slijepo drže zacrtane sheme *Bilješki*, peti „zastranjuje" s velikim tekstom o neostvarenoj Meštrovićevoj njemačkoj izložbi, prikazom Krležine *Europe danas*, osrednje velikom bibliografijom i samo jednom vjesticom. Još se broj 6-7 donekle drži koncepta dovođenja svijeta „Savremenim pogledima", kasnije važniji postaju osobni obračuni, a donekle se proširuje i bibliografija. Čini se da se s vremenom okviri ipak sužavaju. Stoga je tematski dvobroj o češkoj i slovačkoj književnosti možda najbolji kulturalno-integracijski (i poslovni) potez koji je Berković mogao povući kako bi „Poglede" lansirao u šire kulturološko susjedstvo, zapravo ga vratio na stazu u orbiti kojom je već putovao. Posebna je šteta što je časopis prestao izlaziti upravo u trenutku restauracije stare slave.

vijesti i tekstove. Najčešće se ne navode izvori, ponekad se daje ime tiskovine otkud je prepričana vijest, ali se rijetko navodi broj časopisa, najčešće u slučaju raritetnih navoda, ali ni tada stranica s koje je tekst preuzet.[211]

Vijesti zaista ima najrazličitijih: o lošoj recepciji pobunjeničkoga Cankarova *Sluge Jerneja* (na esperantu) u tradicionalnome Japanu (I: 1: 31), raznim svjetskim književnim nagradama (I: 1: 32), Uptonu Sinclairu kao budućemu guverneru Kalifornije (I: 1: 32), engleskome odbijanju da plati ratne dugove (I: 2: 63), „prodoru" E. E. Kischa u Australiju, unatoč zaprekama vlastodržaca (I: 2: 63), licemjernoj konferenciji komisije „Pro Deo" koja se miri s činjenicom da se zbog vjere najviše odriču najsiromašniji (I: 3: 95), zabrani recitiranja pacifističkoga pjesnika u Budimpešti (I: 3: 95) ili lošoj engleskoj državnoj politici (I: 3: 95). Nadalje, čitatelj je u prilici doznati o neobičnoj tužbi protiv urednika jednoga finskog dnevnika zbog objavljivanja poglavlja iz Hašekova *Dobroga vojaka Švejka* (I: 3: 94-95) te o kongresu Pen-kluba u Barceloni, slabo popraćenomu u tisku nakon osude javnosti zbog priklanjanja fašističkoj frakciji na prethodnome, dubrovačkom kongresu (I: 6-7: 35). Povodom smrti fiziologa Ivana Petroviča Pavlova iz „Politike" se prenose njegove riječi kojima pozdravlja sve veću implementaciju znanosti u svakodnevici (II: 2-3: 75), da bismo potom čitali o ubijanju medvjeda rašljama u Rusiji (II: 2-3: 76) ili o katoličkome svećenstvu u Španjolskoj koje kolaborira s plemstvom (II: 10: 276).

Iako vijesti stižu iz cijeloga svijeta, ipak zamjećujem četiri tematska kompleksa: francuski, sovjetski (ruski), njemački i domaći (u širemu smislu – jugoslavenski). Francuski je tematem

[211] Praksa upućivanja na tekstove objavljene u „Savremenim pogledima" u svim je rubrikama nešto dosljednija, utoliko što se navodi broj u kojemu je tekst objavljen, međutim, točna paginacija izostaje i u ovome slučaju.

zastupljeniji vijestima u početku izlaženja „Savremenih pogleda". Vijesti tematiziraju nagradu obitelji s mnogo djece, koja ubrzo dođe u ruke raznih prevaranata (I: 1: 32), osipanja članova (uslijed starosti) Francuske Akademije (ibid), futurističkoga prijedloga ministra Daladiera o smanjivanju vrijednosti novca (ibid), 50-te obljetnice Hugoove smrti, velike proslave s jedne i žestokih prosvjeda s druge strane (I: 2: 64), sorbonske proslave 50-godišnjice *Germinala* (I: 3. 95) i nove pariške „revije 'slavenskih zemalja' 'Est'" (I: 6-7: 35). Sredinom 1935. sitni napisi o Francuskoj i Francuzima izlaze iz vidnoga polja konzumenta „Savremenih pogleda". Nakon neupitne simpatije prema sovjetskoj literaturi u glavnome dijelu časopisa (*Pregled* se znatno više bavi kritikama i prikazima recentne domaće produkcije) ne iznenađuje afirmativna nota prema ruskoj književnosti i književnicima i u *Bilješkama*. Zapravo je zamjetan broj vijesti koje se na bilo koji način tiču Rusije, ne samo ruske književnosti. U članku o sovjetskoj čitateljskoj groznici čitatelji su prikazani kao istodobno nezasitni i probirljivi (I: 1: 31), izvještava se o napadajima na Gorkoga sa svih strana (I: 2: 62-63) i objavljuje da je nemirni duh Bernard Shaw zatražio rusko državljanstvo (I: 2: 63). „Dramatičar" Švarkin, koji se obogatio komedijom *Tuđe dijete*, gotovo da je predmetom žaljenja jer sa svojim kapitalom ne može ući u poslovni svijet (I: 3: 95), čitatelja se podsjeća na „proročanstva" Dostojevskoga, zapravo na mogući scenarij kad bi svijetom zavladali ljudi iz podzemlja (I: 6-7: 35). Znatna je pažnja dana proglasu (I: 11-12: 295) četvorice mladih sovjetskih pjesnika (Bezimenskij, Kirsanov, Lugovskoj i Seljvinskij) koji putuju po zapadnoj Europi i čitaju svoja djela, upravo pravilnik napredne literature: „'Mi ćemo kazati svojim prijateljima u zap. Evropi da imamo opće čovječanske interese; premda su unutarnja tematika i patos naše poezije drugačiji nego u pjesništvu Zapada, mi služimo u našem pjesništvu čovjeku i time ljudima uopšte. Forma nam je dana sadržajem naših pjesama. Mi smo raskinuli

sa tradicijom u koliko ona koči pjesnika. Ali mi nastavljamo veliku liniju naše literature. Najradije pišemo pjesme i drame. Naše vrijeme nam ukazuje nove junačke likove; velike karaktere koje izdižemo iz nepoznatosti, nalazimo ih u masi. Kao pjesnici volimo da eksperimentiramo, tj. mi stvorimo za svaki pojedini slučaj posebnu poetiku. Što se tiče našeg individualizma: mi smo umjetnički opet priznali pravo da pišemo o ličnom – i o ljubavi, i suncu, i mjesecu i cvjetovima! – jer znamo da lično ima u našem svjetskom nazoru općenitu vrijednost, jer svaki vrijedi kao čovjek, pa stoga i ima pravo da se izražava'" (ibid).

Najzanimljiviji kompleks predstavljaju vijesti o Njemačkoj i Nijemcima. Stav „Savremenih pogleda" prema službenoj njemačkoj politici varira od ironiziranja do ismijavanja (dok je istodobno službena jugoslavenska politika išla prema približavanju Njemačkoj). Jedna od vijesti govori o izvjesnome profesoru umjetnosti na „Politehničkoj univerzi u Berlinu" koji uči studente da dobri Nijemci tornjeve katedrala moraju gledati kao osmatračnice za artiljeriju (I: 11-12: 304), potom čitamo o prenamjeni naprednoga Piscatorovog kazališta u Berlinu u rasno arijevsko (I: 4: 128), o zabrani Schillerove drame *Don Carlos* u Hamburgu zbog prevelikoga aplauza na rečenicu kojom jedan od likova zahtijeva slobodu misli (I: 6-7: 37) te o zabrani Chaplinova filma *Mašinsko doba* (*Moderna vremena*) u Berlinu, unatoč medalji Društva Naroda za umjetničku propagandu (ili možda baš zbog nje) (II: 2-3: 75). Neskriveno likovanje izbija iz vijesti o pismima otkazivanja dolaska predstavnika mnogih svjetskih sveučilišta na proslavu 550 godina heidelberškoga sveučilišta, napose birminghamskoga, u kojemu se izrijekom kaže da ne podržava hitlerovski režim koji je u posljednje dvije godine podijelilo 44 otkaza profesorima na temelju rase, religije i politike (II: 5: 136).

Nadalje, vijest o netom objavljenoj njemačkoj antologiji pjesama u kojima se spominju cigarete autor završava pod-

smješljivim pitanjem o mogućim antologijama koje će u obzir uzeti najrazličitije vrste jela i pića (I: 4: 127), a važnost interpretacije potvrđuje Fritz Griesse koji je pravovjernim Nijemcima objavio izbor iz Nietzscheovih izreka, dakako bez onih antisemitskih i šovinističkih (I: 4: 127). Odobravanjem je protkana vijest o lošoj ocjeni njemačkoga prijevoda Stankovićeve *Nečiste krvi* koji strani komentatori smatraju produktom stanja na tržištu, dok autor dodaje: „Sadašnji režim 'otkriva' južnoslovenske kulture hvatajući tako političke veze" (I: 2: 63).

Stav „Savremenih pogleda" prema talijanskim i francuskim fašistima preslika je stava prema njemačkoj državnoj vlasti, stoga je razumljiv navijački duh kada se donose svjedočenja o negativnostima fašističkoga režima od samih pristaša: izvjesni Gigli konstatira koincidenciju kraha romana i dolaska fašizma na vlast u Italiji (I: 11-12: 304), a talijanski fašistički tjednik „Il Cantiere" propast francuskoga fašizma vidi u nedostatku „socijalnoga programa" (demagogije). Međutim, potrebno je naglasiti da Berković i „Savremeni pogledi" nemaju predrasuda prema njemačkomu narodu, njegovoj zdravoj klici. Gerhard Hauptmann istaknut je kao najveći živući njemački pisac (I: 4: 127-128), sa simpatijom se gleda na klasnu svijest koju je mladi Marx ispoljio već u svojoj maturalnoj radnji (II: 5: 136), a posebnu težinu ima vijest o prevođenju gotovo svih Gionovih djela na njemački i njihovu odličnomu prijamu kod njemačke publike (I: 4: 128).

U vrijeme kad Griesse krivotvori Nietzschea kako bi dizao svijest arijevskih čistunaca, potvrda dobre recepcije mirotvorca i ekologa, sanjara i stanovnika svijeta (i usto još Francuza) kao da svjedoči o potrebi Nijemaca da iz svoje surove nacionalsocijalističke stvarnosti pobjegnu u oazu bez putovnica i rasa, gdje ne moraju biti dobri Nijemci (koji od crkvenih tornjeva vide snajperska gnijezda).

Vijesti s domaćega „terena" relativno su rijetke, čak i ako domaći prostor proširimo na područje cijele Kraljevine. Tako čitamo o pionirskome beogradskom astronomskom časopisu „Saturn" (I: 2: 63), osnivanju Društva mladih književnika u Zagrebu, kao zastupnika interesa mladih te izdavača njihovih djela i revije „Književni horizonti" (I: 3: 95), neobičnome potezu osječkoga „Hrvatskog lista", koji je prvo najavio, a potom povukao najavu objavljivanja Dumasova *Tri mušketira* u nastavcima (zbog dolaska knjige na crkveni indeks) (II: 5: 136) kao i o ružnoj reakciji Josipa Kosora na kritiku Velibora Gligorića (I: 6-7: 35). Također se čitatelju podastiru podatci o: učiteljskome kongresu u Sarajevu (I: 8-9: 232), recitatorskoj priredbi za mir radničke umjetničke grupe Abrašević (II: 11-12: 331), odličnoj recepciji Lovrakove *Djece Velikoga sela* u Češkoj, dijelom zahvaljujući vrsnomu prijevodu i opremi knjige (II: 1: 27).

Društveni se angažman može čitati iz gotovo svake vijesti, npr. osjetno je autorovo ogorčenje zbog lakovjernosti sirotinje s mnogo djece kojoj će razni prevaranti olako oteti nagradu za najmnogobrojniju obitelj, potom podsmijeh referenta o otkriću „velike tajne" nekoga izdavača da su profesori i pisci najslabiji kupci knjiga. U kasnijim brojevima „Savremenih pogleda" među kratke bilješke uvuklo se i nekoliko duljih tekstova, dijelom i zato što je prezaposleni Berković sve manje mario za formalnu organizaciju časopisa. Njihova je profilacija slična onoj kratkih vijesti, uvijek je riječ o člancima pročitanima u nekoj tiskovini, s tom razlikom da se ovdje članak donosi u cijelosti, preveden (to se najčešće izrijekom naglasi) ili detaljnije analiziran i komentiran, ponekad potpisan. Tako čitamo odulji komentar na zdvajanje zabrinutoga francuskog desničara kojemu se ne sviđa što je Francuska postala stjecište azilanata različitih političkih opredjeljenja (I: 2: 63-64), potom iz ljubljanske „Književnosti" prenesen izvadak iz studije Juša Kozaka o Ivanu Cankaru (I: 3: 94), komen-

tar članka Antona Ziške iz „NIN-a" kao svjesne mistifikacije stanja na naftnome tržištu za francuske interese (I: 4: 126-127), promišljanja nad netom otvorenom Meštrovićevom izložbom u Münchenu i najavljenom u Berlinu (I: 5: 155-156) te zgražanje nad kineskom objavom rata tiskanoj riječi (II: 1: 27-28). Prilično je dug tekst u kojemu „Savremeni pogledi" ponosno predstavljaju vlastiti proboj na češku književnu scenu putem časopisa „Rozhledy" (II: 2-3: 75-76), potom onaj o talijanskome ratnom fijasku u Africi predočen kolažom novinskih isječaka o situaciji u Abesiniji (II: 6-7: 181), a u trenutku kad je Gorki veoma bolestan čitatelja se podsjeća na vrijeme njegove iznimne političke aktivnosti, i to citirajući arhivske dokumente (II: 6-7: 183). Specifičan je Berkovićev veoma osoban, proturatno intoniran članak u kojemu objašnjava uzroke i tijek pobune u Španjolskoj (II: 8-9: 236-238), čuđenje što se u ime hrvatskih seljaka „gradski spekulanti" zalažu za fašizam te nehotice (ili hotimice, više nije državni službenik, ne mora čuvati posao, ionako je ostao bez njega) izrečeno mišljenje o jugoslavenskoj vlasti i državnoj zajednici južnoslavenskih naroda: „U svim pitanjima hrvatske novine imaju identično gledište s 'Balkanom' osim dabome u hrvatskom pitanju. Zar mogu pretstavnici javnog mišljenja jednog ugnjetenog naroda ispovijedati u općim političkim pitanjima ista načela kao i njegovi ugnjetavači?" (ibid: 237).

Najzanimljiviji tekst ovoga korpusa razotkriva slabosti njemačke i talijanske ekonomske situacije (II: 10: 272-273). Autor prepričava članak objavljen u Goebbelsovu „Der Angriffu" o težini ratne mašinerije čiji teret na leđima nosi radništvo, a industrijalci i upravni odbori bivaju sve bogatiji, a potom iz „Novosti" prenosi poraznu sliku potplaćenosti talijanskih radnika i njihov stoicizam čak i nakon „pobjede" u Abesiniji te tvrdnju „Il Lavoro Fascista" kako se porast plaća (od „čak" 6-10 %) dogodio usred pritiska masa na sindikalne čelnike, o čemu se u svijetu nije znalo

jer talijanski mediji brižno friziraju sliku o fašizmu koju šalju izvan granica Italije.

Berković si je dao prilično truda pa je čitatelju približio najudaljenije točke planeta. Bilješke dolaze s raznih strana, one su veza „Savremenih pogleda" sa svijetom. Pored posudbi iz tiskovina objavljivanih u bližemu susjedstvu (ljubljanska „Književnost", beogradska „Politika" ili „NIN"), potom nešto daljega okruženja (rimski „Il Cantiere", praški „Prager Presse" i „Deutsche Volkszeitung", sofijski „Literaturen čas" ili moskovska „Pravda"), u Bilješkama čitamo i kratke vijesti iz pariških („Les Nouvelles Littéraires, artistiques et scientifiques", „Ecrits du Nord") pa čak i finskih izvora (na švedskome jeziku) („Svenska Pressen"). U nekim su slučajevima informacije koje se iz njih daju pročitati znatno važnije no što se čine na prvi pogled. Budući da odabir određenih simboličkih praksi iz cirkulacijskoga polja za njihovu daljnju prezentaciju u „Savremenim pogledima" ovisi o ideološkim smjernicama koje zastupa časopis, to znači da su iz polja optjecaja izdvojeni oni tekstovi, ilustracije ili časopisi i knjige za prikaz koji odgovaraju ideologiji zastupljenoj u časopisu. Kao protuteža ovim pozitivno intoniranim diskurzivnim praksama svoje mjesto u časopisu nalaze dijametralno suprotne prakse, one dobivaju negativan predznak. Zapravo, na prvi pogled više u oči upada izoštrena nesnošljivost prema fašističkim režimima u Njemačkoj i Italiji. U se ovim kratkim vijestima najbolje vidi profilacija „Savremenih pogleda" upravo uslijed strukture šahovske ploče: na jednoj ili dvije stranice časopisa izmijeni se nekoliko sitnih tekstova, crno i bijelo obojenih, iz kojih u rekordnome roku upoznajemo časopis. Unutar *Bilježaka* čitamo još polemike, potom bibliografiju knjiga i časopisa pristiglih u uredništvo, a tu je smješten i promidžbeni dio „Savremenih pogleda".

2.4.2.4.1. Bibliografija

Neredovita[212] bibliografija čini važan dio rubrike *Bilješke*. U njoj uredništvo objavljuje popis časopisa[213] i knjiga pristiglih u redakciju. Na njihovu su adresu stigli časopisi i listovi, iz Zagreba: „Književni horizonti", „Hrvatsko selo", „Književni glas", „Odjek", „Pregled", „Napredak", „Književni savremenik", „Revija mladih", „Dani i ljudi", „Novi student", „Književna revija" i „Glas omladine", beogradski „Književni glasnik" i „Srpski književni glasnik", potom „Književnost", „Mladi plamen" i „Mlada pota" iz Ljubljane, iz Sarajeva „Svijest" i „Brazda", makarska „Nova revija vjeri i nauci", banjalučki „Razvitak" te „Učiteljska straža" iz Kragujevca, a izvan granica tadašnje države u uredništvo su prispjeli pariški „Le Monde Slave" i „Voix des etudiants" te praški „Rozhledy". Uz dio zaprimljene produkcije časopisa stoje uglavnom samo bibliografski podatci, tek su poneki ukratko elaborirani: saznajemo urednika[214]

[212] Bibliografija se donosi u dvanaest brojeva „Savremenih pogleda" (I: 3, 5, 6-7, 11-12; II: 1, 2-3, 4, 5, 6-7, 8-9, 10, 11-12), najčešće na posljednjoj paginiranoj stranici i zadnjemu unutarnjem omotu, rijetko drugdje.

[213] Bibliografija časopisa u osam brojeva „Savremenih pogleda" (I: 3, 5, 6-7, 11-12; II: 1, 2-3, 4, 5) donosi bibliografske podatke o 26 različitih tiskovina (neke se spominju višekratno). Zapravo, iako je objavljen u rubrici *Bilješke*, posljednji prilog, *Nove revije* (II: 5: omot/2-4) nije bibliografske prirode nego je to kritički prikaz četiri nova časopisa: „Književni savremenik", „Revija mladih", „Književna revija" i „Dani i ljudi", i prije pripada rubrici *Pregled*. S druge strane, u *Pregledu* je, naslovljen kao *Pregled revija* (I: 11-12: 296-304), objavljen prikaz pojedinačnih tekstova iz sedam časopisa („Književnik", „Hrvatska revija", „Književnost", „Književni horizonti", „Srpski književni glasnik", „Le Monde Slave" i „Učiteljska straža") unutar kojega su inkorporirani bibliografski podatci. Ovdje vidimo da su u „Savremenim pogledima" interferirale rubrike *Pregled* i *Bilješke*, a drugdje će se pokazati da je miješanje ingerencija bilo dosta često i kad je riječ o drugim rubrikama.

[214] „Književni Horizonti, Zagreb, urednik Ladislav Žimbrek br. 1-2 i 3." (I: 3: 96).

i profil časopisa, potom profil u kombinaciji s vlasničkom strukturom[215] ili duljinu izlaženja i urednika[216] (i to upravo u broju 3 kojemu je sam Berković „zaboravio" otisnuti impresum, a nesuđeno mu je mjesto bilo netom ispod bibliografije). U kasnijim se pregledima još dvaput (I: 5: 6-7) spominje Kreftovo uredništvo „Književnosti", a o drugim urednicima revija, vjerojatno poučen svojim iskustvom, Berković više ne daje podatke. Kuriozum su opširni prikazi sadržaja jednoga broja (II: 3) „Odjeka" (II: 1: 28) Aleksandra Turkovića i prva dva broja „Književnoga savremenika" (II: 2-3: 74-75), potom i svih generalija s njihova impresuma, izuzev imena urednika. Ni jedan niti drugi časopis u oba godišta izlaženja „Savremenih pogleda" nisu uzvratili na ovu unutarstrukovnu reklamu kojom ih je nadario Berković.[217] Unutar bibliografije objavljen je već spomenuti prvi odgovor na Žimbrekovo prozivanje „Savremenih pogleda" „'NIN-ovim' advokatom" te jedan zanimljiv, pomalo trpak, no ne i žučan komentar makarske „Nove revije vjeri i nauci": „Ovi su se dobri makarski fratri tako vratolomno upustili u čitanje materijalističke literature, te se ozbiljno pobojavamo da ne

[215] „Razvitak, Banja Luka, br. 1, 2 i 3, 1935. Uređuje odbor, vlasnici Branko Čubrilović i Jovo Zubović. Mjesečnik za politička, socijalna pitanja i književnost" (ibid).

[216] „Književnost, mesečnik za umetnost in znanost, Ljubljana br. 1-2, 1935. Književnost izlazi već treću godinu, a uređuje je Bratko Kreft" (ibid).

[217] Tek u Požgajevu „Književnome savremeniku" nalazimo bilješku da je uredništvo, među ostalima, primilo knjigu: „Marijan Matijašević: I licu gnjevnom (pjesme). Izd. 'Savremeni pogledi', Brod n/S." (I (1936): 5: 206). Urednik časopisa u metropoli 1936. ne zna da se ime grada promijenilo u Slavonski Brod, dokaz koliko centar brine o provinciji. Inače, „Književni savremenik" dijeli suradnike s „Pogledima", npr. Đorđa Jovanovića i Jovana Popovića. Berkovićevo višekratno spominjanje „Književnoga savremenika" i, vjerojatno, slanje brojeva „Savremenih pogleda" u njihovu redakciju, ostalo je bez ikakve reakcije.

postanu heretici. Na sreću za njihovu dušu, oni od onoga o čemu govore ne razumiju mnogo" (I: 6-7: 36).

U bibliografskome su pregledu knjiga[218] mahom zastupljena djela domaćih autora: Selaković, Čufar, Štedimlija, Dončević, Kozarčanin, Nizeteo, Žilić, Barac, Matoš, Kulundžić, Milković, Kikić, Tomić, Mirković, Matković, Mihalić, Tadijanović i dr. Međutim, među bibliografskim jedinicama prikazanima u „Savremenim pogledima" su i djela Plehanova, Buharina i Engelsa, što ne ostavlja previše manevarskoga prostora u propitivanju orijentacije časopisa. Na adresu redakcije stizale su knjige iz cijele Kraljevine: Zagreba, Beograda, Ljubljane, Sarajeva, Osijeka, Skoplja, Karlovca, Banja Luke i Pančeva, a na pregled je stigla i Tomićeva knjiga *Iz naših dana*, objavljena u Slavonskome Brodu. Iako su beogradski izdavači u početku bili znatno agilniji, u konačnici je u bibliografiji donesen bitno veći broj zagrebačkih izdanja.[219] Od zagrebačkih izdavača prevladavaju Binoza i Zabavna biblioteka (uz Epohu, Popularnu biblioteku i Maticu hrvatsku), od beogradskih Stvarnost, Nolit i Geca Kon, a nekoliko je značajnih knjiga objavljeno u ljubljanskim Ekonomskoj Enoti i Maloj biblioteci. Uvidom u popis izdavačkih kuća kojima gravitiraju „Savremeni pogledi" vidimo da se

[218] U devet svezaka „Savremenih pogleda" (I: 3, 5, 6-7, 11-12; II: 4, 6-7, 8-9, 10, 11-12) objavljeni su bibliografski podatci za 70 naslova. Zapravo je riječ o 72 bibliografske jedinice, ali je jedna ponovljena zbog pogreške (u broju 6-7/II krivo je navedeno ime drame Stjepana Mihalića, *Brezovački*, umjesto *Bukovački*, pa je u broju 8-9 pogreška ispravljena), a jedna bez vidljivoga razloga (Durmanova *Hrvatska seljačka buna*). Čini se da je Berković ovu knjigu držao posebno značajnom, a vjerojatno se želio i odužiti Milanu Durmanu za njegovu pomoć u početku novinarske karijere, kako navodi Stjepan Blažanović (1993: 183).

[219] Bibliografiju čini 38 knjiga objavljenih u Zagrebu, 16 u Beogradu, 5 u Ljubljani, 3 u Skoplju, po dvije u Osijeku i Sarajevu i po jedno izdanje iz Pančeva, Banja Luke, Slavonskoga Broda i Karlovca.

Berkovićevo zanimanje koncentrira na ljevičarske (ili barem liberalnije) izdavače.

Osim knjiga renomiranih izdavača, na uvid su dolazila i izdanja malih izdavačkih kuća, kao i ona objavljena o vlastitome trošku. Izdavača nisu mogli naći nepoznati autori, pa su pojedini sami financirali objavljivanje svojih knjiga, npr. Ivo Žic-Klačić (*Ispovest raba Ivana*, Beograd) ili Aleksandar Njagulj (*Vasionski kolutovi u reči čovekovoj*, Pančevo). Nerijetko su upravo takve knjige, koje se nikako ne uklapaju u profil časopisa, „požnjele" komentare koji narušavaju načelno neutralnu impostaciju rubrike. Tako se iz knjige R. F. Magjera *Učiteljski i drugi epigrami* citira efemeran stihotvor u pohvalu upravitelja Bate u Borovu. Osvrt završava riječima: „Nemoguće je izreći kako je sve u toj knjizi traljavo i jadno" (I: 4: omot/3). Za predgovor Mladena Horvata zbirci *Ispovest raba Ivana* Ive Žic-Klačića kaže se da je „beznačajan kao i pjesme o kojima govori" (I: 6-7: 36), dok se *Eldorado („roman otmjene dame i lijepog gigola")*, Lava Lovića ovako ocjenjuje: „Naslov ove knjige dostatna je kritika za nju" (I: 11-12: 304). Zanimljivo je da su u mnogo slučajeva knjige prvo prikazane u *Pregledu*, a onda u sljedećemu broju ili kasnije spomenute u bibliografiji.[220] Većina bibliografskih jedinica raspoloživoga knjižnog fonda donosi podatke o autoru, naslovu, izdavaču, mjestu i godini izdanja. Ponegdje su uz te podatke spomenuti književna vrsta ili žanrovska pripadnost, uredništvo u zagradama dopisuje podatke koje smatra značajnim za čitateljev eventualni

[220] Na zadnjemu vanjskom omotu broja 10/1935. stoji napomena da uredništvo ponekad ne stigne korigirati tekstove te da raspored članaka diktiraju tehnički uvjeti, a ne volja uredništva. Čini se da su bibliografije na red dolazile samo u onim svescima u kojima je za njih bilo mjesta, odnosno onda kad su mogle zatvoriti arcima određenu konstrukciju časopisa ili zaprimiti cijelu stranicu omota. Pritisnut novčanim poteškoćama, Berković je zasigurno o tome vodio računa.

odziv.[221] Unutar bibliografije pristiglih knjiga umetnuti su kritički osvrti šest knjiga, različite duljine, od krokija do onih posve nalik kritikama iz *Pregleda*.[222]

Tri su „proširenja" bibliografije nepotpisana i prilično kratka: pohvala Krležine knjige eseja (I: 5: 156), tumač nastanka kumulativnih bogatstava (I: 6-7: 36) i brošurica o esperantu (ibid).

Neautoriziran prikaz knjige o meksičkim beračima pamuka (II: 6-7: omot/3) hvali zorno predočen skitalački život ovih ljudi te „galeriju veoma inteligentnih, borbenih i simpatičnih likova. Vidimo ih u vodstvu sindikata, gde organizuju uspješne štrajkove. Tu su Travenova kazivanja veoma interesantna i informativna. Iz njih se oštro naziru nove političke i kulturne prilike sadašnjeg uzbuđenog Meksika" (ibid). U najduljemu tekstu bibliografije (II: 8-9: omot/2-3) Bismarck je, nasuprot uvriježenomu mišljenju, prikazan ne kao tvorac ujedinjene Njemačke, nego kao zagovornik interesa feudalizma, Monarhije i pruske hegemonije.[223] Na drugoj je strani knjiga slabo poznatoga Branka Zagorca (II: 8-9: omot/3) kao odličan podsjetnik na pokolj prošloga rata, unatoč diletantskomu originalnom dijelu i ne uvijek sretno odabranim primjerima: „kao proturatna brošurica za široke mase u doba sveopćeg militariziranja Evrope dobro dolazi ovo dozivanje u svijest zaboravljenih slika iz velikog klanja. Najjače djeluju citati iz vođa fašizma u kojima se do neba uzdiže rat. Takove mudre rečenice postaju razumljive istom onda kad se uz njih pročitaju podatci

[221] Riječ je o blažemu obliku narativne kontrole, koji propisuje urednik i navodi se u zagradama, poput: „(Nova komedija slovenskog radničkog dramat.)", za Čufarovu *Američku tatvinu* (I: 6-7: 36).

[222] Zapravo je vrlo teško razlučiti granice „nadležnosti" rubrika, osobito u kasnijim svescima „Pogleda".

[223] Gotovo identičan tekst (iako ekavski i nešto duži) objavljen je već u sljedećemu broju u rubrici *Pregled*. Usp. Katin, I., *Bismark i njegovo doba* (II: 10: 270-272).

o ogromnom porastu dividenda ratne industrije i njenih komponenata za vrijeme svjetskog rata. Deymler, Krupp, Schneider, Creusot, Citroen it.d. zaista su u to vrijeme razvili 'ljudsku energiju do najvišeg stepena'" (ibid).

2.4.2.4.2. Prekoračenja

Unutarnji cirkulacijski krug časopisa čine suodnos tekstova i popratnih bilježaka, međuigra rubrika i žanrova. Podvlačim važnost konteksta koja se reflektira ne samo na građu koja se smjestila na stranice ovoga časopisa, nego i na iznevjeravanja sheme, odsutnost pojavnica kao rezultat prevlasti konteksta. Već je na prvi pogled očito da je rezultanta Berkovićeva odlaska iz Slavonskoga Broda na Nižu realnu gimnaziju u Otočcu prestanak postojanja dviju rubrika, *Film* i *Nauka*. Uslijed neprestane jurnjave na relaciji Otočac-Slavonski Brod Josip Berković nije stizao pratiti recentnu filmsku produkciju. Kad ovo kažem, uopće ne uzimam u obzir zakon ponude i potražnje koji je, jednako tako, mogao biti razlogom dokidanja rubrike *Film*. Čini se da su znanstveni tekstovi iz njegova vidokruga iščezli iz razloga kroničnoga pomanjkanja vremena potrebnoga za iznalaženje tekstova pisanih ovim tipom diskursa. U oba je slučaja kontekst doslovce „pojeo" tekst, u njihovoj neprestanoj interakciji nadvladala je kontekstualna sastavnica. No, nije stalo samo na tome: Berkovićevo odsustvo iz redakcije vidi se i po: manje dotjeranome izgledu „Savremenih pogleda", izostanku rubrika *Pregled* i *Bilješke* u pojedinim brojevima,[224]

[224] Izostanak *Bilježaka* u broju 10/1935. nije moguće povezati s Berkovićevim odlaskom. Broj je već morao biti u tisku kad je Berković dobio odluku Ministarstva prosvete datiranu 10. listopada, što je zabilježeno u *Zapisniku s redovne sjednice nastavničkog savjeta* od „5. novembra", u kojemu se, pod točkom 8, kaže: „Berković Josip, profesor – premješten u

već spomenutome miješanju nadležnosti rubrika[225], transgresiji znanstvenih članaka u glavni dio časopisa[226], sitnim tehničkim greškama na skeletu[227] te sve češćim posezanjima za prijevodnim tekstovima, u nedostatku izvornih. Ova posljednja činjenica dijelom je rezultat i odbijanja velikoga broja suradnika od „Pogleda" uslijed reputacije glavnoga urednika, još jedan slučaj pojave rezonancije i prevlasti rubnih, naoko manje važnih elemenata. I kao što je za proučavanje vanjskoga cirkulacijskog kruga „Savremenih pogleda" nerijetko bilo korisnije sagledati popratne datosti, uvidjeti da su otežavajuće okolnosti kočile medijaciju „Savremenih pogleda" u brodskome kulturnom krugu, tako su se minoriteti odslikali i u unutarnjoj konstelaciji časopisa, odnosno promijenili sliku ovoga artefakta. Ipak, nadvladavanje izvančasopisnih čimbenika i miješanje rubrika nije naštetilo promicanju ideje časopisa, samo mu je izvedba postala kumulativna, odnosno njezin su teret ponijele sve domene časopisa.

---

gimnaziju u Otočac (Inbr. 41030 – 12-X-35)." Dokument se nalazi u nav. fondu DASB.

[225] Dvije su rubrike tijekom drugoga godišta izlaženja dolazile u različitim kombinacijama, npr. u svesku službeno ne postoji rubrika *Bilješke*, ali je otisnuta bibliografija knjiga i časopisa (II: 4: omot/3); potom, iako svezak nema rubriku *Pregled*, u njemu se donosi pregled četiri nova književna časopisa koji sadrži neupitnu kritičku recepciju (II: 5: omot/2-4); također, na naslovnici stoje sve rubrike i tekstovi u njima, a u svesku su tekstovi posve izmiješani, pa bilješke zadiru i u glavni dio) ili je cijeli časopis jedna rubrika na naslovnici, a u samome svesku su rubrike spojene u *Pregled i bilješke* (II: 6-7: 177-184, omot/3).

[226] Nekoliko popularno-znanstvenih članaka u kasnijim je brojevima objavljeno u glavnome dijelu časopisa: Đorđević, Dr. J., *Organicizam u sociologiji* (I: 6-7: 12-15); Zečević, Milorad P., *Mičurinove radne metode i rezultati u voćarstvu* (I: 10: 247-251); Bikić, V. *O materiji* (I: 10: 276-282).

[227] Na dvjema naslovnicama drugoga godišta nedostaju podatci: u broju 2-3 nisu navedena dva priloga, pjesma *Fragment* Marijana Matijaševića (34) i studija Mije Mirkovića *Seljak i radnik* (35-39), a u kazalu broja 6-7 izostavljen je prilog *Strateški plan Njemačke* (226-229) potpisan sa S. R.

2.5. LJUDSKI FAKTOR

Nosiva konstrukcija svakoga izdavačkog projekta su suradnici koji na projektu rade. Pokretačka snaga „Savremenih pogleda" zasigurno je vlasnik, izdavač, glavni i odgovorni urednik, Josip Berković. Trebalo je mnogo volje, energije, znanja i novca kako bi zaživio složen projekt izdavanja časopisa. U kasnijoj se fazi Berković pokazao kao utjelovljenje stvaralačkoga čina, ali i vješt posrednik na izdavačkome tržištu te unutar ukupne konstelacije društvenih snaga i odnosa. Nije, međutim, bio sam. Sam nije mogao napuniti časopis od korica do korica, niti ga je mogao sam uređivati: prijateljsko-suradničke snage (Alfred Kurelec, Julije Tomić, Leo Kuhn i Matija Grgić) bile su zalogom opstanka „Savremenih pogleda" u vrijeme Berkovićeva izgnanstva na rad u Otočcu. Autorski krug časopisa tvorili su autori s raznih strana državne zajednice, slične političke orijentacije, neujednačene umjetničke kvalitete. Oni su producirali tekstove koji su ostali zabilježeni na stranicama „Savremenih pogleda". Svi zajedno proizveli su ovu diskurzivnu reprezentaciju onakvu kakva je ponuđena na recepciju čitateljima svoga vremena, takva je stigla do naše suvremenosti, a ista će ostati i za neka buduća čitanja.

2.5.1. Josip Berković: vlasnik, izdavač, glavni i odgovorni urednik

Urednik je središnja svijest svakoga časopisnog projekta. On je moćna osoba, moć demonstrira odabirom suradnika, priloga, komentarima uz priloge kojima recepciju usmjerava u pravcu u

kojemu želi, stvara „kontrolirane uvjete" produkcije i konzumacije. Josip Berković je u časopisu „Savremeni pogledi" ujedinio uloge spretnoga izdavača, tehničkoga urednika, dobroga komercijalista, marketinškoga znalca te sposobnoga odgovornog urednika solidne uređivačke politike (uz povremene slabosti i „zastranjenja"), otvorenoga brojnim (ali ne i svim) autorima i jezičnim izričajima, socijalno osjetljivoga, pravičnoga i senzibiliziranoga za ljudsku patnju i nepravdu. Kroz „Poglede" Berković djeluje istodobno kulturno i politički, dakle osviješteno, kao pravi intelektualac svoga vremena. U vrijeme kad se za pokretanje časopisa tražio solidan potporanj u vidu privrednih ili ideoloških grupacija te političkih stranaka (Vaupotić, 1965: 817) Josip Berković na izdavačku scenu stupa sam. On je povijesno preuranjena osobnost i kao takav posve neshvaćen. U načelu idealist, ne pripada svijetu dnevne politike, zasnovane na konkretnim situacijama i praktičnim rješenjima. Demokratski je i anarhistički element u jednome, politički jasno deklariran ljevičar, što i sam potvrđuje u rukopisnome tekstu,[228] iako nedogmatski i nimalo radikalan.

Novi historizam se uvelike bavi pojmom stvaranja slike o sebi koju pojedinac šalje u svijet. Unutar kulture kao semantičkoga polja u kojemu ljudi sebe i Druge predstavljaju znakovima, identitet se očituje kao kulturna konstrukcija, a ne danost. On je višeslojan, promjenljiv, poroznih granica, a oblikovan je u kontaktu s Drugima. Formiranje identiteta pojedinca Stephen Greenblatt (²2005: 7) prikazuje kao posve neslobodan akt prihvaćanja jednoga društvenog autoriteta i pripadajuće kodne strukture[229], zbog čega

[228] U drugoj rečenici krnjega teksta *Bezazleno umovanje o mazgističkoj hajci na Krležu*, pronađenoga u ostavštini, Berković tvrdi: „Ja sam nekada bio nekakav 'lijevi urednik' (...)."

[229] Sličan proces usvajanja identiteta, „u paketu" s pojedinčevom socijalizacijom, povjesničar umjetnosti Amy M. Warburg naziva njegovim „cementiranjem": plus predznakom označeno je sve ono s čime se osoba identificira, a minusom sve ono što ne doživljava kao svoje, odnosno osvješćuje pripadnost ili nepripadnost određenoj grupi. Prema: Assmann, 2009: 170.

odabir drugih autoriteta i njima sukladnih pravila preostale članove zajednice čini Drugima, prema kojima se pojedinac oblikuje omjeravanjem. Berković subverzivno odabire autoritet manjinske skupine u društvu te tako postaje Drugi prema vladajućoj strukturi, pa čak i prema većini građanstva. Dijametralno suprotan društvu u kojemu živi i protiv kojega se bezuspješno bori, on je živi dokaz Marxove teze da čovjek sam gradi svoju sudbinu, ali ne u uvjetima u kojima on to želi jer je kao zaposlenik u državnoj službi prisiljen lavirati između onoga što želi i onoga što smije.

Oprimjerujući novohistorističku tezu da se moć gradi na imaginaciji, na sposobnosti stvaranja slika, tvorbi imidža, Berković je isklesao reputaciju nepotkupljivoga, pravovjernoga i stoga politički moćnoga čovjeka. Pritom je ratovao oružjem svojega neprijatelja, velikosrpske propagande (dakle pričom, konstrukcijom), koja se nije ustezala krivotvoriti sliku stvarnosti i na njoj graditi moć: „Jedna je od osnovnih moći narativa da se odnosi prema nečemu što nije zapravo izrečeno, da stvori privid nečega što je u stvarnosti odsutno" (Greenblatt, 1991: 61). U sustavu umreženomu samoreprezentacijama lukavo se poslužio istom, kod vlasti zataškavajući, a kod istomišljenika jačajući svoju poziciju. Međutim, ponukan policijskim pritiskom svoje je ime s impresuma „Savremenih pogleda" povukao već u 3. broju.[230] Tako je,

[230] Na broju 3 nije otisnut impresum, a sljedeća dva broja u impresumu ne donose podatak o uredniku časopisa. Otkako je u broju 6-7/1935. kao urednik „Savremenih pogleda" naveden V. Repić, na impresumu se pojavljuje i zamolba da se dopisi šalju „na tiskaru". Skrivajući se iza pseudonima, Berković više ne smije objaviti ni svoju adresu, pa po priloge suradnika dolazi u Bukovu tiskaru. Ovo nije jedini slučaj u povijesti tiskarstva u Slavonskome Brodu da se „lažira" impresum u tiskovini: u 1. broju „Ose" (1.

u svome subverzivnom nastojanju, prilično dosjetljivo osobu glavnoga urednika učinio „nevidljivom", ali je time bitno umanjio moć kojom urednik raspolaže: Vatroslav[231] Repić nije ime na koje se moglo računati. Korištenjem isprazne forme bez sadržaja, bez pedigrea, kao vlastite dublete, Berković si je znatno naštetio. Prelazak iz „nakladničko-tipografske anonimnosti u nakladničko-tipografsku pseudonimnost" (Jurić, 1964) sa sobom nije donio čvrst oslonac za potencijalnoga recipijenta, ostavio ga je bez podrške. S tim u vezi je još jedna važna opeka u novohistorističkoj zgradi samooblikovanja: potpisivanje pod tekst. U nekim je slučajevima riječ o nasumičnome izboru pseudonima kojima je Berković zavaravao vlasti. Zapravo nije došlo do okamenjivanja nekoga namjerno i svjesno proizvedenoga potpisa pod tekstove, imena koje bi zaživjelo u uporabi samoga autora, a potom, na toj razini stvarnosti, među svekolikim čitateljstvom. Berković je u ovome slučaju propustio stvoriti legendu.

U skladu s novohistorističkim viđenjem Josip Berković je indoktriniran (ili da kažem inkrimininiran) socijalnim odrednicama svoga života. (Malo)građansko podrijetlo, školovanje diljem svijeta, život u varošici i posao u prosvjeti oblikovali su Berkovićevu podvojenost: on je istodobno socijalno angažiran i nedjelatan, pasivan; domaći čovjek i tuđinac iz „bijeloga svijeta"; državni zaposlenik i državni neprijatelj. U jednome glembajevskom[232] autoanalitičkom rezu skalpelom po vlastitoj psihi Berković suprotstavlja situ sva-

travnja 1924.) kao vlasnik i izdavač potpisan je Dušan Zdravković, a sljedećih se 17. brojeva potpisuje samo urednik Josip Mihalin.

[231] U svim je impresumima kao urednik potpisan V. Repić. Razrješenje inicijala ponudio je sam Berković potpisavši se pod novelu *Madona u bunaru* (I: 8-9: 196) pseudonimom Vatroslav Repić.

[232] Branka Škalabrin (1984: 11) se poigrava primjenom glembajevske paradigme na Berkovićeve, pri čemu bi Josip Berković bio Leone, a Brod „Klanfaria u malom" (ibid).

kodnevicu vlastitoga života i nemirnu savjest: „u časovima loše probave – mislim o socijalnim pitanjima. Narednik kraljeve garde, profesor šestojanuarske gimnazije, buržujski sin i posjednik luksuznog stana... ja osuđujem sam sebe na vješala u prvoj crvenoj revoluciji. Pravda treba da bude zadovoljena. Teško je biti sit i čovjek, ostaviti u znak revolta punu trpezu i primiti na sebe patnju i borbu i progone. Što koristi meni da govorim? Ja sam sebe uvjerio. Da ima ovakvih kao ja na miliune od toga ne bi bilo ništa bolje. Ja sam mekoputan i na meni leži prokletstvo predaka."[233]

Prema Greenblattu „samooblikovanje se pojavljuje na susretištu autoriteta i tuđinca, a proizvedeno u tom susretu dotiče se obiju strana (...), pa stoga (...) svaki postignuti identitet uvijek u sebi sadrži znake vlastite subverzije ili gubitka" (²2005: 9). Berkovićev projekt pokušava održati ravnotežu između projekcije sebe (što je preformulirano Greenblattovo samooblikovanje)[234] kao izdavača koji se suprotstavlja represivnomu aparatu i barem minimalnoga poštivanja pravila države i vlasti. Kao dio državnoga aparata i njegov podrivač Berković u sebi utjelovljuje princip samooblikovanja koji vladajuću strukturu istodobno vidi i kao autoritet i kao Drugoga. Zbog toga se njegovo ja oblikuje u dvojstvo: ja za pokazivanje i dokazivanje lojalnosti vlastima i ja za iskazivanje najdubljih uvjerenja. U svakoj interakciji s vlastima Berković je barem djelomično bio vladin službenik, uslijed čega je gubio djeliće vlastitosti. Njezinim čestim potkopavanjem s vremenom potkopava i samoga sebe, „njegov je prijezir prisiljen usmjeriti se protiv jedne verzije njega samoga" (Greenblatt,

[233] Navod iz zabilješke u ostavštini, datirane oko 1932., donosim prema: Škalabrin, 1984: 11.

[234] Thomas Lemke naziva ovu samoprodukciju tehnologijama sebstva (technologies of the self). Prema: http://www.thomaslemkeweb.de/publikationen/lemke5.htm (13. 08. 2013.)

²2005: 210) – onoga dijela vlastite osobnosti koje služi kao državni činovnik jer „identitet je jedino moguć kao maska, nešto konstruirano i pretpostavljeno (...) osigurano putem autoriteta" (Greenblatt, ²2007: 193). Iako ne želi surađivati s vlastima, Josip Berković ipak biva „usisan" snagom državnoga aparata koji ga kontrolira stežući i otpuštajući uzicu. U konačnici, uslijed neiternaliziracije dominantne ideologije, dobiva etiketu neposlušnog. Ne želeći izdati vlastite stavove, on postaje pobunjenik. Surove metode kojima je kažnjen za prijestupničke činove primjer su drugim istomišljenicima, kazna cilja na gledateljstvo, ona je predstava za javnost (Foucault, 1994: 25). Da ga je vlast smatrala doista opasnim, pokazala je time što je, poput tumora, odstranjen iz brodske sredine, a potom posve izbačen iz službe. Kao radikalno subverzivan, onaj koji propituje temeljna načela na kojima počiva aktualna vlast, Berković je morao biti integriran, i to višestruko: otkazom iza kojega je slijedio povratak u službu, ali i degradacija, potom premještajem u Otočac te, naposljetku, konačnim izbacivanjem iz službe. Budući da su optužbe na temelju kojih je udaljen s radnoga mjesta veoma neopipljive,[235] zapravo mu je nametnuta rola arhetipskoga prijestupnika ili „dežurnoga krivca".

[235] U Blažanovićevoj (1993: 72) monografiji o Berkoviću kaže se da je početkom školske godine 1935./36. delegiran s još dvojicom kolega s brodske Gimnazije na Kongres jugoslovenskoga profesorskog društva u Nišu od 3. do 13. rujna. Čini se da je Berkovićevo shvaćanje odgoja koje je iznio u svome obraćanju Kongresu bilo razlog njegova premještaja u Liku. Ministarstvo je odluku donijelo već 12. listopada (u HDA, Slavonski Brod, Fond Gimnazija, postoji zapisnik sjednice Savjeta), a Berković je u Otočac stigao 18. 11. 1935. Posljednji podatak Blažanović (1993: 73) rekonstruira iz Berkovićeva pisma Tadijanoviću od 18. 11. 1937., u kojemu kaže da je u Otočac došao prije točno dvije godine. Datum Kongresa koji nudi Blažanović nije točan: održan je 8-9 rujna, u Sokolskome domu, a „Priređivački odbor" poslao je pozivnicu svim institucijama u Kraljevini. Pozivnica se nalazi u vlasništvu niškoga Arhiva. Ljubaznošću zaposlenika

Diplomatska vještina Josipa Berkovića, njegovo snalaženje u uvijek nepovoljnim okolnostima i izvlačenje najboljega iz jadnih mogućnosti nisu drugo do improvizacija greenblattovskoga tipa. Njezina je realizacija išla u tri pravca: u polemikama s neistomišljenicima, borbi za čitateljstvo te u „nadigravanju" vlastodržaca. Berkovićeva empatija usmjerena na recipijente nipošto nije lišena interesa, nezainteresirana – cilj joj je osvajanje tržišta. S vremenom čitatelji nauče zamisliti sebe „u tuđoj koži" „jer svaki je medij u stanju neopreznima nametnuti vlastite pretpostavke" (McLuhan, 2008: 19). Masovni mediji su vrhunski improvizatori, tvorci narativnih identiteta. Druga je vrsta improvizacije polemička: ona uspijeva fikcionalizirati tuđe simboličke prakse da bi ih potom izmjestila i apsorbirala, manje ili više argumentirano. Najzanimljivija je Berkovićeva manipulacija vladajućim struk-

Arhiva došla sam u posjed preslike pozivnice kao i članka beogradske „Politike" u kojemu se uočavaju sve teškoće tadašnje prosvjete i najavljuje rad sudionika u dva pravca, „školskom" i „staleškom" (Divac, 1935: 8). Tema tajnoga ocjenjivanja profesora o kojoj se govorilo prvi dan Kongresa i svi problemi s kojima se suočavaju učitelji u praksi lako su mogli isprovocirati temperamentnoga Berkovića. Stoga u sljedećemu broju „Politike" čitamo: „Josip Berković (Slavonski Brod) govori o potrebi da se omogući sloboda kulturnog rada i sloboda misli" (Stojiljković, 1935: 5). Postavlja se pitanje kako se Lazo Ćelap uopće usudio poslati Berkovića na Kongres. Nadalje, na temelju prepričanih govora sudionika nameće se zaključak da su svi referenti bili izravni, kritični, čak svadljivi (nakon čega je prihvaćen bolesno pomirljiv opći zaključak, prepun formula i floskula), svi izuzev Berkovića. Ili je doista govorio znatno neutralnije od drugih ili je njegov govor retuširan za potrebe novinskoga izvješća. Čini se, da je već i njegovo javljanje za riječ shvaćeno kao provokacija: gotovo su svi govornici bili profesori iz Srbije, otamo je na Kongres upućeno najviše izaslanika (148, naspram 38 hrvatskih), od srpskih su profesora sastavljeni novoizabrana Glavna uprava i Nadzorni odbor itd.). Prevratnički nastup pred tolikim auditorijem i propitivanje prosvjetno-pedagoških standarda sustava (neizravno i svoga pretpostavljenog) Berkoviću su zajamčili službu po kazni u Otočcu.

turama u trenutku političkoga otrežnjenja Hrvata u Kraljevini, napose proglašavanjem državne tvorevine Jugoslavije i raspucavanja dotad važećih doktrina, njihova usitnjavanja u djeliće. Iako društveno uvjetovan, Berković ima svojstva iznimnoga pojedinca koji koristi odbačene, oštećene vrijednosti, prilagođava ih svojemu učenju, reciklira, poput mađioničara. Budući da je časopis pod budnim okom cenzure, on izokreće, kodira doktrine, šifrira njihovu materijalizaciju (Vukčević, 2007: 134). Bit njegova improvizacijskoga umijeća čini aproprijacija: on koristi raspoloživi „arsenal" jugoslavenskih vlasti i izmještanjem ga pretvara u vlastitu verbalnu „municiju". Budući da produktivnim čini političke rezonancije, Berković „Savremenim pogledima" konstituira instrument pobune, topos otpora.

Greenblattov tekst *Nevidljivi meci* operira s tezom o moći koja proizvodi vlastitu subverziju kako bi uopće mogla funkcionirati. U tome bi svjetlu Berkovićevi „Savremeni pogledi" jugoslavenskim vlastima bili subverzija koja im jamči opstanak. No, koliko je to doista točno? Odgovor nudi tekst *Improvizacija moći* koji preslikava (pozitivistički) Shakespeareova Jaga na samoga autora,[236] na njegove činjenice života: on je taj koji važe između apologetskoga i buntovničkoga. Domišljat i snalažljiv pojedinac je pobjednik, a ne pobijeđeni. Berković djeluje na tome tragu: nije on izigran od vlasti (bar ne u početku), već je on taj koji balansira, prkosi, posreduje, pronalazi načine da je izigra. Tako su „Savremeni pogledi" projekt zanimljiv novomu historizmu: u časopisu su stalno prisutna brojna uprizorenja subverzije. Iako se objavljuju pod strogom kontrolom vladajućih, „Pogledi" raznim strategijama ostvaruju jedan vid slobode govora koja u pitanje

[236] David Šporer u uvodnome tekstu zbornika o novome historizmu Greenblatovo prekoračenje iz djela u stvarnost djelomice razumije „jer ga zanimaju modusi odnosa ljudi prema vlastitoj svakodnevici" (2003: 27).

dovodi apsolutnu moć vlasti, koja je potkopava. Iako je povukao nekoliko poteza koji su se kasnije odrazili na njegov status u očima nadređenih (a kako je, uostalom, mogao izdavati časopis koji se suprotstavlja aktualnoj vlasti, a da joj se ne zamjeri), ipak se stječe dojam da je Berković pažljivo birao bitke u kojima se borio. S jedne strane još kao srednjoškolski profesor prisno surađuje s utemeljiteljima u školi zabranjene izdavačke kuće Nolit[237] (braća Bihalji objavljuju u „Pogledima", a Nolitova su izdanja predmetom kritike u rubrici *Pregled* i dio bibliografije), dok se s druge strane potpuno oglušuje o sibinjske žrtve, izuzev usputnoga aluzivnog spomena u noveli *Madona u bunaru*, koju potpisuje pseudonimom Vatroslav Repić: „A obećali dati [žito] i porodicama poginulih tamo oko Broda...." (I: 8-9: 194). Umjesto da razloge Berkovićeva dokidanja ove društvene prakse tražim u strahu (ionako su mu lijepili etiketu komunista) i neujednačenim kriterijima (ta bi sastavnica bila još nezgodnija u psihološkome profilu deklariranoga borca protiv nepravde) sklonija sam zaključiti da je pravilno procijenio nerazmjer rizika koji je sa sobom nosilo uplitanje u tako opasnu temu i postignuća koje je njime mogao ostvariti.

Berković ne pristaje na prisilu legitimiranja vlasti u svome časopisu, čak joj ne priznaje ni samo postojanje: ni jednom se riječju ne spominje ni vladajuća dinastija niti aktualna kraljevinska vlada. Greenblattova koncepcija kooperacije zahtijeva reciprocitet – ukoliko on izostane, ona se pretvara u kooptaciju. Civilizacija kooptira i potom razoružava nezadovoljnike. Prema Geraldu Graffu „samo ukoliko odbije totalizirati, ako odbije

[237] Nolitovu je biblioteku Pavle Bihalji uređivao s književnicima: Milanom Bogdanovićem, Gustavom Krklecom, i Josipom Kulundžićem Prema: *EJ*, 1980: 691. Pored Nolita, socijalnu su literaturu objavljivale: Naučna biblioteka, Popularna biblioteka POBI, Džepna biblioteka, biblioteka Epoha, Hrvatska naklada, Nova pedagogija i dr.

govoriti za drugoga, čovjek može spriječiti da njegov opozicijski intelektualni projekt bude kooptiran" (1989: 172). Naravno da je mašinerija prisile s vremenom uspjela prisiliti Berkovića na kapitulaciju, no ni tada, nakon dobivenoga otkaza on nije zašutio. Časopis je prestao objavljivati nakon nekoliko mjeseci, ali ne zato što mu je to bilo naređeno, nego se jednostavno umorio, a na obzoru se ukazala primamljiva prilika: dvogodišnji studijski boravak u Francuskoj.

Subverzija kojom Josip Berković prkosi vlastima ima nekoliko pojavnih oblika, a ateizam je samo jedan od njih: sumnja i propitivanje religijske dogme i glasno iskazivanje svijesti o ideološkoj funkciji religije u službi moći i vlasti siguran su jamac njegove nepodobnosti i razlog više da bude na indeksu. Bio je svjestan učinkovitosti religije kao sredstva društvene kontrole, manipulacije, legitimacije vlasti i potlačenoga položaja većine.

Nadalje, tu je i Berkovićev često spominjani komunizam[238]. Stjepan Blažanović (1993: 77) ubrajanju autora u komunistički tabor suprotstavlja njegova razmišljanja o komunizmu[239]: „Jedna od bitnih crta našeg azijatizma ispoljava se upravo u vezi s komunizmom. Ne kanim govoriti o dozi laži i himbe koja se nalazi u komunističkoj praksi (ona je za mene značajka koju je komunistički eksperiment usisao na terenu na kojemu je došlo do njegove primjene. Rusija je upola azijatska zemlja i meni se čini da nikada komunistički eksperiment izrođen u Europi ne bi poprimio značajke koje je poprimio tamo) nego o velikoj spremnosti naše mase i naših intelektualaca da prime baš one značajke komunizma koje su prouzrokovale njegovo moralno ništavilo" (ibid). Kako naglašava Branka Škalabrin, Josip Berković bio je „daleko radikalniji kao urednik nego kao stvaralac, kao pisac" (1984: 136). Dio razloga zbog kojega je Berković bio „guran" među komuniste nalazi se u njegovu zaklanjanju za moćnoga zaštitnika – kontakt s Popovićem nije mu donio samo nekoliko pozitivnih kritika u „NIN-u" nego i participiranje cijele skupine autora koju je Popović okupljao oko sebe: Radovana Zogovića, Čedomira Minderovića, Đorđa Jovanovića i dr. (Blažanović, 1993: 199). Stoga je Berković u časopis pripuštao tekstove kakve sam nikada ne bi napisao.

[238] Kao jedan od argumenata na koji su se oslanjali oni koji su Berkovića proglašavali komunistom bilo je i participiranje Jovana Popovića u „Savremenim pogledima". Međutim, u Popovićevu biografiju interpolirane autobiografskom odlomku on tvrdi da u vrijeme izlaska *Knjige drugova* (1929.) još nije bio komunist, a na preslici njegove „Partijske knjižice" vidi se da je u KPJ stupio 1941. Prema: Zorić, 1962: 16, 140.

[239] Kao izvor autor navodi „*Dnevnik IV*, Arhiv Zavoda, Berković – kutija br. 1".

Berkovićeva orijentacija lavira između larpurlartizma i socijalne tendencioznosti. U osnovi on je eklektik, kompilator: od građanske i od marksističke estetike uzima samo one sastavnice koje mu odgovaraju. Ispravnim se čini mišljenje Branke Škalabrin da Berković „nije bio izgrađeni marksist, a najmanje doktriniran (kako su tvrdili neki njegovi biografi), jer on nije specijalno proučavao marksističku literaturu, on ju je poznavao više iz druge ruke. Ipak njegova socijalna, lijevo[!] orijentiranost, nije nikad dolazila u pitanje" (1984: 134). Berkovićevo je ljevičarstvo bilo nedogmatsko, neradikalno, neekstremno, rekla bih, demokratsko. Njega više zanima socijalna država i napredna demokracija nego ruska revolucija: nikad mu nije palo na pamet otići u Rusiju, nigdje i ne spominje takvu mogućnost.

Berkovićevu komunističku impostaciju osporavaju još neke sastavnice njegova portreta: on se oduševljava građanskom demokracijom u Čehoslovačkoj (II: 11-12: 278), bliža mu je francuska nego ruska literatura, više naginje onomu krilu ljevice koje je vezano za modernističku, napose nadrealističku tradiciju, a podvlačim i njegov nedogmatski stav prema umjetnosti čitljiv u

kritici Tomićeve mape crteža (II: 1: 25-26), koji uočava Branka Škalabrin (1984: 15): bila ona lijeva ili desna, radnička ili građanska, najvažnije mu je da je iskrena, da umjetnik ne laže svjesno, a pritom treba nositi klasni pečat, tj. biti angažirana. Zbog svega rečenoga teško bismo Josipa Berkovića mogli nazvati komunistom: on je antifašist, socijalno osjetljiv, u njemu se bore „građanska praksa i socijalistička teorija" (ibid: 10), kako je to dobro zamijetila Branka Škalabrin. Berković je stvaratelj, a ne rušilac, nema u njemu potrebnoga aktivizma, toga revolucionarnog, pobunjeničkog žara.

Prisutnost srpskih autora u „Savremenim pogledima" povlači pitanje Berkovićeva inkluzivizma (potkopanoga postupkom prema Tadijanoviću, najekstremnijim primjerom urednikova stava prema neangažiranoj literaturi), dijametralno suprotnoga stereotipnomu hrvatskom viđenju Srba kao nezapadnjaka. Stereotipna predodžba nastala je na temelju klišeja, ona je svojevrstan anti-autoportret, tj. u njoj je implicite upisano sve ono što ne nalazimo na sebi (ili to barem ne bismo željeli) i od čega se želimo distancirati (Džambo, 1999: 91-119; Šakaja, 2001: 27-37). U tome i jest bit stereotipa: oni se stvaraju kako bi se povukla granica: što je kontakt bliži i snažniji, to je ugroženost akutnija (ponajprije se to odnosi na kontaktnu „prijetnju" najbližih susjeda), pa su i granice dramatičnije, potreba distanciranja od Drugoga veća, a stereotipi jasniji. Stereotipi su mjesta pojavljivanja i aktivacije granica prema Drugomu, ali i modus njihova povlačenja: izričući toga nekog Drugog putem „predstavljačkih figura ili tropa" (Said, 1999: 93). Drugi dobiva mjesto unutar „imaginativne geografije" (ibid: 73) omeđene stvarnim i zamišljenim[240] granicama, stvore-

[240] Povlačenje granica Edward Said prikazuje kao jednostran postupak: „Skupina ljudi, koja živi na nekoliko jutara zemlje, podignut će granice između svoje zemlje i neposredne okoline i zemlje izvan toga područja,

nih da odvoji „nas" od „njih". Neposredan dodir znači i dramatizaciju razlike. Iako taj Drugi nije potpuno stran, nego samo djelomično (Šakaja, 2001: 27-37). I „Savremeni pogledi" imaju svoga Drugog: tako su pojmljeni ponajprije Nijemci, ali ne kao nacija, nego postojeća garnitura na vlasti i nacizmom zadojen mentalni sklop, a na određeni način to su i svi neangažirani autori, tzv. građanski književnici, autori klišejiziranih književnih djela, antipodi borbenim ljevičarskim književnicima.

Časopisom „Savremeni pogledi" Berković djeluje u duhu potrebe za „oblikovanjem i vlastitog regionalnog identiteta" (Brešić, 1996: 60). Premda je slavoničnost „Savremenih pogleda" na stranice časopisa upisana već kroz samu instancu urednika i dijela suradnika, prisutan je i nevelik broj tekstova u kojima se tematizira slavonski kompleks. Iako neznatnoga opsega, ti su tekstovi element njegove dodatne subverzivnosti, zbog kojega je vlastima još zazorniji. U vrijeme trusnoga identitarnog projekta „jugoslavenske nacije" bilo je neuputno biti Hrvat, a regionalna je sastavnica mogla samo pogoršati ionako loš položaj koji si je Berković priskrbio kod vlasti. Ipak, izbjegavanje provokacija samo je dio razloga urednikova neinzistiranja na jasnijoj slavonskoj impostaciji „Pogleda". Ostatak se krije u njegovoj želji da u konačnici izađe iz regionalnih granica, čak i nacionalnih: Berković

zemlje koju nazivaju 'zemljom barbara'. Drugim riječima, ta univerzalna praksa kojom se u nečijem umu označuje blizak prostor, koji je 'naš', i neblizak prostor izvan 'našega', koji je 'njihov', način je da se uspostave geografske razlike koje mogu biti posve proizvoljne. Rabim riječ 'proizvoljan' zato što imaginativna geografija podvrste 'naša zemlja – barbarska zemlja' ne zahtijeva da barbari priznaju tu razliku. Dovoljno je da 'mi' postavimo te granice u svojem umu; 'oni' prema tome postaju 'oni', a tako su i njihov teritorij i njihova ćud označeni kao različiti od 'našeg' teritorija i 'naše' ćudi. Čini se da primitivna društva do određene mjere svoj osjećaj za identitet stvaraju postupkom negativnog određenja" (1999: 72).

je „ciljao" na mnogo širi auditorij. Dakle, regionalnu sastavnicu nije u potpunosti isključio, ali nije na njoj ni posebno inzistirao. Sudeći prema analizama Spivakove i Saida, glavno mjesto postkolonijalne kritike je definiranje centra kao mjesta proizvodnje teorije, zbog čega je u njegovoj hermeneutičkoj moći određenje periferije. U tome je smislu Slavonski Brod u Berkovićevoj interpretaciji svojevrsna „poluperiferija" (termin Marine Blagojević) koja tendira „uhvatiti priključak" s centralnim strojem produkcije „znanstvenosti" i „znanstvene izvrsnosti". Berković nadrasta kompleks periferije i marginalca. Za sebe on tvrdi da je „prava slavonska pospana, lijena i dosadna mrcina, produkt ovih bara, ovog 'podneblja' i teško da bi koji drugi ambijent bio u stanju da me iz toga svega spasi"[241]. To podneblje oslikao je nimalo lijepim bojama: „Brod je beskrajno slavonsko more ograničenosti, sitosti i samozadovoljstva, da se čovjeku stotinu puta ogadi sva ta skučena sredina u kojoj se do beskrajnosti ponavljaju uvijek iste olinjale i neznatne konstatacije u kojoj se ždere do besvijesti... ne ostavljajući prostora za jednu misao. Brod je imun od svih misaonih i društvenih potresa, pa čak i ta strašna kriza... i ona je za Brod siva i dosadna."[242] Pa ipak, u pokušaju da je oživi, on se „tvrdoglavo trudi da izdrži u provinciji"[243].

U situaciji višestruko potvrđene pasivnosti Josip Berković kreće u preformuliranje hrvatskih (slavonskih) prostora iz položaja i funkcije periferije u prostor jednakosti. Jednakosti s „centrom". Berkovićev prijestupnički čin statusno unapređuje kulturnu sredinu kojoj autor pripada. Gledali mi na njegov pothvat kao na dokidanje periferije na račun umnažanja centara, onako kako je to zamislila Gayatri Chakravorti Spivak, kao na jedno-

[241] Zabilješka iz ostavštine datirana oko 1930. Prema: Škalabrin, 1984: 8.

[242] Zabilješka iz ostavštine datirana oko 1930. (ibid: 8).

[243] Nedatirana zabilješka iz ostavštine (ibid: 7).

stavno odbijanje perifernosti na onaj smiješan i sažaljiv način na koji se provincijalci dive veličinama koje ih dođu pohoditi (poput udjeljivanja velike časti) ili se do iznemoglosti trude zanijekati svoju provincijalnost po dolasku u „veliki svijet", potom kao na multipliciranje središtâ (i pritom multipliciranje glasova, njihovu polifoniju), prema poimanju Homija Bhabhe ili, pak, na preuzimanje uloge centra (i prepuštanje Drugima da budu periferija) posve je svejedno: mjesečnik nevelike naklade nametnuo se kao moćna sila od koje su ustuknule jugoslavenske vlasti. Ono što je važno, što je „pokrenulo planine" jest preokret u svijesti pojedinca, da ne treba preuzimati, adoptirati, uz eventualno adaptiranje, tuđe sadržaje, da je dorastao osmišljavanju vlastitoga projekta, a ne pukoj transmisiji tuđega. Odnos prema vlastitoj pozicioniranosti u svijetu počinje se mijenjati „tada kada pojedinci, društvene skupine i društvo u cjelini shvate da je svijet ondje gdje je događaj svjetski ili po sadržaju planetaran" (Milardović, 2011: 135). Ne osjećajući se nigdje kod kuće, dolaskom u Slavonski Brod Berković prihvaća rubnu poziciju, pretvarajući je u centralnu. On oprimjeruje tezu antropologa Jamesa Clifforda da ono što je periferija za jednu društvenu grupu, za drugu predstavlja centar. Poput Bhabhina subjekta on snagu crpi upravo iz svoje hibridne i marginalne pozicije – njemu je margina poslužila kao iznimno subverzivna pozicija. Iako je osobno pomalo fatalist, u poslu je veoma angažiran, on pregovara u zadanim okvirima i sustavno demontira provincijalni status rodnoga grada. Začudno je što Berković listom koji promiče internacionalizam postaje čimbenikom hrvatske autonomije. Trusnih 1930-ih u liminalnome Slavonskom Brodu nacionalnu kulturalnu matricu s europskim predznakom pripitomljava na brodske prilike. Živeći kulturu, Berković je postvaruje, nameće se kao karika u beskonačnome poslu ovjeravanja kulturnoga identiteta političkim, formiranja kulturne autonomije koja prethodi političkoj (Brešić, 2005b: 118).

2.5.2. Uredništvo

Drugu hijerarhijsku stubu u časopisnoj piramidi čini instanca uredništva. Njega su u inicijalnome sastavu „Savremenih pogleda" sačinjavali: Josip Berković, Alfred Kurelec, Julije Tomić, dr. Leo Kuhn i Matija Grgić. Zamišljeno dogovorno odlučivanje o ulasku tekstova u časopis u početku je doista funkcioniralo (Blažanović, 1993: 195). Navodno Berkovićevo „protežiranje" (sic!) Tadijanovićevih pjesama izazvalo je ljutnju u redakciji (ibid: 193), dok je Berkovićeva rečenica o potrebi slanja tekstova napisanih ijekavskim „narječjem", samovoljno dometnuta u obraćanje uredništva (I: 2: omot/3), rezultirala istupom dvojice članova uredništva: Julija Tomića i Alfreda Kurelca, o čemu svjedoči sam Berković u pismu Dragutinu Tadijanoviću (Blažanović, 1993: 195-196).

Uredništvo je nastavilo postojati, Berkovićeva uloga u njemu je porasla, kao i međusobna neslaganja. Prema Stjepanu Blažanoviću (1993: 206) u vrijeme izlaska broja 10 (Berković je već bio na putu za Otočac) učestale razmirice u uredništvu dodatno su se zaoštrile uslijed odlaska glavnoga urednika.[244] Ipak, kad su se vihori stišali, ljudi koji su ostali kao logistika u Slavonskome Brodu iznijeli su velik su dio posla oko daljnjega izlaženja „Pogleda". O tome svjedoči sljedeći Berkovićev zapis: „Ali već poslije praznika ja sam morao seliti u Liku i list je ostao bez stvarnog urednika. Mada se do onda činilo da list nosim jedino ja na svojim leđima, sada se pokazalo da ja ne bih mogao ništa da učinim da oko mene nije bilo ljudi koji su list preuzeli i za vrijeme mog izbivanja nastavili da ga izdaju i da rade onaj posao koji ja jedini ne bih mogao nikako voditi iz daljine – administrativni. Međutim oni koji su ostali u Brodu, dokazali su da nisu

[244] Blažanović ne navodi usmene izvore ove svoje tvrdnje.

nikakovi 'slamnati repići', kao što su im se neki[245] rugali. Sasvim sam, ja taj posao ne bih nikada započeo, a da sam ostao sam, ne bih ga mogao nastaviti. Makar i nestalna i više moralna, ta je pomoć bila odlučna"[246] (ibid: 76).

Na tragu Mullaneyeva (2003: 97-121) tumačenja mjesta kulturne djelatnosti u imaginarnome prostoru neke zajednice (kojega oblikuju vrijednosti i ideali) preko njezina konkretnoga položaja, odnosno odnosa zajednice prema toj djelatnosti, propitujem prostornu valorizaciju ovoga segmenta Berkovićeva časopisa. Rezultati su sljedeći: Bukova se tiskara nalazila na prestižnoj adresi glavnoga gradskog trga, ali samo uredništvo nije imalo posebne prostorije u kojima bi primalo suradnike, nego su članci slani na urednikovu kućnu adresu (Ulica kralja Aleksandra 26[247]). U tome nema ništa zazorno, to je onodobna uobičajena praksa, a nekadašnja Aleksandrova je ulica[248]

[245] „Slamnatim repićem" urednika „Savremenih pogleda" naziva Ladislav Žimbrek, urednik „Književnih horizonata", s kojim Berković polemizira.

[246] S. Blažanović ne navodi ni ime dokumenta koji citira, niti stranicu.

[247] O podrijetlu kuće Stribor Uzelac-Schwendemann (2010: 96) donosi sljedeće: „Berković Ante stariji bio je jedan od najuglednijih i najbogatijih Brođana. Čitava desna strana Šenoine ulice (od ugla s Mesićevom do ugla s Krešimirovom) bila je njegova. U tadašnjoj Ulici Franje Josipa (Krešimirova) dao je, u rujnu 1919. g., sazidati veliku stambenu katnicu, koju je projektirao suprugin brat Cviić Josip (srušena je za bombardiranja 1944.)." Na broju 25, dok se ulica još zvala Trumbićeva, stajala je kuća Berkovićeva strica Rajmunda Berkovića, veletrgovca vinom i rakijom. Nju je 1890. g. sagradio Mihael Tassovac jedan od suvlasnika brodskoga paromlina. (Drugi je suvlasnik bio Salamon Merkadić. I njegova je kuća „preživjela" do danas.) Usp. Toldi, 1991: 134.

[248] „1780. godine zatrpani su šančevi i izravnani sjeverni gradski bedemi. Na tom mjestu formira se nova ulica, Široki sokak (Breite Strasse). Osamdesetih godina 19. stoljeća dobiva ime Franje Josipa ulica. Iza I. svj. rata nosi naziv Dr. Ante Trumbića, zatim Kralja Aleksandra a za rata Ante

glavna ulica[249] u Slavonskome Brodu (i danas), što nosi određene reperkusije na položaj glavnoga urednika i uredništva časopisa. Zbir svih okolnosti ostavlja neobičan dojam centra na margini: periferni grad u kojemu uredništvo časopisa postoji u građanskome stanu glavnoga urednika u glavnoj gradskoj ulici. Preneseni položaj časopisa preslikava taj oksimoron: kao ideal kulture, pokrajinski je časopis zauzeo važno mjesto u recepciji publike bitno izvan brodskih granica. Nakon povlačenja imena s impresuma, Berković suradnicima oduzima značajnu poveznicu topografije i retorike koja je dotad označavala njihovu suradnju u „Savremenim pogledima": ritualno slanje rukopisa uredniku ostavljalo je bitno snažniji psihosocijalni učinak od slanja u tiskaru.

2.5.3. Suradnici

U dvije su godine izlaženja „Savremeni pogledi" uspjeli privući velik broj suradnika,[250] najviše iz Zagreba, potom Beograda, a također i iz Ljubljane, Maribora, Novoga Sada, Sarajeva, Osijeka i

Pavelića. Poslije II svj. rata nazvana je Omladinska" (ibid: 108). Danas se zove Ulica Petra Krešimira IV.

[249] Ulica vodi do središnjega gradskog trga, pa su poslovni prostori u njoj stvar prestiža. Duž cijele su se ulice, i davne 1935. i danas, smjestile brojne trgovačke radnje, zanatske radionice te ugostiteljski objekti. U njoj su se tada nalazila i dva komitenta „Savremenih pogleda", osiguravajuće društvo Feniks, na broju 24 te knjižara i papirnica Leo Roth, na broju 11. Oba su se jednokratno oglasila u časopisu, već u prvome broju „Pogleda", vjerojatno besplatno, kao rijetki distributeri časopisa.

[250] Stjepan Blažanović (1993: 181) operira s brojkom od 132 suradnika, koju nikako ne mogu potvrditi, s obzirom na učestalo potpisivanje pseudo-

Slavonskoga Broda. Suradnici su uglavnom iskusniji, respektabilni stvaraoci koji su se odazvali na suradnju u još neetabliranoj publikaciji. Od hrvatskih autora to su: Ivan Goran Kovačić,[251] Dragutin Tadijanović, Ljudevit Jonke, Vlado Vlaisavljević, Oto Šolc, Vladimir Kovačić, Marijan Matijašević, Zvonimir Kulundžić, Mato Lovrak, Ivo Ladika, Pere Ljubić, Mijo Mirković (tekstove ekonomske problematike potpisivao je građanskim imenom, a pjesme pseudonimom Mate Balota), Grigor Vitez, Drago Filipović, Ivo Frol, Milan Selaković, Drago Gervais, Ivan Basta, Ivo Ćaće. Na popisu suradnika su i neka danas slabije poznata imena:[252] Ilija Bosanac,

nimima. Sam Berković spominje „preko četrdeset saradnika" u zadnjemu broju prvoga godišta „Pogleda" (I: 11-12: omot/2).

[251] Kovačić je suradnju prekinuo zaključno s 10. brojem „Savremenih pogleda", navodno zbog nezadovoljstva što mu uredništvo nije željelo objaviti pjesmu *Oči Stjepana Radića*. Stjepan Blažanović (1993: 207) poziva se na svjedočenje uglednoga brodskog novinara Ivana Tomca koji je s Berkovićem surađivao u kasnijim projektima. Blažanović ovako elaborira raskid suradnje: „radi se o Goranovoj pjesmi 'Oči Stjepana Radića' koju je poslao za ovaj broj. Da ne bi uvrijedio svoje prijatelje s istoka, Berković je odbio objaviti tu pjesmu (koja je objavljena tek 1938. godine, o. a.). Zbog toga se Goran naljutio i naglo prekinuo suradnju s Berkovićem" (ibid). Prilikom odlaska je od uredništva zatražio da ne objavljuje jednu od poslanih novela, a Blaž Jurišić (*DBJ*, 1994: 266) svjedoči da je Berković, unatoč zabrani, novelu ipak objavio, zbog čega se Kovačić došao ispričati Jurišiću jer je istodobno objavljena i u „Hrvatskoj reviji", a kao dokaz donio je i dva pisma iz kojih se vidi zabrana.

[252] Činilo mi se potrebnim barem s nekoliko osnovnih podataka približiti slabije poznate autore potencijalnomu recipijentu, u skladu s Greenblattovim načelom diferencijacije čuda i rezonancije. U ovome su slučaju slabije poznati književnici rezonantni objekti koji nas tjeraju da svrnemo pogled sa glavnoga „motiva" priče koju pričamo, čak se na trenutke čini kao da će nadvladati temeljnu narativnu nit. Razotkrivanje pojedinih identiteta, čak i kad nisu bili pod krinkom pseudonima pretvorilo se u pustolovinu, koja je svakom sljedećom sekvencom ukazivala na interrelacije koje su priču

Aleksandar Sonnabend[253] i Pavle Franjković. Nekima od njih su „Savremeni pogledi" bili jedini način za objavljivanje vlastitih tekstova. Manji broj autora su Berkovićevi prijatelji[254] koji nisu književnici po struci (Mato Dumendžić, Alfred Kurelec, Julije Tomić, Matija Grgić), i oni se na poligonu „Savremenih pogleda" vježbaju pisanoj riječi, a kao suradnik se javlja i slikar Mirko Kujačić, izvještajem s izložbe grupe Zemlja u Beogradu 1935. Započevši suradnju u „Savremenim pogledima", Jovan Popović je sa sobom doveo cijelu vojsku suradnika: Čedomira Minderovića, Đorđa Jovanovića, Tanasija Mladenovića, Radovana Zogovića i Milu Dimić, a na braću Bihalji Berković je računao već prilikom pokretanja časopisa. Popis suradnika iz Srbije broji još nekoliko imena: Matić i Vučo, Jovan Đorđević, Milka Žicina, Andrija Partonić,[255] Nenad Popović, Ilija M. Petrović, Miloš Popović Đurin te Milorad

„povukle" u neočekivanome smjeru. Kako bi matični tekst bio prohodniji, bilješke o slabije poznatim hrvatskim autorima i stranim književnicima, prevoditeljima, urednicima novina i časopisa i dr. nalaze se, abecedno posložene, u *Malome biografskom leksikonu* na kraju knjige. U bilješkama ispod teksta ostale su notice o onim autorima koji se ne spominju u referentnoj literaturi, leksikonima i enciklopedijama, i o kojima su zrnca podataka skupljena iz raznih izvora, uglavnom iz recepcijskih tekstova i sl.

[253] Ivan Tomac (1985a: 13) tvrdi da je Aleksandar Sonnabend bio profesor na brodskoj Gimnaziji u godinama koje su prethodile „Savremenim pogledima". Njegovim je imenom potpisan članak u časopisu „Priroda", nekoliko godina kasnije: „Napisao Aleksandar Sonnabend (Split)". Usp.: *Kako se istražuje Svemir*, „Priroda", XXX (1940): 8: 231-236.

[254] Branka Škalabrin (1984: 208) i Stjepan Blažanović (1993: 194) među suradnike ubrajaju i Josipa Godlara, za što nije moguće naći potvrdu.

[255] Potraga za biografskim podatcima o Andriji Partoniću nije stigla daleko. Osoba istoga imena i prezimena spominje se kao dobitnik novinarske nagrade Svetozar Marković „za jednogodišnji rad i ostvarenja" za 1971. godinu. Prema: http://www.uns.org.rs/sr-Latn-CS/content/static/70/nagrada-svetozar-markovi%C4%87.xhtml (13. 08. 2013.)

P. Zečević[256]. Od slovenskih autora tu su Juš Kozak, Tone Seliškar, Tone Čufar, Mile Klopčič i Stane Krašovec (Spektator).

Suradnja književnika iz Srbije (i Slovenije) nije bila ništa neuobičajeno. Tako Jovan Popović surađuje i u „Književniku", oba su „prijelazni" časopisi, između građanskih i marksističkih. Berković potencira suradnju sa srpskim piscima kao dokaz postojanja opozicije i izvan Hrvatske, ali i zato da bi vlastima ukazao na njihovu slogu prema neistomišljenicima u vrhu vlasti. Makar u početku ne pretendira na tolik broj suradnika iz Srbije, čak je samoinicijativno dodao zahtjev za potpisivanjem punim imenom članaka napisanih na ekavici u drugo po redu obraćanje uredništva svojim čitateljima (I: 2: omot/3), kasnije shvaća da je ulazak autora s područja Srbije za „Savremene poglede" važan kako zbog većega broja suradnika, tako i zbog omasovljavanja konzumenata časopisa. Prilozi „saradnika Srba pisani na ekavštini" (II: 5: omot/2) zasmetali su „nekim klerikalnim listovima" (ibid), čemu se Berković oštro suprotstavio. Njegov odgovor na kritiku tumačim kao opiranje kolonizatornim težnjama, snošljivost prema kodovima koje koriste Drugi. Iako formalno pripadaju kompleksu Drugih, njemu srpski pisci nisu prijetnja jer „istine i književnosti ima i izvan hrvatstva" (ibid). Berković želi pretopiti granice i razlike pa „Savremenim pogledima" omeđuje slobodnu zonu, prostor slobode. U časopis ulaze tekstovi slobodoumnih autora bez obzira na nacionalnu pripadnost. Na margini, u ovome slučaju i stvarnoj, zemljopisnoj, pretakanjem dviju

[256] Miloradu Zečeviću jedino je bilo moguće pripisati nekoliko objavljenih brošura iz područja botanike, npr. o uzgoju luka, ruža, jabuka, bresaka ili spremanju zimnice. Iz mnoštva manjih publikacija praktične namjene izdvaja se autorova studija Mičurinova voćarstva, a potom i života i rada. Usp. *Voćarstvo I. V. Mičurina*, Beograd, 1938. *Ivan Vladimirović Mičurin najveći sovjetski naučnik. Život i rad, principi i metode rada*, Izdavačka knjižara Koste Jov. Mihajlovića, Beograd, 1944.

kultura stvara se nova, hibridna, posredovana kultura. „Radi se o performativnoj prirodi diferencijalnih identiteta: o uređivanju i posredovanju onih prostora koji se neprekidno, kontingentno, 'otvaraju', o preoblikovanju granica, o razobličavanju ograničenosti svake pretenzije na singularan ili autonoman znak razlike – bilo da je to klasa, rod ili rasa. Ovakva specifikovanja društvenih razlika – gde razlika nije ni Jedno ni Drugo već *nešto osim toga, iz-među*" (Bhabha, 2004: 396-397) primjenljiva su na slobodnu zonu „Savremenih pogleda". Otvaranjem „Savremenih pogleda" Berković želi omogućiti časopisu širi izbor suradnika te u konačnici ovladati i većim brojem recipijenata. Njegovo obraćanje Jovanu Popoviću može se tumačiti kao utjecanje moćnomu zaštitniku pred napadima vlasti, ali i kao lukav marketinški potez probijanja na novo tržište. Berković je posve svjestan da profil časopisa uvelike smanjuje njegovu masovnu recepciju, zbog čega želi otvoriti subspecijalizirani komunikacijski prostor na državnoj razini. On u kratkome vremenu evoluira od početne regionalno povučene linije[257] suradnika do svijesti o potrebi širenja utjecaja ovoga periodika kad je riječ i o suradnicima, ali i o publici. Heterogenizacija koja ulazi na stranice „Savremenih pogleda" njihovim otvaranjem državnoj i nacionalnoj matici te svim hrvatskim pokrajinama daje im širinu, kulturni pluralizam.

Treba biti svjestan činjenice da su „Savremeni pogledi" kulturalni i intelektualni proizvod Slavonskoga Broda 1935. i 1936., kojega su, za multietničko i multinacionalno čitateljstvo, stvorili isti takvi suradnici: pisci iz Slovenije i Srbije, hrvatski

[257] U pismu Dragutinu Tadijanoviću Berković spominje buduće suradnike „na liniji Brod, Osijek, Gradiška, Vinkovci, Gornja Bosna" (Blažanović, 1993: 183). Pored brodskih suradnika, Vladimir Rem (2004a: 52-54) podvlači i one iz neposrednoga zavičaja, napose njih nekoliko podrijetlom iz Nove Gradiške i okolice: Krešimir Georgijević, Grigor Vitez (Kosovac), Milka Žicina (Prvča) i Ilija Bosanac (Poljane).

suradnici iz raznih regija, a u „Poglede" je zasigurno upisano i germansko podrijetlo te višegodišnje osječko iskustvo tiskara Buka. Interkulturni ambijent u kojemu su „Savremeni pogledi" nastali preduvjet je razumijevanja njihove složenosti. Stoga začuđuje odsutnost muslimanskih književnika, iako je Bosna u susjedstvu kao i orijentacija samo na Zagreb i Beograd, a nema ni Josipa Bognera[258] niti Ivane Brlić-Mažuranić[259]. Također

[258] Desna je politička opcija ideološke koncepcije Bognera i Berkovića doživljavala sličnima, barem kad je u pitanju afirmativan odnos prema Henriju Barbusseu. Usp.: „Hrvatska straža", VIII: 43: 4-5. Stoga začuđuje što Berković u komemorativnome članku Bogneru (II: 4: 100) ističe njegov „konformizam i kompromisnost". Budući da je Bogner slovio kao vrstan prevoditelj s francuskoga, razlog bi mogao biti konkurentske prirode. Branka Škalabrin (1984: 194) nudi drukčije objašnjenje: Berković mu predbacuje da je u svojoj radnji *Od ekspresionizma do nadrealizma* prepisao dijelove o kubizmu i nadrealizmu iz članka Franza Clémenta *Nova francuska lirika*, objavljenoga u „Vijencu".

[259] Stjepan Blažanović (1993: 67) spominje boravke Berkovićeva prijatelja Jeana Dayrea u Brodu prilikom kojih je provodio mnogo vremena u knjižnici Brlićevih, o čemu je objavio nekoliko radova. Autor (ibid: 49) također navodi zanimljiv podatak da su Berkoviću crkveni kumovi bili dr. Aleksandar Milčić i njegova supruga Zora, rođena Brlić, kćerka Ivane Brlić Mažuranić. S druge pak strane, njezina je mlađa sestra Nada pred grobom kralja Aleksandra patetični govor završila usklikom: „Kriste Jugoslavije, uskrsni!", a kao jedan od mogućih izvora govora Blažanović navodi obitelj Brlić (ibid: 71). U prvoj kutiji Berkovićeve ostavštine, unutar mape koja sadrži dokumente o Matošu, nalazi se tanki presavijeni papirić na kojemu Berković hvali Brlićkinu knjigu *Slike* (1912.) i, još više, Zoru, koja je razlog nastanku knjige. Čini se da Berković nije mogao prijeći preko jugoslavenske orijentacije Brlića, ali je kumstvo bilo bar dio razloga zbog kojega nijemo obilazi temat Brlić i javno ne govori o njemu. Osim jugoslavenstva Brlićima zamjera fenomen tzv. „brlićevštine", na koju rogobori u (neobjavljenom, dakako) prikazu knjige Rudolfa Maixnera *Andrija Torkvat Brlić – emissaire du ban Jelačić en France*: „Brlićevštinu je lakše osuđivati nego nadomjestiti. Iz ovakvih, svojih porodičnih, kultova i ambicija nastaju kulture. Sabiranje obiteljske građe je početak svjesnog života jedne porodice kao što je historija početak svjesnog života jednog naroda.

nisu prisutni Berkovićevi zavičajnici, tvrdolinijaši, Marijan Jurković[260] i Josip Pavičić.

Krleža[261] je pozvan na suradnju, obećao je da će nešto objaviti, ali do suradnje nikad nije došlo. Branka Škalabrin pretpostavlja tri razloga Krležine apstinencije od „Savremenih pogleda": poznati Krležin panični strah od provincijskoga duha časopisa,

(...) Ali 'Brlićevština' je opasna. Pustiti je da se širi nesmetano, bilo bi isto tako opasno, kao što je opasno zabrtviti sve ovakove pijetete i prigodničarske radove. Jer 'Brlićevština' je pretenciozna. Ona nastoji da na značaj narodnog fenomena podigne sitne obiteljske napore. No, još gore, ona je savršeno reakcionarna. Ona je slijepa za sve što se dogodilo poslije ilirskog (hrvatskog narodnoga) preporoda i Andrije Torkvata. Ona je sposobna još da proizvodi dječije priče o slavenskoj davnini, ali je sasvim nesposobna da shvati, bilo koji suvremeni događaj ili potrebu. Konačno 'Brlićevština' je isključiva. Ona bi htjela da zavede monopol na kulturni rad kao što država zavodi monopol na duvan" (ibid: 83-84).

[260] Marijan Jurković pripada grupi oko „Izraza", što je vjerojatno razlog zašto kasnije blati Berkovića kao „poznatog izdajnika i agenta Intelidžens servisa Josipa Berkovića, urednika nekadašnjih 'Savremenih pogleda'" (1948: 4). Branka Škalabrin dokazuje da Berković nikako nije mogao biti britanski špijun „ni po svome uvjerenju, ni prema svojoj savjesti i karakteru, niti po svojim fizičkim mogućnostima" (1984: 30). Također (ibid: 178) problematizira i moguću Jurkovićevu zabunu, stapanje dvaju Josipa Berkovića, urednika časopisa i ustaškoga časnika. Dr. Josip Berković bio je postavljen kao ambasador ustaške vlasti u Bratislavi i sa sobom je poveo Marijana Matijaševića kao tajnika, o čemu urednik Berković izražava nepovoljno mišljenje u strojem natipkanome, nenaslovljenom tekstu, pronađenome u autorovoj ostavštini, datiranome 1. prosinca 1941., koji započinje riječima: *Velika ličnost naše familije*.... (u kojemu Matijaševića naziva „hrvatskim pjesnikom, nekadašnjim sumnjivcem i crvendaćem", svojim suradnikom).

[261] Berkovićevo poznanstvo s Krležom Blažanović datira 1930-om godinom: „Berković je prisustvovao i Krležinom predavanju 'O našoj kazališnoj kritici' koje je organizirao Klub studenata Slavistika, u kome su bili predsjednik i tajnik, dvojica Brođana Josip Godlar i Dragutin Tadijanović. Tom prilikom se Josip Berković i osobno upoznao s Miroslavom Krležom" (1993: 50).

suradnju „one grupe beogradskih lijevih književnika koji su bili u direktnom ili indirektnom sukobu s njim te Berkovićevu usku povezanost s njima" (1984: 208), a dopušta i da je svaki od ponuđenih razloga dio rješenja Krležina neodazivanja. Najmanje se vjerojatnim čini prvi razlog: samim činom materijalizacije prvih nekoliko brojeva Krleža se mogao uvjeriti da je riječ o ozbiljnome časopisu. Zato držim da je prevladala odbojnost prema književnicima dogmatske, „tvrde" linije socijalne literature (krug oko Jovana Popovića, napose Zogović) s kojima se Krleža sporio u sukobu na književnoj ljevici, a također i nepovjerenje u Berkovića jer su ga okružili njemu neprihvatljivi suradnici. U neupotrijebljenome dijelu teksta *Bezazleno umovanje o mazgističkoj hajci na Krležu*[262] sam Berković ima samo opravdanja i razumijevanja za njega, razumljiv mu je Krležin otpor jer je cijeli život stršao iz mnoštva. Dapače, kao da mu je baš po tome blizak[263].

[262] „Mi smo dugo razgovarali o tomu da on sarađuje u Savremenim pogledima. Do te saradnje nije došlo, iako sam se kod rastanka s Krležom poslije govora o tomu, vratio kući s njegovim obećanjem da će nešto poslati. Uostalom kod raspravljanja o tom hoće li on sarađivati ili neće, negativno mišljenje nije izricao Krleža, nego Bogdanov, tako da je u jednom času Krleža morao da se ogradi od toga da netko drugi odlučuje u njegovo ime. Kad smo kasnije s Mirkovićem i Krležom razgovarali o daljnjem opstanku revije povodom moga odlaska u Fra,cusku[!], Krleža nije pokazao razumijevanja i flegmatično je priljetio[!]: 'pa pustite neka propadne'". Prema: *Bezazleno umovanje o mazgističkoj hajci na Krležu*, ostavština J. Berkovića u Zavodu za književnost HAZU.

[263] „Neprestano ističu da je Krleža nepristupačan, lično nemoguć, grub i odbojan u ličnom dodiru. Ja sam nekada bio nekakav 'lijevi urednik' i dosta dugo vremena, a da o tim stvarima steknem dosta bogata iskustva. čto[!] se mene tiče ja sam u Keleži[!] našao uvijek vanredno prijaznog čovjeka, vrlo učtivog, vrlo razgovorljivog i moji razgovori s njim bili su za mene uvijek veliko osvježenje. I taj Krleža kojega proglasiše najcrnjim pesimistom pokazao se u tim razgovorima uvijek mnogo manje pesimistički raspolo-

Veći dio suradnika „Savremenih pogleda" nije ekskluzivna svojina ovoga časopisa. Štoviše, njihova fluktuacija nije se zbivala samo unutar lijevo orijentiranih časopisa. Čini se da ih je bilo mnogo koji su (zbog financijskih razloga) surađivali u časopisu bilo kakve orijentacije, samo ako je htio objaviti njihov prilog. Suradnja nije bila uvjetovana ideološkim (političkim) ili književnim razlozima. Moglo bi se pomisliti je rezultanta takvoga kolanja autora bila manje-više sličan habitus većine časopisa. To se, međutim, nije dogodilo jer je njihovo preslagivanje uvijek dalo novu i drukčiju garnituru zastupljenih autora. Autorski krug koji se stvorio u „Savremenim pogledima" dijelom je rezultat njihovih međusobnih poznanstava: tako iz ukazivanja Višnje Višnjić Karković (2005: 106) na Gervaisovo prijateljstvo sa Selakovićem, možemo pretpostaviti da je upravo Selaković, koji je ranije započeo surađivati u časopisu, u njega doveo Dragu Gervaisa. Također, Tadijanovićevo prijateljstvo s Ivanom Goranom Kovačićem bilo je dobrim zalogom

žen nego ja. čto[!] se tiče njegovog nerazumjevanja[!] za radsa[!] mladjim ljudima, i tu ne bih mogao da se složim s onolikom[!] objedama koje su na njega iznjeli[!]. (...) Mnogi su moji prijatelji takovo njegovo držanje smatrali dokazom kako se s Krležom ne može ništa da radi. Medjutim Krleža je jedan[!] od takovih ličnosti, produkt jedne sredine u kojoj se čovjek probija sam i sam postaje ono što Može[!] da postane, sredine koja još nije u pravom smislu riješi[!] „Književna Sredina" i on jasno nosi na sebi tragove toga svog samostalnog pobijanja[!] i traženja. Tamo gdje je on stalno bio za glavu viši od drugih, gdje je posao uvijek bio šepav, zato jer su kola vukli konj i magarac u istom zapregu, nije čudo što je on postao skeptičar i solipsističan i što je počeo da smatra da je njegovo mišljenje ujedno i jedino mišljenje. Zato ne treba osudjivati Kelržu[!] on je i ovako dao više nego što se moglo očekivati. Zato treba promijeniti prilike i stvoriti jednu istonsku[!] književnu sredinu i bez Krleže. Tek u tom slučaju moglo bi se reći može li Krleža raditi s drugima ili ne. A i to onda ne bi bio dokaz da je on..." Na tome mjestu završava natipkana stranica, a niti jedna druga se ne može smisleno spojiti s navodom koji donosim. Tekst je nepaginiran, natipkan strojem, a neke stranice u gornjemu lijevom uglu imaju dopisano: „Neupotrebljeno[!]" (ibid).

njegova priključenja stvaralačkomu timu „Pogleda". Istodobno s Tadijanovićem su studirali Olinko Delorko, Ivo Frol, Vladimir Kovačić i Marijan Matijašević, pa su putem usmene predaje lako mogli stići do Berkovića. Posebno su zanimljivi disidenti Julije Tomić i Vlado Vlaislavljević: nije isključeno da su prelaskom u Žimbrekov tabor oko „Književnih horizonata" bili dodatni raspirivači vatre u njegovu polemiziranju s Berkovićem.

Već je spomenut Popovićev „rasadnik" srpskih književnika, a spomena je vrijedna i međusobna povezanost slovenskih književnika: Bratko Kreft, urednik ljubljanske „Književnosti", osobno je poznavao Staneta Krašovca, autora tekstova ekonomske tematike, a u njegovu je listu objavljivao i Juš Kozak. Nadalje, skupljena oko „Mladine" (1924.-1927.), kojoj je Kreft bio suurednikom, skupina slovenskih književnika: Bratko Kreft, Mile Klopčič, Srečko Kosovel i Tone Seliškar želi stvoriti masovni književni pokret među radnicima koji bi promovirao masovnu, kolektivnu umjetnost. Tone Čufar je produkt takve umjetnosti iz tvorničkih hala. Vidimo da je cirkulacija, ovaj put ljudskih resursa, poput kraka hobotnice prodrla u svaki segment produkcije „Savremenih pogleda". Umreženost proizvođača tekstualne građe za časopis u nekoliko je slučajeva rezultirala i njihovim kolektivnim napuštanjem „Pogleda". Tako Stjepan Blažanović (1993: 74, 77) tvrdi da je ustaško preuzimanje triju društava na zagrebačkome Sveučilištu 1936., što on nije podržavao, Berkovića stajalo zagrebačkih suradnika, a gubitak državne službe beogradskih.

Dvije godine je prekratko vrijeme da bi se monotonija zavukla u koncepciju časopisa. Unatoč osipanju suradnika, ipak su dolazili novi, pa je barem i djelomična fluktuacija uvjetovala da ne dođe do zasićenja. Suradničku je fizionomiju oblikovalo nekoliko čimbenika: Berkovićeva restriktivna urednička filozofija, visina honorara (ako su i isplaćivani redovno, nikako nisu mogli biti osobito primamljivi) te međusobne netrpeljivosti među književnicima.

2.5.3.1. Pseudonimi i inicijali

Velik broj tekstova u „Savremenim pogledima" potpisan je pseudonimima i inicijalima. Donosim ih abecednim redom: A. K., B. J., B. V., B-c, Božo B., Dr. K., Dr. K. Ivanov, Dr. L. K., Dr. S. G., Gr. T., Griv, GriV, -Gt-, I. B-c, I. Bosanac, I. Cv., I. Gerdić, I. I., Il. B-c, Il. Bosanac, J. Cv., J. K., J. T., -kjl-, L. Ivić, lk, L. K., Lj. J., M. Đurin, M. Gregić, M. Ljerin, M. M., M. Balota, Mate Balota, Matija Gregić, Miloš Đurin, N. Stevanov, P., P. M., P. Merin, Petar Merin, S. R., S. Rašić, Slavko Rašić, Spektator, St. G., St. Gradski, T. Gerdić, V. B., V. N. R., V. N. Repić, V. Repić, Zoran G., ***.[264] „Preodijevanja identiteta" mnogo su češća u rubrikama *Pregled*, *Film* i *Bilješke* nego u glavnome njegovu dijelu i rubrici *Nauka*. Sadržaj pojedinačnoga broja „Savremenih pogleda" donosi inicijal osobnoga imena, prezime i naslov članka, dok je sam tekst najčešće potpisan punim imenom i prezimenom, stvarnim ili izmišljenim. Neki od nepotpisanih članaka u sadržaju sveska dobivaju autorove inicijale (nekad i lažne), a u godišnjemu sadržaju pokatkad i cijelo ime. Sve tri instance međusobno se nadopunjavaju u rasvjetljavanju autorstva tekstova, međutim, uvijek je riječ samo o stupnju više, nikad o preskakanju koraka i prevaljivanju jaza od izostanka potpisa do punoga imena i prezimena.

Pođimo od inicijala čije se razrješenje nameće samo od sebe. A. K. inicijali su Alfreda Kurelca, B. J. nije nitko drugi do sam Berković, B. V. je inicijal Bedřicha Václaveka, Dr. L. K. skriva Lea Kuhna (pretpostavljam da je njegov i pseudonim lk), a pod inicijalima J. T. i M. M. skrivaju se Julije Tomić i Marijan Matijašević. Već spominjani pedagog Ilija Bosanac koristio se čak četirima

[264] Za neka autorska imena nije moguće naći potvrdu, stoga pod upitnik stavljam identitet sljedećih autora: Velimir Turk, Vjekoslav Šubić, D. Žanić, Ivan Katin, Nenad Mirković, V. Bikić, V. Grivić i Lav Pavlović.

skraćenim inačicama vlastitoga imena: I. B-c, Il. B-c, I. Bosanac i Il. Bosanac. Razrješenja pojedinih pseudonima korištenih u „Savremenim pogledima" nisu bila težak zadatak, za druge je trebalo uložiti dosta truda. Općepoznat je podatak da se iza pseudonima Mate Balota krije ekonomist Mijo Mirković, a na mrežnoj stranici bibliografije bošnjačke literature[265] potvrdila se pretpostavka da pseudonimi Griv i GriV skrivaju ime Grigora Viteza. *Književni godišnjak* (Kapetanić; Vaupotić, 1961: 320) donio je odgovor o vlasnicima pseudonima Petar Merin (P. M., P. Merin) i Slavko Rašić (S. Rašić) – riječ je o braći Bihalji, Otu i Pavlu, čiju je suradnju Berković željno iščekivao, i dočekao[266]. Tekst o materijalističko-dijalektičkoj metodi dr. Frana Bubanovića potpisan je pseudonimom M. Đurin, a u godišnjemu se kazalu inicijal M. razrješava kao Miloš. U tekstu *Časopisi hrvatske književnosti (1935-1945)* u kontekstu časopisa „Znanost i život" Miroslav Vaupotić (1964: 151) pripisuje taj pseudonim dru. M. Popoviću. Daljnje istraživanje dovelo me do pedagoga i filozofa punim imenom Miloš Popović Đurin,[267] deklariranoga komunista, kasnije partizana, prema nekim autorima i navodnoga komunističkog špijuna u četničkim redovima[268].

[265] Prema: http://isamveri.org/pdfdkm/13/DKM130486.pdf (13. 08. 2013.)

[266] Nije zanemariva činjenica da je Pavle Bihalji napisao predgovor romanu *Kajin put* Milke Žicine. Prema: *Kritičari*, 1977: 176-178. Ohrabrena suradnjom i tretmanom u „Pogledima", Žicina je mogla biti jako dobar zagovarač kasnijega pristupanja braće Bihalji suradničkomu kadru „Savremenih pogleda".

[267] Usp. Kulić, 1984: 177-186. Pseudonim Đurin autor objašnjava kao uzimanje očeva imena, a dodatnu potvrdu Popovićeva identiteta i autorstva članka o dijalektici dr. Frana Bubanovića donosi bibliografskom jedinicom o tome prilogu u „Savremenim pogledima" kao i njegovom solidnom interpretacijom.

[268] Usp.: Petkovic, Milan V., *O vrhunskoj spijunazi i spijunima Jugoslavije*. „Internet novine serbske",
http://www.srpskadijaspora.info/vest.asp?id=11014 (13. 08. 2013.)

Razotkrivanje pseudonima Spektator, zamalo je otišlo u posve krivome smjeru. Naime, Stjepan Blažanović (1993: 212) pripisao je trodijelnu ekonomsku analizu srednjega sloja naslovljenu *Pitanje srednjih slojeva* klasiku hrvatskoga novinarstva, osebujnomu Ivi Mihoviloviću, koji je punih dvadeset i šest godina pseudonimom Spectator[269] potpisivao rado čitanu kolumnu u „Večernjemu listu". Međutim, ispostavilo se da je knjigu *Pitanje srednjih slojeva*[270] napisao slovenski ekonomist Stane Krašovec, a Berković je, kako je znao slovenski pa je u „Hrvatskoj reviji" i pisao o slovenskoj književnoj produkciji 1932. i 1933., lako mogao prevesti nekoliko poglavlja iz knjige. Čini se da je poveznica s Krašovcem bio Bratko Kreft, Krašovčev prijatelj i partijski kolega,[271] koji je Berkoviću mogao otkriti stvarni identitet autora, ali je on ostavio pseudonim pod kojim je djelo izvorno bilo potpisano, uostalom kao i Kreft koji je i sam u „Književnosti" objavio isječak iz Krašovčeve knjige[272].

[269] Kako bi se zaštitio od komentara da ga ima previše u „Vjesniku u srijedu", Mihovilović je, početkom 1953., prvo pseudonimom Spektator, kasnije Spectator, potpisivao dio svojih tekstova koji su se dobrim dijelom bavili akutnim pitanjem Trsta. Kolumna je, s karakterističnom karikaturom Mihovilovićeve glave, autora Otta Reisingera, zaživjela u „Večernjemu listu" 23. svibnja 1961., a ugasnula u svibnju 1987. (Vojinović, 2005: 183-186, 229, XV).

[270] Prema Cobbis pretraživaču Narodne in univerzitetne knjižnice Ljubljana izvorni bibliografski podatci predmetne knjige glase: Spektator, *Vprašanje srednjih slojev*, Mala biblioteka, št. 7., Ljubljana, 1935.

[271] Trojica istomišljenika, lijevo orijentiranih intelektualaca, Krašovec, Kreft i Dušan Kermauner su u kući potonjega čuvali katalog kupaca marksističke „Književnosti", kojoj je urednik bio Kreft. U međuratnome je razdoblju Krašovec bio istaknuti teoretičar marksističke misli u mjesečniku „Svoboda", a pisao je i pod pseudonimom Oskar Drenik. Prema: Kermauner, Taras, *Revolucija kot težnja po čistosti (ob Kreftovih Celjskih grofovih)*, http://www2.arnes.si/~ceslg7/gledlist/GL20012002/GL7/kermaunertekstgrofje.htm (12. 08. 2013.)

[272] Spectator, *Vprašanje srednjih slojev*, „Književnost", III (1935): 10-11, 12.

Druge pseudonime i inicijale nisam uspjela dešifrirati, iako dajem za pravo Stjepanu Blažanoviću (1993: 218) kad pseudonim M. Ljerin pripisuje Marijanu Matijaševiću, oženjenomu Berkovićevom sestričnom Ljerkom, odmila Ljerom. Sklona sam pseudonime V. Repić, V. N. Repić i V. N. R. tretirati kao inačice istoga pseudonima, Berkovićeva. Nakon što su dva broja „Savremenih pogleda" objavljena bez imena urednika, u broju 6-7. potpisan je V. Repić. U tekstovima, posebice u filmskoj rubrici, nalazimo pseudonime V. N. R. i V. N. Repić. Zanimljivo je, da je u Slavonskome Brodu postojao čovjek koji se zvao Vatroslav Repić, a usto je bio i Berkovićev suvremenik.[273] Budući da je tekst o prerano preminulome pjesniku Dušanu Vasiljevu napisan ijekavicom, diskursom koji korespondira s Berkovićevim, sklona sam prihvatiti tezu Miroslava Šicela (1984: 3) da je autor ovoga članka zapravo sam Berković, tj. da njemu pripada pseudonim N. Stevanov. Nedjeljko Marko Pandžić (1989: 7) na tragu Nedjeljka Mihanovića (1983: 695) Berkoviću atribuira pseudonime Job i J. Cv., s čime sam se voljna složiti. Pseudonimom Job (proširenim inicijalom vlastitoga imena) Berković je već potpisao tekst o suvremenoj omladini objavljen u „Signalima" za koji Branka Škalabrin drži da je bez sumnje Berkovićev. Kako je djevojačko prezime njegove majke bilo Cviić, tako bismo J. Cv. mogli čitati kao proširene inicijale Berkovićeva ujaka Josipa. Zbog karakterističnoga „pisma" u tekstovima potpisanima pseudonimom Stanislav Gradski (i svim njegovim inačicama) držim da je i njegov „vlasnik" Josip Berković, kao i u filmskoj rubrici jednokratno upotrijebljenoga zamjenskog imena Zoran G. Također nije isključeno da je vrlo oštar prikaz drame *Komorni trio* Slavka Batušića

[273] Šurjak vlasnice savskoga kupališta Katarine (Katice) Repić zvao se Vatroslav Ignac Repić. Usp.: Uzelac-Schwendemann, 2008: 63. Iz Repićeva se srednjega imena može izvesti hipokoristik Naco (Naci), što daje inicijale V. N. R.

Berković potpisao bratovim imenom i inicijalom prezimena, Božo B. (Blažanović, 1993: 199). Inicijale P. i I. I. (Blažanović u ovome inicijalu vidi djevojačko ime Berkovićeve supruge Ivanke koja se tada prezivala Ivanović) (ibid: 188) Berkoviću možemo pripisati s većom dozom sigurnosti. Naime, na kraju kritike o opereti *Pastir Kostja* (I: 3: 94) najavljena je studija „o problemu filmske operete" (ibid) i tek je tada tekst potpisan inicijalima I. I. Time se Berković razotkriva kao autor toga članka i vlasnik pseudonima I. I. jer nije nitko osim urednika mogao takvo što najaviti. Tekst *Pesnici i mir* (I: 11-12: 290-291) potpisan je pseudonimom P. Iako simulira ekavski[274] izgovor jata i fonološke, morfološke i leksičke osobine srpskoga jezika (npr. „oćućeni", „istorijski", „odbrana", „hiljada" itd.), Berković se razotkriva spominjući kongres književnika u Parizu, „o kome je naš list dosta pisao" (ibid: 291). U istome tekstu irskoga pjesnika Arthura O'Shaughnessyja[275] potpisuje „vukovi-

[274] Od broja 3 više nije na snazi norma potpisivanja punim imenom i prezimenom pod tekstove na „ekavštini", što je Berkoviću dalo veću slobodu fingiranja suradnika.

[275] Arthur William Edgar O'Shaughnessy (1844.-1891.), irski pjesnik; zaposlen u Britanskome muzeju kao prevoditelj, kasnije specijalizirao ihtiologiju; djela: *Epika žene* (1870.), *Glazba i mjesečina* (1874.), *Pjesme radnika* (1881.); najpoznatiji po početnim stihovima *Ode*, koja u izvorniku glasi: „We are the music makers, / And we are the dreamers of dreams, / Wandering by lone sea-breakers, / And sitting by desolate streams;— / World-losers and world-forsakers, / On whom the pale moon gleams: / Yet we are the movers and shakers / Of the world for ever, it seems." Prema: http://en.wikipedia.org/wiki/Arthur_O%27Shaughnessy (13. 08. 2013.) U tekstu *Pesnici i mir* donosi se ekavski prijevod prva dva i zadnja dva stiha pjesme, bez naznake da u izvorniku nisu u kontinuitetu: „Mi pesnici smo muzikotvorci / i mi smo snivači snova / a ipak mi pokrećemo i potresamo / svet, kako izgleda, za navek" (I: 11-12: 290). Ako ovomu dodamo da je Berković pjesmu *Plač Matere Čovekove* Dušana Vasiljeva objavio prilično oskvrnjenu, skoro napola skraćenu (predočen je 31 od 54 stiha), pod znak pitanja dolaze njegova preciznost i pedantnost. Držim da razlog nepridržavanja izvornika

com", i netočno[276] („O. Šoknesi"), da bi potom jedanaest francuskih književnika nabrojao poštujući francuski pravopis (I: 11-12: 291). Uredničke transgresije,[277] ta nenamjerno ispuštena „kukavičja jaja", razotkrivaju Berkovića kao autora članaka, njegovo se autorstvo dokazuje posrednim putem.

Držim da je u pravu Stjepan Blažanović kad kaže da je Berković autor većega dijela tekstova, iako se Vladimir Rem (2002: 9) poziva na tvrdnje Martina Kaminskoga da se iza mnoštva pseudonima kriju Berkovićevi kolege s Gimnazije. Izmišljena je imena Berković koristio ponajprije radi fingiranja većega broja suradnika, a manje zbog straha od politički nepodobnih članaka, znajući da će ionako, iako se službeno nije deklarirao kao urednik „Savremenih pogleda", policija njemu zakucati na vrata, ukoliko članak bude subverzivan, ma kako bio potpisan. „Umnažanjem" broja suradnika, on pojačava snagu i moć medija kao poruke, čak i kad zanemarimo sadržaj svih priloga u njemu. Ako u potpunosti prihvatimo tvrdnju Stjepana Blažanovića da je veći dio *Pregleda* i *Bilješke* pisao sam Berković, onda ne možemo ne zamijetiti da se Berković u proizvodnji moćnijega „književnog aparata" koji stoji iza „Savremenih pogleda" nije služio ukupnim jezičnim potencijalom kako bi inscenirao veći broj autora: bilo da se potpisuje bratovim imenom, potom proširenim vlastitim i ujakovim inicijalima, inicijalima djevojačkoga imena svoje supruge ili se koristi izmišljenim imenima: Zoran G.,

nije nedostatak prostora nego Berkovićevu svjetonazoru blizak dvostih kojim je želio efektno završiti pjesmu: „Rođeni, mrtvi Sine, bog je laž / i naši su ga dušmani izumeli" (I: 4: 109). Usp. Vasiljev, Dušan 1932. *Plač Matere Čovekove*, u: isti, *Izabrane pesme*, Beograd: Srpska književna zadruga: 58-60.

[276] Iz navoda proizlazi da je *O.* inicijal autorova imena.

[277] Podsjećam na još jedno uredničko razotkrivanje: u kratkoj je bilješci na prednjemu unutarnjem omotu spomenuta bolest glavnoga urednika kao razlog kašnjenja broja 8-9/1935.

Stanislav Gradski (u svim inačicama: Dr. S. G., –Gt–, S. G., St. G., St. Gradski), N. Stevanov i Vatroslav Repić (V. Repić, V. N. Repić, V. N. R.), Berković gotovo redovito piše ijekavicom, tek jednom pokušavajući (ne baš uspješno) simulirati ekavski izgovor jata izmišljenih „suradnika". Ako, pak, barem donekle, prihvatimo tvrdnju Martina Kaminskoga, u nerazriješenim pseudonimima trebamo tražiti imena Josipa Godlara, Marjete (Grete) Terdine (npr. Gr. T.,[278] –Gt–, I. Gerdić ili T. Gerdić), Matije Grgića (to bi mogao biti Matija Gregić) i Branke Culek. Svaki novootkriveni podatak bit će dragocjen za upotpunjavanje slike o djelatnicima proizvodnoga stroja „Savremenih pogleda".

Bibliotekarska struka pronalazi opravdanje za manji dio „literarnih krinki": „U odbranu upotrebe psevdonima može da se kaže malo – i to opravdano: kad se iskorišćuje iz stida, skromnosti i straha od neuspeha (slučaj sa bojažljivim početnicima), iz društvenih obzira i nužnosti (Orfelin) i iz slobodarskih pobuda – kada režimi gaze politička prava i sputavaju slobodu govora i misli (ilegalna imena). U skoro svim drugim slučajevima psevdonim je upotrebljen s izvesnim sračunatim efektom na senzaciju i misterioznost, i pretstavlja, ako ne uvek kukavičluk i bežanje od suda javnosti, ono svakako izvesnu vrstu kriumčarenja svoje robe pod tuđom etiketom" (Knežević, 1949: 266). Iako je ime autora nesumnjivo veoma važno već i zbog kulturalnoga pamćenja zajednice kojoj je djelo dano na ogled, ono je također i simbolička valuta, prizma kroz koju se sagledava cjelokupni autorski opus i koja uvijek iznova određuje interpretacije. Korištenje cijeloga arsenala onomastičkih modifikacija i metamorfoza u zamjenu za autorovo stvarno ime rezultira relativizacijom instance autorstva. Prema Tinjanovu „promotren sa stajališta života, pseudonim predstavlja pojavu istog reda kao i anonimnost" (1998: 26). Objavljivanje pod šifrom ili pseudonimom, odnosno instrumentalizacija imena u sebi krije strategiju kontrole. U ovome slučaju u pitanju autorstva nije riječ o izostanku svijesti o potrebi autorizacije napisanoga (jer to podrazumijeva i intelektualno vlasništvo nad tekstom) nego o činu krivotvorenja: skrivanja vlastitoga identiteta tako da postane neproziran (suradnici) i lažiranju broja suradnika, tako da se čini većim (urednik). Također je znakovito Greenblattovo viđenje autora kao simbionta genija i trgovca na kulturalnome tržištu. U tome se svjetlu „igra skrivača" može odčitati i kao vješt pregovaračko-profitabilan čin: namjerno lišavanje autorskih prava znatno je niža cijena od one koju bi autor platio samim ulaskom u vidno polje cenzora.

[278] Mile Konjević (1979: 148) ponudio je razrješenje pseudonima Gr. T. kao „Gr.[eta] T.[erdina]".

Kao rezultat zatajenja vlastitoga identiteta mnogi autori nisu ušli u fokus književnih historičara. Greenblattov „razgovor s mrtvima" pokušaj je davanja mjesta prešućenima u književnoj historiografiji. Njegov prijedlog „da se manje gleda u to pretpostavljeno središnje područje književnosti, a više na njegove granice, da bi se pokušalo ući u trag onome što nam izmiče pogledu, ostajući prividno na margini teksta" (2003: 174) rezultirao bi njihovom rehabilitacijom poštujući i aksiologiju i metodologiju struke. Pritom se rukovodim idejom da nijedna pojedinačna instanca kulturnoga polja, izdavač, časopis, institucija, kritičar, žiri, pisac predgovora ili trgovac, sama za sebe ne može proizvesti autora. U krajnjoj konzekvenci ono što ga oblikuje „je polje proizvodnje, shvaćeno kao sustav objektivnih odnosa među ovim agensima i institucijama te kao mjesto borbi za monopol moći nad posvećivanjem, u kojoj se vrijednost umjetničkog djela i vjera u tu vrijednost neprestano generiraju" (Bourdieu, 1993: 78). Ipak, priklanjam se mišljenju Suzane Coha (2009: 41) koja naglašava podjednaku važnost i autoriziranih i neautoriziranih priloga u časopisu. U skladu s novohistorističkim poimanjem autora, koji

nije više samo Goetheov genij, nego i pregovarač, nemogućnost utvrđivanja autorstva pojedinih priloga u „Savremenim pogledima" ne predstavlja preveliku smetnju funkcioniranju časopisa u cirkulacijskome polju.

Marijan Matijašević: „I Licu Gnjevnom". Izdanje „Savremenih pogleda", Brod 1936. Cijena je ovoj knjizi pjesama 12 din., a naručuje se u tiskari V. Buk, Slav. Brod, pošt. ček. rn. 37.556.

U cijenu od 12 din. uračunata je i poštarina. Tko želi da mu se knjiga pošalje preporučeno, neka doznači 3 dinara više.

Širite,
preporučite,
pretplatite se na

Savremene poglede

Godišnja pretplata iznosi din 60·—, polugodišnja din 30·—, četvrtgodišnja din 15·—, a šalje se na ček. račun br. 37556 (Tiskara Vilim Buk, Slav. Brod).

Kod zajedničkih pretplata u četvero znatno jeftinije. Tražite prospekte!

Jedan od stražnjih omota časopisa koji svjedoči brojne, s vremenom i molećive, vapaje neplatišama

2.6. FINANCIJE

Osim simboličke valute, u Berkovićevu je slučaju i društveno sankcionirana valuta, novac, igrala djelatnu i iznimno važnu ulogu. Trag novca „Savremenih pogleda" prilično se brzo gubi, odnosno ne postoje izvori iz kojih bismo mogli crpiti detaljne informacije o svim načinima financiranja časopisa. Ono što sam mogla saznati su bilješke o povremenim financijskim injekcijama koje je Berkoviću priskrbljivao otac (Blažanović, 1993: 46-47), od kojih je jedna mogla biti ono „materijalno osiguranje časopisa za nekoliko brojeva"[279]. To je, po svemu sudeći, najveća svota koju je časopis primio, odnosno, kojom je raspolagao. O službenim izvorima dotacija nije bilo govora, pa je sve ostalo na pokušaju naplate dugovanja od pretplatnika „Savremenih pogleda". Osim očeva (pretpostavljenoga) početnog kapitala, Berković je uspio vratiti dio novca u optjecaj prodajom časopisa i pretplatom. Određena je svota priskrbljena i prodajom prostora za oglašavanje. Cijena prostora nije bila previsoka, cijela jedna stranica oglasnoga prostora stajala je 300 dinara, što je istovjetno svoti za 50 primjeraka časopisa. Reklame su u potpunosti izostale sa stranica „Savremenih pogleda" već nakon prvih pola godine izlaženja, što se moralo nepovoljno odraziti na ionako tešku financijsku konstrukciju. Iako je zasigurno bilo ulaganja u zbirku pjesama Marijana Matijaševića, ona nisu bila velika jer je mnoštvo pjesama već bilo otisnuto kod Buka, pa je u konačnici ipak mogla biti izvorom, makar i skromne, zarade. Da je ta zarada Berkoviću bila itekako važna svjedoči oglašavanje knjige u šest od osam sve-

[279] Berkovićevo pismo Tadijanoviću, datirano 15. studenoga 1934. Prema: Blažanović, 1993: 183.

zaka drugoga godišta „Savremenih pogleda", prilikom kojega je pokazao i smisao za ekonomiju: cijena je u pretplati iznosila 10 dinara, 2 manje nego po izlasku zbirke *I licu gnjevnom*.

„Savremeni pogledi" suočili su se s izostankom uhodanoga stroja koji u drugim časopisima čine cijele redakcije, urednik, vlastita tiskara, distribucija, kapital i, ukoliko je riječ o instituciji koja stoji iza tiskovine, već osigurana publika. Za sve se trebalo boriti. U borbi za preživljavanje „Savremenih pogleda" pozivi na pretplatu čine iznimno važan segment. Oglašavanju u pisanoj formi pribjeglo se na samome početku kad je trebalo stvoriti stalan krug potrošača, a potom se iz broja u broj molećivo-prijeteći upozoravalo čitateljstvo da podmiri svoje obveze ili vrati već poslane brojeve. Također su upozoreni oni koji dotad nisu platili svoje dugove da im se „Savremeni pogledi" više neće slati na kućnu adresu. Već se u prvome svesku apelira na buduće kupce: „Prvi broj našega lista šaljemo na ogled mnogima. Tko ne će da se pretplati, neka ga vrati ili ga dâ prijatelju koji će se pretplatiti. Tko nam broja ne vrati, smatrat će se pretplatnikom. Svaki onaj koji nam nađe pet pretplatnika koji plaćaju, ima pravo na jedan besplatni primjerak. Nađite nam pretplatnika, javite nam adrese svojih znanaca! Pretplata na Savremene poglede iznosi 60 din. na cijelu godinu, 30 din. na pola godine, 15 din. na četvrt godine. Za đake 5 din. mjesečno. Knjižari dobiju 25% popusta. Pretplate se šalju čekovnom uputnicom br. 37556 na Knjigotiskaru Vilim Buk, Slav. Brod. Dopisi na urednika: Josip Berković, prof. Slav. Brod Aleksandrova ul. 46." (I: 1: omot/2.)

Nakon toga inicijalnog poziva, uredništvo nastavlja pozivati na pretplatu.[280] U osnovnim crtama svi pozivi sliče ovomu, soci-

[280] U brojevima 3, 4, 8-9 i 11-12 prvoga godišta, a potom i 1, 4, 8-9, 10 i 11-12 drugoga godišta uredništvo apelira na čitatelje u potrazi za novim pretplatnicima.

jalno osjetljivomu, osim što se s vremenom umjesto za 5 prodanih primjeraka jedan svezak poklanja na svaka tri prodana: evidentno je financijska situacija sve lošija i kupce je sve teže privući. Ipak, možda više od obzirnosti i razumijevanja za platežne mogućnosti svojih recipijenata, kasniji oglasi pokazuju koliko je Berković očajan i koliko je daleko spreman ići kako bi opstao. Nije nevažno što se u brojevima 8-9 i 11-12 drugoga godišta, na cijelome zadnjem vanjskom omotu nalazi stilski veoma dotjeran, kurzivom, boldom i debelom crtom istaknut poziv na širenje, preporuku i pretplatu „Savremenih pogleda": jasan signal kraja. Pokušalo se tijekom ove dvije godine apelirati na čitatelje kako bi postali povjerenici, koji bi širili list (br. 4 i 8-9/1935.), ali čini se da je odaziv bio slab.

Kad su jednom zadobili status pretplatnika, nisu ga svi održavali istim marom: neke je pretplatnike stalno trebalo podsjećati da izvršavaju svoje obveze prema časopisu. Stoga gotovo da nema broja (izuzev 6-7/1935. i 2-3/1936.) u kojemu se ne apelira na čitateljstvo zbog dugovanja, ponekad dvaput u istome broju (br. 8-9/1935.). Najčešće je riječ o mirnome tonu, kratkoj obavijesti, obično podebljanim slovima: „Ne zaboravite obnoviti pretplatu na Savremene poglede!" ili „Ne zaboravite poslati pretplatu i namiriti svoje zaostatke." Zanimljiva je pohvala platišama i kritika neplatišama iz 4. broja prvoga godišta: „Mi za naše održanje zahvaljujemo onima koji su iz svojih skromnih sredstava uredno slali pretplatu, u minimalnim obrocima, da tako reknemo. Treba da se istakne da su upravo najsiromašniji, s najmanjim prilozima, najviše doprinijeli što su se Savremeni pogledi održali. Pitanje je čašti[!] onih koji još nisu poslati[!] pretplatu da to učine što prije. Ne možemo ovdje prešutjeti krajnji cinizam onih koji su uredno primali brojeve i zadržali ih unatoč upozorenjima i na kraju vratili čekovnu uplatnicu. Mi ne možemo reviju nikome slati zabadava. Tko se nije želio pretplatiti mogao je brojeve vratiti i to ga ne

stoji ni prebijene pare. Jednostavno na omot napiše da ne prima. Vratiti opomenu, a zadržati brojeve nepošteno je i dokazuje samo kako je nizak moralni nivo nekih inteligenata" (I: 4: 128).

S vremenom novac postaje sve važniji, a prijetnje neplatišama sve oštrije: tako se npr. na na omotu broja 8-9 prvoga godišta (omot/4) čitatelje podsjeća na čekovne uplatnice i naznake dugovanja. Nadalje, nakon učestalih prijetnji o obustavi slanja revije, posebice na tromjesečju, sredinom ili krajem godine, u broju 6-7/1936. (omot/3) stoji obavijest da se to neplatišama doista dogodilo.

Kako bi što bolje reklamirao „Savremene poglede", Berković je iskoristio mogućnost obraćanja pretplatnicima izvan samoga časopisa, odnosno letkom[281]. Letak je otisnut na papiru većega formata, dvama tipovima slova, veoma efektno. Aktualne i buduće pretplatnike oslovljava suzdržano i pristojno, hvali se „povoljnim prijemom" časopisa kod čitateljstva, obavještava ih o obimu časopisa (32 stranice, a još će se „kasnije povećavati"), dinamici izlaženja („svakog 15 u mjesecu") te planiranome sadržaju revije, a budući da još nije pritisnut prevelikim materijalnim teškoćama, decentno moli sve sadašnje i buduće korisnike da podmiruju svoju pretplatu, o čemu će ovisiti daljnje izlaženje „Savremenih pogleda". U poodmakloj fazi izlaženja časopisa Berković je razaslao još jedan letak,[282] ovaj puta nešto manjega formata, vjerojatno kućne proizvodnje, grafički lošiji, u kojemu je isticanja podvukao iscrtkanim linijama. I dok je u prvome obraćanju pomalo distanciran i budućim se platišama obraća s „Poštovani gospodine", pritisnut brigama oko financija, sada povlači potez

[281] Letak se nalazi u Berkovićevoj ostavštini u Zavodu za književnost HAZU.

[282] Letak se također nalazi u Berkovićevoj ostavštini u Zavodu za književnost HAZU.

očajnika, „igra na sentiment", doslovce moli, ne više „gospodina", nego „prijatelja", i to „dragog":

„Dragi prijatelju!

Kao svaki list koji zastupa jasno određeni i odlučni pravac, a iza kojeg ne stoji nikakova ni financijska ni uska politička koterija – i naš list bori se s materijalnim teškoćama.

Nismo se do sada obraćali našim prijateljima s nikakovim molbama, da nas pomognu. I same uredno plaćene pretplate bile bi dostatne da nam osiguraju materijalni opstanak.

Ali dragi prijatelju, Vi znate kako je kod nas s pretplatnicima. Naši su pretplatnici neobično spori i nikad dostižni, a naši izdaci uvijek brži.

Zato apeliramo na Vušu[!] svijest.

U prvom redu, pošaljite pretplatu.

Drugo, upozorite svoje prijatelje da uredno i na vrijeme šalju pretplatu.

Treće, ako Vam se desi te pomislite kako bi trebalo naš list pomoći, a prilog koji ste odredili da je premalen, ipak ga pošaljite.

Četvrto, računajte na to da mnogi koji bi i uz najbolju volju htjeli da budu pretplatnici zaista nemaju sredstava – tima mi šaljemo list besplatno.

Pomažući dakle naš list pomoći ćete i njima.

Čitači su dika lista, a pretplatnici njegov život.

Budite nosioci našeg života."

No, Berković nije stao na objavljivanju poziva, upozorenja i zamolbi za plaćanje u vlastitome časopisu i letcima koje je, vjerojatno, ubacivao među listove časopisa i dijelio znancima: posegnuo je za još jednim načinom rješavanja svoga financijskog problema. Naime, u prvome se osvrtu na „Savremene poglede" „Vinkovačkoga tjednika" (X: 4: 4), pored velebnoga hvalospjeva

pokušaju kulturnoga oživljavanja provincije i uvida u sadržaj broja, nalaze podatci o cijeni i načinima plaćanja te, posebno zazoran, broj računa časopisa, a komunalno glasilo „Brodski glasnik", prikaz broja 8-9/1935. završava doslovno prepisanim cjenovnim dijelom impresuma „Savremenih pogleda", uključujući broj čekovnoga računa tiskare Vilim Buk[283]. Od pristojnih poziva, preko prijetnji i obustava do prosjačenja, Berković je u bespoštednoj tržišnoj utakmici iskušao sva raspoloživa sredstva unutar granica vlastitoga medijskog prostora, zasebno otisnutih letaka i stranica podržavajućih tiskovina. Nepostojanje institucijskoga mehanizma natjeralo je uredništvo (tj. Berkovića) da panično traga za recipijentima, i to onima koji će časopis kupiti, a ne samo pročitati, za oglašivačima na stranicama „Savremenih pogleda" i za kupcima Matijaševićeve zbirke pjesama. Makar i ne osobito dostojanstveno, Berković je izdržao pune dvije godine, što je pažnje vrijedan pothvat.

2.6.1. Autorski honorari

Iako je težio perfekcionizmu i vrhunskim tekstovima, čini se da je Josip Berković praksu plaćanja za objavljene tekstove uveo tek naknadno. Tako prilikom zakašnjele zabrane objavljivanja novele Ivana Gorana Kovačića, Berković autoru plaća honorar i najavljuje honorare za sve njegove buduće priloge (Šimić; Ščrbašić,

[283] Budući da su se i „Brodski glasnik" i „Savremeni pogledi" tiskali u Bukovoj tiskari, ne čudi što se „Pogledi" reklamiraju u „Brodskome glasniku" ni što se u njemu poziva na pretplatu na „Poglede". Međutim, objavljivanje broja računa doista svjedoči o ozbiljnosti situacije: naputak čitateljima da se za broj računa mogu obratiti u tiskaru svakako bi djelovao suptilnije, no čini se da Berković nije imao izbora.

1984a: 6). Iako je sam Berković posvjedočio da je Tadijanovićevu suradnju u „Savremenim pogledima" tretirao kao prijateljsku ispomoć, izjavljujući: „a za honorar pobrinuće se bog pjesnika"[284] ili „Ja ti od sveg srca želim da ti pjesme štampaju i isto ti tako želim da dobiješ i od nas honorara. Može se još i to čudo desiti",[285] ipak je s vremenom osvijestio potrebu profesionalnoga tretiranja autora tekstova. Eventualnu iznimku mogli su činiti njegovi srednjoškolski prijatelji (npr. Dumendžić), a radni kolege već teže (Kurelec, Tomić, Terdina). Shvatio je, da si unatoč lošoj financijskoj situaciji, ne može priuštiti diletantizam koji bi ga stajao gubitka suradnje relevantnih autora.

2.6.2. Oglašavanje

Analiza komercijalnih reklama u „Savremenim pogledima" trebala bi nam približiti hijerariju Berkovićevih principa i eventualnih odstupanja, nužnih za provođenje ovako osjetljivoga projekta. Reklame u „Savremenim pogledima" idu u smjeru Jamesonove „najniže vrste masovno-kulturnog teksta" (1984: 354). U prvome broju one nastupaju prilično agresivno: zauzimaju cijeli zadnji omot časopisa, kako vanjski, tako i unutarnji. Njihov opseg s vremenom opada, u 2. broju je to jedna i pol stranica omota, u 3. cijeli zadnji vanjski omot, u 4. broju njegova polovica, broj 5 ima samo jednu omanju reklamu, u broju 6-7 „ukrašena" je cijela stranica, dok posljednju reklamu, opsega pola

[284] Berkovićevo pismo Dragutinu Tadijanoviću od 15. studenoga 1934. Prema: Blažanović, 1993: 183.

[285] Pismo Josipa Berkovića Dragutinu Tadijanoviću od 2. prosinca 1934. (ibid: 185).

stranice, nalazimo u broju 10. Kao najvjerniji oglašivači ostali su u broju 6-7 knjižara Breyer te u br. 10 knjižarnica Svetlost u čijoj se reklami ističe Pavlovljeva knjiga *Uslovni refleksi*. Od ovoga broja nadalje više uopće nema reklama. Čini se da je velik pritisak vlasti odbio od Berkovića i šačicu sponzora s početka. Pored reklama tvrtki blisko vezanih za izdavaštvo, raznih knjižara, kioska, biblioteka i pojedinih izdanja djela, zatičemo i njih nekoliko kojima se oglašavaju trgovina robe široke potrošnje (1), tvornica namještaja (3), staklarska radionica (1), osiguravajuće društvo (1), sanatorij (2) te fotografska radnja (1). Po ukupnome prostoru koji zapremaju ravnopravne su reklamama iz svijeta knjige i tiskarstva. Znajući s kojom se ozbiljnošću i žarom Berković doslovce „bacio" na uređivanje „Savremenih pogleda", začuđuje kakve je sve reklame propustio u časopis. Tako se u „Pogledima", časopisu koji se bori za jednakost među ljudima i radnička prava trokratno oglašava privatnik (lokalna, novogradiška tvornica pokućstva Kruljac[286]) koji je uspio u svijetu velikih jer je potplaćivao radnike, dok se nisu ljeti 1935. pobunili.[287]

Nadalje, cijeli zadnji vanjski omot 2. broja zauzima reklama za trgovačku kuću Kastner i Öhler[288]. Kako je riječ o zagrebačkoj trgovini, postavlja se pitanje: kako je Berković došao do njih? Zašto su oni pristali – jesu li mislili da će utjecaj i difuzija „Savremenih pogleda" biti toliki da će mnogo novih, potencijalnih kupaca čuti za njih? Budući da ta trgovačka kuća prodaje robu po narudžbi, klijentela iz Slavonskoga Broda im savršeno

[286] Ista se tvornica oglašava i u „Hrvatskome listu", XV (1934): 298 (4842): 15, a također i dalje od zavičaja, npr. u *Ličkome kalendaru za prestupnu godinu 1936*, IV: 51.

[287] O štrajku piše „Pregled", II (1935): 11: 3.

[288] Ovaj tip reklame primjereniji je dnevnicima, ženskim časopisima i narodnim kalendarima. Tako je objavljena u *Ličkome kalendaru* III (1935): [154] i IV (1936): [29] te u „Hrvatskome listu", XVI: 35 (4941): 12.

odgovara. Jedino što zbunjuje – Berković je stvorio časopis za intelektualce, a na zadnji vanjski omot već drugoga broja stavio je reklamu kuće koja putem kataloga prodaje lonce i deke: mora da su ga financije prilično mučile. U tome smislu ovaj postupak djeluje pomalo kompromiserski.

Mjesto predviđeno za reklame je isključivo na omotu časopisa, ponajprije na vanjskome, a onda i na unutarnjemu, ukoliko je to nalagao njihov obim. Jezik kojim se obraćaju potencijalnim korisnicima nije u rangu današnjih „jurišnih" slogana, pa ipak je dovoljno energičan da pridobije korisnike. Reduciran na simboličke i okamenjene izričaje, on je već tada znao kako „upokoriti" recipijenta: „Reklame industrijskih, kozmetičkih, glazbenih i dr. proizvoda također su jedna vrsta stereotipa. Reklamni jezik sugerira takva svojstva produkata koja potrošačima ne ostavljaju prostora za dilemu; jezik reklame jest 'totalitaran'" (Džambo, 1999: 94). U njihovu grafičkome oblikovanju uokvirivanje predstavlja stalno mjesto, mijenjaju se samo izvedbe okvira: koji puta su to obične ravne, pa podebljane crte ili njih nekoliko koje se u uglovima sijeku na različite načine, pa preteče vinjeta izduljenih ili polukružnih formi. Uglavnom, u skromnim uvjetima u kojima su nastale, već su i načinom uokvirivanja ove reklame odskakale od prosjeka. Neke od njih su i ilustrirane, tako je tekstu za tvornicu pokućstva Kruljac pridodan stilizirani crtež stilskoga stolića i stolice, a staklarska radnja Milan Petrovački i sin u svrhu vlastite promidžbe koristi crtež koji prikazuje radnika s pregačom koji na kolu brusi veliki pravokutni komad stakla, a oko njega vidimo još sedam različitih izvedbi staklorezačkoga zanata – sugeriraju bogatu ponudu. Verbalni dio reklame za povlaštenu knjižaru i papirnicu Kapon popraćen je crtežom koncentričnih krugova (koji, istini za volju, nemaju previše veze s knjižarstvom). Izvedbom se ističe crtež mudre sove koja sjedi na hrpi knjiga, uokvirena u kružni prozorčić, u središtu reklame za knjižaru

Breyer. Uvrštavanje oglasa za proizvođače i proizvode koji nisu u izravnoj vezi s književnošću i iskaču iz gabarita časopisa „bode oči" i svjedoči Berkovićevu borbu za opstanak.

Postojanje reklama za sanatorije i robne kuće dokida razliku i autonomnost estetskoga, na čemu počiva rasprava između Jamesona i Lyotarda[289]. Na drugoj strani, novac plaćen za objavljivanje reklama osigurat će opstanak estetskomu „proizvodu" – časopisu. Na snazi je složena mreža razmjena i pregovora koja obuhvaća totalitet društva putem čijih se strategija preispisuju i dopisuju nove nijanse značenja u postojeće (ne samo) kulturne artefakte. Berković je zacrtao profil časopisa, mogli bismo ga nazvati i metodološkim okvirom, već u prvome obraćanju čitateljima i nije ga želio prekoračiti tekstovima koji narušavaju proklamiranu shemu. Drastičan primjer je slučaj odricanja od Tadijanovićeva prijateljstva zbog strogog pridržavanja časopisne orijentacije. Međutim, vanjski su ga razlozi natjerali da „sagriješi" i razmakne uske granice: pritisnut materijalnim poteškoćama on prihvaća i oglašivače koji nikako ne spadaju u „Savremene poglede".

Evidentno je da su svi oglašivači, osim osječkoga sanatorija i ljevičarskih knjižara jednokratno dali oglas, a potom u potpunosti odustali kad su osvijestili profil časopisa te neugodnosti i probleme s vlastima koje sa sobom donosi oglašavanje u jednoj takvoj tiskovini, a prodaji njihovih proizvoda nimalo nije koristilo oglašavanje u reviji ovakvoga tipa kad je populacija koja ga čita slabe platežne moći. Još je 1925. Sir Charles Higham, na čelu velike britanske reklamne agencije primijetio: „Vrlo ograničeno

[289] U tekstu *Prema poetici kulture*, Stephen Greenblatt (2003a: 79-94) pomiruje suprotstavljene strane (Jamesonovu nužnost povezivanja i Lyotardovo inzistiranje na razdvajanju dviju sfera) uvođenjem pojma cirkulacije društvene energije uslijed kojega se potpuno različite društvene prakse međusobno obogaćuju.

kruženje, ali u potpunosti među bogatima... može biti vrjednije nego da je učetvorostručeno" (Curran; Seaton, 2003: 31). Ili prevedeno: Berkovićeva publika: đaci, profesori i druga inteligencija nisu zamjetni potrošači. Ipak, u igri nisu bili samo ekonomski učinci koje su reklame mogle polučiti: njihova politička valuta, institucionalna moć s kojom operiraju, priskrbila je komercijalne oglase gotovo cijelu prvu godinu izlaženja „Savremenih pogleda": „Političke implikacije ekonomske ovisnosti novina o oglašavanju dugo su bile zanemarivane budući da se smatralo da oglašivači kupuju prostor u novinama na osnovi tržišnih prije negoli političkih kriterija" (ibid: 30).

2.6.3. Naklada

Prema Vladimiru Remu naklada je „nerijetko premašivala 1000 primjeraka" (Rem, 1999c: 6), što u odnosu na 13 776 stanovnika Broda (od toga zaposlenih 6841 i uzdržavanih 6935), potom 52 863 stanovnika brodskoga sreza (od toga 26 131 „lice koje zarađuje" i 26 732 „izdržavana lica"), 3 606 043 stanovnika Hrvatske te 13 934 038 stanovnika Kraljevine Jugoslavije[290], napose u

[290] Usp. *DRPS*, 1940: 206-207. Podatak sam dobila zbrojem ukupnoga broja stanovnika Savske (2 704 383) i Primorske banovine (901 660), uz napomenu da su srezovi Darda i Ilok ubrojeni u Dunavsku banovinu, dok su srezovi Bugojno, Konjic, Prozor, Duvno, Livno, Ljubuški, Mostar i Stolac pripojeni Primorskoj Banovini, iz koje je izuzeto dubrovačko područje koje je pripalo Zetskoj banovini te grad Zadar kojega su držali Talijani, pa podatak treba uzeti s rezervom. Nakon malo zbrajanja i oduzimanja točniji je podatak, iako jednako uvjetan, posebice zato što nemam podatke za Zadar, 3 395 693 stanovnika. Napominjem, da govorimo o području koje danas smatramo hrvatskim teritorijem, bez kotareva Brčko, Derventa, Fojnica, Gradačac i Šid, koji su ušli u sastav Banovine Hrvatske 1939.

odnosu na stupanj obrazovanja i uopće na pismenost stanovništva, nije mala naklada. Ipak, vjerojatnijim mi se čini da je naklada varirala. Prema riječima Ivana Tomca (1985: 13) „naklada od 700 primjeraka prvoga broja postepeno je rasla penjući se do oko 1000 primjeraka". Kao potvrda rečenomu može poslužiti i veoma zanimljiv tekst,[291] objavljen u rubrici *Bilješke* broja 8-9/1935., koji zaobilazno sugerira stvarni broj pretplatnika. Naime, Berković iz knjige Antuna Barca *Članci o književnosti* prenosi „izvještaj o broju pretplatnika za onda jedinog hrvatskog časopisa 'Vijenac' u god. 1876.", i to po zanimanjima pretplatnika. Na njegovu kraju donosi se zagonetka s ključem koja traži malo strpljenja i računanja: od ukupnoga broja treba oduzeti broj pretplatnika nekih zanimanja i kao rezultat izaći će „otprilike broj pretplatnika jedne od hrvatskih revija 1935." Nije teško shvatiti da misli na „Savremene poglede". Prema momu računu od ukupnoga broja od 1117 pret-

[291] „'Najveći kontingent, sa 240, daju đaci srednjih i viših učilišta. Učitelja pučkih i profesora viših i srednjih škola 118. Činovnika u najširem smislu, u civilu i Krajini, počam od bana pak do pisara, političkih (razumijevajući i općinske), sudbenih, brzojavnih, financijalnih 145, doista užasno malen broj. Među ovima ima 7 podžupana, 6 kotarskih predstojnika (krajiških), 2 gradska načelnika, 1 septemvir, 2 prisjednika banskog stola 32 suca, 16 općinskih bilježnika (od 220), pet školskih nadzornika (između 14), itd. Znatan je broj svećenstva, sa 184, nu tu je malo višeg svećenstva: 5 biskupa, 16 kanonika, a 103 župnika, prebendara itd., i 60 kapelana. Gospođa i gospodična, među kojima ima ima mnogo učiteljica, 153. Odvjetnika 21, liječnika 16, mjernika 11, vojnika 48. Čitaonica i inih društava 101, a raznih, ponajviše školskih knjižnica 42. Ovo je znatan broj zavoda, gdje list najmanje toliko čitatelja nalazi, koliko ima pretplatnika a tu još nijesu u računu kavane (do 30), gdje se list mnogo čita. Napokon ne smijemo zaboraviti i na naše velikaše, grofove i barone, koji su zastupani sa vrlo uglednim brojem od – 8 pretplatnika.' Ako od toga broja oduzmete sve banove, velike župane, podžupane vlastelu, svećenstvo zajedno s biskupima, kavane i velik dio sudaca, advokata i liječnika, dobit ćete otprilike broj pretplatnika jedne od hrvatskih revija u god. 1935." (I: 8-9: 232).

platnika „Vijenca" potrebno je oduzeti broj nešto manji od 300 (kaže se „veliki dio" sudaca, odvjetnika i liječnika, ne svi), dakle bi broj pretplatnika iznosio od 820 do 830. Nerežimski periodik koji je uvijek bio na meti vladajućima mogao je biti zadovoljan ovolikom tiražom.

Iz perspektive lošega financijskog zaleđa Berković nije mogao ni sanjati da smanji troškove i poveća konkurentnost svoje tiskovine na tržištu ne bi li tako povećao broj konzumenata. Njemu je posve nedostižna tzv. „ekonomija obujma" (Inglis, 1997: 26), termin za općepoznatu činjenicu da velike tiraže znače manju cijenu po pojedinačnome proizvodu (jednome primjerku novina).

2.6.4. Distribucija

Josip Berković iza sebe nema instituciju čije bi članstvo spremno prihvatilo novu tiskovinu. Njegove su mogućnosti distribucije reducirane na osobne kontakte, ponudu u tiskari, slanje poštom i, najskuplje, prodaju u knjižarama. O rasprostranjenosti i načinu prodaje „Savremenih pogleda" pouzdajem se u podatke koje iznosi Ivan Tomac, budući da se poziva na svjedočanstva Julija Tomića i Vilima Buka: „Časopis se čitao u Hrvatskoj, Bosni, Srbiji, Vojvodinii[!] Crnoj Gori. Raspačavao se uglavnom putem povjerenika. U Brodu su ga držale knjižare Leo Rot i Kappon, prodavaonica štampe Danka Barbića na domaku Klasije" (1985: 13). Usprkos velikoj proviziji od 25% cijene časopisa koju je Berković plaćao knjižarima za raspačavanje časopisa, držim da nije zanemariva uloga dviju knjižara i Barbićeve „trafike" pored Klasije. Već i samo uključivanje „Savremenih pogleda" u vlastitu ponudu bilo je dovoljno da vlasti pozornije motre na njih. Čini se, da je Berković načinio propust ne objavivši više puta nepla-

ćenu reklamu za knjižare i kiosk (knjižare su reklamirane samo jednom, Barbićev kiosk dvaput), kad mu je ionako u nekoliko svezaka omot časopisa zjapio prazan, već i radi vlastite promocije, a i kao kontrauslugu rijetkim dispečerima koji su se poduzeli nezahvalnoga posla prodaje „Savremenih pogleda".

Novohistoristi neprestano ističu da granice između prednjega plana i pozadine nisu fiksne, one su u stalnome preslagivanju. Bavljenjem različitim neknjiževnim tekstovima novi historizam postavlja (i rješava) pitanje fokusa kulturalne pogodbe i razmjene. Kultura u cijelosti funkcionira po principu interakcije među različitim simboličkim praksama koja rezultira rezonancijom, a najrezonantniji su oni momenti kad se sporedni detalji slike bore s njezinim temeljnim motivom, kad nam pažnju odvlače naoko nevažni detalji: „Budući da učinak rezonancije ne ovisi nužno o rušenju razlike između umjetničkog i neumjetničkog; moguće ga je postići probuđivanjem čitateljeva smisla za kulturalno i povijesno ovisnu konstrukciju umjetničkih objekata, posredovanja razmjene, zastranjivanja, isključenja kojima određene reprezentacijske prakse počinju bivati odvojene od drugih reprezentacijskih praksi kojima su djelomice nalik. Rezonantan prikaz promatrača često odvlači od slavljenja izoliranih objekata i privlači ga nizu podrazumijevanih, tek poludivljih odnosa i pitanja" (Greenblatt, ²2007: 232).

Tako nam neugledna ceduljica veličine otprilike 15x9 cm, na poleđini teksta o nekome članku iz časopisa, pronađena u Berkovićevoj ostavštini[292] svjedoči do koje je mjere išao njegov osobni angažman u pribavljanju novih pretplatnika:

[292] U trima kartonskim kutijama nalazi se mnoštvo isječaka iz novina „Brodska riječ" koje je Berković uređivao 1939.-1940., točnije rubrika koju je sam punio, *Govor zidovima*, potom velika mapa o Matošu, mnogo njih s radnim materijalom prijevoda s francuskoga (Voltaire, Rousseau), prijevod

Fr. Brnek
ne dobiva
Tomić, prof. Sarajevo II g

Na nekoliko drugih papira nalazim zaostale adrese recipijenata: svjedoke dalekoga puta koji su pokatkad prevaljivali „Savremeni pogledi".

P. n. g. Tošević Blagoje stud. prava Kragujevac Karadjordjeva 57	g. Pero Ivanović Petrovgrad Vojv. Šupljikca 31	g. Ing. arh Slavko Levi Zagreb Medveščak 25

Iako ne postoji način na koji bismo mogli ustanoviti vezu geografske i brojčane distribucije „Savremenih pogleda" izvan Slavonskoga Broda, zahvaljujući ovakvim detaljima ipak možemo naslutiti Berkovićeva stremljenja i dijapazon očekivanja.

Prisiljen koristiti se privatnim vezama i prijateljstvima u distribuciji „Savremenih pogleda", Berković oscilira između ekstrema: na jednoj strani koristi i najneznatnije mogućnosti za probitak svoga časopisa, dok je na drugoj svojom nesmotrenošću prouzročio gubitak vrijednoga distribucijskog pomoćnika: Tadijanović se kretao u sredini u kojoj je mogao doći do novih pretplatnika, a bio je voljan pomoći. (Po strani ostavljam činjenicu da ga je nagla narav stajala ne samo Tadijanovićeve pomoći, nego i dragocjenoga prijateljstva.)

Gospođice seljanke, novinski isječci iz romana Mirka Jelusicha *San o carstvu* u 97 nastavaka, rukopisni roman *Pastirska ljubav Dafnisa i Kloje (Hloje)*, knjiga druga, dugi tekstovi o slikarima (Degas), analize djela (Leonardo), kartončići s biografskim podatcima (Giotto, Veronese).

2.7. TEHNIČKA STRANA ČASOPISA

Ako bismo, na primjer, uspoređivali slikovne priloge u „Savremenim pogledima" s onima u iznimno uglednima „Hrvatskoj reviji" ili „Savremeniku", komparacija bi neosporno išla na štetu brodskoga časopisa. Zapravo bi se o ilustracijama u dvama spomenutim časopisima mogla objaviti zasebna obimna studija i malo se koji časopis onoga vremena može usporediti s njima. Berković se s tako jakim časopisima nije mogao natjecati zbog skromnih materijalnih prilika u kojima se nalazio: iza sebe nije imao moćnoga i bogatoga zaštitnika ni institucionalnu podršku koji bi mu pribavili luksuznu opremu. Takvi, neraskošni uvjeti u kojima su izlazili „Pogledi" nisu dopuštali prevelik upliv slika na svoje stranice. U situaciji u kojoj se nalazio, Berković je dao najviše što je mogao. Grafička oprema „Savremenih pogleda" za ono je vrijeme i za okružje Slavonskoga Broda bila više no dobra: omot u boji, razni fontovi slova, razne ilustracije i oblikovanja u reklamama i sl. Naslovnica „Savremenih pogleda" svaki je puta tiskana u drugoj boji i složena drukčije, ali ipak prepoznatljivo. Ikoničnost „Savremenih pogleda" tek naslućuje model uređivanja časopisa zasnovan na širemu kulturalnom modelu koji počiva na slici. Također, ne smijemo zaboraviti da „Savremeni pogledi" ne spadaju u tip časopisa koji je svoj imidž gradio na slici. Njegov izgled i oprema (koja je kvalitetna, ali nije vrhunska) ništa ne govore o sadržaju i moći koju proizvodi.

Nekoliko priloga u tijeku izlaženja „Savremenih pogleda" izlomljeno je na dva, rjeđe tri dijela (novele *Vlak harmonika*, *Ocena*, potom *Pitanje srednjih slojeva*, *Dijalektika dr. Frana Bubanovića*, *Uloga književnosti* i dr.). Kada govorimo o težim i zahtjevnijim tekstovima, možda je djelomice riječ o ugađanju publici, ali se

cijepanje priloga poduzima prvenstveno zbog nevelikoga prostora kojim raspolaže svaki pojedini svezak časopisa, od najmanje 28 stranica (5, 10/1935. i 1, 4/1936.) do 56 (8-9/1936.), odnosno 68 stranica u tematemu češko-slovačke književnosti.

U pravopisno načelno korektnim tekstovima, bez mnogo grešaka,[293] osim kontinuiranoga nedosljednog ili iskrivljenog pisanja stranih osobnih imena,[294] redakcija je, obično na zadnjemu omotu, donosila ispravke, uglavnom za prethodni broj.[295] Iznenađujuće mali broj grešaka dokazuje profesionalnu etičnost Vilima Buka, njegovu visoku razinu zanatskoga umijeća, rad na kvalitetnim strojevima i uložen velik trud.[296] Buk dobro poznaje zakone tržišta, poštuje grafičku reprezentaciju koju za sebe odabiru poje-

[293] U broju 10/1935, na zadnjemu vanjskom omotu, uz ispriku zbog počinjene pogreške (umjesto riječi *nerad*, otisnuto je *narod*) istaknuta je samosvijest uredništva o prilično korektnome otisku časopisa.

[294] Tako nalazimo *Jirži Volker* (I: 6-7: 6; 11-12: 276; II: 11-12: 306-308, 311, 312) i *Wolker* (naslovnica II: 11-12), nikad *Jiři Wolker*, potom *Bedržih Vaclavek* (II: 11-12: 347) i *Bedřih Václavek* (II: 11-12: 306) te *Franc Werfel* (II: 2-3: 69). Ruska su imena redovito napisana s *ć*: *Ivan Petrović Pavlov* (II: 2-3: 75), *J. Vissarionović* (II: 6-7: 173), dok je siroti Čehov postao *Antun Pavlović* (I: 3: 65, 67).

[295] Na posljednjoj paginiranoj stranici broja 5 prvoga godišta popisano je čak sedam grešaka, sve počinjene u članku *Ima li Svemir kraja* Mate Dumendžića (I: 4: 113-120).

[296] Vilim Buk (Buck) je u Brod došao 1926. nakon završenoga zanata u Beču i dugogodišnjega iskustva u bečkim i osječkim tiskarama. Započevši skromno, sa samo jednim strojem i nevelikim izborom slova, radeći deset sati dnevno, nametnuo se u tržišnoj utakmici. Svoje je tiskarsko znanje demonstrirao kombinirajući vrste fontova, nenametljivo umećući vinjete, pa je uskoro, 1930., djelomice uštedevinom, a djelomice kreditom uspio kupiti nove strojeve u Njemačkoj. Raspolagao je s: brzotisnim strojem, amerikankom na nožni pogon, velikim strojem na električni pogon i Boston presom. Ukupno je zapošljavao četiri slagara, dva strojara i tri do četiri radnice. O brojnim i raznovrsnim izdanjima koja su tiskana u ovoj tiskari već

dini oglašivači[297] ili je odabire on sam i potom dosljedno slijedi – već tada uviđa da je vizualna prepoznatljivost značajan aspekt brendiranja, odnosno prolaznosti na tržištu.

Kao rezultat promišljanja potreba svoje klijentele nastao je gotov obrazac koji je Berković nudio oglašivačima:

Gosp.
Josip Berković, profesor Slav. Brod

Ovim naručujemo u mjesečniku „Savremeni pogledi" koji izlazi u Slav Brodu oglas u trajanju

	Od 1 mjeseca	Od 3 mjeseca
1 strana (11 ½ x 17 ½ cm čistog teksta)	Din 300,–	Din 750,–
½ strane	" 175,–	" 400,–
1/4 "	" 100,–	" 225,–
1/8 "	" 50,–	" 125,–

(Nepotrebno precrtati)

U prilogu Vam šaljemo tekst oglasa kao i potrebne klišeje.
Iznos za oglase doznačićemo Vam isti mjesec nakon izlaska pojedinog broja.

Adresa tvrtke i potpis:

je bilo riječi u poglavlju o brodskoj kulturnoj klimi 1930-ih. Prema: Cafuta, 1998: 8-10.

[297] Iz letka koji je Berković otisnuo za potrebe oglašivača vidljivo je da su sami mogli predložiti klišeje za svoj oglas, ali ih je Buk imao i mnoštvo gotovih, kako bi olakšao klijentima.

2.8. TKO, KAKO I ZAŠTO ČITA „SAVREMENE POGLEDE"

Važno je pitanje: ne toliko kolika je recepcija „Savremenih pogleda" nego na koga je časopis djelovao? Također, tko je ciljana publika, a tko stvarno potvrdiva u praksi? U kojoj je mjeri recepcijska projekcija čimbenik časopisnoga prosperiteta ili propasti, tj. je li profiliranje budućih adresata iznevjerilo očekivanja i donijelo časopisu recepcijska ograničenja ili je bilo „pun pogodak"? Mjesto na književnome tržištu na kojemu su se skrasili „Savremeni pogledi" bitno se razlikuje od onoga koje su zauzela glasila strukture vlasti. Ipak, ne smijemo zapadati u zamku poistovjećivanja tiraža sa stvarnom učinkovitosti „Savremenih pogleda": niska naklada samo svjedoči neprolaznost časopisa kod ekonomske i političke elite, ali ne i kod kulturne elite. Napadi na kulturnu elitu dobro prolaze kod puka, a vlastotvorne su ih tiskovine često primjenjivale.

2.8.1. Ciljana i stvarna publika

Prema Jusdanisu „čitanjem kanonskih tekstova pojedinci se razdvajaju od popularnog ukusa, prisvajajući time superiornu vrijednost vlastitom društvenom položaju" (1991: 65). Marina Protrka razvija misao dalje: „Razlikovanje ukusom prisutno je, razumije se, na svim društvenim razinama, no kulturalni kapital prisvaja visoka kultura, a privilegirani kulturni simboli stječu se odgojem, u obiteljima, društvu i kroz obrazovanje. Ipak, valja naglasiti da kulturalni kapital nije stvar materijalne konzuma-

cije, jer intelektualci i umjetnici, proizvođači kulturnog kapitala ne vladaju nužno i ekonomskom moći" (2009: 41). Budući da se „institucionalna" činjenica pismenosti temelji na postupku socijalne ekstrakcije, Guillory drži da svaka konzumacija i produkcija čitanja nije puko prepoznavanje slova i razumijevanje smisla pročitanoga ili verbalizacija misli, nego je pismenost „sustavno upravljanje pisanjem i čitanjem, složen društveni fenomen koji korespondira sa sljedećim nizom pitanja: Tko čita? Što čitaju? Kako čitaju? U kojim društvenim i institucionalnim okolnostima? Tko piše? U kojem društvenom i institucionalnom kontekstu? Za koga?" (1993: 18).

Berkovićeva se strategija u konstruiranju „poželjnoga čitatelja" zasniva upravo na odvajanju ukusom: njegova je ciljana recipijentska grupa[298] uzak sloj najobrazovanijih, uz nužnu iznimku onih koji obrazovanje tek stječu, a pritom posjeduju i umjetnički afinitet te sklonost prema znanosti. Komunikacijski potencijal „Savremenih pogleda" Berković ograničava na uži krug obrazovanije publike. Nadalje, kako su kulturni artefakti kojima puni svoj časopis ideološki prilično jasno (iako ne pretjerano oštro) isprofilirani, Berković i ne računa s najširim krugom društvene prihvaćenosti „Savremenih pogleda".

Postoji razlika između ciljane i stvarne publike „Savremenih pogleda": riječ je o populaciji učenika starijih razreda brodske Gimnazije (Blažanović, 1993: 197), koja zauzima velik udio u ukupnome broju recipijenata, na koju Berković zasigurno nije računao u toj mjeri. Osim markantne i mladima simpatične pojave (ibid: 190) glavnoga urednika i izdavača, školarci su bili privučeni i odabirom rubrika u časopisu: zanimljivi eseji o piscima o kojima su slušali i na satovima stranih i domaće (tada

[298] Zanimljivo je da se Berković ni u jednome trenutku ne obraća ženskomu dijelu publike, nema ni priloga niti oglasa posebno namijenjenih ženama – na njih uopće ne računa.

jugoslovenske) književnosti, koji već poznatu temu predočavaju iz posve novoga ugla, potom recentne novele i odlomci romana uz koje je nerijetko išla i kritika, pa filmska rubrika. U skladu s intelektualnim profilom idealnoga čitatelja u „Savremenim pogledima" nema velike trivijalizacije. U postupku nadjačavanja dviju „prividno perifernih instancija" (Brešić, 2005b: 90) unutar časopisne paradigme, nakladnika i čitatelja, mudar je nakladnik opstanak i moć časopisa osigurao prilagodbom uredničke koncepcije publici po pitanju interesa, ukusa, jezika i stila (ibid: 107). Međutim, time je ujedno „zapečatio" njegov profil i zatvorio ga široj publici.

2.8.2. Kontakt s čitateljima

Josip Berković se višekratno obraća svojoj publici, što znači da je osvijestio njezinu važnost (u formiranju javne sfere),[299] koju je, među ostalima, u svojoj knjizi *Strukturna promjena javnosti* naglasio i J. Habermas. Budući da je spoznao nužnost upornosti kako bi se stvorio krug recipijenata, Berkovićeve su spoznaje o čitateljstvu periodika išle tragom riječi Harryja Prossa u djelu *Literatur und Politik*: „Tko želi objavljivati, mora pristupiti grupi [recipijenata] ili je mora stvoriti. Da bi se stvorila grupa, u pravilu nije dovoljna jedna izjava. Za to su potrebni ustrajnost, ponavljanje, periodičnost" (1963: 9). Uredništvo „Savremenih pogleda" tj. Josip Berković svojoj se publici obraća u vidu oduljih uputa ili

[299] Javna sfera kakvu danas poznajemo nastala je u XVIII. st. Umjesto pukoga izražavanja mišljenja javnost je počela prosuđivati o javnim poslovima. Usp. Habermas, 1969: 75-178. Dakako da je u vrijeme monarhističke Jugoslavije javna sfera čista utopija, ali Berković je znao da mora barem pokušati oživjeti balzamiranu političku volju javnosti.

rezimea, te kratkih, ponekad i usputnih, gotovo bih mogla reći neosviještenih poruka ili opaski. Kakva god bila, obraćanja na ovaj ili onaj način demonstriraju moć uredništva / urednika da gospodari prostorom časopisa po svojoj volji.

2.8.2.1. Urednička obraćanja recipijentima

Urednički su prilozi uglavnom smješteni na kartonskome omotu časopisa, češće unutarnjemu no vanjskome. Napisani su u 1. licu plurala, i potpisani s „Uredništvo". Onih ozbiljnijih, u kojima se objašnjava program, proklamiraju ciljevi i zadaci, izriču sugestije suradnicima „Savremenih pogleda" sveukupno ima šest, od toga četiri odulja i dva prilično kratka. Njima Berković želi istomišljenicima prenijeti kodirane poruke, nerazumljive cenzuri, iznijeti im program i orijentaciju časopisa u šifriranome obliku, kako ga ne bi ugrozio odmah na početku. U predmetnim sam tekstovima obratila pažnju na riječi kojima se objašnjava pokretanje časopisa. Također me je zanimalo koliko se često Berković obraća svojim recipijentima, tumači li iznova razloge pokretanja časopisa, koliko je predan stvaranju čitateljskoga kruga te mijenja li se zamišljena, idealna koncepcija tijekom vremena.

Berkovićevu adaptivnost, odnosno moć improvizacije na kojoj inzistira Stephen Greenblatt, dokazuju bitno različiti sadržaj i ton prvih dvaju obraćanja publici. U manifestu „Savremenih pogleda" naslovljenomu *Poruka čitačima* (I: 1: omot/2), o kojemu je već bilo riječi, časopis se recipijentima predstavio kao nužnost, nasušna potreba kulturno obamrle provincije:

„Ne postavljamo pitanje o potrebi književne revije u našem kraju. Takova revija mora da postoji i ona će biti i potrebna ako se nađe ljudi koji zaista imaju što da reknu. Zagrebačke književne revije, za koje se jedine može reći da su namijenjene našoj publici, izlaze u nakladi koja je i za naše prilike smiješno malena. One nisu

uspjele da prodru ni u najtanji sloj provincijske inteligencije, a manje obrazovanim ljudima su većinom nepoznate. Naša provincija je gusta masa u koju ne probijaju zraci misli. Ako primjerak koje revije slučajno zabasa u naše knjižarske izloge, njegov požutjeli omot svjedoči o uzaludnom čekanju na kupca. Sto je godina prošlo od prvih brojeva 'Danice Ilirske', a da prilike za književne listove nisu postale nimalo lakše. Iako je njikov[!] karakter bio od reda provincijski s obzirom na evropsko mjerilo, one u provinciju nisu prodirale. U posljednje vrijeme na više se strana pokušava da se u pokrajini osnuju revije. Mi te pokušaje pozdravljamo i ne mislimo da su suvišni. Savjesnih i naprednih napora nikada nije dosta. Sva zanovijetanja o nepotrebnosti tolikih revija (da, nekima je i škola previše!), dolaze od onih kojima svaki napredak i znanje smetaju. Pa neka svaki pokušaj stvori samo deset novih čitača, on je opravdao svoju svrhu. Naš je prvi zadatak da stvorimo stalnu naprednu čitalačku publiku" (ibid).

Deklarativan ton i teoretiziranje iz prvoga obraćanja u drugome su zamijenile praktične upute budućim suradnicima: u tekstu naslovljenomu *Poslije prvog broja* (I: 2: omot/2-3), nakon osvrta na kritike koje su mu uputili „Nedjelja", „Jugoslovenska pošta" i „Obzor", uredništvo (Berković) pred suradnike iznosi tematsko-motivska, rodovsko-žanrovska, jezična i pravopisna očekivanja. Komentirajući prispjele radove, Berković kritizira najmnogobrojnije pjesme, iz kojih se vidi neznanje i neizgrađenost njihovih autora. Ionako nesklon lirici, on proglašava „republiku" (ibid: omot/2), tj. ograđuje se od njihova objavljivanja. Od budućih suradnika „naručuje": eseje o Čehovu i Hugou, razvojnoj liniji pjesništva (Kranjčević – Matoš – Krleža) i „znatnim socijalnim i vanjskopolitičkim pitanjima" (ibid: omot/3) te raspravu o ponovnome uvođenju sile u škole u Njemačkoj, Austriji, Italiji i dr. U tehničke je i pravopisne upute Berković upleo i zahtjev za angažiranim tekstovima, projekciju raznolikosti suradnika i jezično

ograničenje: „Da nam šalju radove čitljive, što kraće i pisane u duhu u kojem je uređivan naš list. Nadalje da izvjesnih razlika može da bude u listu i da svi saradnici ne moraju međusobno biti prijatelji i nitko od njih ne traži da se međusobno cijene. U protivnom slučaju ne bi mogla izlaziti nijedna revija na svijetu. Da je naše narječje ijekavsko i da samo članci potpisani punim imenom mogu da budu pisani ekavštinom proti kojoj mi dakako nemamo ništa. Jednako ostavljamo na volju našim saradnicima da se služe starim ili novim pravopisom – samo dosljedno" (I: 2: omot/2-3).

Zbog poziva suradnicima da se tekstovi na ekavici potpišu punim imenom, „Pogledi" su prozivani kao diskriminatori. Čini se da u tome trenutku Berković još nije imao u vidu širenje tržišta „Savremenih pogleda" na istok u onoj mjeri u kojoj će časopis otvoriti kasnije: zbog rečenice o ijekavskome „narječju" iz uredničkoga su odbora istupili Kurelec i Tomić (Blažanović, 1993: 195), očito fleksibilniji prema drugim „narječjima" od njega. Iako je tvrdilo da se nitko od suradnika nije osjetio ugroženim, uredništvo je opozvalo zahtjev da se ekavski tekstovi potpisuju punim imenom i prezimenom, što je u konačnici donijelo više manipulativne moći prilikom skrivanja autorstva tekstova pred vlastima. U broju 3 čitamo obraćanje naslovljeno *Našim saradnicima*:

„Našu primjedbu u prošlom broju – da saradnici koji pišu ekavskim narječjem treba da svoje radove potpišu punim imenom – neki su shvatili krivo, pa su naši protivnici to htjeli da zlonamjerno iskoriste. Mi smo se obratili na naše saradnike koji pišu ekavski i zamolili ih da nam saopće nalaze li u toj rečenici neko odbijanje njihove pomoći i t. d. Nijedan od njih, baš nijedan, se nije našao tim pogođen nego su svi ispravno shvatili našu želju da odredimo jasno svoje narječje. Da ne bi bilo ni najmanjeg nesporazumka o tom pitanju mi i ovu rezervu povlačimo. Sasvim je prirodno da ekavštinu ne smatramo nikakovim podređenim narječjem. U tom je slučaju ne bismo donosili nikako. Mi stojimo

na stanovištu da treba jasno odrediti kako se piše, a za kakova tko druga pitanja veže pitanje svoga narječja – to je stvar za sebe i mi ne kanimo da je rješavamo" (I: 3: 96).

Prvo godište uredništvo zaključuje obraćanjem *Na kraju prvog godišta*, u kojemu pobjednički likuje zbog preživljavanja na izdavačkome nebu te stvaranja zamjetnoga čitateljskog tijela, a potom trezveno rezimira skromnu kulturnu scenu i najavljuje daljnje napore u osvajanju čitateljstva i podizanju kulturne razine ne samo brodske provincije. Petrificiranu izreku o povijesti kao učiteljici života Berković je preformulirao u deskriptivnu formulu pedagoške uloge književnosti. Riječ je o njezinoj moći da formira gledanje na svijet, odnosno da se instrumentalizira i da u konačnici poluči političke rezultate (I: 11-12: omot/2).

U drugome se godištu uredništvo svojim čitateljima obratilo samo dvaput: nakon više od godinu dana u broju 4 se pojavila kratka i jasna tehnička uputa autorima nek pišu na jednoj stranici, razmakuto, što sažetije i na vrijeme (II: 4: 104). Tobožnje nehrvatstvo zbog kojega su optuženi „Savremeni pogledi" rezultiralo je sljedećim obraćanjem, naslovljenim *Riječ našim čitaocima* (II: 5: omot/2), koje najeksplicitnije pokazuje urednikovu nacionalnu i političku platformu: vrijeme je netom nakon njegova otpuštanja iz službe u Otočcu (7. travnja 1936.), pa lišen stega koje je imao kao državni službenik, otvorenije progovara o svojim stavovima:

„U nekim klerikalnim listovima vidjelo se u posljednje vrijeme prigovora našem radu od ljudi kojima ne prija odlučnost našeg stava u pitanju raskrinkavanja 'idealističkih' laži u ekonomiji, politici, vjeri i logici, pa im je odjednom zapalo u oko i to što Savremeni pogledi donose priloge saradnika Srba i pisane ekavštinom. Mi smo dosta jasno iznijeli naše shvaćanje hrvatstva još u uvodniku drugog broja prošlog godišta (Tragedija hrvatskog Preporoda). Dok postoji svijest o hrvatstvu i njegov nacionalni, ekonomski i kulturni teritorij, a u današnjim nesređenim socijal-

nim prilikama, ne može uopće da dođe u pitanje potreba borbe za rješenje nacionalnog pitanja koje je jedan od najhitnijih uvjeta za nesmetan kulturni i ekonomski razvoj našega naroda. Čim se na nacionalni osjećaj jednog naroda stavljaju brane, taj se narod slabi i kulturno i ekonomski. Nasilno stvaranje jednog šireg etničkog pojma znači kulturnu presiju, a kulturna presija znači uvijek i ekonomsko iskorištavanje. Međutim misao nije samo hrvatska, i istine i književnosti ima i izvan hrvatstva. Mi poštujemo istinu i prava čovjeka i sarađujemo sa svakim onim koji se bori za tu istinu i za ta prava, a pogotovo ako to čini našim jezikom. Ako nikomu nije smetalo što smo donosili Francuze, Nijemce, Engleze, Čehe itd. još manje može smetati što donosimo ekavske priloge naših saradnika, koji žive u jednakoj nevolji i istu otprilike muku muče s nama. Kakogod je potreban front 'Udružene opozicije' za našu političku borbu, jednako je potreban front svih kulturnih radnika za borbu za nesmetan kulturni razvoj" (ibid).

Iz iscrpno predstavljenih obraćanja čitateljstvu razvidna je prilična čvrstoća Berkovićeve uređivačke platforme: kronično odbijanje nezainteresirane književnosti izrečeno u prvome obraćanju preživjelo je sve do prestanka izlaženja „Savremenih pogleda", a inkluzivnost prema svima koji podržavaju „istinu" i „misao", čak i „izvan hrvatstva" (Drugi) nikada nije došla u pitanje.

2.8.2.2. Kraće opaske i objašnjenja intervencija u tekstu

Već je bilo riječi o pozivima na pretplatu novim čitateljima kao i o zamolbama za podmirivanje dugova onima koji su to već postali, a nisu izvršavali svoje obveze. Berkovićev ton u obraćanjima čitateljstvu u svrhu prikupljanja sredstava, s vremenom sve molećiviji, u samim svescima odjekuje bitno drukčijim registrima moći. Osim kao čimbenik propuštanja materijala na stranice „Savremenih pogleda", instanca urednika / uredništva oglašava

se i povremenim opaskama ispod tekstova, potpisanim s „Op. S. p." ili „Ur." i, rjeđe, „Uredništvo", a jednom i „Uprava". Opaske su izraz moći i kontrole (većinom) glavnog urednika, kroz njih se informacije filtriraju kako bi autorski prilozi bili pročitani na poželjan i prihvatljiv način.

Prema Janu Assmannu svaka vrsta upute ili komentara može biti protumačena kao vid interpretacije djela, spona između teksta i čitatelja, dešifriranje unutar teksta sputanih „normativnih i formativnih impulsa" (2005: 114). Odnosno, „Budući da je slovo čvrsto i da se ne smije mijenjati ni za jotu i budući da je, s druge strane, čovjekov svijet podvrgnut neprestanoj mijeni, između utvrđenog teksta i promjenjive zbilje javlja se distanca koja može biti premošćena jedino tumačenjem. Tako tumačenje postaje središnji princip kulturne koherencije i identiteta. Normativni i formativni impulsi kulturnog pamćenja zadobijaju se jedino neprekidnim uvijek tekstualnim tumačenjem identitetsko-fundirajuće predaje. Tumačenje postaje gestus sjećanja, a interpretator podsjetnikom, upozoravateljem na jednu zaboravljenu istinu" (ibid). Interpretacija postaje važan čimbenik sužavanja rascijepa između fiksiranoga teksta i fluidne svakodnevice, a interpretator (urednik) ima ulogu mosta. „Više nego pograničje ili zapečaćena granica, paratekst je, prije, ulaz" (Genette, ²2001: 1).

Jedan od vidova demonstracije moći kratka je opaska kojom uredništvo manifestira vlast nad diskurzivnim prostorom časopisa unutar kojega je ovlašteno na verbalne udarce odgovoriti istom mjerom, protuudarom. Braneći angažiranu književnost od kiča koji joj pripisuje Novak Simić, Berković uzvraća: „Tko još nezna šta je to kič neka pročita novelu g. Novaka Simića 'Jedna od kancelarijskih sudbina' u 7 broju Hrvatske revije 1935." (I: 11-12: 282). Defenzivni oblik moći sadržan je u mogućnosti javne obrane, bez kontranapada: povodom Lovrakova zgražanja nad podaničkim stavom zagrebačkoga kazališta prema pret-

platnicima, uredništvo se oglasilo tvrdnjom o postojanju teksta prije no što je ista kazališna kuća autoru vratila dramu *Fifi brani zapad*, odnosno pokušavajući dokazati da nije riječ o odmazdi (I: 5: 150). (Ne mogu ne postaviti pitanje: zašto taj tekst onda nije ranije i objavljen?)

Nadalje, simbol moći su i urednička kraćenja autorskoga teksta, u nekoliko navrata objašnjena kratkom napomenom. Izbacivanje primjera kojima autor teksta ilustrira pregledni članak o poeziji Mile Klopčiča ovako je argumentirano: „Detaljno prikazivanje i nabrajanje pjesama iz pojedinih ciklusa oduljilo bi nerazmjerno ovaj osvrt na Klopčičevu poeziju koji je bez toga izašao ponešto fragmentaran" (II: 6-7: 162). U istomu je broju intervenirano u pregled čehoslovačke poezije napisan upravo za „Savremene poglede", „ali su zbog naših posebnih prilika neke pojedinosti izostale. Članak se ograničava na proletersku poeziju Čehoslovačku" (II: 6-7: 171). Demonstraciju sile svjedoči i napomena o izbacivanju „iz više razloga" dva već zaprimljena članka, Václavekova *Češka literatura od svjetskog rata* i *O situaciji mlade čehoslovačke poezije* L. Čivrnoga, iz posljednjega, tematskog dvobroja (II: 11-12: 331).

Osim „obilježavanja teritorija" raznim ekspresijama vlasti nad prostorom časopisa, uredničke[300] smjernice mogu imati i druge uloge. Ponekad je riječ o upućivanju na autorov identitet, na već postojeći, ponekad i cjelovit prijevod iz kojega se donosi odlomak ili na prijevod drugoga djela istoga autora, u „Savremenim pogledima" ili gdje drugdje. S podatcima o autoru čitatelja se upoznaje netom ispod naslova Pavlovljeva obraćanja mladima

[300] Osim uredničkih napomena ističemo i jednu zanimljivu opasku koju je uvrstio netko iz Bukove tiskare, možda i on sam. U Berkovićevu interpretaciju djela *Mein Kampf* nakon Hitlerova navoda „nepoznati crnački narodić" neidentificirana je ruka dometnula „(na. pr. Abesinci op. slagara)" (II: 8-9: 223).

(II: 4: 100), prije eseja o Heineu, (II: 5: 123), nakon Ćaćine pjesme (II: 6-7: 142) te ispod pjesme Mladena Isaeva *Majčino pismo* (II: 8-9: 223). O podrijetlu donesenoga teksta čitamo u bilješci prije Hugoova Talleyranda: riječ je o crtici „iz njegovih zbirke političkih, književnih i socijalnih bilježaka 'Choses vues' (Viđene stvari)" (II: 5: 110), a čitatelj je upozoren da je prikaz Gideove obrane protiv neistomišljenika zapravo Aragonov osvrt na „knjigu stenografskih zapisnika" sa sastanka s protivnicima (I: 11-12: 289). Čitatelju se daje na znanje da je Zogovićevo razobličavanje Njegoševe samokonstrukcije izvadak iz veće studije (II: 1: 12), kao i Spektatorova (Krašovčeva) analiza ekonomske osnovice srednjega sloja društva (II: 2-3: 49).

U „Savremenim pogledima" na snazi je instanca upućivanja na korespondirajuće radove ranije objavljene u časopisu. Obično se u bilješci ispod teksta navodi broj, bez točnih stranica,[301] u kojemu se može pročitati tekst koji je s ovim u vezi. Podnaslov ulomka iz Langhoffova neobjavljenoga romana, naslovljenoga *U ćeliji, 8 poglavlje iz zapisaka iz koncentracionog logora „Die Moorsoldaten"* završava uputom na bilješku ispod teksta u kojoj se uspostavlja relacija s ranije objavljenim preglednim člankom o njemačkoj protunacističkoj književnosti (II: 10: 250). S neskrivenim ponosom u bilješkama ispod teksta kritike Kovačićeve zbirke *Dani gnjeva* Berković napominje da su dvije novele već objavljene u prvome godištu „Savremenih pogleda" (uz godište se, iznimno, navode i stranice na kojoj novele počinju, a ne samo broj u kojemu je svaka objavljena), a dodaje i da je *Veliki osvetnik* objavljen kao *Vijenac plamenih srdaca* (II: 11-12: 340). Prilikom referiranja na tekstove iz drugih tiskovina, bilo da se navode

[301] Iznimka je potpuna bibliografska bilješka iz već spominjanoga, iznimno akribičnoga posljednjeg dvobroja „Pogleda" kojom se upućuje na nekoliko brojeva ranije objavljen članak L. Žilke koji će čitateljima časopisa poslužiti „za orijentaciju u čsl. poeziji" (II: 11-12: 331).

točne riječi ili se parafrazira njihov sadržaj, ponekad se navodi broj časopisa, rijetko kada stranica.[302]

Iznimna tehnička i pravopisna razina tekstova rijetko je zahtijevala uredničke obraćanja čitateljskomu tijelu. Ipak, povremeno se uredništvo ispričava zbog pogrešaka za koje okrivljuje rokove, a traži razumijevanje i za tehničke uvjete svoga rada: „Molimo čitatelje i saradnike da nas ispričaju što se, i uz najveću pažnju, ponekad potkradu pogreške koje kvare i smisao. Štamparske prilike našeg lista vrlo su skromne i često ne samo da ne raspolažemo s dosta vremena za korekturu, nego se desi da je i sam red članaka diktiran tehničkim potrebama, a ne našim izborom" (I: 10: omot/4). Tehnički su razlozi uzrok još jedne isprike, ovaj puta zbog neuvrštavanja dijela materijala: „Zbog nagomilanosti materijala nije u ovaj dvobroj moglo ući nekoliko članaka određenih za njega, pa će oni ući u 10 broj. Iz istih je razloga morala otpasti po koja značajna izjava s pariskog kongresa" (I: 8-9: 232). I znanstvena rubrika „Savremenih pogleda" poznaje instituciju bilježaka ispod teksta: eksplikativna analiza Einsteinove teorije, autora Mate Dumendžića, popraćena je mnoštvom bilježaka u kojima se objašnjavaju razne teorijske postavke, a u jednoj od njih čitamo slagarovu opasku o izostanku crteža (I: 4: 117) (kuta devijacije zraka svjetlosti u gravitacijskome polju Sunca) – eto kako je nedorasla tehnika pomela planove znanosti. Također, čitatelj je za čak 7 tiskarskih grešaka u ovome tekstu saznao iz opaske uredništva u sljedećemu broju (I: 5: 156).

Sljedeća uporaba uredničkih napomena je interpretativna. Izuzev žanrovskoga određenja tekstova, npr. „novela" *Ocena* i „roman" *Kajin put* Milke Žicine ili „tragikomedija (u tri čina)" *Fifi čuva Zapad* Mate Lovraka, čitatelju su ponuđene i njihova

[302] Za „Mladu Hrvatsku" i „Novosti" donosi se samo broj, bez stranice, iako se iz prvoga tjednika donosi navod, na koji se dalje referira (II: 11-12: 333-335).

pred- i postinterpretacija. U kronološki prvoj Čapekov se *Meteor* predstavlja kao „utopistički roman", a nakon prepričanoga sadržaja, predstavljač (Berković) ne može prešutjeti neslaganje s autorovim idejama: „Bez obzira na to što se sa mnogim izvodima piščevim ne slažemo, donosimo ovo poglavlje kao remek djelo njegove proze" (I: 2: 48). U interpretaciji Balotine pjesme *Dvi daske* Berković je, na svoje zaprepaštenje, prisiljen kapitulirati pred dijalektalnom poezijom.[303] Odmah ispod naslova *Vrijeme prezira* čitatelj je upoznat sa sadržajem Malrauxova romana koji je ime dobio po odlomku koji slijedi (II: 2-3: 61). U bilješci koja najavljuje manje poznate detalje Kolumbovih osvajanja čitatelju se „razotkriva" buduće bolje razumijevanje tadašnjih meksičkih prilika (II: 6-7: 175), a kao autor „potpisan" je prevoditelj teksta, iako se ne navodi njegovo ime. Veoma je opširna instruktivna, a ujedno i iznimno pohvalna, uvodna bilješka kojom se čitatelj uvodi u odlomak Olbrachtove knjige *Brda i stoljeća*[304]. Također i

[303] „Snažan i neposredan doživljaj, punoća ritma, melodija riječi, novost akcentskih mogućnosti prema mogućnostima u štokavštini, nenametljivost i skomnost poezije Mate Balote, izdižu njegove pjesme daleko nad većinu onoga što se kod nas daje u poeziji. Njegove čakavske pjesme model su prave socijalne poezije iako njihova 'socijalnost' nije tražena. Stvar je neobično značajna. Krleža danas piše kajkavske stihove, nekoliko desetaka Balotinih pjesama sadrže više lirskih doživljaja nego desetci knjiga pjesnika našeg književnog narječja; Ljubić je kao čakavac mnogo neposredniji i bliži nego kad pjeva štokavski. Naši dijalekti, naglo ugušeni u svom historijskom razvoju, kao da su se povampirili. No taj novi val regionalizma koji se osjeća, nije više import. On je uvjetovan jedinom i najvažnijom spoznajom: da izgrađenost naših dijalekata daje i nakon stoljetnog prekida jače lirske izražajne mogućnosti nego naš književni jezik. O stogodišnjici hrvatskog preporoda i primanja zajedničkog štokavskog književnog narječja, ta konstatacija dobiva tragični prizvuk. Ur." (II: 6-7: 173-174).

[304] „Roman o velikom hajduku ovih planina, Nikoli Šuhaju, toliko je uspio Olbrachtu, da je od 1933, kad je izašao, doživio deset čeških izdanja i gotovo isto toliko prijevoda [ruski, ukrajinski, poljski, hrvatski, slovenski,

najava odlomka iz Lovrakove najnovije drame[305] sadrži smjernice za poželjno čitanje djela.

Ponekad se urednik oglasio i nesvjesno, ne kontrolirajući vlastitu reakciju. Ne mogu dokazati da je doista tako, ali čini mi se važnim barem problematizirati činjenicu Berkovićeva eventualnoga upletanja u tuđe tekstove. Naime, unutar Mirkovićeve raščlambe francuske poljoprivrede (II: 6-7: 140) „skrila" se primjedba (u zagradi) da je plaća radnika na monokulturama četiri puta manja od ionako skromne pomoći jugoslavenskih stipendista. Takvu je komparaciju mogao ponuditi samo Berković, iz vlastitoga stipendističkog iskustva. Ovo „preodjeveno" komuniciranje s čitateljskom masom nije osviješteno, ono je nehotičan produkt urednikova uživljavanja u tekst. Ono je interpretativno, ali nikako namjerno.

Ne pretjerano čest oblik uredničkoga „pojavljivanja" u tekstovima su najave tekstova koje uredništvo drži „zlatnim rezervama" za sljedeći broj, kao npr. obećana, a neostvarena studija o Gervaisovim *Čakavskim stihovima* (II: 2-3: 49). Nadalje, nakon bibliografije broja 3 prvoga godišta „Savremenih pogleda" nalazi se obećanje: „Od[!] nekojima od ovih knjiga donijet ćemo prikaze" (I: 3: 96). Jedna od najava je posebno znakovita: prije potpisa pod osvrt na film *Pastir Kostja* najavljuje se (iznevjerena) studija o opereti, „ako za nju bude prostora" (I: 1: 94). U to je vrijeme,

njemački, danski], te se smatra jednim od najcjelovitijih i najboljih čeških romana uopće. Ove reportaže ne bacaju osvjetljenje samo na život u karpatskim planinama i ne interesuju nas možda samo kao specijalan čehoslovački problem." (II: 8-9: 219).

[305] „Najnovije djelo Mate Lovraka je drama 'Fifi čuva Zapad'. U slijedećem broju donijet ćemo jednu vrlo živo pisanu scenu iz tog komada koji secira tanane osjećaje preživjelih ostataka starog otmenog društva koje se tješi konstatacijom da treba nekoliko generacija dok djeca seljačkog porijekla uspiju da obuku lakovane cipele" (I: 3: 85).

očigledno, materijala za pojedine sveske bilo i previše. Prilikom ove (iznevjerene) najave nehotice je prokazano Berkovićevo skrivanje: tko može najaviti tekst u časopisu osim urednika? Iako je tekst potpisan inicijalima I. I., s prilično ga sigurnošću držim Berkovićevim. Unutar dviju pohvala književnici Milki Žicinoj interpolirane su i najave njezine daljnje suradnje s časopisom (I: 1: 26; 2: 64). Zanimljiva je druga najava u kojoj se inzistira na potvrdi autoričina identiteta jer je, navodno, dio čitateljstva povjerovao šali satiričkoga lista „Ošišani jež"[306] da je Milka Žicina izmišljeni lik. Budući da „Savremeni pogledi" i spomenuti humoristični list nemaju istu ciljanu publiku i nisu konkurenti, vjerojatnije će biti da je „draženje" čitatelja poduzeto kao zgodan marketinški trik za sljedeći broj. Također su tom autorizacijom legitimirani tekst, autor, urednik i časopis u cijelosti: „Zašto inzistira? Da bi pojačao autoritet i užitak u tekstu. Ali zašto taj autoritet i užitak trebaju biti toliko pojačani (...)? (...) najsavršenija čudesnost [je ona] koja je ujedno i materijalna stvarnost, a pozivanje na stvarnost jače je od same stvarnosti" (Greenblatt, 1991: 36). Izostankom potvrde o „stvarnosnosti" izvora teksta on bi postao laž budući da govorimo o činjenici stvarnosti, a ne o proizvodu imaginacije – umjetničkome tekstu. Ovim je postupkom jeziku dopuštena jedna od njegovih osnovnih želja, da referira: on nagovještava ne materijalnu egzistenciju nego cirkulaciju znakova koja daje materijalnoj egzistenciji značenje, razumljivost i rezonanciju. Riječ je o konvenciji uslijed koje jeziku pripisujemo moć da odražava svijet oko nas, odnosno, „naše povjerenje u sposobnost jezika da referira dio je našega ugovora sa svijetom" (Greenblatt, ²2007: 20). Ujedno, ovo kratko obraćanje potrošačkomu tijelu svjedoči i Berkovićevu opreznost: nije želio prekora-

[306] „Ošišani jež", humoristični list urednika Mate Glavadanovića, izlazio je u Beogradu 1935.-1941.

čiti uobičajeni broj stranica, da ne razmazi čitatelje: tko zna hoće li za druge brojeve imati dovoljno materijala. Berković se u još nekoliko navrata, u trenutku fizičkoga posjedovanja članaka za sljedeći broj, njima hvali i najavljuje ih uredničkim napomenama, ali više ne predočuje osobna svjedočenja kako bi im dao težinu.

Vidimo da su urednički komentari i obraćanja čitateljima prilično česta pojava u „Savremenim pogledima". No, što je s čitateljskim uzvratom? Njega, nažalost, nema u časopisu. Sukladno određenju da je „umjetnost (je) društvena djelatnost i zato podrazumijeva više nego jednu svijest" (ibid: 151), „Savremeni pogledi" su s vremenom prerasli status autorskoga projekta nadahnutoga pojedinca i postali glasilo koje promovira ideje cijele grupacije. Ipak je većina ciljane populacije ostala nijema, a autori priloga te uredništvo, tj. Berković su si uzimali pravo da pišu u njihovo ime. Prema Lindi Alcoff uzurpiranjem prava na glas onih koje navodno zastupaju, „Savremeni pogledi" su iznevjerili svoju prvotnu nakanu poboljšanja položaja interesne skupine koju zastupaju. Razlog leži u poziciji iz koje se govori jer „neka su povlaštena mjesta diskurzivno opasna. Posebice je praksa govorenja privilegiranih ljudi za ili u korist manje privilegiranih osoba zapravo rezultirala (u mnogo slučajeva) povećanjem ili osnaženjem potlačenosti grupe za koju se govori" (Alcoff, 1991-1992: 7). Obraćanjem čitateljima ruši se barijera između časopisa i recipijenta. Časopis postaje otvoreni sustav kojemu su čitatelji potrebni kako bi djelovao na vanjski svijet – zbog toga je, uostalom, i pokrenut. Uredništvo „Pogleda" govorilo je *o* i *za* svoje istomišljenike, ali nije im dalo priliku da govore sami. Časopis je jamačno isprovocirao mnoštvo što pozitivnih, što negativnih reakcija, ali nije ustanovio rubriku čitateljskih pisama. „Savremeni pogledi" čitateljstvu omogućuju autoritet književnih i znanstvenih činjenica, ali mu ne nude javni forum, tribinu za njegovu demokratsku participaciju i konverzaciju u javnoj sferi. Obraćanja korisnicima

iza kojih bi uslijedio njihov odgovor omogućila bi uredniku zauzimanje pozicije moći iz koje može usmjeravati svoje recipijente i ponovno ih „umrežiti"[307]. Izostanak dvosmjerne komunikacije objašnjavam Berkovićevom željom da izbjegne populizam i zadrži razinu (stoga ni recepcija časopisa nije masovna). Također mi se razvidnim čini i mogućnost nadvladavanja vanjskih okolnosti: odlaskom u Otočac Berković tehnički nije mogao kontinuirano pratiti čitateljska pisma, a itinerar kratkotrajnih dolazaka u Brod ionako mu je bio prenatrpan. Sinergija svjesno odabrane odluke i nametnutih okolnosti ispriječila se ispred mogućnosti čitateljskoga odgovora na pisanje časopisa. Za razliku od običnoga čitatelja, onaj privilegirani, kritičar, vlasnik ili urednik konkurentskoga časopisa, uvijek je svoju reakciju na pisanje „Savremenih pogleda" mogao oblikovati u javnoj sferi, jasno i glasno.

2.8.3. Recepcija povlaštenih čitatelja

Čitateljev angažman prilikom recepcije književnoga djela općepoznat je postulat. Teorija recepcije, sazdana na filozofskoj utvrdi hermeneutike, u fokus svoga zanimanja postavlja odnos čitatelja prema književnomu djelu, zapravo ga uvodi kao ravnopravnoga člana u trijadu autor / djelo / čitatelj (kasnije se pojam širi na publiku). Jauss barata pojmom „horizonta očekivanja", odnosno čitateljeve presumpcije prihvaćanja novoga djela na

[307] Prema McLuhanu (2008) izum tiskarskoga stroja fragmentirao je društvo. Konzumacijom knjiga u privatnosti čitatelji su se otuđivali od okoline i društva. Svojevrsnu restauraciju predguttenbergove kolektivističke ere nudi cyber stvarnost naše suvremenosti: internet stapa tiskani tekst i elektroničke masmedije, a brza razmjena informacija i širenje znanja zorno su predstavljeni krilaticom o svijetu kao globalnomu selu.

temelju ranijega iskustva. Wolfgang Iser tvrdi da je za čitateljevu istinsku participaciju u tekstu nužno potisnuti vlastiti doživljajni svijet. Supresijom osobnoga iskustva on dobiva moć stvoriti priču u interakciji sa zapletom. (Već je Iserov uzor Ingarden od književnoga djela tražio nadopunu, „konkretizaciju", a time i angažman čitatelja, njegovu involviranost u tekst.) Stanley Fish čitatelja dovodi u poziciju „stvaranja i konstruiranja" značenja teksta, no, kako dobro zamjećuje Jusdanis (1991: 124), samo na području interpretacije: Fish se ne dotiče medijacije na književnome tržištu, iako stvara „interpretativnu zajednicu" koja kao krajnji arbitar pridjevanja značenja tekstu raspolaže zajedničkim strategijama pisanja (ne čitanja) (Fish, 1980). Ono na što proizvođač bilo kojega diskursa ne može utjecati je reakcija njegove publike. Budući da je višeglasje implicite ukodirano u svaku diskurzivnu strukturu, ono se može pobuditi različitim načinima kako prezentacije tako i odčitavanja iste strukture. U svakome je slučaju za teoretičare recepcije odgovor recipijenta nužan, a njegov je izostanak pošiljatelju najgora kazna. Ako je djelo poruka, a prema McLuhanu to je svaki medij (2008: 13-24), ukoliko bi reakcija receptivne zajednice izostala, to bi značilo da poruka (djelo) nije imala nikakvoga odjeka. Kad je riječ o „Savremenim pogledima" od čitatelja (običnoga i povlaštenoga) se očekuje povećana involviranost kao nužan preduvjet njegova razumijevanja pročitanoga uslijed Berkovićeve nemogućnosti artikuliranja svega što bi želio reći, pogotovo ne na način na koji bi to htio učiniti.

Inzistiranje na recepciji, i unutar nje, polemikama ili bibliografiji, tj. onim u osnovi rubnim, perifernim dijelovima tekstnoga tkiva „Savremenih pogleda" potvrdilo je premisu o kolektivnoj proizvodnji časopisa. Iako najvažniji, urednik nije njegov jedini tvorac, proizvođač čitateljeva užitka u tekstu. Časopis je kolektivna invencija, njegova energija koja danas djeluje na nas nije akumulirana samo u trenutku stvaranja nego i u brojnim povije-

snim refiguracijama: u svakome su odsječku povijesnoga vremena „Savremeni pogledi" mogli značiti nešto drugo. Uspostavom novoga društvenog sustava iznova se postavljaju kontingentne povijesne okolnosti, a nova konstelacija može i ne mora više smatrati „Savremene poglede" subverzivnim. Recepciju „Savremenih pogleda" pratim u dva odsječka vremena, prvi se podudara s vremenom izlaženja časopisa, dok drugi predstavlja pogled s distance, od kraja 1950-ih naovamo (uz dva usputna spominjanja urednika Berkovića, 1940. i 1948.).

2.8.3.1. Prosudba u vlastitome vremenu

U vlastitome se vremenu recepcija časopisa odvijala u četiri jakosna dosega, slična koncentričnim krugovima: lokalni (Slavonski Brod), nacionalni (Vinkovci, Zagreb, Bjelovar), državni (Beograd, Banja Luka, Sarajevo) i europski (Prag, Pariz), posljednji kao dokaz njegove snažne penetracije u „svijet". Čimbenik mjesnosti u prikazima brodskih, hrvatskih, kraljevinskih ili europskih tiskovina nije razlikovan: ukoliko promiču istu ideologiju, kritike su prilično slične. U naklonjenim su kritikama afirmativna uporišta veoma slična, dok suprotstavljeni tabor uvijek ističe iste propuste, slabosti, nedosljednosti i zastranjenja. Stoga su i recepcijski napisi ovoga prvog razdoblja razdijeljeni u pro- i kontra tabor.

2.8.3.1.1. Afirmativna recepcija istomišljenika

Prvi meni poznat tiskani medij koji se osvrnuo na pisanje „Savremenih pogleda" je dosad nespominjani „Vinkovački tjednik". Već 26. siječnja 1935. u ovoj je lokalnoj tiskovini objavljen članak *„Savremeni pogledi"* (X: 4: 4). Ton kojim je napis prožet prije sliči objavi kojom se pozivaju budući suradnici i

pretplatnici, nego reakciji na primljen časopis: „Potreba jedne revije književnoga, umjetničkoga i popularno-naučnoga sadržaja, koja bi oko sebe sakupila sve naše slavonske napredne intelektualce, davno se osjećala. Radi nepovezanosti naših mnogih kulturnih radnika, događalo se, da je svaki ozbiljan rad donio jalovu bilansu, i mjesto da su naše vrednote notirale na kulturnoj burzi, bilo je obratno, svaki pokušaj radi malograđanskih perspektiva je brzo likvidirao i nikakov napredak nismo mogli zabilježiti u ovoj našoj mrtvoj slavonskoj sredini, gdje cvate reakcija u svim mogućim varijacijama, kao nigdje. Međutim, nakon dugoga vremena, uspjelo je jednoj grupi naprednih ljudi Broda, Vinkovaca i Osijeka, koji ozbiljno i zrelo promatraju našu situaciju, koji kritičkim očima ocjenjuju slavonske prilike, pokrenuti jednu reviju 'Savremeni pogledi' kao refleks svojih nastojanja, nadajući se, da će naći opravdanoga razumjevanja u našoj publici. 'Savremeni pogledi' treba da budu reflektor, koji će raspršiti maglu nad našim progresom i otvoriti vrata radu i kritici" (ibid). Posve je moguće da je i u ovome prvom dijelu teksta riječ o neznatno prerađenoj „deklaraciji"[308] kojom je „redaktor" popratio pokretanje časopisa. Za sljedeći odlomak autor članka izrijekom kaže da navodi Berkovićeve riječi iz programskoga članka u kojemu se on distancira od „regionalizama" i „folklora", „kritički" gleda i na prošlost i na sadašnjost. Autor teksta već i takav najavni letak drži dobrom preporukom za čitanje. Nakon pohvale ne preostaje mu drugo nego da pobroji priloge objavljene u prvome broju „Savremenih pogleda", cijenu i načine plaćanja, a nije izostavio ni broj računa.

[308] Upravo iz ovoga članka saznajemo o postojanju programskoga letka koji je Berković razaslao pretpostavljenim simpatizerima. Odlomak (pretpostavljam da je letak ipak bio dulji, da je u „Vinkovačkome tjedniku" donesen samo njegov dio) iz proglasa citiram u poglavlju *Okolnosti pokretanja časopisa.*

Uredničke postava „Vinkovačkoga tjednika" je do sredine 1935. bila izrazito blagonaklona prema „Pogledima", pa su u listu objavljena čak tri veoma pohvalna osvrta. Ovaj je tjednik prilično usamljen[309] primjer tiskovine koja je promovirala[310] „Savremene poglede" (i njihova urednika). Sljedeća pohvala „Vinkovačkoga tjednika" (X: 13: 4) koncipirana je po istome modelu kao prethodna, osim što je njezin uvodni dio bitno kraći, ali jednako euforičan: „Nada, koju smo polagali u g. Josipa Berkovića kao glavnog urednika 'Savremenih pogleda', nije nas prevarila. Treći broj ove izvanredne revije, obilat sadržajem književnosti, nauke i umjetnosti, referatima i kritikama, jasan je dokumenat shvaćanja njegovih saradnika. 'Savremeni pogledi' će bezuvjetno i nadalje ostati jednom potrebnom revijom, za kojom zaostaju mnogi listovi Zagreba i Beograda" (ibid).

Vrsni marketinški stručnjaci znaju da ne treba mijenjati dobitnu kombinaciju, tako je i autor prikaza 5. broja „Savremenih pogleda" u „Vinkovačkome tjedniku" (X: 23: 3) zadržao već iskušanu formulu: prvo pohvala, a potom nabrajanje svih objavljenih priloga: „O sadržaju ovoga, kao i svakoga pojedinoga, broja može se govoriti samo pohvalno. Ustrajnim radom svojih saradnika postali su 'Savremeni pogledi' prvim i najjeftinijim, a opet najboljim, pokrajinskim mjesečnikom naše države. 'Savremene poglede' preporučujemo svim čitaonicama i bibliotekama. Svaka

[309] Afirmativnim se pregledima četiriju brojeva oglasio i beogradski „NIN", no bitno suzdržanije, kako će se vidjeti, a „Brodski glasnik" nije izlazio dovoljno dugo da bi se profilirao u jači lobistički punkt „Savremenih pogleda".

[310] Naime, izuzev prikaza pojedinih brojeva „Savremenih pogleda", „Vinkovački tjednik" najavio je (X: 22: 2), a potom i komentirao (23: 2) Berkovićevo predavanje o Villonu, objavio dva teksta preuzeta iz „Pogleda", o Čehovu (13: 2-3) i Tolstoju (25: 2-3) a čini se da im je „ustupio" i svoju prevoditeljicu za ruski jezik, Vinkovčanku Nadu Sremec.

bolja knjižara ima 'Savremene poglede'! Čitajte i širite ovaj mjesečnik! Pretplatite se! Pišite odmah!" (ibid). Međutim, promjenom urednika i imena u ljeto 1935. časopis prestaje s gorljivim klicanjem „Savremenim pogledima". Posljednji prikaz „Pogleda", u tjedniku koji se tada zvao „Vinkovački branik" (I: 17: 4), jedini je neutralan,[311] sveden samo na popis autora i naslova članaka u 10. broju. Od toga trenutka Berković više nema reklamni punkt u Vinkovcima.

Samo nekoliko dana nakon prvoga teksta iz „Vinkovačkoga tjednika", 1. veljače, u banjalučkome je „Razvitku" (II: 2: 31-32) objavljen osvrt na novopokrenuti časopis „Savremeni pogledi". U njemu se prvo citira dio uvodnika o potrebi angažiranja novih suradnika, a potom hvali pravilno odabran smjer nove revije kao dobrodošao aktivizam uz najavu pomoći – na taj je način časopis trajno stekao Berkovićeve simpatije i mjesto u sve četiri bibliografije koje su donijeli „Savremeni pogledi" (I: 3, 5, 6-7; II: 4). Iako je u svome prvom reaktivnom impulsu autor članka potpisan inicijalima B. Č. prilično ispravno shvatio kamo Berković tendira, od obećane pomoći „Razvitka" (ibid: 32), „i perom i djelom", čini se, nije bilo ništa, ukoliko se ona nije sastojala u dijeljenju suradnika čiji su identiteti, barem zasad, ostali neotkriveni. Naime, na stranicama časopisa u brojevima koji su uslijedili nema spomena o „Savremenim pogledima", njihovu uredniku ili suradnicima.

Pozitivnu, makar djelomice rezerviranu recepciju beogradskih „Nedeljnih informativnih novina", Berković je, kako je već spomenuto (Blažanović, 1993: 199), isprovocirao sam: ohrabren kvalitetom trećega broja i želeći steći zaštitnika od učestalih

[311] Nešto manje od mjesec dana (16. studenoga 1935.) nakon posljednjega pregleda „Pogleda", „Vinkovački branik" postaje „Hrvatski branik". Pod palicom novoga urednika „Savremenim pogledima" su zauvijek zatvorena vrata u taj tjednik u kojemu se sve više osjeća odbojnost prema Rusiji i komunizmu, da bi nedugo zatim postao proustaško glasilo.

napada na časopis, on šalje primjerak Jovanu Popoviću, što je bila uobičajena praksa. „NIN" je popratio kritikama sveukupno četiri broja „Savremenih pogleda", br. 3 (I: 8: 7), 4 (10: 8), 5 (12: 7) i 8-9 (26: 7). Zabranjeni broj 6, kasnije pretvoren u dvobroj 6-7, Jovan Popović je elegantno prešutio. Veći dio svih prikaza čini nabrajanje sadržaja pojedinoga broja uz mjestimične vrijednosne sudove. Jovan Popović afirmativno piše o kratkome tekstu koji je Gidea, velikoga umjetnika koji je napokon odabrao stranu, portretirao u nekoliko crta (10: 8), ali ne može prešutjeti da je Berković „suviše afirmativan prema Hugu, tom velikom oportunisti" (12: 7). Štedljiv je i odmjeren i kad je riječ o ocjeni časopisa u cijelosti. Ipak, odrednicu „ovaj simpatični provincijski list, jedini u svome kraju (...) ne sasvim određena stava" (8: 7) iz prvoga prikaza infiltracijom svoga kruga suradnika Popović je u prikazu dvobroja 8-9 promijenio u kvalifikativ „ovaj zasad najbolje uredjeni naš napredni časopis" (26: 7). U strogo kontroliranim uvjetima, odnosno hiperprodukcijom „naprednih" tekstova, Popović i suradnici koje je doveo u „Savremene poglede" uspjeli su frizirati sadržaj u skladu s očekivanom kritikom, slično namještanju rezultata istraživanja.

Još jedan „bratski" časopis, „Pregled" (prema oštromu pisanju „Nedjelje"), čitateljima ukazuje na sadržaj dvobroja 8-9 „Savremenih pogleda" te kao raritetan prilog ističe govore književnika na pariškome kongresu „koji dosad uopće nisu kod nas bili objavljeni" (II: 16: 8).

„Savremeni pogledi" ušli su u obzor dvaju lokalnih listova: „Brodskoga glasnika"[312] i „Istine". Nezavisni „Brodski glasnik", promotor komunalnoga i kulturno-prosvjetnoga napretka grada,

[312] Podvlačim iznimno kratak vijek „Brodskoga glasnika": izašla su samo dva broja. Zbog afirmativnoga odnosa prema „Savremenim pogledima" ne isključujem mogućnost da bi prikaza pojedinih svezaka ili tekstova iz „Pogleda" u njemu bilo više, da je potrajao.

u prikazu čuvenoga dvobroja 8-9 prvoga godišta „Savremenih pogleda" (I: 1: 4) prepoznaje općevrijedan sadržaj književničkih govora kongresa u Parizu, uz koji podvlači za domaće prilike „naročito znatnu" (ibid) reportažu g. Repića o vrpoljačkome „čudu" te hvali „tehničku opremu i birani sadržaj" (ibid) časopisa.

Prilično naklonjena prema „Savremenim pogledima" je i seljačka „Istina". U prikazu 10. broja „Pogleda" (I: 13: 4) argumentirano se govori o velikome broju članaka: portret Henryja Barbussea ocjenjuje se lucidnim, iako je u njega zalutala posve nepotrebna i nejasna konstatacija o dolasku do slave putem alkohola, dok Barbusseov govor s kongresa književnika u Parizu odlikuju „odlično opažanje i visoka književna rutina" (ibid). Matijaševića se točno locira „na jednom književnom pravcu" na kojemu je „našao pravi izražaj svome stvaranju" (ibid), podvlači se sličnost Đorđevićeva i Krležina viđenja Vojnovićeve *Dubrovačke trilogije*, dokumentiranima i korisnima ocjenjuju se studije o Mičurinu i privrednoj krizi u Americi. U načelno dobrim književnim kritikama list ovakvoga profila ne može se složiti s Berkovićevim viđenjem sela i seljaka u Siloneovoj *Fontamari*, a krajnjim stupnjem odstupanja od norme proglašen je Tomićev linorez („kao i neki dosadašnji prilozi") nazvan „umjetničkim ekscesom" (ibid). „Istina" se dobronaklono dotiče i teksta iz „Savremenih pogleda" koji je doživio samostalan osvrt, Berkovićeve *Tragedije hrvatskog Preporoda*. Tekst spominje Raymond Warnier[313] u časopisu „Le Monde Slave"[314], a lokalni tjednik prenosi Warnierovu tvrdnju o

[313] Warnier je nedugo prije objavljivanja teksta *Illyrisme et nationalisme croate* obnašao dužnost ravnatelja Francuskoga instituta u Zagrebu, a radio je i kao lektor na Hrvatskome sveučilištu.

[314] Brojevi časopisa za lipanj i srpanj 1935. posvećeni su ilirizmu; lipanjski broj sadrži rasprave: Radojković, *Francuska javnost i ilirski pokret*; Barac, *Kritičke studije o književnosti ilirizma*; Šišić, *Jedan predilirski pokušaj, Šporerove novine*; Stranjaković, *Suradnja Hrvata i Srba u g. 1848.-1849.*; Novak, *Ilirski pokret u*

Berkovićevu, ponešto pretjeranomu, „pokušaju da se stvari objasne otvorenije" („Istina", I: 12: 3), odnosno, da se ilirizam tretira kao problem sa socijalnim predznakom (Berković kroz tekst provlači tezu o ilirizmu kao reakciji na posezanja austrougarske buržoazije za hrvatskim prostorima kako bi razdiobom novoga plijena primirila duhove u vlastitoj državi).

Još je samo jedan tekst izdvojen iz prirodne cjeline „Savremenih pogleda": anonimnomu je autoru u „Putovima" Zogovićev prikaz Njegoševe poetike brendiranja vlastitih predaka „zanimljiv po jednom novom načinu, na koji treba tumačiti događaje i ljude iz naše prošlosti" (III: 1: 3). Ipak, portretiranje crnogorske nacionalne veličine kao mistifikatora koji izmišlja „povijest" kako bi udobrovoljio narod i izbjegao ustanak nije se moglo svidjeti nepotpisanomu novinaru „Putova". Stoga uvijeno spominje informativne propuste koji „ne umanjuju značaj principijelnog piščevog stava i tumačenja" (ibid), odnosno, svodi tekst na piščevu interpretaciju povijesti i Njegoševe uloge u njoj.

Čini se da su za recepciju časopisa u „Glasu Bjelovara" i afirmativan prikaz dvobroja 8-9/1936. (II: 38: 4) „odgovorni" bjelovarski suradnici[315] „Pogleda" koji su na različite načine gravitirali ovomu gradu. Gotovo svi su prilozi u tekstu razvrstani prema

Dalmaciji; Skok, *Ilirski pokret i Francuzi*; Tropsch, *Njemački utjecaji na Ilirce i njihove preteče*; Deanović, *Mazzini i ilirski pokret* i Donath, *Siegfried Kapper i južni Slaveni*; u broju za srpanj objavljen je Wollmannov tekst *Čehoslovaci i ilirizam* te Warnierov *Illyrisme et nationalisme croate*.

[315] U „Savremenim pogledima" surađuju tri bjelovarska autora, dvojica rođenjem, Mato Lovrak (Veliki Grđevac kraj Bjelovara) i Milan Selaković, i jedan silom prilika: vrijeme je to bjelovarske životne epizode (1931.-1940.) Drage Gervaisa. Čini se, da su uslijed angažmana barem jednoga od njih „Savremeni pogledi" svoje cirkulacijsko polje proširili na Bjelovar, a da su prikazani baš u ljevičarskome „Glasu Bjelovara" nimalo ne čudi, znajući za lijevu orijentaciju Gervaisa i Selakovića.

plus / minus šabloni: bez detaljnih objašnjenja proglašavaju se „slabim" („slabijim", „ne puno boljim") ili „uspjelim" („vrlo uspjelim") (ibid). Nešto „opipljiviji" stav čitamo iz ukazivanja na „vrstan polemički članak J. Berkovića 'Hrvatska, Španija i mir'; Berković bi uopće trebao da se više pozabavi registracijom kult. i nekulturnih događaja kod nas, jer je spreman svojom konciznom i stvarnom kritikom, te polemikom, i rado se čita" (ibid). Konačna preporuka časopisa bez rezerve svrstava „Glas Bjelovara" u tabor pristalica „Savremenih pogleda": „Ovaj napredni, antifašistički kulturni časopis treba preporučiti na svakom mjestu i čitati ga. Već je navršio treće tromjesečje druge godine svog redovnog izlaženja i svoje pravo na opstanak opravdao je i potvrdio kvalitetama svog rada, kakove se rijetko nalaze u provincijalnim prilikama naše književnosti" (ibid).

Među pohvalne je reakcije zalutala i veoma kratka vijest objavljena u „Jugoslovenskoj pošti" (VI: 1728: 7). U njoj se, bez provokacije, podvlači zacrtan integrativni karakter budućega mjesečnika, kojega će uređivati gimnazijski profesori. Krivo najavljeni „Novi pogledi" iz perspektive srpskoga („jugoslovenskoga") glasila vjerojatno su se činili savezničkom tiskovinom do trenutka spoznaje o iznevjerenim očekivanjima.

U svjetlu znanja da „Savremeni pogledi" nisu prečesto dobivali pohvalne prikaze čudi izostanak bilo kakve Berkovićeve reakcije u časopisu prema „Brodskomu glasniku", „Pregledu", „Istini", „Glasu Bjelovara" te, napose, prema „Vinkovačkomu tjedniku". Iz tvrdnje o njegovoj potpunoj ignoranciji sebi sklonih glasila može biti izuzet „Razvitak" čija su čak četiri broja prezentirana u bibliografijama „Savremenih pogleda", unatoč obećanomu pa iznevjerenomu angažmanu ovoga mjesečnika. Možda potencijalno velika, ali u praksi ne osobita, naklonost i podrška „NIN-a" nije rezultirala prečestim spominjanjem ovoga tjednika, ali je polučila širom otvorena vrata „Savremenih pogleda" svim Popovićevim

pulenima, a sam Berković prometnuo se u Popovićeva odvjetnika, i to ne jednom, o čemu u sljedećemu poglavlju.

2.8.3.1.2. Desničarske i klerikalne kritike

Na drugoj su strani „medalje", onoj manje sjajnoj od simpatizerskih veličanja, napadi na „Savremene poglede", najčešće iz „tabora" desničara i klerikalaca. Za razliku od prešućivanja tiskovina koje su besplatno reklamirale „Savremene poglede", Berković je na napade i insinuacije najčešće reagirao vrlo žučno[316].

Prve dvije provokacije iz protivničkih tiskovina rezultirale su Berkovićevim jednokratnim odgovorom nakon čega je prestala „razmjena argumenata". Prvoga dana veljače na stranicama desničarskoga tjednika „Obzor" (LXXVI: 27: 3) mogla se pročitati kratka, nimalo poželjna, reakcija na pojavu časopisa „Savremeni pogledi" u javnosti, za koji se pogrdno kaže: „Izdavači su neki profesori ovdješnje realne gimnazije. Cilj je ovog lista da širi jugoslavensku ideju medju djacima, a i medju drugim čitačima" (ibid). Ovakav doček, predstavljanje „Pogleda" kao projugoslavenskoga ideološkog punkta, napose među omladinom, Berković je doživio kao tešku objedu. Od toga će trenutka na spomen „Obzorova" imena reagirati s gotovo opipljivom netrpeljivošću. Silan animozitet koji je stvorio prema ovomu dnevniku jednakom će silinom ispoljavati do kraja izlaženja „Savremenih pogleda", a svaki će „Obzorov" suradnik automatski gubiti na vrijednosti u njegovim očima i biti upisan na njegov „indeks"[317].

---

[316] Kako bi slika recepcije „Savremenih pogleda" iz oponentskih redova bila cjelovita, unutar ovoga poglavlja bit će obrađene i polemike u koje se Berković upustio isprovociran pojedinim napadačkim člancima.

[317] S druge strane, u „Poglede" su dobrodošli svi kritičari „Obzora", poput Ive Ladike, koji se na knjigu *Strani i Domaći* Ive Hergešića (I: 4: 122-123)

Uslijedio je napad klerikalne „Nedjelje" (VII: 6: 3) koja se, u kontekstu žestokoga obračuna sa zagrebačkim „Pregledom" dotaknula i drugih dviju revija „pravovjernih marksista", Durmanova „Književnika" i „Savremenih pogleda", za koje kaže: „Ti listovi su vrlo slabi, ali ih marksisti ipak dosta čitaju, kad nemaju boljih" (ibid).

Već u sljedećemu broju „Savremenih pogleda" Berković prvo citira (prilično točno) oba napada na svoj časopis da bi potom čitateljima objasnio svrhu zbog koje su napisi nastali, prokazuje namjere obojice napadača: prvome je cilj omalovažiti nastojanja uredništva („neki đački listić"), a drugi ih žele „ocrniti pred vlastima" (I: 2: omot/2). S obzirom na utrošene riječi, vrijeme i trud da se obrani od dviju optužbi, čini se da je Berkoviću manje smetalo naglašavanje marksističkoga profila časopisa (od kojega se ogradio, ali ne s prevelikim žarom) nego podcjenjivanje njegove ozbiljnosti i kvalitete.

Prilično žestok udarac „Savremenim pogledima" upućuje Vilko Rieger (1935: 186-187) u „Hrvatskoj smotri". Nakon početnoga prozivanja provincijalca koji se drznuo konstatirati da su naklade zagrebačkih revija premale, a da im je duh, u usporebi s europskim, provincijski, uslijedilo je ismijavanje Berkovićeve provincijske utopije o izdavanju kvalitetnoga časopisa i izvan Zagreba. Rieger optužuje Berkovića za „kojekakav" sadržaj prvoga broja „Savremenih

obrušio ponajprije zato što je Hergešić pisao za omraženi list. Prigovorio mu je obzorašku, skupljačku profilaciju građe koju ne zna iskoristiti pa piše prekratke, neosobne tekstiće, prepune biografije ili općepoznatih činjenica, a svi zajedno čine knjigu lišenu smjera i osobnoga tona. I to Ladika tvrdi o osnivaču Katedre za komparativnu književnost, poznatomu komparatistu, koji je upravo tih godina usvojio tada svjetski poznatu baldanspergerovsku metodu poredbenoga proučavanja književnosti. Bio je dakle, bitno ispred svoga vremena, koje je zaziralo od stranih utjecaja bilo kakve vrste, bojeći se da će ti utjecaji umanjiti i estetsku i nacionalnu (shvaćenu u smislu identiteta, hrvatstva) komponentu djela.

pogleda", ponajprije tekst Stanislava Gradskoga o Europi i Rusiji, koji se ističe „neozbiljnošću i šaljivošću" (ibid) jer Rusiju slika kao oazu mira i prosperiteta, sklonu suradnji sa zapadnom Europom. Potom izdvaja prenahvaljen roman Milke Žicine te Tadijanovića, zalutaloga u časopis stvaran u duhu „marpsističkog[!] frazerstva" (ibid). Zanimljivo je da Berković ni jednom riječju ne uzvraća na ovako žestoku kritiku.

Osvrćući se na tematski broj časopisa „Le Monde Slave" u kojemu se Raymond Warnier referira na Berkovićev tekst *Tragedija hrvatskog Preporoda* Ivo Ban („H. smotra" III: 12: 581-582) Warnierovo uzimanje u obzir „Savremenih pogleda" pripisuje nesnalaženju stranca koji pojedinim pojavama pripisuje preveliku pažnju: „Tako na pr. spominjati 'Savremene poglede' (Brod) i njihovo prazno marksističko mišljenje o hrvatskom preporodu ispada smiješno" (ibid: 582). Kako Berković nije držao potrebnim osporiti Banovo dociranje čini se da mu ono nije naročito smetalo.

Brodska „Jugoslavenska sloga" (IV: 50: 2-3) kroz podrugljivu prozivku pojedinih priloga u posljednjemu broju „Savremenih pogleda" u 1935. traži i „pronalazi" „marksističke fraze" kao jedinu njihovu odrednicu, a generalnu ocjenu časopisa trokratno formulira kao „prikrivene izvjesne političke tendencije" (ibid), potom „prikrivenu ljevičarsku propagandu" (ibid) i, naposljetku, „izvjesnu propagandu" (ibid). Drugi je dio prikaza nepotpisani autor posvetio osporavanju nužnosti vlastitoga izlaženja koju su proglasili „Savremeni pogledi", ukazivanju na trendovsku prirodu časopisa, pobijanje kredibiliteta ljudi koji djeluju oko njega te antipreporuku za njegovo čitanje kojom želi djelovati na građansku savjest i intelekt svojih čitatelja:

„Uredništvo izjavljuje u poslednjem dvobroju da je njihov časopis postao kulturna potreba naše sredine. Mi ne vjerujemo da naša sredina želi njihovu 'savremenu' kulturu, da želi stvaranje nereda i haosa. Časopis je, kako po svemu izgleda, nastao

kao potreba nadobudne gospode koja se majmunski povodi za stranom 'socijalnom' modom i koja papagajski ponavlja otrcane fraze. Oni neiskreno govore o bijedi, dok sami žive siti i zadovoljeni. Njima nije do sređivanja prilika i ublažavanja bijede nego do izvjesne propagande. Sve to njihovo pričanje o bijedi je obično brbljanje i obični socijalni 'kič', na koji se tako oštro okomio u ovom dvobroju prof. Berković. Časopis toplo preporučujemo svima onima koji ne žele dobro sebi, svojoj djeci i svom narodu, svima onima koji više vole rušenje nego sređivanje i koji više cijene intelektualnu perverziju nego istinu i logiku" (ibid).

Unatoč ovako izazivačkoj kritici, Berković (opet) nije reagirao. Moćna senatorska zaštita natkriljena nad novinama spriječila ga je da odgovori istom mjerom. Osim toga, lokalni moćnik bez problema mu je mogao prouzročiti još veće probleme s ionako rigoroznom brodskom policijom. Vođen interesima „Savremenih pogleda" Berković je mudro prešutio.

Riječ je o zauzimanju pozicije (isto vrijedi i za prešućene odgovore Riegeru i Banu) prilikom ulaska u kulturalni odnos: svaka zainteresirana strana stupa u interakciju koju Boris Buden zove „ratom pozicija" (1998: 8). Kao posljedica nezavidna položaja u kojemu se našao, Berkovićeva je uređivačka politika eklatantan primjer djelovanja hibridizacije: svjestan da izravna konfrontacija ne bi donijela odgovarajuće rezultate, on prilazi svojevrsnomu „omekšavanju protivnika":

„Umjesto da ih s pozicije njihove isključene izvanjskosti frontalno napadne, hibridizacija omekšava čak i one najrigidnije identitete u njihovoj najtvrđoj jezgri, tjera njihove mehanizme isključivanja da se zablokiraju u svojim vlastitim proturječjima i aktivira njihov potisnuti inkluzivistički potencijal."[318]

[318] Buden, Boris, *Prihvatiti rizik krivnje*, http://eipcp.net/transversal/0902/buden/hr (14. 08. 2013.)

Dolazimo i do pravih, dvosmjernih, višekratnih polemika koje su se vodile na stranicama „Savremenih pogleda". Polemički diskurs star je koliko i riječ: od pamtivijeka su ljudi ispoljavali razlike u mišljenju, dokazujući svomu oponentu da su baš oni u pravu i da onaj drugi misli krivo. S tim u vezi je i usvajanje jednoga tipa autoriteta i sustava mišljenja (Greenblatt, ²2005: 5-9). Sve što dalje slijedi, svaka interakcija s okolinom i drugim pripadnicima zajednice, zapravo je omjeravanje argumenata usvojenoga autoriteta i Drugoga.

2.8.3.1.2.1. Sukob s Ladislavom Žimbrekom

Nekoliko „razmjena mišljenja" zabilježenih na stranicama „Savremenih pogleda" zaslužuju ime polemika, poput žustre Berkovićeve prepirke s Ladislavom Žimbrekom, urednikom „Književnih horizonata", potom s autorom koji se u sarajevskoj „Svijesti" potpisuje kao Phylax te s anonimnim napadačem iz „Hrvatske straže".

Polemika Berković-Žimbrek vodila se ubojitim oružjem, zaoštrenim riječima, a njezini su „plodovi" čitateljima bili vrlo „sočni". Povijest sukoba njezinih glavnih aktera Josipa Berkovića i Ladislava Žimbreka datira u vrijeme Berkovićeve suradnje[319]

[319] Nakon prestanka suradnje u „Hrvatskoj reviji" Berković je objavio nekoliko tekstova u „Književnim horizontima" tijekom 1934. i 1935. Tekstova je pet: *Egon E. Kisch: Tajna Kina* (I: 6-7: 159-160), *Postanak romana I, II* (I: 6-7: 146-149; 8-9: 186-188), *Slikarska izložba u Veneciji (Bienale u Veneciji)* (I: 10-12: 236-237), *Kazalište u Parizu (pismo iz Pariza)* (II: 1-2: 14-17) i *Tri francuska romana đačkih uspomena* (II: 5: 133-134). Prema Stjepanu Blažanoviću (1993: 171) Žimbrek je intervenirao u Berkovićev esej o Molièreu, što nije moguće, budući da taj tekst nikada nije objavljen u „Književnim horizontima". Branka Škalabrin (1984: 13) tvrdi da je Žimbrek prvo prepravljao tekst o izložbi u Veneciji, a potom je intervenirao (riječ tragedija mijenjao je riječju drama, čime je narušio smisao) u

u „Književnim horizontima". Već prilično zategnutu atmosferu pogoršao je Josip Berković kad je, kako je već spomenuto, u *Pregledu revija*, veoma oštro prozvao Žimbreka (I: 11-12: 300) zbog tona i argumenata kojima je napao „NIN" i njegova urednika Popovića. Žimbrekovo nazivanje urednikâ ovoga časopisa, „N. N. i S. P.", „nepoznatim veličinama", „famoznim urednicima" i „beogradskim književnim nepoznanicama" (ibid) za Berkovića predstavlja kulturni skandal.

Čangrizavi mu je Žimbrek zbog toga nalijepio etiketu „'Ninov' odvjetnik s tuđom glavom" (1936: omot/3.). Sujetan po prirodi, on se osjetio uvrijeđenim i time što je Berković „iz obilata sadržaja toga broja (od 64 strane!)" (ibid) izdvojio samo dva priloga (i to takva da je mogao uputiti „žalac"[320]).

Odgovor je uputio sam Jovan Popović, i to sa stranica „Savremenih pogleda" koje je iskoristio kao tribinu za rješavanje svojih sukoba. Na kraju teksta o dužnosti književnika (II: 2-3; 43-47) on proziva zamućene „Književne horizonte" i Žimbreka te ismijava njegovu ideju o mogućim uredima koji bi davali

članku o pariškim kazalištima. U rukopisnoj ostavštini autorica je pronašla dokument, naslovljen *Izjava*, s nadnevkom „1.01.1935. Ovo je prekriženo, a stavljeno je: datum pred izlazak lista" (ibid: 210). Dokument je morao doći do Žimbreka, jer je on „2.01." (1935.) Berkoviću napisao „kartu" u kojoj tvrdi da su u tekstu ispravljene jezične pogreške, ali „ne govori o drugim grubim intervencijama u vezi s tim člankom" (ibid). Posljednji Žimbrekov „prijestup" bio je neovlašteno potpisivanje Berkovićeva imena pod Manifest Društva mladih književnika, kojemu je bio pokretačem (ibid: 13, 210). Autorica također spominje još jedan nesačuvani „satiričan feljton" nazvan *Ekselencija Žimbrek. Radosti i žalosti urednika Kimpakla* u kojemu se Berković ruga sa Žimbrekom (ibid). Nakon svega prestala je Berkovićeva suradnja u „Književnim horizontima".

[320] Žalac se sastojao u Berkovićevu problematiziranju odabira autora članka o Rollandu: prema njemu to nije smio biti Slavko Ježić, zbog neodgovarajućega „stava" (ideološki oponent) prema francuskomu književniku.

legitimaciju književnicima jer ih se namnožilo puno nepismenih – umjesto toga aludira na njihovu savjest. Kao da to nije bilo dovoljno, u travanjskome je broju „Horizontima" odgovorilo i uredništvo „Savremenih pogleda".[321] Smirenijim tonom no što je bio Žimbrekov dokazuje se da Berković više nije urednik „Savremenih pogleda". Međutim, tek je to raspalilo Žimbreka: u svibanjskome je broju na više od stranice teksta (1936a: omot/2-3) uzbuđeno i izvan kontrole napadao i vrijeđao, ispaljivao ubojite verbalne salve na Popovića, Berkovića i „Savremene poglede", dobrim dijelom rekapitulirajući svoj prethodni tekst: „Savremene poglede" zove „provincijalnim listićem" i „smušenim listom", Berkovića „urednikom bez svoje glave", a Popovićevo ime varira na više načina i dodaje mu podcjenjivačke atribute: „taj tužni Jovo", „famozni Jovan Popović", „Popovići Jovani" (ibid: omot/2), „Jovo-Jovan Popović" (ibid: omot/3). Svoju sumnju u identitet „novoga" urednika „Savremenih pogleda" izražava igrom riječima s imenom potpisanoga urednika, virtualnoga Vatroslava Repića:

„A da bude stvar još ljepša, napada nas, a podmeće drugoga, da zato[!] napadanje bude odgovoran, eda bismo mislili, da nas napada neki repić (tako se zove sadašnji dirigent toga smušenog lista) – a ne Berković glavom! I nakon infamnog napada u zadnjem broju mi ne znamo s kim to imamo čast razgovarati. Da li s totalno anonimnim slamarom repićem, ili s Josipom

[321] Uklopljen u bibliografiju primljenih listova nalazi se kratki tekst: „Upozoravamo na ovu reviju sve one koji hoće da se pouče u pametnom i odmjerenom pisanju. U br. 1 g. Žimbrek se okomio na našeg urednika i sasvim mu je 'principijelno' dokazao da nema ni svoje glave ni pameti. Mi smo vrlo zahvalni g. Žimbreku za njegove ljubazne riječi, tek nam se čini pogano što ističe da je naš urednik g. Berković, a svi pošteni ljudi znaju da on to već odavno nije; jer tako piše crno na bijelo. A pošteni ljudi vjeruju u ono što je napisano. Ili se bar pričinjaju da vjeruju. To su t. zv. 'metode' o kojima nam govori g. Žimbrek" (II: 4: omot/3).

Berkovićem? Imali[!] g B. petle, neka se javi i neka se ne igra žmure! Pitamo ga, tko je odgovoran za zadnju noticu i tko ju je pisao? Taj nekakav repić nema savršeno nikakva pojma o onom, o čemu je govora u privatnim dopisnicama[322] g. Josipa Berkovića, pa je jasno da on to nije pisao. Što se taj rep-repić sada ispoljuje i nameće (u čije ime?), kad ni vrag za njega ne zna, da uopće postoji na toj kugli zemaljskoj!" (ibid). Svoju eskapadu Žimbrek privodi kraju optužujući „Savremene poglede" što napadaju „napredne" časopise pored mnoštva „reakcionarnih i fašističkih revija", na koje se osvrće. Zaključuje odlukom da više nikada neće gubiti vrijeme na časopis: „Nakon današnjih konstatacija o slavonsko-brodskom listiću ne 'savremeni' smućeni 'pogledi', koji naročito rado upotrebljava riječ 'poštenje', mi više nemamo nikakve volje, a ni vremena, da se s njim bavimo. Sad i više nikad. Neka počiva u miru, amen!" (ibid).

Čak i da odgovor Žimbreku nije potpisan, Berkovićevo bi se autorstvo lako dalo pretpostaviti iz tona kojim je napisano i mnoštva podataka koje je mogao znati samo on. Tekst je naslovljen *Ljubavno pismo g. Žimbreku* (II: 6-7: 184), a u *Napomeni* koju potpisuje „Ur." (Uredništvo) stoji da za sve navode odgovara Berković osobno. U tekstu napisanomu u 1. licu Josip Berković spočitava Žimbreku bavljenje „bapskim poslima, podvaljivanjima, izvrtanjem imena, pisanjem intrigantskih pisama u svrhu preotimanja saradnika" (ibid), potom mu po točkama[323] odgovara na optužbe te zaključuje: „Toliko na znanje Vašem cijenjenom 'Erziehungsinstitu' iz kojega, kako se dirljivo tužite, izlaze sami gangsteri" (ibid). Na kraju ga još samo moli da na njega više ne troši vrijeme.

[322] Nešto ranije u tekstu Žimbrek spominje Berkovićevu dopisnicu koju je primio, neshvatljivu nakon napada u „Savremenim pogledima", u kojoj „objašnjava svoje napadaje i hvali naše pjesme" (1936a: omot/2). Također, miran i suzdržan ton kojim je odgovoreno na prethodni Žimbrekov napad upućuje na to da autor odgovora nije Berković nego doista netko iz uredništva.

[323] U pet točaka Berković je odgovorio na sve Žimbrekove optužbe: 1. ne skriva se, inače ne bi dobio otkaz, 2. smetaju mu takvi provokatori koji ga

2.8.3.1.2.2. Prepirka sa sarajevskom „Svijesti"

Razilaženje s časopisom „Svijest" dijelom je zasnovano na lažnome predstavljanju sarajevskoga tjednika, preko čega Berković nikako ne može prijeći. Iako promiču korporativizam te interese klera i njegove svojine, „ljudi koji su pokretali 'Svijest' vješto su iskoristili nedostatak jače radićevske kulturne akcije i objesili su radićevski cimer na popovsko-fašistički dućan" (II: 6-7: 180). Suprotne ideološke pozicije dodatno zaoštrava hajka na krivo shvaćen materijalizam koju si polemičar „Svijesti" uzima kao životnu misiju: „Anonimni gospodin Phylax koji daje ton ovom listu, misli da je prvi zadatak i najpreči cilj hrvatskog pokreta borba protiv 'materijalizma' kojega uzima u bukvalnom smislu i onda ga identificira s marksizmom" (ibid). Berković izražava svijest o prokazivačkoj auri koja prati pojam materijalizma: „Vrlo je lako nazvati 'materijalistima' one koji se bore za svoje uvjerenje, izloženi su svim mogućim šikanacijama, čame po kazematama i moraju šutke da gledaju kako utovljena 'idealistička' gospoda u reverendama i žaketima i načičkana svim mogućim svjetovnim

zovu urednikom iako to nije, 3. sintagma „slamnati repić" koju je upotrijebio Žimbrek za urednika „Savremenih pogleda" govori koliko je djetinjast, 4. iako je obećao prilog o Wiesneru nije ga stigao napisati jer je žurio odseliti u Liku, a opovrgava i Žimbrekov navod da je na dopisnici koju mu je poslao pohvalio više njegovih pjesama, riječ je samo o jednoj pjesmi i 5. „Savremeni pogledi" „nisu se još ni s kim vukli po sudu radi klevete, nisu plaćali 'alimentacija' zbog brbljarija, nisu antišambrirali nikakovim načelnicima niti dobivali ikakove subvencije i otpisivanja dugova" (II: 6-7: 184).

i duhovnim lentama pljuju po njima, a oni ne mogu da se brane, jer su im začepili usta" (ibid).

Odgovor je stigao već u sljedećemu broju „Svijesti" (I: 10-11: 226-228), ovako intoniran: „U principu nismo za to da u listu vodimo polemiku s listovima, časopisima i novinama koje smatraju za svoju nacionalnu ili klasnu dužnost da se očešu o 'Svijest'. Međutim su 'Savremeni pogledi, časopis za književnost, nauku i umjetnost' iz Slav. Broda našli za umjesno i potrebno da nam posvete stranicu i po skupocjenog prostora za nacionalnu i klasnodidaktičnu propovijed" (ibid: 226). Zapjenjenom retorikom i osobnim obraćanjem, Phylax na početku dvostranog teksta spočitava Berkoviću kovanicu „klerofašistički" da bi potom sugerirao: „Vi ste vjerojatno podvrisnuli od oduševljenja kad ste dobili taj reagens na vrlo praktičnu i vrlo ispravnu riječ 'judeomarksizam', sudeći po obilnoj uporabi te kovanice" (ibid). Veoma podignutim tonom, pršteći uokolo ubojitim iglicama, Phylax demantira, navod po navod,[324] Berkovićeve riječi, koje donosi u izvorniku. Pritom ponosno ističe nacionalni koncept „Svijesti", a „borba protiv materijalizma, marksizma i ostalih štetočina potrebna je da se taj nacionalizam očuva čist, nepokvaren i nekompromitiran" (ibid). Odbija klerofašističke nazore časopisa, tvrdeći da uredništvo i pobornici brinu svoju brigu i ne osjećaju se ugroženim od fašizma, jer ga u njihovu okruženju nema. Štoviše, ne

[324] Pedantno secirajući konkurentski tekst, Phylax ni jednom riječju ne spominje Berkovićevu ocjenu kvalitete „Svijesti": kao jedini članak uopće vrijedan čitanja Josip Berković ističe „prilog R. Zaplate o Matošu kao vojnom bjeguncu. Pisac je savjesno sabrao dokumente, često krvave i pošteno ih objavio. Drugi prilozi R. Zaplate nemaju tolikog interesa" (II: 6-7: 181). Čudno je to što ga nije ni pokušao demantirati: iz redukcije jednoga broja „Književnih horizonata" na samo dva prikazana teksta drugi Berkovićev oponent, Ladislav Žimbrek, napravio je pravu predstavu. Usp. Žimbrek, 1936: omot/3.

misli da bi se trebali bojati sustava koji osvaja sve više zemalja. S druge strane, Berković i njemu slični, pod zastavom proleterstva mirno gledaju kako se utovljeni funkcioneri bogate i uživaju na račun radnika u Rusiji, a španjolska vlada naoružava djecu i žene kako bi očuvala „'slobodarski' poredak" (ibid). Odguravajući od sebe denuncijanstvo za koje ga Berković optužuje, Phylax se pita kako bi na te objede reagirala „Vaša četiristogodišnja hvarska tradicija"[325] (ibid). Shvaćajući internacionalizam kao pojam „jedne anacionalne i antinacionalne tiranije i ropstva" (ibid) Philax zaključuje u najmanju ruku jednako borbeno kao i oponent mu:

„Pri kraju da Vas lišimo još jedne iluzije. Oko 'Svijesti' nema nažalost ni reverendi ni žaketa, kao ni osoba načičkanih svim mogućim lentama. Sve je to skrojila Vaša mašta, kao što je uostalom sve i proizvoljno, neumjesno i nepotrebno bilo s Vaše strane. I nadimanje s nacionalizmom, demokracijom i ostalim mudrovanjem. Jer mi imamo svoje ciljeve od kojih nećemo otstupiti, a prava hrvatska javnost zna vrlo dobro i ko smo i što smo i šta hoćemo" (ibid: 228).

Na ovakvu „lekciju" Berković nije mogao ne reagirati, pa se na Phylaxov odgovor referirao odmah u sljedećemu svesku (II: 10: 273-275)[326]. Iako Phylax sebe naziva demokratom i zamagljuje pojmove, Berković njegovu demokratičnost demantira člankom *Hrvatski nacionalizam* izvjesnoga g. Štefanija, objavljenim petnaestak stranica prije Phylaxova, u kojemu autor slavi totalitarizam, a HSS-ovu razgranatu mrežu organizacija uspore-

[325] Phylax se referira na Berkovićevo spominjanje hvarskoga podrijetla u tekstu naslovljenomu *Montaža o našoj kulturi* (II: 6-7: 177-181), o čemu će biti riječi u okviru polemike s „Hrvatskom stražom".

[326] Iako u uvodnoj napomeni vlastito pisanje o sarajevskoj „Svijesti" pripisuje broju 5, riječ je o dvobroju 6-7, istoga godišta.

đuje sa sustavima vladavine u fašističkoj Italiji i nacionalsocijalističkoj Njemačkoj. Posebnim tipom slova Berković ističe misao da HSS još nije stigao usavršiti sustav vlasti i sankcija prema neprijateljima i protivnicima, za što misli da komentar uopće nije potreban. Završava upečatljivo, stavljajući pod mikroskop vlastita krvna zrnca, koja mu daju za pravo svoje hrvatstvo izražavati po vlastitoj volji: „Nego mene lično naročito draška jedna umna konstatacija g. Ph. o tom kako *ja ne mogu razumjeti što je nacionalni osjećaj.* Kad me već vuku za jezik, moram da reknem ovo: Ja sam neobično vrijedan i rijedak primjerak rasnoga Hrvata i u mojim žilama ne teče ni kap židovske, njemačke, madžarske, turske, pa čak ni srpske krvi. Meni se to i ne čini tako jako važno kao onima koji mi toliko pričaju o nacionalizmu. Međutim veliki dio današnjih žarkih rodoljuba nije svoja njemačka imena kupio na vašaru, a nije nepoznato ni to da još 1918 poneki od njih nisu htjeli ili znali da govore hrvatski. Nepotrebno je dakle i smiješno da stopostotnim hrvatskim urođenicima propovijedaju hrvatstvo i rasnost jučerašnji kuferaši i tuđinci. Ta gospoda meni poručuju da 'oni dobro znaju ko su i što su i što hoće'. To ja vjerujem i sve moje nastojanje i ide za tim da to objasnim svima: to su ljudi koji brane hrvatstvo od Hrvata isto onako kao što Marokanci u Španjolskoj brane Španiju od Španjolaca. Kad vi gospodo očistite Hrvatsku od ovakovih Hrvata kao što sam ja – tko će vam još ostati? Jer ja nisam sam..." (ibid: 275).

„Svijest" se više nije oglasila, ništa što bi sličilo uzvraćanju udarca ne može se naći na stranicama sljedećega broja, a potom i drugoga godišta. Nakon broja 10 u kojemu je tiskan Berkovićev članak podignutoga tona, izašao je još samo dvobroj posvećen književnosti u Čehoslovačkoj nakon čega su „Savremeni pogledi" prestali izlaziti. Glas o tome je vjerojatno stigao i do Sarajeva pa ako je odgovor i bio pripremljen, bilo je posve jalovo objaviti ga 1937.

2.8.3.1.2.3. Atak sa stranica „Hrvatske straže" – anonimni napadač i Ivo Lendić

Klerikalna „Hrvatska straža" (VIII: 43: 4-5) dala si je u zadatak prokomentirati nove materijalističke, odnosno „marksističke listiće i časopise" (ibid: 4): „Književnik", „Književni savremenik", „Odjek", „Glas omladine", „Brazdu", „Časopis živih" itd. Sam Berković „počašćen" je ovakvim osvrtom: „U Slavonskom Brodu izdaje prof. Berković jedan još crveniji časopis, 'Savremene poglede', koje možemo svrstati u red ovih neknjiževnih i nehrvatskih revija, koje si inače svojataju pravo na hrvatski narod" (ibid).

Berković je „Hrvatskoj straži" odgovorio unutar višedijelnoga članka, kaleidoskopa nazvanoga *Montaža o našoj kulturi* (II: 6-7: 177-181). Prva četiri segmenta teksta ukratko referiraju na razne prozivke socijalnih časopisa i socijalnih književnika. Naglasak je na članku iz „Hrvatske straže" u kojemu se prozivaju, između ostalih, i „razni Berkovići". Sljedeća tri „stakalca" donose Durmanov odgovor „Smotri" koja ga napada, komentar napadačkoga članka „Straže" o judeokomunistima, s posebnim naglaskom na Tolstoja te vrlo grub portret klerikalnoga političara Hercega (na podlozi Stjepana Radića). Kad su „temelji" postavljeni, Berković se okreće pravomu razlogu nastanka teksta: *Riječima komentara* reagira na objede iz „Hrvatske straže", navodno počašćen što je prozvan u tako dobrome društvu,[327] spominje hvarske pređe, rušitelje popovstva koje je igralo za Mlečane i domaću vlastelu, i pita se dokle će raznorazni pljuvati po nacionalnim svetinjama. Međutim, kako je već naglasila Branka Škalabrin (1984: 146), ni

[327] „Hrvatska straža" udara na urednike i suradnike lijevih časopisa: „A sad još pitanje: dokle će razni Durmani, Galogaže, Bogneri, Dončevići, Krleže, Kikići, Selakovići, Teodosići, Jote, Berkovići, Marinkovići, Bogdanovi i tko zna tko još, mistificirati i blatiti hrvatsku knjigu i narodni život?" (-a-a-, 1935: 5).

jednom riječju ne poriče marksističku („crvenu") profilaciju lista. Koliko god odgovor bio intrigantan, njime Berković nije „pogodio cilj": umjesto da objasni ideološku podlogu na kojoj počivaju „Savremeni pogledi", on je branio svoje podrijetlo.

„Hrvatskoj straži" trebalo je nekoliko mjeseci da odgovori Berkoviću. Krajem godine objavljen je dvodijelni tekst Ive Lendića (1936: 5-6; 1936a: 4-7), potpisan pseudonimom „ile", „najotrovnija" od svih kritika „Savremenih pogleda" i ujedno posljednji recepcijski impuls „Pogledima" suvremenih tiskovina, temporalni graničnik prema postrecepciji. U prvome njegovu dijelu Lendić portretira općeniti tip hrvatskoga marksističkog časopisa, kojemu predbacuje negativan odnos prema crkvi, ukupnim tečevinama hrvatske kulture, kićenje patriotizmom te svojatanje Matije Gupca i braće Radić, potom prevlast nehrvatskih publicista i harangu na fašizam (koji, prema „Hrvatskoj straži", ima i „pozitivnih zasada"). Drugi dio teksta oprimjerenje rečenoga nalazi upravo u „Savremenim pogledima", budući da je on „tipičan marksistički časopis" (1936a: 4), odnosno, razlog se ne krije u činjenici da je „Hrvatska straža" prozvana od „Pogleda" kao rušitelj hrvatskih vrednota, a Lendić podvlači vremensku distancu kao najbolji dokaz mirnih živaca u uredništvu „Straže". Odmah na početku autor ponižava „Poglede" jer paljba na „Stražu" ionako stiže, „Bože nam oprosti – iz Broda na Savi" (ibid) (koji se, usput budi rečeno, tada već zove Slavonski Brod). Provincijalnost, nepozvanost „Savremenih pogleda" da se bavi ozbiljnim pitanjima podvučena je još jednom, prilično podrugljivo: „U Brodu na Savi raspravljaju marksisti najozbiljnije i najzabrinutije o strateškom planu njemačkog generalštaba protiv sovjetske Rusije!" (ibid: 5-6).

Velik dio ovoga najduljeg teksta novinske recepcije „Pogleda" od tri polovine stranice novinskoga formata, zauzima osvrt na kompleks tekstova objavljenih povodom smrti Maksima Gorkoga. Lendić proglašava uvodnik P. Merina (pored pseudonima Ota

Bihaljija u zagradi stavlja upitnik)[328] i Berkovićev tekst o Gorkome parafrazama Binozina prijevoda autobiografske knjige *Moj život* (ibid: 4). Dobro zapaža da se obojica slabo dotiču djelâ i pretpostavlja da nisu dorasli njihovoj analizi. U Berkovićevu prilogu još dodatno pronalazi kontradikciju: on naglašava da se veliki ljudi rađaju iz velikih sredina, a netom je opisao obitelj Gorkoga, potencijalne zatvorske kandidate. U bloku o Gorkome još spominje „blesavu" (ibid: 5) pjesmu dvojice autora kojima ne želi spomenuti imena (Matić i Vučo), a odsutnost književne fizionomije Gorkoga iz fokusa Ota Bihaljija i Josipa Berkovića lucidno širi na ljevičarske časopise u cijelosti: „Iz čitave te pisanije o Gorkome dobija se utisak da marksisti ne pišu o Gorkome kao jakom piscu i književniku, nego o Gorkome kao ideološkom sumišljeniku" (ibid). Osporavajući tezu iznesenu u Weiskopfovu članku o „neglajhšaltovanoj" književnosti da se bolji segment onovremene njemačke književnosti nalazi u egzilu (ibid), Lendić, osim očite sklonosti fašističkoj ideologiji, ispoljava dvojben literarni ukus i posve opipljiv antisemitizam: „Nemamo ni najmanje volje, da branimo Göbbelsa i njegove metode, premda mu posve odobravamo, što je uništio marksističku i židovsku propagandnu 'književnost', koja je direktno trovala njemačke mase, ali ipak staviti se na stajalište, da danas nema književnika osim onih marksističkih i židovskih u emigraciji, tako je apsurdno i nemoguće" (ibid).

Smeta mu i „Židov Karl Marks" (ibid: 4), na čiju se neodrživu dijalektiku marksisti neprestano pozivaju, a govoreći o ulomku iz Olbrachtova romana *Brda i stoljeća* ismijava autorovo „široko

[328] Lendić o pseudonimima u ljevičarskim časopisima nema dobro mišljenje. Povodom pseudonima M. Ljerin (za koji postoje sve indicije da je riječ o Matijaševiću), on kaže: „Uopće se u marksističkim časopisima susretaju neki sumnjivi pseudonimi; obično se pod tim pseudonimima skrivaju ili jedni te isti pisci, da se stvori dojam većeg broja suradnika, ili Židovi" (Lendić, 1936: 6).

(...) srce prema sirotim Židovima" (ibid: 5). Interpretaciju njemačkoga strateškog plana i Hitlerova *Mein* Kampfa vidi prilogom „antinjemačkoj međunarodnoj židovsko-marksističkoj harangi" (ibid), a članak o Dožinoj seljačkoj buni smatra povijesnim falsifikatom i „šlagerom za marksističku propagandu" (ibid). Drži nedopustivim što se u Đorđevićevu tekstu *Rat u savremenoj domaćoj književnosti* srpska i hrvatska književnost svode na zajednički „nazivnik" „domaće" književnosti, kritizira istočni žargon i jezik, neobjektivan prikaz pisaca nemarksista itd. (ibid: 5). Ukupno pjesništvo u „Savremenim pogledima" epigonsko je „krležoidiranje" nesposobnih „krležoida" (ibid: 6).

Kako tekst odmiče, autor koji je dotad redovito koristio termin „marksisti" (i sve pripadajuće izvedenice) počinje posezati za nazivom „komunisti", a u jednome trenutku podsmješljivo kaže i „crvendaći" (ibid: 6). Njihovu djelatnost redovito naziva „harangom" (najčešće „marksističkom" ili „židovsko-marksističkom"), a veoma učestalo i osobito prezrivo upotrebljava izraze „pučka fronta"[329] i „pučkofrontaški", u čije okrilje pozicionira „Savremene poglede", a sam se ograđuje od pomisli da bi Crkva mogla pristupiti tomu antifašističkom pokretu. Opaske poput: „Iš, ne praši!" (ibid: 6), potom „Matijaševiću, debelo lažeš!" (ibid) imaju za cilj podići tenziju, narugati se, omalovažiti protivnika. Međutim, u silnoj želji da briljira, posljednjim je riječima Lendić posve skrenuo u trivijalizaciju (granicu dobroga ukusa prešao je već svojim antisemitskim stajalištima): „Čitajući ovo Čaćino bubnjanje zvonjenje, cviljenje, jecanje, kleptanje te ove njegove lirske proljeve, čovjeku i nehotice

[329] Pučka se fronta u međuratnome razdoblju formirala kao sveeuropski pokret za obranu od fašističke najezde. Za potrebe obrane slobode, jednakosti, međunarodne solidarnosti i mira, kratkoročno su se izgladile političke i ideološke zapreke između ortodoksnih boljševika i nedogmatskih zapadnoeuropskih ljevičara.

dođe da uzdahne: O, Ivane Čaće, o, Ivane Čaće! / O, zašto nisi pritegnuo hlače!?..." (ibid: 7). Nema nikakve sumnje da bi Berković već i zbog ovakvih riječi krenuo na „Hrvatsku stražu" odmah u sljedećemu broju, ali taj broj nikada nije izašao.

U kontekstu polemičkoga diskursa spominjem i reakciju Josipa Berkovića (I: 11-12: 282-285) povodom članka „Hrvatske revije", *Henri Barbusse*, autora Novaka Simića (VIII: 11: 607-608). Berković se osjetio ponukanim reagirati na Simićevo obezvrjeđivanje Barbusseova opusa koje se pretvorilo u atak na kič u angažiranoj književnosti. Povrh svega, Simić je u tekst upleo osobni napad na Jovana Popovića (a ne tako davno, 1929., zajedno su priredili *Knjigu drugova*, antologiju najmlađe generacije socijalnih pjesnika). Berković svojim istupom brani tendencioznu umjetnost od optužbi da je (jedina) preplavljena kičem, svoje stavove o literaturi, a prvenstveno Jovana Popovića:

„Kako je siromašni Popović dospio u tu rečenicu znati će možda da objasne liječnici kad jednom dobro ispitaju poremećaje ljudske žuči. (...) Od hiljada djela današnje masovne produkcije, a osrednjih kao što je svuda masovna produkcija osrednja, svaki će radije čitati ispovijesti Agneze Smedley, pripovijesti Babelja, reportaže Kischa nego bogougodna izdanja Jeronimske knjižnice, pa makar taj socijalni kič izdavao i Nolit u 'lošim i neznalačkim prijevodima Jovana Popovića....'" (I: 11-12: 282, 285).

Bijući tuđu bitku Berković nije uspio isprovocirati odgovor „Hrvatske revije": Blaž Jurišić suzdržao se od odgovora na Berkovićev deplasiran istup u ulozi Popovićeva tjelesnoga čuvara, spremnoga da reagira i kad se to od njega ne očekuje. Međutim, ne isključujem ni mogućnost da je zaštitarskim nastupom Berković osigurao daljnju kontribuciju Jovana Popovića i njegove „klike" „Savremenim pogledima".

Da situacija bude gora, Berković je u istome broju časopisa, petnaestak stranica dalje, unutar *Pregleda revija* (ibid: 296-304),

„Hrvatskoj reviji" i Blažu Jurišiću uputio još jednu provokaciju. Predstavljajući „Reviju" trima člancima, Makančevom usporedbom Starčevićeva i Strossmayerova stava prema Austriji, nabrajanjem „po točkama" (ibid: 298) kazališnih uspješnica Lava Tolstoja iz pera Nikolaja Fedorova te studijom Frane Alfirevića o Pirandellu, potonjem je autoru dijagnosticirao uklapanje u „misaoni sklop 'Hrvatske Revije'" (ibid). Obrazlažući što to znači, ovom je prilikom Berković najjasnije rekao što misli o kvaliteti članaka u „Reviji": „To znači da priča sadržaje i da pojavama uvijek traži samo apstraktno-šematsku i idejnu uslovljenost, barata s gotovim pojmovima o nihilizmu, verizmu, naturalizmu, objašnjava prirodu pisca iz same njegove psihe, a o bitnim postavkama uopće ne diskutira" (ibid). Ni profil „Hrvatske revije" u cijelosti nije ocijenio ništa bolje: „Urednik Dr. Jurišić daje koliko može reviji ton građanske liberalnosti, a taj ne odgovara više ni izdaleka stvarnom stanju stvari koje je pokriveno crnom mantijom. Ta liberalnost dopušta još dekadentne idealiste, pa i nihiliste, ali ne materijaliste" (ibid). Berković pod upitnik stavlja Jurišićevu samostalnost prilikom odlučivanja o ulasku pojedinih autora u časopis i upravo to mu najviše smeta: od nekadašnjega stjecišta književnika i publicista raznih profila, unatoč Jurišićevim nastojanjima, „Hrvatska revija" postala je simbol svega reakcionarnoga u društvu, potpuni antipod Berkovićevih „naprednih" stremljenja.

Blaž Jurišić se ni ovim povodom nije oglasio, a kako je i izostanak reakcije reakcija, bolna šutnja Matičina časopisa govori za sebe. Možda je Jurišić odgovor prešutio jer je Berković ipak bio dovoljno obziran da naglasi urednikova nastojanja da „Revija" ne ode potpuno udesno. No, vjerojatnijim se čini da je Jurišić smatrao Berkovića nedostojnim protivnikom, „objektom neuvažavanja i poruge" (Greenblatt, ²2007: 146) i nije držao potrebnim odgovoriti mu. Kako je Berković prvu priliku objavljivati dobio upravo od Jurišića u „Reviji", a potom otišao iz časopisa kad su to

učinili svi ljevičari (u ljeto 1933.), Jurišiću je možda bilo i „ispod časti" da se javno razračunava s nekim koga je nekoć cijenio (*DBJ*, 1994: 111).

2.8.3.1.2.4. Sukobi s Drugim: anamneza i dijagnoza

Nakon uvida u recepcijske tekstove „Savremenim pogledima" nesklonih tiskovina i reakcija koje (ni)su izazvali kod glavnoga urednika Berkovića, dolazim do zaključka da ih je jedino ispravno tumačiti po polemičkome ključu: svi Berkoviću važni napadi izazvali su i kontranapade, izuzev situacije u kojoj je protivnik bio toliko jak da je bilo pametnije „ukopati se u rov" nego izaći na „brisani prostor" i biti pometen „otvorenom paljbom" (senatorska „Jugoslavenska sloga") i, zasad nerazjašnjivo, u slučaju „Hrvatske smotre". Neki od odgovora koje je uputio napadačima nisu se pokazali plodotvornima („Obzor", „Nedjelja") pa se oluja ubrzo stišala. S druge strane, u svjetlu jurišanja na vjetrenjače („H. revija") u ime Jovana Popovića, gotovo bih se usudila Berkovića nazvati konfliktnim, u svakome slučaju raspoloženim za polemiziranje kad si to može priuštiti. Načitan i elokventan, usvojio je polemički diskurs kao izvrstan iskaz svojih govorničkih i improvizatorskih moći. Jednako kao i njegovi oponenti: način na koji polemičari na obje strane interpretiraju istine i poluistine svjedoči da su sposobni i spremni za svoje potrebe „činjenicu" gledati iz svih uglova dok se ne nađe jedan koji im odgovara. Pritom jednak trud ulažu oni koji ratuju u ime ideološkoga lena (Lendić, Phylax) i oni koji brane vlastiti integritet u konfliktu osobne kalibracije (Žimbrek). Ulažući mnogo energije u osobna „prepucavanja" Berković je znao ravnopravno parirati protivniku ili ga čak nadglasati, pa i izludjeti, kao Žimbreka. Međutim, događalo mu se i da je snažnom, ali potpuno pogrešnom argumentacijom u potpunosti promašio cilj (odgovor upućen Phylaxu

i anonimnomu napadaču iz „Hrvatske straže"). Ipak, kao vješt improvizator možda i nije imao drugi cilj nego izbjeći konkretan odgovor i „zamutiti vodu"? Da se „Savremeni pogledi" nisu ugasili prije no što je Berković stigao odgovoriti Ivi Lendiću njegova bi polemička platforma prema ideološkim neistomišljenicima bila znatno izoštrenija.

Općenito uzevši, polemike koje su se vodile na stranicama „Savremenih pogleda" nemaju previše veze sa književnošću (tek se žustra prepirka sa Žimbrekom u manjoj mjeri tiče njezinih rubnih tema), uglavnom su ih iznjedrile taštine zaraćenih strana, bilo da je riječ o osobnim ili ideološkim razmimoilaženjima, a književnost je služila samo kao paravan. Izuzev Berkovićeva teksta u obranu angažirane literature (usput, dok brani Jovana Popovića od Novaka Simića), polemike nisu strukovno korisne, ne vode se oko pitanja čije bi razrješenje koristilo književnosti.

Iako je vjerojatno da sukob Berković-Žimbrek počiva na osobnim razmiricama i zamjerkama još iz vremena Berkovićeve suradnje u „Književnim horizontima", da ga je Berkovićev odlazak iz časopisa dodatno produbio jer se Žimbrek morao osjetiti izdanim, napose nakon Berkovićeva osamostaljivanja, a potom možda osnažen (i nahuškan?) dolaskom prebjega Tomića pod okrilje „Književnih horizonata" – to je samo dio slagalice. Do njezina sljedećega komadića dolazimo uvidom u dinamiku izlaženja četiriju kritika objavljenih u oba časopisa[330]: ona nam pokazuje da su „Savremeni pogledi" u tri navrata pretekli „Književne horizonte". Žimbreku je moralo smetati što mu se Berković miješa u ingerenciju, a još i više što ga je nadigrao u njegovoj igri. Kako je XX. stoljeće donijelo pojam „kompetencije", odnosno potrebu „zadobivanja statusa nezamjenjivosti" (Brešić, 2005b: 110), iako ideološki i sadržajno[331] prilično slični, Žimbrek i Berković se spore oko publike i suradnika. U borbi za tržište obojica dokazuju prestižnost svoga časopisa, što zbog imena, što zbog bolje konkurentnosti. Riječ je o borbi za poziciju unutar hijerarhijske ljestvice čvrsto omeđenoga kulturalnog polja, jer nikada nema dovoljno mjesta za sve, pa je poziciju potrebno braniti, makar i niskim udarcima, a iz priloženih se navoda vidi da su obojica imala i retoričke sposobnosti i veoma oštre jezike, a znali su koristiti raspoložive resurse, medije, moćno oružje (McLuhan, 2008: 24) za napad i obranu. Sjetimo se, kako su u Halasovu časopisu „Rozhledy po literatuře a umění", u sklopu pohvale nekoliko najmlađih jugoslavenskih časopisa, „Savremeni pogledi" stajali uz bok „Književnim horizontima", dobivši svaki pozamašan broj dragocjenih redaka teksta, jednako pohvalnoga. Nije nevažno da je Berković doslovno prenio opći dio i onaj koji se odnosi na „Savremene poglede"(II: 2-3: 75-76), a ne samo da je izostavio citat pohvale „Književnim horizontima" nego ni jednom riječju nije spomenuo da je Jaroslav Nečas izdvojio „Horizonte" i opširnije pisao o njima, hvaleći ih. „Dobivši krila", Berković je u istome broju časopisa tridesetak stranica ranije (ibid: 43-47) dopustio

[330] Riječ je o sljedećim kritikama: Bosanac, Il., *Milka Žicina: Kajin put* (I: 1: 25-26); B., J. [Josip Berković], *Čufar Tone: Polom (Slom)* (I: 2: 57-58); Griv [Grigor Vitez], *Hasan Kikić: Provincija u pozadini* (I: 10: 259-260); Griv [Grigor Vitez], *Ignazio Silone: Fontamara* (I: 10: 260). U „Književnim horizontima" kritike su objavljene ovim redoslijedom: Ladika, Ivo, *„Provincija u pozadini" Hasana Kikića* (II: 5: 132); Kulundžić, Zvonimir, *„Kajin put" od Milke Žicine* (II: 6-7: 170-171); Cvitan, Viktor, *Drama „Polom" Tone Čufara* (II: 6-7: 171-172); ž., l. [Ladislav Žimbrek], *Ignazio Silone: „Fontamara"* (II: 10-12: 262-263).

[331] Podvlačim još jedan pojačivač sličnosti dvojice urednika, zajedničku sklonost prema slovenskoj književnosti: Berković se prvi puta javio u „Hrvatskoj reviji" prilozima o slovenskoj književnoj produkciji u godinama 1931. i 1932., a Žimbrek je između dva rata radio kao profesor u Kranju. Prema: Štampar, Emil, *Slovenski in hrvatski književni stiki*, http://www.dlib.si/v2/Preview.aspx?URN=URN:NBN:SI:doc-4G9LIWJB (14. 08. 2013.)

Jovanu Popoviću da se obračuna sa Žimbrekom i nazove ga urednikom „zamagljenih" (ibid: 47) „Književnih horizonata". Dakle, jednom stečena prednost branila se svim sredstvima. Naposljetku, kao treći i posljednji segment značenjske slagalice prepirke urednikâ „Književnih horizonata" i „Savremenih pogleda" odčitavam sukob centra s periferijom. Žimbreku se čini nepojmljivim da se časopis s periferije, "tamo u Slavonskom Brodu" (1936a: omot/2), lišen zajamčene publike, nametnuo kao rival „Književnim horizontima", njemu je „jalovo" uopće govoriti „o tom provincijalnom listiću" (ibid), kojemu u dva navrata, s istim ciljem diskreditacije, pridijeva lokalizator slavonskobrodski: „slavnoga slavonskobrodskog lista", „o slavonskobrodskom listiću" (ibid: omot/3). Podsmješljivom lokalizacijom „Savremenih pogleda" Žimbrek se želi distancirati od njih u najvećoj mogućoj mjeri, želi verbalno uvećati razdaljinu između vlastite, usredištene pozicije i onih drugih, tamo daleko, manje važnih, a tako glasnih.

Žimbrek, međutim, nije usamljen. Sukob središte vs. periferija zrcali se u patroniziranju „Savremenih pogleda" od strane „Hrvatske smotre" i „Hrvatske straže". Premda „Savremeni pogledi" evidentno ne tendiraju prisvajanju onoga dijela izdavačkoga „neba" na koje pravo polažu ta dva časopisa, svejednako se s govornice na najvišemu vrhu Zagrebačke gore prema Berkoviću i „Pogledima" odapinju podsmješljive strelice. Tako velegrađanin Rieger, kojemu evidentno smeta Berkovićev provincijski pokušaj podizanja kulturne svijesti prvenstveno vlastitoga okruženja, „Savremene poglede" naziva pretencioznim provincijskim listom čiji je urednik u uvodnoj riječi objavio nerealno visoke ciljeve svoga glasila: „Svi mi čekali smo samo g. J. Berkovića, da iz Broda izdaje list evropske vrijednosti, da taj list postigne veliku nakladu i prodre u provincijsku inteligenciju!?" (Rieger, 1935: 187). Da u „Hrvatskoj smotri" vlada klima netrpeljivosti prema svakomu provincijskom „zaplitanju pod noge" zagrebačkoj novinarskoj

eliti, upućenijoj i pozvanijoj da govori, potvrđuje Banovo osporavanje Warnierova uzimanja u obzir mišljenja „Savremenih pogleda" o hrvatskome preporodu (III: 12: 582). Naposljetku, na samome zalasku „Pogleda" suradnik „Hrvatske straže" Ivo Lendić upućuje podrugljiv pogled sa sljemenske osmatračnice provincijalcima „Bože nam oprosti – iz Broda na Savi" (1936a: 4) ponavljajući još jednom rugalački stav metropole prema nadobudnim provincijskim izdavačkim pothvatima. A možda nije riječ o rugању nego o bojazni pred kulturnim izjednačenjem centra i periferije (Spivak) ili, još gore, pred zamjenom uloga: zemljopisna periferija postaje kulturno središte, i obrnuto (Bhabha). Dakako da bi bilo iluzorno tvrditi da je tako nešto bilo moguće, ali ostaje činjenica da je Berković napravio određeni pomak prema kulturnoj deliminalizaciji Slavonskoga Broda, što zasigurno nije odgovaralo konkurentima u glavnome gradu.

Sumarno, može se reći da je za izlaženja „Savremenih pogleda" svaki kritičar u njima našao upravo ono što je tražio. Njegov je nalaz uvelike ovisio o pretpostavkama (i predrasudama) s kojima prilazio časopisu: „Jer 'ideološki efekt' nije nešto što tekst sadrži na isti način na koji izvor sadrži vodu ili baterija energiju, da ga bilo koji čitatelj može izvući i zabilježiti. To je prije nešto što se može pojaviti prilikom čitanja pod određenim okolnostima; kad se književni kritičari prime pisanja ideološke kritike oni prosuđuju kako tekst može utjecati na hipotetičkoga čitatelja u različito vrijeme i na različitim mjestima, ponekad nadopunjujući svoj iskaz povijesnim dokazima (Gallagher; Greenblatt, 2000: 170).

Iz toga su razloga „Savremeni pogledi" pozitivan prijam doživjeli kod sebi sličnih, ljevičarskih časopisa, pa i onih „oštrije" orijentacije, a podržale su ih i neutralne, manje ispolitizirane lokalne tiskovine koje promiču i podržavaju kulturnu inicijativu. Nasuprot tomu, negativna je recepcija „Savremenih pogleda" posljedica ideoloških razlika s mahom desničarskim časopisima i

novinama. Dakako, pored ideologije važnu su ulogu igrali mnogo prizemniji razlozi, poput ljubomore konkurenta kakav je bio Žimbrek, a svoj je obol dala i prepotencija koju su dionici središta osjećali prema periferiji.

2.8.3.2. Vrednovanje s distance

Društvenu dimenziju umjetnosti, odnosno apsorpciju društvenoga u umjetnička djela novohistoristi drže zalogom njihove bezvremenosti: ona nadživljuju svoje vrijeme i zanimljiva su nekim budućim recipijentima. Međutim, „sposobnost umjetnosti da preživi, činjenica da je sa zadovoljstvom prima publika kojoj nikada nije bila namijenjena, ne ukazuje na slobodu umjetnosti u odnosu na sve druge domene života, niti joj to što iznutra artikulira društveno, daruje formalnu koherentnost nezavisnu od svijeta izvan njezinih vlastitih granica. Naprotiv, sam umjetnički oblik istovremeno izražava i oblikuje društvena vrednovanja i prakse" (Greenblatt, ²2007: 118-119). Prema tomu, umjetnost, pa tako i književnost, nije samo društveno proizvedena nego i društveno proizvodna: „umjesto hijerarhijskog odnosa u kojem književnost parazitski odražava povijesne činjenice, zamišljamo kompleksni tekstualni univerzum u kojem književnost participira, kako u povijesnim procesima, tako i u političkom uređenju stvarnosti" (Howard, 1992: 28). Konkretno, ono što je novi historizam u metodološkome pogledu, to su Berkovićevi „Savremeni pogledi" u praksi: posljedica tvrdnje da književnost nije mimetička, da ne odražava stvarnost, nego je modus njezine proizvodnje. Otud naleti, iako lokalnoga, zanimanja za „Savremene poglede" sve do naših dana. Recepciju od kraja 1950-ih (uključujući i dva usputna spomena, „Savremenih pogleda", 1940. i Josipa Berkovića, 1948.) prikazat ću kronološki s ciljem uočavanja eventualne promjene

paradigme, odnosno dodavanja novih nijansi u percipiranje kako časopisa, tako i njegova glavnoga urednika.

2.8.3.2.1. Kroz mutnu leću ideologije

U vrijeme zatišja nakon prvobitnih reakcija na mjesečnik, neimenovani autor, u kontekstu reakcije na „Brodsku riječ", stari i novi Berkovićev izdavački projekt procjenjuje kao dva slična „proizvoda" iz iste „radionice", stoga Berkovića naziva „duhovnim ocem obustavljene marksističke revije 'Savremeni pogledi', kao i crvendačko-orjunaškog tjednika 'Brodske riječi'" („Posavska Hrvatska", II: 9: 3). Drugi je zapis jedno usamljeno i veoma trpko podsjećanje na Berkovića: s mnogo gorčine Marijan Jurković naziva ga „izdajnikom i agentom Intelidžens servisa" (1948: 3-4). Da je i recepcija (a ne samo njezin predložak) društveno produktivna, razvidno je iz reakcije Slavka Mirkovića (1994: 7) na ovu objedu s gotovo pedesetogodišnje distance. Autor otklanja Berkovićevo socijalističko, ali i jugoslavensko opredjeljenje, a potom i izdajništvo: „niti je bio engleski špijun i suradnik 'Inteligence servicea', kako ga je to poslije rata optužio u 'Savremeniku' **Marijan Jurković**, zato što je možda njegova 'Brodska riječ' primila tajnim kanalima koju funtu[332] engleskih subvencija namijenjenih jačanju engleskog utjecaja na tadašnjim jugoslavenskim prostorima, nasuprot njemačkoj ekspanziji" (ibid).

[332] Nije nemoguće da je britanske funte primio imenjak urednika Berkovića, dr. Josip Berković, ustaški dužnosnik, veleposlanik u Bratislavi (vjerodajnice predao 19. prosinca 1941.), kasniji prebjeg u Argentinu pred partizanima. Krugovi u kojima se potonji kretao lako su ga mogli regrutirati, a diplomat iz ustaškoga vrha bitno je uvjerljiviji odabir i korisniji „materijal" za britanskoga špijuna od urednika provincijalnih tiskovina. Usp. Rychlík, Jan, *Odnosi Slovačke i Nezavisne Države Hrvatske, 1941.-1945.*, „*Časopis za suvremenu povijest*", XXXVI (2004): 3: 944-945.

Nakon više od desetljeća „Savremene poglede" usputno je spomenuo Velibor Gligorić (1959: 5) kao jedan od časopisa s kojima je surađivao Jovan Popović, odnosno „grupa beogradskih naprednih pisaca sa socijalnom tendencijom". Janko Đonović u pregledu ljevičarske časopisne produkcije (1964: 643) u međuratnome razdoblju „Poglede" naziva „zapaženim" časopisom, nabraja njegove suradnike, mahom one koje je doveo Popović te ističe priloge objavljene povodom smrti Maksima Gorkoga. Zvonimir Kulundžić se prvi put (1965: 62) javlja netočnim i nemogućim podatkom o Berkovićevoj smrti u ustaškome logoru. Nedugo potom isti se autor, u istome časopisu, pišući *O „provinciji" i o „centru"* (Kulundžić, 1966: 66), referira na Berkovićev poučni članak *Slavonija pliva u masti*, da bi u bilješci ispod teksta podsjetio na svoj propust, eksplicirao kako je do njega došlo, a potom počinjenu pogrešku ispravio iznoseći prilično detaljne podatke o Berkovićevoj smrti i pokopu.

Početkom sedamdesetih godina prošloga stoljeća postrecepcija je mirnijim tonom naznačila obris argumentirana i provjerljiva situiranja „Savremenih pogleda" u kronotop: brodska sredina 1930-ih, uz istodobno razumijevanje mjesta i uloge ovoga časopisa s obzirom na njegov program i sadržaj. Kako su stari animoziteti suprotstavljenih časopisa i novina stvar prošlosti, tako su i osvrti na „Savremene poglede" postali sve više odraz prikazivačevih stavova, a sve manje međusobnoga „ratovanja" tiskovina. Stoga je i moj prikaz koncipiran prema autorskim viđenjima „Savremenih pogleda", uz napomenu da društveno-politička situacija druge polovine XX. stoljeća diktira jedan opći ton prikaza, dakako uz subjektivne autorske varijacije: veća ili manja angažiranost njegovih interpretatora djelomično je usmjerila interpretaciju u željenome smjeru.

Mladen Iveković (1970: 203) je prvi član dvojca koji ne poseže za ljevičarskim ili naprednim određenjem časopisa: „Savremene

poglede" smješta u skupinu istaknutih „antifašističkih listova druge polovice tridesetih godina" (ibid), unatoč Berkovićevu „propuštanju" rigidnih marksističkih kritičara Đorđa Jovanovića i Jovana Popovića na stranice „Savremenih pogleda". Vlado Mađarević (1974: 157) se s vremenom odrekao vlastite ocjene „Savremenih pogleda" kao časopisa koji „nije imao naglašeno lijevi nego više liberalni karakter, pa je zbog toga mogao izlaziti redovnije i nešto duže vrijeme" te ga ubrojio među „lijeve časopise" (1984: 79).

Zanimljiv je put kojim se kreće prosuđivanje predmetnoga časopisa koje nudi Mile Konjević. U prvome, koautorskom tekstu (Jović; Konjević, 1974: 299-300) „Savremene poglede" predstavlja kao „organ napredne omladine" (ibid: 299). Suautori ističu antifašističku koncepciju časopisa, bitno drukčiju od nacionalističke inačice, dodatno naglašenu uvođenjem srpskih autora u časopis i citiranjem izjava ljevičarskih književnika izrečenih na pariškome kongresu. Ipak, unatoč svemu, konačni je zaključak da se „ne može reći da je to marksistički časopis" (ibid: 300). U sljedećemu članku Konjević (1974: 9) dodaje još jednu važnu značajku „Savremenih pogleda": „Iako nije radnički organ časopis svojom socijalnom orijentacijom dodiruje tendencije bliske radničkoj klasi i seljaštvu." Pet godina kasnije opet o časopisu govori kao dijelu šire slike,[333] i tvrdi: „'Savremeni pogledi' dosljedno provode svoju socijalnu i antifašističku orijentaciju" (1979: 150).

U sljedećim je napisima Konjević sustavno širio tekst, a u nekima i „omekšavao" viđenje časopisa i, još više, njegova glavnoga urednika. Prigodničarski tekst povodom 75-godišnjice Berkovićeva rođenja rezultirao je projekcijom dijametralno suprotnom onoj tvrdoga marksista:

[333] Iz naslova se Konjevićevih radova vidi da su „Savremeni pogledi" uklopljeni u kolaže o brodskoj Gimnaziji, radničkome pokretu u Slavonskome Brodu te, još šire, u Slavoniji. Utoliko više zbunjuje njegova oprezna terminologija.

„Iz slavonskobrodske Gimnazije otpušten je zbog komunizma iako nije bio komunist. Kao liberalno orijentiran intelektualac pripadao je građanskoj ljevici. S obzirom na stvaralačka i životna opredjeljenja formirao se kao pobornik istine, razuma, slobode, demokracije i društvenog progresa, a protivnik svakog mračnjaštva i nazadnjaštva. Kao humanist bio je protivnik klerikalizma, fašizma, hegemonizma i dogmatizma. S tih pozicija, osuđivao je njemački i talijanski fašizam i ukazivao na opasnost koja od njega prijeti europskoj kulturi. (...) U političkom[!] pogledu pripadao je Seljačko-demokratskoj koaliciji i isticao se kao gorljivi pobornik hrvatsko-srpske suradnje, osuđujući podjednako velikosrpski hegemonizam i hrvatski nacionalizam" (1980: 5).

Sljedeći je portret u sličnome tonu, a uza sve već spomenute kvalifikative, autor Berkoviću pristupa i kao „ljevičaru angažiranom u sukobima na književnoj ljevici na strani Miroslava Krleže[334] s ciljem da se utvrdi njegovo mjesto u borbi lijeve inteligencije" (1981a: 51). Intrigantan je kronološki sljedeći tekst (1982: 37-45), u kojemu Konjević u potpunosti prešućuje hvalospjeve uredniku Berkoviću, a na trijadi kriterija koje provlači kroz cijeli tekst: orijentaciji, sadržajnoj fizionomiji i suradnicima višekratno naglašava „socijalno i ljevičarsko usmjerenje" (ibid: 40) časopisa. Posljednji Konjevićev tekst o Josipu Berkoviću iznimno je kratak zapis (1990: 133-135) nastao povodom 85-godišnjice Berkovićeva rođenja. Budući da je u njemu Berković ponovno prikazan kroz sažetak drugdje već izrečenih pohvala, nameće mi se zaključak da je Konjević prigodničarske tekstove pisao po jednoj šabloni, a tekstove o lijevoj političkoj opciji u Slavonskome Brodu po drugoj, prve u duhu potenciranja Berkovićevih ljudskih kvaliteta i zaobilaženja ili usputnoga spominjanja orijentacije „Savremenih pogleda", a druge zorno slikajući brodski komunistički milje, unutar kojega je časopis pozicionirao u početku kao socijalnu i antifašističku, a kasnije kao socijalnu i ljevičarsku publikaciju. Njegova improvizatorska moć i manipuliranje resursima vrijedni su pažnje.

[334] Konjević u većini tekstova forsira Krležinu prisutnost u Berkovićevu životu, stječe se dojam da je riječ o znatno učestalijoj i značajnijoj suradnji no što je to doista bila.

Krešimir Šimić također se višekratno bavio „Savremenim pogledima". Njegova se autorska prethodnica (1978: 5) o časopisu bitno ne razlikuje od triju zajedničkih članaka koje piše s Jožom Ščrbašićem (1984: 6; 1984a: 6; 1984b: 6). Profilacija časopisa u njima je identična, uokvirena u širu bazu podataka, o recepciji i publici: „Pojava časopisa, već se iz prvih tekstova vidjelo, lijeve orijentacije, dočekana je s oduševljenjem napredne brodske omladine i intelektualaca" (1984a: 6). Autorski dvojac u posljednjemu napisu iznosi podatak o zabrani posljednjega broja „Pogleda" kao jednome od razloga gašenja časopisa (1984b: 6). Osim obilate biografske građe (1984: 6), spomena navodnoga pisma Ivana Gorana Kovačića[335] o zabrani tiskanja jedne novele (1984a), članak iznosi podatak o dotad nepoznatome dijelu Berkovićeve ostavštine[336] (1984b). U Šimićevu posljednjemu tekstu (1987: 7) koji ponavlja sve već napisano (pa i počinjene greške), ime „Savremenih pogleda" „lektorirano" je u skladu s hrvatskim pravopisom pa su postali „Suvremeni".

Drugi dio dvojca, Jože Ščrbašić, u samostalnome je tekstu (1984: 11) ostao pri određenju „Pogleda" kao lijevoga časopisa.

[335] Postojanje spomenutoga pisma potvrdio je i Blaž Jurišić u svome dnevniku (*DBJ*, 1994: 266). Iako bi ono bilo odličan putokaz prema razjašnjavanju uredničke politike kad su u pitanju autorski honorari, pismu nisam mogla ući u trag.

[336] Riječ je o dijelu ostavštine koji je supruga Berkovićeva brata sačuvala i predala tadašnjemu Muzeju radničkog i narodnooslobodilačkog pokreta za Slavoniju i Baranju u Slavonskome Brodu. Nije mi bilo moguće doći do toga segmenta ostavštine Josipa Berkovića.

Poređ kraćega biografskog osvrta, autor izvještava o obilježavanju 40-godišnjice Berkovićeve smrti i prigodnim govorima održanima u to ime (Konjević, Barbić) i poziva na pomnije proučavanje Berkovićeva djela.

U slične okvire „Savremene poglede" postavlja i Anđelko Barbić (1984: 524-536). Važno mu je istaknuti da su „Pogledi" bili „tribina za ideološku afirmaciju demokratsko-ljevičarski orijentiranih intelektualaca iz najsnažnijih književnih središta, ponajviše Zagreba i Beograda" ibid: 525). Osim analize pojedinih tekstova i podvlačenja misli iz njih, redom naglašenije lijevih, Barbić poentira u istome duhu: „Iako su među njegovim suradnicima postojale estetske i političke nijanse u shvaćanjima, časopis je s jasnim i određenim materijalističkim gledanjem na društvena i kulturna pitanja bio izraz naprednih, opozicijskih i antifašističkih raspoloženja u književnosti između dva rata" (ibid: 534).

Miroslav Šicel tekst iz „Revije" (1984: 1-7) motivira djelomičnim ublažavanjem kronične neistraženosti Berkovićeve osobe. Potom u dva navrata podvlači provincijalnost, jednom „Savremenih pogleda": „provincijski list" (ibid: 3) i drugi puta samoga Berkovića: „provincijskog intelektualca" (ibid: 7). Autor period izlaženja „Savremenih pogleda" drži Berkovićevim „i najsnažnijim i najsadržajnijim razdobljem kritičko-esejističkog djelovanja" (ibid: 2), iako on nikada nije pristupao „djelu kao autonomnoj estetskoj vrednoti, od samog početka svog djelovanja vezan uz pokret socijalne literature i njegove koncepcije o primjernoj društveno-političkoj ulozi književnosti" (ibid: 6-7). Aluzivno određenje časopisa Šicel dodatno pojačava uskličnikom: „Već sama imena pisaca dovoljno govore o kakvoj se usmjerenosti radilo!" (ibid: 3), a potom za Berkovićevo stajalište u polemici s Novakom Simićem jednoznačno kaže „opredjelujući[!] se nedvosmisleno za socijalno angažiranu i društveno odgovornu ulogu književnosti" (ibid). Isti tekst ponovljen je kao predgovor knjizi

edicije Pet stoljeća hrvatske književnosti koju je Berković „podijelio" s Marijanom Jurkovićem, Emilom Štamparom, Vladom Mađarevićem i Milanom Selakovićem.

Iznimno informativan, veoma poticajan dvodijelni članak, objavljen u lokalnome „Brodskom listu" potpisan je pseudonimom ivt, iza kojega se krije ime Ivana Tomca (1985: 13; 1985a: 13). Dotičući se brojnih časopisnih segmenata: tekstova, suradnika, ilustracija, naklade, distribucije, zabrana[337] i, dakako, ideološkoga opredjeljenja, a u malo riječi i Berkovićeva životopisa i intelektualnoga profila, Tomac je uspio u neveliku tekstu rekapitulirati najznačajnije što se o „Savremenim pogledima" i uredniku ovoga časopisa uopće ima za reći. Svoje tvrdnje osnažuje oblikujući ih „prema tvrdnji tiskara Bucka" (1985a: 13) i „mišljenju Julija Tomića" (1985: 13), dvojice dionika zbivanja vezanih za „Savremene poglede". Berković je portretiran kao „dosljedni antifašist, borac za naprednu misao i akciju" (1985: 13), a časopis, čija je orijentacija bila „nedvojbena: marksistička, antifašistička" (ibid) kao tribina za sve antifašiste.

Članak Nedjeljka Marka Pandžića (1989: 7) o Josipu Berkoviću objavljen je kao 32. dio rubrike *Znamenite ličnosti brodskog Posavlja*, stoga je razumljiva metoda kompilacije kojom autor oblikuje nevelik tekst u „Brodskome listu". Zapravo je riječ o količinskome (ne i sadržajnome) proširenju enciklopedijske natuknice Nedjeljka Mihanovića, kojoj je na kraju, u jednoj rečenici, dodana prosudba Berkovićeva esejističkoga rada Ivana Gorana Kovačića te

[337] Zanimljivo je da Tomac tvrdi, pozivajući se Bukove riječi, da je posljednji dvobroj časopisa bio zaplijenjen, pa zato nedostaje u uvezanome kompletu Nacionalne i sveučilišne knjižnice. Budući da nije bilo posebnoga razloga za njegovu zabranu, „režim je reviju jednostavno likvidirao, kako ne bi ušla u treće godište", a i stoga što su (opet prema Buku) cenzorima već promakli neki nepodobni tekstovi (1985a: 13).

ocjena njegove publicističke aktivnosti, ljevičarska i antifašistička, kakvom je vidi Mile Konjević.

2.8.3.2.2. Prema znanstvenoj evaluaciji

Vladimir Rem je autor koji se napisima u lokalnome tisku kroz godine te predgovorom Berkovićevim *Izabranim djelima* u suvremenosti nametnuo kao nezaobilazna instanca kada je riječ o Josipu Berkoviću i „Savremenim pogledima". Prvi od tekstova (Rem, 1983: 11) kojima tematizira časopis i njegova urednika napisan je nešto drukčijim tipom diskursa no kasniji tekstovi, nastali nakon promjene državne vlasti. Rem predstavlja časopis kao „lijevo orijentiran (...) odraz revolucionarnog kretanja u nas" (ibid), kojemu je zadatak tretirati društveno-političke i tada osobito teške ekonomske probleme. Tekstom koji najavljuje knjigu (1990: 6) kojom je Berković zastupljen s još petoricom autora u ediciji Pet stoljeća hrvatske književnosti[338] Rem se dotiče Šicelova izbora djelâ i studioznoga, etapnog prikaza Berkovićeva stvaranja te elaborira dotadanje kritičare njegova djela, Milu Konjevića, koji o Berkoviću piše „u više navrata (...) studiozno i dokumentirano" (ibid) te Vladu Mađarevića, koji ističe „liberalistički karakter" (ibid) „Savremenih pogleda". U sljedećemu gorljivom članku (1996: 20), ponukan objedom izvjesnoga D. J., objavljenom nešto ranije u istoj tiskovini („Brodski list") Rem odrješito odbija Berkovićevu komunističku impostaciju: „Niti je Josip Berković bio komunist (zalagati se za ideje i ideale socijalne pravde i pisati socijalnu literaturu ne znači biti komunist)" (ibid), niti su to bili njegovi suradnici.

[338] *Josip Berković – Marijan Jurković – Emil Štampar – Vlado Mađarević – Milan Selaković*, Pet stoljeća hrvatske književnosti, Matica hrvatska, Zagreb, 1985.

Kako bi pokazao o kakvome je časopisu riječ, Rem nudi presjek kroz najznačajnije podatke koji se tiču „Savremenih pogleda", inzistira na Tadijanovićevoj (!) i Matijaševićevoj suradnji u „Pogledima" i završava mišljenjem Dubravka Jelčića o Brodu kao „središtu književne aktivnosti u Hrvatskoj" (ibid) sredinom 1930-ih, upravo zahvaljujući „Savremenim pogledima".

Sve se više udaljavajući od ljevičarske aure „Pogleda", Rem u tekstu pod naslovom *„Savremeni pogledi" nisu bili ni lijevi, ni komunistički, nego liberalni časopis* (1998a: 17) posvaja Mađarevićevo viđenje časopisa (kojega se ovaj kasnije odrekao!), ponavlja generalije o časopisu, kao i opet rekapitulira pisanje svojih prethodnika o Berkoviću, no više ne govori o Konjeviću kao promicatelju Berkovićeva opusa nego, bitno neutralnije[339], kao o autoru koji o Berkoviću piše „u kontekstu tzv. sukoba na književnoj ljevici" (ibid). Zanimljivo je da Dubravku Jelčiću zamjera što Berkovića nije uvrstio u svoju *Povijest hrvatske književnosti*. Sukus svega rečenoga Rem objavljuje u formi Predgovora (2002: 5-13) za knjigu Berkovićevih *Izabranih djela* Biblioteke Brodski pisci, čemu pridodaje zanimljiv osvrt na otkrića Martina Kaminskoga,[340] kojega drži možda i ponajboljim poznavateljem Berkovićeva opusa.

[339] Meta-meta diskurs ili pisanje o pisanju znakovit je način unutarcehovskoga omjeravanja kritičara. Posvajanje riječi jednoga ili više prethodnika ili distanciranje od nekih kritičara i skupina ponekad je jasniji znak pripadnosti određenomu načinu mišljenja nego što to pokazuju riječi artikulirane u autorovu tekstu. U tome je smislu znakovito Removo „odbijanje" od Mile Konjevića i približavanje Mađareviću, točnije njegovu tekstu u kojemu forsira liberalnu sastavnicu „Savremenih pogleda".

[340] Izuzev razotkrivanja Berkovićeve bogate suradnje po raznim časopisima, Kaminski pripisuje autorstvo članaka potpisanih pseudonimima „kolegama s gimnazije": Alfredu Kurelcu, Matiji Grgiću, Josipu Godlaru, Blanki Culek i Marjeti Terdina.

Kako detektiranje pomaka u recepciji bilo kojega od spomenutih autora ne bi bilo krivo shvaćeno, dužna sam objašnjenje. Pretpostavljajući nepodudaranje točke podrijetla u kojoj djelo nastaje i točke njegove recepcije, dolazimo do spoznaje da „razumijevanje književničkih i umjetničkih praksi, a ne samo njihovih proizvoda podrazumijeva shvaćanje da su oni rezultat susreta dviju povijesti: povijesti pozicije koju zauzimaju i povijesti njihovih dispozicija" (Bourdieu, 1993: 61). Svakodnevno svjedočimo da je „umjetnost (je) društvena djelatnost i zato podrazumijeva više nego jednu svijest. A u recepciji umjetničkih djela prošlosti mi neizbježno registriramo, htjeli mi to ili ne, nagle promjene vrijednosti i interesa koje nastaju u bitkama koje se vode u društvenom i političkom životu" (Greenblatt, ²2007: 151). Iz predočenih se recepcijskih osvrta moglo uočiti da su se autori do 1990. uglavnom (ili jedino) bavili dokazivanjem i osporavanjem (znatno rjeđe) ljevičarskoga profila „Savremenih pogleda". Osamostaljenjem Hrvatske i liberalizacijom medijskoga i uopće javnoga prostora pojedini su autori nijansirali svoj stav prema ideološkoj matrici impliciranoj u časopisu: više nije bilo ni potrebno niti poželjno silom utkivati radikalno ljevičarstvo u tekstualno tkanje „Pogleda". Ipak, jednako zazornim držim i svako odbijanje njegova postojanja: ideje koje se kroz tekstove provlače, njihovi naslovi, profilacija suradnika (napose ulaskom Jovana Popovića sa suradnicima u „Savremene poglede"), sve to ne ostavlja mjesta sumnji o „naginjanju" časopisa ulijevo. To, što su u njegov krug ulazili i liberalni građanski književnici, osporava samo njegovu dogmatičnost, lijeva je orijentacija neporeciva.

Međutim, lamentacije o ljevičarskome profilu časopisa sve više ustupaju mjesto istraživačkomu radu. S uspostavom hrvatske samostalnosti u vidokrug kritičara ulaze nove teme, a dvije enigme, Josip Berković i „Savremeni pogledi" polako kreću prema

svomu razrješenju. Prema Slavku Mirkoviću (1994: 7) početna je točka toga razrješenja doktorska disertacija Stjepana Blažanovića povodom koje autor piše kratak tekst kojim nas veoma upućeno provodi kroz knjigu, ali i Berkovićev život i rad. Pritom inzistira na detaljnoj političkoj i duhovnoj atmosferi razdoblja u kojemu je časopis izlazio. Oslanjajući se na Blažanovićevu „kartoteku" autora koji su pisali o Berkoviću, pored općepoznatih Šicela i Konjevića, Mirković spominje i Branku Škalabrin, još i danas prepuštenu zaboravu. Predano i s velikim žarom Mirković preuzima Blažanovićevu obranu[341] Josipa Berkovića od raznih optužbi: nije bio ni socijalist, iako su ga komunisti svojatali, ni Jugoslaven, zato što je dopustio srpskim piscima da objavljuju u „Savremenim pogledima", a niti engleski špijun, kako ga je optužio Marijan Jurković. Naposljetku, on nudi razloge posvemašnje ignorancije struke kad je riječ o Josipu Berkoviću: „Razlog što se o Berkoviću pisalo tako malo i nepotpuno treba tražiti u činjenici da su ga frankovci odbacili kao komunista, a komunisti kao bogataškog sina i deklariranog nekomunista" (ibid).

Zamjetna aktivnost drugoga člana trojne recepcijske paradigme (publika, kritika i znanost o književnosti) potvrda je aktivnoga cirkulacijskog kruga oko „Savremenih pogleda". U vlastitome je vremenu časopis predmetom žučne polemike i, rjeđe, argumentirane kritike. Od kraja pedesetih godina XX. stoljeća ponovno pronalazi mjesto unutar obzora prikazivača, da bi s vremenom prestao služiti kao ideološko „streljivo" u pro- i kontraljevičarskim obračunima. Štoviše, naša je suvremenost donijela i dva književnoznanstvena rada, magistarski rad Branke Škalabrin (1984) i doktorsku disertaciju Stjepana Blažanovića. Iako zakaš-

[341] Parafrazirajući Blažanovićeve argumente Mirković prepisuje i njegove greške: Jurković se oglasio u „Književnim novinama", a ne u „Savremeniku", kako tvrde obojica.

njela, treća instanca recepcijske trijade vadi ovaj časopis iz „bunkera" i nakon više od pola stoljeća započinje njegovu znanstvenu valorizaciju. Budući da sam oba rada u znatnoj mjeri koristila kao izvore podataka i teza te ih citirala, na ovome ću ih mjestu „profilirati" u samo nekoliko rečenica.

Branka Škalabrin napisala je prilično egzaktan i koncizan magistarski rad, tek malo zasjenjen autoričinom potrebom da „razračuna" s Milom Konjevićem, za kojega drži da Berkoviću pošto-poto želi „prilijepiti" etiketu marksista, što nije točno jer Konjević lavira kako u određenju Berkovića tako i „Savremenih pogleda". Eventualnom se zamjerkom rada može smatrati odulje drugo poglavlje[342] kojim se „priprema teren" elaboraciji Berkovićeve kritičarske djelatnosti, što je tema ovoga magisterija. Zatekla me je tišina kojom je popraćen rad Branke Škalabrin – spominju ga jedino Stjepan Blažanović i, referirajući na Blažanovićevu knjigu, Slavko Mirković, obojica bez bibliografskih podataka. Još mi je teže dokučiti zašto Miroslav Šicel u članku u „Reviji", a potom godinu dana kasnije u predgovoru knjizi u ediciji Pet stoljeća hrvatske književnosti, naglašava kako Berkovićev rad nije istražen, kad je upravo u lipnju 1984. Branka Škalabrin magistrirala s radnjom o Berkoviću, doduše u Dubrovniku, ali mentor joj je bio upravo Šicel. Mogu samo nagađati da je vizura iz koje je autorica sagledala Berkovića davne 1984. možda bila prehrabra da bi bila prihvaćena, čak i kad je riječ o uskospecijaliziranoj strukovnoj zajednici (ili neobjavljeni magistarski rad nije bio vrijedan spomena).

[342] Nakon iscrpne biografije Josipa Berkovića u prvome poglavlju, autorica je sljedeće poglavlje, dugo 50-ak stranica (od ukupno njih 160), naslovila *Književna stvarnost i književna kritika u Sovjetskom Savezu i Njemačkoj u periodu 1928-1941.* te unutar njega obradila i refleksije ruskih i njemačkih književnih kretanja na prostor Jugoslavije.

Svojom doktorskom disertacijom Stjepan Blažanović napokon razbija famu o Berkoviću kao socijalističkomu piscu,[343] jugoslavenski opredijeljenomu (a rješava ga i objede Marijana Jurkovića da je bio britanski špijun). Pored neupitno korisnih podataka, posebice o Berkovićevu studiju (praško i pariško razdoblje) te o vremenu rada na brodskoj Gimnaziji i u Otočcu, dešifriranja pseudonima (ponekad i krivo) i sličnih prevažnih otkrića, autor donosi i podatke koji su redundantni za ovakav tip rada (značajne činjenice i teze se doslovce guše u neprihvatljivo velikoj količini minornih biografskih podataka), a nerijetko i bizarni, uglavnom ne navodi izvore podataka, a iznimno rijetke bilješke ispod teksta nisu osobito informativne. Nedostatnu akribičnost svjedoči izostanak popisa literature na kraju knjige.

Nakon novinsko-časopisne i znanstvene recepcije držala sam važnim provjeriti još neke njezine segmente kojima mogu poduprijeti svoje sudove o poziciji „Savremenih pogleda" u naše vrijeme. Dio odgovora kriju podatci o posjedu časopisa po hrvatskim knjižnicama. Potraga mi je donijela nemalo iznenađenje: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu[344] ne posjeduje nijedan primjerak predmetnoga časopisa, dok se u spremištu

[343] Slično tvrdi i Branka Škalabrin, ali njezin je rad moguće pronaći samo na polici Nacionalne i sveučilišne knjižnice (dubrovački je primjerak izgorio u Domovinskome ratu), u jednome primjerku, pa njezina elaboracija i evaluacija Berkovićeva kritičarskoga i uredničkoga rada uglavnom nisu poznati javnosti i nisu se uzimali u obzir prilikom prosuđivanja opusa Josipa Berkovića.

[344] S druge strane, nakon zamolbe knjižničarkama u Narodnoj biblioteci Srbije i Univerzitetskoj biblioteci „Svetozar Marković" u Beogradu, došla sam do podatka o fizičkome posjedovanju 8 neuvezanih (nedostaju brojevi 4, 5, 6-7) brojeva prvoga godišta i 7 uvezanih (nedostaju brojevi 8-9, 10, 11-12) drugoga godišta u prvoj biblioteci, dok potonja ima sve brojeve osim broja 4/1936 (inkriminirani br. 10 istoga godišta prisutan je u svojoj ponovljenoj, kraćoj inačici), neuvezane.

Nacionalne i sveučilišne knjižnice može naći samo jedan, nepotpun primjerak[345]. Gradska knjižnica u Slavonskome Brodu ima arhiviranih tek nekoliko pojedinačnih brojeva, kao i Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti[346], a ponajbolji primjerak posjeduje Muzej brodskog Posavlja: u njemu je uvezana dulja inačica broja 10/1936. (nedostaje 2. izdanje ovoga broja), čime, zapravo, donosi i više no što su čitatelji imali prilike čitati nakon povlačenja gotovo cijele naklade 1. izdanja.

Nakon poraznoga otkrića da nijedna cjelovita povijest hrvatske književnosti ne spominje ni časopis niti njegova urednika, pronašla sam tek tri zabilješke vezane uz Berkovića i „Savremene poglede" u parcijalnim povijestima. Šime Vučetić Berkovića naziva kritičarem „iz Krležine matice" (1960: 91), koji djeluje „u matici napredne književnosti, ali u duhu Krležina shvatanja i tumačenja umjetnosti i književnosti, braneći prvenstveno Krležina djela" (ibid: 136). Miroslav Vaupotić (1965: 771-853) u tipološkome pregledu časopisne produkcije od 1930. do 1941. časopis smješta u skupinu „antifašističkih listova druge polovice tridesetih godina" (ibid: 822), u kojemu, uz „marksističke kritičare" (ibid: 823) Jovanovića i Popovića, objavljuju i Tadijanović, Vitez, Lovrak, Frol, Selaković, Kreft i dr. Kvalitetu časopisa ocjenjuje ovako: „'Savremeni pogledi' (1935–1936), prvi po kronološkom redosljedu, pokrenuti su inicijativom jednog entuzijaste iz provincije Josipa Berkovića i premda su izlazili u Slavonskom Brodu nisu bili ispod nivoa kvaliteta tadašnjih književnih revija u većim centrima" (ibid: 822). Naposljetku, Stanko Lasić je u *Bibliografiju glavnih članaka i knjiga* u svojoj kapitalnoj knjizi o

[345] U uvezanome primjerku iz Nacionalne i sveučilišne knjižnice nedostaje posljednji broj, 11-12/1936., a također i prvo izdanje broja 10/1936.

[346] Knjižnica HAZU posjeduje brojeve 5, 6-7, 10 i 11-12 (2 primjerka) prvoga godišta i 6-7 i 8-9 drugoga godišta.

sukobu na književnoj ljevici uvrstio i tekst *Polemičke misli o književnom kiču* (1970: 304). Time zatvaram poglavlje o (ne)prisutnosti časopisa u književnopovijesnoj literaturi.

Sljedeću sastavnicu „službene" slike o Berkoviću potražila sam na stranicama dosad objavljenih enciklopedija i leksikona, općih i književnih. Prvi osvrt, kratak, jasan, još za Berkovićeva života potpisuje Antun Barac (1941: 426) u *Hrvatskoj enciklopediji*. U njemu spominje Berkovićevu naobrazbu, „Savremene poglede" i jedinu objavljenu knjigu. Nakon petnaest godina Berkovićev prijatelj Tadijanović (1955: 482) u *Enciklopediji Jugoslavije* neznatno širi sliku, navodeći suradnju u drugim časopisima, zaposlenje u školi, političke razloge otpuštanja i smrt od tuberkuloze kičme. Nedjeljko Mihanović (1972: 221-222) za natuknicu u *Leksikonu pisaca Jugoslavije* dodaje podatak o lokaciji i sadržaju Berkovićeve ostavštine, ali i nepotreban, a usto i netočan podatak o majčinu djevojačkome prezimenu (Cvilić). Za *Hrvatski biografski leksikon* Mihanović istu natuknicu (1983: 694-695) proširuje popisom Berkovićevih pseudonima (krivo distribuirani zarezi unijeli su priličnu pomutnju), potom nabrajanjem predmeta koje je predavao na Gimnaziji[347] te dovođenjem u vezu istupa na profesorskome kongresu u Nišu s otkazom iz državne službe (točno je da je zbog iznošenja svoga viđenja pomutnje u školstvu bio premješten u Otočac, ali ne i otpušten). Također daje i krivi podatak o duljini Berkovićeva rada na otočkoj Gimnaziji (1935.-1937.) te ocjenjuje „Poglede" kao „napredno orijentiran" (ibid: 695) časopis.

[347] Od četiri navedena jezika: hrvatski, francuski, njemački i latinski, za posljednja dva nisam mogla pronaći potvrdu Berkovićeva predavačkoga rada, izuzev nepovoljne samoevaluacije na poleđini koverte koju mu je poslalo uredništvo „Književnoga života" u kojoj za sebe kaže da je „upotrebljiv za niže tečajeve i za latinski i njemački jezik" (Blažanović: 1993: 61). Također daje i krivi podatak o duljini rada Josipa Berkovića na otočkoj Gimnaziji (1935.-1937.).

U nešto skraćenoj (nepotpisanoj) bilješki u *Hrvatskome leksikonu* Mihanović (1996: 89) sažima napise iz prethodnih dvaju leksikona, ali ovaj puta „Savremene poglede ocjenjuje „lijevo orijentiranim časopisom" (ibid).

Kronološki posljednja[348] je *Hrvatska enciklopedija* s također nepotpisanom bilješkom (2000: 69) koja sustavno definira najvažnije činjenice iz autorova života i književnoga djelovanja, sve već ranije spomenute, izuzev tjednika koji je Berković pokrenuo 1939. („Brodska riječ"), nabrajanja svih književnih vrsta koje je pisao i jezika s kojih je prevodio[349] te podataka o dvjema knjigama koje je za života izdao, autorske *Misli i djela* i *Izbor iz književnosti Čeha i Slovaka*, kojoj je bio urednikom. Dok za časopis ne stoji nikakvo ideološko određenje, za Berkovića se kaže da je „kao kritičar i polemičar blizak M. Krleži i tzv. lijevoj kritici, nastupao (je) s pozicija društveno angažirana pisca" (ibid).

2.8.3.2.3. Prepisivanje grešaka i razrješavavanje pseudonima

Uvidom u tekstove koji govore o „Savremenim pogledima" od njihova pojavljivanja naovamo uočila sam nekoliko propusta i pogrešaka koji prate njihovu recepciju. Točnije, riječ je o postrecepciji, budući da su autori tek s vremenske distance počeli iznositi podatke o časopisu i njegovu uredniku te stvarati „sliku" o njima koju su željeli „konzervirati" – recepcijski su tekstovi svodivi na prozivanja, poruge i pohvale. Zamjetan broj pogrešaka od

[348] Berković nije spomenut ni u *Općoj enciklopediji JLZ* iz 1977. niti u *Hrvatskome općem leksikonu* Leksikografskoga zavoda Miroslav Krleža iz 1996.

[349] Kao i Stjepan Blažanović (1993: 245-252), neimenovani autor spominje četiri jezika s kojih je Berković prevodio: francuski, češki, njemački i ruski jezik.

kojih se neke ponavljaju u tekstovima drugih autora uočavam čak i unutar onoga segmenta postrecepcije koji tendira znanstvenomu diskursu. „Prepisivačka kultura" hrvatske književnopovijesne i književnoznanstvene misli umnožila je jednom počinjene pogreške kao dio kulturnoga naslijeđa.

Od Nedjeljka Mihanovića (1983: 695) potječe podatak da je profesorski kongres u Nišu bio povodom Berkovićeva otpuštanja iz Otočca. Isti podatak prepisuje Pandžić (1989: 7), a da mu je izvor doista Mihanović vidljivo je po prenošenju istih pseudonima koje Mihanović pripisuje Berkoviću[350]. Međutim, kongres ni u kojemu slučaju nije mogao biti izravan povod Berkovićeva drugoga po redu otpuštanja iz državne službe, naprosto zato što je održan u rujnu 1935.[351] Mile Konjević (1974: 9) i Dragiša Jović (Jović; Konjević, 1974: 299) među suradnike „Savremenih pogleda" dodali su Buharina,[352] Anđelko Barbić (1984: 526) Milana Durmana, a Krešimir Šimić (1978: 5; 1987: 7) na stranicama časopisa nalazi Marxove priloge[353]. Iako je možda riječ o slovoslagarskim pogreškama, potrebno je spomenuti nova imena pojedinih suradnika u „Pogledima": Krešimir Šimić i Jože

[350] Pseudonimi su isti, jedino su zarezi u Mihanovićevu tekstu izazvali nered, a u Pandžićevu su ispravljeni: B., J. B., B. Job, J. Cv. > B. J., Job, J. Cv., B. B. Uz tri točna, Pandžić navodi i pseudonim B. B. koji nisam našla u časopisu.

[351] Točan raspored govornika i sažetke njihovih govora u prva dva dana održavanja kongresa (8. i 9. rujna), a potom i relativno detaljan itinerar izleta sudionika po niškoj okolici (10. rujna) čitamo iz dvaju napisa kojima je dopisnik „Politike" Stojiljković (1935: 5; 1935a: 7) popratio skup.

[352] Zapravo je u rubrici *Pregled* objavljen prikaz Buharinova djela *Teorija istoriskog materializma*, potpisan pseudonimom J. K. (I: 4: 123-125).

[353] Iako se Marxovo učenje provlači kroz nekoliko tekstova u različitim rubrikama „Savremenih pogleda", u časopisu nije objavljen nijedan izvorni Marxov tekst.

Ščrbašić (1984a: 6) „preimenovali" su Vatroslava u Vladimira Repića, a Mile Klopčič postao je Matijaž Klopčić (Šimić, 1987: 7). Također i Ivan Tomac (1985a: 13) navodi kriva imena suradnika „Savremenih pogleda": Kaja (umj. Milka) Žicina, Nada (umj. Mila) Dimić. Josip Ščrbašić (1984: 11) tvrdi da je Miškina u „Pogledima" objavljivao novele, „klerikalnu[!] 'Hrvatsku reviju'" (ibid) proglašava desničarskim časopisom s kojim se Berković sporio, a Mile Konjević (1979a: 86) Tomićevu zbirku crteža i linoreza *Iz naših dana* pripisuje izdanjima „Savremenih pogleda". Ivan Tomac (1985: 13) je među protivnike koji su časopisu „radili o glavi" (ibid): ubrojio i „frankovački obojeni lokalni list" (ibid), a također i moćnike desnoga krila HSS-opozicije. Čini se da je autor „preslikao" animozitet koji je prema drugoj Berkovićevoj tiskovini, „Brodskoj riječi" (kasnije „Riječi savjesti i razbora") ispoljavala „Posavska Hrvatska".

Pored grešaka, ispuštanja i krivih interpretacija kao nužnih nusprodukata bavljenja književnopovijesnim temama, istraživačka pozicija s distance ima i svojih prednosti. Protok vremena „opunomoćio" je kasnije istraživače za razotkrivanje nekih pseudonima iz prošlosti: Mile Konjević (1979: 148) uvjereno tvrdi da se iza inicijala Gr. T. krije Greta (Marjeta Terdina), a Ivan Tomac (1985a: 13) razrješuje inicijal A. kao osobno ime Andra, koje vezuje uz prezime Partonić.

2.8.3.2.4. Kako povijest pamti „Savremene poglede"

Na kraju treba reći da većina recepcijskih zapisa „Savremene poglede" predstavlja kao nerevolucionaran časopis urednika koji nije prešao put od progresivnoga socijalnog pisca preko marksistički orijentiranoga materijalista do konačnoga stadija komunista, ni ideološki ni aktivistički. Iz njihove je elaboracije

nemoguće pripisati dogmatsko ljevičarstvo „Savremenim pogledima". Kritičari su osvijestili spoznaju da pridjev „napredni" koji sam upotrebljava Berkoviću ne znači „komunistički". Časopis je ponajprije nazivan antifašističkim, naprednim i lijevim, rjeđe marksističkim. Ovakva je percepcija rezultanta autorske realizacije i socijalne klime iz koje je potekla. Ukupni odnosi kulturnoga miljea brodske mikrosredine čimbenik su upisivanja sastavnica u identifikacijsku kartu „Savremenih pogleda", uspostave perspektive čitanja, odnosno recepcijskoga obrasca časopisa te, u konačnici, forme njegova kolektivnoga pamćenja od 1930-ih do nas današnjih.

Na tragu istraživanja Paula Connertona (2004: 171) o načinu na koji društvena mreža ovjerava status pojedinaca u njoj (ovjeravajući istodobno i sebe samu) dolazim do još jednoga aspekta recepcije Josipa Berkovića u očima javnosti. Punih četrdeset godina nakon smrti Berković je bio ispušten s popisa „zaslužnika" kojih se zajednica ritualno sjećala. Pa i tada je komemorativno upisivanje njegovih zasluga u povijest bilo jednokratno, a inicirala ga je sredina iz koje je potekao.[354] Osim obredne geste, shvaćene prema Lukesu, kao pravilom „upravljane aktivnosti simboličkog karaktera koja privlači pažnju sudionika na misli i čuvstva koja drže osobito značajnim" (1975: 291) Berkovićev legitimitet potvrđen je i zapisanim postupcima društvenoga sjećanja.

[354] 10. listopada 1984. u brodskoj Gradskoj čitaonici 40-godišnjica Berkovićeve smrti obilježena je „bogatim programom što ga priređuju brodske ustanove kulture i znanosti" (Šimić; Ščrbašić, 1984: 6). Prema istomu izvoru, na svečanosti je najavljen simpozij o Berkoviću (neodržan) za sljedeću, 1985. godinu. Joža Ščrbašić spominje „prigodna predavanja" (1984: 11) koja su Berkoviću održala dvojica djelatnika tadašnjega Centra za društvena istraživanja Slavonije i Baranje iz Slavonskoga Broda, a u Čitaonici su bili izloženi neobjavljeni rukopisi, fotografije i dokumenti te dio Berkovićeve biblioteke.

Riječ je o trima knjigama kojima je zabilježena Berkovićeva važnost za zajednicu. Prve su dvije[355] objavljene u obljetničkim godinama, 1985. i 1994., dok se treća[356] „ključarica" sjećanja pojavila u neobilježenoj, 2002. godini.

Godine 2005. navršilo se stotinu godina od Berkovićeva rođenja, ali ta je godina prošla posve neopaženo. 2009. Berkovićevo je ime bilo jedno od tri predložena za dotad bezimenu ulicu[357] u Slavonskome Brodu, ali je prevladalo povijesno sjećanje Brođana na balerinu brodskoga podrijetla Miju Čorak Slavenski. Nije osobita utjeha ni podatak da Josip Berković nije jedini[358] zbog

[355] *Josip Berković – Marijan Jurković – Emil Štampar – Vlado Mađarević – Milan Selaković*, prir. Miroslav Šicel, Pet stoljeća hrvatske književnosti, Matica hrvatska, Zagreb, 1985.; Berković, Josip, *Izabrana djela*, Slavonica, knj. 52., Privlačica, Vinkovci, 1994.

[356] Berković, Josip, *Izabrana djela*, Brodska riječ, Biblioteka Brodski pisci, knj. 3., Slavonski Brod, 2002.

[357] Neko je vrijeme na internetskoj stranici, koja se u međuvremenu ugasila, stajala preslika službenoga dokumenta MO Ante Starčević sa sjednice Vijeća održane 7. listopada 2009. U njemu stoji ime predlagatelja koji je pismeno zatražio da se ulici između Branimirove i Ulice A. Kanižlića dodijeli ime. Vijeće je predložilo tri imena: Ignjata Brlića, Mije Čorak Slavenski i Josipa Berkovića, „književnog kritičara". Na službenim stranicama grada Slavonskoga Broda nalazio se izvještaj sa 6. sjednice Gradskoga vijeća održane 12. studenoga iste godine, u kojemu se moglo pročitati da je ime Mije Čorak Slavenski jednoglasno prihvaćeno za dotad neimenovanu ulicu u MO Ante Starčević u Slavonskome Brodu.

[358] Kritiku brodskoga kulturnog identiteta koji se „srozao" do razine neprepoznatljivosti čitamo u kolumni Stribora Uzelca Schwendemanna koji gradske „oce" proziva zbog nimalo očinskoga odnosa prema rodnim kućama brojnih zaslužnih Brođana: njihova neoznačavanja kao kulturnih znamenitosti Broda. U društvu novinara Ivana Domca, svećenika Svetozara Rittiga, slikarâ Vladimira Filakovca i Vladimira Becića, književnikâ Huge Badalića i Zlate Kolarić Kišur, političara Vladimira Prebega, violončelista Josipa Stana te glumice Irene Kolesar našao se i Berković kao jedan od onih čije mje-

kojega bi društveno pamćenje stanovnika Slavonskoga Broda bilo potrebno povijesno rekonstruirati. 2010. godina je, uz to što je bila spomen-godina rođenja Josipa Berkovića, predstavljala i 75-godišnjicu od pojave „Savremenih pogleda". Pa ipak nije bilo ni naznaka obilježavanju značajne obljetnice časopisa koji je izlazio u doba kad je Slavonski Brod imao kulturni identitet vrijedan pažnje, a važan čimbenik njegove izgradnje bili su upravo „Savremeni pogledi". Približavamo se 80-godišnjici početka izlaženja „Pogleda", a već će se sljedeće godine napuniti 70 godina od Berkovićeve smrti, a i dalje se ne čini da je zajednica osvijestila potrebu da se obljetnice obilježe, što u čast Berkoviću i njegovu časopisu, što zbog nas današnjih i budućih kojima bi isticanje vlastitih proizvoda kulture moglo koristiti za i unutareuropsku i za svjetsku promidžbu.

U vezi s recepcijom Josipa Berkovića i „Savremenih pogleda" postavlja se pitanje: pripada li kolektivno pamćenje u domenu povijesne predestinacije ili kontingencije? Većina povjesničara drži da je ono što se dogodilo moralo biti upravo tako i nikako drukčije, a da su razmatranja alternativne povijesti glupost i igrarija. Lubomir Doležel (²1999: 247-273) prikazuje alternativnu povijest[359] kao misaoni eksperiment, binarnu tablicu u koju neke povijesne događaje uključujemo ili isključujemo tj. pripisujemo

sto rođenja nije iskorišteno kao kulturni proizvod visoke kakvoće, „brend". Prema: http://www.skyscrapercity.com/archive/index.php/t-1036297-p-9.html (14. 08. 2013.)

[359] Prema Doleželu alternativna povijest „započinje" knjigom J. C. Squirea *If it Had Happened Otherwise. Lapses in Imaginary History*, The Viking press, New York, 1931. (Doležel navodi 1932. godinu u kojoj je Longman objavio britansko izdanje, američko je godinu starije.) Osim nje ističe još i djelo Alexandera Demandta *History That Never Happened* (1937) i zbornik *Virtual History: Alternatives and Counterfactuals*, urednika Nialla Fergusona (1997).

im pozitivni ili negativni predznak, ispitujući daljnji razvoj situacije u oba slučaja. Na taj se način struktura alternativne povijesti usložnjuje, pa kako se ova „'struktura krošnje' alternativne povijesti pretvara u prošireni labirint račvajućih puteljaka, cijeli pothvat gubi na interpretativnoj moći i zanimanju" (ibid: 266). Stoga alternativne povijesti čitamo kao fikcije.

Promatrano iz ugla mogućega, „što bi bilo kad bi bilo", ne mogu ne pitati se što bi se dogodilo sa „Savremenim pogledima" da je Berković donosio drukčije odluke ili da je samo jedan kotačić u kontekstualnome mehanizmu oko časopisa bio postavljen drukčije. Bi li i tada kolektivno pamćenje previdjelo Josipa Berkovića i „Savremene poglede"? Možda bi suvremeno poimanje urednika Berkovića i njegova časopisnoga projekta bilo bar malo drukčije da se ostvario projekt pariške revije koji spominje Branka Škalabrin (1984: 154-155): „To bi trebao da bude svaki novi 'ilirizam', kulturna suradnja Srba, Hrvata i Slovenaca. Jedna vrlo slobodna i slobodoumna reprezentativna revija. 'Ne manje crvena' nego što su bili 'Savremeni pogledi', ali mnogo više kritična, a mnogo manje afirmativna, liberalističko-opozicijska ali ne u kom[!] (komunističkom) smjeru" (ibid). Slavko Mirković (1994: 7), štoviše, tvrdi da bi realizacija „književnog časopisa u Parizu na francuskome, engleskome i hrvatskome jeziku, u čijoj su redakciji trebali biti Miroslav Krleža, Marko Ristić, Vaso Bogdanov, Mijo Mirković i drugi vodeći intelektualci" (ibid) „znatno" unaprijedila Berkovićevo mjesto u hrvatskoj književnosti. Koliko bi mjesta na vrijednosnoj ljestvici novije hrvatske književnosti Berković napredovao ne mogu čak ni pretpostaviti, ali je sigurno da bi ovaj svojevrsni međunarodni nastavak „Savremenih pogleda" u bitno širemu cirkulacijskom polju bacio novo svjetlo i na časopis i na njegova urednika.

2.9. „SAVREMENI POGLEDI" – KROVNA INSTITUCIJA BRODSKOGA KULTURNOG ŽIVOTA 1930-IH

Kao rezultat društvenoga pregovaranja, literarna (i svaka druga) reprezentacija ulazi u optok društvene cirkulacije kao objekt brojnih kulturalnih transakcija, pa su u njezinu identifikacijsku kartu upisane razne razmjene, akvizicije i aproprijacije koje joj povećavaju ili smanjuju vrijednost. Društvena energija upisana u kulturalne konstrukcije s vremenom postaje jamcem njihove rezonantnosti. U tome smislu promatram „Savremene poglede" kao produkt slavonskobrodskoga cirkulacijskog mehanizma, svih njegovih preuveličavanja i uskrata, koji se našoj suvremenosti otkriva kao visokofrekventna rezonantna kutija. Iznimna performativnost „Savremenih pogleda" sadržana je u njihovoj sposobnosti produktivne cirkulacije velikoga broja reprezentacija koje su prelazile granice časopisa i implementirale se u polju književnosti, a s područja se retorike i privatnih okupljanja ucjepljivale u časopisni habitus. U prvome je slučaju riječ o biblioteci „Savremenih pogleda", nastaloj na temeljima kulturalnih praksi prvotno objavljenih u časopisu, dok su se, reverzibilno, Berkovićeva predavanja i razgovori tijekom žureva, zasigurno reflektirali na habitusu časopisa.

2.9.1. Referiranje i posuđivanje, nerijetko proizvoljno

Cirkulacijski krug umreženosti „Savremenih pogleda" s drugim časopisima i novinama uspostavlja se na „tlu" sekundarnoga dijela časopisa,[360] većinom u rubrikama *Pregled* i *Bilješke*. Unutarcehovska dinamika „Savremenih pogleda" iznenađujuće je živa: druge tiskovine s predmetnim časopisom stupaju u različite odnose, na različite se načine upisuju na njegove stranice. Razina prijenosa ima nekoliko: od sudjelovanja u bibliografijama, izvora podataka,[361] uloge posrednika (prilično „zamaskirane")[362]

[360] Pojavljivanje drugih časopisa i novina u glavnome dijelu „Savremenih pogleda" veoma je rijetko, uspjela sam detektirati svega pet pojavnica. Za dio teksta *Stranice Dnevnika* (I: 4: 101-102) André Gidea izrijekom se kaže da je prenesen iz „La Novelle Revue Française", a ponuđena datacija nije pretjerano precizna („početkom ovog mjeseca"). U dvjema bilješkama ispod teksta *Stanje italijanskih finansija* (II: 6-7: 156-159) kao izvor navode se „The Economist" i „Rivista di Politica Economica", datirani, bez imena autora ili naslova članka na koji referiraju. Kao povod nastanku Lovrakove novele *Narod u kazalištu* (I: 6-7: 6-9) naveden je članak iz zagrebačkih „Novosti", propisno naslovljen, s nadnevkom i nekoliko odabranih navoda kao motivacijskom ilustracijom. Naposljetku, nakon teksta *Strategijski plan Njemačke* (II: 8-9: 226-229), u vidu svojevrsne dopune i pojašnjenja rečenoga, spominje se članak o njemačkim ratnim planovima objavljen u „Ruskome arhivu" za koji se donose svi relevantni bibliografski podatci (autor, naslov, broj, sve osim stranica).

[361] Građa iz drugih tiskovina donosi se u formi interpretativne obrade (prepričavanja, sažimanja), rjeđe navoda. Navodi su istaknuti navodnim znacima, veoma rijetko grafički izdvojeni (npr. unutar teksta *Hrvatska, Španija i mir* čitamo navod iz „Novosti" u italicu), ponekad uz njih dolazi točna datacija, rjeđe naslov ili autor.

[362] Posrednici preko kojih tekstovi dolaze u „Savremene poglede" najčešće nisu posebno istaknuti, a ako i postoji neka smjernica, ona je prilično neodređena, npr. u članku o prvome povećanju nadnica u Italiji od početka rata u Abesiniji (II: 1: 272-273) kao izvor se navode „Novosti", bez ikakve upute na datum, broj ili stranicu te se citira navod iz fašističkoga „Il Lavoro

do povoda za reakciju, djelatnoga participanta u konfliktu i sl. Budući da je o časopisima iz bibliografije, polemika i časopisnih pregleda već bilo riječi – ovo će se poglavlje baviti dosegom i dinamikom cirkulacijskoga polja „Savremenih pogleda", a potom i Berkovićevim postupcima prilikom implementacije sadržajâ iz drugih novina i časopisa.

U „Savremenim pogledima" nalazimo samo jedan spomen lokalnih tiskovina kojima se brodska kulturna klima upisuje na njihove stranice. Riječ je o esperantskome časopisu „La suda stelo". Iako skromna, ova upućenost[363] na druge dionike kulturalne scene svjedoči jasnu svijest o vlastitome položaju u cirkulacijskome krugu brodskoga univerzuma.

U vidokrug „Savremenih pogleda" ušli su brojni domaći, hrvatski časopisi. „Mlada Hrvatska" spominje se u kontekstu *Zbornika hrvatskih seljaka* kao govornica s koje se odašilju neistinite tvrdnje o seljačkome odricanju od marksizma zbog kojega je zbornik napadan zdesna (II: 11-12: 333). Potom se referira na „Novosti", štoviše na konkretnoga novinara, K. K. (Krešimira Kovačića), koji se oglasio povodom istoga zbornika, glorificirajući komponentu vječnoga u umjetnosti, dok se u „Pogledima" promiče stav o umjetnosti, napose seljačkoj, kao reakciji na svakodnevnicu (II: 11-12: 334-339). Osječkomu „Hrvatskom listu" Berković se ruga (II: 5: 136) zato što je „29 marta hiljadudevetsto-

Fascista". Iz članka u „Novostima" (pronađenomu prelistavanjem mnoštva brojeva) postaje jasno da je autor teksta u „Pogledima" i navod preuzeo iz „Novosti", a ne izravno od talijanskoga lista.

[363] „La suda stelo" spominje se kao posrednik prema bečkomu časopisu „Verda Revuo", kojemu je ustupio dva linoreza (R. Živanović-Noje i Đ. Todorović) preuzeta iz „Savremenih pogleda" (II: 2-3: 74). S druge strane, čini se prilično vjerojatnim da su „Savremeni pogledi" preko esperantskoga časopisa došli do zanimljive vjestice o lošoj recepciji esperantskoga *Sluge Jerneja i njegova prava* u tradicionalnome Japanu (I: 1: 31).

tridesetišeste" (ovakvim zapisom nadnevka Berković zaziva otvaranje starih, poglavito crkvenih dokumenata u njemu mrskome Anno Domini kodu) otkazao najavljeno objavljivanje Dumasova romana *Tri mušketira* jer je „katolička crkva stavila taj roman na indeks (zabranu)" (ibid). Već i zbog nekadašnje suradnje u „Hrvatskoj reviji", a potom i pomnoga praćenja smjera kojim ide časopis Matice hrvatske, Berković konzumira „Reviju" barem u tolikoj mjeri da može reagirati na napade ovoga časopisa na Jovana Popovića (I: 11-1: 282-285). Također mu nije stran ni „MOSK", iz kojega donosi uvredljiv navod o Krležinu književnome uspjehu zahvaljujući niskoj inteligenciji hrvatskih „intelektualaca", kojemu dodatno pogoduje marksizam, u tome trenutku svodiv na „užitak u razaranju i psovki na sve" (II: 6-7: 179).

„Savremeni pogledi" u značajnoj su mjeri upućeni i na časopise izvan hrvatskih granica. Iz „Mlade pote" prenosi se podsmijehom i gorčinom obojena vijest o srpskome i hrvatskome sudjelovanju na skupu omladine i apstinenciji slovenske mladosti jer država nije uspjela namaknuti novac za troškove (II: 4: 101-102). Ljubljanska „Književnost" izvor je navoda iz teksta Juša Kozaka o Cankaru (I: 3: 94), a iz beogradske se „Politike" povodom smrti fiziologa Ivana Petroviča Pavlova donosi njegova pohvala novoprobuđenomu narodnom i državnom afinitetu za znanost koju je izgovorio na svečanome banketu u rodnome Rjazanu[364] (I: 2-3: 75) te prepričani članci seksologa Aleksandra Đ. Kostića (I: 1: 23-24). Stručni liječnički časopis „Lekar" izvor je izvješća[365] s beogradskoga liječničkog

[364] Načelno korektno prenesen navod posljednji je odlomak duljega članka o discipliniranome i samozatajnome znanstveniku. Usp. Dr. M. D., *Ivan Petrović Pavlov. Iz privatnog života velikog slovenskog naučnika, koji je umro pre nekoliko dana u 87 godini*, „Politika", XXXIII (1936): 9982: 16.

[365] U izvorniku je objavljena interpretacija ovoga skupa iz pera sudionika dr. Ljubomira Živkovića. Nepotpisani autor u „Savremenim pogledima"

kongresa (I: 11-12: 288-289), a šala objavljena u „Ošišanome ježu" natjerala je uredništvo u obranu identiteta[366] svoje suradnice (I: 2: 64). Ne iznenađuje referiranje na „Ruski Arhiv" i članak koji upućuje na njemačke ratne planove (II: 8-9: 229), a iz „bratimskoga" se „NIN-a" prenosi bilješka o novinaru Ziški koji mistificira interese u naftnome (petrolejskome) lobiju (I: 4: 126). Referiranje na beogradski astronomski časopis „Saturn" (I: 2: 63) na prvi pogled izlazi iz očekivanoga dijapazona, ali ne čudi previše kad se uzme u obzir razina prirodoznanstvenih tekstova u „Savremenim pogledima". Prizemljen komentar: „Nacionalnu astronomiju taj časopis neće stvoriti, ali će dati poticaja za intenzivniji naučni rad" (ibid) daje naslutiti da je prikazivač (najvjerojatnije Berković) imao solidan uvid u njegov koncept i kvalitetu.

Posebno su zanimljive one tiskovine kojima Berković iskorače iz očekivane sheme adaptacije jednoga časopisa s periferije. Lista očuđenja nije duga, ali je dojmljiva: ako prepričavanje članaka i donošenje navoda (i svih ostalih oblika međudjelovanja) iz

sažima najvažnije crte Živkovićeva izvještaja, a izostavlja sažetke izvješća pojedinih referenata kao i autorove komentare njihovih stavova. Usp. Živković, Ljubomir, *Progres i kongres. (Kritički pogledi na poslednji lekarski kongres)*, „Lekar", IX (1935): 201-2: 105.

[366] Nakon što je u prvome broju „Savremenih pogleda" objavljen odlomak iz romana *Kajin put* Milke Žicine uredništvo razuvjerava čitatelje neka ne vjeruju šali „Ošišanoga ježa" u kojoj se tvrdi da je autorica izmišljen lik i podvlači da već u sljedećemu broju slijedi njezina prekasno stigla „odlična" novela. U prozvanome „Ošišanom ježu" anonimni autor ismijava kritičarsku strogost Velibora Gligorića prema Goetheu, Tolstoju i Shakespeareu i pod znak pitanja stavlja njegovu neobjašnjivu pohvalu nepoznatoj Milki Žicinoj. Nakon navodnoga dvotjednog bezuspješnog traganja za autoricom, koju je uredništvo željelo intervjuirati, autor zaključuje kako je Žicina izmišljeni lik, zapravo Gligorićev beletristički alter-ego. Usp.: [Anonimno], *Ko je Milka Žicina, jedini književnik svih vremena koga je pohvalio g. Gligorić?*, „Ošišani jež", I (1935): 2: 3.

tiskovina s područja Kraljevine držim uobičajenom pojavom, već i zbog njihove dostupnosti, Berkovićev iskorak izvan jugoslavenskih granica zaslužuje veću pozornost. Na početku spominjem interakciju s bečkim esperantskim časopisom „Verda Revuo", jedinu za koju pouzdano mogu reći da su u njoj „Savremeni pogledi" sudjelovali u svojstvu donora[367].

Iako je većina tiskovina iz udaljenih krajeva posve poveziva s Berkovićevim profilom, npr. francuski („Les Nouvelles Littéraires, artistiques et scientifiques", „La Nouvelle Revue Française"), češki („Rozhledy po literatuře a umění",[368] „Prager Presse") ili njemački emigrantski izvori („Deutsche Volkszeitung"), čak i ako je talijanske fašističke „Il Cantiere" i „Il Lavoro Fascista", Goebbelsov „Der Angriff", potom rusku „Pravdu", a donekle i bugarski „Literaturen čas" još moguće dovesti u vezu s njegovim stremljenjima, pozivanje na „jedne engleske novine" još se i može razumjeti u kontekstu praćenja svjetskih zbivanja, ali što reći na belgijski „Ecrits du Nord" (doduše na francuskome jeziku), a pogotovo finske novine

[367] Broj objavljen u obranu ugroženoga mira donio je likovne priloge R. Živanović-Noje i D. Todorovića, preuzete iz posljednjega broja prethodnoga godišta „Savremenih pogleda" (I: 11-12: nepaginirano, na početku broja, 275). Uz tekst *Spirita mobilizo kontrau militfrenezo* (II (1936): 2: naslovnica) objavljen je Todorovićev linorez, a na sljedećoj stranici (zapravo 10., jer je 1. broj imao 8 stranica, a paginacija je kontinuirana) drvorez Živanović-Noje. Ulogu posrednika u oba smjera odigrala je esperantistička revija „La suda stelo": preko nje je „Verda Revuo" dobila ilustracije, a „Pogledima" je proslijedila informaciju o njihovu pozitivnome prijamu kod čitatelja bečkoga časopisa.

[368] Čini se da je senzibilnost za ostatak svijeta i kulturna zbivanja u njemu Berković baštinio upravo od ovoga časopisa. Naime, potkraj svakoga sveska časopisa „Rozhledy" nalazi se rubrika *Informacije*, koja se dalje dijeli na podrubrike, naslovljene varijabilnim geografskim imenima (npr. vijesti iz naših krajeva nalaze se ispod naslova *Balkan*, ali i *Jugoslavija*), a zastupljene su sporadično, zavisno o kvantiteti i zanimljivosti vijesti iz pojedine zemlje ili regije.

(na švedskome jeziku) „Svenska pressen". Zapravo je Berković, tražeći građu za „Savremene poglede", kotama ispremrežio cijelu Europu.

Pozivanje na članke iz novina i časopisa diljem svijeta, prepričavanje i komentiranje njihova sadržaja Berkovićev su način da „uhvati priključak" sa svijetom. Pritom ne mislim samo na preskakanje geografskih granica nego i na aktualnost koju njihovim spominjanjem donosi časopisu: nekim je pričama doista događaje iz žiže svjetskih zbivanja preselio u Slavonski Brod. Tako su npr. u hrvatski pokrajinski grad stigli napadi na Gorkoga[369] ili odjeci Prvoga kongresa sovjetskih literata[370]. Međutim, pravi razlog zašto sam smatrala potrebnim tražiti tekstove iz stranih tiskovina je pitanje eventualne Berkovićeve manipulacije čitateljima kroz instancu referiranja na druge časopise. Naime, za pretpostaviti je da Berković jako dobro znao da njegovi čitatelji lako mogu doći do „Politike" ili „Ošišanoga ježa", lakše nego do hrvatskih tiskovina. No što je s teško dostupnim ili posve nedostupnim stranim časopisima i novinama? Njihovu bi manipulaciju prosječnomu

[369] David Zaslavski, Staljinov glasnogovornik, nekoć zakleti antiboljševik i član židovskoga klana, u dva je navrata u moskovskoj „Pravdi" toliko oštro napao Gorkoga da se ovaj osjetio tako izoliranim da se jadao prijateljima. Prema: Brackman, Roman 2001. *The secret file of Joseph Stalin: a hidden life*, London: Frank Cass Publishers: 214-218. Kako će se vidjeti, oštrina tih napada veoma je diskutabilna.

[370] I. kongres Saveza sovjetskih pisaca održan je 17. kolovoza – 1. rujna 1934. u Moskvi. Okupio je delegate iz svih dijelova Sovjetskoga Saveza. Njegov je rad nadgledalo počasno predsjedništvo u sastavu: J. V. Staljin, V. M. Molotov, M. I. Kalinjin, S. M. Kirov, K. E. Vorošilov i drugi rukovodioci partije i države. Na njemu je, kao prvi govornik, A. A. Ždanov promovirao doktrinu socijalnoga realizma, kamen književnoga spoticanja i legitimaciju literarnoga uništva sovjetskih autora (uvelike prisutnoga u mnogim nacionalnim književnostima) dugi niz godina.

čitatelju[371] bilo veoma teško otkriti. Stoga je bilo potrebno istražiti u kojoj se mjeri Berković doista držao izvornika, a koliko napisano tumačio onako kako je njemu odgovaralo. Kako bi to bilo moguće prvo je trebalo pronaći što je moguće više članaka koje urednik „Savremenih pogleda" navodi kao izvore izvornike (često su umjesto jasne uputnice na izvor reference postojale samo pretpostavke, koje su se, srećom, pokazale točnima), potom ih prevesti te usporediti s Berkovićevim navodima, a kako se pokazalo, i „navodima".

Iz pariškoga književnog časopisa „Les Nouvelles Littéraires, artistiques et scientifiques" Berković prenosi navodnim znacima propisno oivčen kraći navod, iako krivo potpisan (N. Pozner, umjesto Vladimir Pozner). Odabrani odlomak o „izbirljivome[372] i pohlepnome" sovjetskom čitatelju (I: 1: 31) prilično je nejasno „uzglobljen" u nadređeni pojam Poznerovih „dojmova" povodom Prvoga kongresa sovjetskih pisaca, održanoga u Moskvi u kolovozu 1934. Riječ je o tekstu *Šesti tom* Tisuću i jedne noći[373] iz

[371] Čitatelja kojima su svjetski resursi bili dostupni nije bilo mnogo u Berkovićevu okruženju, napose među ciljanom publikom, intelektualcima nevelike platežne moći, dapače, kako smo vidjeli u poglavlju o publici časopisa, Berkovića je iznenadila dobna i ekonomska struktura čitateljskoga tijela „Savremenih pogleda". Nadalje, imućnijim konzumentima tiskovina s prostora Kraljevine „Savremeni pogledi" nisu bili omiljena literatura, a mnogi su od njih ionako oponirali ideološkoj platformi „Pogleda" i osporavali svako slovo u časopisu. Njihovo je propitivanje istinitosti navoda iz stranih tiskovina Berković uvijek mogao osporiti političkim i ideološkim neslaganjem s pisanjem „Savremenih pogleda".

[372] Zapravo bi točnije bilo reći „zahtjevnome", budući da se u tekstu tvrdi da čitatelji, koji su vještinu čitanja savladali tek nedavno, sada u ruke uzimaju Aristofana (ili već što se nađe), pa izbirljivost i nije točna odrednica sovjetskoga čitateljskog tijela.

[373] Pozner, Vladimir, *Le Premier Congrès des Écrivains Sovietiques. Le sixième volume des* Mille et une Nuits, „Les Nouvelles Littéraires, artistiques et scientifiques", XII (1934): 625: 8. Naslov upućuje na čitateljsku groznicu diljem sovjetskoga teritorija. Naime, jedan čovjek upitan za dojmove o mjestu Magnitogorsk, u kojemu se za njegova boravka gradila ogromna metalurška tvornica, izdvojio je samo pronalazak predmetne knjige u tamošnjoj knjižnici.

kojega Berković ekscerptira prilično neutralan dio. Naime, u izvorniku koji zaprema cijelu novinsku stranicu velikoga formata Pozner slavi sovjetsku Rusiju, napredak, radne ljude, jedinstvo u raznolikosti (52 jezika i isto toliko književnosti), on je fasciniran prijamom kongresa u javnosti, a napose govorima održanima na njemu. Prizemljeni vapaj jednoga željezničara za konkretnim knjigama iz područja građevine i prometa, koje će poslužiti izgradnji socijalizma, Pozner interpretira kao znak da književnost po prvi puta u povijesti „ne služi opisivanju već promjeni svijeta na najizravniji način"[374]. Članak završava pretjerano himničkim tonom i citiranjem dvoje teatralnih referenata: „Druge generacije su se izmjenjivale na govornici: pioniri, djeca, čovječanstvo budućnosti. 'U toj Državi, rekao je pisac Olècha, raste prva mlada generacija, raste mladi sovjetski čovjek. Ja, slikar, bacam se na njega: *Tko si ti? Kako postaješ svjestan sebe? Što je kod tebe važnije, osjećaj ili razum? Znaš li plakati? Jesi li nježan? Jesi li shvatio sve o tome što me plašilo, od čega sam strahovao, što nisam razumio? Kakav si ti, mladi čovječe socijalističkog društva?*' Evo odgovora, istina neizravnog. Njega je dala na kongresu sibirska pionirka Alla Kančina, djevojčica od kojih 14 godina: 'Sada vam želimo govoriti o bitnome: nedostaju nam knjige, dobre knjige. Vi ostali, pisci, vi ste nas zaboravili. Naš život je silan i jedinstven; ni u jednoj zemlji na svijetu djeca ne žive tako dobro kao mi, nigdje drugdje na svijetu djeca nisu okružena tolikom brigom kao u zemlji Sovjeta.' Kongres je završen, vrhunac i početna točka. Godine koje dolaze će pobliže

[374] Ibid.

odrediti njegov doseg. Kad Alla Kančina odraste i sovjetska će književnost odgovoriti na pitanja koja je Olecha postavio – i na mnoga druga – knjigama koje će biti djela."[375] Posve nov na izdavačkome tržištu Berković se u 1. broju „Savremenih pogleda" nije usudio donijeti hvalospjev Sovjetskome Savezu u tako povišenome tonalitetu. Do pariškoga Kongresa za obranu kulture hrabrost mu je uvelike porasla pa je u časopis „prokrijumčario" tekstove zbog kojih je brodski cenzor lako mogao ostati bez posla.

Vidno impresioniran češkom književnom kulturom i tamošnjom kulturnom i književnom scenom, Josip Berković slavodobitno objavljuje dokaz recepcije vlastitoga časopisa u tako produhovljenoj sredini. Riječ je o prikazu „Savremenih pogleda" u Halasovu časopisu „Rozhledy po literatuře a umění" (II: 2-3: 75-76). U tekstu se hvali najmlađa jugoslavenska časopisna generacija u koju se, pored zagrebačkih časopisa „Dani i ljudi", „Književni horizonti", ljubljanske marksističke „Književnosti" i beogradskoga „Stožera" ubrajaju i „Savremeni pogledi". Članak je prenesen skoro u cijelosti,[376] ali se grafički ne izdvaja od okolnih izvornih tekstova. Prikazivač Jaroslav Nečas hvali „umjetničku vrijednost časopisa, potom pažnju koju posvećuje inostranim kulturnim događajima" i najavljuje mu svijetlu budućnost ukoliko zadrži „tip probojnog i beskompromisnog časopisa". Nije isključeno da je ovakav hvalospjev časopisu pristigao iz „bijeloga svijeta", s područja na kojemu je bujao književni život, prouzročio polemiku (ili barem bio dio njezina uzroka) urednika Berkovića i njegova vječitoga oponenta Ladislava Žimbreka.

[375] Ibid.

[376] Članak u cijelosti dostupan na: http://archiv.ucl.cas.cz/index.php?path=Rozhledy/5.1936/5/43.png. (14. 08. 2013.) Izbačen je samo dio koji se odnosi na „Književne horizonte".

„Prager Presse" navodi se kao izvor triju napisa. Više od pola stranice novinskoga formata članka *Politika i umjetnost*[377] Berković je uspio komprimirati na isto toliki prostor bitno manjih dimenzija „Savremenih pogleda", pod istim naslovom (I: 5: 155-156), sve reći i nimalo „zastraniti". Povodom otvorenja Meštrovićeve izložbe u Münchenu novinar praškoga izvornika objašnjava političku pozadinu iznenadnoga njemačkog interesa za jugoslavensku umjetnost u trenutku u kojemu fašizam buja na Apeninskome poluotoku. On podsjeća na ne tako davnu njemačku netrpeljivost prema Slavenima uopće, nesnošljivost prema Srbima i iskorištavanje Bugara u političkim spletkama protiv Srba. Potom se osvrće na poziciju Münchena, kao propagandne baze za novu njemačku politiku prema Balkanu koju provodi Akademija: njezin generalni tajnik uljepšava predgovor monstruozno iskrivljenomu prijevodu *Nečiste krvi* na njemački, u Akademijinim se glasilima objavljuju upitni prijevodi bugarske poezije itd. Autor teksta ismijava lažnu izjavu samoga premijera na otvorenju izložbe kako nacionalsocijalistička država priznaje ravnopravnu kulturnu kompeticiju, a u trima aspektima Meštrovićeve poetike: pripadnosti naciji, majčinstvu i štovanju božanstva vidi sličnost s njemačkom duhovnošću. Novinaru je ovaj propagandni trik skoro smiješan (da nije žalostan) jer mnoštvo Meštrovićevih biblijskih skulptura još nekako može proći u katoličkome Münchenu, no baš ga golica što će se dogoditi u Berlinu i kojim će sredstvima ideolog Rosenberg isposlovati da se tamo izložba ne održi.

Drugi je puta Berković posegnuo za ovim časopisom u kratkome tekstu naslovljenomu *Istočni neprijatelji knjiga* (II: 1: 27-28).

[377] Usp.: K., A., *Politik und Kunst*, „Prager Presse", XV (1935): 124: 1. Autor teksta u listu „Prager Presse" nije mogao znati da će Meštrović odbiti Hitlerov poziv u Berlin i time si navući gnjev nacističkih vlasti, a tijekom 2. svj. rata i troipolmjesečnu zatvorsku kaznu te osudu na smrt od ustaškoga režima, koju je jedva izbjegao.

Iz izvornoga teksta[378] u kojemu neimenovani autor uz vlastiti uvodnik donosi pregled članka Edgara Snowa objavljen u časopisu „Current History"[379] (to je izrijekom navedeno i u izvorniku i u „Pogledima") o kineskome spaljivanju knjiga, posebno engleskih, potom strogoj cenzuri štampe, nadzoru na univerzitetima, hapšenju ljevičarskih intelektualaca (čime se Berković kasnije poslužio u predgovoru Matijaševićevoj zbirci *I licu gnjevnom*) izbačen je uvodni dio (prilično općenit, podsjeća na zlatno doba kineske kulture i knjige, prije dolaska „perčina") i tek nekoliko rečenica[380] iz prikaza američkoga novinara. Sve odabrano je doslovno prevedeno, a zadržan je i naslov iz izvornika.

Posljednje Berkovićevo adoptiranje iz dnevnika „Prager Presse" tiče se uputa koje je fiziolog Pavlov dao mladim znanstvenicima: dosljednost, čednost, strastvenost (II: 4: 100-101). Iako se tekst ne nalazi u navodnim znakovima, prvo lice u kome je napisan i interpunkcija zasićena uskličnicima sugeriraju[381] da je navod doslovan.

[378] [Anonimno], *Bücherfeinde des Ostens. Ceterum censeo – Romain Rolland ante portas*, „Prager Presse", XV (1935): 347: 3.

[379] Riječ je o tekstu *The strength of Communism in China. I: The Bolshevist Influence*, „Current History", 33 (1931): 521-526.

[380] Osim kraćenja predugih komentara u kojima ne vidim ništa zazorno jer je smisao isti sa ili bez njih, Berković je izostavio i odlomak o općeljudskoj sklonosti cenzuriranju. Kao primjer autor u tekstu izvornika navodi slučaj jedne europske zemlje u kojoj se izvjesni cenzor nametnuo kao instanca koja odlučuje hoće li ili ne izaći novo izdanje Kierkegaardova djela. U kontekstu Kine o kojoj je primarno riječ i nevelikoga prostora kojim je raspolagao Berković držim da ni ovim ispuštanjem nije krivotvorio originalni tekst.

[381] Otežavajuću okolnost manjkavih bibliografskih podataka (ili njihov potpuni izostanak) koju sam uglavnom uspijevala prevladati sekundarnim odgonetavanjem približnih podataka, na osnovi kojih su djelatnici brojnih europskih biblioteka, trošeći vlastito vrijeme, pronalazili predmetne članke,

Zanimljiv je postupak preskakanja instanci u članku *Plaće i profiti u* fašizmu, autora L. Ivića (II: 10: 272-273). Iako je dio članka o povećanju nadnica u Italiji zapravo donio iz zagrebačkih „Novosti",[382] što navodi u zagradi (dakako bez datuma), a preuzeti citat korektno obilježava navodnicima, u ostatku članka Ivić bez rezerve operira s podatcima iz talijanske tiskovine „Il Lavoro Fascista" (dok je u članku iz „Novosti" posve jasno da je njihov izvor talijanski fašistički dnevnik) pa ih djelomično i retuširа, zapravo preuveličava[383].

Tekst *Izvještaji o Gorkom* (II: 6-7: 183-184) zapravo je u cijelosti doslovno preveden članak *Pronađena stara špijunska izvješća o Maksimu Gorkom*[384] iz „Deutsche Volkszeitunga", objavljen 10. svibnja 1936. Izvor je naveden u zagradi na kraju teksta, iako „šifriran": „(DVZ, 10 V 1936)". U navodnicima se donose dva odjeljka koji predstavljaju akte Harkovskoga arhiva, ali ne i uvodni pasus u kojemu „Deutsche Volkszeitung" najavljuje „tajna izvješća iz studenoga 1901"[385]. Sam Berković u pročelje

u ovome slučaju nisam mogla pobijediti. Iz istoga su mi razloga nedostupna ostala još tri članka: tekst o cijeni njemačkoga vojnoga stroja koju je platila radnička klasa Trećega Reicha iz Goebbelsova „Der Angriffa" (II: 10: 272-273), članak o Mussolinijevu povećanju nadnica iz „Il Lavoro Fascista" (II: 10: 273) te kritika francuskoga fašizma i najava budućega pada svih fašističkih liga koju donosi rimski „Il Cantiere" (I: 11-12: 304).

[382] (im), *Mussolini povisuje nadnice*, „Novosti", XXX (1936): 267: 2.

[383] Podatak o sveukupnome sniženju nadnica u posljednjih pet godina od *30 i više posto* Ivić pretvara u *i do 50 %* (ibid). Smatram da je Berkovićeva „krivnja" jedino u ovome slučaju posredna jer članak nije njegovo autorsko djelo nego ga je samo odobrio kao urednik. Za sve ostale preinake, prešućivanja i krive interpretacije odgovornim držim upravo Berkovića kao vjerojatnoga autora predmetnih tekstova.

[384] [Anonimno], *Alte Spitzelberichte über Maxim Gorki aufgefunden*, „Deutsche Volkszeitung", III (1936): 8: 5.

[385] Ibid.

članka nadopisuje aktualno teško zdravstveno stanje Gorkoga zbog kojega pristupa podsjećanju na njegovo aktivno razdoblje, o kojemu svjedoče arhivski akti.

Slijedi zanimljiva, već spomenuta bilješka o prozivci koja je sa stranica moskovske „Pravde" upućena Gorkomu. Pod naslovom *Napadaji na Gorkog* (I: 2: 62) Berković daje kratak, suosjećanjem obojen osvrt na „dva žučljiva napadaja izašla u moskovskoj 'Pravdi'" (ibid) koje je Gorki „imao da izdrži" (ibid). Napadač, „neki Zaslavski" (ibid), osudio je odluku ruske Akademije da objavi *Demone* Dostojevskoga, koje naziva „književnom truleži" i „barjakom reakcije" (ibid). Berković se u tome trenutku osjeća pozvanim da brani Gorkoga kojemu je Zaslavski prigovorio nedosljednost: ranije je iskazivao veliku netrpeljivost prema *Demonima*, a sada drži da ih treba objaviti. Kako bi u Gorkijevo pravo na promjenu mišljenja uvjerio svoga recipijenta, Berković donosi navod u kojemu Gorki objašnjava razloge svoje prevrtljivosti: „Potpuno odobravam izdavanje 'Demona' i svih knjiga te vrsti. I to zato, jer sam proti pretvaranju zakonite literature u protuzakonitu koja se prodaje krišom, zavodi mladež tim što je zabranjena i proizvodi neopisivo uživanje. Većina naše mladeži ne poznaje povijest revolucionarnog pokreta prije boljševizma isto tako kao što ne pozna literarna[!] povijest i taj roman koji je, prema Zaslavskomu, bio 'barjak političke reakcije'. Treba poznavati neprijatelja, treba poznavati njegovu ideologiju i naravno da ju je lakše upoznati iz knjige u kojoj je ta ideologija iznesena u jasnim i živim slikama..... Sovjetska vlast nema čega da se boji od tog starog romana. Zaslavski je jednostavno oduševio naše neprijatelje tim člankom, a naročito bijelu emigraciju koja urliče da je Dostojevski na indeksu i zahvaljuje Zaslavskom za tu milostinju" (I: 2: 62).

Pronalaskom izvornika postalo je jasno da je Berković pribjegao svojevrsnomu „spoju ideološkoga angažmana i neuhvatljivosti" (Greenblatt, 1991: 127). Naime, Zaslavski je tekst *Književna*

trulež[386] objavio kao reakciju na razdraganost „Literaturnaje gazete" zbog već spomenute odluke ruske Akademije da tiska *Demone* pod parolom „najznačajnijega književnoga djela XIX. stoljeća"[387]. Zaslavski poriče vrijednost ovoga „simbola političke reakcije"[388] (ne „barjaka" kako prenosi Berković), odbija ga staviti uz bok djelima Puškina, Ljermontova, Turgenjeva i Tolstoja i zove ga „najprljavijom rugalicom, uperenom protiv revolucije"[389]. U nastavku on podsjeća čitatelje kako je strastveno Gorki prosvjedovao prilikom moskovskoga uprizorenja *Demona* nedugo nakon revolucije, kako je buržoaski tisak „urlao" na njega i kako je Lenjin tom prilikom bio suosjećajan. Naposljetku, Zaslavski izražava žaljenje za prošlošću i svoje čuđenje uslijed slavljeničkoga raspoloženja „Literaturnaje gazete".

Slijedio je Gorkijev odgovor, objavljen tri dana kasnije. Ili, točnije, bio je to napad na Zaslavskoga zbog stavljanja *Demona* na indeks i zadavanja snažnoga udarca komunističkim vlastima dok bjelogardijci diljem svijeta likuju. Osim već spomenute potrebe suočavanja mladih „oči u oči" s reakcionarnim neprijateljem, drugi dio razloga njegova zauzimanja za *Demone* leži u neslaganju s poraznom ocjenom Zaslavskoga: „U ocjeni *Demona* Zaslavski pretjeruje kad kaže: 'Dobro je poznato da su *Demoni* najslabije umjetničko djelo Dostojevskog.' Što – nije točno. Roman *Demoni* napisan je razumljivije i sređenije nego mnogi drugi romani Dostojevskog, i u razini je s njegovim najuspješnijim romanom *Braća Karamazovi*."[390] Točnije, na umjetničku vri-

[386] Zaslavski, D. [David], *Literaturnaja gnil'*, „Pravda", XXIV (1935): 20 (6266): 4.

[387] Ibid.

[388] Ibid.

[389] Ibid.

[390] Ibid.

jednost *Demona* on ni prije ni tada nije imao primjedbi, ali kad je promijenio mišljenje o strategijama djelovanja prema reakcionarnim djelima odlučio je stati u korist *Demona*. I protiv Zaslavskoga. Ili, sumarno: ime Maksima Gorkoga nije ni bilo prozvano u negativnome kontekstu sve dok sam nije izložio promjenu mišljenja, podastro razloge i oborio se na Zaslavskoga. Iako to nigdje ne kaže, braneći Gorkoga Berković iznosi riječi Zaslavskoga iz drugoga „napada", onoga koji je uslijedio dan nakon teksta Maksima Gorkoga. Naslovljen *Povodom primjedbe A. M. Gorkog*[391], članak u najvećemu dijelu izražava ljutnju Zaslavskoga zbog Gorkijeve nepromišljenosti koji ovakvim izjavama otvara vrata i suvremenim proturevolucionarnim djelima kako bi mladi upoznali „svježije klevete protiv revolucije"[392] Arcibaševa i Sologubova. Dakako da su njegovi razlozi smiješni i pravocrtni, ali retorika koju koristi nije oblikovala neizdrživ napad, štoviše, Zaslavski u jednome trenutku motrište Gorkoga zove „dobrodušnim liberalizmom"[393], a zaključuje s tezom o nikad dosta opreza. Naravno da je potrebno ostaviti odstupnicu kad je riječ o „jačini" Zaslavskoga kao oponenta, o tome tko stoji iza reakcije (Staljin) i kako je receptivna zajednica onoga vremena pročitala njegovo obraćanje Gorkomu.

Iako Berković ne spominje dvojicu napadača, nego samo napade, množinski oblik riječi ostavlja mogućnost da je imao uvida i u obraćanje Fedora Panferova Maksimu Gorkom, u istome dnevniku, samo tri dana nakon drugoga teksta Zaslavskoga. Panferov svoje *Otvoreno pismo A. M. Gorkom*[394] pogotovo nije

[391] Zaslavski, D. [David], *Po povodu zamečaniji A. M. Gor'kogo*, „Pravda", XXIV (1935): 24 (6270): 6.

[392] Ibid.

[393] Ibid.

[394] Panferov, F. [Fedor], *Otkr'itoe pismo A.,M. Gor'komu*, „Pravda", XXIV (1935): 27 (6273): 4.

koncipirao u formi napada, prije bi se moglo reći obrane: već na početku on odbija autorstvo članka u „Večernjoj Moskvi" zbog kojega je Gorki (prvi) napao njegov roman *Bruski*,[395] a potom na pojedinačne prigovore odgovara ili protuudarima ili pravdanjem. Kao argument za uporabu prigovorenih mu kolokvijalnih riječi i izraza ističe cijeli niz književnika koji su također za govorne dionice koristili govoreni jezik, a potom podvlači da je i sam Gorki u jednoj svojoj noveli koristio ista sredstva. Za druge napade pravda se točnim navođenjem svojih riječi, sve dok na kraju ne postavi pitanje: „Nije jasno, tko je i s kakvim ciljem vama Alekseju Maksimoviču podmetnuo iskrivljen tekst."[396] U nastavku se teksta još pravda zbog novoga „jezika revolucije"[397] koji propagira u svojim djelima, a potom skida ljagu s dvojice „komunista-književnika"[398] te drži partijski propagandni govor o zdravoj kritici. Sumarno, ovaj tekst ne izgleda kao napad pred kojim je Gorki morao osjećati tjeskobu, ali ostavljam mogućnost da je riječ o drukčijoj procjeni i interpretaciji od moje. Kao i u slučaju prethodnoga „napadača" iznimno su važne nenapisane, podrazumijevane okolnosti, sve ono što se krije „između redova".

Iz osvrta bugarskoga dnevnika „Literaturen čas" o „proročanstvima"[399] Dostojevskoga Berković (I: 6-7: 35) točno prenosi sva važna uporišta predviđanja[400] ruskoga klasika koja bi zade-

[395] Kod nas objavljen 1949. u Zagrebu, u izdanju Seljačke sloge. Prevoditelj Ljubomir Jesih ostavio je izvorni naziv romana (iako *bruski* znači grede).

[396] Ibid.

[397] Ibid.

[398] Ibid.

[399] [Anonimno], *Proročest'vata na Dostoevski*, „Literaturen čas", I (1935): 6: 7.

[400] Berković vjerno slijedi predložak u podsjećanju na zastrašujuću sliku ruskoga podzemlja u *Demonima* kao i na posve netočna predviđanja koja

sila Rusiju ukoliko bi na vlast došli ljudi iz podzemlja. Ono što „zaboravlja" je ironičan komentar anonimnoga autora koji aktualnu sovjetsku komunističku vlast poistovjećuje s ljudima s ruba društva: „(...) budući da je on majstorski naslikao tipove podzemnog svijeta i budući da su se u glavnim i osnovnim crtama ti tipovi sačuvali do naših dana, kada je podzemni svijet došao na vlast, svi su oduševljeno klicali i na čelu vladajućih u Rusiji vidjeli svoje stare poznanike."[401] Komentar izrečen u novinama koje su podržavale službenu politiku Bugarske kao njemačkoga protektorata[402] nije ni mogao glasiti drukčije, a Berković je dosjetljivo preskočio dio koji se nije uklapao u njegovu koncepciju teksta.

Poslovično kritičan prema talijanskoj onovremenoj stvarnosti, Berković iskrivljava „navod" iz panoramskoga pregleda talijanske romaneskne produkcije[403] izašao iz pera Lorenza Giglija, točnije njegova prijevoda na francuski u časopisu „Ecrits du Nord". Članak koji pokušava premostiti jaz između nekadašnje

Dostojevski iznosi u *Dnevniku pisca*. Tako je dolazak komunizma locirao u Francusku, a ne u Rusiju, u kojoj je prisutno jedinstvo cara i naroda i takvo što se ne može dogoditi. Predvidio je i rusko zaposjedanje Carigrada popraćeno molitvenim skupom ruskih vjernika, slanjem zvona iz Moskve i protjerivanjem sultana. Kao zakleti pravoslavni vjernik uporno je ponavljao skoru propast katoličanstva: budući da su katolici prodali Krista, nakon smrti Pija IX. možda neće ni izabrati novoga papu (ibid).

401 Ibid.

402 U vrijeme kada u Europi jedan za drugim padaju diktatori, kralj Boris III. (1894.-1943.) uspijeva se održati na vlasti postupnim povećavanjem svojih ovlasti, sve do pokretanja postupka zadobivanja diktature 1935. Iako vojno i ekonomski ovisan o Njemačkoj (osobno preferira Mussolinija), stavši na Hitlerovu stranu, u 2. je svj. ratu uspio izboriti apstinenciju od slanja vojnika na ruski front, a izbjegao je i deportacije Židova u nacističke koncentracijske logore.

403 Gigli, Lorenzo, *Panorama du roman italien contemporain*, „Ecrits du Nord", I (1935): 1: 44-47 [344-347].

slave i suvremene oskudice romana, Berković čita kao kritiku fašističkoga režima proizašlu iz vlastitih redova. Ovako glasi Giglijev žal za tradicijom i kontinuitetom te pokušaj njihove rekonstrukcije: „Ne želimo govoriti o tradiciji, ali postoji neka vrsta pripovjedačkog kontinuiteta koji se pokazuje u godinama neposredno prije rata i onima koje slijede, sve do zbrkanog perioda oko 1920-te. Ovdje se gubi svaki trag čak i osrednje književne čestitosti, ali je ponovno pronalazimo odmah nakon toga; i od prije barem pet godina romanu se približila nekolicina uzvišenih i misaonih pisaca za koje se činilo da su posvećeni književnoj prozi i eseju, nastavljajući tako uistinu slavnu tradiciju."[404]

I dok Gigli svim silama pokušava dokazati da je esej preuzeo mjesto romana i da treba bez pesimizma strpljivo čekati jer roman samo što se nije ponovno pojavio na obzoru, Berković u „navod" upisuje pripadnike Mussolinijevih Fasci di combattimenti kojima nema traga u izvornome tekstu, pogotovo se ne izjednačava dolazak Duceovih sljedbenika i propasti romana: „Prijatelj fašista Gigli u jednom broju bruxelleske revije 'Ecrits du Nord' posvećenom talijanskoj literaturi govoreći o romanu mora da prizna: 'dolazak crnih košulja koincidirao je s potpunim nestankom književnosti. Gubi se svaki trag i osrednje poštene literature. Roman našega vremena treba tek da se stvori... (ali Gigli ne sustaje ipak) prije bar pet godina približilo se romanu nekoliko plemenitih i zamišljenih pisaca koji tako nastavljaju slavnu tradiciju'" (I: 11-12: 304). Berković Giglija naziva „prijateljem fašista". U vrijeme objavljivanja ovoga teksta u francuskome prijevodu (Jeana Forbina) Gigli je zaposlen kao urednik književne rubrike u „Gazzetti del popolo" čija vlasnička struktura[405] bezrezervno pozicionira ovaj dnevnik u

404 Ibid: 45 [345].

405 1925. „Gazzetta del popolo" dolazi u vlasništvo poludržavnoga poduzeća za opskrbu električnom strujom cijele pokrajine Pijemont, odnosno

ruke fašističkoga režima. Berković dobrim dijelom ima pravo kad proglašava nanizana autorska imena „nepoznatim",[406] kad konstatira da „ne može g. Gigli da citira nijednog čitkog romana",[407] iako, prilično subjektivno, najvećim propustom talijanskoga književnog sintetičara drži prešućivanje Siloneove *Fontamare*, koja je „najbolji talijanski roman", a k tomu još „protufašistički".

Od svih tekstova iz „bijeloga svijeta" najdojmljivije je spominjanje švedskoga, zapravo finskoga časopisa na švedskome jeziku, „Svenska pressen". Pun gorčine Berković se zgraža nad tužbom za „bogohulstvo" koju je dobio urednik „jednog časopisa u Helsingforsu"[408] zbog objavljivanja odlomka iz Čapekova *Dobroga vojaka Švejka* (I: 3: 94-95). Imponira trud urednika kako bi čitateljstvu priskrbio podatke o recepcijskim dosezima suvremenoga češkog prozaista daleko izvan očekivanoga djelokruga, bilo Hašekova, bilo Berkovićeva, iako sam sklona mišljenju da

završava pod kontrolom fašista; novi vlasnici uložili su velika sredstva u objekte i strojeve (preše, moderna reprodukcija fotografija); kao jedna od novih rubrika za osvježenje lista stvorena je i *Književna diorama* pod vodstvom Lorenza Giglija; na taj je način potučena glavna konkurencija, dnevnik „La Stampa". Prema: http://it.wikipedia.org/wiki/Gazzetta_del_Popolo (14. 08. 2013.)

406 Gigli spominje mnoštvo autora, od kojih su neki danas zaboravljeni: Gotta, Milanesi, Guido da Verona, Riccardo Baccheli, Mario Viscardini, Flora, Palazzi, Angelo Gatti, Mario Sobrero, Fracchia, Alvaro, Zavattini, Savarese, Cicognani, Pirandello, Panzini, Borgese, Bontempelli, Puccini, Palazzechi, Marcello Gillian, Moravia, Campanile, Frateili, Chiesa, Vergani, Repaci, Comisso, Stuparich, Moretti, Tumiati, Pea, Tombari, Cinelli, Loria, Perri, Marchi, Bartolini, Monti i Gromo.

407 Iako Gigli tvrdi da više od imenâ autora (koja je strpljivo nanizao) vrijede naslovi djela, nije donio nijedan naslov, a referira se na „nekoliko onih koje smo spomenuli". Možda je u francuskome prijevodu članak skraćen pa su, između ostaloga, izostali i naslovi recentnih talijanskih romana.

408 Riječ je o časopisu „Tulenkantajat" (Lučonoša).

je u pribavljanju koristio posredničke tiskovine, iz ne tako dalekih krajeva, npr. iz Francuske. Ipak, Berkovićev osvrt na izvorni članak[409] je više nego korektan, bez ikakvih aluzija ili krivih interpretacija: obranu koju u korist *Švejka* nudi „Svenska pressen" (ili posredna tiskovina) on sažima na nekoliko rečenica u kojima iznosi sve bitne podatke[410]: „Povodom toga 'Svenska pressen' u uvodniku dokazuje kako je Hašekov roman izašao pred 14 godina, bio preveden na 15 jezika, filmovan i dramatiziran, a hvalili su ga kritičari svjetske štampe s lijeva i desna i priznavali da je djelo originalno i genijalno. Ako ima u njemu neka tendencija to je satira na militarizam, ratoborni patriotizam i crkvu. Ako urednika revije osude morat će pobacati iz biblioteka sve knjige velikih svijetskih pisaca koje su, kao i Hašekova, u protivnosti sa službenim shvaćanjem o tom šta literatura mora da obrađuje" (ibid: 95).

Svejednako, ne vjerujem Berkoviću kad se poziva na finski izvornik. Za početak on spominje „uvodnik" koji je list posvetio ovomu pitanju – da ga je imao u rukama znao bi da je članak objavljen na 3. stranici. Nadalje, članak je nastao kao reakcija na otvoreno pismo okrivljenoga urednika Erkkija Vale finskomu ministru pravosuđa Serlachiusu, objavljeno dan prije u istim novinama,[411] što se izrijekom kaže u tekstu na koji se Berković poziva (a možda je izostavljeno u onomu iz kojega je tekst doi-

409 [Anonimno], *Den tappre soldaten Svejk*, „Svenska pressen", XIV (1935): [s. n.]: 3; Helsinki, 22. veljače.

410 Jedino što Berković nije reproducirao iz izvornika, a ne smatram to namjernim previdom, je mogućnost krivoga čitanja dekontekstualiziranoga odlomka koje može djelovati uvredljivo za pojedine kritičare, ali takva je sudbina svih velikih svjetskih djela.

411 Vala, Erkki, *Öppet brev till justitieminister Serlachius*, „Svenska pressen", XIV (1935): [s. n.]: 2; Helsinki, 21. veljače. [Pismo je objavljeno u rubrici *Allmänhetens spalt*.]

sta donio). U njemu Vala opisuje okolnosti uručenja sudskoga poziva, potom u tri točke sumira okolnosti pod kojima dolazi do zabrane objavljivanja *Švejka* na finskome jeziku i naposljetku iznosi negativne reperkusije koje iz nje mogu proisteći.[412] Teško mi je povjerovati da Berković ne bi posegnuo za tekstom u kojemu vječiti buntovnik Vala propituje službenu finsku politiku prema Trećemu Reichu, napose zato što je mogao ovako efektno poentirati riječima ogorčenoga antifašista i antimilitarista: „Možda to što postavljam ta pitanja tako javno može izazvati čuđenje. Međutim već sam navikao javnost na to da kršim [zakon] zbog velikih umjetnika (usp. tužbu za dijaloge Penntija Haanpäässa). Međutim, tužba za komičan san kadeta sa želučanim smetnjama u kupeu vlaka je uistinu nešto jedinstveno u naše vrijeme da mora šokirati čak i iskusnoga novinara. Dobro mi je poznato da je Hitlerova Njemačka konfiscirala 'Švejka'. No s pitanjima na koja se nadam da ću dobiti odgovor, smirit ću svoju savjest i uvjeriti se da je ministarstvo pravosuđa svojom tužbom željelo obraniti Boga, a ne Hitlera."[413]

Razinâ referiranja i „posuđivanja" ima nekoliko, od doslovnih prijevoda (ponekad selektivnih), preko neutralnoga prepričavanja pročitanoga sve do namjernih intervencija u tekst, već prema potrebi. Također su različite trase kojima su tekstovi dolazili do „Savremenih pogleda". Berkoviću su francuski i češki časopisi

[412] Vala podsjeća ministra da se roman može kupiti u švedskome prijevodu u finskim knjižarama, a upoznaje ga i s namjerom jednoga finskog kazališta koje planira postaviti *Švejka* na pozornicu, i u tu je svrhu poslalo svoga glumca u inozemstvo da prouči drugoga vrhunskog glumca u naslovnoj ulozi. Naposljetku Vala pita je li ministarstvo svjesno činjenice da je roman preveden na sve svjetske jezike i smatra se jednim od najboljih suvremenih humorističnih djela te jesu li kreatori zabrane mislili o kulturnome ugledu Finske u svijetu (ibid).

[413] Ibid.

bili dostupni „iz prve ruke" kako zbog odlazaka u dvije zemlje, kontakata koje je tamo ostvario, a onda i zbog samostalnoga konzumiranja tekstova u njima. Urednikovo poznavanje njemačkoga jezika[414] i Prag kao mjesto objavljivanja oba njemačka izvora kojima se poslužio („Deutsche Volkszeitung" i „Prager Presse") jamac su nam izostanka medijacije bilo koje vrste u njihovoj recepciji. Nešto su problematičniji časopisi na ruskome[415] i bugarskome jeziku, više zbog dostupnosti negoli Berkovićeva razumijevanja dvaju slavenskih jezika.

Već je bilo riječi o posredničkome belgijskom časopisu „Ecrits du Nord" kao izvoru za članak o neslavnome stanju talijanskoga romana 1930-ih. I dok se još može pretpostaviti da je tekst iz talijanskoga „Il Cantiere" Berković bio u stanju čitati na jeziku izvornika zbog sličnosti romanske grupe jezika (makar je Giglijev članak čitao na francuskome), posve je neprihvatljiva mogućnost da je o tužbi finskoga časopisa i reakciji dnevnika „Svenska pressen" čitao na švedskome, pogotovo zato što je časopis izlazio u Helsinkiju, za švedsku nacionalnu manjinu, zbog čega je bio još teže dostupan, a također je bio napisan na jeziku koji je švedski standard „obojio" finskim primjesama, što mi se čini veoma egzotičnim i „neprohodnim", čak i za poliglota Berkovića. Iako pretpostavljiva (držim da je jezik-posrednik i u ovome slučaju bio francuski), u konačnici mi je trasa kulturalne mobilnosti kojom

[414] O poznavanju njemačkoga jezika Berković svjedoči unutar poraznoga autoportreta napisanoga na poleđini koverte, gdje se proglašava „upotrebljivim" (Blažanović, 1993: 61) za predavanje latinskoga i njemačkoga samo nižim razredima.

[415] Već je višekratno spominjano Berkovićevo poznavanje ruskoga jezika: njegovu prevoditeljskomu radu s francuskoga, njemačkoga, ruskoga i češkoga Stjepan Blažanović posvetio je omanje poglavlje u svojoj knjizi (1993: 245-252). Također je već istaknuto postojanje prijevoda Puškinove *Gospođice seljanke* u njegovoj ostavštini.

je članak prošao na putu do čitatelja u Slavonskome Brodu i cijeloj kraljevinskoj Jugoslaviji ipak nedokučiva.

Silnice koje „Savremeni pogledi" uspostavljaju prema drugim tiskovinama jamac su njihove društvene pulsacije, političnosti i društvenosti uopće. Determiniran društvenim činjenicama svoga postojanja časopis nije nimalo nedužan po pitanju odabira građe koju prezentira na svojim stranicama, grafičkoga oblikovanja i smještaja priloga, i, ponajprije, kritičkih tekstova i uredničkih komentara. Osim što indoktrinira čitatelja, on demonstrira vlastitu i sputanost svoga urednika, zrcali društvenu zbilju upisanu i u urednikov „hologram" i u pisani trag koji ostavlja za sobom. Tekstovi izabrani iz drugih tiskovina zrcale svoju prirodu kao produkta nadjačavanja autoriteta i Drugoga. Pored upisane društvene matrice iz koje potječu, oni posvajaju (i preoblikuju) novi kontekst u kojemu su se našli. Stoga su upravo članci „udomljeni" iz drugih novina i časopisa najopipljiviji trag „duha vremena", ozračenosti svih instanci časopisne komunikacije (autori/urednik, časopis i recipijenti) istim izvorom radijacije: političkom i kulturnom zbiljom sredine 1930-ih.

2.9.2. Vlastita izdavačka kuća

Najproduktivniji pjesnik obaju godišta „Savremenih pogleda" nesumnjivo je Marijan Matijašević sa šesnaest objavljenih pjesama, po osam svake godine. Budući da „Savremeni pogledi" nisu bili jedina pozornica s koje se Matijašević obraćao publici,[416]

[416] Matijašević je objavljivao pjesme u „Hrvatskoj reviji", Matičinu „Kolu", „Književniku", a također i u zajedničkoj zbirci *Lirika šestorice* (Delorko, Frol, V. Kovačić, Matijašević, Perović, Tadijanović).

Berković je odlučio barem u nečemu biti jedini, stoga je objavio zbirku autorovih pjesama nazvanu *I licu gnjevnom*,[417] prema ciklusu pjesama tiskanih u „Pogledima", za koju je napisao predgovor, ironično naslovljen *Pjesnik kao sumnjivo lice*[418]. Ovom je zbirkom zasnovao biblioteku[419] „Savremenih pogleda", kojom časopis iskoračuje iz svijeta novinstva u širi književni dijapazon. Zapravo se „Savremeni pogledi" žele nametnuti kao meritoran čimbenik kanonizacije domaćega autora. Na taj način promoviraju njega, ali i sebe. Koliko je Berkoviću bila važna ova promocija, pokazuju i grafička oprema knjige, osobni angažman prilikom pisanja predgovora te broj oglasa kojima je popratio njezino

[417] Ukupno 48 pjesama podijeljeno je u četiri ciklusa: *Rođenje mjeseca*, *Bolnička aleja*, *Uspomene iz Aljmaša* i *I licu gnjevnom*. Svih sedam pjesama posljednjega ciklusa prethodno je bilo objavljeno u prvome godištu „Savremenih pogleda": *Pjesma o klericima*. (3: 67), *I Licu Gnjevnom...* (4: 102), *Pjesma mojim predima* (5: 139), *Molitva seljaka na njivi* (8-9: 222), *U slavu afričkog rata* (10: 244-245), *Pjesnik* (11-12: 266), *Blažen onaj* (11-12: 272), dvije uz preinake u naslovu: *U slavu afričkog rata* u zbirci je nazvana *U slavu budućeg rata*, a *Molitva seljaka na njivi* postala je *Molitva seljaka*.

[418] Berković započinje apsurdnom kineskom „kulturnom" politikom (o tome je pročitao u članku *Bücherfeinde des Ostens*, objavljenomu u listu „Prager Presse", gdje nepotpisani autor prepričava članak poznatoga novinara Edgara Snowa s puta po Kini): za svakoga uhvaćenog književnika kineski policajac dobije 40 dolara. Kako takva praksa u nešto blažim oblicima živi diljem svijeta, književnik njegova vremena postao je „u najblažu ruku 'sumnjivo lice'. Sumnjivo ne samo vlastima, koje su samo odraz onih koje pretstavljaju. Pretstavnik vlasti koji u vozu legitimira navlaš lica koja čitaju, pretstavnik je cijele jedne kulturne cjeline kojoj je čitanje sumnjivo. A dok je neobičan čudak onaj koji čita, šta je tek onaj koji piše?" Prema: Berković, Josip, *Pjesnik kao sumnjivo lice*, u: Matijašević, Marijan, *I licu gnjevnom*, Izdanje „Savremenih pogleda", Slavonski Brod, [1936.], str. VIII.

[419] Branka Škalabrin (1984: 215) navodi da se edicija zove Izdanja umjesto Biblioteka „Savremenih pogleda" jer je za potonju bila potrebna „posebna dozvola" (ibid).

tiskanje, a samo je po sebi razumljivo da su i financije razlog višekratnoga reklamiranja vlastitoga produkta, točnije gotovo u svakome broju drugoga godišta.[420]

Iako ne osobito plodna, biblioteka „Savremenih pogleda" nadživjela je svoju formativnu instituciju i u medijski se prostor hrvatske književnosti upisala s još tri naslova: *Izbor iz književnosti Čeha i Slovaka* (1936. ili 1937.), Berkovićev prijevod *Grobnice (Scene iz „Hernania")* Victora Hugoa (1939.) te *Misli i djela* Josipa Berkovića (1941.).[421] Iako Branka Škalabrin (1984: 153) *Izbor književnosti Čeha i Slovaka* jednoznačno datira 1940. godinom, uvjerljivijom mi se čini argumentirana datacija Stjepana Blažanovića (1993: 120): knjiga je dovršena kad i dvobroj „Savremenih pogleda"

[420] U broju 1/1936. (omot/4) zbirku se najavljuje kao „književni događaj od najveće važnosti", Matijaševića se prezentira kao „najznačajnijeg pretstavnika naše nove lirike", a čitatelje se upućuje gdje i po kojoj cijeni mogu nabaviti knjigu. Dvobroj 2-3 (76) reklamira fini papir i ukusnu opremu knjige te podsjeća čitatelje na brojne Matijaševićeve pjesme tiskane u „Savremenim pogledima", zbog čijega je odličnoga prijama uredništvo uvjereno i u dobar plasman ukoričene zbirke. Podatak o cijeni knjige popraćen je prosudbom o njezinoj povoljnosti, a među tehnikalijama vezanim za specifikum narudžbe (obična ili preporučena) nalazimo i ime Bukove tiskare kao mjesta na koje treba nasloviti narudžbu te pripadajući broj poštanskoga čekovnog računa. Preostala četiri oglasa (5, 8-9, 10, 11-12: omot/4) kojima se reklamira zbirka *I licu gnjevnom* sročena su identično, bitno neutralnije no prethodni oglasi. U njima se navode samo podatci neophodni za narudžbu knjige bez ikakvih kvalifikativa bilo pjesnika bilo izdanja koje se reklamira.

[421] Budući da nisam uspjela doći do u knjigu uvezanoga izbora češke i slovačke književnosti te otiska scene iz Hugoova *Hernanija*, kao izvor podataka o točnim naslovima izdanja biblioteke poslužila mi je unutarnja naslovnica jedinoga Berkovićeva objavljenoga izvornog djela iz koje je vidljivo da su i dva ukoričena godišta „Savremenih pogleda" također podvedena pod naslove edicije, a da je u pripremi bila Berkovićeva knjiga *Govor zidovima* (nije izašla). Usp. Berković, Josip, *Misli i djela*, Izdanje „Savremenih pogleda", Slavonski Brod, 1941.

posvećen dvjema književnostima.[422] Ni na sceni iz *Hernanija* nije otisnuta godina izdanja, a oboje autora izdanje smješta u 1939. godinu, bez objašnjenja. Iz nekih popratnih podataka o izdanju moglo bi se zaključiti da to ne mora nužno biti točno.[423]

Blažanović podvlači Berkovićevu praktičnost prilikom realizacije izdanja biblioteke, odnosno višekratno korištenje istoga sloga[424] kojim su tiskani „Savremeni pogledi". Osim nesumnjive praktične dimenzije (štedljivosti), urednik Berković ovakvim je postupkom posvjedočio i predodžbu o ulančanosti i umreženosti svih repre-

[422] Blažanović uočava isti tip sloga u knjizi i tematemu, iako im je paginacija različita. S obzirom na uobičajenu povećanu radnu dinamiku u tiskari potkraj godine, on pretpostavlja da je knjiga završena 1936., a otisnuta 1937. Prilikom distribucije 1940. cijela je naklada umjesto polutvrdoga dobila tvrdi uvez, kako piše na listiću priloženomu uz knjigu (1993: 242). Budući da se državna zajednica Čeha i Slovaka raspala 1938., naslov je morao biti promijenjen u skladu s novim, separatnim statusom dviju nacionalnih književnosti, pa su stoga tiskane nove korice. Vjerojatnim mi se čini da je različita paginacija u odnosu na tematski dvobroj posljedica novoga predgovora, iz kojega Blažanović citira nekoliko rečenica (1993: 243), a možda i razdvajanja čeških od slovačkih pjesnika koji su u tematemu bili prilično ispremiješani (za razliku od prozaista).

[423] Iz riječi Branke Škalabrin: „Ovo je ustvari posebni otisak Brodske riječi (1939) Božić na str. 10. a preveo je i predgovor napisao J. Berković" (1984: 153) mogu pretpostaviti da je samostalno izdanje uslijedilo nakon božićnoga specijala, vrlo vjerojatno u sljedećoj, 1940. godini. Stjepan Blažanović (1993: 243) citira Berkovićev predgovor u kojemu se kaže da je riječ o prijevodu druge scene četvrtoga čina tragedije, objavljenomu u „Brodskoj riječi". Zbog formata male osmine i svega 12 stranica autor izdanje naziva brošurom.

[424] Pored već spomenutoga identičnog otiska ukoričenoga *Izbora* i zadnjega broja časopisa, Stjepan Blažanović je usporedbom došao do podatka da je istim slogom otisnuta knjiga *Misli i djela*. Proučavajući prepisku Berković-Buk iz 1941., odnosno Berkovićevu molbu tiskaru da mu napravi predračun za knjigu *Misli i djela*, iz koje se vidi da je prva trećina otisnuta već u ljeto 1935., Blažanović je došao na ideju da usporedi slogove (1993:135).

zentacija kojima je bio autor u tvorbi integralnoga simboličkog „posjeda" unutar kojega je naprosto manipulirao resursima.

2.9.3. Izlazak pred publiku (i povratak u „Savremene poglede", s darovima)

Društvena se proizvodnost „Savremenih pogleda" (točnije njihova urednika) manifestirala u nekoliko inačica usmene prezentacije vlastitoga znanja pred publikom koji su rezultirali konstrukcijom širega kulturnog, ne samo književnog kruga. Mislim pritom na Berkovićev iskorak prema brodskoj likovnoj sceni, potom na predavanja koja je držao izvan školskih prostorija, kao i na druženja s učenicima u vlastitome životnom prostoru. Penetracija u druga književna i društvena polja ostavila je nemaloga traga na ukupnost brodske društvene (ne samo kulturne) scene.

2.9.3.1. Predavanja o književnosti

U Berkovićevu izlasku iz učionica prilikom predavanja koja je održavao od studenoga 1932. do sredine 1936. ogleda se njegova svijest o potrebi interakcije kulturalnih praksi i cirkuliranja različitih oblika znanja: „Odavno već osjećam potrebu da izvučem literaturu iz škole i školskih udžbenika, problem literature je problem kulture, treba da bude živ, javno diskutovan i oslobođen onoga što ga u školi potkresuje, šablonizira i pojednostavljuje do naučnog predmeta za đake viših i nižih predmeta" (Blažanović, 1993: 62).

Primarni predmet njegova zanimanja bila su predavanja pod zajedničkim nazivnikom francuske književnosti. O njihovoj profilaciji saznajemo iz citata jedne od Berkovićevih molbi „Općem

odelenju Ministarstva prosvete" iz 1933. za odobrenje dopusta kako bi mogao poći u Francusku, u kojoj navodi da se bavio „specijalno izučavanjem reperkusija francuske revolucije na francusku literaturu u prvom redu romantizma i prelaza u pozitivističko gledanje te je priredio oko 20 javnih predavanja iz tog područja, većinom na francuskom jeziku" (Škalabrin, 1984: 13). Neka od njih zabilježile su „Brodske novine"[425]. Berkovićevi napori nisu svaki puta urodili plodom: realizacija uzvišenih zamisli ponekad je bila trivijalna. Idealno zamišljena kao prozor u francusku književnost i kulturu, predavanja su se u praksi ponekad suočavala s premalim odzivom slušača i njihovim neprimjerenim ponašanjem.[426] Možemo tek naslutiti koliko je Berković bio razočaran jalovošću svojih napora.

Jedno predavanje[427] iz francuske književnosti Berković je održao u Vinkovcima: neobuzdanoga Françoisa Villona predstavio

[425] Redovito je riječ o najavama predavanja: 18. siječnja 1933., o Victoru Hugou, na francuskome (II (1933): 2: 3; 14. I.); 8. veljače, o *Jadnicima* V. Hugoa, na hrvatskome (5: 3; 4. II.); 1. ožujka, o Alfredu de Mussetu, na francuskome (7: 3; 25. II.); 29. ožujka, kraj predavanja o romantizmu, na francuskome (12: 3; 25. III.).

[426] „Prekjučer sam držao francusko predavanje 'za širu publiku' i đake. Dok sam takova predavanja držao za đake 7 i 8 razreda kao nastavak iako neslužbeni školske obuke imao sam svaki put oko 70 slušača. A prekjučer je bilo najviše petnaest đaka iz svih viših razreda (od toga oko 10 iz 7 i 8 r.), jedan gospodin (taj ide na sva predavanja bez razlike. Kažu da je penzioniran kao neopasan luđak), dvije dame kojima sam se ja 'dopao'. Kod predavanja o Villonu i mme Zis. Ta se je madame toliko kreveljila, pravila grimase, krike, da su skoro svi slušači gledali u nju. Tim je ona, po svom mišljenju, pokazala kako ja ne znam francuski i kako ona tim jezikom suvereno vlada. Bijedna kreatura!" Bilješka iz Berkovićeva fragmentarnoga dnevnika, datirana „9. XII. 1932."

[427] U pismu prijatelju Tadijanoviću od 2. XII. 1934. spominje pregovore sa Žimbrekom u vezi s održavanjem ovoga predavanja u Zagrebu. Usp.:

je vinkovačkoj publici 28. svibnja 1935.[428] U prvome dijelu najave anonimni autor uglavnom iznosi najzanimljivije detalje književnikova nemirnoga života, uz spomen ponekoga djela, a u drugome hvali govornika i poziva slušateljstvo: „G. Josip Berković, profesor brodske gimnazije, diplomirani filozof Sorbonne [sic!], poznati predavač i kritičar, pokretač mjesečnika 'Savremeni pogledi' i redoviti saradnik zagrebačkih 'Književnih Horizonata' iscrpno će u svojem predavanju prikazati ovu interesantnu ličnost stare francuske literature. G. predavač kao vrlo dobar poznavaoc francuske proze i poezije osvojit će našu publiku. Nadamo se, da će dvorana Brodske imovne općine biti premalena u utorak 28. o. mj."[429] Da je predavanje doista i održano, opet nam potvrđuje članak iz istoga izvora.[430] Koncepcija je ista kao u prethodnome tekstu: prvi dio rekapitulira Villonov život,[431] a u drugome se hvali[432] govornik i izvedba predavanja. Tekst nam svjedoči o Berkovićevu nastojanju da što bolje

Blažanović, 1993: 185. No, čini se da zagrebačka publika nije uživala u njemu, kasnije nigdje nema spomena o predavanju.

[428] [Anonimno], *Predavanje g. J. Berkovića*, „Vinkovački tjednik", X (1935): 22: 2.

[429] Ibid.

[430] [Anonimno], *Francois Villon*, „Vinkovački tjednik", X (1935): 23: 2.

[431] Jednako negativan prema crkvenomu svjetonazoru, autor se poistovjećuje s Berkovićevim kontrastiranjem Villonova Pariza i naših zaostalih krajeva u XV. stoljeću „u kojima su bile jedino 'svjetlo' bijedne glassae[!] marginales" (ibid) crkvenih knjiga, a preuzima i Berkovićevu misao o Villonovoj naprednosti čak i u njihovu vremenu.

[432] Berković je predstavljen kao vrlo dobar stručnjak za francusku književnost, autor skore opsežne studije o Villonu, o kojemu je govorio „pregnantno i duhovito sa mnogo interesa" (ibid). Osjetan je afinitet koji anonimni autor osjeća prema Berkoviću: njegova pohvala ne zvuči kao korektan prikaz zadovoljnoga slušača predavanja, a silni komplimenti koje mu je udijelio prilikom najave predavanja upućuju na njegovu osobnu involviranost.

prezentira pjesnika zbog čega je svoje predavanje ilustrirao čitanjem osuvremenjenoga *Le Grand Testament*.

Svoju izlagačku karijeru Josip Berković zaključio je 30. lipnja 1936. za sebe atipičnim predavanjem, *Život i rad Maksima Gorkog*. Predavanje je održano na poziv Radničke Akademije iz Osijeka na komemorativnoj večeri posvećenoj književniku kojega je Berković iznimno cijenio.[433] Organizator komemoracije bio je Lavoslav Kraus, osječki liječnik, lijevo orijentiran.[434] Stjepan Blažanović (1993: 75) donosi koncept Berkovićeva izlaganja (kojemu ne navodi podrijetlo), iz kojega vidimo da je veći njegov dio kasnije objavljen u „Savremenim pogledima", u broju 8-9/1936., pod naslovom *Maksim Gorki*. Iznimka je uvodni dio predavanja koji korespondira s recentnim zbivanjima (Berković ističe podudarnost smrti Gorkoga s proslavom avijatičara Immelmanna[435] te spominje tekuća radijska izvješća na njemač-

[433] Osam dana nakon smrti Maksima Gorkoga osječka „Slobodna riječ" (I (1936): 14: 6) donosi obavijest o održavanju spomen-večeri netom preminulomu književniku. U obavijest je inkorporiran i sljedeći program: „1. Proslov, govori Dr. L. Kraus. 2. Život i rad Maksima Gorkog, govori prof. J. Berković iz Slavonskog Broda. 3. Čitanje iz najznačajnijih djela Maksima Gorkog" (ibid).

[434] U autobiografskim crticama Kraus citira pismo prijatelju u kojemu ga obavještava o namjerama nekolicine istomišljenika: „u 'Radničkoj akademiji' spremamo komemoraciju preminulom proleterskom piscu Maksimu Gorkome". Prema: Kraus, Lavoslav, *Susreti i sudbine. Sjećanja iz jednog aktivnog života*. Osijek, 1973.

[435] Berković je predavanje održao na dan pogibije letačkoga asa Luftwafea u I. svj. ratu, Maxa Immelmanna (1890.-1916.), čija je „zasluga" bila petnaest srušenih britanskih aviona. O sadržaju uvoda mogu samo nagađati da je išao u pravcu podvlačenja njihove razlike: iako slavljen (čak su se do današnjih dana zadržali nazivi za letačke manevre koji nose Immelmannovo ime), letač je sijao smrt, dok je Gorki (u tekstu u „Pogledima" Berković ga idealizira) bio borac za život.

kome radiju koja govore o Gorkome), kako bi predavanju osigurao aktualnost. Budući da je svjestan da elementima lokalizacije nema mjesta u tiskanome tekstu, da se njihova uporabnost istrošila, Berković ih je izmjestio iz teksta u „Pogledima". Drugim riječima, predavanje se u časopisu materijaliziralo prelaskom medijske granice (govor / pismo) uz nužna medijska ograničenja.

2.9.3.2. Na otvorenju izložbe

Kulturalna razmjena sa slikarskim miljeom Slavonskoga Broda započela je 9. prosinca 1934. Berkovićevim govorom na otvorenju zajedničke slikarske izložbe Julija Tomića i Olafa Globočnika. Berkovićev zalog u kulturalnim pregovorima je reprezentacija iz domene umjetnosti riječi čije materijale i zakone oblikovanja autor-pregovarač dobro poznaje. Zauzvrat je dobio suradnju brodskih likovnih umjetnika već od prvoga broja „Savremenih pogleda": reprezentacije iz svijeta boja i linija. Ova se kulturalna transakcija pokazala prilično plodotvornom: ulazak grafika gimnazijskih profesora crtanja u „Savremene poglede" povećao je njihovu energiju pojedinačnih reprezentacija kao i njihova medija, časopisa, koji je postao prezentniji, poruku kojom se obraćao čitateljstvu sada je mogao prenijeti i slikom. Umjetnici su zauzvrat dobili novi način prezentacije i širi krug (barem geografski gledano) recepcije. Julije Tomić izvukao je dodatnu „dobit" iz ove kulturalne razmjene: osim četiriju ilustracija[436] koje krase stranice „Savremenih pogleda", u časopisu je dobio priliku objaviti tri[437] pjesme.

[436] Slikovne priloge koje potpisuje Julije Tomić čine tri linoreza: *Kolinje* (I: 1: 3), *Matoš (posmrtna maska)* (I: 6-7: 23) i jedan nenaslovljeni (I: 10: 237) te fotografija skulpture *Mlada mati* (I: 2: 56).

[437] Riječ je o pjesmama *Jesenska noć* (I: 1: 4), *Na božić* (ibid) i *Selo* (I: 6-7: 11).

Branka Škalabrin (1984: 171) spominje u ostavštini sačuvan originalni tekst predavanja koje je Berković održao prilikom otvorenja izložbe. Ono je u nešto izmijenjenome obliku tiskano u Berkovićevoj kasnijoj knjizi *Misli i djela*. Autorica (1984: 14) drži da je razlog prekida Berkovićeve i Tomićeve suradnje upravo sadržaj predavanja: evidentno nesklon umjetnosti koju su stvarali Käthe Kollwitz, George Grosz i grupa Zemlja, Berković je na otvorenju govorio „vrlo oprezno i suzdržano" (ibid), odnosno veoma općenito o slikarstvu, stilom veoma nalik Krležinu u *Predgovoru Podravskim motivima* Krste Hegedušića, a samu izložbu spominje u nekoliko posljednjih rečenica, izbačenih u tiskanome izdanju. Međutim, prije će biti da su odnosi zahladili nakon Berkovićeva prikaza Tomićeve knjige[438]. Otada Tomića više nema u „Savremenim pogledima", dok je dobar dio prvoga godišta, bitno nakon otvaranja izložbe, aktivno sudjelovao u časopisu.

2.9.3.3. Privatne zabave – javna korist

Iskorak od uobičajene pedagoške prakse vlastitoga vremena Berković čini priređujući „žureve" ili „zakuske" za učenike, u svojoj kući za vrijeme božićnih blagdana.[439] Osim što prostornom

[438] Berkovićev je prikaz Tomićeve mape crteža vrlo negativan, predbacuje mu raniji posve nepotreban artizam i krajnje neprimjeren kolorizam. Zazorno mu je i Tomićevo povođenje za drugima (Grosz) u novoj fazi, umjesto da stekne samostalan izraz. Berković zaključuje konstatacijom da je knjiga „mnogo bolja svojom zamišlju nego izvedbom" (II: 1: 25-26).

[439] „Pored redovitih razgovora o francuskoj književnosti i to na francuskome jeziku, Berković im je govorio o francuskome načinu ophođenja među mladima. Kao glazbena podloga za razgovor služile su francuske šansone. Razgledali su francuske modne časopise. Uza sve to, tu se plesalo, igralo i zabavljalo. Igrale su se i razne društvene igre. Najomiljenija za uče-

transgresijom oslobađa svoje poučavanje od krute stvarnosti akademskoga prostora, Berković uviđa da tek pretapanjem granica i međudjelovanjem različitih simboličkih praksi francuske kulture slika o njoj postaje potpuna. Predočavanjem autohtonoga konteksta učenju francuskoga jezika i književnosti Berković svojim učenicima nudi pamtljivije i prijemljivije znanje. Interdisciplinarni i interaktivni pristup svjedoči njegov nedvojben pedagoški talent. Također, njima stvara odgovarajuću „klimu" recepcije francuske književnosti. Slična okupljanja, u salonima i kavanama, Habermas (1969: 44-50) drži predradnjom za stvaranje javnoga mnijenja: verbalnim legitimiranjem književnosti stvoreni su uvjeti raspravi o ekonomskim i političkim temama – još jedna potvrda književnomu i kulturnomu djelovanju koje prethodi političkomu. Također u Berkovićevim „kućnim zabavama" uočavamo sličnost nivelacije govornikâ (ibid: 49): s vremenom se u salonima i kavanama počinje tražiti određena vrsta komunikacije, a ne društveni status sudionika u raspravi, dok se u Berkovićevu stanu nakratko zaboravlja tko je profesor, a tko učenik.

Brodsko kulturalno polje u kojemu se zbiva razmjena kulturnih dobara ni u kome slučaju nije ideološki neutralno. Njegova je ideologizacija gotovo opipljiva, ali nije jednoznačna: tvore je interesi najrazličitijih društvenih grupa, aktera transakcija: „Zatvoren i statičan, unificiran i homogen pojam ideologije treba zamijeniti heterogenim, nestabilnim, propusnim i procesualnim pojmom. Valja naglasiti da ideološku dominaciju određuju specifične sprege profesionalnih, klasnih i osobnih interesa pojedinačnih kulturnih proizvođača (poput pjesnika i dramatičara), određene,

nike je bila igra pokvarenog telefona kojoj je francuski jezik davao posebnu draž. U tim susretima stan Josipa Berkovića je postajao 'mala Francuska'. Učenici su tu osim učenja francuskog jezika i književnosti mogli puno naučiti o francuskoj kulturi uopće" (Blažanović, 1993: 60).

premda mnogostruke pozicioniranosti gledatelja, slušatelja i čitatelja koji na različite načine konzumiraju kulturne proizvode; te relativna samostalnost – specifična sredstva, mogućnosti i ograničenja – kulturnog medija o kojem je riječ. Drugim riječima, treba ostaviti dovoljno mjesta za brojna posredovanja uključena u produkciju, reprodukciju i aproprijaciju određene ideološke dominacije: za kolektivno i individualno djelovanje [agency] državnih podanika te za specifičnu narav i konvencije reprezentativnih oblika (žanrova ili retoričkih figura, primjerice) kojima se služe" (Montrose, 2003: 64-65).

Kao „pojedinačni kulturni proizvođač" Berković na šire kulturno tržište izlazi s nekoliko „proizvoda" na čiju daljnju sudbinu ne može previše utjecati. Artefakti koje on donosi pred recipijente su kulturni migranti unutar kruga čije su granice opipljive, ali i otvorene i propusne. Ipak, Berković uspijeva translatirati silnice tih kulturnih „produkata" prema „Savremenim pogledima", manje ili jače ih povezati s časopisom i na taj način pojačati i njihovu i djelotvornost tiskovine. Tako je biblioteka Izdanja potekla izravno iz „Savremenih pogleda", a prvo njezino izdanje, Matijaševićeva zbirka *I licu gnjevnom*, obilato se reklamiralo u časopisu. Nadalje, predavanje na otvaranju izložbe Tomić-Globočnik „Pogledima" je priskrbilo kvalitetne likovne priloge, dok je adaptirano izlaganje o Maksimu Gorkome našlo mjesta časopisu. Naposljetku, uopće ne dvojim da se na „zakuskama" komentirao časopis, a neobavezni razgovori prilikom druženja s učenicima mogli su usmjeriti Berkovićev odabir tekstova iz francuske književnosti za „Savremene poglede".

Iz svega proizlazi da su „Savremeni pogledi" te dvije godine svoga izlaženja doista bili „krovna institucija" svih Berkovićevih kulturnih, ne samo književnih stremljenja. Što god da je radio, sve je ili počinjalo ili završavalo sa „Savremenim pogledima". Ovaj je časopis izvrstan primjer medijacije između kulturalnih

praksi: posjedovao je moć transformacije energije iz različitih društvenih područja, osiguravao njezin neprestan kružni tok, umanjivao jakost jednih reprezentacija, a uvećavao jakost drugih. Na njegovim je stranicama i danas „između redova" moguće iščitati kulturni energogram Slavonskoga Broda sredine 1930-ih, jakost i trase silnica i umreženih snopova društvene energije. Berkovićev je izdavački projekt djelovao kao žarište kulture i društvenoga života brodske sredine: te je, barem nakratko, uspio povezati liminalni gradić s hrvatskim teritorijem u cijelosti, a s vremenom je prešao i kraljevinske granice.

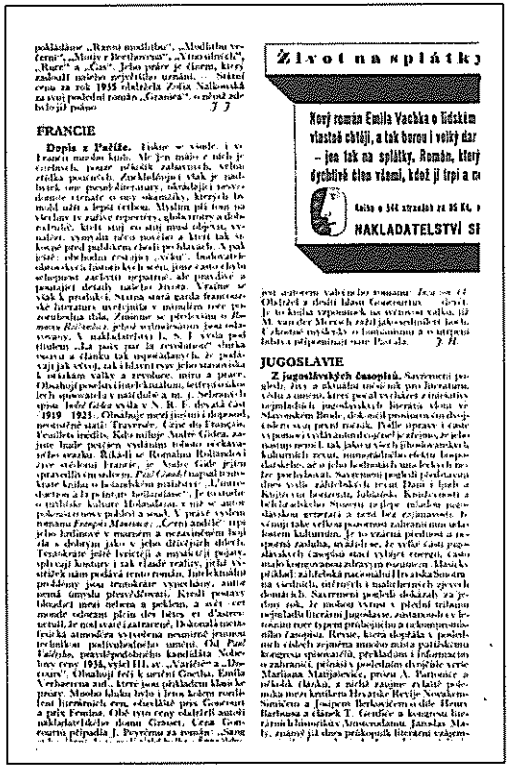

Život na splátky

Nový román Emila Vachka o lidském vlastně chlípí, a tak borcu i velký dar – jen tak na splátky. Román, který dychtivě čeká vášní, kdož ji tipi a ce

HAKLADATELSTVÍ SI

FRANCIE

JUGOSLAVIE

Pohvala „Savremenim pogledima" koju je objavio češki časopis „Rozhledy po literatuře a umění"

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

U istraživanju časopisa „Savremeni pogledi", urednika Josipa Berkovića, koji je 1935. i 1936. izlazio u Slavonskome Brodu, polazim od novohistorističkoga poimanja književne činjenice kao diskurzivne prakse iza čijega se pretpostavljena suvereniteta krije politička pozadina. Dokidajući granicu između književnih artefakata i njihove pozadine, supostavljajući književne i neknjiževne tekstove u istu razinu, novi historizam na njihovim marginama traži perforacije i puknuća kojima propituje, gdjekad i demantira, službenu povijest. Zadobivši diskurzivan karakter, ove reprezentacije postaju dionicima cirkulacijskoga polja. Metodološkim povećalom književno-analitičke prakse novoga historizma fokusirane su razmjene diskurzivnih reprezentacija u koje je časopis ulazio, u kojima je, putem akvizicija, aproprijacija, razmjena ili preprodaja umanjivao ili uvećavao svoju moć, razotkrivajući se kao primarno politična činjenica, nerijetko subverzivna prema društvenomu poretku unutar kojega djeluje. Cilj je bio dokazati da je književni (i svaki drugi) tekst samo jedna od kulturalnih sastavnica, koja umetnuta u društveno ozračje aktivira svoju moć rezonancije onih društvenih sila i onoga konteksta u kojemu je nastala. Iako takva diskurzivna reprezentacija može progovoriti o „svome vremenu", ona nije nimalo nedužna jer je prožeta poviješću, mogli bismo reći „natopljena" okolnostima svoje „proizvodnje". Elaboracija kulturno-političkih prilika u Hrvatskoj (Kraljevini Jugoslaviji), a potom u mikrosvijetu Slavonskoga Broda poslužila mi je u svrhu „uzglobljavanja" Berkovićeva časopisnoga

projekta u širi plan s kojim je dolazio u interakciju, pokatkad i interferenciju, jačajući ili slabeći svoju djelatnu moć.

U centralnome sam poglavlju političnost i društvenu uvjetovanost časopisa „Savremeni pogledi" pokazala na svim njegovim značajnim segmentima. Glavni urednik Josip Berković prikazan je kao utjelovljenje stvaralačkoga čina, ali i vješt posrednik na izdavačkome tržištu te unutar ukupne konstelacije društvenih snaga i odnosa. Sukladno novohistorističkomu principu samooblikovanja, subverzivnim odabirom društveno neprihvatljivih autoriteta, Berković zauzima nepovoljnu početnu poziciju prilikom pokretanja „Savremenih pogleda". Međutim, koristeći svoju improvizatorsku inteligenciju, on u rovovskoj bitci, pedalj po pedalj, stječe moć nad diskurzivnim prostorom, nadvladava nepovoljne okolnosti i uspijeva pobijediti vladajuće u njihovoj borbi. S druge strane, pozicija državnoga službenika iz koje „Savremenim pogledima" osporava tu istu državu i njezine vlastodršce postaje razlog njegova rascijepa, konflikta sa samim sobom, a u krajnjoj instanci i „osipanja" njegove osobnosti, gubljenja djelića sebstva.

Fundiran dijametralno suprotno od svih „regionalizama u stilu Moderne i svakog forsiranja folklora", lišen institucionalnoga zaleđa, časopis „Savremeni pogledi" uspio je oko sebe okupiti zamjetan broj suradnika, iz Hrvatske i izvan nje, od početnika do eminentnih književnika. U dvije je godine izlaženja takva suradnička garnitura producirala priloge iznadprosječne razine kvalitete. „Savremene poglede" odlikuju raznolikost rubrika (podvlačim filmsku i znanstvenu), solidan pjesnički i prozni segment, oplemenjen prijevodnim prilozima iz nekoliko svjetskih književnosti te kvalitetna esejistika, napose književna, najvrjednije što su „Pogledi" objavili.

U *Bilješkama*, bibliografiji i polemikama mjerljiva je pulsacija kolektivnoga stvaralačkog organizma uže i šire zajednice kojoj tendiraju „Savremeni pogledi". Bibliografija 70 knjiga i 26

tiskovina sporadična je, no iznimno značajna pojavnica u rubrici *Bilješke*, kao pokazatelj Berkovićeve reakcije na vanjski svijet te kulturalnih razmjena kojima tendira.

Još snažniju manifestaciju kolektivnoga karaktera časopisa mjerim prilikom ulaska u konflikt s „Književnim horizontima", „Hrvatskom stražom" i sarajevskom „Svijesti". Sudeći prema opozicijskomu diskursu iz tabora proizvođača vrlo sličnoga kulturalnog proizvoda („Književni horizonti") Berković se odlično snašao u bespoštednoj kompeticiji na književnome tržištu: urednici prilično sličnih časopisa, nekada suradnici, postali su konkurenti za malobrojnu publiku. Napadi „Hrvatske smotre" i „Hrvatske straže", a također i „Književnih horizonata", dokaz su Berkovićeve prijetnje sa zemljopisne margine časopisima u središtu, ne samo geografskomu nego i središtu moći.

Ipak, društveno najrelevantnijim ocjenjujem Berkovićev pokušaj da primakne „veliki" svijet Slavonskomu Brodu: cirkulacijski krug kojemu „Savremeni pogledi" pristupaju s raznim oblicima kulturalnih razmjena s drugim časopisima (ne samo adaptacije vijesti) proteže se preko većega dijela Europe, sve do njezina sjevera. Novohistorička tvrdnja o upisivanju u fizionomiju djela svih transakcija kroz koje je prošlo, rasta i pada njegove simboličke moći i sve društvene energije koju je apsorbiralo najbolje je vidljiva u načinu adaptacije tekstova iz drugih izvora, najčešćih u rubrici *Bilješke*. Ova sitna forma predstavlja najznačajniji iskorak „Savremenih pogleda" prema društveno-političkoj suvremenosti. Iako uglavnom tematiziraju događaje književne impostacije, ove kratke notice nisu lišene komentara (pretpostavljam Berkovićeva) politički intoniranoga. A kad tomu još dodamo manipulativne tekstualne strategije kojima Berković pribjegava: prešućivanje onoga što mu se u danoj situaciji čini neprimjerenim, angažiranu interpretaciju, naglašavanje elemenata priče koji podržavaju njegove ciljeve i sl., čime materijalizira sposobnost teksta da sakrije svoje

namjere i održi iluziju, vidimo da su političke intencije itekako na snazi prilikom osiguravanja privilegiranoga društvenog statusa tekstualnim tvorbama. „Savremeni pogledi" izvrstan su primjer posredovanja energije iz raznih područja i njezine transformacije i daljnje cirkulacije. Stoga je časopis iznimno društveno performativan: on je medijator reprezentacija u smjeru prema sebi i od sebe. U prvome je slučaju riječ o predavanjima transponiranima u časopisne tekstove, uz nužne medijske preinake, a u drugome o biblioteci „Savremenih pogleda", nastaloj na temeljima kulturalnih praksi prvotno objavljenih u časopisu.

Oslanjanje na vlastite snage i maksimalno iskorištavanje raspoloživih resursa temeljne su odrednice novohistorističkoga termina improvizacije. Ovu vještinu Berković bezrezervno koristi u osiguravanju tehničkih uvjeta „Savremenim pogledima". Odabir Bukove tiskare pokazao se dobitnom kombinacijom: solidno opremljena tiskara producirala je časopis prepoznatljivoga vizualnog identiteta, maloga broja grešaka, kvalitetnih i ukusnih reklama.

Časopis je u prilično mjeri iskoristio prodajno-promidžbeni mehanizam zasnovan mahom na prijateljskim vezama i poznanstvima pa je tako penetrirao u četiri različito udaljene točke dosega: lokalnu (Slavonski Brod), nacionalnu (Vinkovci, Bjelovar i Zagreb), državnu (Beograd, Banja Luka i Sarajevo) i europsku (Pariz i Prag). Prilično burna recepcija u vlastitome vremenu, svediva na pohvalu od strane istomišljenika i žestoke napade iz tabora jugoslavenskih integralista, desničara, klerikalaca, građanskoga tiska i konkurencije, s vremenom jenjava. Od kraja 1950-ih do sredine 1980-ih prilično rijetki osvrti na časopis kreću se samo u smjeru dokazivanja ili opovrgavanja njegove ljevičarske orijentacije. 1990-ih u obzor pojedinih autora ulazi i analiza značajnih segmenata časopisa: suradnika, tekstova, ilustracija, naklade, distribucije i zabrana, da bi do danas istraživačka komponenta svih časopisnih sastavnica rezultirala jednim doktorskim i jednim magistarskim radom o

Berkovićevu životnome projektu. Uz ovako skromnu recepcijsku pokrivenost časopisa te samo dvije knjige *Izabranih djela* Josipa Berkovića i jedno koautorstvo (svezak edicije 5 stoljeća hrvatske književnosti podijelio je s Marijanom Jurkovićem, Emilom Štamparom, Vladom Mađarevićem i Milanom Selakovićem) nije zanemarivo da ni časopis niti urednik nisu društveno ovjereni obljetničkim znanstvenim skupom, a izjalovila se i ideja o nazivanju jedne brodske ulice Berkovićevim imenom.

Postavlja se pitanje: kako je časopis, koji je podigao razinu života u Slavonskome Brodu 30-ih godina XX. stoljeća, koji je uskomešao vlastodršce i pod znak pitanja stavio diskurzivne tvorbe na kojima su zasnivali nepravednu državnu tvorevinu, nakon što je ideološkom sastavnicom kanonizacijskoga isključivanja izopćen u vlastitome vremenu, izvan obilježenoga kruga zadržan i u državnoj zajednici koja je orijentaciju kojoj je naginjao smatrala poželjnom (izuzev nepristajanja na integralno jugoslavenstvo)?

Od triju uvjeta *mobilnosti* estetskih reprezentacija, odnosno njihova opstanka, „Savremeni pogledi" su kroz dvije godine izlaženja zadovoljili samo prvi uvjet, predvidljivost, odnosno mogućnost ponavljanja. Drugi se uvjet, opseg, realizirao u nedovoljnome obujmu uslijed nepostojanja ustaljene distributivne mreže, a profil većinskoga segmenta receptivne zajednice bio je dodatna otežavajuća okolnost: inicijalni recepcijski krug koji su u velikoj su mjeri činili učenici brodske Gimnazije nije u dovoljnoj mjeri penetrirao u zajednicu da bi kasnije revalorizacije prevrednovale časopis. Ipak, književno je polje, unatoč institucionaliziranim promotorima kanonizacije, moglo odigrati veliku ulogu u „lansiranju" časopisa u orbitu popularnosti da je časopis ispunio treći uvjet, prilagodbu, odnosno, sposobnost preživljavanja u novim okolnostima. To, međutim, nije bilo moguće jer se na profil časopisa preslikala nepopustljivost Berkovićeva karaktera, mjestimično krutost i pravocrtnost (o čemu svjedoče brojni biografski podatci kojima

obiluju spomenuti doktorat i magisterij, kao i neki uredнички postupci). Naime, Josip Berković je u svim vidovima javnoga djelovanja: uredništvo časopisa, literarni pokušaji te odgojno-obrazovni rad (u školi, na žurevima, na javnim predavanjima) manifestirao temeljnu sastavnicu svoje fizionomije – prosvjetiteljstvo: odredio se kao proizvođač kulturnih artefakata koji imaju prosvjetiteljsku ulogu. Ova je dimenzija njegova profila u „Pogledima" najuočljivija prilikom obraćanja čitateljstvu. Vrlo je zorno oslikavaju dvije sintagme izdvojene iz njegova bogatoga repertoara: u programskome je tekstu „napredak i znanje" istaknuo kao krajnji cilj kojemu teži svojim djelovanjem, a isti je povodom rekapitulacije rezultata prve godine izlaženja časopisa preformulirao u frazu „podizanje cijele naše kulturne sredine". „Napredna" vizura časopisa koju tako često ističe nije ništa drugo nego borba protiv siromaštva, rata i zaostalosti, a za život, kruh i mišljenje. U istome smjeru idu i njegovi autorski tekstovi: kritikom slavonskoga običaja prejedanja tijekom razdoblja svinjokolje te jedinim književnim tekstom o spornome Gospinu ukazanju u vrpoljačkome stočnom bunaru neukima nudi izlaz iz kantovske „samoskrivljene nezrelosti" jer se vlastitim razumom ne znaju služiti sami nego traže duhovne oce. Nadalje, posredan su pokazatelj Berkovićeva prosvjetiteljskoga habitusa objavljivanje priličnoga broja pregleda knjiga pedagoške struke te raznih prethodno održanih predavanja kao i njegov pokušaj približavanja učenicima na zabavama koje je organizirao.

Avangardan i angažiran, Josip Berković ima misiju iskorjenjivanja reakcionarnosti i izvan mikroprostora u kojemu boravi. Zbog toga je „Savremene poglede" koncipirao kao enciklopedističku riznicu korisnih znanja iz raznih područja koja je skupljao i potom dijelio s čitateljima želeći im implementirati suvremene znanstvene spoznaje, svjedoke rapidnoga napretka ponajprije prirodnih znanosti. Iz istih se pobuda zanimao za brojna praktična životna pitanja iz područja odgoja, vjere, morala, vlasti i države.

Prosvjetitelj u njemu borio se protiv predrasuda, za ukidanje privilegija, napredak u društvu te za građanske slobode: govora, udruživanja i vjeroispovijesti. Kao prepreku preobražaju društva Berković vidi slijepo držanje za crkvene dogme. Osporava vrhovni autoritet crkve u pitanjima odgoja i morala te u području znanosti, umjetnosti i literature. Berković prosvjetiteljski vjeruje u razum. On se pozitivistički znanstveno odnosi prema prirodi zbog čega očekuje dolazak pravednijega društva i uvođenje reda u njega: njegov je pogled u budućnost načelno optimističan.

U maniri prosvjetitelja za bolje se društvo i protiv apsolutizma svake vrste bori perom, napose protiv samovolje jednoga čovjeka kojemu se svi podanici moraju pokoravati: stoga je Berkoviću monarhističko uređenje u Kraljevini najljući neprijatelj (iako u tekstovima nikada ne imenuje nijednoga člana obitelji Karađorđević niti njoj podložne državne čelnike). Prema književnicima iz Srbije djeluje prema prosvjetiteljskoj krilatici: jednakost, bratstvo, sloboda. Bratstvo i jednakost nudi im tretmanom u časopisu, a slobodu od apsolutizma kraljevske dinastije priželjkuje za sve stanovnike Kraljevine. Netolerantan prema svjetonazoru oba pola tada prisutnih utilitarizama, Berković se deklarativno odredio kao Drugi prema desničarima u „Obzoru", „Nedjelji", „Hrvatskoj straži", čak i „Hrvatskoj reviji", dok je prema velikosrpskoj ideji pokazao nešto manju netrpeljivost. Distanciranje od jednih i drugih dio je razloga neulaska časopisa u kanon. Nije zanemariva ni zastarjelost Berkovićeve koncepcije uzdizanja i prosvjećivanja naroda: dok je Karađorđević izmaštavao Jugoslaviju sto godina prekasno, Berkovićevo je prosvjetiteljstvo zakasnilo čak dva stoljeća. Nadalje, inzistirajući na visokoj razini tekstova (dakako da je u praksi bilo i odstupanja) i izostavljajući kontakt-rubriku Berković je svjesno zatvorio časopis širemu krugu recipijenata i umanjio njegov opseg.

Ne smijemo zaboraviti ni preveliku ekskluzivnost prema tekstovima koji nisu socijalne orijentacije kao još jedan od razloga

nekanonizacije časopisa: u usko omeđenome časopisnom prostoru „Savremenih pogleda" nije bilo mjesta Tadijanovićevoj neangažiranoj lirici. Nakon samo jedne objavljene pjesme Berković čini urednički propust i odriče se Tadijanovićeve daljnje suradnje. Na taj način posvjedočuje striktno pridržavanje proklamiranih ciljeva (po cijenu izostanka dijaloških dionica priloga temeljne fokalizacije s onima „neopredijeljenoga" Tadijanovića) kao i primat časopisa među svojim prioritetima. Razinu energije učitanu u časopis slabi izostanak suživota s tekstovima drukčije orijentacije i habitusa, a njegov profil ostaje lišen bogatijega spektra značenja i novih nijansi.

Napokon, nisu nevažne ni uredničke manipulacije čitateljima u „prilagođavanju" stranih članaka u časopisu te pristrani komentari koji usmjeravaju recepciju u željenome smjeru, posljednji u nizu razloga koji su ostavili „Savremene poglede" izvan kanonske „utvrde". Time se vraćamo na Foucaultove temeljne teorijske pojmove znanja, istine i moći, „uzidane" u konstrukciju novoga historizma. Unatoč strategijskomu poricanju političnoga karaktera „Savremenih pogleda" on se razotkriva u moći časopisa da prokaže izmaštanu konstitutivnu fantaziju stvarnosti i razotkrije slabosti nekritičkoga, umjetno stvorenoga javnog mnijenja. Na taj način on stječe moć nad diskursom, što je veoma značajan strategijski cilj zbog svoje stratifikacijske uloge: „Kako uči povijest, diskurs nije samo ono što tumači borbe ili sustave dominacije, to je razlog zbog kojeg se ta borba vodi" (Liu, 1989: 52-53). Uređujući „Savremene poglede", Josip Berković je oformio vlastiti minijaturni paralelni sustav moći: proizvodio je znanje i istinu koji su diskurzivno oblikovali njegovu moć. Ti su istina i znanje manipulirani: stvoreni su s ciljem, svrhom i namjerom. Iz pozicije moći Berković određuje što je znanje, a što istina. On je pojam istine i znanja naučio interpretirati sukladno ciljevima za koje će istina o kojoj je riječ služiti. Pritom je učio od nepri-

jatelja: diskurzivne političke konstrukcije nalazile su se u temeljima države u kojoj je živio. Boreći se protiv mistifikacija i sam je posegao za istima, samo suprotnoga političkog predznaka od onih vladajućih struktura. Budući da je posjedovao moć, Josip Berković je proizveo znanja i istine i upravljao njima. Korisnici kojima se obraćao su, kroteći i pripitomljujući ponuđenu inačicu znanja, u sivim zonama razotkrili i Berkovićevu osobnost, navlastito slabosti, koje su ga u konačnici stajale ostanka po strani od izabranoga društva potvrđenih književnih uspješnica.

Ipak, kada konačnici s današnje točke recepcije rekapituliramo rezultate izdavačkoga stremljenja Josipa Berkovića, tragovi na koje nailazimo svjedoče u korist značajnoga periodika: u pune dvije godine izašla su 24 broja časopisa, od toga 7 dvobroja, a postigao je nakladu između 700-1000 pretplatnika. Nadalje, okupio je suradnike iz cijele Hrvatske, potom iz Srbije te Slovenije, među njima i zamjetan broj etabliranih književnika. Makar nakratko inicirao je suradnju zavičajnih književnika, distribuiran je izvan granica Hrvatske, čak i Kraljevine, umrežio se u cirkulacijski krug kojemu su granice bile zemljopisni rubnici Europe, a sam je postao predmetom evaluacije češke i francuske tiskovine. Na temeljima časopisa nastala je biblioteka u kojoj su objavljena 4 knjižna naslova, bio je poveznica sa slikarskim miljeom i svojevrsni medijator brodske kulturne scene. Časopis je promicao višeglasje ozvučivanjem marginalizirane ljevičarske grupacije, uporno prkosio vladajućim strukturama, minirao vladajuću ortodoksiju. Uz već spomenuta društvena, a potom i osobna ograničenja glavnoga urednika, trag koji je ova kulturalna praksa sredinom 30-ih godina prošloga stoljeća ostavila u brodskome društvenom laboratoriju, a usudim se reći i šire, nije zanemariv.

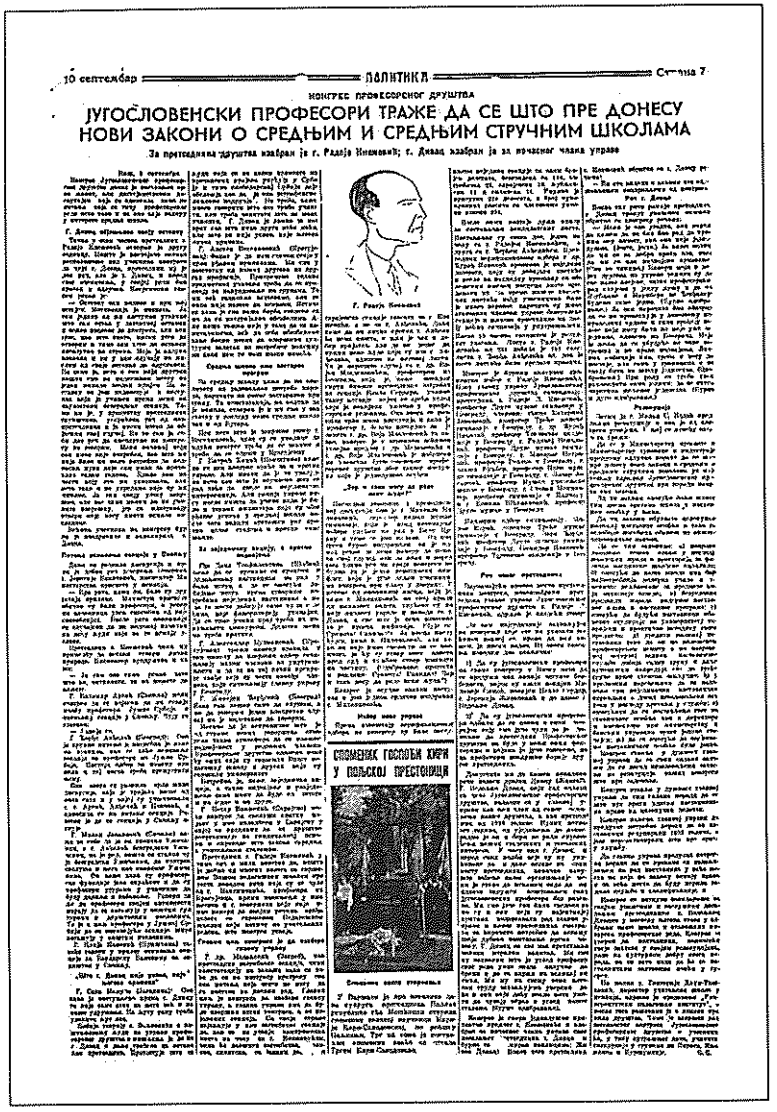

10 септембар — ПОЛИТИКА — Страна 7

КОНГРЕС ПРОФЕСОРСКОГ ДРУШТВА

ЈУГОСЛОВЕНСКИ ПРОФЕСОРИ ТРАЖЕ ДА СЕ ШТО ПРЕ ДОНЕСУ НОВИ ЗАКОНИ О СРЕДЊИМ И СРЕДЊИМ СТРУЧНИМ ШКОЛАМА

За претседника друштва изабран је г. Радеје Кисмовић; г. Дивац изабран је за почасног члана управе

СПОМЕНИК ГОСПОЂИ КИРИ У ПОЉСКОЈ ПРЕСТОНИЦИ

Članak iz „Politike“ u kojemu se izvještava o kongresu Jugoslovenskoga profesorskog društva u Nišu 8.-9. rujna 1935.

MALI BIOGRAFSKI LEKSIKON

BEZRUČ, Petr (1867.-1958.), pravim imenom Vladimir Vašek, češki pjesnik; prekinuo studij klasične filologije u Pragu i u rodnome se Brnu zaposlio kao poštanski činovnik; 1899.-1903. u tjedniku „Čas“ objavljivao pod pseudonimom; ukupno objavio 31 pjesmu, uglavnom balade; pjesme iznimno važne za nacionalni identitet Čeha; tema gotovo svih pjesama je šleski narod kojega sustavno denacionaliziraju njemački industrijalci i poljsko svećenstvo; 1956. objavljena je zbirka *Šleske pjesme*, proširena na 88 pjesama. Prema: *SČS*, 2000: 87-88.

BIHALJI, Pavle (1898.-1941.), srpski izdavač, publicist i urednik časopisa; po zanimanju soboslikar; iako samouk, pokretač i urednik biblioteke Nolit; autor niza članaka, književnih i likovnih kritika u „Novoj literaturi“, „Stožeru“, „NIN-u“ i dr.; uhapšen u svibnju i strijeljan početkom lipnja 1941. Prema: *EJ*, 1980: 691.

BIHALJI-MERIN, Oto (1904.-1993.), srpski izdavač, književni kritičar, urednik časopisa; u KP Njemačke od 1924.; sudionik Harkovskoga kongresa kao član njemačke delegacije; živi u Njemačkoj, potom u Francuskoj, a kad je 1935. protjeran, odlazi u Švicarsku; od 1941. do smrti živi u Beogradu; s bratom osnovao ljevičarsku izdavačku kuću Nolit i u okviru nje časopis „Nova literatura“. Prema: *EJ*: 1980: 691-692; *HE*, 2000: 110-111.

BOSANAC, Ilija (1903.-1968.), hrvatski pedagog; radio kao učitelj i školski nadzornik po Slavoniji; nakon 2. svj. rata specijalizirao se za rad s mladima s posebnim potrebama; bio je upravitelj Zavoda za rehabilitaciju mentalno nedovoljno razvijene omladine u Ičićima, potom profesor pedagogije na Pedagoškoj akademiji u

Rijeci; objavljivao u pedagoškim časopisima; surađivao u izradi *Enciklopedijskoga rječnika pedagogije*, a za knjigu *Pedagogija 2* napisao je poglavlje *Specijalni odgoj*. Prema: Valentić, 2006: 29.

ČUFAR, Tone (1905.-1942.), slovenski književnik; radnik u jeseničkoj željezari; kao komunist više puta zatvaran; u vrijeme okupacije internirali ga Talijani, potom predali Nijemcima; poginuo pri pokušaju bijega; samouk, tumač težnji radničke klase; surađivao pjesmama, prozom i dramama u časopisima „Svoboda", „Književnost", „Ljubljanski zvon" i „Sodobnost"; drame: *Polom*, *Ameriška tatvina*, groteska *Mali Babilon*, pripovijetka *Februarska noč*, roman *Pod kladivom*, zbirka novela *Tovarna*. Prema: *EJ*, 1956: 614.

DIMIĆ, Mila (1902.-1942.), srpska glumica, redateljica i književnica; članica Akademskoga pozorišta od 1923.; glumila uglavnom produhovljene ženske likove, npr. Angeliku (Krleža: *Gospoda Glembajevi*), Mašu (Čehov: *Tri sestre*) i sl.; prevodila s njemačkoga (Kerstenov *Bizmark i njegovo doba*); autorica zbirke pripovijedaka *Priče o Zagi*; zbog izražene socijalne pobune u dramatizaciji *Pokošenoga polja* Branimira Ćosića otpuštena iz kazališta; kasnije ravnateljica đačkoga doma; pripadala ljevičarskomu književnom krugu oko Jovana Popovića; uhapšena 1942., nasmrt pretučena. Prema: *SBR*, 2007: 276-277.

DUMENDŽIĆ, Mato (1903.-1982.), profesor matematike; podrijetlom iz Svilaja, pored Slavonskoga Broda; maturirao na brodskoj realnoj gimnaziji; 1928. diplomirao matematiku na Filozofskome fakultetu u Zagrebu; srednjoškolski profesor, s posljednjim mjestom službovanja u Zagrebu, gdje je i umro. Prema: Tadijanović, 2002: 202.

DURMAN, Milan (1902.-1941.), novinar, publicist, prevoditelj i književni kritičar; kao student prava u Zagrebu prilazi revolucionarnomu pokretu; urednik biblioteke Progres; 1931.-1939. vlasnik i glavni urednik časopisa „Književnik" u kojemu zagovara utilitarnu literaturu; prevoditelj i izdavač austrijskoga povjesničara Beera,

talijanskoga antifašista Silonea, ruskoga teoretičara Plehanova i dr. Prema: *EJ*, 1958: 179.

ĐORĐEVIĆ, Jovan (1908.-1989.), pravnik; stručnjak za ustavno pravo, teoriju države i sociologiju; profesor Pravnoga fakulteta u Beogradu; predavao i na pariškoj Sorboni; član SANU; dopisni član JAZU i SAZU; sudjelovao u oblikovanju jugoslavenskih ustava i zakona; jedan od glavnih urednika Arhiva za pravne i društvene nauke; djela: *Državno uređenje FNRJ*, *Ustavno pravo SFRJ* i dr. Prema: *ELZ*, 1956: 456; *EJ*, 1958: 204; *EJ*, 1984: 736; *HE*, 2001: 337.

FRANJKOVIĆ, Pavle (1908.-1972.), pedagog i muzealac; kao učitelj službovao po mnogim manjim mjestima; završio Višu pedagošku školu i predavao na Pagu, u Đurđenovcu, Đakovu, Slavonskoj Požegi i Karlovcu; 1953. diplomirao povijesne znanosti na Filozofskome fakultetu u Zagrebu; radio kao gimnazijski profesor u Rijeci; 1955. postao kustos Muzeja revolucije u Zagrebu; autor brojnih izložbi s tematikom 2. svj. rata te NOB-a i revolucije. Prema: Ivanuša, 1972: 45-46.

GEORGIJEVIĆ, Krešimir (1907.-1975.), slavist, književni povjesničar i prevoditelj; studirao jugoslavensku književnost i hrvatski jezik, poljski jezik i književnost, češki i slovački jezik te metodologiju književne povijesti; doktorirao je u Pragu 1934. godine; radio kao docent, izvanredni profesor te redovni profesor na katedri za češki i poljski jezik Filozofskoga fakulteta u Beogradu; objavljivao u brojnim časopisima; djela: *Novija hrvatska komedija, od ilirskog pokreta do kraja XIX veka*, *Gramatika češkog jezika 1-2*, *Književne studije i ogledi* i dr.; od čeških je književnika najviše prevodio Čapeka, potom Nerudu te Halasa, Závadu i Seiferta, od slovačkih Jilemnickoga, a znanstvenom elaboracijom Čapekova književnoga djela bavio se gotovo cijeli radni vijek. Prema: *SBR*, 2006: 658-659; Valentić, 2006: 79-80.

GIGLI, Lorenzo (1889.-1971.), urednik, književnik, književni kritičar; autor eseja, pjesama, romana i drama; najpoznatiji po retrospektivi *Il romanzo italiano da Manzoni a D'Annunzio*; popularizator

Faulknerova i Conradova književnoga djela u Italiji; autor nekoliko književničkih biografija, među kojima je najpoznatija De Amicisova; dugogodišnji urednik književne rubrike u „Gazzetti del popolo". Prema: http://enciclopedia.studenti.it/lorenzo-gigli.html (14. 08. 2013.)

GLOBOČNIK, Olaf (1904.-1991.), slovenski slikar; studirao slikarstvo u Pragu; u Ljubljani od 1927. predaje crtanje na Gimnaziji; pripadao je grupi mladih slovenskih slikara nazvanoj Četvrta generacija; 1933. premješten u Celje, pa u Slavonski Brod; na brodskoj je Gimnaziji radio od školske godine 1933./34. do 1937./38.; tu je priredio dvije izložbe, 1934. s Julijem Tomićem i 1938. samostalno. Prema: Škalabrin, 1984: 171; Švajcer, 1985: [1].

GRGIĆ, Matija, inženjer; predavač kemije, fizike i matematike na Gimnaziji u Slavonskome Brodu, član Odbora za suzbijanje komunističke djelatnosti u Gimnaziji. Prema: *IDRGSB*, 1936: 4; Konjević, 1979: 145.

HAANPÄÄ, Pennti (1905.-1955.), finski novelist, majstor kratke priče; zbog antiratnih i marksističkih uvjerenja 1920-ih i 1930-ih nije dobro kotirao kod vodećega desnog krila kritičara; zbirka kratkih priča *Kenttä ja kasarmi* (*Polja i vojarne*), objavljena 1928., priskrbila mu je sedmogodišnje zaobilaženje izdavača. Prema: http://kirjasto.sci.fi/haanpaa.htm (14. 08. 2013.); *OE*, 1977: 321.

HALAS, František (1901.-1949.), češki pjesnik, novinar, prevoditelj i esejist; radio u komunističkome tisku („Rovnost", „Sršatec"); objavljivao je u avangardnim časopisima u kojima je surađivao s Bedřichom Václavekom („Pásmo", „Fronta"); pisao je pod utjecajem Jiřija Mahena; 1934.-1938. uređivao je časopis „Rozhledy po literatuře a umění", časopis za umjetnost i kritiku; za vrijeme građanskoga rata boravio je u Španjolskoj; u 2. svj. ratu ilegalno je izdavao „Rudé právo"; bio je član revolucionarnoga odbora pisaca; nakon rata radio je u Ministarstvu infomiranja; pjesničke zbirke *Sepie* i *Kohout plaší smrt* odražavaju tragiku života, s motivima fatalizma i smrti; zbirka *Torzo naděje* izražava otpor češkoga naroda prema fašizmu, a *Naše paní Božena Němcová* zbirka

je domoljubne poezije; prevodio je Puškina, Mickiewicza i dr. Prema: *SČS*, 2000: 206-208; *HE*, 2002: 445.

HARTL, Antonin (1885.-1944.), češki novinar i prevoditelj; 1923. postao glavni urednik Odjela za tisak Ministarstva vanjskih poslova, odgovoran za novinarsko praćenje napora vlade u Pragu na području kulture u Zakarpatju; angažman na proučavanju povijesti, kulture i jezika Ukrajinaca i njihova položaja u Čehoslovačkoj rezultirao je brojnim studijama iz toga područja. Prema: http://de.wikipedia.org/wiki/Anton%C3%ADn_Hartl (27. 08. 2013.)

HORA, Josef (1891.-1945.), češki pjesnik i prevoditelj; 1921. postao je član Komunističke partije; u njegovu se ranome pjesništvu osjeća socijalni protest, a u publicistici podrška proleterskoj umjetnosti; krajem 1920-ih u Horinu je stvaralaštvu prevladao subjektivni princip, doživio je ideološku krizu i istupio iz KP; u toj fazi sklon je filozofskim temama i mistici, no i dalje ostaje vjeran socijalnim motivima; pjesme iz razdoblja 1938.-1945. izražavaju patriotizam i tragična iskustva rata; zbirke: *Tvůj hlas*, *Tonoucí stíny*, *Tiché poselství*, *Domov*, *Zahrada Popelčina*; s ruskoga je prevodio Puškina, Jesenjina, Ljermontova i Pasternaka. Prema: *SČS*, 2000: 252-253; *HE*, 2002: 626.

HOŘEJŠI, Jindřich (1886.-1941.), češki pjesnik i prevoditelj; studirao na Sorboni; potresna iskustva s ruskoga bojišta u 1. svj. ratu ostavila su dubok trag na njegovoj poeziji; od 1922. do smrti radio je u Državnome uredu za statistiku kao prevoditelj za francuski jezik; preveo preko 50 naslova s francuskoga i španjolskoga; u pjesmama opisuje socijalno pravedan i human svijet; zbirke: *Hudba na náměstí*, *Korálový náhrdelník*, *Den a noc*, *Návrat ztraceného syna*. Prema: http://www.spisovatele.cz/jindrich-horejsi (27. 08. 2013.); *ELZ*, 1958: 428; *OE*, 1977: 465; *HE*, 2002: 627.

ISAEV, Mladen (1907.-1991.), bugarski pjesnik, autor pjesama za djecu, predstavnik tzv. proleterske književnosti 1930-ih; 1923. bio je učesnik rujanskoga ustanka Komunističke partije Bugarske; zbog obnovljenoga suđenja za sudionike ustanka 1926. emigrirao je u Jugoslaviju gdje je boravio sve do 1929.; po povratku bio je ured-

nik u novinama i časopisima od kojih su mnogi bili antifašistički orijentirani; bio je suđen zbog svojih komunističkih shvaćanja, a 1942.-1943. interniran u nekoliko konc. logora; 1944. bio ratni dopisnik 1. bugarske armije na fronti u Mađarskoj; kasnije je radio u sindikatu pisaca i kao poslanik Narodne skupštine. Prema: http://www.spisovatele.cz/mladen-isaev (27. 08. 2013.); *ELZ*, 1958: 575.

JILEMNICKY, Peter (1901.-1949.), slovački književnik i novinar; radio kao učitelj u Češkoj i Slovačkoj te kao urednik „Pravdy" u Ostravi; nakon 2. svj. rata odlazi u diplomaciju; pisati počeo još u srednjoj školi; u ranim se djelima osjeća ekspresionizam, potom sve jače društvena svijest i politički stavovi, a u svim fazama snažan osjećaj za prirodu; mnogo djela ostalo je u rukopisu, neka su objavljena po tisku: *Proletárka, Hlas ľudu, Pravda chudoby, DAB*; djela: *Devadesátdevět koní bílých, Štrajk, Polje neorano, Komad šećera.* Prema: *SLA*, 1968: 393-394.

JONKE, Ljudevit (1907.-1979.), hrvatski književni povjesničar, jezikoslovac i prevoditelj; nakon studijskoga boravka u Pragu 1930.-1932. intenzivno se bavio češkom književnošću; s češkoga prevodio Olbrachta, Nerudu, Hašeka i Čapeka; nakon početnoga većeg zanimanja za povijest književnosti, kasnije se više bavio jezikoslovljem; profesor na Filozofskome fakultetu u Zagrebu; redovni član JAZU; predsjednik Matice hrvatske (1970.-1971.); urednik časopisa „Jezik" i „Radovi Slavenskog instituta". Prema: *EJ*, 1960: 532; *EJ*, 1990: 100; *HE*, 2003: 372.

JOVANOVIĆ, Đorđe (1909.-1943.), srpski književni kritičar; već kao maturant uređivao časopis „Okno"; bivši nadrealist, poput Aragona se posuo pepelom, priključio pokretu socijalne literature i postao pravocrtan borac za angažiranu književnost; po izlasku s trogodišnje robije 1936. uključio se u politiku i intenzivno surađivao u lijevim časopisima; pisao recentne kritike i književnopovijesne oglede, bolji u potonjim kao odličan poznavatelj društvenih i političkih prilika prošlosti te idejnih posebnosti cjelokupnih književničkih opusa XIX. st.; objavljivao pod pseudonimom Đorđe Daničić. Prema: *EJ*, 1990: 107-108; *Kritičari*, 1977: 527.

JURISIC, Blaž (1891.-1974.), hrvatski jezikoslovac, gramatičar, dijalektolog, urednik časopisa. Klasičnu gimnaziju pohađao je u Zadru, studirao je pravo i filozofiju u Zagrebu, filozofiju je doktorirao 1916. godine, pravo 1924. Radio je kao srednjoškolski profesor, ali je dobio otkaz kao nepodoban režimu Kraljevine Jugoslavije. Od 1929. do 1941. uređivao je „Hrvatsku reviju„. Od 1941. bio je ravnatelj Hrvatskoga državnog ureda za jezik, a 1943. dao je ostavku, odbio mjesto na Filozofskome fakultetu te je radio na Višoj pedagoškoj školi. Od 1950. radio je u Institutu za jezik JAZU. Jurišić je pisac prvog hrvatskog dijalektološkog rječnika *Govor otoka Vrgade* i *Nacrta hrvatske slovnice*, gramatike koja se približila modernim učenjima predstrukturalne lingvistike. Postumno je 1994. objavljen *Dnevnik Blaža Jurišića*. Prema: *HL*, 1997: 556; *HE*, 2003: 405.

KLOPČIČ, Mile (1905.-1984.), slovenski književnik i prevoditelj; kao članu SKOJ-a onemogućeno mu školovanje već u petome razredu; zbog revolucionarnoga rada zatvaran i proganjan; 1941. u njem. zarobljeništvu; od 1943. do kraja 2. svj. rata u partizanima; urednik Cankarjeve založbe; direktor drame u Ljubljani; suradnik SAZU; pisao jednostavnu poeziju u kojoj su sretno spojeni misaoni i emotivni elementi; zbirke: *Plamteči okovi, Preproste pesmi*; prevodio evropske romantičare: Puškina, Ljermontova i Heinea te revolucionarnu i socijalnu poeziju (Blok). Prema: *ELZ*, 1959: 246; *EJ*, 1962: 258-259; *HE*, 2003: 717.

KOZAK, Juš (1892.-1964.), slovenski književnik; profesor u Ljubljani; urednik „Ljubljanskoga zvona"; u 2. svj. ratu interniran u Italiji; po kapitulaciji Italije sudionik NOB-a; nakon rata upravnik Narodnoga gledališča u Ljubljani; pisao političke i satiričke članke, crtice i novele; djela: *Šentpeter, Celica, Maske, Lesena žlica.* Prema: *ELZ*, 1959: 390; *EJ*, 1962: 361; *HE*, 2004: 209.

KRAĽ, Fraňo (1903.-1955.), slovački pjesnik, prozaik i pisac za djecu; po zanimanju učitelj; pisati je počeo liječeći se od tuberkuloze po sanatorijima; u početku pod utjecajem proleterske poezije, potom poetizma, simbolizma, ali i ratnih stradanja; u romanima prikazuje slovačku međuratnu stvarnost kombinacijom dokumenta-

rizma i lirskih izražajnih sredstava; zbirke pjesama: *Čerň na palete, Pohľadnice, Z noci do úsvitu*; romani: *Susret, Cesta zarúbaná, Bude ako nebolo*. Prema: *SLA*, 1968: 398; *SSS*, 2005: 306-307.

KRAŠOVEC, Stane (1905.-1991.), slovenski ekonomist; od 1953. redovni profesor Ekonomskoga fakulteta Sveučilišta u Ljubljani; prvi predsjednik Saveza društava ekonomista Slovenije; redovni član SAZU; 1931.-1941. pod pseudonimima: Spektator, V. Kostanjevec, Oskar Drenik i J. Kovač objavljuje u lijevim časopisima i publikacijama poput „Književnosti", „Male biblioteke" i dr. Prema: *EJ*, 1962: 386; http://sl.wikipedia.org/wiki/Stane_Kra%C5%A1ovec (22. 08. 2013.)

KREFT, Bratko (1905.-1996.), slovenski dramatičar, pripovjedač, književni povjesničar publicist i redatelj; urednik „Književnosti", suurednik „Mladine"; redatelj u Narodnemu gledališču u Ljubljani; profesor ruske književnosti na Filozofskome fakultetu Sveučilišta u Ljubljani; dopisni član JAZU; drame: *Celjski grofje, Velika puntarija, Krajnski komedijanti*; proza: *Človek mrtvaških lobanj, Povesti iz nekdanjih dni* itd. Prema: *ELZ*, 1959: 409; *EJ*, 1962: 389-390; *HE*, 2004: 243.

KUHN, Leo (1900.-1942.?), liječnik; formalni (zbog nedovoljnoga znanja esperanta) urednik esperantskoga časopisa „La suda stelo" (stvarni je bio Ivo Lapenna); aktivan član esperanto društva; 1. studenoga 1942. Leo Kuhn je sa suprugom i dvoje djece odveden u Jasenovac, odakle se nije vratio. (U popisu jasenovačkih žrtava nalazi se ime Lea Kuhna iz Slavonskoga Broda, rođenoga 1904. od oca Samuela, Židova, ubijenoga u logoru Stara Gradiška. Zbog nepodudarnosti u godini rođenja nije sigurno je li to ista osoba.) Prema: Pleadin, 2002: 83; Uzelac Schwendeman, 1998: 395; Pismo dr. Ive Lapenne iz Kopenhagena upućeno Dušanu Adnađu u Borovo, 20. travnja 1981., napisano na esperantu (u dosjeu I. Lapenne u Dokument. Esperantskom centru).

KUJAČIĆ, Mirko (1901.-1987.), slikar; diplomirao 1928. u Parizu; kao član grupe Oblik, a potom Život zauzimao zapaženo mjesto u beogradskoj likovnoj sceni s kraja 1920-ih i početka 1930-ih; 1932.

objavio grafičku mapu *Ribari* socijalne tematike; nakon snažnoga ekspresionističkog perioda (1929.-1935.) slijedi razdoblje lutanja i stilskoga traženja do početka šezdesetih kad se, veoma uspješno, vraća ekspresionizmu. Prema: http://www.most.ba/050/066.htm (27. 08. 2013.)

KURELEC, Alfred (1907.-1970.), hrvatski fizičar; pobornik Einsteina; 1932. objavio opsežan rad u kojemu je opisao Einsteinovu teoriju relativnosti i njezinu matematičku interpretaciju koju je dao Minkowski; napisao je i kratak osvrt na opću teoriju relativnosti. Prema: Hanžek, 2005.-2006: 224.

ŁYSOHORSKY, Óndra (1905.-1989.) pseudonim Ervína Goja, češkoga pisca rođenoga u Šleskoj; poznat je po djelima na laškome jeziku, simbiozi češkoga i poljskoga; na njemačkome jeziku pisao pod utjecajem Hölderlina; dolaskom nacista na vlast, odstupio iz školske službe; kao prebjeg u Poljskoj stupio u čehoslovačku vojsku prije izbijanja 2. svj. rata; zarobili ga Rusi, proveo nekoliko godina u Moskvi; vrativši se u zemlju imao je problema zbog objavljivanja na laškome i njemačkome; spasio ga sam Staljin; danas svjetski poznat. Prema *SČS*, 2000: 415.

MAJEROVÁ, Marie (1882.-1967.), pravim imenom Marie Bartošová, češka književnica i novinarka; od ljevičarske anarhistice s vremenom je postala članicom socijaldemokrata, kasnije i KP; radila je u komunističkim novinama „Rudé právo", „Ženský list" te tjedniku „Čin"; u gotovo svim djelima problematizira nesretnu žensku sudbinu; djela: *Povídky z pekla, Náměstí republiky, Rudarska balada, Robinzonka*; najpoznatije joj je djelo *Sirena*, generacijski roman radničke obitelji. Prema: *SČS*, 2000: 425-426.

MATAČIĆ, Lovro pl. (1899.-1985.), hrvatski dirigent; dirigirao u Kölnu, Osijeku, Novome Sadu, Beogradu, Rigi i Zagrebu; 1933. ravnao je Bečkim simfoničarima, a 1939. u Parizu je postavio *Borisa Godunova*; nakon 2 svj. rata bio je dirigent u Skoplju, Ljubljani, Rijeci, Monaku, Tokiju, Drezdenu, Beču, Rimu i Berlinu; 1970. postao šef Zagrebačke filharmonije. Prema: *ELZ*, 1961: 91; *EJ*, 1965: 39; *HE*, 2005: 127-128.

MATIĆ, Dušan (1898.-1980.), srpski književnik; diplomirani filozof; surađivao u avangardnim revijama „Zenit" i „Putevi"; potpisnik manifesta i jedan od pokretača i urednika almanaha „Nemoguće" („L'Impossible"); surađivao u časopisu „Nadrealizam danas i ovde"; koautor knjige *Položaj nadrealizma u društvenom procesu*; s Aleksandrom Vučom objavio poemu *Marija Ručara*; nakon 2. svj. rata predavao na Akademiji dramskih umjetnosti; radio je na radiju i u uredništvu izdavačkoga poduzeća Prosveta; član SANU. Prema: *ELZ*, 1961: 100; *EJ*, 1965: 49; *HE*, 2005: 137-138.

MIHOVILOVIĆ, Ive (1905.-1988.), hrvatski novinar; urednik zagrebačkih „Novosti" (1936.-1940.), „Vjesnika u srijedu" (1953.-1956.) i legenda „Večernjega lista". Prema: Vojinović, 2005: 8-14.

MINDEROVIĆ, Čedomir (1912.-1966.), srpski književnik; ljevičar, već od rane mladosti suđen zbog svojih uvjerenja; suradnik ljevičarskih listova i časopisa „Naša stvarnost", „Umetnost i kritika", „Danas"; u poeziji i prozi obrađuje uglavnom socijalne motive, tj. život malih ljudi; nakon 2. svj. rata direktor izdavačkoga poduzeća Prosveta i upravitelj Narodne biblioteke Srbije; djela: *Cveće gladi*, *Iznad ponora*, *Uska ulica*, *Oblaci nad Tarom*. Prema: *EJ*, 1965: 126; *HE*, 2005: 333.

MLADENOVIĆ, Tanasije (1913.-2003.), srpski književnik; još kao student uređivao „Književni krug", socijalno orijentiran časopis; diplomirao pravo u Beogradu 1937.; u početku piše socijalno angažiranu liriku, često ratne tematike; poezija u kasnijoj fazi je sve intimnija i melankolična; nakon 2. svj. rata obnašao razne visoke političke dužnosti; višekratno biran u Saveznu narodnu skupštinu. Prema: *EJ*, 1965: 144.

MRÁZ, Andrej (1904.-1964.), slovački književni i kazališni kritičar te povjesničar; tijekom rada u Slovačkoj Matici u Martinu bio je glavni urednik vodećega slovačkog međuratnog beletrističkog časopisa „Slovenské pohľady" i periodika „Naše divadlo"; uređivao je popularnu biblioteku slovačkih suvremenih pisaca; njegova kritičarska djelatnost koncentrirana je na češko- i rusko-slovačke književne paralele, slovačku dramsku književnost te realizam

u njoj, a Mrázovo intenzivno kritičarsko razdoblje trajalo je od sredine 1940-ih do sredine 1970-ih; djela: *Ruské momenty v diele Jána Kollára*, *Z ruskej literatúry a jej ohlasov u Slovákov*, *O slovenských realistických prozaikoch*, *Pohľady na slovenskú drámu*. Prema: http://sk.wikipedia.org/wiki/Andrej_Mr%C3%A1z (27. 08. 2013.); *ELZ*, 1961: 290; *SSS*, 2005: 400-401.

NEČAS, Jaroslav (1913.-1988.), češki pjesnik, prozaist, dječji pisac, književni povjesničar, bibliograf; suradnik velikoga broja literarnih časopisa; član literarnih skupina Aktivisti i Moravsko kolo književnika; zanimanje za prostor tadašnje Jugoslavije vidljivo je iz zaposlenja u Ministarstvu informiranja, pri odjelu za kulturne veze s Jugoslavijom (1945.-1948.), a uređivao je i biblioteku Nova knjižnica jugosl. autora. Prema: http://www.slovnikceskelitera-tury.cz/showContent.jsp?docId=520 (14. 08. 2013.)

NEZVAL, Vitězslav (1900.-1958.), češki pjesnik, prozaik, dramatičar i romanopisac; od 1922. član avangardne skupine Devětsil; s Karelom Teigeom, Jindřichom Štyrskýjem i slikaricom Marijom Čerminovom (Toyen) često je putovao u Pariz na sastanke s francuskim nadrealistima; uslijed prijateljstva s Bretonom i Éluardom 1934. osnovao češki ogranak nadrealističke skupine (prvi izvan Francuske); najbolja djela napisao je u međuratnome periodu; nakon poetizma i nadrealizma priklanja se socijalističkomu realizmu, bez značajnijih djela; autor je obimnoga opusa koji čine zbirke poezije, eksperimentalne drame, romani, memoari, eseji i prijevodi; poezija: *Akrobat*, *Pantomima*, *Básně noci*, *Matka Naděje*, *Stalin*; proza: *Kronika z konce tisíciletí*, *Pan Marat*, *Pražský chodec*; drama: *Tři mušketýři*, *Nový Figaro* itd. Prema: *ELZ*, 1961: 398; *OE*, 1979: 742-743; *HE*, 2005: 664.

NOHA, Jan (1908.-1966.), češki pjesnik i dječji pisac; 1936. član skupine Blok i urednik (s Václavekom i Jilemnickim) njihova glasila „U"; iz skupine istupa nakon polemike s Neumannom povodom Gideove knjige o boravku u Sovjetskome Savezu i pravu na slobodu kritike sovjetskih vlasti; nakon 2. svj. rata priklonio se KP; obnašao brojne rukovodeće poslove; objavljivao u brojnim tiskovinama:

„Rudé právo", „Tvorba", „Kritický měsíčník", „Kytice", „Literární noviny", „Zlatý máj"; autor zbirki socijalne poezije: *Běžící pás, Spodní prameny*, meditativne poezije: *Břehy a vlna, Šťastná řeka* te poezije za djecu: *Co děláte, zvířátka, Mladá srdce, Velké řeči maličkých*. Prema: *SČS*, 2000: 478-479; *LČL*, 2008: 544-547.

NOVOMESKY, Laco (1904.-1976.), slovački pjesnik, prevoditelj, publicist, novinar, urednik i političar; uređivao komunističke novine „Pravda chudoby"; kao novinar radio u dnevniku „Rudé právo"; 1930-ih se priključio ljevičarskoj skupini DAV; nakon 2. svj. rata osuđen na 10 g. zatvora, uz zabranu objavljivanja; krajem 1960-ih rehabilitiran; obnašao visoke funkcije u kulturnome i političkome životu; s ruskoga je preveo više djela B. Pasternaka; u prvim pjesmama slijedi poetiku proleterske književnosti; 1930-ih i 1940-ih u svoj pjesnički izraz dodaje poetizam i simbolizam; zbirke: *Nedeľa, Svätý za dedinou, Do mesta 30 minút, Nezbadaný svet*; publicistika: *Manifesty a protesty, Znejúce ozveny* i dr. Prema: *SSS*, 2005: 411-414.

OLBRACHT, Ivan (1882.-1952.), pravim imenom Kamil Zeman, češki romanopisac i novinar; napustio studij prava i postao novinar socijaldemokratskih novina (1909.-1916.); prije i za vrijeme 1. svj. rata pisao psihološke priče i romane u kojima se osjete prizvuci ruskoga realizma: *O zlých samotářích, Tamnica najcrnja, Čudnovato prijateljstvo glumca Jeseniusa*; nakon rata pisao miješajući fikciju i dokumentarni realizam; njegova politička shvaćanja bivala su sve radikalnija; 1920. nakon pola godine u Rusiji postao članom KP i urednikom partijskoga lista „Rudé právo"; dvaput zatvaran, zatvorska iskustva opisao u knjizi *Ogledalo s rešetkama*; zbog pobune protiv partijskoga vodstva isključen iz Partije; s puta po najistočnijemu dijelu Čehoslovačke nastala su njegova najbolja djela, *Brda i stoljeća* i *Smutné oči Hany Karadžičové*, u kojima je portretirao zaostao kraj i njegove stanovnike, uglavnom ortodoksne Židove; Olbrachtovo remek-djelo *Hajduk Nikola Šuhaj* vrsna je obrada podkarpatoruske legende o pravdoljubivome odmetniku. Prema: *SČS*, 2000: 488-490.

ORFELIN, Zaharija (1726.-1785.), srpski povjesničar, prozaist i pjesnik; djelovao je u vrijeme baroka; u djelima promicao ideje racionalizma i prosvjetiteljstva; urednik prvoga srpskog časopisa pod imenom „Slavensko-Serbski Magazin" (1768.); najznačajnija djela: *Plač Serbii, jejaže sini v različnija gosudarstva rasjejali sja* (1762.) i *Istorija o žitija i slavnih djelah velikago gosudarja i imperatora Petra Pervago* (1772.); uz njegovo se ime vežu razne priče jer je i sam mistificirao vlastiti život: navodno prezime Stefanović (kojim se nikada nije potpisao) zamijenio je prezimenom Orfelin, nejasnoga podrijetla (pretpostavlja se da je riječ o francuskoj riječi „orphelin" (siroče) ili simbiozi antičkih mitoloških imena Orfej i Lin). Prema: *OE*, 1980: 207; *HE*, 2006: 129.

PATAKI, Stjepan (1905.-1953.), hrvatski pedagog; podrijetlom Brođanin; nakon završenoga fakulteta (pedagogija, filozofija i matematika) te doktorata 1929., radio kao gimnazijski profesor (Sisak, Zagreb), profesor Više pedagoške škole, a od 1936. profesor Filozofskoga fakulteta u Zagrebu; predsjednik Pedagoško-književnoga zbora; uređivao više stručnih časopisa i listova; osnivač pedagoških edicija škola tumačenja postanka kulture; djela: *Kultura i odgoj, Opća pedagogija*. Prema: *ELZ*, 1961: 679; *EJ*, 1965: 438.

PETROVIĆ, Ilija M. (1895.-1942.), srpski književnik, književni povjesničar i urednik časopisa; nakon 1. svj. rata uređuje angažirani časopis „Dan"; po povratku sa studija u Americi intenzivno proučava američku književnost (Poe, London, Dreiser), a Byron mu postaje stalna preokupacija; autor praktičnoga englesko-srpskog rječnika; strijeljan u 2. svj. ratu. Prema: Kabiljo-Šutić, 1989: 231-260.

POPOVIĆ, Jovan (1905.-1952.), srpski književnik i književni kritičar; nakon prvih ekspresionističkih zbirki pjesama *Hadžija večnosti, Ples nad prazninom*, priklanja se socijalnoj literaturi; s Novakom Simićem 1929. objavio almanah socijalne poezije *Knjiga drugova* (Ivan Grahor, Hasan Kikić, Vinko Košak, Tone Seliškar, Novak Simić, Dušan Jerković, Dobriša Cesarić, Srečko Kosovel, Hamid Dizdar, Đorđe Lopičić, Husnija Čengić, Jovan Popović, Desimir Blagojević,

Mile Klopčič, Mile Čiplić i dr.), zbog čega je izveden pred sud zbog komunističke propagande, kasnije oslobođen; radio u izdavačkome poduzeću Nolit braće Bihalji; 1931.-1932. uređivao ljevičarski časopis „Stožer"; u zbirkama pripovijedaka *Reda mora da bude* i *Lica u prolazu* opisuje malograđanski život u Vojvodini; od svibnja 1935. uređuje „NIN" s Vojislavom Vučkovićem i Svetislavom Popovićem; član KPJ i sudionik 2. svj. rata; jedan od najvažnijih teoretičara socijalne književnosti. Prema: Gligorić, 1959: 5.

POPOVIĆ, Miloš (1911.-1943.), pedagog i filozof; u studentskim danima aktivan u studentskome pokretu beogradskoga Sveučilišta: sudionik demonstracija, skupljanja pomoći za pobunjenike u Španjolskoj itd.; tajnik Filozofsko-pedagoškoga udruženja; u brojnim časopisima lijeve orijentacije sudjelovao tekstovima pedagoške i filozofske problematike; 1940. izbačen iz banjalučke podružnice KPJ zbog frakcionaške djelatnosti; ponovno primljen po ulasku partizane 1941.; poginuo 1943. Prema: Kulić, 1984: 177-186.

POPOVIĆ, Nenad D., jugoslavenski ekonomski stručnjak; 1950-ih obavljao najviše dužnosti u ekonomskome miljeu i diplomaciji: izvršni direktor MMF-a, viceguverner NBJ, predstavnik Jugoslavije u Međunarodnoj trgovinskoj komori u Parizu te u tijelima UN-a u Ženevi, ministar u Ministarstvu vanjskih poslova i dr.; 1961. emigrirao na zapad; krajem 1960-ih zaposlen je kao gostujući predavač na Maxwell Graduate School of Citizenship and Public Affairs, pri Sveučilištu Syracuse. Prema bilješci na unutarnjoj korici knjige: Popovic, Nenad D. 1968. *Yugoslavia. The New Class in Crisis*, New York: Syracuse University Press.

POZNER, Vladimir Solomonovič (1905.-1992.), potomak anti-carske obitelji koja je od Romanovih prebjegla u Pariz; iskoristivši amnestiju, 1908.-1921. žive na relaciji Pariz – St. Petersburg; u obiteljskome se krugu družio s Gorkim, Šklovskim, Majakovskim, Ahmatovom; u početku član neangažirane literarne grupe Serapionova braća; na francuski prevodio Tolstoja, Babelja, Dostojevskoga; suradnik brojnih ljevičarskih novina i časopisa; 1933. izvršni urednik glasila udruženja revolucionarnih pisaca

kojemu pripadaju i Aragon, Malraux, Gide, Giono i dr.; iste godine, na savjet Maksima Gorkoga, stupio u KP; na Prvome kongresu Savjeta sovjetskih pisaca u Moskvi, u kolovozu 1934., Pozner je član francuske delegacije, koju čine još Aragon, Jean-Richard Bloch, Malraux i Nizan; 1935. sudjelovao na Međunarodnome kongresu književnika za obranu kulture u Parizu; nakon smrti Gorkoga bez objašnjenja je isključen iz KP. Prema: http://www.pozner.fr/vladimirpozner-biographie.html (14. 08. 2013.)

SEIFERT, Jaroslav (1901.-1986.), češki književnik i novinar; autor i urednik komunističkih novina i časopisa: „Rovnost", „Sršatec" i „Reflektor"; 1920-ih smatran vodećim predstavnikom čehoslovačke artističke avangarde; jedan je od utemeljitelja časopisa „Devětsil,,; 1929. izbačen iz Partije zbog potpisivanja peticije protiv radikalnoga partijskog vodstva; 1930-ih i 1940-ih radi u sindikalnome i socijaldemokratskome tisku; nakon 1949. napušta novinarstvo i posvećuje se književnosti; dobitnik brojnih nacionalnih književnih nagrada; 1984. dobio Nobelovu nagradu za književnost; djela: *Město v slzách, Slavík zpívá špatně, Poštovní holub, Jaro sbohen, Zrnka révy, Morový sloup* i dr. Prema: http://www.slovnikceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=1114&hl=Seifert (27. 08. 2013.); *OE*, 1981: 361; *HE*, 2007: 663.

SELIŠKAR, Tone (1900.-1969.), slovenski pjesnik i romanopisac; dugo radio kao učitelj; sudionik NOB-a; autor socijalne proze, upečatljivo prikazao ljubljansko predgrađe; zastupljen u zborniku *Knjiga drugova* (1929.); popularan po djelima omladinske književnosti; djela: *Kuća bez prozora, Družina Sinjega galeba, Tovariši, Posadka brez ladje*. Prema: *ELZ*, 1962: 679; *HE*, 2007: 676.

SREMEC, Nada (1897.-1970.), folkloristica, pučka prosvjetiteljica, političarka i publicistica; krajem 1930-ih pisala je za *Almanah Društva hrvatskih književnica*, a objavila je i prosvjetiteljsku etnografiju *Nismo mi krive*; sudjelovala je u 2. svj. ratu, kad su nastali *Zapisi sa Drugog zasjedanja AVNOJ-a* (objavljeni 1964.); nakon rata uređivala je „Ženu u borbi"; bila je urednica izdavačke kuće Seljačka sloga; s Vinkom Žgancem uredila je zbornik *Hrvatske narodne pje-*

sme i plesovi 1. Prema: [Anonimno], *In memoriam Nada Sremec*, „Novosti", XVIII (1970): 37: 2

SOLDÁN, Fedor (1903.-1979.), češki književni kritičar i povjesničar; 1929.-1938. bio je urednik književne sekcije, potom šef unutarnje redakcije suvremenoga znanstvenog rječnika; literaturi je pristupao s ideološkim kriterijima: Nezvalov poetizam i nadrealizam te Čapekov pragmatizam smatrao potpunom oprekom društveno progresivnoj misiji literature; krajem 1930-ih prihvatio „novi realizam": pisac mora mijenjati, a ne opisivati društvene uvjete. Prema: *LČL*, 2008: 259-261.

ŠALDA, František Xaver (1867.-1937.), češki književni kritičar, novinar i književnik; smatra se jednom od vodećih osoba književne generacije 1890-ih; suautor manifesta češkoga modernizma; suradnik brojnih časopisa, „Volné směry", „Novina", „Česká kultura", „Literární listy", u kojima se fokusirao na pitanja i probleme umjetnosti, književnosti, kulture i politike; od 1925. objavljivao „Creation", časopis za umjetnost i kritiku; 1928.-1937. izdavao je „Šaldův zápisník" u kojemu je objavljivao svoje likovne kritike i eseje; djela: *Moderní literatura česká, Umění a náboženství, Genius Shakespearův a jeho tvorba, Básnická osobnost Dantova* i dr. Prema: http://www.spisovatele.cz/frantisek-xaver-salda (27. 08. 2013.); *ELZ*, 1964: 283; *OE*, 1982: 7; *SČS*, 2000: 619-621.

TAUFER, Jiří (1911.-1986.), češki pjesnik; za vrijeme studija prava u Brnu uključio se u aktivnost Lijeve fronte; 1934. bio je u zatvoru zbog izdavanja tiskovina „Proletářská rovnost" i „Antifašista"; jedan je od utemeljitelja socijalističkoga udruženja književnika Blok 1935.; 1937.-1938. suurednik časopisa „U"; 1939. emigrirao u SSSR, gdje je radio na čehoslovačkome radiju; nakon 2. svj. rata radio u medijima i diplomaciji; 1974. dobitnik Državne nagrade Čehoslovačke; na češki preveo brojna djela Majakovskoga; u pjesmama izražava pobunu protiv imperijalističkih ratova, fašizma te vjeru u pobjedu proletarijata; djela: *Večerní oči, Stínové hry, Šach mat, Evropo!, Na shledanou, Roentgenogramy*. Prema: *SČS*, 2000: 652-653; *LČL*, 2008: 851-856.

TOMIC, Julije (1899.-1947.), slikar, kipar, publicist i pjesnik; samostalno izlagao u Slavonskome Brodu 1925., 3. travnja 1927., 29. srpnja 1930. i 1933.; u ranim se radovima još nije opredijelio za socijalne motive; kasnije prilazi grupi Zemlja, a 1935. objavljuje mapu 19 crteža naslovljenu *Iz naših dana* s vlastitim predgovorom. Prema: Ljubičić Mitrović, 2004: 158-159; Škalabrin, 1984: 171.

URBAN, Milo (1904.-1982.), slovački književnik, prevoditelj i novinar; radio u tiskovinama „Slovenský národ", „Slovák", „Gardista" i dr.; za vrijeme 2. svj. rata objavljivao u fašističkome tisku; 1945. emigrirao u Austriju; po povratku 1947. osuđen na javnu opomenu; prevodio djela poljske, njemačke i češke književnosti; na njegovo su stvaralaštvo utjecali Kukučín, Vajanský, Kalinčiak, Dostojevski, Bezruč, Wolker i dr.; u novelama tematizira život gorštaka, a romanima prikazuje život u međuraću; u svim njegovim djelima prisutna je svijest da čovjek ne odlučuje o svojoj sudbini; zahvaljujući trilogiji *Živi bič* Urban je najprevođeniji slovački književnik; djela: *Za vyšným mlynom, Výkriky bez ozveny, Zhasnuté svetlá, Kto seje vietor* i dr. Prema: *SSS*, 2005: 585-587; *HE*, 2009: 207.

VÁCLAVEK, Bedřich (1897.-1943.), češki marksistički estetičar, književni teoretičar i kritičar; kao član skupine Devětsil bio je sljedbenik poetizma; razvio smjer socijalističkoga realizma; najistaknutiji predstavnik ljevice u književnoj teoriji; surađivao u časopisima „Index" i „U"; djela: *Češka književnost 20. stoljeća, Od umjetnosti k stvaralaštvu, Književnost i pučka tradicija*. Prema: http://abicko.avcr.cz/cs/archiv/2003/2/obsah/bedrich-vaclavek--literarni-estetik-a-folklorista-1897-caslavice--1943-osvetim-.html (27. 08. 2013.); *OE*, 1982: 433.

VALA, Erkki (1902.-1991.), finski književnik, kritičar, novinar i urednik, pravim imenom Erkki Wadenström; zbog svoje slobodoljubivosti, nepristranosti i beskompromisnosti Vala je u nekoliko navrata služio kraće zatvorske kazne ili bio kažnjavan novčanim kaznama. Prema: http://fi.wikipedia.org/wiki/Erkki_Vala (14. 08. 2013.)

VUČO, Aleksandar (1897.-1985.), srpski književnik; jedan od utemeljitelja beogradskoga nadrealističkog pokreta; 30-ih godina XX.

stoljeća socijalno angažiran; urednik časopisa „Naša stvarnost"; djela: *Gluvo doba*, *Raspust*, *Mrtve javke* i *Zasluge*; s Dušanom Matićem predstavlja najpoznatiji srpski autorski tandem. Prema: *ELZ*, 1964: 700; *HE*, 2009: 527.

WOLKER, Jiří (1900.-1924.), češki pjesnik, novinar i basnopisac; pisao je jednostavnim jezikom, a s vremenom je dječju vizuru svijeta zamijenio revolucionarnom; iz Literárne skupine istupio je zbog deklarativnoga manifesta; od avangardne grupe Devětsil udaljio se zbog apolitičnosti njihove poezije; pjesnik potlačenih i obespravljenih, pisao je o sumornoj svakodnevici velegrada, bolesnima i napuštenima; zbirke: *Proletářské umění*, *Host do domu*, *Těžká hodina*; umro je od tuberkuloze u 24-oj godini. Prema: *SČS*, 2000: 725-726; *LČL*, 2008: 1637-1648.

ZÁVADA, Vilém (1905.-1982.), češki pjesnik i prevoditelj; u Pragu je završio slavistiku, češki i francuski, a potom knjižničarstvo; 1930.-1932. bio je urednik časopisa „Rozpravy Aventina", a 1932.-1937. „Listy pro umění a kritiku"; bio je član avangardne skupine Devětsil; zbirke: mračne i tragične: *Panychida*, *Siréna*, antifašističke: *Cesta pěšky* i *Hradní věž*, a *Město světla* i *Polní kvítí* izražavaju vjeru u bolji život u socijalizmu. Prema: http://www.spisovatele.cz/vilem-zavada (27. 08. 2013.); *ELZ*, 1964: 747; *OE*, 1982: 683; *HE*, 2009: 701.

ZOGOVIĆ, Radovan (1907.-1986.), crnogorski književnik; komunist i član radničkoga pokreta; pjesnik pobune i otpora, često trpak, ali se nikada ne spušta do razine pamfleta i propagande; 1936. objavljuje zbirke pjesama *Plameni golubovi* i *Pesnica*, obje zabranjene odmah po izlasku; pjesničko remek-djelo mu je poema *Došljaci – pjesme Ali Binaka* (nastala 1937., obj. 1958.), o problemu kosovskih Albanaca; po završetku 2. svj. rata jedan od kreatora nove kulturne politike i predvodnika polemičkoga „sukoba na književnoj ljevici" s Miroslavom Krležom; nakon dva desetljeća Zogovićeve stigmatizacije, upravo mu je Krleža prvi tiskao pjesme. Prema: *EJ*, 1971: 629; *Kritičari*, 1977: 522; *HE*, 2009: 753.

ZICINA, Milka (1902.-1984.), književnica; podrijetlom iz mjesta Prvča kod Nove Gradiške; školovala se u Novoj Gradiški, Novome Sadu i Beogradu; u potrazi za poslom proputovala cijelu Europu, naučila jezike, družila se s intelektualcima i sindikalistima; po povratku u Beograd uključila se u napredni ženski pokret; 2. svj. rat provela je u Banatu, a nakon rata radila kao novinarka u „Radu" i kao politički radnik; zbog kritike priče Jože Horvata i navodnoga rusofilstva (1941.-1945.) uhapšena je s odgodom od šest godina i osuđena za „rad protiv narodnog jedinstva"; kaznu je odslužila u ženskome zatvoru u Stocu, o čemu je napisala knjigu *Sve, sve, sve*. Prema: Valentić, 2006: 228-229.

ŽIMBREK, Ladislav (1901.-1972.), hrvatski pjesnik, esejist, književnik, kazališni kritičar, prevoditelj; diplomirao književnost na Filozofskome fakultetu u Zagrebu; radio kao srednjoškolski profesor; urednik u izdavačkoj kući Zora; „Književne horizonte" uređivao od 1934. do 1938.; nakon 2. svj. rata ravnatelj drame Varaždin, urednik književnoga lista „Polet" te urednik u Leksikografskome zavodu; u poeziji zaokupljen egzistencijalnim problemima, ljudskom samoćom i patnjom; djela: *Noćna posjeta*, *Svjetlo*, *Razgovori o književnosti*. Prema: *EJ*, 1971: 645; *HE*, 2009: 833.

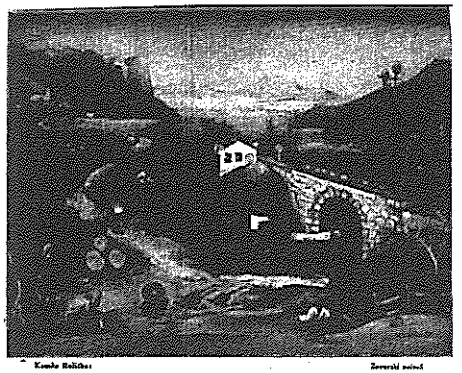

Ilustracije objavljene u „Savremenim pogledima"

LEKSIKON ČASOPISA I NOVINA

BRODSKI GLASNIK, podnaslovljen kao „nedjeljni list za prosvjetu, kulturu i društveni život", bio je nezavisni tjednik urednika Adama Baričevića; prvi je broj izašao 14. rujna 1935., a već nakon drugoga broja list se ugasio; zalagao se za podizanje kulturno-prosvjetne te komunalne razine grada i sela. Prema: Blažanović, 2000: 467; Rem, 2006: 23.

DANI I LJUDI, časopis podnaslova „hrvatska književna revija", pred javnosti je potpisivao Branimir Ivakić, a uz njega su kao urednici bili potpisani Ranko Marinković i Ivan Dončević; od prosinca 1935. do veljače 1936. izašla su ukupno 3 broja, sva tri pod motom: „Za Narod za čovječanstvo za Socijalnu Pravdu". Prema: Vaupotić, 1965: 823.

DER ANGRIFF osnovao je 1927. šef berlinskoga ogranka stranke nacionalsocijalista (NSDAP) Joseph Goebbels, a stranka je osigurala novac potreban za njegovo izlaženje; prvi glavni urednik bio je Willi Krause (pseudonim Peter Hagen), potom Julius Lippert, a od 1935. Goebbelsov blizak prijatelj Hans Schwarz van Berk; u početku je izlazio kao tjednik, potom dvotjednik, a dnevnikom je postao 1930.; sadržavao je partijsku propagandu, napade na Weimarsku Republiku i antisemitizam; od početnih 2 000 primjeraka, 1944. premašio je 300 000 prodanih brojeva; iako mu je dolaskom Hitlera na vlast (siječanj 1933.) važnost opala, održao se do veljače 1945. Prema: http://de.wikipedia.org/wiki/Der_Angriff (29. 08. 2013.)

DEUTSCHE VOLKSZEITUNG, njemački emigrantski tjednik bio je glasilo KP; proizašao je iz „Gegenangriffa" i izlazio 1936.-1939. u zapadnoj Europi, u Pragu, Parizu, Baselu i Kopenhagenu. Prema: http://de.cyclopaedia.net/wiki/Volkszeitung (16. 08. 2013.)

ECRITS DU NORD, izlazio je u Bruxellesu 1935.; uređivao ga je Roger Maxence, a ugasnuo je nakon samo dva broja, za lipanj i srpanj 1935. Prema: http://www.worldcat.org/title/ecrits-du-nord-revue-mensuelle-de-litterature/oclc/471973414 (16. 08. 2013.)

GLAS BJELOVARA, ljevičarski list kojemu je urednik bio pravnik Miško Derkos; izlazio je od 1935. do 1940.; izuzev lokalnih tema, „Glas Bjelovara" veliku pozornost posvećivao je vanjskopolitičkim zbivanjima, a način na koji je tretirao abesinsku krizu, uspon nacista u Njemačkoj ili španjolski građanski rat prilično je sličan viđenju „Savremenih pogleda". Prema: Karaula, 2007: 66-76.

HRVATSKI LIST, izlazio je u Osijeku 1920.-1941., svaki dan osim ponedjeljka; pokrenuli su ga osječki članovi Hrvatske zajednice dr. Franjo Papratović, dr. Milan Čaćinović i dr. Vjekoslav Hengl, a uz njega su osnovali i Građansku tiskaru u kojoj je list tiskan; list je pratio suvremene tokove u novinarstvu, koristio moderne strojeve i opremu; od novinara se tražilo široko obrazovanje i brzina, krug recipijenata proširio se na žene i djecu, a povećao se broj dopisnika iz drugih krajeva; prohrvatski orijentiran, 1921. bio je zabranjen, pa je umjesto njega kratko izlazio „Hrvatski glas"; nakon 1925. list je promijenio politički kurs i pristao uz Radićevu seljačku stranku, a pred 2. svj. rat krenuo je frankovačkom stazom; glavni urednik postao je Kamilo Krvarić; tijekom rata list je postao glasilo NDH; zadnji broj tiskan je na dan ulaska partizana u Osijek, 14. travnja 1945. Prema: Horvat, 1962: 397; Novak, 2005: 129.

HRVATSKA REVIJA, glasilo Matice hrvatske za društvena i kulturna pitanja; idejni tvorac i pokretač revije bio je matičin predsjednik Filip Lukas; revija je utemeljena 1928., a izlazila je do 1945.; uređivali su je Branimir Livadić, Stjepan Ivšić, Blaž Jurišić (1929.-1941.), Marko Čović, potom ponovno Branimir Livadić i Olinko Delorko; žanrovski je bila raznovrsna (romani, novele, drame, pjesme, esejistika i kritika), a likovno reprezentativna, opremljena ilustracijama Vladimira Kirina te reprodukcijama Josipa Račića, Miroslava Kraljevića, Vladimira Becića, Jerolima Miše, grupe Zemlja i dr. Prema: Vaupotić, 1965: 804-805; *HE*, 2002: 730.

HRVATSKA SMOTRA, mjesečnik s podnaslovom „Za književnost, umjetnost i društveni život", izlazio je u Zagrebu od 1933. do 1945.; osnivač časopisa bio je Kerubin Šegvić, a urednik Vilko Rieger, od 1936. D. Žanko, te od 1937. I. Oršanić; časopis je bio posve desno orijentiran i uvijek vrlo kritičan prema lijevo orijentiranima i marksističkim časopisima. Prema: *HE*, 2002: 731.

HRVATSKA STRAŽA, katolički dnevnik, koji je od 1929. do 1941. u Zagrebu izdavalo Pučko društvo za dobru štampu; ravnatelj lista bio je Jaroslav Šimrak, glavni urednik Mario Matulić, a odgovorni urednici Ivo Lendić, Ivan Degrel i Ivo Bogdan; list je bio jedina tiskovina koja se pojavila nakon Šestosiječanjske diktature; politička orijentacija lista bila je naglašeno desničarska; obustavljen je u siječnju 1941., a trebao ga je zamijeniti novopokrenuti „Hrvatski glas", urednika Danijela Uvanovića, koji je izlazio samo nekoliko mjeseci. Prema: Horvat, 1962: 406; *HE*, 2002: 731.

IL CANTIERE, talijanski tjednik političke kulture, novinskoga formata; izlazio je u Rimu od ožujka 1934. do lipnja 1935; urednici lista bili su Domenico Carella i Giorgio Granata. Prema: http://www.arengario.it/homepage/_hp-pdf/catalogo-riviste.pdf (22. 08. 2013.)

IL LAVORO FASCISTA, dnevnik, glasilo Nacionalnog udruženja fašističkih sindikata; izlazio je u Rimu od 1928. do 1943.; uređivali su ga Ugo Manunta, Felice Chilanti i Elio Lodolini. Prema: http://www.mirorenzaglia.org/2009/06/felice-chilanti-lanarchico-fascista/ (06. 09. 2013.); http://www.treccani.it/enciclopedia/ugo-manunta_%28Dizionario_Biografico%29/ (05. 09. 2013.)

ISTINA je bila glasilo Hrvatske seljačke stranke i izlazila je u Slavonskome Brodu od 1935. do 1939., kad je promijenila ime u „Posavska Hrvatska"; vlasnik, izdavač i odgovorni urednik lista bio je trgovac Slavko Vrgoč, a tiskan je u tiskari Vilima Buka; 1938. vlasnik i izdavač postao je konzorcij Istine, kojemu je na čelu Slavko Vrgoč, Tomislav Mesić postavljen je za jednoga od glavnih urednika, a brodski odvjetnik Franjo Dujmović za odgovornoga urednika. Prema: Blažanović, 2000: 467; Rem, 1998: 19.

JUGOSLAVENSKA SLOGA izlazila je u Slavonskome Brodu od 1932. do 1935.; izdavač ovoga režimskog glasila bio je konzorcij Jugoslavenske sloge na čelu kojega je stajao kraljevski senator Tomo Kovačević iz Sibinja; glavni i odgovorni urednik lista bio je Milan Perić, a tiskan je u Bukovoj tiskari; naklada mu je bila 1500 primjeraka, a zbog projugoslavenske su orijentacije na njega bile pretplaćene sve škole i ustanove grada i brodskoga kotara. Prema: Blažanović, 2000: 466; Rem, 1998: 19.

JUGOSLOVENSKA POŠTA, sarajevski dnevni list; izlazio je od 1929. do 1941.; vlasnik mu je bio bogati sarajevski trgovac Metodije Kuić. Prema: http://www.blic.rs/Intervju/202743/Moj-maturski-rad--pregledao-je-Ivo-Andric/print (14. 08. 2013.)

KNJIŽEVNI HORIZONTI, zagrebačka književna revija, izlazila je od 1934. do 1938.; uređivao ju je Ladislav Žimbrek, donekle protežirajući „napredne" priloge i autore. Prema: Tušek, 1998: 115; *HE*, 2009: 833.

KNJIŽEVNIK, časopis napredne orijentacije koji je izlazio u Zagrebu od 1928. do 1939.; uređivali su ga Mato Hanžeković, Julije Benešić, Milan Begović, Luka Perković, Novak Simić i Stanislav Šimić; kada je časopis preuzeo publicist Milan Durman, postao je naglašeno marksistička publikacija; za vrijeme Durmanova uredništva (1931.-1935.) u časopisu su objavljivali Jovan Popović, Velibor Gligorić, August Cesarec, Ivo Frol, Vasa Bogdanov, Veselin Masleša, Mladen Iveković, ali i Ivan Goran Kovačić. Prema: Đonović, 1964: 634; Vaupotić, 1965: 805-807.

KNJIŽEVNOST, „mjesečnik za umjetnost i znanost", izlazio je u Ljubljani od 1932. do 1935.; vlasnik, izdavač i urednik, a u posljednjoj godini izlaženja i odgovorni urednik časopisa bio je Bratko Kreft. Prema: *HE*, 2004: 243.

KULTURA, znanstveno-umjetnički časopis koji je početkom 1933. pokrenuo slikar Đuro Tiljak, a izašla su samo četiri broja; u časopisu prevladavaju tekstovi iz filozofije i prirodnih znanosti, a svoje je mjesto u njemu našlo i poglavlje Marksova *Kapitala*, potom tek-

stovi Plehanova, Popovića i dr.; u „Kulturi" je objavljen glasoviti pamflet *Quo vadis Krleža*, potpisan A.B.C. (pseudonim Bogomira Hermana). Prema: Đonović, 1964: 635.

LA NOUVELLE REVUE FRANÇAISE, književni časopis kojega su 1908. u Parizu pokrenuli André Gide, Jacques Copeau i Jean Schlumberger; prve četiri godine glavni urednik bio je Gide, a u tim ranim danima u njemu su objavljivali Paul Bourget i Anatole France; utjecaj ovoga periodika je rastao sve dok u međuratnome periodu nije postao vodeći književni časopis u Francuskoj; u njemu su objavljeni prvi radovi velikana poput Malrauxa ili Sartrea; nakon 2. svj. rata zabranjen je pod optužbom kolaboracionizma, potom revitaliziran 1953.; nakon manjih intervencija, 1959. časopis se vratio prvotnomu imenu, a od nekadašnjega mjesečnika postao je tromjesečnik. Prema: http://www.britannica.com/EBchecked/topic/420933/La-Nouvelle-Revue-francaise (14. 08. 2013.)

LA SUDA STELO (Južna zvijezda) je u Slavonskome Brodu izlazio od srpnja 1932. do sredine 1941.; bio je to prvi esperantski list u Jugoslaviji, i svi su članci u njemu napisani na ovome univerzalnom jeziku; izdavalo ga je Radničko esperanto društvo osnovano u Brodu 1929., a glavni mu je urednik bio Franjo Homar; u Zagrebu je 1945. nastavljeno s izdavanjem lista, uz grešku ponavljanja desetoga godišta, a posljednji je broj izašao 1973.; urednik lista je od 2. broja bio Leo Kuhn, a tiskano je preko 90 svezaka. Prema: Blažanović, 2000: 466; Uzelac Schwendemann, 1997: 6.

LE MONDE SLAVE, pariški mjesečnik namijenjen kulturnim i inim zbivanjima među Slavenima; osnovao ga je Ernest Denis, a izlazio je od 1917.-1918. te 1924.-1937., a uređivali su ga Louis Eisenmann, Etienne Fournol, Jules Legras i Henri Moysset. Prema: http://w3.slavica-occitania.univ-tlse2.fr/pdf/articles/5/55.pdf (08. 09. 2013.)

LEKAR, „časopis za praktična, socialna i profesionalna pitanja medicine"; izlazio je dvaput mjesečno u Beogradu od 1927. do 1940.; urednik mu je bio dr. Dragoljub Sretenović. Prema: http://www.rastko.rs/cms/files/books/4f16e60a4044f

LES NOUVELLES LITTÉRAIRES; ARTISTIQUES ET SCIENTIFIQUES, književni je i umjetnički tjednik kojega su u Parizu 1922. inicirali Maurice Martin du Gard, André Gillon, Charles Peignot i Jacques Guenne; pokrenut kako bi obnovio francuski književni žurnalizam, ovaj je periodik tendirao postati simbiontom dnevnih književnih novina i književne revije, nastojeći povezati revijalnu bazu s aktualnim vijestima, intervjuima i kritikama; uređivali su ga Maurice Martin du Gard i Jacques Guene od 1922. do 1936., zatim André Gillon, kojega je 1966. naslijedio sin Etienne; nekoliko puta korigirajući ime časopis je kontinuirano izlazio sve do 1988., osim u vrijeme 2. svj. rata (1940.-1945.). Prema: http://www.imec-archives.com/fonds_archives_fiche.php?i=LNL (14. 08. 2013.)

LITERATUREN ČAS, novine za književnost, umjetnost, znanost i socijalna pitanja; svake su srijede izlazile u Sofiji 1935.-1940.; nastale su otcjepljenjem dijela uredništva „Literaturnoga glasa"; uređivao ih je P. K. Činkov, a poslovni direktor i glavni urednik bio je M. Genovski; pojedini su brojevi bili posvećeni poznatim bugarskim književnicima, npr. Vlajkovu, Slavejkovu, Straširnirovu, potom znanstvenicima, npr. Zlatarovu, a tematski su broj dobili i Puškin i Tolstoj. Prema: Ivanchev, Dimitur P.; Borov, Todor 1962.-1969. *Bulgarski periodichen pechat 1844-1944. Anotiran bibliografski ukazatel*, Sv. 2, Sofija: Nauka i izkustvo: 443.

MLADA HRVATSKA, tjednik Konzorcija „Mlada Hrvatska"; izlazila je u Zagrebu 1936.-1938., a odgovorni urednik bio je Slavoljub Jurić. Prema: http://katalog.nsk.hr/F/NLYAN22K5RENA455Y4YLHX6QSVG9PAQTE8ETV3FNXN4BDVDJ3B-17922?func=full-set-set&set_number=025177&set_entry=000007&format=999 (10. 09. 2013.)

MLADA POTA „glasilo slovenske omladine", časopis slovenskoga SKOJ-a, izlazio u Ljubljani od 1935. do 1936.; nakon Adrijana Janca, urednik je od studenoga 1935. do 23. lipnja 1936., kad je časopis zabranjen, bio Dušan Kveder. Prema: www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:DOC.../PDF (07. 09. 2013.); http://www.znaci.net/00001/10_254.htm (07. 09. 2013.)

MODERNA SOCIJALNA KNJIŽNICA (MOSK) je bio izdanje Hrvatskoga katoličkog akademskog društva (HKAD) Domagoj, pokrenuto s ciljem oponiranja kapitalističkim, masonskim i marksističkim idejama; časopis je izlazio od 1934. do 1938., u sveukupno 34 sveska, prve godine kao „Moderna socijalna knjižnica", a potom mijenja ime u „Moderna socijalna kronika". Prema: www.ffdi.unizg.hr/bnagy/Hrvatska%20katolicka%20knjizevnost.doc (23. 08. 2013.)

NEDELJNE INFORMATIVNE NOVINE (NIN), tjednik koji je u Beogradu izlazio od siječnja do rujna 1935., kad je zabranjen; pokrenula ga je skupina lijevo orijentiranih intelektualaca na čelu s Vojislavom Vučkovićem i Svetom Popovićem kao vlasnicima i glavnim urednicima, a urednici su mu bili Veselin Masleša, Jovan Popović i dr. Oton Krstanović. Prema: *EJ*, 1965: 266.

NOVOSTI, dnevnik koji je izlazio od 1907. do 1941.; vlasnici su mu bili Društvo Novosti, Novosti d. d., a od 1925. Jugoslovenska štampa.; list je bio moderan, ali prorežimski.; uređivali su ga M. Dečak, T. Schlegel, S. Jutriša, Krešimir Kovačić, Aldo Mandl i, potkraj, Hrvoje Macanović (1936.-1941.). Prema: *HL*, 1997: 186.

POLITIKA je pokrenuta 1904. u Beogradu; urednici i osnivači lista bila su braća Darko i Vladimir Ribnikar; zasnovan na činjeničnome izvještavanju, nepristranome analitičkom pristupu i grafičkome minimalizmu, list je u stopu pratio suvremene europske tiskovine; održao se sve do danas, pauzirajući u vrijeme svjetskih ratova. Prema: http://sh.wikipedia.org/wiki/Politika_%28novine%29 (23. 09. 2013.)

PRAGER PRESSE, dnevnik građanske ljevice na njemačkome jeziku, izlazio je u Pragu 1921.-1939.; pokrenuo ga je i državnu mu potporu osigurao predsjednik Tomáš Garrigue Masaryk, s ciljem integracije njemačke manjine, koja je u to vrijeme iznosila 22,5% ukupnoga stanovništva republike; glavni urednik bio je Arne Laurin; list se tiskao u državnoj izdavačkoj kući Orbis. Prema: http://de.wikipedia.org/wiki/Prager_Presse (14. 8. 2013.)

PRAVDA, socijaldemokratsko glasilo, namijenjeno radništvu, koje je 1908. osnovao Lev Trocki; prvi broj tiskan je u Beču, u ilegali; u godinama prije svrgnuća cara Nikole „Pravda" je imala zadatak ujediniti posvađane frakcije Socijaldemokratske radničke partije; neko vrijeme je uspijevala, ali je pomirenje propalo u kolovozu 1910.; posljednji broj „Pravde" Trockoga izašao je 22. travnja 1912.; u međuvremenu je boljševička frakcija u St. Petersburgu u prosincu 1910. počela izdavati tjednik „Zvezda"; kad su i formalno prekinuli s drugim frakcijama na praškome kongresu u siječnju 1912., odlučili su „Zvezdu", koja je u to vrijeme izlazila tri puta u tjednu, pretvoriti u dnevnik; preimenovali su „Zvezdu" u „Pravdu" i legalno je izdavali od 22. travnja 1912. do početka 1. svj. rata (srpanj 1914.); ponovno je počela izlaziti 1917. kad su je oživjeli Aleksandar Šljapnikov i Vjačeslav Molotov, protivnici Privremene vlade; po povratku iz izgnanstva u Sibiru Staljin, Kamenjev i Muranov preuzimaju „Pravdu" i pomirljivo pišu o vladi; povratak Lenjina i Zinovljeva u Rusiju značio je važnu prekretnicu; vrativši se iz egzila, Lenjin snažno napada vladu u svojim Aprilskim tezama; unatoč.protivljenju Kamenjeva, Lenjinov utjecaj u uredništvu je rastao, osobito nakon travanjskoga partijskog kongresa; nakon toga je i „Pravda" osudila kontrarevolucionarno ponašanje vlade; 1918. časopis seli iz St. Petersburga u novi glavni grad, Moskvu, i tu postaje službeno glasilo, „organ" sovjetske KP. 1991. predsjednik Boris Jeljcin dekretom je obustavio izlaženje „Pravde". Prema. http://en.wikipedia.org/wiki/Pravda (10. 09. 2013.)

PUTOVI, mjesečnik za kulturna i politička pitanja Crne Gore, izlazio u Zagrebu 1935.; uređivao ga je S. M. Štedimlija; skromne opreme i maloga obujma (samo 4 stranice), ovaj mjesečnik u Štedimlijinu vlasništvu nije ni doživio drugi broj. Prema: http://montenegrohistosto.takeforum.com/2007/05/26/savic-markovic-stedimlija-crnogorsko-pitanje/ (06. 09. 2013.)

ROZHLEDY PO LITERATUŘE A UMĚNI, tjednik za književnost, znanost i umjetnost izlazio je u Pragu od 1. siječnja 1932. do 9. lipnja 1938.; prva tri godišta uređivao je Miloslav Novotný, kad ga je (od

broja 1, objavljenoga 7. siječnja 1934.) preuzeo František Halas i uređivao do prestanka izlaženja; u češkome Arhivu digitaliziranih časopisa dostupno je svih sedam godišta časopisa, na mrežnoj stranici: http://archiv.ucl.cas.cz/index.php?path=Rozhledy. (14. 08. 2013.)

RUSKI ARHIV, „časopis za politiku, kulturu i privredu Rusije"; izlazio je u Beogradu od 1928. do 1937.; uređivao ga je Pavle Stevanović, a izdavalo bjelogardijsko udruženje Zemgor, na čelu kojega su bili emigranti Fjodor Mahin (član KPJ, sudionik 2. svj. rata, nakon rata i general JA) te Vladimir Lebedev, bivši ministar ruske mornarice. Prema: http://www.scribd.com/doc/133497805/Dragoljub-Vurdelja-Obezglavljena-SPC (04. 09. 2013.); http://www.ikum.org.rs/files/biblioteka/nedic_nova.pdf (04. 09. 2013.)

SATURN, „popularna i stručna revija za astronomiju, meteorologiju, geofiziku i geodeziju"; izlazio je u Beogradu od 1935. do 1940.; glavni i odgovorni urednik časopisa bio je Đorđe M. Nikolić; časopis je bio podijeljen na popularni i stručni dio, uz obavezne rubrike Novosti, Izgled neba i Pregled vremena. Prema: http://adrb.org/index.php?lang=sl&page=vasiona2 (09. 09. 2013.)

STOŽER, „mesečnik za književnost i umetnost"; ljevičarski časopis, izlazio je u Beogradu 1930.-1935.; vlasnik i odgovorni urednik bio je Dragutin Milić; prvih nekoliko brojeva uredio je Mih. B. Stanković, a od broja 5 drugoga godišta uredništvo preuzima Jovan Popović; od tog trenutka „Stožer" postaje glavna revija naprednih pisaca u Beogradu, pa i šire; od broja 10-11-12 1932. do kraja izlaženja vlasnik Dragutin Milić potpisan je i kao urednik, a „Stožer" se prometnuo u stihijski list, prepun reklama. Prema: Đonović, 1964: 635.

SVENSKA PRESSEN, novine na švedskome jeziku koje su se prvotno zvale „Nya Pressen"; prvi broj izašao je 30. studenoga 1882. u Helsinkiju, a prvi pravi broj na prijelazu 1882./1883. godine; od 1500 brojeva prve godine, naklada je 1888. dosegla 4500 primjeraka; snažna ruska cenzura 1900. zabranila je list, zbog ustrajnosti u obrani finskoga Ustava; oživio su 1906., u formi tabloida;

1911. mijenja ime u „Dagens Tidning", a 1914. u „Dagens Press"; ime „Svenska pressen" nosio je od 2. siječnja 1922. do 30. prosinca 1944., kad je ponovno postao „Nya Pressen"; zbog nedostatne naklade list je obustavljen 28. veljače 1974. Prema: http://sv.wikipedia.org/wiki/Nya_Pressen (14. 08. 2013.)

TULENKANTAJAT, časopis koji je u Helsinkiju izlazio od 1932. do 1939.; uređivao ga je Erkki Vala; naglašavao je međuljudsku solidarnost, slobodu mišljenja i prava pojedinca; bio je opozicija onovremenoj službenoj finskoj politici koja je naginjala fašizmu i, još više, nacionalsocijalizmu; stremio je okrenuti Finsku Skandinaviji i Zapadnoj Europi, umjesto Njemačkoj. Prema: http://fi.wikipedia.org/wiki/Erkki_Vala (14. 08. 2013.)

VERDA REVUO, časopis koji je 1935.-1938. izlazio u Beču; uređivao ga je F. Wollmann. Prema: http://aleph18.onb.ac.at/F/UIMUT3KCNG3SN5XLAAPRE1NVAAMVQ48QY7YTSAAYL7MRRKK2FV21002?func=fullsetset&set_number=030657&set_entry=000002&format=999 (22. 08. 2013.)

VINKOVAČKI TJEDNIK izlazio je svake subote od 18. prosinca 1926. do 22. lipnja 1935.; vlasnik i izdavač novina bila je Građanska tiskara, a na mjestu urednika izmjenjivali su se: Adolf Beck, Jaroslav Šugh, Paja Janjanin, Bogdan Spernjak i Antun Mihaljević; sredinom 1935. spajaju se s „Branikom" u „Vinkovački branik"; 16. studenoga 1935. list mijenja ime u „Hrvatski branik" i tako izlazi do 6. lipnja 1942.; u tome je periodu na mjestu urednika bio Ivan Grubiša. Prema: http://www.hkdrustvo.hr/hkdnovosti/clanak/343 (14. 8. 2013.)

ZNANOST I ŽIVOT, časopis koji je izlazio od 1937. do 1938.; glavna mu je zadaća bila popularizacija znanosti; urednici su mu bili Branko Rumbak i dr. Božidar Adžija. Prema: Đonović, 1964: 636.

Naslovnica brodskoga esperantskog časopisa „La suda stelo", posrednika između „Savremenih pogleda" i bečkoga esperantskog časopisa „Verda Revuo"

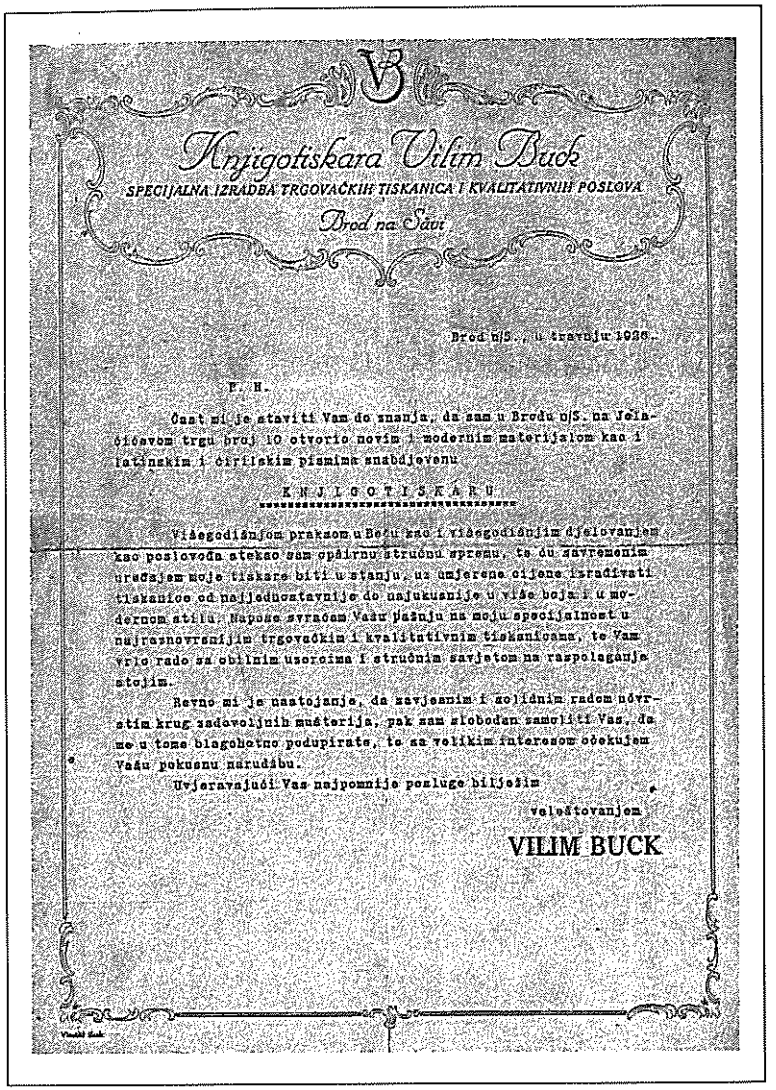

Knjigotiskara Vilim Buck

SPECIJALNA IZRADBA TRGOVAČKIH TISKANICA I KVALITATIVNIH POSLOVA

Brod na Savi

Brod n/S., u travnju 1936.

P. n.

Čast mi je staviti Vam do znanja, da sam u Brodu n/S. na Jelačićevom trgu broj 10 otvorio novim i modernim materijalom kao i latinskim i ćiriličkim pismima snabdjevenu

KNJIGOTISKARU

Višegodišnjom praksom u Beču kao i višegodišnjim djelovanjem kao poslovođa stekao sam opširnu stručnu spremu, te ću savremenim uređajem moje tiskare biti u stanju, uz umjerene cijene izraditi tiskanice od najjeftinijih do najukusnije u više boja i u modernom stilu. Napose svraćam Vašu pažnju na moju specijalnost u najrasnovrsnijim trgovačkim i kvalitativnim tiskanicama, te Vam vrlo rado za obilnim uzorcima i stručnim savjetom na raspolaganje stojim.

Revno mi je nastojanje, da savjesnim i solidnim radom novi stim krug zadovoljnih mušterija, pak sam slobodan zamoliti Vas, da me u tome blagohotno podupirate, te za velikim interesom očekujem Vašu pokusnu narudžbu.

Uvjeravajući Vas najpomnije posluge biljeźim

veleštovanjem

VILIM BUCK

Oglas kojim Vilim Buk oglašava novootvorenu tiskaru budućim korisnicima

ПРАВДА

Заметки читателя.

Москва—мыс Шмидта.

Писательская бригада в Свердловске.

Германия, Франция, Италия и Польша в ноябре

Динамика промышленной продукции

Основные показатели конъюнктуры

Советские композиторы о своем ремесле.

Ярний этап творчества.

Разрешите потолковать!

Оценка положения

Preslika prvoga po redu „napada" Zaslavskoga na Gorkoga, objavljenoga u „Pravdi" 20. siječnja 1935.

Poštnina plaćena u gotovu

KNJIŽEVNI

HORIZONTI

zagrebačka književna revija

Sadržaj:

Romain Rolland: Doći će vrijeme... (drama I. čin, sa slikom). — Miroslav Krleža: Limka Ljube Wiesnera. — Nikola Polić: Potonuli brod (pjesma). — Dr. Ivan Krnić: Ljubo Wiesner. — Ladislav Žimbrek: Ljubi Wiesnera (pjesma). — Ljubo Wiesner: Nikoli Poliću. — Ljubo Wiesner: O sebi (sa slikom). — Nikola Polić: Pretpramičko veče (pjesma). — Vladimir Nazor: Pia d'Tolomei u prijevodu I. Kranjevoga. — France Kozar: Na pomolu naših dana (slovenska pjesma). — Vlado Vlaisavljević: Cvijećanstvu (pjesma). — Drago Gervais: Iz romana, koji još nije dobio ime (odlomak). — Marijan Matijašević: Jesenji vjetar (pjesma). Dr. Slavko Ježić: Romain Rolland (životopisna skica). — Ivo Ladika: Razapinjanje ljubavi (pjesma). — Stavoljub Z. Ivanov: Snovi (pjesma). — Stefan Żeromski: Ananke (novela). — Dr. Mirko Perković: Njegovanje jezika i stila kod nas prije 60 godina. — Oto Šolc: Jedne kišne noći (pjesma). — V. Vlaisavljević: Život i smrt I. Cmilovčana, Sajam (pjesme). — Dr. F. C.: Stefan Żeromski (studija). — Ladislav Žimbrek: A. Munthe o siromaštvu. — Martin Franičević: Bijeg iz krčme (pjesma). — (U tekstu nalazi se crteš K. Kollwitz i slika R. Rollanda, kako se u Moskvi razgovara s M. Gorkim).

SUVREMENI KNJIŽEVNI PROBLEMI: Uredništvo: Nakon druge godine; Ivo Ladika: Nova knjiga Miroslava Krleže; L. Žimbrek: »Fontamara« od Silone-a, Tolstojevo pismo Caru sviju Rusa; Zdenka Munk: Dvije slikarske izložbe (Šimunović i Klub umjetnica); Podaci o internacionalnom kongresu pisaca; Ured.: Odgovor beogradskom »Nitou«. BILJEŠKE: Lj. Wiesner o Nikoli Poliću. — Krleža o Wiesneru. — Gervaisov roman. — Češki glas o napadajima na M. Krležu. — »Hrv. Revija« o M. Krleži. — Šantjevski »Katolički list« protiv drame M. Krleže. — Ruski klasici u Minervinom izdanju. — Rollandova drama. — Biblioteka DMK »Napredni hrvatski pisci«. — Knjiga pjesama Nikole Polića. — Nov roman K. Kosrada. — Suradnici II. god. »K. Kor.«. — Edicije Društva Mladih književnika, I. kolo (predbilješka) — Povjerenici DMK. — Minervina pedagoška biblioteka. — Strani glasovi o našem listu. — Češki glas o »Književnim Horizontima«. — Dvije pjesme N. Polića. — Nove knjige. Pretplata za 1936 g. na »K. Horiz.« 88 din. — Pretplata na biblioteku »Napredni hrv. pisci«. — Nova knjiga Miškina. — »Svjetska biblioteka«. — Nova izdanja »Binoze-Svjetski pisci«. — »Prikazi o umjetnosti« D. Draganića. — Novi i posljednji apel na knjižare. Pretplatnicima, koji ne plaćaju. — Ovaj broj stoji 24 din. Godišnja pretplata 88 din, te se šalje na upravu.

Urednik: Ladislav Žimbrek

Listopad — Prosinac 1935 **10-12** Godina II.

Uprava: Papirnica F. Pintarić, Zagreb, Frankopanska ul. br. 9

Naslovnica konkurentskoga časopisa „Književni horizonti“, urednika Ladislava Žimbreka

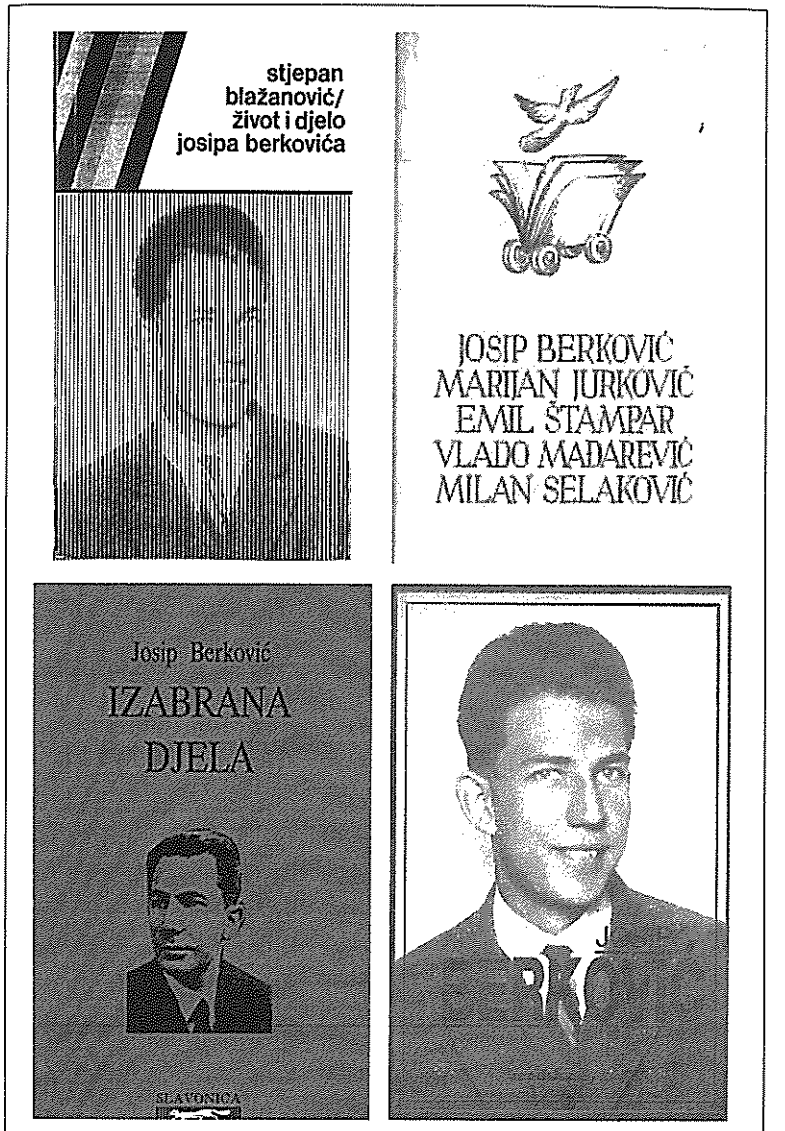

Naslovnica studije Stjepana Blažanovića o Josipu Berkoviću te naslovnice triju Berkovićevih izabranih djela

Oglasi objavljeni u „Savremenim pogledima"

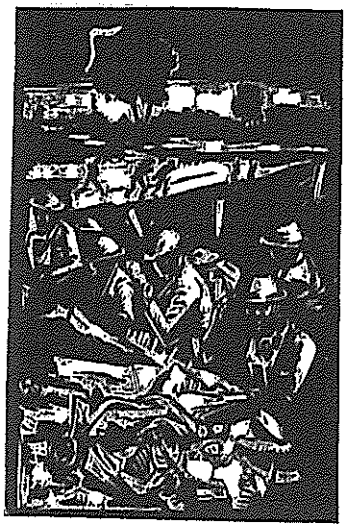

Ž. Nejo: Drvorez

G. A. Kun: Izlazak (drvorez)

M. Kujačić: Drvorez

Metel (poemrkna maska)

Ilustracije objavljene u „Savremenim pogledima"

REPUBLIKA HRVATSKA
BRODSKO - POSAVSKA ŽUPANIJA
GRAD SLAVONSKI BROD

KOMISIJA ZA IMENOVANJE ULICA
I TRGOVA U GRADU
KLASA:021-01/09-01/ 98
UR.BR:2178/01-07-09-3
Slavonski Brod 15. listopada 2009.

Na temelju članka 34. Poslovnika o radu Gradskog vijeća Komisija za imenovanje ulica i trgova u Gradu na svojoj 2. sjednici održanoj 15. listopada 2009. godine donijela je

ZAKLJUČAK
o davanju prijedloga za imenovanje novonastale ulice
u Mjesnom odboru dr. Ante Starčević

Komisija za imenovanje ulica i trgova u gradu predlaže Gradskom vijeću da se novonastala ulica u Mjesnom odboru dr. Ante Starčević između Ulice A. Kanižlića i Branimirove ulice koja obuhvaća k.č.6297 i 5819/1 k.o. Brod nazove **Ulica Mie Čorak Slavenske.**

OBRAZLOŽENJE

Franjo Čondrić obratio se Komisiji za imenovanje ulica i trgova u Gradu Slavonskom Brodu za imenovanje ulice u dijelu Mjesnog odbora dr. Ante Starčević između Ulice A. Kanižlića i Branimirove ulice.
Vijeće mjesnog odbora dr. Ante Starčević je dostavilo nekoliko prijedloga: **Ignjat Brlić, Mia Čorak Slavenska i Josip Berković.**
Komisija za imenovanje ulica predlaže Gradskom vijeću da se novonastala ulica imenuje Ulicom Mie Čorak Slavenske.

Predsjednik Komisije
Vjenceslav Draženović

Dostaviti:
1. Gradsko vijeće
2. Dosje
3. Dokumentacija
4. zapisnik
5. Pismohrana

Odluka brodske komisije za imenovanje ulica koja je ime za novonastalu ulicu birala između triju prijedloga: Ignjat Brlić, Mia Čorak Slavenska i Josip Berković

LITERATURA

Alcoff, Linda 1991-1992. *The Problem of Speaking for Others*, „Cultural Critique", 20: 5-32.

Allen, Graham 2000. *Intertextuality. The New Critical Idiom*, London – New York: Routledge – Taylor & Francis Group.

Allen, Graham 2005. *Intertextuality*, u: *The Literary Encyclopedia*, dostupno na:http://www.litencyc.com/php/stopics.php?rec=true&UID=1229 (13. 08. 2013.)

Althusser, Louis 1986. *Ideologija i ideološki aparati države*, u: *Proturječja suvremenog obrazovanja, Ogledi iz sociologije obrazovanja*, Izbor i komentari Sergej Flere, Udžbenici i priručnici – obrazovanje 1, Zagreb: „Josip Pernar": 119-139.

[Anonimno] 1934. *Naši o nama. Kritika i samokritika*, „Književnik", VII (1934): 5: 192-203.

Antić, Ljubomir 2006. *Nacionalna ideologija jugoslavenstva kod Hrvata u dvadesetom stoljeću*, u: *Hrvatska politika u XX. stoljeću*, Zbornik, Zagreb: Matica hrvatska: 35-67.

Antić, Ljubomir 2009. *Diktatura kralja Aleksandra i Hrvati*, „Vijenac", XVII (2009): 388, na: http://www.matica.hr/Vijenac/vijenac388.nsf/AllWebDocs/Diktatura_kralja_Aleksandra_i_Hrvati (12. 08. 2013.)

Assmann, Jan 2005. *Kulturno pamćenje: pismo, sjećanje i politički identitet u ranim visokim kulturama*, Zenica: Vrijeme.

Assmann, Jan 2009. *Kolektivno pamćenje i kulturni identitet*, „Sophos", 2: 167-172.

Babić, Stjepan 2001. *Moji brodski profesori*, u: *Godišnjak 2000.*, Slavonski Brod: Matica hrvatska: 119-124.

Bakija, Katja 2002. *Časopis „Dubrovnik. Cviet narodnog književstva"*, „Kolo", XII (2002): 4: 23-79.

Barac, Antun 1963. *Između dva rata*, u: *Jugoslavenska književnost*, Zagreb: Matica hrvatska: 248-262.

Barthes, Roland 1971. *Književnost, mitologija, semiologija*, Beograd: Nolit.

Bečanović-Nikolić, Zorica 2005. *Stari i novi istorizmi: teorija istorije i tumačenja Šekspirovih istorijskih drama u XX veku*, „txt", 9-10: 72-82.

Beker, Miroslav 1991. *New historicism, Shakespeare i intertekstualnost*, „Umjetnost riječi", XXXV (1991): 4: 335-347.

Beker, Miroslav 1999. *Lijeve tendencije i novi historicizam*, u: *Suvremene književne teorije*, Zagreb: Matica hrvatska: 99-117.

Beller, Manfred 2007. *Stereotype*, u: *Imagology. The cultural construction and literary representation of national characters. A critical survey*, ur. Manfred Beller i Joep Leerssen, Amsterdam – New York: Editions Rodopi: 429-434.

Belsey, Catherine 1985. *The Subject of Tragedy*, London – New York: Methuen.

Belsey, Catherine 1998. *Književnost, povijest, politika*, u: *Književnost, povijest, politika*, prir. Zlatko Kramarić, Osijek: Svjetla grada: 29-44.

Bennett, Tony 1995. *Outside Literature*, London – New York: Routledge.

Bennett, Tony [5]1998. *Media, 'reality', signification. Culture, society and the media*, ur. Michael Gurevitch, Tony Bennett, James Curran i Janet Woollacott, London – New York: Routledge: 287-308.

Berković, Josip 1932. *Omladina i problemi današnjice. (Dopis jednog profesora)*, „Signali", I (1932): 2: 36-38. [Potpisano pseudonimom Job.]

Bhabha, Homi 2004. *Smeštanje kulture*, Biblioteka „CirculusGlobus", Beograd: Beogradski krug.

Bilandžić, Dušan 1999. *Hrvati u Kraljevini SHS*, u: *Hrvatska moderna povijest*, Zagreb: Golden marketing: 68-119.

Biti, Vladimir 1997. *Historizam*, u: *Pojmovnik suvremene književne teorije*, Biblioteka THEORIA/ΘΗΩRIA, Zagreb: Matica hrvatska: 180-188.

Biti, Vladimir 1997a. *Kulturalni studiji*, u: *Pojmovnik suvremene književne teorije*, Biblioteka THEORIA/ΘΗΩRIA, Zagreb: Matica hrvatska: 282-291.

Biti, Vladimir 2000. *Stari i novi historizam*, u: *Strano tijelo pri/povijesti. Etičko-politička granica identiteta*, Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada: 106-115.

Blažanović, Stjepan 1993. *Život i djelo Josipa Berkovića*, Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.

Blažanović, Stjepan 2000. *Stoljeće brodskog novinstva*, u: *Zbornik radova sa znanstvenog skupa o Slav. Brodu u povodu 750. obljetnice prvoga pisanog spomena imena Brod*, Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje – Muzej brodskog Posavlja: 457-476.

Blume, Harvey 2008. *Stephen Greenblatt, the Wicked Son*, dostupno na: http://bookreview8.blogspot.com/2008/07/practicing-new-historicism.html (12. 08. 2013.)

Bogdanović, Milan 1954. *Naša književnost između dva rata*, „Književnost i jezik u školi", I (1954): 5: 291-303.

Bošnjak, Branimir 1980. *Književni časopisi*, „Republika", XXXVI (1980): 3: 254-266.

Bourdieu, Pierre 1993. *The Field of Cultural Production. Essays on Art and Literature*, Cambridge: Polity Press.

Bourdieu, Pierre 1996. *Povijesni razvoj čiste estetike*, „Književna revija", XXXVI (1996): 5/6: 91-118.

Brešić, Vinko 1990. *Časopisi Milana Marjanovića*, Zagreb: Hrvatsko filološko društvo.

Brešić, Vinko 1996. *Osječka književna periodika*, u: *Književni Osijek. Književnost u Osijeku i o Osijeku od početaka do danas (studije i eseji)*, prir. Stanislav Marijanović, Osijek: Pedagoški fakultet: 55-66.

Brešić, Vinko 2000. *Časopis Bosanski prijatelj*, „Kolo", X (2000): 2: 39-50.

Brešić, Vinko 2001. *Savremenik (1906.-1941.) – prvi časopis DHK*, u: *Teme novije hrvatske književnosti*, Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske: 261-268.

Brešić, Vinko 2002. *Ekspresionistički časopisi. Analiza ekspozitornih tekstova*, u: *Ekspresionizam u hrvatskoj književnosti i umjetnosti*, prir. Cvjetko Milanja, Zagreb: altaGAMA: 127-157.

Brešić, Vinko 2004. *Časopis „Neven" i „Jadranske vile„*, „KRONIKA Zavoda za povijest hrvatske književnosti, kazališta i glazbe Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti", VI (2004): 13-14-15: 7-112.

Brešić, Vinko 2004a. *Kako definirati časopis? Prilog poetici časopisa*, u: *Medij hrvatske književnosti 20. stoljeća. Zbornik radova III. znanstvenog skupa s međunarodnim sudjelovanjem*, Zagreb: altaGAMA: 87-93.

Brešić, Vinko 2005. *Barčevi časopisi*, u: *Zavičajnik. Zbornik Stanislava Marijanovića povodom sedamdesetogodišnjice života i četrdesetpetogodišnjice znanstvenoga rada*, ur. Milovan Tatarin, Osijek: Filozofski fakultet: 134-143.

Brešić, Vinko 2005a. *Citanje časopisa*, „Umjetnost riječi", XLIX (2005): 3-4: 153-179.

Brešić, Vinko 2005b. *Čitanje časopisa. Uvod u studij hrvatske književne periodike 19. stoljeća*, Zagreb: Matica hrvatska.

Brešić, Vinko 2006. *Opći problemi hrvatskih časopisa ranih osamdesetih. Doprinos Milivoja Solara časopisnoj praksi i teoriji*, u: *Znanstveno djelo prof. dr. sc. Milivoja Solara – Hrvatska književnost 20. stoljeća, različite ideje i funkcije književnosti*, Zagreb: altaGAMA: 103-112.

Brešić, Vinko 2006a. *Status časopisa u Šicelovoj* Povijesti, u: *Osmišljavanja. Zbornik u čast 80. rođendana akademika Miroslava Šicela*, prir. Vinko Brešić, Zagreb: Filozofski fakultet: 471-492

Brešić, Vinko 2007. *Časopis i periodizacija*, „Radovi Zavoda za znanstveni rad HAZU Varaždin", XVII (2007): 121-128.

Brešić, Vinko 2006 [2007]a. *Urednička epizoda Jože Horvata*, „Književna republika", IV (2006 [2007]): 9-10: 53-59.

Brešić, Vinko 2011. *Frangešovo čitanje časopisa*, „Republika", LXVII (2011): 2: 86-90.

Brlek, Tomislav 1999. *Upotreba povijesti*, „Zarez", I (1999): 9: 18-19.

Buden, Boris 1998. *Dislokacija kulture*, „Bastard", I (1998): 1: 4-10.

Bunčić, Ivanka; Cafuta, Ivanka 2004. *Muzej Brodskog Posavlja 1934. – 2004.*, Slavonski Brod: Muzej Brodskog Posavlja.

Cafuta, Ivanka 1998. *Zavičajnici, malo spominjani, prešućivani i zaboravljeni – Vilim Buk*, Slavonski Brod: Muzej Brodskog Posavlja.

Chomsky, Noam 2002. *Mediji, propaganda i sistem*, Zagreb: Što čitaš?

Ciglar-Žanić, Janja 2001. *Neka veća stalnost. Shakespeare u tekstu i kontekstu*, L – Biblioteka Zavoda za znanost o književnosti, Zagreb: Filozofski fakultet.

Coha, Suzana 2005. *Recepcija svjetske književnosti u časopisma*[!] *Književnik (1928.-39.) i Hrvatska smotra (1933.-44.) (Ideološki*

uvjeti i posljedice), u: *Komparativna povijest hrvatske književnosti. Zbornik radova VII. (Hrvatska književnost tridesetih godina 20. stoljeća)*, ur. Cvijeta Pavlović i Vinka Glunčić-Bužančić, Split: Književni krug: 289-325.

Coha, Suzana 2006. *Hrvatski književni list (1968.-69.) – između subverzije i konformizma*, u: *Komparativna povijest hrvatske književnosti. Zbornik radova VIII. Hrvatska književnost prema europskim /emisija i recepcija/ 1940-1970.*, ur. Pavlović, Cvijeta i Glunčić-Bužančić, Vinka, Split: Književni krug: 304-327.

Coha, Suzana 2009. *Poetika i politika Gajeve Danice*, Doktorski rad. [Neobjavljeno.]

Cohen, Abner 1976. *Two-Dimensional Man: An Essay on the Anthropology and Symbolism in Complex Society*, Los Angeles: Berkley, California University Press.

Cohen, Anthony Paul ⁸2003. *The Symbolic Construction of Community*, London – New York: Routledge.

Colebrook, Claire 1998. *New Literary Histories. New historicism and contemporary criticism*, Manchester – New York: Manchester University Press.

Connerton, Paul 2004. *Kako se društva sjećaju*, Zagreb: Antibarbarus.

Corse, Sarah McNeil 1997. *Nationalism and Literature. The politics of culture in Canada and the United States*, Cambridge: University Press Cambridge.

Curran, James; Seaton, Jean ⁶2003. *Power without Responsibility. The press, broadcasting, and new media in Britain*. London – New York: Routledge.

Cvenić, Josip 1996. *Časopis Revija (Književna revija). Prilog vrednovanju 35 godina izlaženja*, u: *Književni Osijek. Književnost u Osijeku i o Osijeku od početaka do danas (studije i eseji)*, prir. Stanislav Marijanović, Osijek: Pedagoški fakultet: 417-422.

Dollimore, Jonathan; Sinfield, Alan ²2003. *Foreword to the first edition* Cultural materialism, u: *Political Shakespeare. Essays in Cultural Materialism*, ur. Dollimore i Sinfield, Manchester: Manchester University Press: vii-viii.

Dalbello, Marija 2005. *Kultura tiskarstva u Hrvatskoj. Kanon i pograničje*, „Vjesnik bibliotekara Hrvatske", XLVIII (2005): 3/4: XLI-XLVI.

De Man, Paul 1998. *Otpor teoriji*, u: *Književnost, povijest, politika*, prir. Zlatko Kramarić, Osijek: Svjetla grada: 141-160.

Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31 marta 1931 godine. Knjiga IV. Prisutno stanovništvo po glavnom zanimanju, Sarajevo, 1940. = *DRPS*, 1940

Divac, Nedeljko 1935. *Uoči kongresa jugoslovenskog profesorskog društva*, „Politika", XXXII (1935): 9806: 8; Beograd, 8. septembar.

Dnevnik Blaža Jurišića, ur. Biserka Rako, Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 1994. = *DBJ*, 1994.

Dobrovoljc, France 1956. *Časopisi*, u: *Enciklopedija Jugoslavije, 2, Bosna – Dio*, Zagreb: Leksikografski zavod FNRJ: 522-546.

Doležel, Lubomír ²1999. *Fictional and Historical Narrative: Meeting the Postmodernist Challenge*, u: *Narratologies. New Perspectives on Narrative Analysis*, ur. David Herman, Columbus: Ohio State University Press: 247-273.

Dollimore, Jonathan 2003. *Uvod: Shakespeare, kulturalni materijalizam i novi historizam*, u: *Poetika renesansne kulture: novi historizam*, ur. David Šporer, Zagreb: Disput: 33-51.

Dorkin, Mladen 1990. *Literarni program Iskre*, „Zadarska revija", XXXIX (1990): 5-6: 629-639.

Dujaković, Goran 2009. *Filmska snimanja Franje Ledića u Banjoj Luci 1935. i 1936. godine*, dostupno na: http://www.fenixart.org/sajt/doc/file/LEDIC_snimanja_1935_i_1936.pdf (12. 8. 2013.)

Dukovski, Darko 2005. *Sudari srednjoeuropske i balkanske političke tradicije: Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca – Kraljevina Jugoslavija (1918. do 1941.)*, u: *Povijest Srednje i Jugoistočne Europe 19. i 20. stoljeća. II. dio. 1914. do 1999.* Zagreb: Alinea: 109-123.

Džambo, Jozo 1999. *Maledicta ethnica. O nacionalnim stereotipima i verbalnoj agresiji*, u: *Dies academicus. Zbornik u čast dr. fra Ignacija Gavrana*, Zagreb: Udruga đaka franjevačke klasične gimnazije Visoko: 91-119.

Đonović, Janko 1964. *Prilog hronici naprednih časopisa između dva rata*, „Savremenik", X (1964): knj. 19: 6: 631-643.

Enciklopedija Jugoslavije, 1956.-1971. Zagreb: JLZ.

Sv. 2, Bosna-Dio = *EJ*, 1956.

Sv. 3, Dip-Hiđ = *EJ*, 1958.

Sv. 4, Hil-Jugos = *EJ*, 1960.

Sv. 5, Jugos-Mak = *EJ*, 1962.

Sv. 6, Maklj-Put = *EJ*, 1965.

Sv. 8, Srbija-Ž = *EJ*, 1971.

Enciklopedija Jugoslavije, 1980.-1990. Zagreb: JLZ / JLZ „Miroslav Krleža".

Sv. 1, A-Biz = *EJ*, 1980.

Sv. 6, Jap-Kat = *EJ*, 1990.

Enciklopedija Leksikografskog zavoda, 1956.-1964. Zagreb: LZ FNRJ.

Sv. 2, Castelo-Firenzuola = *ELZ*, 1956.

Sv. 3, Firković-Jugoslavica = *ELZ*, 1958.

Sv. 4, Jugoslavija-Majkov = *ELZ*, 1959.

Sv. 5, Majamonid-Pérez = *ELZ*, 1961.

Sv. 6, Perfekt-Sindhi = *ELZ*, 1962.

Sv. 7, Sindikalizam-Žvala = *ELZ*, 1964.

Felbabov, Vladislava 2002. *Novi istorizam*. „Dometi", XXXIX (2002): 108-111: 7-42.

Fineman, Joel 1989. *The History of the Anecdote: Fiction and Friction*, u: *The New Historicism*, ur. Harold Aram Veeser, New York – London: Routledge: 49-76.

Fish, Stanley 1980. *Is There a Text in This Class? The Authority of Interpretative Communities*, Massachusetts – London: Harvard University Press – Cambridge.

Flaker, Aleksandar 1965. *Sovjetska književnost u Jugoslaviji (1918-1941)*, u: *Radovi Zavoda za slavensku filologiju*, Zagreb: Filozofski fakultet: 31-69.

Flaker, Aleksandar 2007. *Recepcija kao revizija moderne ruske književnosti u Hrvatskoj poslije 1918.*, u: *Komparativna povijest hrvatske književnosti. Zbornik radova IX. (Hrvatska književnost XX. stoljeća u prijevodima: emisija i recepcija)*, ur. Cvijeta Pavlović i Vinka Glunčić-Bužančić, Split: Književni krug: 205-209.

Foucault, Michel 1994. *Nadzor i kazna. rađanje zatvora*. Zagreb: Informator – Fakultet političkih znanosti.

Foucault, Michel 1994a. *Znanje i moć*, Biblioteka Homo Absconditus, Zagreb: Nakladni zavod Globus – Filozofski fakultet u Zagrebu, Humanističke i društvene znanosti, Zavod za filozofiju.

Foucault, Michel 2000. *O znanju i moći*, „Diskrepancija", I (2000): 2, dostupno na: http://www.ffzg.unizg.hr/kssd/casopis/2br/prijevodi/foucault.html (12. 8. 2013.)

Fox-Genovese, Elizabeth 1989. *Literary Criticism and the Politics of the New Historicism*, u: *The New Historicism*, ur. Harold Aram Veeser, New York - London: Routledge: 213-224.

Frangeš, Ivo 1987. *Povijest hrvatske književnosti*, Zagreb – Ljubljana: Nakladni zavod Matice hrvatske – Cankarjeva založba.

Franičević, Marin 1948. *Uvod u diskusiju o našim časopisima*, „Letopis matice srpske", knj. 362, Novi Sad: Matica srpska: 43-51.

Fruk, Marina 1997. *Županova Croatia u kulturnom životu Hrvatske – znanje u povijesnom vremenu*, Doktorska disertacija, Zagreb. [Neobjavljeno.]

Frye, Northrop 1970. *The Critical Path: An Essay on the Social Context of Literary Criticism.* „Daedalus. Journal of the American Academy of Arts and Sciences", Vol. 99: 2: 268-342.

Frye, Northrop 2000. *Anatomija kritike. Četiri eseja*, Zagreb: Golden marketing.

Gallagher, Catherine 1989. *Marxism and the New Historicism*, u: *The New Historicism*, ur. Harold Aram Veeser, New York - London: Routledge: 37-48.

Gallagher, Catherine; Greenblatt, Stephen 2000. *Practicing New Historicism*, Chicago – London: University of Chicago Press.

Gavranović, Ante 2007. *U borbi za nacionalni identitet. Kratka povijest hrvatskog tiskanog novinstva*, „Medianali", I (2007): 1: 119-133, dostupno na: http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=64889 (21. 08. 2013.)

Geertz, Clifford 1998. *Tumačenje kultura* (1), 100/1, Beograd: Biblioteka XX vek.

Geertz, Clifford 1998a. *Tumačenje kultura* (2), 100/2, Beograd: Biblioteka XX vek.

Genette, Gérard ²2001. *Paratexts. Thresholds of interpretation*, Cambridge – New York – Melbourne: Cambridge University Press.

Gligorić, Velibor 1959. *Jovan Popović. III.*, „Književne novine", XII (1959): 91: 5.

Graff, Gerald 1989. *Co-optation*, u: *The New Historicism*, ur. Harold Aram Veeser, New York - London: Routledge: 168-181.

Graljuk, Boris 2009. *Genocidni zločin staljinizma*, „Vijenac", XVII (2009): 398, dostupno na: http://www.matica.hr/Vijenac/vijenac398.nsf/AllWebDocs/Genocidni_zlocin_staljinizma (26. 08. 2013.)

Greenblatt, Stephen 1982. *Introduction*, „Genre", XV (1982): 1-2: 6. [Predgovor posebnomu broju časopisa nazvanomu *The Power of Forms and Forms of the Power in Renaissance*, ur. Stephen Greenblatt.]

Greenblatt, Stephen 1990. *Culture*, u: *Critical terms for literature study*, ur. Frank Lentricchia i Thomas Mc Laughlin, Chicago: University of Chicago: 225-232.

Greenblatt, Stephen 1991. *Marvelous Possessions: The Wonder of the New World*, Chicago: The University of Chicago Press.

Greenblatt, Stephen 2000. *National Humanities Alliance*, obraćanje Predstavničkomu domu 6. travnja 2000., dostupno na: http://www.nhalliance.org/testimony/2000/00testimony-sgreenblatt.html (12. 08. 2013.)

Greenblatt, Stephen ²2001. *Shakespearean Negotiations: The Circulation of Social Energy in Renaissance England*. Berkeley – Los Angeles: University of California Press.

Greenblatt, Stephen 2003. *Kolanje društvene energije. Nova čitanja. Poststrukturalistička čitanka*, ur. Zdenko Lešić, Sarajevo: Buybook: 172-187.

Greenblatt, Stephen 2003a. *Prema poetici kulture*, u: *Poetika renesansne kulture: novi historizam*, ur. David Šporer, Zagreb: Disput: 79-94.

Greenblatt, Stephen 2003b. *Nevidljivi meci: subverzija vlasti u renesansi*, u: *Poetika renesansne kulture: novi historizam*, ur. David Šporer, Zagreb: Disput: 161-186.

Greenblatt, Stephen 2003c. *Improvizacija moći*, u: *Poetika renesansne kulture: novi historizam*, ur. David Šporer, Zagreb: Disput: 251-296.

Greenblatt, Stephen ²2003d. *Invisible bullets: Renaissance authority and its subversion*, Henry IV *and* Henry V. *Political Shakespeare. Essays in Cultural Materialism*, ur. Dollimore i Sinfield, Manchester: Manchester University Press, str. 18-47.

Greenblatt, Stephen ²2005. *Renaissance Self-Fashioning: From More to Shakespeare*, Chicago – London: The University of Chicago Press.

Greenblatt, Stephen 2006. *Vil iz Stratforda. Kako je Šekspir postao Šekspir*, Beograd: portaLibris.

Greenblatt, Stephen ²2007. *Learning to Curse. Essays in Early Modern Culture*, London-New York: Routledge.

Greenblatt, Stephen; Montrose, Louis; Baβler, Moritz ²2001. *New historicism: Literaturgeschichte als Poetik der Kultur*, ur. Moritz Baβler, Tübingen – Basel: A Francke Verlag.

Grgić, Matija 1941. *Pogovor*, u: Pusztay, Josip, *Poskok*, Brod na Savi: Vlastita naklada: 121-123.

Grgić, Stipica 2009. *Svakodnevni život istaknutih zagrebačkih političara početkom šestosiječanjske diktature*, dostupno na: http://povijest.net/v5/hrvatska/hr-polovica-20-st/2009/svakodnevni-zivot-politicara/ (12. 08. 2013.)

Guillory, John 1993, *Cultural Capital. The problem of Literary Canon Formation*, Chicago: The University of Chicago Press.

Habermas, Jürgen 1969. *Javno mnenje*, Beograd: Kultura.

Hall, Stuart ⁵1998. *The rediscovery of 'ideology': return of the repressed in media studies*, u: *Culture, Society and the Media*, ur. Michael Gurevitch, Tony Bennett, James Curran i Janet Woollacott, New York: Routledge: 56-90.

Hanžek, Branko 2005-2006. *Pobornici i protivnici Einsteinove teorije relativnosti u Hrvatskoj 1905. – 1955.*, „Matematičko-fizički list", LVI (2005-2006): 4: 223-225.

Havelock, Eric 2003. *Muza uči pisati. Razmišljanja o usmenosti i pismenosti od antike do danas*, Zagreb: A. G. M.

Herrnstein Smith, Barbara 1988. *Contingencies of Value. Alternative Perspectives for Critical Theory*, Massachusetts – London: Harvard University Press – Cambridge.

Horvat, Josip 1962. *Povijest novinstva Hrvatske 1771 – 1939.*, Zagreb: Stvarnost.

Horvat, Rudolf 1941. *Slavonski Brod*, Zagreb.

Howard, Jean E. 1992. *The New Historicism in Renaissance Studies*, u: *New Historicism and Renaissance Drama*, ur. Richard Wilson i Richard Dutton, London – New York: Longman: 19-32.

Hrvatska enciklopedija, 1999.-2009. Zagreb: Nakladni zavod „Miroslav Krleža".

Sv. 2, Be-Da = *HE*, 2000.

Sv. 3, Da-Fo = *HE*, 2001.

Sv. 4, Fr-Ht = *HE*, 2002.

Sv. 5, Hu-Km = *HE*, 2003.

Sv. 6, Kn-Mak = *HE*, 2004.

Sv. 7, Mal-Nj = *HE*, 2005.

Sv. 8, O-Pre = *HE*, 2006.

Sv. 9, Pri-Sk = *HE*, 2007.

Sv. 11, Tr-Ž = *HE*, 2009.

Hrvatska, Europa, svijet. Kronologija. Politička i vojna povijest, religija, književnost, likovne umjetnosti, znanost i tehnički razvoj, glazba, film, sport, 1996. Zagreb: Novi Liber. = *HES Kronologija*, 1996.

Hrvatska/Slovačka. Povijesne i kulturne veze. (Slična sudbina i zajedničke osobnosti.), 1998. Biblioteka Relations, Zagreb: Most/The Bridge. [Dvojezično.] = *H/S*, 1998.

Hrvatski književni kalendar, 1940. Ur. Rikard Šimeon[!] i Vladimir Jurčić, Zagreb: Hrvatska knjiga – Hrvatska narodna prosvjeta. = *HKK*, 1940.

Hrvatski leksikon, 1996.-1997. Zagreb: Naklada Leksikon d. o. o.
Sv. I, A-K = *HL*, 1996.
Sv. II, L-M = *HL*, 1997.

Inglis, Fred 1997. *Teorija medija*, Zagreb: AGM – Barbat.

Ivanić, Dušan 1973. *O prirodi časopisa*, „Književna istorija", VI (1973): 6: 58-63.

Ivanuša, Dolores 1972. *In memoriam Pavle Franjković /1908 – 1972/. Bilten Informatica museologica*, Muzejski dokumentacioni centar, III (1972): 15: 45-46.

Izvještaj za školsku god. 1935-36 Državne realne gimnazije u Slavonskom Brodu, [1936.] Slav. Brod: Knjigotiskara Vilim Buk. = *IDRGSB*, 1936.

Jakšić, Božidar 1982. *Međuratni jugoslovenski časopisi. Stanovišta građanskog poretka i komunističkog pokreta*, „Kultura", br. 56: 80-107.

Jameson, Fredric 1984. *Političko nesvesno. Pripovedanje kao društveno-simbolični čin*, Beograd: Pečat.

Janjatović, Bosiljka 1997. *„Uvreda Veličanstva": teži zločin u karađorđevićevskoj kraljevini*, u: *Radovi*, Vol. 30, Zagreb: Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta: 245-256.

Janjatović, Bosiljka 1999. *Svakodnevica političke elite u Zagrebu u razdoblju između dva svjetska rata*, u: *Zbornik Mirjane Gross*, Zagreb: Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta: 359-369.

Janjatović, Bosiljka 2002. *Politički teror u Hrvatskoj 1918.-1935.*, Zagreb: Hrvatski institut za povijest – Dom i svijet.

Janjetović, Ljubica 2007. *Vizuelni elementi u novinskim publikacijama*, „Znakovi i poruke: časopis iz komunikologije", I (2007): 1: 81-88.

Jelčić, Dubravko 2004. *Povijest hrvatske književnosti. Drugo, znatno prošireno izdanje*, Zagreb: Naklada Pavičić.

Jelić, Ivan 1998. *Brod kroz stoljeća*, u: *Brod i okolica*, Vinkovci: Privlačica: 18-27.

Ježić, Slavko 1993. *Hrvatska književnost od početka do danas: 1100-1941.*, Zagreb: Grafički zavod Hrvatske.

Jukić, Tatjana 2001. *Gledati i nadgledati. Vizualnost viktorijanskog Shakespearea*, „Umjetnost riječi", XLV (2001): 1: 27-62.

Jurić, Šime 1964. *Nekoliko slučajeva starijih fingiranih impresuma s imenima mjesta uzetim s područja Jugoslavije*, „Vjesnik bibliotekara Hrvatske", X (1964): 1-2, dostupno na: http://dzs.ffzg.hr/text/juric.htm (23. 08. 2013.)

Jusdanis, Gregory 1991, *Belated Modernity and Aesthetic Culture: Inventing National Literature*, Minneapolis – London: University of Minnesota Press – Oxford.

Kabiljo-Šutić, Simha 1989. *Književno i naučno delo Ilije M. Petrovića*, u: Petrović, Ilija M., *Lord Bajron kod Jugoslovena*, Beograd – Požarevac: Institut za književnost i umetnost – Centar za kulturu: 231-236.

Kadushin, Charles; Hover, Julie; Tichy, Monique 1971. *How and Where to Find Intelectual Elite in the United States*, „The Public Opinion Quarterly", 35 (1971): 1: 1-18.

Kapetanić, Davor; Vaupotić, Miroslav 1961. *Značajniji pseudonimi književnika i društvenih radnika XIX i XX stoljeća*, u: *Književni godišnjak. Pisci jugoslavenskih naroda*, ur. Krsto Špoljar i Miroslav Vaupotić, Zagreb: Lykos: 319-332.

Karaula, Željko 2007. *Kako je pisao* Glas Bjelovara, *list ljevičarske orijentacije u razdoblju od 1935. do 1940.*, „Cris", IX (2007): 1: 66-76.

Katunarić, Vjeran 1992. *Centar, periferija i regionalizam: „tvrda" europska postmoderna*, „Društvena istraživanja", I (1992): 1: 5-12.

Kenedy, Valerie 2008. *Said i postkolonijalne studije*, „Polja", LIII (2008): 452, dostupno na: http://polja.rs/polja452/452-7.htm (12. 8. 2013.)

Kipphan, Helmut 2001. *Communication Technologies*, u: *Handbook of Print Media. Technologies and Production Methods*, ur. Helmut Kipphan, Heidelberg: Springer: 4-13.

Kipphan, Helmut 2001a. *History of Technology (Press and Prepress)*, u: *Handbook of Print Media. Technologies and Production Methods*, ur. Helmut Kipphan, Heidelberg: Springer: 1029-1048.

Klanfar, Nikolina 2007. *Shakespeareov „Julije Cezar" u svjetlu novošekspirološkog preiščitavanja suodnosa književnosti, povijesti i politike*, Magistarski rad, Zagreb. [Neobjavljeno, u arhivu Filozofskog fakulteta pod šifrom: DCR ZG–380747/08.]

Knežević, Milivoj V. 1949. *O našim psevdonimima*, „Bibliotekar", I (1949): 3: 263-273.

Knežević, Milivoj V. 1949-1954. *Zbirka naših psevdonima*, „Bibliotekar", I (1949): 4: 390-425; II (1950): 1: 26-54; II (1950): 2-3: 155-177; II (1950): 4: 368-372; III (1951): 1-2: 17-26; III (1951): 3-4: 123-133; IV (1952): 1-2: 31-35; IV (1952): 3-4: 127-138; V (1953): 1-2: 27-36; V (1953): 3-4: 152-161; VI (1954): 1: 24-30; VI (1954): 2: 94-100.

Kodrić, Sanjin 2004, *New Historicism and/or Poetics of Culture Self-Fashioning: Inter- i intrateorijski zapleti i raspleti novog historicizma i/ili poetike kulture*, „Pregled" br. 3-4: 81-107.

Kraus, Lavoslav 1973. *Susreti i sudbine. Sjećanja iz jednog aktivnog života.* Osijek: Glas Slavonije.

Kritičari iz pokreta socijalne literature. Izabrani kritički tekstovi Huga Klajna, Žarka Plamenca, Pavla Bihaljija, Ota Bihalji-Merina, Jovana Popovića, Veselina Masleše, Đorđa Jovanovića i Skendera Kulenovića, 1977. Srpska književna kritika, knj. 21, Novi Sad – Beograd: Matica srpska – Institut za književnost i umetnost. = *Kritičari*, 1977.

Krizman, Bogdan 1975. *Vanjska politika jugoslavenske države 1918 – 1941. Diplomatsko-historijski pregled*, Zagreb: Školska knjiga.

Kulić, Mišo 1984. *Filozofska i socijalna misao Miloša Popovića Đurina*, „Pregled", LXIV (1984): 2: 177-186.

Lasić, Stanko 1970. *Sukob na književnoj ljevici 1928-1952*, Zagreb: Liber.

Leček, Suzana 2004. *Djelovanje Hrvatske seljačke stranke u Slavonskom Brodu i brodskom kotaru (1935.-1938.)*, „Scrinia Slavonica", IV (2004): 1: 288-345.

Leerssen, Joep 2007. *Image*, u: *Imagology. The cultural construction and literary representation of national characters. A critical survey*, ur. Manfred Beller i Joep Leerssen, Amsterdam – New York: Editions Rodopi: 342-344.

Lentricchia, Frank 1989. *Foucault's Legacy: A New Historicism?*, u: *The New Historicism*, ur. Harold Aram Veeser, New York - London: Routledge: 231-242.

Lešić, Zdenko 2003. *Novi istoricizam i kulturni materijalizam*, Beograd: Alfa-Narodna knjiga.

Lešić, Zdenko 2003a. *„Novi historicizam" – Što je tu novo?*, u: *Nova čitanja. Poststrukturalistička čitanka*, ur. Zdenko Lešić, Sarajevo: Buybook: 59-75.

Lešić, Zdenko 2003b. *Izazovi kulturnog materijalizma*, u: *Nova čitanja. Poststrukturalistička čitanka*, ur. Zdenko Lešić, Sarajevo: Buybook: 76-95.

Lešić, Zdenko 2003c. *O postkolonijalnoj kritici, o Edwardu Saidu i drugima*, u: *Nova čitanja. Poststrukturalistička čitanka*, ur. Zdenko Lešić, Sarajevo: Buybook: 96-109.

Levi-Strauss, Claude 1978. *Nauka o konkretnom*, u: *Divlja misao*, Drugo izdanje, Beograd: Nolit: 37-75.

Lexikon české literatury 2008. *Osobnosti, díla, intituce. 4 S-Ž. Svazek II U-Ž. Dodatky A-Ř*, Prag: Academia. = *LČL*, 2008.

Lipovčan, Srećko 2006. *Mediji – druga zbilja? Rasprave, ogledi i interpretacije.* Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.

Lippman, Walter 1990. *Tisak*, u: *Treći program Hrvatskog radija*, XXVII, Zagreb: 270-274.

Liu, Alan 1989. *Wordsworth: The Sense of History*, Stanford: Stanford University Press.

Lončar, Mate 1969. *Časopisi hrvatske književnosti od „Vihora" do „Pečata" (1914–1941) (I)*, „Književna istorija", II (1969): 6: 413-427.

Lončar, Mate 2002. *Krležin 'Danas', onda i danas. Evropski punkt na balkanskom kontinentu*, „15 dana", XLV (2002): 4: 8-22.

Loomba, Ania 2000. *Colonialism/Postcolonialism*, London: Routledge.

Lučić, Krunoslav, *Konvergencije modela proučavanja umjetnosti: strukturalizam i novi historizam*, dostupno na: http://www.artreflect.org/fil/files/ilzuija/mpfs5/krunoslav_lucic.doc (12. 08. 2013.)

Lukes, Steven 1975. *Political ritual and social integration*, „Sociology", IX (1975): 2: 289-308.

Luketić, Katarina 2008. *Bijeg s Balkana*, „Zarez", X (2008): 224; 8. veljače, dostupno na: http://www.zarez.hr/clanci/bijeg-s-balkana (12. 8. 2013.)

Lukić, Sveta 1977. *Kritičari iz pokreta socijalne literature*, u: *Kritičari iz pokreta socijalne literature. Izabrani kritički tekstovi*, Srpska književna kritika, knj. 21, Novi Sad – Beograd: Matica srpska – Institut za književnost i umetnost: 7-[46].

Ljubičić Mitrović, Danijela 2004. *Julije Tomić. Prilozi biografiji i opusu*, u: *Vijesti Muzeja brodskog Posavlja*, br. 9, Slavonski Brod: 157-165.

Malbaša, Marija 1978. *Povijest tiskarstva u Slavoniji*, Zagreb: Hrvatsko bibliotekarsko društvo.

Mali hrvatsko-češki biografski leksikon, 2002. Prir. Jadranka Bošnjak, Dušan Karpatský i Zoran Pičuljan, Veleposlanstvo Republike Hrvatske u Češkoj Republici, Prag: Nakladatelství Lidové noviny. = *MH-ČBL*, 2002.

Marković, Mirko 1994. *Brod. Kulturno-povijesna monografija*, Biblioteka brodskog Posavlja, Slavonski Brod.

Matković, Hrvoje 1995. *Suvremena politička povijest Hrvatske*, Zagreb: Ministarstvo unutarnjih poslova Hrvatske.

Matković, Hrvoje 2003. *Povijest Jugoslavije (1918 – 1991 – 2003)*. Drugo, dopunjeno izdanje, Zagreb: Naklada Pavičić: 171-230.

McLuhan, Marshall 2008. *Razumijevanje medija*, Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.

Medved, Ivan 2004. *Izvori za povijest brodske Gimnazije*, „Scrinia Slavonica", IV (2004): 1: 497-529.

Meić, Perina 2007. *Aspekti časopisne teorije i prakse*, „Motrišta", br. 37: 140-144.

Milanko, Andrea 2008. *Renesansa poetike i stara kultura*, „Zarez", X (2008): 232; 30. svibnja, dostupno na: http://www.zarez.hr/clanci/renesansa-poetike-i-stara-kultura (12. 8. 2013.)

Milardović, Anđelko 2011. *Globalizacija iz središta i periferije*, u: *Druga moderna*, Biblioteka Globalizacija, knj. 2, Zagreb: Centar za politološka istraživanja: 134-136.

Miller, David A. 1989. *The Novel and the Police*, Los Angeles – Berkley: University of California Press.

Milutinović, Zoran 1995. *Poetika kulture Stivena Grinblata*, „Reč", II (1995): 15: 57-63.

Montrose, Louis 1996. *The Purpose of Playing: Shakespeare and the Cultural Politics of the Elizabethan Theatre*, Chicago: The University of Chicago Press.

Montrose, Louis Adrian 2003. *Poučavanje renesanse: poetika i politika kulture*, u: *Poetika renesansne kulture: novi historizam*, ur. David Šporer, Zagreb: Disput: 53-78.

Montrose, Louis Adrian 2003a. *„Eliza, kraljica pastira" i pastorala moći*, u: *Poetika renesansne kulture: novi historizam*, ur. David Šporer, Zagreb: Disput: 187-219.

Moranjak-Bamburać, Nirman 2004. *Političke i epistemologijske implikacije postkolonijalne teorije*, „Sarajevske sveske", III (2004): 6-7: 87-101.

Mullaney, Steven 2003. *Prema retorici prostora u elizabetinskom Londonu*, u: *Poetika renesansne kulture: novi historizam*, ur. David Šporer, Zagreb: Disput: 97-121.

Murfin, Ross C. 1991. *The New Historicism and* The Scarlet Letter, u: Hawthorne, Nathaniel, *The Scarlet Letter*, ur. Ross C. Murfin, Boston – New York: Bedford Books of St. Martin's Press: 330-341.

Nedić, Milenko 1984. *Tiskarstvo u Slavonskom Brodu*, Slavonski Brod: Organizacijski odbor izložbe „Brodske novine i tiskare".

Nemec, Krešimir 1980. *Problemi teorije novele*, „Umjetnost riječi", XXIV (1980): 4: 243-259.

Nemec, Krešimir 1998. *Hrvatski roman 1914-1945.*, u: *Povijest hrvatskog romana od 1900. do 1945.*, Zagreb: Znanje: 83-293.

Newton, Judith Lowder 1989. *History as Usual? Feminism and the „New Historicism"*, u: *The New Historicism*, ur. Harold Aram Veeser, New York - London: Routledge: 152-167.

Nostbakken, Faith 1993. *Cultural materialism*, u: *Encyclopedia of Contemporary Literary Theory, Approaches, Scholars, Terms*, ur. Irena R. Makaryk, Toronto – Buffalo - London: University of Toronto Press: 21-25.

Novak, Božidar 2005. *Hrvatsko novinarstvo u 20. stoljeću*, Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.

Novak, Slobodan Prosperov 2003. *Povijest hrvatske književnosti od Baščanske ploče do danas*, Zagreb: Golden marketing.

Ohmann, Robert 1983. *The Shaping of a Canon*, „Critical Inquiry", X (1983): 1: 199-223.

Opća enciklopedija, 1977-1982. Zagreb: JLZ.

Sv. 3, Foc-Iw = *OE*, 1977.

Sv. 5, L-Nigh = *OE*, 1979.

Sv. 6, Nih-Ras = *OE*, 1980.

Sv. 7, Raš-Szy = *OE*, 1981.

Sv. 8, Š-Žva = *OE*, 1982.

Orešković, Marko 1966. *Pseudonimi*, „Bibliotekar", XVIII (1966): 1-3: 201.

Orešković, Marko 1978. *Anonimi, pseudonimi, inicijali i šifre hrvatskih književnika i drugih kulturnih radnika u knjigama i periodičkim publikacijama*, u: *Građa za povijest književnosti hrvatske*, knj. 32, Zagreb: HAZU: 217-294.

Orgel, Stephen 2003. *Kraljevski spektakl*, u: *Poetika renesansne kulture: novi historizam*, ur. David Šporer, Zagreb: Disput: 123-137.

Pechter, Edward 1987. *The New Historicism and its Discontents: Politicizing Renaissance Drama*, „PMLA", CII (1987): 3: 292-302.

Pecora, Vincent P. 1989. *The Limits of Local Knowledge*, u: *The New Historicism*, ur. Harold Aram Veeser, New York – London: Routledge: 243-276.

Pederin, Ivan 1993. *Prijedlog za reviziju periodizacije hrvatske književnosti*, „Republika", XLIX (1993): 1-2: 59-69.

Pederin, Ivan 2006. *Časopis Vienac i književna Europa. Njemačka, austrijska i ostale književnosti u hrvatskome časopisu Vienac 1869-1903.*, Zagreb: Matica hrvatska.

Pleadin, Josip 2002. *Biografia leksikono de kroatiaj esperantistoj*, Đurđevac: Grafokom.

Popović, Jovan 1933. *O socijalnoj literaturi*, „Kultura", I (1933): 4: 262-269.

Porter, Carolyn ²1994. *Are We Being Historical Yet?*, u: *The States of 'Theory': History, Art and Critical Discourse*, ur. David Caroll, Stanford: Stanford University Press: 27-62.

Pross, Harry 1963. *Literatur und Politik*, Olten und Freiburg im Breisgau: Walter – Verlag.

Protrka, Marina 2006, *Od hambara do motora*, „Vijenac", XIV (2006): 312, dostupno na: http://www.matica.hr/Vijenac/vijenac312.nsf/AllWebDocs/Kritika10 (12. 08. 2013.)

Protrka, Marina 2008. *Stvaranje književne nacije. Oblikovanje kanona u hrvatskoj književnoj periodici 19. stoljeća*, Zagreb: Filozofski fakultet.

Rafaelić, Daniel 2012. *Filmski žurnal – zaboravljena filmska vrsta*, u: *Refleksije vremena 1945-1955*, Katalog izložbe održane u Klovićevim dvorima 12. prosinca 2012. – 10. ožujka 2013., Zagreb: Galerija Klovićevi dvori: 154-157, dostupno na: http://www.galerijaklovic.hr/sites/default/files/katalog_pdf/katalog_2.pdf (12. 8. 2013.)

Raše, Tea 2008. *Ignoriranje prostora – postkolonijalna teorija i globalizacijski trendovi*, „Filološke studije„, 2008: 2, *Suvremeno društvo u kulturi, jeziku i književnosti*, dostupno na: http://philologicalstudies.org/index.php?option=com_content&task=view&id=167&Itemid=66&lang=hr (12. 8. 2013.)

Ricoeur, Paul 2005. *O tumačenju: ogled o Freudu*, Zagreb: Ceres.

Roberts, John Morris 2002. *Peta knjiga: Europa 20. stoljeća: doba građanskih ratova. Peto poglavlje: Posljednje godine europske iluzije*, u: *Povijest Europe*, Zagreb: AGM: 556-570.

Rychlík, Jan 2004. *Odnosi Slovačke i Nezavisne Države Hrvatske, 1941.-1945.*, „Časopis za suvremenu povijest", XXXVI (2004): 3: 939-957.

Said, Edward 1999. *Orijentalizam*, Zagreb: Konzor.

Said, Edward 2002. *Kultura i imperijalizam*, Biblioteka „CirculusGlobus", Beograd: Beogradski krug.

Schneider, Darko; Karakaš, Marica; Špoljarić, Stanko 1998. *Likovni život Broda u 19. i 20. stoljeću*, u: *Brod i okolica*, Vinkovci: Privlačica: 89-94.

Sinfield, Alan 2003. *Kulturalni materijalizam*, Otelo *i politika vjerodostojnosti*, u: *Poetika renesansne kulture: novi historizam*, ur. David Šporer, Zagreb: Disput: 221-249.

Slabinac, Gordana 2006. *Nove riječi o starim stvarima*, „Književna republika", IV (2006): 1-2: 203-206.

Slovenský literárny album, 1968. Bratislava: Obzor. = *SLA*, 1968.

Slovník českých spisovatelů, 2000. Prag: Nakladatelství libri. = *SČS*, 2000.

Slovnik slovenských spisovateľov, 2005. Bratislava: Kalligram – Ústav slovensky literatúry sav. = *SSS*, 2005.

Spasić, Jelena 2008. *Novi istorizam i kulturološke studije u anglosaksonskoj kritici književnosti za decu*, „Detinjstvo", XXXIV (2008): 1-2: 3-13, dostupno na: http://www.komunikacija.org.rs/komunikacija/casopisi/Detinjstvo/XXXIV_1-2/index_html?stdlang=gb (12. 08. 2013.)

Srpski biografski rečnik, 2006. Sv. 2, V–G, Novi Sad: Matica srpska. = *SBR*, 2006.

Srpski biografski rečnik, sv. 3, D–Z, Novi Sad: Matica srpska. = *SBR*, 2007.

Stamać, Ante 2006. *„Novi historizam", a stare europske pretpostavke. (O jednoj novoj a neobjavljenoj disertaciji)*, „Republika", LXII (2006): 6: 72-77.

Stipčević, Aleksandar 1985. *Knjige i knjižnice od Prvog svjetskog rata do danas*, u: *Povijest knjige*, Zagreb: NZMH: 503-548.

Stojiljković, Stojiljko 1935. *Tajno ocenjivanje profesora najbolnije pitanje za čitav profesorski red. Otvoren u prisustvu izaslanika Nj. V. Kralja, kongres danas nastavlja rad*, „Politika", XXXII (1935): 9807: 5.

Stojiljković, Stojiljko 1935a. *Jugoslovenski profesori traže da se što pre donesu novi zakoni o srednjim i srednjim stručnim školama. Za pretsednika društva izabran je g. Radoje Knežević; g. Divac izabran je za počasnog člana uprave*, „Politika", XXXII (1935): 9808: 7.

Šabić, Marijan 2006. *Čitanje časopisa*, „Mogućnosti", LIII (2006): 7-9: 176.

Šabić, Marijan 2009. *Iz zlatnog Praga. Češka književnost i kultura u hrvatskoj književnoj periodici: 1835. – 1903.*, Zagreb: Filozofski fakultet.

Šakaja, Laura 2001. *Stereotipi mladih Zagrepčana o Balkanu. Prilog proučavanju imaginativne geografije*, „Revija za sociologiju", XXXII (2001): 1-2: 27-37.

Škalabrin, Branka 1984. *Josip Berković kao književni kritičar i urednik*, Magistarski rad, Sveučilište u Zagrebu, Centar za postdiplomski studij u Dubrovniku. [Neobjavljeno.]

Šlivarić, Aleksandar i dr. 1961. *Pisci jugoslavenskih naroda*, u: *Književni godišnjak. Pisci jugoslavenskih naroda*, ur. Krsto Špoljar i Miroslav Vaupotić, Zagreb: Lykos: 33-235.

Šlivarić, Aleksandar i dr. 1961. *Pisci jugoslavenskih naroda*, u: *Književni godišnjak. Pisci jugoslavenskih naroda*, ur. Krsto Špoljar i Miroslav Vaupotić, Zagreb: Lykos: 33-235.

Šporer, David 2003. *Poetika renesansne kulture: novi historizam*, u: *Poetika renesansne kulture: novi historizam*, ur. David Šporer, Zagreb: Disput: 5-28.

Šporer, David 2005. *Novi historizam. Poetika kulture i ideologija drame*, Zagreb: AGM.

Švajcer, Oto 1985. *Olaf Globočnik*, Slavonski Brod: Muzej brodskog Posavlja. [Katalog izložbe postavljene u likovnome salonu Vladimir Becić od 20. do 27. rujna 1985.]

Tadić, Ante 1967. *Dešifrirani inicijali i šifre u periodičnim publikacijama*, „Bibliotekar", XIX (1967): 5-6: 332-339.

Tadijanović, Dragutin 2002. *Knjiga o hrvatskim piscima. Djela, IV, Članci, feljtoni, bilješke*, Zagreb: Matica hrvatska.

Tadijanović, Dragutin 2006. *Sabrana pisma*, Zagreb: Školska knjiga.

Tennenhouse, Leonard 2003. *Uvod: Shakespeare i prizor čitanja*, u: *Poetika renesansne kulture: novi historizam*, ur. David Šporer, Zagreb: Disput: 141-159.

Thomas, Brook 1991. *The New Historicism and Other Old-Fashioned Topics*, Princeton: Princeton University Press

Tinjanov, Jurij 1998. *Književna činjenica*, u: *Pitanja književne povijesti*, prir. Milivoj Solar, Zagreb: Matica hrvatska: 5-27.

Toldi, Zvonimir 1991. *Brod na Savi. Dva zlatna doba. U susret 750. godišnjici grada. 1244 – 1994.*, Slavonski Brod: Muzej brodskog Posavlja.

Toldi, Zvonimir 1997. *Buck je izabrao Brod*, „Posavska Hrvatska", VI (1997): 49 (201): 7; Slavonski Brod, 5. prosinca. [Članak je objavljen u prilogu *Brodski trag*.]

Tomac, Ivan 2007. *U sjeni zaborava*, u: *Posavske teme*, Slavonski Brod: Brodska riječ: 43-49.

Tuđman, Franjo 1993. *Hrvatska u monarhističkoj Jugoslaviji. 1918. – 1941. Knjiga druga 1929. – 1941.*, Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada: 7-128.

Tušek, Miroslava 1998. *Zaboravljeni Ladislav Žimbrek*, „Kaj", XXXI (1998): 2: 115-116.

Uzelac Schwendemann, Stribor 1997. *Povijest lokalnog tiska u Brodu (1894. – 1997.)*, „Posavska Hrvatska", VII (1997): 49 (201): 6. [Prilog *Brodski trag.*]

Uzelac Schwendeman, Stribor 1998. *Krhotine iz povijesti židovske zajednice u Slavonskom Brodu*, u: *Dva stoljeća povijesti i kulture židova u Zagrebu i Hrvatskoj*, Zagreb: Židovska općina: 392-405.

Uzelac Schwendemann, Stribor 1998a. *Razvoj školskih ustanova u Brodu*, u: *Brod i okolica*, Vinkovci: Privlačica: 64-65.

Uzelac-Schwendemann, Stribor 1999. *Prilozi za povijest planinarstva u Slavonskom Brodu*, „Posavska Hrvatska", VIII (1999): 44 (379): 4-5. [Prilog *Brodski trag.*]

Uzelac-Schwendemann, Stribor 1999a. *Prilozi za povijest tenisa u Slavonskom Brodu*, „Posavska Hrvatska", VIII (1999): 46 (381): 4-5. [Prilog *Brodski trag.*]

Uzelac-Schwendemann, Stribor 2005. *Glavni gradski trg u Slavonskom Brodu*, Naklada „Publicum", Slavonski Brod: Gradsko poglavarstvo.

Uzelac-Schwendemann, Stribor 2008. *Ulica Ante Starčevića u Slavonskom Brodu*, Naklada „Publicum", Slavonski Brod: Gradsko poglavarstvo.

Uzelac-Schwendemann, Stribor 2010. *Ulica Matije Mesića u Slavonskom Brodu*, Naklada „Publicum", Slavonski Brod: Gradsko poglavarstvo.

Valentić, Feliks 2006. *Novogradiški biografski leksikon*, Nova Gradiška: Arca.

Vaupotić, Miroslav 1962. *Književni časopisi (1914-1961)*, „Razlog", II (1962): 5: 509-523.

Vaupotić, Miroslav 1962a. *Književni časopisi između dva rata*, „Razlog", II (1962): 9: 798-809.

Vaupotić, Miroslav 1964. *Časopisi hrvatske književnosti (1935-1945)*, „Zadarska revija", XIII (1964): 2: 149-155; XIII (1964): 3: 236-245.

Vaupotić, Miroslav 1965. *Casopisi 1914-1962*, u: *Panorama hrvatske književnosti XX. st.*, ur. Pavletić, Vlatko, Zagreb: Stvarnost: 771-853.

Veeser, Harold Aram 1989. *Introduction*, u: *The New Historicism*, ur. Harold Aram Veeser, New York - London: Routledge: IX-XVI.

Vidačić, Marcel 1951. *Pseudonimi, šifre i znakovi pisaca iz hrvatske književnosti*, u: *Građa za povijest književnosti hrvatske*, knj. 21, Zagreb: JAZU: 7-141.

Višnjić Karković, Višnja 2005. *Prilozi Draga Gervaisa u periodičkim publikacijama od 1925. do 1987.*, u: *Zbornik Kastavštine*, XII, Kastav: Grad Kastav: 105-123.

Vojinović, Aleksandar 2005. *Ive Mihovilović Spectator*, Zagreb: Profil.

von Heydebrand, Renate; Winko, Simone 1996. *Einführung in die Wertung von literatur? Systematic-Geschichte-Legitimation*, Paderborn – München – Wien – Zürich: UTB für Wissenschaft – Ferdinand Schöningh.

Vučetić, Šime 1960. *Hrvatska književnost 1914.-1941.*, Zagreb: Lykos.

Vukčević, Radojka 2007. *Putevi novog istorizma. Intervju sa Stivenom Grinblatom*, u: *Zbornik Matice srpske za književnost i jezik*, 55 (2007): 1: 131-134.

White, Hayden 1989. *New Historicism: A Comment*, u: *The New Historicism*, ur. Harold Aram Veeser, New York - London: Routledge: 293-302.

Williams, Raymond 1977. *Književnost*, u: *Marxism and Literature*, London: Oxford. [Preuzeto iz: Beker, Miroslav 1999. *Lijeve tendencije i novi historicizam*, u: *Suvremene književne teorije*, Zagreb: Matica hrvatska: 356-363.]

Wilson, Richard 1992. *Introduction: Historicizing New Historicism*, u: *New Historicism and Renaissance Drama*, ur. Richard Wilson i Richard Dutton, London – New York: Longman: 1-18.

Wilson, Richard 1992a. *Shakespeare's Roman Carnival*, u: *New Historicism and Renaissance Drama*, ur. Richard Wilson i Richard Dutton, London – New York: Longman: 145-156.

Zakošek, Branko 2002. *Brod na Savi. Slavonski Brod. Kulturno-zabavni i sportski život između dva svjetska rata*, Rijeka: Rival.

Zorić, Pavle 1962. *Jovan Popović. Život – delo – vreme*, Biblioteka Mikrokozma, knj. 2., Beograd: Savremena škola.

Žigo, Lada 2006. *Časopisi stvarali književnu publiku*, „Vjesnik", IX (2006): 2345: 36; Zagreb, 7. ožujka.

Živić, Tihomir 2004. *Priziv duhova prošlosti: novi historizam Stephena Jaya Greenblatta*. „Republika", LX (2004): 7-8: 104-113.

Živić, Tihomir 2004a, *Stephen Jay Greenblatt i odjeci novog historizma*, Doktorska disertacija, Osijek. [Neobjavljeno.]

RECEPCIJA ČASOPISA „SAVREMENI POGLEDI"[440]

k., „*Savremeni pogledi*", „Vinkovački tjednik", X (1935): 4: 4.

[Anonimno], *Novi časopis*, „Obzor", LXXVI (1935): 27: 3.

Č., B., „*Savremeni pogledi*", „Razvitak", II (1935): 2: 31-32.

Antimarx, *Akcija pravovjernih marksista. Listovi i revije*, „Nedjelja, tjednik za katolički rad, socijalni život i prosvjetu", VII (1935): 6: 3.

(b), „*Novi pogledi*", „Jugoslovenska pošta", VI (1935): 1728: 7.

[Anonimno], *3. broj „Savremenih pogleda"*, „Vinkovački tjednik", X (1935): 13: 4.

Rieger, Vilko 1935. „*Savremeni pogledi" iz Slavonskoga Broda*, „Hrvatska smotra", III (1935): 3: 186-187.

[Anonimno], „*Savremeni pogledi*", „Nedeljne informativne novine", I (1935): 8: 7.

[Anonimno], „*Savremeni pogledi*", „Nedeljne informativne novine", I (1935): 10: 8.

[Anonimno], „*Savremeni pogledi*", „Nedeljne informativne novine", I (1935): 12: 7.

[Anonimno], „*Savremeni pogledi*", „Nedeljne informativne novine", I (1935): 26: 7.

[440] Bibliografske su jedinice u tekstu spominjane kronološkim redom pa su stoga i ovdje tako poslożene.

[Anonimno], *5. br. „Savremenih pogleda"*, „Vinkovački tjednik", X (1935): 23: 3.

[Anonimno], *Brodska književna revija „Savremeni pogledi"*, „Brodski glasnik", I (1935): 1: 4.

[Anonimno], *„Savremeni pogledi"*, „Pregled, list za nauku i društveni život", II (1935): 16: 8.

[Anonimno], *Pariski „Le Monde Slave" o brodskoj reviji „Savremeni pogledi"*. „Istina", I (1935): 12: 3.

[Anonimno], *Savremeni pogledi, mjesečnik*[!] *za književnost, nauku i umjetnost broj 10*, „Istina", I (1935): 13: 4.

[Anonimno], *„Savremeni pogled"*[!], „Vinkovački branik", I (X) (1935): 17 (42): 4.

[Anonimno], *„Savremeni pogledi" br. 11-12*, „Jugoslavenska sloga", IV (1935): 50 (184): 2-3.

Ban, Ivo 1935. *Raymond Warnier: Ilirizam i hrvatski nacionalizam*, „Hrvatska smotra", III (1935): 12: 581-582.

[Anonimno], *„Savremeni pogledi"*, „Putovi", III (1936): 1: 3.

Žimbrek, Ladislav 1936. *„Ninov" odvjetnik s tuđom glavom*, „Književni horizonti", III (1936): 1: omot/3.

-a-a-, *Pravo lice jedne nekulturne akcije. Marksisti u književnosti i o hrvatskoj knjizi*, „Hrvatska straža", VIII (1936): 43: 4-5.

Minderović, Čedomir 1936. *Marijan Matijašević: „I licu gnevnom*[!]", „Brazda, časopis za književnost i kulturu", I (1936): 3-4: 86-89.

Župić, Stanislav 1936. *Pjesme Marijana Matijaševića*, „Književni horizonti", III (1936): 4: 97-101.

Žimbrek, Ladislav 1936a. *Na adresu zamućenih i ne-"Savremenih pogleda"*, „Književni horizonti", III (1936): 5: omot/2-3.

[Anonimno], *Iz jedne polemike*, „Istina", II (1936): 50: 3.

Phylax, *Savremeni pogledi g. Berkovića*, „Svijest", I (1936): 10-11: 226-228.

S., *Savremeni pogledi*, „Glas Bjelovara", II (1936): 38: 4.

Lendić, Ivo 1936. *Tip marksističkog časopisa među Hrvatima*, „Hrvatska straža", VIII (1936): 287: 5-6.

Lendić, Ivo 1936a. *Tip marksističkog časopisa među Hrvatima*, „Hrvatska straža", VIII (1936): 288: 4-7.

Georgijević, Krešimir 1937. *Marijan Matijašević: I Licu Gnjevnom*, „Letopis Matice srpske", CXI (1937): 347: 94-95.

Popović, Jovan 1938. *Sumrak lirike. (Pesnik u svome vremenu)*, „Naša stvarnost", III (1938): 13-14: 139-148.

[Anonimno], *U pronalaženju „državnih neprijatelja"*, „Posavska Hrvatska", II (1940): 9: 3.

Kovačić, Ivan Goran 1940. *Jedan izbor iz češke i slovačke književnosti. Izdanje „Savremeni pogledi" Slavonski Brod*, „Novosti", XXXIV (1940): 329: 18.

Barac, Antun 1941. *Berković, Josip*, u: *Hrvatska enciklopedija*, sv. II, Autonomaši-Boito, Zagreb: Naklada Hrvatskog izdavalačkog bibliotekarskog zavoda: 426.

Jurković, Marijan 1948. *„Ostvarenja" jednog anonimnog uredničkog odbora*, „Književne novine", I (1948): 2: 3-4.

Tadijanović, Dragutin 1955. *Berković, Josip*, u: *Enciklopedija Jugoslavije*, sv. 1, A-Bosk, Zagreb: Izdanje i naklada Leksikografskog zavoda FNRJ: 482.

Kulundžić, Zvonimir 1965. *Zapisi o Tinu*, „Revija", V (1965): 6: 54-77.

Kulundžić, Zvonimir 1966. *O „provinciji" i o „centru"*, „Revija", VI (1966): 4: 62-81.

Iveković, Mladen 1970. *Časopisi i listovi. Biblioteke, izdavačke kuće, knjižare*, u: *Hrvatska lijeva inteligencija 1918-1945, Prva knjiga 1918-1941*, Zagreb: Naprijed: 191-216.

Mihanović, Nedjeljko 1972. *Berković, Josip*, u: *Leksikon pisaca Jugoslavije, I*, Novi Sad: Matica srpska: 221-222.

Jović, Dragiša; Konjević, Mile 1974. *Radnički pokret u Slavonskom Brodu između dva svjetska rata (1918 – 1941)*, Slavonski Brod: Historijski institut Slavonije i Baranje: 299-300.

Konjević, Mile 1974. *O kulturno prosvjetnoj djelatnosti radničkog pokreta u Slavoniji 1929. – 1941.*, „Revija", XIV (1974): 6: 1-11.

Mađarević, Vlado 1974. *Omladina u naprednim časopisima između dva rata*, u: *Književnost i revolucija*, Zagreb: „August Cesarec": 153-160.

Šimić, Krešimir 1978. *„Savremeni pogledi" oduševili naprednu omladinu*, „Brodski list", XXX (1978): 26: 5.

Konjević, Mile 1979. *Slavonskobrodska gimnazija 1929 – 1941*, u: *Zbornik Historijskog instituta Slavonije i Baranje*, XVI, Slavonski Brod: Historijski institut Slavonije i Baranje: 133-185.

Konjević, Mile 1979a, *O časopisu „Savremeni pogledi" (1935-1936)*, „Revija", XIX (1979): 3: 77-87.

Javorski, Mihajlo (Bato) 1980. *„Savremeni pogledi"*, „Brodski list", XXXIII (1980): 1: 4.

Konjević, Mile 1980. *Humanist i ličnost naprednih društvenih pogleda*, „Brodski list", XXXIII (1980): 12: 5.

Konjević, Mile 1980a. *Komunistički pokret u Slavonskom Brodu 1935-1941.*, u: *Zbornik Historijskog instituta Slavonije i Baranje*, XVII/I, Slavonski Brod: Historijski institut Slavonije i Baranje: 107-174.

Konjević, Mile 1981. *Komunistički pokret u Slavonskom Brodu 1935-1941.*, u: *Zbornik Historijskog instituta Slavonije i Baranje*, XVIII/I, Slavonski Brod: Historijski institut Slavonije i Baranje: 17-69.

Konjević, Mile 1981a. *Pogledi Josipa Berkovića na društvo i društvenu ulogu umjetnosti. (Prilog proučavanju lijeve inteligencije u pokrajini)*, „Revija", XXI (1981): 3: 50-81.

Konjević, Mile 1982. *Slavonskobrodski odjeci „sukoba na ljevici"*, „Vijesti Muzeja brodskog Posavlja", br. 5-6: 37-45.

Mađarević, Vlado 1982. *Rad i borba mladih lijevih književnika*, u: *Stvaranje i svijest*, Zagreb: Mladost: 59-87.

Rem, Vladimir 1983. *„Savremeni pogledi" – odraz revolucionarnog kretanja*, „Glas Slavonije", XL (1983): 11 692: 11.

Mihanović, Nedjeljko 1983. *Berković, Josip*, u: *Hrvatski biografski leksikon*, sv. 1, A-Bi, Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod: 694-695.

Barbić, Anđelko 1984. *Uloga i značenje časopisa „Savremeni pogledi" u hrvatskoj književnosti između dva rata. (U kontekstu socijalne literature i novog realizma)*, u: *Zbornik radova sa Četvrtog znanstvenog sabora Slavonije i Baranje*, Sv. 1, Osijek: Zavod za znanstveni rad JAZU: 524-536.

Mađarević, Vlado 1984. *Krleža i politika. Analitičke rasprave i dokumentarni fragmenti iz Krležinih eseja*, Zagreb: Spektar.

Šicel, Miroslav 1984. *Josip Berković. (U povodu 40-godišnice*[!] *smrti)*, „Revija", XXIV (1984): 5: 1-7.

Šimić, Krešimir; Ščrbašić, Joža 1984. *U povodu 40. godišnjice smrti književnika Josipa Berkovića (1). Istjeran iz gimnazije*, „Večernji list" (3. izd.), XXVIII (1984): 7724: 6.

Šimić, Krešimir; Ščrbašić, Joža 1984a. *U povodu 40. godišnjice smrti književnika Josipa Berkovića (2). Napadi desničara*, „Večernji list" (3. izd.), XXVIII (1984): 7725: 6.

Šimić, Krešimir; Ščrbašić, Joža 1984b. *U povodu 40. godišnjice smrti književnika Josipa Berkovića (3). Berković o Krleži*, „Večernji list" (3. izd.), XXVIII (1984): 7726: 6.

Ščrbašić, Joža 1984. *Tko je bio Josip Berković*, „Vjesnik", XLIV (1984): 13 330: 11.

Tomac Ivan 1985. *Savremeni pogledi mjesečnik za književnost, nauku i umjetnost*, „Brodski list", XXXVIII (1985): 26: 13.

Tomac Ivan 1985a. *Savremeni pogledi mjesečnik za književnost, nauku i umjetnost*, „Brodski list", XXXVIII (1985): 27: 13.

Šicel, Miroslav 1985. Predgovor, u: *Josip Berković – Marijan Jurković – Emil Štampar – Vlado Mađarević – Milan Selaković*, Pet stoljeća hrvatske književnosti, Zagreb: Matica hrvatska: 7-[14].

Šimić, Krešimir 1987. *15. siječnja 1935. godine. „Suvremeni*[!] *pogledi"*, „Večernji list" (14. izd.), XXXI (1987): 8419: 7.

Pandžić, Nedjeljko Marko 1989. *Znamenite ličnosti brodskog Posavlja kroz povijest. Josip Berković, književni kritičar i feljtonist*, „Brodski list", XLII (1989): 3 (2086): 7.

Rem, Vladimir 1990. *Brođani u „Pet stoljeća hrvatske književnosti" (5). Izdavački podvig*, „Brodski list", XLIII (1990): 45 (2180): 6.

Konjević, Mile 1990. *85-godišnjica rođenja Josipa Berkovića. Humanist i ličnost naprednih društvenih pogleda*, u: *Brodski kalendar za 1990*, Slavonski Brod: Brodski list i Radio Brod: 134-135.

Blažanović, Stjepan 1994. *Josip Berković (1905.-1944.)*, u: Berković, Josip, *Izabrana djela*, Slavonica, knj. 52, Vinkovci: Privlačica: 85-93.

Mirković, Slavko 1994. *U povodu 50. godišnjice smrti Josipa Berkovića (26. 3. 1905. – 10. 10. 1944.). „Život i djelo Josipa Berkovića" od Stjepana Blažanovića*. „Brodski list", I (1994): 17-18: 7.

Rem, Vladimir 1996. *Tko to traži podobnost za Berkovića*, „Brodski list", III (1996): 58: 20.

[Anonimno], *Berković, Josip*, u: *Hrvatski leksikon*, sv. I, A-K, 1996. Zagreb: Naklada Leksikon d. o. o.: 89.

[Anonimno], *Berković Josip*, „Posavska Hrvatska", VI (1997): 46 (198): 8. [Rubrika *Abecedarij poznatih Brođana* priloga *Brodski trag.*]

Rem, Vladimir 1998. *Milan Kerdić, Franjo Dujmović, Adolf Dujmić, Tomislav Mesić i Ivan Tomac legende su brodskog novinstva*, „Brodski list", V (1998): 87: 19.

Rem, Vladimir 1998a. *„Savremeni pogledi" nisu bili ni lijevi, ni komunistički, nego – liberalni časopis*, „Brodski list", V (1998): 88: 17.

Rem, Vladimir 1999. *Što je Josip Berković govorio zidovima*, „Posavska Hrvatska", VIII (1999): 17 (352): 6.

Rem, Vladimir 1999a. *Brodska „sedma sila" u kulturnom ozračju*, „Posavska Hrvatska", VIII (1999): 21 (357): 6.

Rem, Vladimir 1999b. *Izlaz iz kulturne anonimnosti*, „Posavska Hrvatska", VIII (1999): 24 (359): 6.

Rem, Vladimir 1999c. *Književno vrenje mladih*, „Posavska Hrvatska", VIII (1999): 26 (361): 6.

Rem, Vladimir 1999d. *Ime Josip u brodskoj literaturi*, „Posavska Hrvatska", VIII (1999): 40 (375): 6. [Prilog *Brodski trag.*]

Rem, Vladimir 1999e. *I knjige imaju svoju povijest*, „Posavska Hrvatska", VIII (1999): 42 (377): 6. [Prilog *Brodski trag.*]

Rem, Vladimir 1999f. *Tek zaborav označuje smrt*, „Posavska Hrvatska", VIII (1999): 43 (378): 6. [Prilog *Brodski trag.*]

[Anonimno], *Berković, Josip*, u: *Hrvatska enciklopedija*, 2, Be-Da, 2002. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža: 69.

Rem, Vladimir 2002. *Tragom djela „najbrodskijega" pisca*, u: Berković, Josip, *Izabrana djela*, Biblioteka Brodski pisci, knj. 3., Slavonski Brod: Brodska riječ: 5-13.

Tadijanović, Dragutin 2002. *Knjiga o hrvatskim piscima. Djela, IV, Članci, feljtoni, bilješke*, Zagreb: Matica hrvatska: 202.

Rem, Vladimir 2004. *Brodska periodika od početka do danas*, „Književna revija", XLIV (2004): 1-2: 139-151.

Rem, Vladimir 2004a. *Brodski i novogradiški kraj u hrvatskoj književnosti*, u: *Brodsko posavska županija. Povijesno-kulturni pregled s identitetom današnjice*, Slavonski Brod: Brodska riječ: 52-54.

Rem, Vladimir 2006. *Tragom brodske pisane riječi. Prilozi za povijest izdavačke djelatnosti u Slavonskom Brodu*, Slavonski Brod: Brodska riječ.

Rem, Vladimir 2008. *Slavonska periodika od početka do danas*, „Marulić", XLII [XLI] (2008): 4: 696-707.

KAZALO IMENA

A
Adler, Alfred, 211
Afrić, Vjekoslav, 209, 230
Ahmatova, Ana, 424
Aksić, Aleksandar, 204
Alcoff, Linda, 308
Alfirević, Frano, 336
Allen, Graham, 38, 112
Althusser, Louis, 48, 54
Alvaro, Corrado, 384
Andrić, Ivo, 190
Andrić, Nikola, 190
Antić, Ljubomir, 93
Antipov, Vasilij, 102, 104
Aragon, Louis, 168, 303, 416, 425
Arcibašev, Mihail Petrovič, 380
Aristofan, 372
Armstrong, Nancy, 23
Assmann, Jan, 115, 241, 301
Auerbach, Erich, 63

B
Babelj, Isak Emanuilovič, 192, 335, 424
Babić, Stjepan, 99
Baccheli, Riccardo, 384
Bačić, Nikola N., 197
Bačkora, Josef Množislav, 177
Badalić, Hugo, 362
Bahtin, Mihail Mihailovič, 53, 61, 112, 142
Bainham, James, 66, 67
Bakija, Katja, 11
Bakula, Petar, 206
Balk, Teodor, 211
Balota, Mate, 139, 154, 257, 266, 267, 305
Ban, Ivo, 321, 322, 341
Barac, Antun, 11, 19, 94, 234, 286, 316, 357
Barbić, Anđelko, 348, 359
Barbić, Danko, 287, 288
Barbusse, Henri, 136, 137, 165, 167, 176, 195, 196, 261, 316, 335
Baričević, Adam, 431
Barthes, Roland, 34, 111
Barthou, Louis, 92
Bartolini, Luigi, 384
Barton, Anne, 39
Bartošová, Marie (v. Majerová, Marie), 419
Basariček, Đuro, 88
Basta, Ivan, 139, 154, 257
Batušić, Slavko, 209, 269
Becić, Vladimir, 362, 432
Beck, Adolf, 440
Beer, Siegfried, 412
Begović, Milan, 434
Beller, Manfred, 15
Belsey, Catherine, 28
Benešić, Julije, 173, 434

Beniak, Valentin, 191
Bennet, Tony, 111, 112
Bennet, William, 35
Bentham, Jeremy, 45, 46, 87
Benjamin, Walter, 48, 49
Berković, Ante, 255
Berković, Josip, 10, 13, 14, 115, 118-140, 142-153, 160-164, 166-168, 170, 173, 175-178, 180, 182, 183, 185, 187-190, 192-195, 197-199, 201-207, 209, 212-224, 228-231, 233-235, 237, 239-263, 265-272, 275-290, 292, 294-303, 305-333, 335-365, 367-387, 389-409
Berković, Josip (diplomat), 255
Berković, Rajmund, 255
Bernstein, Henri, 209
Bezimenskij, Aleksandar Iljič, 226
Bezruč, Petr, 179, 184, 185, 187, 190, 427
Bhabha, Homi, 15, 91, 253, 260, 341
Bihalji (braća), 125, 247, 258, 267, 424
Bihalji, Oto, 138, 162, 332, 333
Bihalji, Pavle, 162, 274, 267
Bikić, V., 238, 266
Bilandžić, Dušan, 89
Biti, Vladimir, 39, 53, 55
Blagojević, Desimir, 423
Blagojević, Marina, 252
Blažanović, Stjepan, 10, 11, 102, 103, 122-125, 131-133, 135, 145-150, 155, 193, 194, 234, 244, 248, 249, 254-258, 260-262, 265, 268-271, 275, 281, 294, 298, 314, 323, 353-355, 357, 358, 387, 390-392, 394, 395, 398, 431, 433-435
Bloch, Jean-Richard, 425
Bloom, Alan, 35
Bloom, Harold, 38
Blume, Harvey, 53, 113, 115, 118
Bogdan, Ivo, 433
Bogdanov, Vaso, 263, 331, 364, 434
Bogdanović, Milan, 247
Bogner, Josip, 204, 208, 261, 331
Bontempelli, Massimo, 384
Borgese, Giuseppe Antonio, 384
Boris III. (kralj), 382
Borov, Todor, 436
Borovski, Karel Havlíček, 177
Bosanac, Ilija, 257, 260, 266, 267, 338
Bourdieu, Pierre, 15, 114, 273, 352
Brackman, Roman, 371
Brannigan, John, 35
Brešić, Vinko, 9-12, 19, 111, 134, 148, 216, 251, 253, 295, 339
Breton, André, 168, 421
Brezovački, Tituš, 154, 162, 234
Brlek, Tomislav, 61
Brlić, Andrija Torkvat, 261, 262
Brlić, Ignjat, 362
Brlić, Nada, 261

Brlić-Mažuranić, Ivana, 102, 261
Bubanović, Fran, 174, 267, 290
Budak, Mile, 114
Buden, Boris, 322
Buharin, Nikolaj Ivanovič, 211, 234, 359
Buk, Vilim, 101, 103, 143, 144, 149, 241, 255, 261, 275, 276, 280, 287, 291, 292, 302, 349, 390, 391, 404, 433, 434
Burian, Franta, 183
Burnett Hodgson, Frances, 208
Butler, Marilyn, 23
Byron, George Gordon, 139, 166, 423

C
Cafuta, Ivanka, 292
Campanile, Achille, 384
Cankar, Ivan, 103, 225, 229, 368, 417
Carella, Domenico, 433
Céline, Louis-Ferdinand, 169
Cesarec, August, 121, 125, 423, 434
Cesarić, Dobriša, 423
Chaplin, Charlie, 227
Chiesa, Francesco, 384
Chilanti, Felice, 433
Chocholoušek, Prokop, 177
Cicognani, Bruno, 384
Ciger-Hronski, Jozef, 186
Ciglar-Žanić, Janja, 31, 54
Cindrić, Milan, 102
Cinelli, Delfino, 384
Clément, Franz, 261
Clifford, James, 253
Coha, Suzana, 11, 12, 114, 175, 177, 273
Cohen, Abner, 142
Cohen, Walter, 63, 74
Comisso, Giovanni, 384
Connerton, Paul, 361
Conrad, Joseph, 414
Copeau, Jacques, 435
Corse, Sarah M., 217
Cortés, Hernán, 77
Crevel, René, 168
Crnjanski, Miloš, 164
Culek, Blanka, 120, 272, 351
Curran, James, 12, 285
Cvenić, Josip, 11
Cvetković, Ratko, 121
Cviić, Josip, 255, 269
Cviić, Mato, 129, 145
Cvitan, Viktor, 338
Cvjetković, Branko, 101

Č
Čaćinović, Milan, 432
Čapek, Karel, 131, 161, 178, 180, 184, 188, 190, 191, 197, 305, 384, 413, 416, 426
Častek, Ančica, 223
Čech, Svatopluk, 187
Čehov, Anton Pavlovič, 126, 135, 161, 165, 175, 191-194, 197, 291, 297, 313, 412
Čengić, Husnija, 423
Čerminova, Marija (Toyen), 421

Čiplić, Mile, 424
Čorak Slavenski, Mia, 362
Čović, Marko, 432
Čubrilović, Branko, 233
Čufar, Tone, 131, 154, 208, 217, 234, 236, 259, 265, 338

Ć
Ćaće, Ivo, 139, 154, 155, 257, 303, 334, 335, 432
Ćelap, Lazar, 99, 100, 116, 122, 143-145, 245
Ćosić, Branimir, 135, 164, 412

D
da Verona, Guido, 384
da Vinci, Leonardo, 289
Dabit, Eugen, 195
Daladier, Éduard, 226
Dali, Salvador, 168
Damiens, Robert-François, 45
Daničić, Đorđe (v. Jovanović, Đorđe), 416
Danilo (vladika), 171
Dayre, Jean, 261
De Amicis, Edmondo, 414
de las Casas, Bartolomé, 171
de Man, Paul, 25, 60
de Montaigne, Michel, 77
de Musset, Alfred, 393
de Ronsard, Pierre, 135
Deanović, Mirko, 317
Dečak, Mirko, 437
Degas, Edgar, 289
Degrel, Ivan, 433
Delimar, Vlasta, 46
Delorko, Olinko, 265, 388, 432
Demandt, Alexander, 363
Denis, Ernest, 435
Derkos, Miško, 432
Derrida, Jacques, 21, 24
Deutsch, Leo, 209
di Bondone, Giotto 289
Díaz, Bernal, 77
Dietrich, Marlene, 223
Diklić, Slavko, 135, 204
Dilthey, Wilhelm, 53
Dimić, Mila, 139, 160, 258, 360
Dizdar, Hamid, 423
Doležel, Lubomir, 363
Dollimore, Jonathan, 53, 57, 60
Domac, Ivan, 362
Doña Marina, 77
Donath, Oskar, 317
Dončević, Ivan, 202, 205, 234, 331, 431
Donini, Ambrogio, 167
Dorkin, Mladen, 11
Dostojevski, Fjodor Mihajlovič, 192, 209, 226, 378, 379, 381, 382, 424, 427
Dózsa (Doža), Gyōrgy, 210, 334
Dreiser, Theodore, 423
Drenik, Oskar (v. Krašovec, Stane), 268, 418
Drinković, Mato, 86
du Gard, Martin Maurice, 436
Dujaković, Goran, 105
Dujmović, Franjo, 433
Dukat, Vladoje, 173

Dumas, Alexandre, otac, 229, 368
Dumendžić, Mato, 198-208, 258, 281, 291, 304
Durman, Milan, 125, 234, 320, 331, 359, 434

Dž
Džambo, Jozo, 82, 250, 283

Đ
Đaković, Đuro, 98
Đonović, Janko, 11, 344, 434, 435, 439, 440
Đorđević, Jovan, 136, 163, 201, 238, 258, 316, 334
Đorđijević, R., 162, 163
Đukić, Dušan, 209
Đurin, Miloš Popović (v. Popović Đurin, Miloš), 266

E
Eagleton, Terry, 39
Ehrenstein, Albert, 154, 156, 196
Einstein, Albert, 199
Eisenmann, Louis, 435
Eliade, Mircea, 30
Elio, Lodolini, 433
Engel, Erich, 223
Engels, Friedrich, 201, 211, 234
Epstein, Joseph, 38
Erenburg, 147, 167
Exner, František, 177

F
Faulkner, William, 414
Fedorov, Nikolaj Fjodorovič, 336
Felbabov, Vladislava, 38
Ferguson, Niall, 363
Filakovac, Vladimir, 362
Filipović, Drago, 139, 154, 155, 257
Fineman, Joel, 22
Fish, Stanley, 310
Flora, Francesco, 384
Forbin, Jean, 383
Forster, Edward Morgan, 167
Foucault, Michel, 12, 16, 24, 27, 32, 36, 38, 40-47, 54, 59-63, 85, 87, 117, 141, 218, 244, 408
Fournol, Etienne, 435
Fox-Genovese, Elizabeth, 36
Fracchia, Umberto, 384
Frangeš, Ivo, 19, 94
Frankopan (obitelj), 91
Frankopan, Fran Krsto, 100
Franjković, Pavle, 135, 258
Franjo Josip II., 96, 179, 255
Frateili, Arnaldo, 384
Freud, Sigmund, 30, 211
Frol, Ivo, 120, 159, 257, 265, 356, 388, 434
Fruk, Marina, 11
Frye, Northrop, 202

G
Gallagher, Catherine, 22, 23, 35, 90, 341
Gatti, Angelo, 384

Gauss, Carl Friedrich, 139
Geertz, Clifford, 13, 24, 28, 49-51, 54, 61
Genette, Gérard, 157
Genovski, M., 436
Georgijević, Krešimir, 189, 260
Gervais, Drago, 139, 154, 205, 206, 214, 257, 264, 306, 317
Gide, André, 161, 165-167, 195, 196, 303, 315, 366, 421, 425, 435
Gigli, Lorenzo, 228, 382-384, 387
Gillian, Marcello, 384
Gillon, André, 436
Gillon, Etienne, 436
Giono, Jean, 203, 208, 228, 425
Gladkov, Fedor Vasiljevič, 193
Glavadanović, Mato, 307
Gligorić, Velibor, 229, 344, 369, 424, 434
Globočnik, Olaf, 102, 396, 399
Godlar, Josip, 120, 258, 262, 272, 351
Goebbels, Joseph, 230, 370, 377, 431
Goj, Ervín (v. Łysohorsky, Óndra), 419
Gojak, Antun, 102
Gold, Michael, 129, 167
Golubović, Mihailo, 164
Gordon, Donald James, 22, 38
Gorki, Maksim (Aleksej Maksimovič Pješkov), 139, 140, 161, 165-167, 175, 176, 191-194, 226, 230, 332, 333, 344, 371, 377-381, 395, 396, 399, 424, 425
Gotovac, Tom, 46
Gotta, Salvatore, 384
Gradski, Stanislav (v. Berković, Josip), 126, 130, 131, 266, 269, 272, 321, 356
Graff, Gerald, 15, 37, 247
Grahor, Ivan, 423
Gramsci, Antonio, 48, 54
Granata, Giorgio, 433
Greenblatt, Stephen, 13, 15, 19, 22-24, 28, 29, 31-39, 59-78, 85, 90, 91, 107, 115-118, 148, 150, 169, 240, 241, 243, 244, 246, 247, 257, 273, 284, 288, 296, 307, 323, 336, 341, 342, 352, 378
Grgić, Matija, 123, 144, 239, 254, 258, 272351
Grgić, Stipica, 92
Griesse, Fritz, 228
Grin (Greene, Robert), 77
Grivić, V., 139, 160, 266
Gromo, Mario, 384
Grosz, George, 164, 397
Gruber, Albert, 104
Gubec, Matija, 332
Guenne, Jacques, 436
Guillory, John, 294
Gundulić, Ivan, 163

H

Haanpääs, Pennti, 386
Habermas, Jürgen, 142, 295, 398

Hagen, Peter (v. Krause, Willi), 431
Halas, František, 154, 179, 180, 183, 184, 188, 189, 339, 374, 413, 439
Hall, Stuart, 169
Hanka, Václav, 177
Hanžek, Branko, 419
Hanžeković, Mato, 434
Harriot, Thomas, 38, 71
Harsnet, Samuel, 38
Hartl, Antonin, 182, 186, 415
Hašek, Jaroslav, 178, 180, 184, 190, 191, 197, 225, 384, 385, 416
Hauptmann, Gerhard, 228
Hausenstein, Wilhelm, 138
Heine, Heinrich, 139, 166, 196, 303, 417
Hengl, Vjekoslav, 432
Herceg, 331
Hergešić, Ivo, 319, 320
Herman, Bogomir, 129, 435
Herodot, 77
Herrnstein Smith, Barbara, 219
Higham, Sir Charles Frederick, 284
Himmelfarb, Gertrude, 35
Hirsh, Eric Donald, 36
Hitler, Adolf, 126, 156, 167, 171, 195, 196, 210, 302, 334, 375, 382, 386, 431
Hölderlin, Friedrich, 419
Holderness, Graham, 39
Homar, Franjo, 435
Hora, Jozef, 154, 183, 184, 187
Hořejši, Jindřich, 180, 187
Horvat, Josip, 429, 432, 433
Horvat, Jože, 11
Horvat, Mladen, 235
Horvatić, Dubravko, 196
Hover, Julie, 217
Howard, Jean E., 22, 27, 37, 342
Hugo, Victor, 139, 161, 165, 167, 175, 195, 196, 226, 297, 303, 315, 390, 393
Hurban Vajanský, Svetozar, 191
Huxley, Aldous, 168

I

Ibater, 126
Immelmann, Max, 395
Inglis, Fred, 287
Isaev, Mladen, 154, 194, 303
Iser, Wolfgang, 310
Ivakić, Joza, 173, 215, 431
Ivan Nepomuk, sveti 98
Ivanchev, Dimitur P., 436
Ivanov, K., 266
Iveković, Mladen, 344, 434
Ivić, L., 266, 377
Ivšić, Stjepan, 432

J

Jakovljević, Ilija, 214
Jakovljević, Stevan, 164
Jakšić, Božidar, 11
Jameson, Frederic, 48, 61, 73, 116, 281, 284
Janjanin, Paja, 440
Janjatović, Bosiljka, 82-85, 89, 99

Jarman, Derek, 46
Jelčić, Dubravko, 94, 351
Jelusich, Mirko, 289
Jerković, Dušan, 423
Jesenjin, Sergej Aleksandrovič, 415
Jevtić, Bogoljub, 93
Ježić, Slavko, 94, 213, 324
Jilemnicky, Peter, 182, 184
Jirsak, Mirko, 214
Jonke, Ljudevit, 124-126, 130, 132, 162, 183, 184, 188-190, 196, 257
Jovanović, Đorđe, 162, 169, 233, 249, 258, 345, 356
Jović, Dragiša, 345, 359
Jurčić, Vladimir, 206
Jurić, Šime, 193, 242, 436
Jurišić, Blaž, 205, 212-214, 257, 335, 337, 347, 417, 432
Jurković, Marijan, 262, 343, 349, 350, 353, 355, 362, 405
Jusdanis, Gregory, 293, 310
Jutriša, Slavo, 437

K

Kabiljo-Šutić, Simha, 423
Kadushin, Charles, 217
Kalinčiak, Ján, 427
Kalinjin, Mihail Ivanovič, 371
Kamenjev, Lev Borisovič, 438
Kaminski, Martin, 271, 272, 351
Kančina, Alla, 373, 374
Kapetanić, Davor, 267
Kapper, Siegfried, 317
Kara Đorđe, 99
Karađorđević, Aleksandar, 81, 91, 99
Karađorđević, Jelisaveta, 99
Karađorđević, Pavle, 93
Karađorđević, Petar I., 81, 99
Karađorđević, Petar II., 93, 105
Karađorđević, Tomislav, 99
Karakaš, Marica, 102
Kasunić, Mate, 223
Katin, Ivan, 135, 136, 204, 205, 213, 216, 236, 266
Kerin, Veličko, 92
Kermauner, Dušan, 268
Kermauner, Taras, 268
Kersten, Kurt, 412
Kikić, Hasan, 164, 202, 203, 234, 331, 338, 423
Kipphan, Helmut, 12
Kirin, Srećko, 189
Kirin, Vladimir, 432
Kirov, Sergej Mironovič, 371
Kirsanov, Semjon Isakovič, 226
Kisch, Egon Erwin, 166, 176, 225, 323, 335
Klajn, Hugo, 211
Klopčič, Mile, 139, 154, 164, 259, 265, 302, 360, 424
Kolarić Kišur, Zlata, 362
Kolesar, Irena, 362
Kollwitz, Käthe, 397
Kolumbo, Kristofor, 76, 171, 305
Koljcov, Mihail Jefimovič, 167, 191
Kon, Geca, 234

Koneski, Blaže, 194
Konjević, Mile, 120, 144, 145, 272, 345, 346, 348, 350, 351, 353, 354, 359, 360, 414
Kosor, Josip, 229
Kosovel, Srečko, 265, 423
Kostanjevec, V. (v. Krašovec, Stane), 418
Kostić, Aleksandar Đ., 212, 368
Košak, Vinko, 423
Košir, Franc, 102
Košutić, August, 89
Kovač, J. (v. Krašovec, Stane), 418
Kovačević, Tomo, 434
Kovačić, Ivan Goran, 131, 132, 135, 136, 156-158, 161, 190, 202, 203, 219, 257, 264, 280, 303, 347, 349, 434
Kovačić, Krešimir, 367, 437
Kovačić, Vladimir, 132, 135, 154, 257, 265, 388
Kozak, Juš, 138, 160, 229, 265, 368
Kozarac, Josip, 207
Kozarčanin, Ivo, 205, 206, 208, 214, 234
Krakov, Stanislav, 164
Kral', Fraňo, 182, 187
Kraljević, Miroslav, 432
Kranjčević, Silvije Strahimir, 297
Krašovec, Stane, 172, 259, 265, 268, 303
Kraus, Lavoslav, 95
Krause, Willi, 431
Kreft, Bratko, 233, 265, 268, 356, 434
Kristeva, Julija, 112
Krklec, Gustav, 202, 247
Krleža, Miroslav, 10, 82, 125, 129, 164, 206, 207, 224, 236, 240, 262-264, 297, 305, 316, 331, 346, 356, 358, 364, 368, 397, 412, 428, 435
Krnjević, Juraj, 89
Krstanović, Oton, 437
Kršić, Jovan, 190
Krvarić, Kamilo, 432
Kuhn, Leo, 123, 130, 135, 219, 222, 239, 254, 266, 418, 435
Kuić, Metodije, 434
Kujačić, Mirko, 258
Kukoč, Juraj, 223
Kukučín, Martin, 427
Kulić, Mišo, 267, 424
Kulundžić, Josip, 247
Kulundžić, Zvonimir, 135, 234, 257, 338, 344
Kurelec, Alfred, 120, 123, 126, 130, 133, 198-200, 239, 254, 258, 266, 281, 298, 351

L

Ladika, Ivo, 132, 135, 208, 214, 215, 257, 319, 320, 338
Laginja, Matko, 86
Lahouti, Abolquasem, 147, 167
Langhof, Wolfgang, 139, 196, 303
Lapenna, Ivo, 418
Lasić, Stanko, 10, 94, 95, 168, 356
Last, Josephus Carel Franciscus (Jef), 167

Laurin, Arne, 437
Lebedev, Vladimir Vasiljevič, 439
Leček, Suzana, 99, 100
Ledić, Franjo, 104, 105, 149
Leerssen, Joep, 15
Legras, Jules, 435
Lemke, Thomas, 243
Lentricchia, Frank, 36, 44
Leonidov, Leonid Mironovič, 192
Lešić, Zdenko, 27, 33, 58
Levinson, Marjorie, 23
Lévi-Strauss, Claude, 50
Lhotka, Carmen, 223
Lippert, Julius, 431
Liu, Alan, 39, 408
Livadić, Branimir, 432
Lončar, Mate, 11
Lodolini, Elio, 433
London, Jack, 423
Loomba, Ania, 15, 80
Lopičić, Đorđe, 423
Loria, Arturo, 384
Lorković, Ivan, 86
Louis XV., 45
Lović, Lav, 235
Lovrak, Mato, 132, 135, 159, 161, 208, 209, 216, 217, 229, 257, 301, 304, 306, 317, 356, 366
Lowder Newton, Judith, 37
Lugovskoj, Vladimir Aleksandrovič, 226
Lukas, Filip, 121, 432
Lukes, Steven, 361
Lyotard, Jean François, 61, 73, 284

Ł
Łysohorsky, Óndra, 179, 182, 186

Lj
Ljerin, M. (v. Matijašević, Marijan), 266, 269, 333
Ljermontov, Mihail Jurjevič, 379, 415, 417
Ljubić, Pere, 135, 154, 257, 305, 427
Ljudevit Posavski, 98, 103, 104

M
Macanović, Hrvoje, 437
Machar, Josef Svatopluk, 187
Macherey, Pierre, 48, 49, 54
Maček, Vladko, 89, 92, 93, 100
Mađarević, Vlado, 206, 345, 349, 350, 351, 362, 405
Magjer, Rudolf Franjo, 235
Mahin, Fjodor Jevdokimovič, 439
Mailler, Norman, 74
Maixner, Rudolf, 261
Majakovski, Vladimir Vladimirovič, 194, 424, 426
Majerová, Marie, 161, 181, 183-185, 190
Makanec, Julije, 336
Malbaša, Marija, 11
Malraux, André, 195, 305, 425, 435
Malý, Jaroslav, 183, 188, 189, 191
Mandeville, Sir John, 76, 77
Mandl, Aldo, 437
Manunta, Ugo, 433

Marchi, Clelia, 384
Marie Antoinette, 135, 208
Marinković, Ranko, 331, 431
Marjanović, Milan, 11
Marković Štedimlija, Savić, 234, 438
Marlo (v. Marlowe, Christopher), 77
Marlowe, Christopher, 66-68
Martinčić, Fedy, 202, 217
Marulić, Marko, 163
Marx, Karl, 30, 36, 48, 54, 210, 228, 241, 359
Masaryk, Tomáš Garrigue, 181, 437
Masleša, Veselin, 434, 437
Mason, Michael, 38
Matačić, Lovro, 124, 175
Matić, Dušan, 154, 258, 333
Matijašević, Marijan, 102, 103, 124, 132, 135, 139, 154, 156, 162, 163, 169, 172, 196, 219, 233, 238, 257, 262, 265, 266, 269, 275, 280, 316, 333, 334, 351, 376, 388, 389, 390, 399
Matković, Marijan, 234
Matoš, Antun Gustav, 163, 234, 261, 288, 297, 328, 396
Matulić, Mario, 433
Maurras, Charles, 168
Mažuranić, Ivan, 163
McCanles, Michael, 34
McGann, Jerome, 23
McLuhan, Marshall, 12, 15, 112, 245, 309, 310, 339
Menčetić, Šišmundo, 205
Merin, Petar (v. Bihalji, Oto), 266, 267, 332
Merkadić, Salamon, 255
Mesarić, Kalman, 209
Mesić, Tomislav, 255, 433
Meštrović, Ivan, 224, 230, 375
Michaelis, Karin, 167
Michaels, Walter Benn, 23
Mičurin, Ivan Vladimirovič, 201, 238, 259, 316
Mihalić, Stjepan, 234
Mihalin, Josip, 242
Mihaljević, Antun, 440
Mihanović, Nedjeljko, 269, 349, 357-359
Mihovilović, Ivo, 268
Milanesi, Guido, 384
Milardović, Anđelko, 82, 253
Milčić, Aleksandar, 261
Milčić, Zora, 261
Milić, Dragutin, 439
Milinković, Antun, 144
Milković, Zlatko, 214
Miller, David A., 148
Miller, Joseph Hillis, 36
Minderović, Čedomir, 136, 138, 154, 159, 249, 258
Minkowski, Hermann, 419
Mirković, Mijo, 136-138, 172, 211, 238, 257, 267, 364
Mirković, Nenad, 136, 266
Mirković, Slavko, 343, 353, 354, 364
Miše, Jerolim, 102, 432

Miškina, Mihovil Pavlek, 202, 203, 360
Mladenović, Tanasije, 139, 154, 258
Molière, Jean-Baptiste Poquelin, 323
Molotov, Vjačeslav Mihajlovič, 371, 438
Monti, Augusto, 384
Montrose, Louis, 22, 25, 26, 29, 33, 34, 60, 117, 399
Moravia, Alberto, 384
More, Thomas, 66, 67
Moretti, Marino, 384
Moysset, Henri, 435
Mráz, Andrej, 186, 188, 189, 421
Mullaney, Steven, 255
Munthe, Axel, 208
Muranov, Matvej Konstantinovič, 438
Murfin, Ross C., 23
Mussolini, Benito, 377, 382, 383

N
Nazor, Vladimir, 205
Nečas, Jaroslav, 189, 339, 374
Nedić, Milenko, 11, 101, 103
Nemec, Krešimir, 94, 157
Neruda, Jan, 413, 416
Neumann, Stanislav Kostka, 127, 187, 421
Nezval, Vítězslav, 180, 190, 215, 426
Nietzsche, Friederich Wilhelm, 21, 30, 228
Nikolić, Đorđe M., 439
Nikolić, Stevanka, 120
Nizan, Paul-Yves, 425
Nizeteo, Antun, 205, 234
Noha, Jan, 154, 179, 187
Novak, Božidar, 11
Novak, Grga, 316
Novak, Slobodan Prosperov, 94
Novikov-Priboj, Aleksej Silič, 202
Novomesky, Laco, 182, 187
Novotný, Miloslav, 438
Nušić, Branislav, 164

Nj
Njagulj, Aleksandar, 235
Njegoš, Petar Petrović, 171, 303, 317

O
O'Shaughnessy, Arthur, 270
Očišćak, Vladislav, 122
Ohmann, Robert, 218
Olbracht, Ivan, 139, 181, 184, 188-190, 305, 333, 416, 422
Olècha (v. Oleša, Jurij Karlovič), 373, 374
Oleša, Jurij Karlovič, 192
Orešković Špeko, Josip, 223
Orfelin, Zaharija, 272, 423
Orgel, Stephen, 22
Oršanić, Ivan, 433
Ostroški, Stjepko, 214

P
Palazzechi, Aldo, 384
Palazzi, Fernando, 384
Pandžić, Nedjeljko Marko, 269, 349, 359
Panferov, Fedor Ivanovič, 380
Panzini, Alfredo, 384
Papratović, Franjo, 432
Partonić, Andrija, 158, 258, 360
Pasternak, Boris Leonidovič, 415, 422
Pašić, Nikola, 81
Pataki, Stjepan, 124
Pavelić, Ante, 92, 256
Pavelić, Ante (stariji), 86
Pavešić, Franjo, 183
Pavičić, Josip, 262
Pavić, Nikola, 214
Pavletić, Vlatko, 94
Pavlov, Ivan Petrovič, 225, 291, 368, 376
Pavlović, Lav, 138, 266
Pea, Enrico, 384
Pechan, Antun, 19
Pechter, Edward, 38, 74
Pečvarac, Josip, 101
Pederin, Ivan, 11, 12
Peignot, Charles, 436
Perić, Milan, 434
Perković, Luka, 434
Pernar, Ivan, 89
Perović, Branko, 388
Perri, Francesco Antonio, 384
Petkovic, Milan V., 267
Petrovački, Milan, 283
Petrović, Ilija M., 162, 258
Phylax, 323, 327-329, 337
Pio IX. (papa), 382
Pirandello, Luigi, 138, 336, 384
Piscator, Erwin, 227
Pleadin, Josip, 418
Plehanov, Georgij Valentinovič, 234, 413, 435
Poe, Edgar Allan, 423
Popović, Jovan, 125, 135-138, 140, 162, 170, 174, 175, 213, 233, 248, 249, 258-260, 263, 265, 315, 318, 319, 324, 325, 335, 337, 338, 340, 344, 345, 352, 356, 368, 412, 423, 434, 435, 437, 439
Popović Đurin, Miloš, 258, 267
Popović, Nenad, 136, 258, 424,
Popović, Svetislav, 424, 437
Porter, Carolyn, 35-37
Pozner, Vladimir Solomonovič, 372, 373, 425
Požgaj, Zvonimir, 233
Prebeg, Vladimir, 362
Predavec, Josip, 89
Prenant, Marcel, 198, 200, 201
Pribićević, Svetozar, 80, 81, 88, 92, 172
Prohaska, Dragutin, 19, 173
Pross, Harry, 295
Protrka, Marina, 12, 114, 218, 293
Puccini, Mario, 384
Puškin, Aleksandar Sergejevič, 194, 379, 387, 415, 417, 436

R
Račić, Josip, 432
Račić, Puniša, 88, 89
Radić, Antun, 100
Radić, Marija, 89
Radić, Pavle, 88, 332
Radić, Stjepan, 80, 82, 85-89, 100, 257, 331, 332, 432
Radojković, Miloš, 316
Rafaelić, Daniel, 104
Rašić, Slavko (v. Bihalji, Pavle), 162, 266, 267
Reagan, Ronald Wilson, 24
Reisinger, Otto, 268
Rem, Vladimir, 102, 260, 271, 285, 350, 351, 431, 433, 434
Remarque, Erich Maria, 169
Renn, Ludwig, 162, 166, 196
Repaci, Leonida, 384
Repić, Katarina (Katica), 269
Repić, Vatroslav (v. Berković, Josip), 136, 148, 160, 241, 242, 247, 266, 269, 272, 316, 325
Repić, Vatroslav Ignac, 269
Repić, Vladimir (v. Berković, Josip), 360
Ribnikar, Darko, 437
Ribnikar, Vladimir, 437
Ricoeur, Paul, 30, 66
Rieger, Vilko, 320, 322, 340, 433
Ristić, Marko, 207, 364
Rittig, Svetozar, 362
Rob-Poničan, Ján, 191
Rolland, Romain, 165, 196, 213, 324, 376
Rosenberg, Alfred, 375
Rot, Leo (v. Roth, Leo), 256
Roth, Leo, 287
Rousseau, Jean-Jacques, 288
Rumbak, Branko, 440
Rychlík, Jan, 343

S
Said, Edward, 15, 82, 83, 141, 250, 252
Sartre, Jean-Paul, 435
Savarese, Nino, 384
Schiller, Friedrich, 227
Schlegel, Toni, 437
Schlumberger, Jean, 435
Schneider, Darko, 102, 237
Schulmann, Heinrich, 101, 103
Schwarz van Berk, Hans 431
Seaton, Jean, 12, 285
Seghers, Anna, 167
Seifert, Jaroslav, 180, 187, 189, 413, 425
Selaković, Milan, 139, 154, 162, 205, 234, 257, 264, 317, 331, 349, 350, 356, 362, 405
Seliškar, Tone, 157, 259, 265, 423
Seljvinskij, Ilja Ljvovič, 226
Serlachius, Allan, 385
Shakespeare, William, 29, 40, 46, 56, 58, 63, 66, 68, 69, 71, 73, 77, 78, 246, 369
Shaw, Bernard, 226
Silone, Ignazio, 204, 208, 316, 338, 339, 384, 413

Simić, Novak, 137, 206, 301, 335, 338, 348, 423, 434
Simpson, David, 23
Sinclair, Upton Beall, 225
Sinfield, Alan, 53, 57, 59, 60
Skok, Joža, 197
Skok, Petar, 317
Sládek, Josef Václav, 187
Slavejkov, Penčo, 463
Smedley, Agnes, 335
Smetana, Josef František, 177
Smrek, Ján, 191
Snow, Edgar, 376, 389
Sobrero, Mario, 384
Solar, Milivoj, 216
Soldan, Fedor, 184
Sologubov, Nikolaj Mihajlovič, 380
Sonnabend, Aleksandar, 194, 198-200, 258
Sova, Antonín, 187
Spektator (v. Krašovec, Stane), 172, 259, 266, 268, 303, 418
Spenser, Edmund, 66, 67
Spernjak, Bogdan, 440
Spitzer, B. J., 101
Spitzer, Leo, 63
Spivak, Gayatri Chakravorty, 252, 341
Squire, John Collings, 363
Sremec, Nada, 193, 313, 426
Sretenović, Dragoljub, 435
Staljin, Josif Visarionovič Džugašvili, 172, 193, 371, 380, 419, 438
Stan, Josip, 362
Stanković, Borisav, 228
Stanković, Mih. B., 439
Starčević, Ante, 98, 137, 336, 362
Stevanov, N. (v. Berković, Josip), 135, 266, 269, 272, 439
Stevanović, Pavle, 439
Stojadinović, Milan, 93, 178
Stojiljković, Stojiljko, 245, 359
Stonor Suanders, Frances, 168
Strachey, John, 166, 167
Stranjaković, Dragoslav, 316
Strašimirov, Anton, 436
Strong, Roy, 22
Strossmayer, Josip Juraj, 137, 336
Strozzi, Tito, 209
Stuparich, Giani, 384
Supilo, Fran, 210
Svečnjak, Vilim, 175
Svoboda, Jan František, 177
Szabó, Pál, 169
Szilagy, Andreas, 169

Š
Šabić, Marijan, 11, 177
Šakaja, Laura, 82, 250, 251
Šalda, František Xaver, 183-186, 426
Ščrbašić, Joža, 149, 281, 347, 359-361
Šegvić, Kerubin, 433
Šicel, Miroslav, 19, 94, 269, 348, 350, 353, 354, 362
Šimić, Antun Branko, 82
Šimić, Krešimir, 149, 280, 359-361
Šimić, Stanislav, 19, 434

Šimrak, Jaroslav, 433
Šišić, Ferdo, 316
Škalabrin, Branka, 10, 119-123, 129, 138, 145, 148, 149, 155, 242, 243, 249, 250, 252, 258, 261, 262, 269, 323, 331, 353-355, 364, 389-391, 393, 397, 414, 427
Šklovski, Viktor, 424
Šljapnikov, Aleksandar Gavrilovič, 438
Šnajder, Zlatko, 99
Šolc, Oto, 131, 154, 156, 257
Šop, Nikola, 204
Špoljarić, Stanko, 102
Šporer, David, 24, 29, 34-36, 246
Šporer, Đuro Matija, 316
Štampar, Emil, 339, 350, 362
Štefani, 329
Štetić, Rizah, 102
Štorch, Karel Boleslav, 177
Štyrský, Jindřich, 421
Šubić, Vjekoslav, 159, 266
Šufflay, Milan, 87, 89
Šugh, Jaroslav, 440
Šuhaj, Nikola, 181, 190, 305, 422
Šurmin, Đuro, 86
Švajcer, Oto, 414
Švarkin, Vasilij, 226

T
Tabidze, Galaktion, 147, 167
Tadijanović, Dragutin, 102, 123-126, 130-134, 144, 154, 175, 190, 193, 194, 199, 205, 212, 215, 234, 244, 250, 254, 257, 260, 262, 265, 275, 281, 284, 289, 321, 351, 356, 357, 388, 393, 408, 412
Tadijanović, Jela, 132
Taine, Hyppolite, 36
Tanhofer, Tomislav, 124
Tassovac, Mihael, 255
Taufer, Jiří, 179, 187, 426
Teige, Karel, 421
Terdina, Marjeta, 120, 272, 281, 351, 360
Thatcher, Margaret, 57
Thomas, Brook, 26, 33, 63
Tichy, Monique, 217
Tillyard, Eustace M. W., 29, 55
Tiljak, Đuro, 129, 434
Tinjanov, Jurij Nikolajevič, 19, 272
Točanac, Vasilije R., 204
Todorović, Đurđe, 367
Tolstoj, Aleksej Nikolajevič, 147, 191
Tolstoj, Lav Nikolajevič, 137, 165, 191, 192, 197, 313, 331, 336, 369, 379, 424, 436
Tomac, Ivan, 147, 149, 257, 286, 287, 349, 360
Tombari, Fabio, 384
Tomić, Julije, 102, 103, 120, 123, 126, 130, 133, 138, 144, 154, 156, 173, 175, 209, 234, 239, 250, 254, 258, 265, 266, 281, 287, 289, 298, 316, 338, 349, 360, 396, 397, 399, 414, 427

Tomić, Katarina, 120, 126
Traven, B., 129, 236
Treml, Emil, 204
Trocki, Lev Davidovič, 438
Tropsch, Stjepan, 317
Trumbić, Ante, 86, 88, 210, 255
Tumiati, Corrado, 384
Turgenjev, Ivan Sergejevič, 379
Turk, Velimir, 139, 154, 266
Turković, Aleksandar, 233
Tušek, Miroslava, 434
Tyl, Josef Kajetán, 177
Tyndale, William, 66, 67

U
Ujević, Mate, 19
Urban, Milo, 182, 186, 189, 191
Uvanović, Danijel, 433
Uzelac Schwendemann, Stribor, 97, 255, 269, 362, 418, 435

V
Václavek, Bedřich, 184, 186, 189, 266, 291, 302, 414, 421, 427
Vala, Erkki, 385, 386, 398, 427, 440
Valentić, Feliks, 412, 413, 429
Van der Leeuw, Gerard, 30
Van Dyke, Woodbridge Strong, 223
Vasiljev, Dušan, 154, 156, 164, 269-271
Vasić, Dragiša, 164
Vašek, Vladimir (v. Bezruč, Petar), 411
Vaupotić, Miroslav, 10, 94, 240, 267, 356, 431, 432, 434
Veber, Augustin, 122
Veber, Maks (Weber, Max), 50
Vergani, Orio, 384
Veronese, Paolo, 289
Vetranović, Mavro, 163
Villani, Karel Drahotín, 177
Villon, François, 313, 393, 394
Viscardini, Mario, 384
Višnjić Karković, Višnja, 264
Vitez, Grigor, 136, 138, 157, 203, 209, 257, 260, 267, 338, 356
Vlaisavljević, Vlado, 214, 257
Vlajkov, Todor, 436
Vnuk, Gordana, 47
Vojnović, Ivo, 162, 163, 316
Voltaire (François Marie Arouet), 288
von Bismarck, Otto Eduard Leopold, 210, 236
von Goethe, Johann Wolfgang, 274, 369
von Heydebrand, Renate, 150
Vorošilov, Kliment Jefremovič, 371
Votson (Watson, Thomas), 77
Vraz, Stanko, 19
Vrchlicky, Jaroslav, 187
Vrgoč Slavko, 433
Vučetić, Šime, 10, 94, 356
Vučković, Vojislav, 424, 437
Vučo, Aleksandar, 154, 202, 258, 333, 420
Vukčević, Radojka, 117, 246

W

Wadenström, Erkki (v. Vala, Erkki), 427
Warburg, Amy, 115, 240
Warnier, Raymond, 316, 317, 321, 341
Weiss, Josip, 103
Weisskopf, Franz Carl, 139, 162
Werfel, Franz, 203, 208, 291
Weyland, Francis, 72
White, Hayden, 36
Wilhelm, Franjo, 102
Williams, Raymond, 24, 48, 54
Wills, Garry, 39
Wilson, Richard, 38, 142
Wingina (indijanski poglavica), 71
Winko, Simone, 150
Wolker, Jiři, 154, 156, 179, 183, 187-189, 291, 427, 428
Wollmann, Frank, 317, 440
Wyat, Thomas, 66, 67

Z

Zagorac, Branko, 236
Zakošek, Branko, 97, 102-104
Zamjatin, Jevgenij Ivanovič, 192
Zap, Karel František, 177
Zaplata, Rudolf, 328
Zarić, Vasilije, 223
Zaslavski, David, 371, 378-380
Závada, Vilém, 179, 187, 189, 413
Zavadovsky, B. M., 200
Zavattini, Cesare, 384
Zdravković, Dušan, 101, 242
Zečević, Milorad P., 136, 238, 259
Zeman, Kamil, 422
Zinovljev, Grigorij Jevsejevič, 438
Ziška, Anton, 230, 369
Zlatarov, Asen, 436
Zogović, Radovan, 138, 171, 194, 249, 258, 263, 303, 428
Zorić, Pavle, 248
Zrinski (obitelj), 100
Zrinski, Petar, 91
Zubović, Jovo, 233
Zvonar, Ivan, 197
Zweig, Stefan, 135

Ž

Žanić, D., 266
Žanko, Dušan, 433
Ždanov, Andrej Aleksandrovič, 371
Žicina, Milka, 130, 132, 135, 136, 159, 203, 258, 260, 267, 304, 307, 321, 338, 360, 369
Žic-Klačić, Ivo, 235
Žilić, Radovan, 205, 214, 234
Žilka, Ladislav, 139, 185-187, 189, 192, 206, 207, 303
Žimbrek, Ladislav, 143, 183, 202, 213, 214, 232, 233, 255, 265, 323-328, 337-340, 342, 374, 393, 434
Živančević, Milorad, 19
Živanović-Noje, Radojica, 367
Živković, Ljubomir, 368, 369
Županov, Franjo, 11

SUMMARY

In the research carried on the journal *Savremeni pogledi* (editor Josip Berković) that was published in Slavonski Brod from 1935 to 1936, the starting point was the new historicist understanding of the literary fact that was taken as a discursive practice behind whose assumed independence lies a political background. The context of this representation is defined by elaborating the social and political climate of the Kingdom of Yugoslavia and Slavonski Brod in particular during the mid 1930s. Bearing in mind its integral character, *Savremeni pogledi* were segmented into numerous components (editor, contributions, authors, audience, distribution, financial situation) in order to indicate the role of each component in the production of a literary mechanism, in the process of which their performative and particularly transformative dimension were underlined the most. As a product of Slavonski Brod's circle, *Savremeni pogledi* were also a creator of culture, and a mediator of a variety of cultural formations (library, public lectures and exhibition openings) for which they served as a patron. Using negotiation, appropriation and exchange, numerous representations travel across boundaries in both directions – out of the journal and towards it – intertwining into a strong cultural field, whose emanation moves the journal outside local and occasionally national boundaries, then reaches and crosses the state limit. The position of Slavonski Brod and its milieu is in this way redefined: a marginal town is being – at least temporarily – turned into a cultural centre. The radius of *Savremeni pogledi*

justifies it as a powerful demystifier of artificial discursive constructions on which the government was based. Subversiveness towards an artificially created ideological and national uniformity forced by the leading majority, together with the promotion of socially prescribed codes, i.e. undisputedly left-wing orientation of the journal, had kept it outside the canon and ruled it out on the basis of ideological, but not aesthetical criteria. Since the creation of meaning of literary facts, including a journal, is different in every receptive community – which has been shown by the change in the journal's reception paradigm since the 1930s until today, one expects that with the end of the journal's subversion towards the present social and political matrix each new reading will attribute a new meaning to the journal, and thus reevaluate its certain canonicity.

BILJEŠKA O AUTORICI

Vladimira Rezo rođena je 7. lipnja 1973. godine u Slavonskome Brodu. Studij kroatistike završila je 1998. na Filozofskome fakultetu u Zagrebu.

Radila je kao lektorica u Matici hrvatskoj te u Državnome zavodu za statistiku. Godine 2001. primljena je kao znanstvena novakinja u Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje na projekt *Tekstologija hrvatske pisane baštine*. Stupanj magistre znanosti, s temom *Poetika Mare Švel-Gamiršek*, stekla je 2003. godine. Doktorirala je 2011. na Filozofskome fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, s disertacijom *Novohistoristično čitanje časopisa Savremeni pogledi (1935-1936)*.

Sudjelovala je na nekoliko znanstvenih skupova: *Dani Petra Šegedina, Šokačka rič, Dani Ranka Marinkovića, Međunarodni znanstveni skup o Ivanu Kukuljeviću Sakcinskom, 5. hrvatski slavistički kongres, 4. hrvatski sintaktički dani* i dr. Svoj znanstveni interes usmjerava na povijest hrvatskoga jezika, tekstologiju i leksikografiju.

Nakladnici

HRVATSKA SVEUČILIŠNA NAKLADA d.o.o.
Ulica grada Vukovara 68, Zagreb

HRVATSKI INSTITUT ZA POVIJEST –
Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje

Za nakladnike

Anita Šikić
dr. sc. Stanko Andrić

Tisak

Tiskara Zelina d.d.
Sv. Ivan Zelina